

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

KURTULUŞ VE KURULUŞUN
SEMBOL KENTİ
İZMİR
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

26 - 28 EYLÜL 2012

Yayına Hazırlayan
Murat Alper PARLAK

ANKARA 2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Kurtuluş ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu (2012: İzmir)
Kurtuluş ve kurtuluşun sembol kenti İzmir sempozyumu:
bildiriler; İzmir, 26-28 Eylül 2012. — yay. haz.: Murat Alper Parlak. —
Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

VI, 580 s.: res.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

Dizin (s. 559-578)

ISBN: 978-976-16-3001-8

1. TÜRKİYE — TARİHİ — DEVRİM, 1918-1923 — KONGRELER
VB.

2. İZMİR (TÜRKİYE) — TARİHİ — KONGRELER VB.

I. E.a. II. Parlak, Murat Alper, yay. haz. III. Seri

956.1023

956-211

İNCELEYEN : Prof. Dr. Selma YEL

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göre dir.

ESER ADI : Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir

ISBN : 978-976-16-3001-8

İLESAM : 15.06.Y.0150-442

BASKI SAYISI : 500 Adet

BASKI

HAZIRLIK : Üç S Basım Reklam Ltd. Şti.

BASKI : Başkent Matbaası

İÇİNDEKİLER

KURTULUŞ VE KURULUŞUN SEMBOL KENTİ İZMİR AÇIŞ KONUŞMASI Zeki ERASLAN _____	1
KURTULUŞ VE KURULUŞUN SEMBOL KENTİ İZMİR AÇIŞ KONUŞMASI Prof. Dr. Mehmet ERSAN _____	5
DOKUZ EYLÜL NEDİR? Prof. Dr. Cezmi ERASLAN _____	7
İZMİR'İN YUNANLILARCA İŞGALİNİN TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ Prof. Dr. Tuncer BAYKARA _____	19
İZMİR'İN İŞGALİNE KARŞI GÖSTERİLEN PROTESTO VE TEPKİLER Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ _____	25
BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ VE MEZALİMİ Prof. Dr. Mustafa TURAN _____	37
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE İZMİR VE ÇEVRESİNDE KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER)'İN FAALİYETLERİ Prof. Dr. Mesut ÇAPA _____	53
İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ ÜZERİNE GÖZLEMLER Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK _____	69

İYONYA MUHTAR İDARESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI Prof. Dr. Sadık SARISAMAN _____	79
İŞGAL ALTINDAKİ İZMİR'DE YUNANLILARIN YÜRÜTTÜĞÜ SAĞLIK PROPAGANDASI Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN _____	97
KURTULUŞTAN SONRAKİ HAFTALARDA İZMİR'E DAİR İTALYAN GÖRÜŞ VE PROJELERİ Yrd. Dr. Fabio L. GRASSI _____	125
BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGAL METODU ÜZERİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ _____	141
FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNDE İZMİR'İN İŞGALİ Prof. Dr. Bige SÜKAN _____	149
İTALYAN KAYNAKLARINDA İZMİR'İN KURTULUŞU Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ _____	173
RUS ARŞİV KAYNAKLARINA GÖRE MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA SOVYET RUSYA YARDIMI Yrd. Doç. Dr. Natalia ÇERNİÇENKİNA _____	191
İZMİR'İN KURTULUŞU'NUN RUSYA BASINI VE KAMUOYUNA YANSIMALARI (İZVESTİYA VE PRAVDA GAZETELERİNİN İÇERİKLERİNE DAYANARAK) Prof. Dr. Musa QASIMLI _____	201
İZMİR'İN KURTULUŞUNUN ANADOLU BASININDAKİ YANSIMALARI Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK _____	219

İZMİR'İN KURTULUŞU'NUN AZERBAYCAN “BAKÜ İŞÇİSİ GAZETESİ'NE” YANSIMALARI Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA _____	237
GÜRCİSTAN BASININDA 1919-1922 TÜRK -YUNAN SAVAŞI Prof. Dr. Elisabed MAÇİTİDZE _____	245
REFLECTIONS OF THE LIBERATION OF IZMIR IN INDIAN PRESS Dr. Fida HUSSIAN _____	253
TÜRK-RUM AHALİ MÜBADELESİ VE SONUÇLARI Prof. Dr. Yusuf SARINAY _____	265
NURETTİN PAŞA VE İZMİR'İN KURTULUŞUNDAKİ KATKILARI Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ _____	277
İZMİR'İN KAHRAMAN SUBAYI SÜLEYMAN FETHİ BEY Prof. Dr. Necmi ÜLKER _____	289
YÜZBAŞI ŞERAFETTİN BEY VE BUHARA'DAN GELEN KILIÇ Prof. Dr. Kemal ARI _____	307
CUMHURİYETİN İLK ON BEŞ YILINDA İMAR VE İSKAN AÇISINDAN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE İZMİR Prof. Dr. Tülay Alim BARAN _____	327
İŞGALDEN KURTULUŞA İZMİR'DE EĞİTİM (1919-1933) Doç. Dr. Sadiye TUTSAK _____	339
KURTULUŞTAN SONRA İZMİR'İN YENİDEN KURULUŞUNDA İZMİR TÜRK OCAĞI VE FAALİYETLERİ (1922-1931) Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ _____	379

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İZMİR'DE YAŞANAN EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ Dr. Özlem YILDIRIR KOCABAŞ _____	405
KURTULUŞ SONRASI İZMİR NÜFUSU Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ _____	415
İZMİR VALİSİ KAZIM DİRİK (1926-1935) Doç. Dr. Serap TABAK _____	447
CHP BELGELERİNE GÖRE ATATÜRK DÖNEMİ'NDE İZMİR'İN SORUNLARI (1923-1938) Doç. Dr. Hakkı UYAR _____	495
MİLLÎ MÜCADELE'DE İZMİR (AYDIN) VALİSİ RAHMİ BEY Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN _____	519
EKLER	
SEMPOZYUM PROGRAMI _____	531
SEMPOZYUM AFİŞ _____	539
SEMPOZYUM DAVETİYE _____	540
SEMPOZYUM KATILIM SERTİFİKASI _____	541
SEMPOZYUMDAN GÖRÜNTÜLER _____	543
BİLDİRİ METNİ GELMEYENLER _____	557
DİZİN _____	559

KURTULUŞ VE KURULUŞUN SEMBOL KENTİ İZMİR AÇIŞ KONUŞMASI

Zeki ERASLAN*

Sayın Rektörüm,

Çok Değerli Bilim Adamları ve Konuklar

Kıymetli Basın Mensupları ve Sevgili öğrenciler,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde yer alan Atatürk Araştırma Merkezi ile Ege Üniversitesi Tarih Bölümü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü işbirliğinde, Ege Üniversitesi'nde gerçekleştirdiğimiz **“Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir”** konulu II. Uluslararası Tarih Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz.

Üç gün sürecek olan bu uluslararası sempozyumun açılışında Türkiye'nin ve dünyanın dört bir yanından İzmir'e gelen siz değerli konuklarımızla birlikte olmaktan ve sizlere hitap etmekten büyük memnuniyet duyuyorum.

Öncelikle, hayatlarını bu ülkenin var olma mücadelesi uğruna Çanakkale'de, Birinci Dünya Savaşı'nın diğer cephelerinde, Kurtuluş Savaşı'nda ve bu çerçeve-
de İzmir'de feda eden şehitlerimizin aziz hatırası önünde saygıyla eğilirken, şehit sayısının giderek arttığı bugünlerde aynı mücadeleyi ülkemizin birlik ve beraberliği için sergileyerek şehit düşen Mehmetçiklerimizi de rahmet ve minnetle anıyor, gazilerimizi hürmetle selamlıyorum.

Çok Değerli Konuklar. İzmir, tarih boyunca stratejik konumuyla mühim bir liman kenti olmuştur. Millî Mücadele'nin Lideri Mustafa Kemal'in de dediği

---

* Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yardımcısı. Sempozyumun gerçekleştirildiği tarihte Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili.

gibi; **“Coğrafi durumu sebebiyle ekonomik ve siyasî çok büyük bir ehemmiyete maliktir.”**

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da işgaller başlamıştır. Daha önce ki gizli anlaşmalarda İtalya'ya verilen ancak Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin desteği ile İzmir'i işgal etme iznini elde eden Yunanlılar, işgal için hazırlıkları hızlandırmışlar, 15 Mayıs 1919 tarihinde de 9 Eylül 1922 tarihine kadar sürecek işgal hareketini başlatmışlardır.

İşgalin başlamasıyla Batı Anadolu'yu yangın yeri ve harabe haline getiren Yunanlıların, Müslümanlara yönelik tedhiş ve yağmalama hareketleri bütün Anadolu'yu üzüntüye boğmuş ve millî bir heyecan yaratmıştı. İşgal karşısında tüm Anadolu tek yumruk olmuş, yurdun dört bir tarafında protesto mitingleri düzenlenmiş ve protesto telgraflarıyla işgal telin edilmiştir.

Bu işgale İstanbul'daki vatanseverler de sessiz kalmamış, 18 Mayıs toplantısında alınan kararla işgallere karşı Fatih Mitingi'nin duyurusu yapılmıştır. Darülfünun öğrencileri Belediye binası önünde dalgalanan bayrağın üzerine siyah bir şal örtmüşler ve elbiselerinin sol tarafına beyaz bir rozet iliştiirmişlerdir. Bu rozetlerde “İzmir Kalbimizdir” yazmaktadır.

Gazinin dediği gibi, işgal, düşman karşısında maddeten çok kuvvetli olmasa da çok yüksek manevi kuvvete malik bir **“namus cephesi”** meydana getirmişti. Ali Fuat Cebesoy'da bu durumu o gününün maddi ve teknik imkânsızlıkları karşısında **“Ama bizim ruhumuzda mukavemet var!”** diye özetlemiştir.

İzmir, işgal ve sonrasındaki millî uyanış ile tam bağımsızlık yolunda kilit bir rol oynamıştır. İzmir işgale karşı duruşun simgesidir. İzmir'in işgali Anadolu'yu birleştirmiş ve Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcı olmuştur. İstiklal Savaşı'nın bütün stratejisinin nihai hedefi İzmir'in kurtuluşu olmuştur. Çünkü İzmir'in kurtuluşu, Anadolu'nun doğusundan başlayan İstiklal Savaşı'nda muzafferiyetin tüm Dünya'ya ilanıdır.

Kurtuluşundan sonra İzmir'i 1923'te **“Türkiye İktisat Kongresi”**ne ev sahipliği yaparken görmekteyiz. İzmir İktisat Kongresi, iktisadi gelişmenin nasıl olması gerektiğine dair yol haritası çizmiş ve temel ilkeleri belirlemiştir.

Saygıdeğer Konuklar, Sevgili öğrenciler,

İzmir'in tarihi gelişimine baktığımızda sanayi, ticaret, turizm ve tarım kenti olarak bölgenin ve ülkemizin sembol şehirlerinden birisi haline dönüş-

tüğünü görmekteyiz. Uluslararası kurumların, Sivil Toplum Kuruluşlarının, hükûmetlerin, ilaç firmalarının, tıbbi cihaz firmalarının, sigorta şirketlerinin, tedarikçilerin ve ilgili diğer kuruluşların fikir alışverişinde bulunmak ve eylem planı oluşturmak için işbirliği yapmak amacıyla bir araya geleceği bir forum olacak olan EXPO 2020, yalnızca sağlıkla ilgili söylemleri geliştirmek değil, aynı zamanda daha da önemli olarak, yeni ürünler geliştirenlere, yeni çözümlerini test etme ve fikirlerini uygulamak ve ölçmek için ortaklar bulma fırsatı sunmayı hedeflemektedir. Tam da bu noktada “Daha iyi bir dünya için yeni yollar/ Herkes için sağlık” temasıyla Expo-2020 adayı İzmir, bunu elde ettiği takdirde küresel çapta marka kent haline gelecektir.

Ülkemizin ekonomik büyümesine, ithalat ve ihracatını gittikçe artırarak daha fark edilir katkıda bulunacak kent olacağı açık olan İzmir, ayrıca altını çizerek belirtmek isterim ki toplamda 9 üniversiteye (4 devlet ve 5 vakıf üniversitesi) sahip bilim kenti olarak da dikkate değer atılımlar içerisindedir. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve bünyesindeki dört kurum olan Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi İzmir’in sosyal bilimler alanındaki çalışmalarına katkı sağlamaya ve desteklemeye her zaman hazırdır.

Değerli Bilim Adamları, Saygıdeğer Konuklar, Sevgili Öğrenciler,

Ege Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezi’nin ortaklaşa düzenlediği bu önemli sempozyumun organizasyonuna katkı sağlayanlara ve emeği geçenlere tekrar teşekkür ediyor; bu vesileyle Heredot’un betimlemesiyle “**En güzel iklim, en mavi gökyüzü**”nün şehri Ege’nin incisi, Türkiye’nin medarı iftiharını “**Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir**”i, tebliğleriyle detaylı bir şekilde irdelenecek olan yurt içi ve yurtdışından katılan değerli bilim adamlarımıza hoş geldiniz diyor, hepinizi en içten sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

KURTULUŞ VE KURULUŞUN SEMBOL KENTİ İZMİR AÇIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mehmet ERSAN*

Sayın milletvekilim, sayın rektör yardımcım, sempozyumun değerli katılımcıları, değerli öğretim üyeleri, kıymetli davetliler, sevgili gençler, basınımızın güzide temsilcileri, hepimizi saygıyla selamlıyorum. Hoş geldiniz.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü olarak, Türk Tarihi'nin değişik konularının, akademik ortamlarda tartışılmasını sağlamak üzere çeşitli çalışmalar yapmış ve bu bağlamda beş yıllık bir program hazırlamıştık. Planlanan programı hayata geçirirken bölge üniversiteleri ve kurumlar arası işbirliğini geliştirmek de öncelikli hedeflerimizdendi. Beş yıllık sürecin ilk üç yılında her biri ayrı konularda olmak üzere on sekiz konferans ve üç panel düzenledik. Yine bu zaman zarfında Dokuz Eylül Üniversitesi ile birlikte, Aydın Adnan Menderes, Muğla Sıtkı Koçman Üniversiteleri ve Türk Tarih Kurumu ile üç ayrı uluslararası sempozyum organize ettik. Üç yılın sonunda bugün, geçen yıl **“Trablusgarp ve Balkan Savaşları”** konulu sempozyum sırasında duyurduğumuz **“Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir”** konulu dördüncü uluslararası sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi ile birlikte düzenliyor olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Neden Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir? Bu sorunun cevabının sunulan bildirilerle verileceğine inanıyorum. Ancak burada birkaç hususu hatırlatmak istiyorum.

1919 yılında İzmir'in işgali ve halkın uğradığı haksızlıklar, Türk milletinin topyekûn uyanışına vesile olmuş, ilk anda Millî Mücadele'ye kayıtsız ve anlamı-

---

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

nı kavramaktan uzak olanlar bile, bu mücadeleye destek vermeye başlamışlardır. Daha sonra İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması da Millî Mücadele'nin nihaî askerî hedefi olmuş ve Gazi Mustafa Kemal'in komutasındaki ordular İzmir'e varabilmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır.

Diğer bir husus, yangından kısa bir süre sonra, adeta küllerin üzerinde ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin burada toplanması, ülke olarak yeniden yapılanmanın da İzmir'de başlayacağı mesajını içermektedir. Nihayet içinde bulunduğumuz 2012 yılı, İzmir'in işgalden kurtuluşunun 90. yılıdır.

Düzenleme kurulumuz, sempozyuma bildiri ile katılan bilim insanlarını, davet esasına göre belirledi. Konu ile ilgili yurt içinden yirmi üç ayrı üniversiteden 45, yedi ayrı ülkeden 10 bilim insanı olmak üzere 55 bilim insanı davet edildi. Ancak daha sonraki süreçte mazeret beyan ederek 10 bilim insanı katılmayacaklarını bildirdi. Bu yüzden elinizdeki program kitapçığında yurt içinden yirmi ayrı üniversiteden 38, altı ayrı ülkeden de 7 katılımcı olmak üzere toplam 45 bildiri yer almaktadır. Farklı ülkelerden, illerden ve İzmir'den gelerek bizi onurlandıran bu meslektaşlarımız, İzmir ekseninde Millî Mücadele'nin farklı yönlerini ele alacaklar ve birikimlerini bizlerle paylaşacaklardır.

Bu sempozyumun, Ege Üniversitesi ile beraber düzenlenmesi teklifimizi kabul eden, sempozyumun gerçekleşmesi için her türlü desteği ve katkıyı sağlayan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin önceki başkanı Sayın Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a ve şimdi bu görevi vekaleten yürüten Zeki Eraslan'a teşekkür ediyorum. Çalışmamıza başından beri maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof.Dr. Candeğer Yılmaz'a müteşekkirim. Sempozyuma katkı önerimizi götürdüğümüzde hiç tereddüt etmeden destek sözü veren ve bunu yerine getiren İzmir Büyükşehir Belediye Başkanımız Sayın Aziz Kocaoğlu'na, Konak Belediye Başkanımız Dr. Hakan Tartan'a ve Bornova Belediye Başkanımız Prof. Dr. Kamil Okyay Sındır'a şükranlarımı sunar ve sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Davetimize icabet edip bizi onurlandıran sizlere tekrar hoş geldiniz diyor, sempozyumun başarılı olmasını dileyerek saygılar sunuyorum.

DOKUZ EYLÜL NEDİR?
DOKUZ EYLÜL HER TÜRK VATANDAŞI İÇİN UNUTULMAZ
BİR TARİHTİR, BİR KURTULUŞ SİMGESİDİR.

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN*

Biz tarihçiler için 9 Eylül

İlk bakışta: 1912’de başlayan on yıllık savaş sürecinin sonudur. Trablusgarp, Balkan Savaşları ve nihayet I. Dünya Savaşı’nın sonunda girilen İstiklal mücadelesinin savaş meydanlarındaki kısmını bitiren tarihtir. Şark meselesinin batının istediği gibi halledilmeyeceğinin dünyaya gösterildiği tarihtir.

Her şeyin başı saydığı, ebet müddet olması için canını hiçe saydığı devletini yaşatmak için cepheden cepheye koşarak verdiği mücadelenin başarıyla bitiş tarihidir.

Kadını erkeği, genci yaşlısı, kızı oğlu, dağ başlarındaki yörükleri, efeleri, kızanları, düzdeki köylüsü ile giriştiği hayat mücadelesini kazandığı tarihtir.

Türk milleti için 9 Eylül

Kağnısında taşıdığı cephane “millet malıdır” ıslanmasın diye bebesinin örtüsünü taşıdığı cephanenin üstüne örterek gösterdiği sahiplenmenin başarı güdür.

Kışın balçığa dönüşen tozlu, ham toprak yollarda hayvanı yetmediğinde kendini koşarak öküz arabalarıyla çektiği çilenin, taşıdığı cephanenin hedefine ulaştığı gündür.

Türk milleti için 9 Eylül

Daha düzenli ordular kurulmadan efeleriyle, milis kuvvetleriyle giriştiği, Urfâ’da şahlanıp şan aldığı, Maraş’ta kahramanlaştığı, Antep’te gazi olarak üzerine düşeni yaptığı, Büyük Millet Meclisinin düzenli orduları bayrağı devralana

---

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

kadar toprağını, dinini, mukaddesatını başarıyla savunduğu mücadelenin vuslat günüdür.

Devletin ihtiyaç duydukça istediği bedenini, canını son on yıldır cepheden cepheye koşarak heder etmesinin üstüne bu defa Büyük Millet Meclisi Orduları Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kendi boğazını doyurmaya zor yeten malının, hayvanının da %20 - %40'ını verdiği, hiçbir şey veremeyenin bir kat çamaşır verdiği Millî Mücadelenin son noktasıdır.

Bağımsızlık için savaşmak gerektiğini savunarak milleti yeniden savaşa çağırın, ülkeyi savaşa sokan İttihatçılardan olmakla suçlanan, ihtiyaçlarını bazen zorla alan, Padişah iradesi, hükümet beyannamesi, şeyhülislam fetvası ile katli vacip ilan edilen Millî Mücadeleciler ile; “mecburi şeriat, ulu'l emr'e itaat” düsturuyla inandıkları hükümet arasında kaldıkları sıkıntılı günlerin bittiği tarihtir.

Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile hayata geçen halkın memnuniyeti ve hakimiyet hakkı iddiasıyla padişahların taht ve hayatlarını kaybettiği; muhassıllık seçimleri ile başlayıp vilayet meclisleri ve nihayet Meclis seçimleri ile gelişen sürecin hayat-memat meselesine evrildiği son aşamasında iradesini eline aldığı, yurdunu emperyalist oyuncağı işgalcilerden temizlediği tarihin simgesidir.

Mondros mütarekesinin imzasından sonra uluslararası ve savaş hukukuna aykırı işgallerin başladığı andan itibaren Türk milletinin giriştiği bölge bölge

kurtuluş mücadelesini Yunan askerinin 15 Mayıs'ta çıkarılmasıyla top yekün mücadeleye dönüştürdüğü kurtuluş sembolü İzmir'in bayram günüdür.

İnönü Savaşlarıyla sınanan kendine güven duygusunun Kütahya-Altıntaş'ta tereddütler uyanmasına karşın "Sakarya Melhame-i Kübrası"yla ordunun bütün

birimlerinin yanı sıra tüm millete yerleştiği; milletin bütün gücünün TBMM ordularının etrafında, başkomutanının etrafında toplanmasına mukabil harekete geçmek için bir yıl hazırlık yapmak zorunda kalınan nihai hamlenin simgesidir.

26 Ağustos sabahı gün ağarmadan topçu ateşi ile başlayan büyük taarruz, piyade ve süvarilerin büyük kahramanlıklarıyla gelişmiş, ilk iki gün içinde Yunan cephesi yarılarak Afyon ve çevresi kurtarılmıştı.30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Başkomutanlık Meydan Muharebesinde ana kuvvetleri imha edilen Yunan kuvvetleri hızla İzmir'e doğru çekilmeye başladığında 15 Mayıs 1919'dan beri görülen rüyanın gerçekleştiği tarihtir.

1 Eylül'de Başkomutanından aldığı "ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, İleri!" emrini yerine getirmek için harikalar yarattığı tarihtir. Günümüz şartlarında karayolu ile 327 km olan Afyonkarahisar- İzmir arasındaki yolu, kaçan düşmanı takip edip artçılarıyla savaşıarak 10 günde aldığı yoldur. 9 Eylül Türk askerinin kurtuluş özleminin sembolüdür.

“Her safhasıyla düşündüğü, hazırladığı, hazırlandığı ve yönettiği, sonunda zaferle taçlandırdığı İstiklal Harbi’nin simgesidir.

Yetkileri ve görev süresi hakkındaki eleştirilerden yılmadan Başkomutan olarak Büyük Millet Meclisinin kendisine verdiği görevi yerine getirdiğini göstergesidir.

Yaveri Salih Bozok’un anlatımıyla, Ordu ile beraber İzmir’e giderken Nif’(sonradan Kemalpaşa)te askerlere su vermek için yol kenarında bekleyen köylüler gördük. Paşa, sigarasını yakmak için gözündeki toz gözlüklerini kaldırdığında yaşlı bir köylü elindeki kartpostaldan kendisini tanıdı. Diğer köylülerle beraber kimisi elini, kimisi pelerinini öper, kimisi arabasının tozunu gözüne sürme diye çekerken milletinden mükafatını alan başkomutanın Milletine verdiği sözü tuttuğunun simgesidir.

Sadece karşısındaki düşmanla değil, arkasındaki emperyalist dünya desteğiyle, sağlık sorunlarıyla, maddi yoklukla, silah ve cephane eksikliğiyle, uğraştığı bir savaşı nihai hedefidir.

Büyük Millet Meclisi içinde başkomutanlık yetkilerini uzatmak istemeyen, ordunun saldırı kabiliyeti olmadığını iddia eden muhalefetle de uğraştığı bir süreçtir.

4 Ekim 1922’de Büyük Millet Meclisinde millet temsilcilerine bilgi verirken “topçusu, piyadesi, süvarisi, zabiti ve kumandanıyla bütün kadrosunun kahramanlığını tespit eden; genelkurmay başkanı, cephe komutanı, maliye bakanı, hükûmet ve nihayet ordu saldıramaz dedikleri için belki düşmanın gevşemesine vesile olmuşlardır diyerek muhaliflere de teşekkür edecek kadar espritüelliği gösteren başkomutanın zafer günüdür.

Elde edilen başarının “milletin tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde” olduğunu belirterek milletin bütün cihana karşı en yüksek hürmet ve izzet mevkiini kazandığını ilan eden başkomutan “kahramanlık meydanlarında rahmet-i rahmana kavuşan şehitlerimizin muazzaz ruhlarına hep beraber Fatihalar ithaf ederek bizlere örnek olmuştur.

Buyrunuz.

Savaş her zaman için en son çare olarak gören başkomutan savaş biter bitmez barış ortamı kurmaya çalışmıştır.

Öyle ki Yunan Başbakanı Venizelos Türkiye ile 1934 Balkan Paktı’na giden iyi ilişkiler kurmaya başladığında karşılaştığı eleştirileri “hali hazırda dostumuz olan Türkler, müstevli olmak itibarıyla yaptığımız bütün bu tahribatı unuttularsa benim ihtiyar ettiğimiz fedakarlıkları unutmamaklığıma ne sebep vardır?” diyerek karşılayacaktır.

Bununla yetinmeyen Venizelos, 12 Ocak 1934 tarihli mektubuyla Nobel Barış Ödülüne aday gösterirken “Anadolu faciasının hemen akabinde kendini yenileyen Türkiye’ye bir anlaşma fırsatı görerek elimizi uzattık, O bu uzanan eli samimiyetle kabul etti...Barışın medyun olduğu bu kıymetli katkının sahibi kişi” olarak Mustafa Kemal Paşa’yı takdim etmiştir.

Hakimiyet anlayışında, devlet rejiminde, siyasi düşünce yapısında, kültür-sanat anlayışında hülasa Türk tarihinde dönüm noktası oluşturacak yeni bir safhanın da başlangıç tarihidir. Muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedefleyen bir değişim ve dönüşüm hareketinin dönüm noktasıdır. Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolu açmıştır.

26 Ağustos-9 Eylül 1922 sürecinde ortaya konan başarı Türk Milletinin hürriyet ve istiklal fikrinin ölümsüz abidesidir.

26 Ağustos 1071’de Anadolu topraklarına vurulan Türk mührünün hiçbir güç ve ittifak tarafından çözülemeyeceğini 850 yıl sonra bütün dünyaya ilan eden bir derstir, bir bağımsızlık simgesidir.

Bu dersten 90 sene sonra benzer hayallere kapılanlara 9 Eylül 1922’yi iyi okumalarını tavsiye ederiz.

İZMİR'İN YUNANLILARCA İŞGALİNİN TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Birinci Cihan Harbi'nde Osmanlı Devleti=Türkiye'nin yenilmesi, Türkiye üzerindeki zaten var olan heveslerin yanında pek çok ihtirasın doğmasına yol açmıştı. Bununla birlikte galip devletlerin, bu arada özellikle İngiltere ve Fransa'nın (emperyalist planları yanında), Türk aydınları arasında ayrı bir yeri vardı. Çünkü oralar yıllardır medhiyesi yapılan "medeniyet" ülkeleri idi. Türk münevverlerinden bazıları bu ülkelerin Türkiye'yi, bizleri adam edip medeni insanlar yapabilmeleri için bir süreliğine idare etmelerine dahi ses etmeyeceklerdi. Ancak bu kalıcı değil, muvakkat olmalı idi. İngiltere ve Fransa'nın muharip düşman olmaları, özellikle savaşa katılan aydınların bir kesimini tedirgin ediyordu. Ama ismi düşman olarak şimdiye kadar pek görülmeyen ve hemen hiçbir cephede savaşılmamış olan Amerika Birleşik Devletleri ayrıca değerlendirilebilirdi.

Kısaca denebilir ki galip devletlerin yaptıkları veya yapacakları harekât ve işgaller sineye çekilebilirdi. Halkın çoğunluğu onların kalıcı değil, geçici olduklarına inanıyordu. Aydınlar için ise böyle bir işgalin ayrıca bir artışı veya olumlu yönleri vardı. Onlar birer mil-i mütemeddine mensubu olarak "medeniyet" yönünde bu ülke insanlarına katkıda bulunma imkan ve ihtimalleri de vardı.

Türk Millî Mücadelesi'nde, Şerif Güralp'in de gözlemlediği gibi, bir tereddüt dönemi vardır. Gerçi günümüzde "ilk kurşun" hikayeleri, 31 Ekim 1918'e kadar geriye götürülebilmektedir. Adeta açık eksiltmeye dönen bu mahallî ve romantik fikirlerin, çağın gerçek akışı ve o günlerin durumu ile zerrece ilişkisi yoktur.

İşte bu tereddüt ortamında bir olay, Türk insanının büyük ölçüde zihinde şimşekler çakmasına imkân vermiştir. Anadolu'nun orta ve doğusunda yaşayanlar Ermenilerin büyük emellerini ve yapmak istediklerini yakından biliyorlardı. On-

ların endişesini ve korkusunu anlamak kolaydı ve Türk Devleti bunu önlemeye kararlı idi. Buna karşılık Orta ve Batı Anadolu için olduğu kadar Türk aydınlarını derinden etkileyen bir olay 1915 yılı Mayıs ortalarında gerçekleşti. Yunanlılar, Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak İzmir'e asker çıkardılar. İşte, Türklük açısından çok acı olan bu olayın, Türk millî mücadelesinin halkın büyük çoğunluğu tarafından doğru olarak algılanmasında ve desteklenmesinin çok büyük bir önemi vardır.

1908 sonrasının önemli fikir adamı Ziya Gökalp (1876-1924)'e ait bu şiir, konumuzu tam olarak açıklayacak özelliklere sahiptir. Ziya Gökalp, bir fikir adamı olmakla birlikte, düşüncelerini geniş kitlelere doğru olarak iletme amacıyla kolay anlaşılabilen sade şiirler de yazıyordu. Onun bu türden şiirleri bir hayli çoktur, Fakat burada nakledeceğimiz şiiri bazıları kadar yaygın değildir. Fakat böylesine bir şiir, okuyan Türkleri ve Müslümanları derinden etkileyecek özelliklere sahiptir. Hem Türk aydınının hem de Türk ve Müslüman halkın büyük çoğunluğunun fikirlerine tercüman olan şiir şöyledir.

DURMA YUNAN

Durma Yunan, Durma kibrini artır
 Türklüğün başına belâlar yağdır
 Uyuyan bir kavme bu zillet azdır
     Vur eski kölesi utandır onu
     Bırakma uyusun uyandır onu
 Bu yurdun hazinesi onun elinde
 Fakat anahtarı senin belinde
 Kalmış aç ve garib kendi ilinde
     Vur eski kölesi utandır onu
     Bırakma uyusun uyandır onu
 Zorla onu yeni revîşe girsin
 Gemi yapsın alış-verişe girsin
 Fabrikalar açsın her işe girsin
     Vur eski kölesi utandır onu
     Bırakma uyusun, uyandır onu

Sıkıştır onu ordu, donanma yapsın
Garp'te ne terakki görürse kapsın
Türklüğü tanısin Tanrı'ya tapsın
Vur eski kölesi utandır onu
Bırakma uyusun uyandır onu
Zannetme yaptığın boşa gitmiyor
Terakkimiz koşa koşa gitmiyor
Emin ol emeğin boşa gitmiyor
Vur eski kölesi utandır onu
Bırakma uyusun uyandır onu

-Reviş: gidiş, yürüyüş, tarz, kaide, usul, tarik

-Terakki: ilerleme, ileri gitme, artma çoğalma, yükselme

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Cihan Harbi'nde yenilgi kesinleşince, ülkenin özellikle Doğu ve Batı kesimlerinin Türk halkı büyük bir endişeye kapılmışlardı. Doğuda Ermeniler, Batıda ise Rumlar/Yunanlılar galib devletler safında olsalar olmasalar toprak hevesine kapıldılar. Ermenilerin daha önceleri, savaş yıllarında ortaya çıkan hevesleri, sert bir şekilde karşılanıp etkisiz bırakılmıştı. Rumlar ise daha dikkatli olup, bir ara yeni idarelerine geçen Adalara da göçtüler. Fakat Mütareke ile bunlar gittikleri Anadolu topraklarına geri döndüler. Çünkü mütareke sonrasındaki gelişmeler ile, Yunanistan'a Batı Anadolu'da bir şekilde toprak verileceği ortaya çıkmıştı.

Bu türden haberler aslında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllardan itibaren başlamıştır. Bu onlar için büyük bir hayal, fakat bir ideal idi. Megali İdea denilen bu düşünce ile XIX. yüzyılın geri kalan yıllarında da Batı genel efkârını etkilemişlerdi. Türklerin geldikleri yere, Asya içlerine geri sürülmeleri, Hıristiyan dünyasının ve özellikle Avrupanın geri plandaki amaçlarından birisi idi.

Dünyayı takip eden Türk aydınları, Avrupa'nın bu türden emellerini yakından biliyorlardı. Elbette imkânları ölçüsünde buna engel olmaya çabalamakta idiler. Fakat Cihan Harbi'ndeki yenilgi, bu kötü ihtimallerin gerçekleşebileceğini akla getiriyordu. Aydınlar kadar olmasa da sade Türk halkı da Ermenilerin veya Rumların emellerini biliyor, ellerinden geldiğince engel olabilecek çareler arama-ya çabıyorlardı. En önemlisi de, Avrupa'nın, kendi şımarık çocuğu Yunanlılar

eliyle, Türkleri mümkün olduğunca geriletmek, hatta Asya içlerine sürmek hayalini gerçekleştirmek istediklerini düşünür olmuşlardı.

Bütün bu düşünceler içindeki Türk aydını ve özellikle Türk halkı, Yunanlıların; velev ki Mondros Mütarekesi hükümlerine göre de olsa İzmir'e asker çıkarmalarını çok büyük bir endişe ile karşıladı. Yukarda da dediğimiz gibi Düvel-i Muazzama veya Düvel-i Mütemeddinenin işgali böylesine acı duygulara yol açmayabilirdi. Türk aydınlarının bir kesimi gelenleri hoş karşılamaya bile hazır idiler. Fakat Rumların büyük gayeleri ve hedefleri bilindiğinden Yunan işgali, çok kötü gelişmelere yol açabilecek nitelikte idi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, sade halkı değil, aydınları da derinden etkilemiştir. Bu etkilenmeyi Ziya Gökalp'in şiiri çok açık ve kesin bir şekilde göstermektedir. İstanbul'dakilerin İzmir ile ilişkileri ülkenin öteki kesimlerine göre daha sıkı ve iyi olduğundan, bu işgal İstanbul aydınları ve halkı arasında da infial ve tepki uyandırmıştı.

Anadolu sahasının Batı kesiminin Türk halkı için İzmir, bir ümit ve hayal şehir idi. Eskişehir-Konya ve Antalya hattının batısındakiler için İzmir, kendi hayatlarının adeta bir parçası idi. Bu yörelere halkının önemli bir kısmı için İzmir, zaten idarî bakımdan da memleketlerinin merkezi, başı idi. Şimdi baş elden gitmiş veya gitmek üzere bulunuyordu. Böyle bir durumda, başın gitmesi, elbette geniş mıntıkanın öteki kesimlerinin pek çok yönden gerilemesine ve çökmesine de yol açacaktı. Akli erenlerin düşünceleri, sade halka göre daha ekonomik düşünceleri de içerebiliyordu. Sade halk için ise bir Müslüman diyarının, hele İzmir gibi, Anadolu'daki Türklüğün adeta batı ucunun timsali şehrin gitmesi ayrı bir elem kaynağıydı.

Halkın böylesine düşüncesine karşı, bir kısım insanlar, elbette devletimiz, padişahımız ve hükümeti buna imkan vermez ümidi içinde idiler. Böyleleri, bu sıkıntılı günlerde Padişahın, yani devlet başkanının etrafında sınıksız kenetlenmek gerektiğini de düşünebiliyorlardı. Nasıl olsa hükümetimiz, bir İslam diyarının göz göre göre elden gitmesine müsaade etmezler diye düşünüyorlardı. Bunlar, geçmiş dönemdeki yönetimin hayalci ve hele ülke gerçeklerine uymayan siyasetinden de nefret ettiklerinden belirli bir tepki de vermekte idiler. Bereket bu türden düşünenler, zaman içinde 1919 ortalarının gerçeklerini daha görmek imkanını buldular. Bu defa bu insanlar, Yunan'ı bu ülkeden kovmak için bu defa Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmek gerektiğini düşünmeye başlamışlardı. Bu şekilde düşünce, özellikle 1921 senesinde ülke sathında çok büyük bir çoğunluğa ulaşacaktır.

Türk halkı, birkaç sene önce, Cihan Harbi esnasında Ermenilerin bu Türk diyarından toprak koparmak emellerini yakından bilmişler, bütün güçleriyle karşı çıkıp mücadele etmişlerdi. O sıralarda sessiz sakin oturan Rumlar şimdi toprak koparmanın sırasının kendilerine geldiğini düşünüyorlardı. Bunu sade Türk insanı dahi yakından hissedebiliyordu. Hatta bazı okumuşları daha geriye giderek, Türkün iyi niyetinin bütün bunlara sebep olduğunu acı ile hatırlıyorlardı. Öyle ya Rumlar 1820'lerde ayaklandığında kötü kişi olmuşlar, buna karşılık Ermenilerde bir kıpırtı olmadığından onlara güvenilmişti. Hatta kimbilir hangi saf veya özel amaçlı kişiler bunu bizlere telkin etmişlerdi. Güya o millet-i sadıka XIX. yüzyıl sonlarından itibaren dişlerini ve kanlı isteklerini meydana koymuştu. Şimdi, bu etki bertaraf edildikten sonra ise Rumlar ortaya çıktılar. Acaba İzmir'den sonra sıra bizim oralara da gelir mi düşüncesi, Anadolu'da az veya çok Rumların oturduğu yöre ve kasabaların Türk halkının zihinlerine kadar ulaşıyordu. Öyle ya Rumlar oturdukları yerlerin kadim halkı olarak tanınıyor, Avrupalılar adeta onların aslı sahibi gibi telakki ediyorlardı. Bu yüzden, Türkler arasında önemli bir tepki uyanmış, çok önemli bir kesiminde acı düşüncelere ve ihtimaller düşünülür olmuştur.

Sonuç olarak, diyoruz ki Avrupa devletlerinin işgalleri geçici sayıldığından bir endişeye yol açmıyordu. Aksine belki aydınlar arasında sevinecekler de çoktu. Fakat işgallerde kalıcı olabilecekler, yani Ermeni veya Rumlar apayrı duygular uyandırıyorlardı. Bunların arasında İtilaf Devletleri arasına yeni katılan Yunanistan'ın bulunması daha bir acı veriyordu. Bu sebeple hemen herkes ve özellikle aydınlar, batıda Yunanistan ve doğuda Ermenilere dikkat ediyorlardı. İşte bu endişeler içinde Yunanlıların İzmir'e, mütareke hükümlerine göre asker çıkarmaları sadece Batı Anadolu'da değil, ama ülke çapında büyük yankılar uyandırdı. Çünkü Yunan geçici değil, kalıcı olarak geliyordu.

Bu işgalin Millî Mücadele'yi etkilediği ve ona çok büyük bir itici güç sağladığı bir kesin gerçektir.

İZMİR'İN İŞGALİNE KARŞI GÖSTERİLEN PROTESTO VE TEPKİLER

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Wilson İlkeleri çerçevesinde bir barış antlaşması istemiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Başlangıçta Türk halkı ve hükümet tarafından olumlu bulunan bu antlaşmanın gerçek neticesi antlaşmanın uygulanması ile ortaya çıkacaktır.

Müttefikler daha savaş devam ederken, Osmanlı Devleti'nin topraklarının ne şekilde bölüneceğini aralarında kararlaştırmışlardı. İngiltere kendi yanında savaşan devletleri tatmin etmek için Osmanlı idaresindeki toprakların bölünmesini amaç edinen taahhütlere girmişti.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun harbe girmesi, savaşı en azından iki yıl uzatmış, Çanakkale'deki başarısı ise batıdan Boğazlar yolu ile gerekli yardımı alamayan Çarlık İmparatorluğu'nun devrilmesine ve Bolşevizm'e yol açmıştı. Türkler, Boğazları kapatmalarının, Filistin ve Irak cephesinde bir buçuk milyon askeri dört yıl uğraştırmanın hesabını vereceklerdi.² Bu yeni vaziyeti değerlendirmek, bir nevi dünya haritasını yeniden çizmek için, İttifak Devletleri ile savaşmış veya onlara savaş ilân etmiş 32 devletin temsilcisi 18 Ocak 1919'da Paris'te toplandılar.³

---

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Taner BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s. 9.

2 Yuluğ Tekin KURAT, **Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)**, VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C II, Ankara, 1973, s. 843.

3 Fahir ARMAOĞLU, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara, 1975, s. 460; TANSEL, **a.g.e.**, C I, s. 161.

İşte batının bu psikolojisinden faydalanmak isteyenlerin başında Yunan Başvekili Venizelos geliyordu. Venizelos daha konferans başlamadan faaliyete geçti. 30 Aralık 1918'de bir muhtıra ile Yunan isteklerini açıkladı.⁴

Yunan Başvekili Venizelos, Paris Barış Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat tarihli toplantılarında Anadolu üzerindeki isteklerini açıklarken İtalyanlar bu bölgenin büyük bir kısmının 6 Nisan 1915 tarihli Londra ve 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne gizli Antlaşmaları ile kendilerine vaad edilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. İngilizler ise, Londra Antlaşması ile yalnız Antalya'nın İtalya'ya vaat edildiğini, St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın, Rusya'nın değişen tutumu karşısında muteber sayılmayacağını ileri sürmüşlerdir. Paris görüşmelerinde İngilizler Batı Anadolu'nun İtalyanlar yerine Yunanlılar tarafından işgâl edilmesini tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir.⁵

Usta bir politikacı olan Venizelos, Yunan iddialarını Wilson Prensiplerine, özellikle 12. prensibe ve self-determinasyon hakkına dayandırarak nüfus bakımından ve etnik nedenlerden ötürü Anadolu'nun batı kısmının coğrafi ve tarihî açılardan özel, ayrı bir bölge teşkil ettiğini öne sürerek bu bölgenin Yunanistan'a ait olduğu iddiasında bulundu.⁶

Özellikle Amerika'nın Atina Elçisi Droppers Garret, Paris'teki meslektaşlarına gönderdiği 13 Mart 1919 tarihli mektupta Venizelos'un amacının İzmir ve yöresini Elen Krallığı'na katmak olduğu, fakat bununla da yetinmeyip, Trabzon, Samsun, Adana, İskenderun ve özellikle İstanbul'u da almak olduğunu söyleyerek, böylelikle bütün Anadolu'ya sahiplenmek isteyeceklerini, bu tezinde Osmanlı İmparatorluğu için bir çözüm yolu olamayacağını⁷ yazdı. Ayrıca, Konferans'ta Yunan isteklerini incelemekle görevli komisyonda görevli bulunan Amerikan delegesi Mr. Westermann'da Venizelos'un, Wilson prensiplerine dayanmak suretiyle, ileri sürdüğü iddiaları dört noktada toplayıp, bunları teker teker ele alarak reddediyordu. Bu dört nokta şunlar idi: 1. Rumlar'ın çoğunluğu meselesi, 2. İlhakı istenen arazinin coğrafi yapısı, 3. Rum halkının Yunanistan'la birleşmeyi istemeleri, 4. Bölgedeki Rumlar'ın Yunan kanından olduğu iddiası.⁸...Amerikalı dip-

4 Yusuf Hikmet BAYUR, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, C I, Ankara, 1970, s. 325.

5 Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C I, Ankara, 1982, s. 7.

6 R. Salahî SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C I, Ankara, 1971, s. 35-36.

7 KURAT, a.g.m., s. 844-845.

8 *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi*, C II, K.I, Haz. Hakkı Güvendik, Ankara, 1963, s. 17-18.

lomatların bu tür uyarılarına rağmen Wilson hissi hareket edecek ve Yunanlılar'ı destekleyecektir.

İngilizler, daha önce verilmiş taahhütlerin aksine İtalya'nın Akdeniz'deki gücünün artmasına karşı idiler.⁹ Bazı İngiliz diplomatlarının bu teze karşı olmalarına, “Selânik kapılarının beş mil uzağında nizam temin edemeyen Yunanlılar'a İzmir gibi büyük bir şehir ve Aydın gibi bir eyaleti işgal ve idare etmelerine müsaade edilebilir mi?”¹⁰ diye sormalarına, ayrıca, İzmir'de oturan Avrupa kolonisinin, bu delice kararın doğuracağı tehlikeler üzerine dikkat çekmelerine¹¹ rağmen Lloyd George, 1917 tarihli St. Jean de Maurieenne Antlaşmasını da göz ardı ederek, İtalya'nın emperyalist isteklerinin peşinden gitmektense, daha kolay kontrol edilebileceğini düşündüğü Yunanistan'ı desteklemeyi tercih etti.¹²

İngiltere'den sonra en kuvvetli bir Akdeniz Devleti olan Fransa'nın da İtalya'nın Akdeniz'de daha fazla kudret ve nüfuzla yerleşmesini istemeyeceği açıktı. Nitekim Komisyon'da İngiliz delegesinin kararı hakkında yapılan oylamada, Fransa delegesinin cevabı kısaca bir “evet” den ibaret kaldı.¹³

İtalyanlar ise, konferansta Yunan isteklerine karşı en kuvvetli tepkiyi gösterdi. İtalyan delegeleri, Yunan isteklerinin incelenmesinde, Anadolu halkının refah ve saadetlerinin, bütün isteklerinin üstünde tutulmasını ve bu halkın medeniyete doğru yöneltmesi yollarının araştırılmasını tavsiye etmekle konuyu ele almıştı. Ondan sonra da, Venizelos'un muhtırasında ileri sürülen iddia ve onların dayanaklarını birer birer ele alarak, bunları çürütmeye ve hükümsüz bırakmaya çalışmışlardı.

Bunun üzerine Yunan arazi isteklerini incelemekle görevli komisyon 30 Mart 1919 raporu ile İtalyan üyelerin itirazlarında hiç sayarak İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdı.¹⁴

İtilâf Devletleri Mütarekenin 7. ve 12. maddelerine dayanarak Kasım 1918 başlarından itibaren memleketin çeşitli bölgelerini işgal etmeye başlamıştır. Paris

9 KURAT, a.g.m., s. 845.

10 Gotthard JAESCHKE, “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlılar'ın İzmir Çıkarması”, **Bulleten**, C XXXII, Sayı:128, Yıl:1968, s.567-568;

11 BIYIKOĞLU, a.g.e., s. 19.

12 Ömer KÜRKCÜOĞLU, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara, 1978, s. 71.

13 **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C II, K.I, s. 21-22.

14 Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara, 1973, s. 170.

Konferansınca alınan karardan da destek alan Yunan kıta'ları 15 Mayıs 1919'de İzmir'i resmen işgal etmiştir.

İzmir'in İşgaline Karşı Hükûmetin ve Halkın Tepkisi

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberini İstanbul'dakiler duydukları vakit şaşırıp kalmıştır. Çünkü işgalden bir kaç gün önce İngiliz Yüksek Komiseri, Sadrazam Ferid Paşa'ya, İzmir'in işgal edilmeyeceğine dair söz vermiştir. Sadrazam bu söze fazlasıyla inanmıştır. Öyle ki 14 Mayıs günü İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Webb'in verdiği nota bile onu uyarmamıştır. Önce istihkâmların İtilâf Devletleri'nce işgali diye başlayan hareket, Yunanlıların İzmir'i işgali ile neticelenmiştir. Bunun üzerine toplanan "Meclis-i Vükelâ" hazırladığı bir notayı İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerika mümessillerine sunmuştur.¹⁵

Hükûmetin işgale karşı ilk tepkisi bu olmuş, bundan sonrada hazırlanan bir resmî tebliğ ile İzmir'in işgali açıklanmıştır. 15 Mayıs tarihli olan, fakat 16 Mayıs'ta gazetelerde yayınlanan bu beyannameden sonra basına gayet sıkı bir sansür konularak facianın ayrıntıları kamuoyundan gizlemek yolu tutulmuştur. Bazı gazetelerin olaydan bahseden yazıları tamamıyla çıkarılmış ve bu gazetelerin ilgili sütunları beyaz çıkmıştır. Ancak bu sansüre rağmen işgal, hükûmeti ve sadrazamı oldukça müşkül bir vaziyette bırakmıştır. Bunun üzerine 16 Mayıs 1919'da hükûmet istifa etmiş, fakat hükûmeti kurma görevi tekrar Damad Ferid Paşa'ya verilmiştir. 19 Mayıs 1919'da göreve başlayan Damad Ferid, verdiği ilk demeçte gizli bir tehdit savurmuş, 22 Mayıs'ta Yüksek Komiserliklere verdiği bir nota ile Yunan askerinin gecikmeden geri alınması istemiş ve yerlerine büyük devletler askerinin gelmesinin memnunlukla kabul edileceğini bildirmiştir. Padişah ise mevcut durum hakkında fikir alışverişinde bulunmak ve kararlar alabilmek için "Şurâ-yı Saltanat akdini irâd" eylemiştir. Yıldız Sarayı'nın üst katındaki büyük salonda yapılan ve tahminen 130 kişinin katıldığı bu toplantıda pek çok şey konuşulmuş olmasına rağmen hiçbir karar alınamamıştır.¹⁶

15 Kamil Erdaha, **Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 403; TANSEL, **a.g.e.**, s. 202-205; Kamil ERDAHA, **a.g.e.**, s. 403; BAYUR, Atatürk... **a.g.e.**, C I, s. 338; Tarık Mümtaz GÖZTEPE, **Osmanlılar'ın Son Padişahı Vahdeddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1969, s. 146; Mehmet ŞAHİNGÖZ, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986, s. 51-53.

16 **İleri**, 17 Mayıs 1919; **Memleket**, 17 Mayıs 1919; **Zaman**, 17 Mayıs 1919; **Sabah**, 17 Mayıs 1919; Âli Fuat TÜRKELDİ, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1984. s. 210; İbnül Emin Mahmud Kemal İNAL, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1940, 1953, s.

İşgallere karşı Türk halkı tarafından gösterilen ilk direniş ve atılan ilk kurşun Fransızlara karşı Hatay Dörtyol'da Mehmet Çavuş ve müfrezesine aittir. İkinci direniş Yunanlılara karşı İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu da olmuştur. Hukuk-u Beşer Gazetesi başyazarı Hasan Tahsin, İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu atmıştır. Zaten İzmir'in işgal sabahı "Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" tarafından bütün yurda gönderilen telgraflar bir bomba gibi patlamıştır.¹⁷ İşgali izleyen günlerde ülke içinde giderek yoğunlaşan protesto hareketlerine girişilmiştir. İstanbul'daki işgal güçleri kumandanlıklarına, Osmanlı Sarayına ve Hükûmetine ülkenin her yanından ve bu arada halkın tepkilerini dile getiren -özellikle çeşitli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerince- telgraflar çekilmiştir.¹⁸ Bu telgraflarda işgale karşı koymak için ulusun her yolla kendini savunacağı dile getirilmiştir. Diğer taraftan işgal, Anadolu halkı üzerinde bütünleşme ve kenetlenme bakımından olumlu bir etki oluşturmuştur. İşte bütün bunlar göz önünde tutulmuş olsa gerektir ki, yabancı basında çeşitli zamanlarda çıkmış olan yazılarda "Anadolu Direnişî"nin oluşma nedeni olarak İzmir'in işgali gösterilmiştir.¹⁹

2040; Âli TÜRKELDİ, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 113; Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1969, s. 86 vd.; Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanyaya Kadar**, C I, Ankara, 1973, s. 207, 215; Sina AKŞİN, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1976, s. 304, 323; ŞAHİNGÖZ, **a.g.e.**, s. 53-57.

17 ŞAHİNGÖZ, **a.g.e.**, s. 57-58.

18 Yunan mezaliminin Avrupa basını ve kamuoyunun dikkati çekmesi üzerine Paris Konferansı Yüksek Konseyi, 21 Temmuz 1919'da Batı Anadolu'ya mezalimin boyutlarını araştırmak üzere bir heyet göndermeye karar vermiştir. Heyet, İtilaf Devletlerine mensup dört generalden (ABD adına Amiral Mark Lambert Bristol, İngiltere adına General Robert Hugh Hare, Fransa adına General Gedrges Hippolyte Bunoust ve İtalya adına General Alfredo Dall Olio) oluşturulmuştur. Ayrıca halkla iletişimi sağlamak için birer Türk ve Yunan subay (Yarbay Kadri Bey ve Albay Aleksandır Mazarakis) tayin edilmiştir. 23 Ağustos 26 Eylül'e kadar bölgede kalan heyet, 27 Eylül'de İstanbul'a dönmüştür. Tahkik Heyeti'nin raporu, İzmir'in işgalinden sonra ortaya çıkan tablonun sorumluluğunu Yunan Hükûmeti'ne ve perde gerisinde İtilaf Devletleri'ne yüklemiştir. Heyetin raporu, Yunan işgalinin haksızlığını ortaya koyan ilk resmi uluslararası belge olmuştur. Ancak rapor sonucuna rağmen Yunan işgalleri artarak devam etmiş ve bu duruma İtilaf Devletlerince göz yumulmuştur. Selçuk URAL, **Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Sonrası**, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, 2005, s. 101 vd.; Mustafa TURAN, "İstiklal Harbinde Müttelikler Arası Tahkik Heyeti, Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 8, Ankara, 1991, s. 695-722.

19 Günver GÜNEŞ, "İzmir'in İşgali ve Aydın'daki Yankıları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Şubat 2007, s.29-30.

İzmir'in İşgali Üzerine İstanbul ve Anadolu'da Yapılan Mitingler

Anadolu'nun birçok yerinde halk toplantılar yapmış ve çeşitli makamlara protesto telgrafları göndermiştir. Bunlar içerisinde hiç kuşkusuz en önemlisi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali hâdisesidir. Bu işgal milletin hayatında gerçekten bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki o güne kadar, Mütareke pek çok defa ihlâl edilmiş, Mütareke şartları hilâfına işgaller ve davranışlar olmuştur. Fakat İzmir'in işgali halk üzerinde büyük bir tesir bırakmıştı. Öyle ki, İzmir'in işgali ve sonrası ortaya çıkan faciaya karşı Türk milletinin tepkisi de büyük olmuştur. Tamamen haksız ve Mondros Mütarekesi'nin ruh ve maksadına aykırı olarak yapılan bu işgalin, bilhassa Yunanlılara yaptırılması, onların da İzmir'e ayak basar basmaz, katliam ve mukaddesata tecavüze girişmeleri, Türk milletinin millî duygularına çok büyük ölçüde tesir etmişti.

Memleketin her yerinde yapılan bu protesto ve mitinglerin en kalabalık ve heyecanlı olanları, İtilâf Devletleri'nin gözleri önünde İstanbul'da yapılmış olanlardı. Yapılan mitingler içerisinde İstanbul Mitingleri'nin ayrı bir yeri vardır; çünkü bu mitingler resmen olmasa bile fiilen İtilâf Devletleri'nin işgalleri altında bulunan bir yerde yapılıyordu. İzmir'in işgalinin duyulmasıyla birlikte şehirde "millî matem" ilân edildi ve mitingler yapılması için faaliyete geçildi. Faaliyetin merkezi de umumiyetle Türk Ocakları oldu. İlk umumî toplantı 18 Mayıs'ta Darülfünun'da yapıldı.²⁰ Darülfünun toplantısından sonra Türk Ocaklı gençler tarafından 19 Mayıs 1919 tarihinde Fatih Parkı'nda da bir miting yapıldı. Mitinge katılanların çoğunun göğsünde siyah kenarlı "İzmir kalbimizdir" etiketi vardı.²¹ 20 Mayıs 1919'da Darülfünun gençliği Üsküdar'da başka bir miting tertip etti. Yine, Fatih Mitingi'nde olduğu gibi siyaha boyanmış bayraklar donatılmış meydana otuz bin kişi kadar insan toplanmıştı.²²

20 Kemal ARIBURNU, **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara 1975, s. 5; **İzmir Fecayi** (Basım yeri ve tarihi belli değil Osmanlıca olup 1919 yılında Osmanlı istihbarat dairesince yayınlandığı zannedilmektedir.), s. 59. **İstiklâl Gazetesi, Memleket Gazetesi, İkdâm Gazetesi, Vakıf Gazetesi, Yeni Gazete, Sabah Gazetesi**, 19 Mayıs 1919.

21 İzmir Fecayi, s. 71-73; ARIBURNU, **a.g.e.**, s. 13-14; Halide Edip ADIVAR, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1982, s. 28-30; **İstiklâl Gazetesi, Sabah Gazetesi, Alemdar Gazetesi, İkdâm Gazetesi, İleri Gazetesi, Vakıf Gazetesi, Tasvir-i Efkâr Gazetesi, Memleket Gazetesi**, 20 Mayıs 1919; **İzmir Fecayi**, 73-78 ; Arıburnu, **a.g.e.**, s. 15-16; Seha MERAY, **Lozan'ın Bir Öncüsü Ahmet Selahattin Bey (1878-1920)**, Ankara 1976, s. 66.

22 **İzmir Fecayi**, s. 69-84; ARIBURNU, **a.g.e.**, s. 12-25; **İstiklâl Gazetesi, Vakıf Gazetesi, Memleket Gazetesi, İleri Gazetesi, İkdâm Gazetesi**, 21 Mayıs 1919.

İstanbul'da art ardına yapılan kapalı salon ve açık hava toplantıları devam eder. 22 Mayıs 1919 tarihinde üçüncü açık hava toplantısı Kadıköy'de gerçekleşir. Hazırlanışında Tıbbiyeli öğrenciler önemli rol oynadığı bu miting, sürekli yağan yağmurun altında toplanan yirmi bin kişinin katılımı ile yapıldı.²³

İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da 18 Mayıs'tan itibaren başlayan millî galeyan, 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir tezahür olarak kendini gösterdi. O zamana kadar yapılan mitinglerin en muazzamı olan bu mitinge tahminen 200.000 kadar kişi katıldı. Çocuklar "millî matemî" temsil eden karkartları mitinge gelenlerin göğüslerine takıyorlardı. Sultanahmet Meydanı'ndaki parkın her tarafı siyah bayraklarla donatılmış, çeşitli yerlere pankartlar asılmıştı.²⁴

23 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan muazzam miting İtilâf Devletlerini ve hükûmet çevrelerini rahatsız etmişti. Bu tarihten sonra İstanbullu vatanseverlerce Beşiktaş ve Beyazıt'ta yapılması düşünülen mitinglere hükûmetçe izin verilmedi. İzinsiz ve değişik bir usulle 30 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te ikinci büyük miting yapıldı. Cuma gününe rastgelen bugünde yayımladıkları davetiye ile milleti Sultanahmet Camii'ndeki cuma namazına çağırdılar. Bu Camide toplanan 100.000 kişi namazı müteakip dağılmayarak miting yaptılar.²⁵

İstanbul'dan başka Anadolu'nun her tarafında yapılan mitinglerde Mustafa Kemal'in 28 Mayıs 1919'da Havza'dan çeşitli makamlara göndermiş olduğu tamimin de büyük tesiri olmuştur. Mitinglerde milletçe çeşitli kararlar alınarak ilgili makamlara telgraflarla duyuruluyordu. İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Webb işgalden hemen bir gün sonra gönderdiği raporunda, "memleketin her tarafından hadsiz hesapsız protesto telgrafları aldığını, umumî efkârın her tarafta galeyana gelmiş görüldüğünü"²⁶ bildirir. Amiral Calthorpe da birkaç gün içinde 675 yer-

23 **İzmir Fecayi**, s. 104-111; ARIBURNU, a.g.e., s. 34-37; **İstiklâl Gazetesi**, **İleri Gazetesi**, **Vakit Gazetesi**, **Memleket Gazetesi**, **Sabah Gazetesi**, **Yeni Gazete**, 23 Mayıs 1919.

24 ARIBURNU, a.g.e., s. 19-42; **İzmir Fecayi**, s. 113-127; **Yeni Gazete**, **İstiklâl Gazetesi**, **Alemdâr Gazetesi**, **İleri Gazetesi**, **Sabah Gazetesi**, **Vakit Gazetesi**, **Memleket Gazetesi**, **İkdam Gazetesi**, 24 Mayıs 1919; Adıvar, a.g.e., s. 34-35.

25 **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, K.102/19216; **İzmir Fecayi**, s. 131-141; ARIBURNU, a.g.e., s. 53-60; **İstiklâl Gazetesi**, 30 Mayıs 1919; Bu gazetede davetiyelerin "*Allah'a yükselen kalbinle Sultanahmet'e bütün Türk...*" kısmı sansür edilmiş olarak yayınlanmıştır. **İstiklâl Gazetesi**, **Yeni Gazete**, **Vakit Gazetesi**, **Tasvir-i Efkar Gazetesi**, **Memleket Gazetesi**, **Alemdar Gazetesi**, 31 Mayıs 1919.

26 Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal KÖPRÜLÜ, Ankara 1971, s. 81.

den şahsı adına protesto telgrafı aldığı yazar.²⁷ Bu mitingler İtilâf Devletleri üzerinde hemen tesirini gösterir. İngilizler ilk olarak da hükûmete baskı yaparak, mitinglerin yapılmasını yasaklama kararı aldırırlar.²⁸ Fakat bu karara rağmen memleketin her tarafında mitingler yapılmasına devam edilmiştir.²⁹

Mustafa Kemal'in İzmir'in İşgali üzerine Tavrı ve Mitingler Yapılmasını Tavsiye Etmesi

İzmir'in işgali hâdisesinin memlekette yarattığı umumî heyecan, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarına değişik bir yön ve kuvvet kazandırdı. Tevfik Bıyıkoglu'nun dediği gibi: “Yunanlıların İzmir’e çıkışının, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişiyle aynı günlere rastlaması, pek garip olduğu kadar hayırlı bir tesadüf olmuştur. Çünkü Yunan darbesi en miskin ruhlarda bile, bu kadar da olmaz isyanını yaratmıştı. Bütün gönüller ıstırap içinde. Sanatını bilen basiretli bir lider için bundan daha büyük cesaret ve kuvvet kaynağı olamazdı. Mustafa Kemal, milyonların gönül ıstırabından, Millî mukavemet iradesini yoğuracaktı.”³⁰

Mustafa Kemal, işe, önce Yunan tecavüz ve mezalimi hakkında fedakâr ve kahraman Anadolu halkını aydınlatmak için, İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'nun her yerinde mitingler tertip ettirmekle işe başladı.³¹ O, 28 Mayıs 1919 tarihli tamimi ile de bunu yapmak istemişti. Bu tebligatta “önümüzdeki hafta içinde ve muhtelif vilâyetlere göre Pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak, Millî nümayişlerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar genişletilmesi, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle, Babîâlî'ye uyarıcı telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde yabancılarda uyarılmakla beraber Millî nümayişlerde terbiye ve sükûnetin korunmasına son derece dikkat edilmesi, Hıristiyan halka karşı bir tecavüz ve nümayiş ve düşmanlık gibi tavırlar alınmaması”nı istemiştir.³²

27 A.g.e., s. 80.

28 **Alemdar Gazetesi**, 26 Mayıs 1919.

29 Anadolu'da yapılan mitingler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet ŞAHİNGÖZ, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986.

30 Tevfik BİYİKOĞLU, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Kent Basımevi, 1981, s. 117.

31 BİYİKOĞLU, a.g.e., s. 117-118.

32 Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, C I, İstanbul, 1973, s. 26-28; ATASE, K1.1, D.335/1, F.4-1, **Asker Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 30, Mayıs 1981, Sayı: 79, Belge: 1731.

Gerçekten de bu tamim üzerine her yerde mitingler yapılıyor, halkın heyecanı ve hissiyatı ortaya konuyordu. Daha sonraları da İzmir katliamından kaçabilen Türklerin anlattıkları ve işgalin genişlemesiyle ortaya çıkan facianın bütün yurttan öğrenilmesiyle birlikte milletin ruhunda nefret fırtınaları büsbütün kabarıyor, bu heyecanla da art ardına mitingler tertip olunarak, yapılan tecavüz ve mezalim şiddetle protesto ediliyordu. Türk basını da genellikle, askerî işgal ve politik baskılara rağmen milletin duygularına tercüman olarak, İtilâf Devletleri'ne karşı millî ve medenî cesaretle mücadele ve halkı uyanıklığa, vatanları için ellerinden geleni yapmaya davet ediyordu.³³

Mitinglerin Yapılmasına İtilâf Devletleri'nin ve Osmanlı Hükûmetinin Tavrı

İzmir'in işgali üzerine ortaya çıkan tepkiler İtilâf Devletleri'ni çok güç duruma koymuş ve tedirgin etmişti. İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Webb işgalden bir gün sonra 16 Mayıs tarihli raporunda: "Memleketin her tarafından hadsiz hesapsız protesto telgrafları aldığını, umumi efkârın her tarafta galeyana gelmiş görüldüğünü" bildirdi. Amiral Calthorpe'da birkaç gün içinde 675 yerden şahsî adına protesto telgrafları gelmişti. Yine Calthorpe'un gönderdiği 29.9.1919 tarihli rapora göre, "Yunan askerinin karaya çıkması Türk halkı üzerinde baştanbaca çok tesiri yaptı ve Anadolu'nun her tarafına yayıldı. Harp etmek arzusu yeniden kabardı."³⁴

Bu mitingler İtilâf Devletleri üzerinde hemen tesirini gösterir. İngilizler ilk olarak da hükûmete baskı yaparak, mitinglerin yapılmasını yasaklama kararı alırlar.³⁵ Fakat alınan bu karara rağmen memleketin her tarafında mitingler yapılmasına devam ediliyordu. Bu arada mitingler yasaklanmış olmasına rağmen Cuma namazına davet ve şehitlere dua adı altında 30 Mayıs'ta büyük bir toplantı daha yapılacaktır.³⁶ Buna karşı İngilizler Bekir Ağa Bölüğü'ndeki 67 tutukluyu Malta Adası'na sürgüne gönderirken, 31 Mayıs 1919'da hükûmete müracaat ederek "İstanbul ve çevresinde başka miting müsaadesi verilmemesini"³⁷ ve Mustafa Kemal'in geri çağırılmasını ister.

33 **Türk İstiklâl Harbi**, Cilt: II, K.I, Ankara, 1963, s. 63.

34 JAESCHKE, **a.g.e.**, s. 80-81.

35 **Alemdar Gazetesi**, 26 Mayıs 1919.

36 AKŞİN, **a.g.e.**, s. 307; JAESCHKE, **a.g.e.**, s. 82.

37 BAYAR, **a.g.e.**, C 8, s. 2554; **Hadisat Gazetesi**, 2 Haziran 1919, **İkdâm Gazetesi**, 2 Haziran 1919.

İzmir'in işgali üzerine memleketin her tarafında mitingler yapılması ve protesto telgraflarının gönderilmeye başlaması, çoğunlukla İngiliz tesiri altında bulunan Damat Ferit Paşa Hükûmetini rahatsız etmiş ve korkutmuştur. Dâhiliye Nezareti önce bunların keşidesini men için emir vermiş fakat bir gün sonra o emir geri alınmıştır. Öyleki bırakalım Anadolu'yu devletin merkezi ve her yönüyle hükûmetin ve de İtilâf Devletleri'nin kontrolünde bulunan İstanbul'da bile bu hareketlere mani olamadılar.³⁸ Devlet içerisinde gücünü kaybetmiş olan bu hükûmet milletin bu heyecanı ve tepkisine mani olamayınca, bu tepkilerin sadece mahallinde kalmasını ve dışarıya ulaştırılmaması tedbirini almak yoluna gitti. Fakat bu harekete de başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün Türk milletinin tepkisi büyük olunca, bunda da başarılı olmadı.

Osmanlı Hükûmetinin mitingler karşısındaki zaman zaman ortaya çıkan kararsız sonra da sertleşen tavrına karşı Padişâh Vahdettin'in mitingleri dikkatle takip ettiğini görüyoruz. Öyle ki Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın istifasından sonra, hükûmeti tekrar kurması görevi verilirken hazırlanan Hatt-ı Hümayun'da mitingler ve protestolarla ortaya çıkan umumi heyecanı kuvvetlendirici ibareler özellikle konulmuştur.³⁹ Padişâh protesto ve mitinglerin boşa olmadığını ve nazarı dikkate alınmasının icap ettiğini de hükûmete bildiriyor. Hatta bu telgrafların "Meclis-i Vükâlaca" müzakere edilerek münasip cevapların yazılmasını ihtar ediyordu.⁴⁰ Bu sebeple Hükûmetin taşradan gelen bazı telgraflara cevap verdiğini biliyoruz. Meselâ Erzurum'a verilen cevapta "Teşebbüsât-ı Siyasiyyede bulunmaktayız. Sabr-ı sükûnetle neticeye intizar ediniz." deniliyordu.⁴¹

Sonuç

Uzun süren harpten sonra bir mütareke yapmak mecburiyetinde kalan Osmanlı Devleti, mütareke ile silâhını terk etmesini fırsat bilen İtilâf Devletlerince yer yer işgal edilmeye başlanmıştı. İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi ise Türk milleti üzerinde büyük bir heyecan oluşturmuştu. Bu işgali her ne kadar İtilâf Devletleri muvakkat olarak yapıldığını söylüyorsa da, millet Yunan'ın bu topraklardan kendi isteğiyle bir daha çıkmayacağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple bu

38 Refik Halit KARAY, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s. 125.

39 TÜRKGELDİ, **a.g.e.**, s. 211-213.

40 **A.g.e.**, s. 216.

41 Cevad DURSUNOĞLU, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara, 1970, s. 63.

hâdiseye karşı büyük bir tepki gösterdi. Memleketin en ücra köşelerinde bile yapılan mitingler ve telgraflarla bu haksız tecavüz protesto edildi.

Yapılan mitinglerde, milletin duygu ve fikir birliği içinde olduğu bütün dünyaya gösterildi. Türk milletinin gelişen hâdiseler karşısında hemen hemen aynı şeyleri düşündükleri de görüldü. Mitinglerde kullanılan dil ve taleplerin birbirinden çok uzak bölgelerde bile birbirine benzeyen pek çok ortak özellikler görülmektedir. İlk olarak İzmir'in işgali üzerine yapılan mitingler belli yerlerden direktif alınmadan yapılan mitingler olması hasebiyle büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu mitinglerde, mitingi yapanlar daha çok kendi duygu ve düşüncelerini açıklıkla ifade etmektedirler. Mitinglerde yapılan konuşmalar, miting kararları ve gönderilen protesto telgraflarında pek çok mevzuya temas edilerek milletin haklarının verilmesi talep edilmektedir. Daha çok üzerinde durulanlar ise, Millî İstiklâl, Vatanın bütünlüğü, Mütareke şartlarının ihlâli, Wilson Prensipleri'nin uygulanması, millî birlik ve beraberlik, manda ve himaye kabul etmemek, saltanat ve hilâfetin devamlılığı, yapılacak olan sulh şartları, adalet, hürriyet, medeniyet, insaniyet ve milliyet fikirlerine dikkat çekmek olmuştur.

İşgal üzerine yapılan mitinglerle millî şuuru ve heyecanı galeyana gelen halk her tarafta, taarruza uğrayan vatanın kurtarılması için fiilî mücadeleye girişti. Bu mücadele Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra kurulan düzenli ordu birliklerine kadar her cephede devam etmiş, Türk Milleti'nin, Millî Mücadele diye adlandırdığı bir nevi destan devri yaşanmıştır. Bu miting ve protesto hareketlerinden, mahallî mukavemet teşkilâtları, bunlardan Erzurum, Balıkesir ve Sivas kongreleri doğmuştur. Bu kongrelerde Anadolu'daki milliyetçi hareketin temelini teşkil ederek vatanın kurtuluşunda en müessir amil olmuşlardır.

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİ VE MEZALİMİ

Prof. Dr. Mustafa TURAN*

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmaya çalışıldığı bir dönemde Anadolu'nun bir bölümünün Yunanistan tarafından işgal edilmesinin tarihi sebepleri vardır. Mesele Yakınçağ'ın başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler dışında değerlendirilemez. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan ortamı, Yunan Megali İdea'sı için tarihi bir fırsat olarak gören Yunanistan'ın, Batı Anadolu'da yerleşmek kastıyla hareket ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Büyük devletlerin teşvik ve desteğiyle başlayan Yunan isyanından (1821) sonra Balkan Savaşları'nda Megali İdea yolunda önemli kazanımlar elde eden Yunanistan, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da özellikle İngiltere'nin desteğini alarak Doğu Akdeniz'de etkin bir genişleme siyaseti güdüyordu. Yıkılan Osmanlı coğrafyası üzerinde yeni nüfuz alanları belirlenirken İtilaf Devletleri safına katılmış olan Yunanistan'a, İtalya'nın muhalefetine rağmen Batı Anadolu'da sınırları belli edilmemişse de bir miktar nüfuz alanı bırakılması kararı Yunan Megali İdeası için büyük bir fırsattı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i ve kısa sürede Batı Anadolu'da oldukça geniş bir araziyi işgal etmiştir.

Yunanlıların işgal ettikleri her yerde yaptıkları mezalim sebebiyle döneme ait belgelerde/kaynaklarda "Yunan işgali", "Yunan mezalimi" ile birlikte anılmıştır. Anadolu'da Yunanlılar tarafından işgal edilip mezâlime uğrayan yerler, Ankara Vilâyeti'nden başlayarak, Marmara'ya ve Adalar Denizi'ne kadar uzanan geniş bir sahayı içine almaktadır. Bu arazi içinde bulunan şehir ve kasabaların çoğu köyleleriyle beraber Yunan Ordusu tarafından yakılmış, tahrip edilmiş ve halkı çeşitli şekillerde mezâlime uğramıştır. Bu kadar geniş bir sahanın Yunanistan'a bırakılma-

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

yacağı aşıkâr olduğu halde Yunanlıların bu denli kırım hareketlerine girişmesinin sebepleri kolay açıklanabilir bir husus değildir. Kaldı ki, İzmir'in işgalinden sonra bölgede incelemelerde bulunan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin hazırladığı rapordan da anlaşılabilceği gibi Yunanlıların yerli Rumlarla birlikte Türk halkına karşı tutumları ve katliamlara girişmeleri, Türk milliyetçilerini güçlendirmiş ve Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu tebliğde Yunan mezalimine ait dokümanter bilgi sunulmayacaktır. Batı Anadolu'da Yunan işgalinin sebepleri, hakeza işgal yöntemleri, işgalleri sırasında ve süresince Türk halkına yaptıkları mezalimin sebepleri, İtilaf Devletleri'nin Yunan işgal ve mezalimi karşısındaki tutumları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra (13 Kasım 1918'de) İstanbul'un galip devletlerce işgali sırasında Müttefik gemileri içinde Yunan gemileri de Dolmabahçe önünde demirlemişti. İstanbul Rumları, ellerinde Yunan bayrakları olduğu halde, Yunan gemileri arasında Averof'u çiçeklerle süslüyorlardı. Mondros Mütarekesi'nde Türk delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyaseti ile sonuçsuz bırakılmış ve İstanbul Boğazi'nda, Anadolu sahilinin yukarı kısmını Yunanlılar işgal etmişlerdi.

Yunan kuvvetlerinin İstanbul'un işgaline katılmaları karşısında Osmanlı Devleti'nin, yapabileceği bir şey olmadığı gibi bu olay, Anadolu'da başka yerlerin işgalinde de Yunanlıların yer alacağını gösteriyordu. Bu konuda Fethi Okyar, "*Bu tercihin tesadüf olmadığını, Yunanlıların İzmir'i işgallerinin daha o günlerde tespit edildiğini anlamıştık.*" demektedir¹.

İtilâf Devletleri, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıktıkları için Şark Meselesi'ni² diledikleri gibi çözmek inisiyatifini elde etmişlerdi. Tabiatıyla Osmanlı Devleti'nin

1 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 265.

2 Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî nüfûz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir. Bkz. Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı**, İstanbul, 1979, s. 607; Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin çatışan emperyalist emellerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunu "Şark Meselesi" olarak tanımlanmaktaydı. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 62. Şark Meselesi hakkında ayrıca bkz. Edouard de Driault, **Şark Mes'alesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren: Nafiz) (Yayına hazırlayan, Emine Erdoğan), Ankara, 2003, s. 30 vd.; Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz, s. 5 vd.

Yunanlıların Anadolu'da işgale katılmalarına engel olabilecek siyasî bir güç ve imkânı kalmamıştır.

Yunan İsyanı ve Megali İdea

Yunanistan'ın Anadolu'da işgale katılmasının gerekçeleri ile işgalleri sırasında icra ettikleri mezalim ele alınırken öncelikle galip devletlerin yeni dünya düzenini sağlamaya yönelik politikaları ile Yunanistan'ın Megali İdea'yı³ gerçekleştirmek amacıyla takip ettiği politikalar üzerinde durulmalıdır. Bu bakış açısı bizi Yakınçağın başlarına, Yunan isyanına (1821) kadar götürmektedir.

Megali İdea, ilk aşamada Mora'da bağımsız bir Yunan Devleti oluşturma, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On İki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katma, nihayet İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden kurmayı hedefliyordu. Mora'da patlak veren isyanın kısa sürede Ege Adaları ve Batı Anadolu sahillerine hatta Kıbrıs Adasına sıçraması, hazırlıkların ne denli plânlı ve sistematik yürütüldüğünü göstermektedir. Mora'da isyanın başlamasından hemen sonra Kıbrıs'ta da Kilise'nin başını çektiği bir isyan hazırlığı başlamıştır. Başpiskopos Kiprianos'nun direktifi ile paskalya gecesi saat altıda top atışı yapılacak, bunu duyan bütün Rumlar silahlı olarak süratle Lefkoşe'yi ele geçirip Müslüman halkı öldüreceklerdi.

Öncelikle Osmanlı devleti/toplumu içinde önemli ve imtiyazlı bir konumda bulunan Rum unsurun bağımsızlık düşüncesine kapılması için uygun bir zeminin oluşturulduğunu belirtmeliyiz. Aydınlanma çağının başladığı bir dönemde Yunan düşüncesine yeniden hayat kazandırmak isteyen Avrupalı aydınların Helen Medeniyetine dair hissiyatları, Rumları heyecanlandırdığı gibi kurulmakta olan yeni dünya düzeninde büyük devletlerin emperyalist gayelerini de adeta meşrulaştırmıştır. Bu heyecan ve büyük devletlerin desteği ile Bizans ve Pontus topraklarında (!) bağımsız bir Yunan devleti kurmak isteyen Megali İdea, Türk topraklarında tek bir Türk ve Müslüman kalmamasını hedef göstermekte gecikmeyecektir.

Rumlara karşı büyük bir sempati duyan Avrupa kamuoyu, ayaklananları cezalandırmak için alınan önlemleri, isyan etmiş olan bir tebaaya karşı değil, özgürlüğü için dövüşen "Helen halkı"na karşı yapılmakta olan zulümler olarak görüyordu.

3 Yunan Megali İdeası (Büyük Ülkü)'nda, Yunanlıların hedefleri: Bizans İmparatorluğu'nun Yunanlılık bünyesinde diriltilmesi, Küçük Asya'nın Elenleştirilmesi, Balkanlar ve Anadolu'da Türk hakimiyetine son verilmesi şeklinde belirtilmişti. Bkz. Ahmet Bekir Terrek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C V, S 29, (Şubat 1970), s. 17.

Yunan/Rum reyanının, ne kadar zayıf olursa olsun Osmanlı Devleti'ne karşı başarı elde etmesi mümkün olamazdı. Yunan isyanının hemen her safhasında başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin destekleri görülmektedir. Stratford Canning'in "*Çilekeş Yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaya karar verdim.*" demesi⁴ İngiliz politikasının isyana destek vereceğinin bir işareti idi. Lord Erskine'in Lord Liverpool'a gönderdiği mektupta da ifade edildiği gibi İngiltere politikasına göre:

*"Türkler, Yunanistan'da insan haklarına aykırı düşen idareleri yüzünden medeni milletler topluluğunun dışına çıkmışlardır. Dolayısıyla Yunanlılar meşru bir otoriteye karşı değil medeniyet dışı bir tiranlığı karşı cephe almışlardır. Şu halde Yunanlıların lehine müdahaleye girişmek uluslararası yasaları çiğnemek değil, aksine ahlâki bir ödevdir."*⁵

Gerçekten de hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan isyancı Rumlara destek veren büyük devletlerin, isyanın üzerinden fazla bir zaman geçmeden ahlaki (!) müdahaleleri sayesinde bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuştur. Mart 1821 tarihinde "*Hiçbir Türk kalmayacak; ne Mora'da ne dünyada...*" sloganıyla başlayan Yunan isyanı bir anda soykırımı/toptan yok etmeye dönüşmüştür. Asilerin ilk bayraklarının üzerinde ise altı üste getirilmiş bir hilâlin veya kesilmiş bir Türk kafasının üzerinde bir haç bulunuyordu. İngiliz yazar William St. Clair'a göre "*Grekler arasındaki bu vahşice öç alma iştiyakı, çok geçmeden katletme zevkine dönüşüyordu.*" Başka bir İngiliz yazar Davit Howarth da "*Grekler, bu cinayetleri işlerken herhangi bir neden aramıyorlardı. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürüyorlardı.*" demektedir⁶.

Tam bir kitle katliâmına dönüşen Mora İsyanı'yla eş zamanlı olarak başlayan diğer Ege Adaları'ndaki isyanlar sırasında pek çok Müslüman ve Türk, Osmanlı reayası Rumlar tarafından katledilmiş ve işkencelere maruz kalmışlardır. Ege Adaları'ndaki isyan, kısa süre içerisinde Kıbrıs, Sakız, Sisam, İstanköy gibi adalar ile Ege sahillerine de yayılmıştır. Justin McCarthy, Yunan isyanı sırasında 25.000 kişinin öldürüldüğünü 10. 000 kişinin de göçe zorlandığını kaydetmektedir⁷. İsyân

4 Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları**, (Çev. Can Yücel), 3. baskı, Ankara, 1999, s. 52.

5 **A.g.e.**, s. 47.

6 Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Bellekten**, C LXII, S. 233 (Nisan-1998), s. 110.

7 Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul, 1998, s. 374.

sırasında sadece Tripoliçe'de 30.000 civarında Türk'ün katledildiği, şehrin zavallı sakinlerinin üç gün süreyle vahşi bir çetenin şehvetine ve zulmüne terk edildiği, öldürmeden önce kadınlara ve çocuklara işkenceler edildiği kayda geçmiştir. Ha-keza bir atlının, şehrin kapısından kaleye kadar geçtiği yolu halı gibi örtmüş olan cesetlerden dolayı atının ayaklarının hiç yere değmediğini düşünürsek girişilen katliâmın ve mezalimin ne derecede gerçekleştiği anlaşılır.

Batılı devletlerin şahit oldukları bu kırımın bir sebebi ve bir karşılığı olma-lıydı. Mora'daki Rum isyanında olduğu gibi girişilen “*mezalim ve katliâmlar*”, ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın takip edeceği politikanın merkezinde yer alacağı gibi Şark Meselesi'ni halletmek isteyen emperyalist devletlerin politikalarında da vazgeçilmez bir mesnet olacaktır. Bunca kırım ve insanlık dışı hareketlerin kar-şılığı bağımsız bir Yunan devletinin kurulması olmuştur. İsyân sırasında destek verilmesi bir yana, bağımsız bir Yunan devletinin kurulması için İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birlikte Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları ve diplomatik teşeb-büslerde bulunmaları esasen Rumların masuniyet ve masumiyetlerinin zımnen de olsa kabulü anlamına gelmektedir.

Söz konusu teşebbüslerin zamanlaması da çok iyi seçilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşının devam ettiği bir zamanda Avrupa devletlerinin elçilerinden oluşan konferansta 22 Mart 1929 tarihli Londra Protokolü imzalanmış ve Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Protokole göre bir Yunanistan devletinin kurulması ön-görülüyordu. Osmanlı Devleti bu isteği reddetmiş ise de 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine Londra Protokolü'nü kabul etmeye hazır olduğunu bildirmek zorunda kalmıştır. Akabinde 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin, bağımsız Yunanistan Devleti'nin kurulma-sını öngören 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nü kabul edeceği hükmü yer almıştır. Yunanistan'ın kurulması ve sınırlarının belirlenmesi amacıyla Londra'da tekrar toplanan konferansta İngiltere'nin baskısı ve istekleri doğrultusunda 3 Şu-bat 1830'da yeni bir protokol imzalanmış ve Osmanlı Devleti'nin onaylaması istenmiştir. 24 Nisan 1830 tarihinde Osmanlı Devleti'nin onayı ile bağımsız Yu-nanistan kurulmuştur. Yunanistan'ın hamileri İngiltere, Fransa ve Rusya Mayıs 1832'de Londra'da tekrar bir araya gelerek Yunanistan'a son şeklini veren bir an-laşma daha yapmışlardır. Bu anlaşma ile Yunanistan için çizilen ilk sınır Osmanlı aleyhinde biraz daha genişletilmiştir. Böylece büyük devletlerin baskılarıyla Os-manlı Devleti, Yunanistan Devleti'ne kuruluşundan iki yıl sonra yeniden toprak vermek zorunda kalmıştır.

Balkan Harbi ve Batılı Devletler

Gerek savaşlarda, gerekse isyanlarda Müslüman-Türklerin maruz kaldıkları saldırılar ve mezalim yüz yıl boyunca Balkanlardan Anadolu'ya doğru büyük göçlere yol açmıştır. Netice itibariyle Balkan Harbi sırasında on binlerce Türk öldürülmüş ve binlercesi de yaşadıkları topraklardan sürülmüş, Doğu Trakya'ya ve İstanbul'a doğru bitip tükenmez bir göç yaşanmıştır. Anlaşılacağı gibi millî devletlerin kurulmasıyla belli bir toprak parçasını ülke olarak seçen ve siyasî gücü elinde bulunduran etnik bir grubun, orada yaşayan farklı etnik kökenden insanlara ve din gruplarına aralarında yaşama hakkı tanımaması göçü doğurmuştur. Yunanistan'daki Türkler, sadece Yunanlılara ait bağımsız bir Yunanistan yaratmak amacına uzanan yolda bir engel olarak görülüyorlardı. Bu durumda yapılması gereken Müslümanların kökten kazınıp yok edilmesi idi. İstanbul'daki İngiliz elçisi Henry Layard da Bulgar İsyanı ile ilgili ilginç bir tespitte bulunur: *"...hiç şüphe yok ki, Rusya, Müslümanları Bulgaristan'dan uzaklaştırma plânını şiddetle olmasa da dolaylı araçlar kanalıyla yerine getirecek. Yani bağımsız devlet statüsü elde ettikten sonra Sırbistan'da neler olduğunu dikkate aldığımızda Müslümanlara yönelik düzenlemeler kabul edilebilir olmayacak. Zamanla onları evlerinden atmak ve kendilerine kalan topraklarını feda etmeye zorlamak için yollar bulacaktır."* Konsolos E. Calvert ise raporunda: *"...şimdi Bulgarlar hakim durumdadır. Onların biricik amacı Türkleri tamamen perişan etmek ve onları Avrupa'daki evlerinden kovmaktır."* demektedir⁸. Gerçekten de Bulgar İsyanı'nda ve daha sonraki gelişmelerde burada ifade edildiği gibi Müslümanlara karşı büyük katliamlara girişilmiş ve yerlerinden yurtlarından atılmışlardır.

Mora'da başlayan isyan ile isyancıların, burada yaşayan Müslüman-Türlere yaptıkları mezalim daha sonraki dönemlerde tekrarlanan bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır. Batılı devletlerin bu kaypak tutumları da aynı şekilde hukukî/meşru politikalar (!) olarak devam edecektir. Nitekim Balkan Savaşları'nda da Müslüman-Türk ahalinin maruz kaldığı mezalim karşısında sessiz kalan Batılı devletler, Osmanlı Devleti aleyhinde bir politik tavır sergilemişlerdir.

1912 yılı sonlarında Balkan Harbi çıkınca Avrupa'nın altı büyük devleti Osmanlı Devleti'nin galip gelme ihtimalini düşünerek, savaşın neticesi ne olursa olsun statükonun değişmeyeceğini bir nota ile bildirmişlerdi. Ancak Osmanlı

8 Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s.24.

Devleti, Birinci Balkan Harbi'nde yenildiğini görünce bu kararı ve tebliğlerini unutarak Rumeli'nin elden çıkmasına ses çıkarmamışlardır. 1913'te Bulgarlar ile müttefikleri olan Sırların ve Yunanlıların, kazancın paylaşılması konusunda ihtilâfa düşüklerini gören Osmanlı Hükûmeti, bundan istifade ile Çatalca Hattı'ndan ve Bolayır tarafından yürüyerek Edirne'yi istirdada teşebbüs etmişti. Henüz fikir halindeki bu teşebbüsü haber alan İngilizler, Osmanlı Devleti'ni vaz geçirmeye uğraşmışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey de parlamentodaki nutuklarıyla tehdide başlamıştı. Tehditlere aldırmayan Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâta girişmesi üzerine İngiltere Babıâli'ye tehditkâr bir nota vermiştir. Babıâli'ye verilen notada “*Türkler Edirne'yi istirdada kıyam ederlerse duçar olacakları ceza pek şedit olacaktır. Belki İstanbul'u bile kaybedeceklerdir.*” denilmekteydi. İngiltere'den sonra Fransa da bir nota vermekte gecikmemiştir.

İzmir'in Yunanistan Tarafından İşgali

Celal Bayar'ın ifadesiyle “*Yunanlıların, Balkan Harbi'nin kendilerine sağladığı kolay zaferden sonra milli emelleri kuvvetlenmiş, Cihan Savaşı'nın sonunda da cüretleri son haddine varmıştı.*”⁹ Son derece zayıf ve kendini korumaktan aciz bir duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda cereyan eden mücadelenin merkezinde bulunması, savaşı kaybetmesi ve büyük kayıplar vermesi Megali İdea'yı gerçekleştirmek isteyen Yunanlılar için tarihi bir fırsattı. Bu ortamda hemen teşebbüse geçen Elefterios Venizelos, Paris Konferansı'nda Anadolu'nun batı kısmının Fethiye (Makri)'den Erdek'e kadar olan arazinin Yunanistan'a verilmesini istemiştir. Zaten Fransa ve İngiltere, Venizelos'un isteğinden daha küçük olmakla birlikte Yunanistan'ın Batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda anlaşmışlardı. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson Batı Anadolu'daki Rumların Türklerin boyunduruğundan kurtarıldıktan sonra İtalya boyunduruğuna terk edilmemesi ve bu insanların yaşadığı Türk topraklarının Yunanistan'a bağlanması kanaatinde idi. Bu anlayış içerisinde İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesi İtalyanların şiddetli itirazlarına rağmen kabul edilmiştir. Anlaşılacağı üzere İngiltere ile Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek yayılmasını engellemek için Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerini desteklemişlerdir. Zira Anadolu'da üstlenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, İngiltere ve Fransa için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Yapılan Gizli Anlaşmaların hiç birisinde Yunanistan'ın adı dahi geçmemesine rağmen

9 Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, C V, İstanbul, 1967, s. 1537.

Türklere karşı savaşa katılma bedeli olarak Yunanistan'a Batı Anadolu'da kesin sınırları belli olmasa da bir miktar toprak vaat edilmiştir.

Türkler, İzmir'in işgalinde de Yunanlıların bulunmalarını istemiyorlardı. İzmir Valisi İzzet Bey, Calthorpe'dan, "şehrin Yunan askerleri tarafından değil, tercihen Müttefik müfrezeler tarafından işgal edilmesini" istemiş ve bu işgalin ilhak manasına gelip gelmeyeceğinin bildirilmesinde ısrar etmiştir. Gotthard Jaeschke, Türkler için, Yunan işgalinin hakaret ve zulüm manasına geleceğini belirtmektedir¹⁰. Ancak Türk tarafının istekleri dikkate alınmamış ve İzmir çevresindeki istihkâmlar, 14 Mayıs sabahı İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edildikten sonra Müttefik Filonun Başkomutanı İngiliz Visamirali Calthorpe, Ali Nadir Paşa'ya verdiği nota ile 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Müttefikler adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğini, şehirde gereken güvenlik tedbirlerinin alınmasını, bu amaçla bütün askerın Kışla'da bulundurulmasını, işgalden sonra da Yunan kumandanının arzusuna göre hareket edileceğini bildirmiştir.

Türk makamlarına önce İzmir'in İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği, sonra da İtilâf Devletleri adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmek suretiyle mesele bir oldu-bittiye getirilmiştir. Böylece Türk idarecilerinin müdafaa tedbirleri almaları önlenmiştir.

Yunan Mezalimi

15 Mayıs 1919 günü İzmir'le başlayan Yunan işgali, kısa sürede Ankara'ya kadar neredeyse Batı Anadolu'nun tamamına yayılmıştır. Yunan işgalinin Ankara'ya kadar uzanması ve işgal ettikleri yerlerdeki tavır ve davranışları Yunanistan'ın ilhakı sağlamak için her yola başvuracağını gösteriyordu. İşgalden önce ilhakı gerçekleştirmek için ileri sürdüğü gerekçeleri işgal süresince de tekrar eden Yunanistan, iddialarını teyit ettirmek istercesine Türk halkına zulmetmeyi benimsemiştir. Gerçekten de İzmir'de Yunan işgali başladığı andan itibaren mezalim de başlamıştır. Bu sebeptendir ki belgelerde ve hatıralarda Yunan işgali, mezalim ile birlikte anılmıştır. Bu husus sadece İzmir'in işgaline münhasır olmayıp işgalden kurtuluşa kadar Yunan kuvvetlerince işgal edilen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Yunan işgaline maruz kalan yerlerde gerçekleştirilen mezalim aynı zamanda Yunan işgal siyasetini de ortaya koymaktadır.

10 Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986, s. 78.

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti¹¹ refakatine Memur Kadri Bey, Yunan işgal siyasetini, şöyle açıklamaktadır: “*Hakikaten, Anadolu'nun bir kısmını işgal edip na-mütenâhi zulüm ve i'tisaf ile en mâmur şehir ve karyeleri harâbeye çeviren, yüz bin kişinin hicretine, on beş bin kişinin mahv u perişan olmasına ve en nihayet kendisine karşı bütün halkın, hatta, kadınlar da dahil olmak üzere nefir-i âmm tarzında silâhbest olarak kıyam etmesine sebebiyet veren, Yunan Hükûmeti'nin sû-i idaresi...*”

57. Fırka Kumandanı Şefik Bey, 8 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezaretî'ne gönderdiği raporunda, Yunan Mezalimi'nin sebebini şöyle tarif etmiştir: “*Yunanlıların ayak bastıkları mahallerde, İslâm ahâliye karşı irtikâp ettikleri vahşice mezalimi doğuran sebebe gelince: şimdiki elim vaziyetimizi fırsat sayarak, işgal ettikleri arazideki İslâm nüfus çoğunluğunu Yunanlılar lehine kovalayıp, yok etme siyasetini merhametsizce uygulanmaktan ve Yunan terbiye ve yaradılışındaki vahşiliğin eserlerinden ibarettir.*”

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti refakatine Memur Kadri Bey, heyete verdiği mektupta, “*Rumların maksad-ı aslîsi mütemâdi tahrikât ve tecâvüzler ile ahâli-i İslâmiyeyi ya kâmilen mahv veyahut terk-i diyâra mecbûr ederek arâzi ve servetlerine temellük etmektir.*” Demekte ve “*...cephelerin herhangi bir noktasında vuku bulan en küçük bir muharebenin intikamını cephelerin pek gerilerinde sâkin ve mûti ahâlden almaya çalıştıkları, bu suretle bunların işgal muntıkası dahilinde kalmak bedbahtlığına maruz kalan bi-çare ahaliyi mütemadiyen ve tahammül-ferse işkenceler içinde tuttuklarını*” belirtmek suretiyle Yunan işgal siyasetinin bir başka yönüne dikkat çekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi bütün Türkleri hicrete icbar için katliam yapmak konusunda tertibâta tevessül eden Yunanlılar, işgal ettikleri yerlerde tertip edilmiş bir plân dâhilinde mezalim yapmışlardır. İşgal gününden itibaren meydana gelen Yunan tecavüzleri, ani bir hadise olmayıp, uzun bir hazırlığın neticesi idi. İşgal edilen her yerde Türklere karşı öldürme, yakma, soygun, ırza tecavüz ve her türlü kötü muamelelere başlanmış idi.

11 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, “İstiklâl Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi”, **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S 8 (Kasım 1991), s. 695 vd.

Yunanlılar, diğer sebepler¹² ne olursa olsun Megali İdea'yı gerçekleştirmek için işgal ettikleri yerlerde Türkleri göçe zorlamak ve imhâ etmek yoluna gitmişlerdir. Yunanlıların bu siyasetleri Rumların da iştirakiyle güç kazanmıştır. Yunanlılar, Türk halkını imhâya karar verdikleri zaman, bunu tatbik etmek için gerekli vâsıta ve kuvvetleri hazır bulunduruyorlardı. Daha önceden benzin ve bombalarla mücehhez özel "*Tahrip Taburları*" teşkil edilmişti. Yangın postalarının önünde ki süvâriiler, göğüslerinde kırmızı bir işaret, başlarında siyah bir başlık, ellerinde boruya benzer sarı bir teneke ile fark edilebilirdi. Piyadeler de içi bomba ile dolu sepet ve benzin dolu tulumbalar taşıyorlardı. Evler, benzin dökülerek yakılmakta, bombalarla tahrip edilmekteydi. Bu plân Yunan Ordusu'nun güzergâhına tesâdüf eden her şehir, kasaba ve köyde tatbik edilmekteydi.

Burada Yunanlıların işgalleri süresince Müslüman-Türk halkına karşı giriştikleri mezalime¹³ dair bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Yunanlılar tarafından öldürülen Türklerin sayısı binleri geçmektedir. Bunların çoğu, işkence yapılmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Bunlardan mezarları kendilerine kazdırıldıktan sonra süngülenerek veya kurşunla vurularak öldürülenler olduğu gibi petrole bulanarak yakılanlar, topuzla başlarına vurularak öldürülenler de vardır. Bazı köylerde halkı camilerde toplayan Yunan askerleri camileri, içindekilerle birlikte yakmışlardır. Sırığa geçirdikleri körpe çocukları sokaklarda gezdirdikleri görülmüştür.

Yunanlılar, bazı köylerde, köylüleri daha evvel pencerelerini taşlarla ördükleri evlere kapayarak ateşe vermişler, çoluk çocuk, kadın erkek bütün halkı bu suretle öldürmüşlerdir. Yunanlıların kaçmaları üzerine bu köye gelen Kolordu Karargâhı, tamamen yanmış ve içleri kömür olmuş insan cesetleriyle dolu bir manzara ile karşılaşmıştır. Simsiyah kesilmiş olan birçok kol ve bacak yığınlarının arasında pencere demirlerine yapışmış kalmış birçok çocuk elleri görülmüştür.

Menemen'de çeşitli yerlerde, çukurlardan Türk cesetleri çıkarılmış, bazı yerlerde de cesetlerin yakılarak imha edildiği gözlenmiştir.

12 Amiral Bristol başkanlığındaki Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin raporunda, "... hâdiselerin asıl sebebini dinî kinlerde aramak lâzımdır. Yunanlılar bu kinin tezâbürlerini men etmek için hiçbir şey yapmamışlardır. Medenî bir vazifenin ifâsı vasfını göstermekten uzak olan Yunan işgali derhal bir istila ve haçlı seferi şeklini almıştır." denilmektedir. Bkz. Turan, a.g.m., s. 715.

13 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923**, Ankara, 2006.

Bergama muhacirlerinin iltica ettikleri tarafsız mıntıkaya 31 Ekim 1919'da ani bir taarruzda bulunan Yunanlılar katliamda bulunmuşlardır.

Falih Rıfki Atay, Manisa'ya gittikleri zaman ev sahibinin anlattığı şu olayı nakletmektedir: “İki erkek *naaşı vardı şuracıkta. Havuzun kenarında bir gebe kadının karnını yarmışlar, yedi-sekiz aylık çocuğunu çıkarmışlar, bu, avuç kadar yavruda bile süngü yarası olduğunu gözlerimle gördüm.*”¹⁴

Aydın büyük yangınında, Yunanlılar, ateşe verilen evlerin kapılarına nöbetçiler koyarak ateşten kurtulmak için kendilerini sokağa atan biçareleri öldürmüşlerdir. Hatta bazı evlerde 7-8 aile efradının hepsinin birden öldürülmüş olduğu pek çoktur. Bu hal, yangından evvel ve yangın esnasında şehrin her tarafında vuku bulmuştur.

Halide Edip Adıvar, Manisa yangını sırasındaki olayları şöyle hikâye etmektedir: “... Yunan devriyelerinin bütün gayretlerine rağmen evlerinden dışarıya fırlayıp sokaklara yayılan halkı dağlara ve ovalara dağılmaktan men edemediler. Bu halkın evlerinden dışarıya uğrayışı, aynı zamanda muhtelif noktalarda hep birden fişkıran suların birer küçük sel halinde akışı gibi bir şey oldu. Yunan zebanileri köşe başlarında, yol dönümlerinde, her biri ayrı bir istikamete doğru akan bu selleri nafîle yere durdurmağa çalıştı. Kurşun, mitralyöz, bomba, süngü hiçbir mânia kâr etmedi. Müthiş ve çılgın halk kitleleri, tabii kuvvetlerden bir unsur halinde ateş ve duman-dan şehrin etrafına taşı. Yunan askerleri, kâh atın üstünde, kâh yaya, bu kitlelerin üzerine saldırıyor, kadın demiyor, ihtiyar demiyor, çocuk demiyor, tüfek dipçikleriyle dövüyor, süngülerini saplıyor, boğuyor, öldürüyordu.”¹⁵

Yunan askerleri, boş kasaba ve köylerde, masum ve silâhsız halkı camilere doldurarak katletmişler, camilere doldurdukları insanları, camileri yakmak ve tahrip etmek suretiyle imha etmeye çalışmışlardır.

Yunanlılar, Kuva-yı Milliye tarafından istirdat edilen köylerden kaçışları sırasında beraberlerinde götürdükleri çocuk ve kadınlardan mürekkep birçok Türk'ü kapattıkları evleri bombalamak suretiyle, feci bir surette öldürmüşlerdir.

Burada zikrettiğimiz gibi Yunan işgaline uğrayan yerlerde Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından icra edilen mezalime dair yüzlerce belge mevcuttur.

14 Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980, s. 61.

15 **A.g.e.**, s. 37-38.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, İtilâf Devletleri'nin tabii bir müttefiki olan Yunanistan'a, Batı Anadolu'da toprak vaadiyle asayişini korumak ve burada öldürülmekte olan Hıristiyanların hayatlarını kurtarmak ve korumak gerekçesiyle (!) kolluk görevleri tevdi edilmiştir. Bu teklifi büyük bir fırsat bilen Yunanistan, Anadolu'da işgallere girişmiştir.

150 yıllık tarihi boyunca Yunanistan'ın ve Yunanlıların tavır ve tutumlarını çok iyi bilen Türkler, onların bu zamana kadar hedeflerine ulaşabilmek için binlerce masum insana yaptıkları mezalimi de göz önüne alarak, Müttefiklerden Yunanlıların Anadolu'nun işgaline katılmamasını istemişlerse de bu istek dikkate alınmamıştır.

Megali İdea'yı gerçekleştirmek isteyen Yunanistan, Anadolu'da işgal ettiği yerlerde yaşayan Türk halkına karşı tam bir **soykırım siyaseti** uygulamıştır. İşgalden önceleri Rum çeteleri vasıtasıyla başlayan insanlık dışı hareketler, işgalden sonra daha rahat bir ortamda artarak devam etmiştir. İşgal edilen yerlerde yaşayan halkın büyük bir kısmı, daha emin buldukları yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu kadar geniş bir sahanın Yunanistan'a bırakılmayacağı aşikâr olduğu halde Yunanlıların bu denli kırım hareketlerine girişmesinin sebepleri kolay açıklanabilir bir husus değildir. Gerçekten de 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nın Yunanistan ile ilgili maddesine bakılırsa Yunanistan'ın gerçekleştirdiği işgale rağmen elde ettiği kazanım neredeyse hiç mesabesinde değildir. Sevr'de Trakya'da bir miktar toprak Yunanistan'a bırakılırken Anadolu'da sadece İzmir'in Yunanistan'a bırakılabileceği yönünde bir karar vardır: *"İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı da içine alan bir bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyetini işaret olmak üzere İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecektir. Fakat mahalli parlamento, 5 yıl sonra çoğunluk kararıyla İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvam'dan isteyebileceği gibi aynı husus için plebisite karar verebilecektir."*¹⁶ Bu maddeden açıkça anlaşılacağı gibi Yunanlılar Batı Anadolu'da oldukça geniş bir sahayı işgal ettikleri halde İzmir'de *"Osmanlı hâkimiyetinin icrası"*nı elde edebilmişlerdir. İzmir'in Yunanistan'a bırakılabilmesi için de beş yıllık bir süreç getirilmiştir. Bu karara rağmen

16 Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, Ankara, 1977, s. 175; Antlaşma metni için bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK yayını, Ankara, 1963.

men Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'ndan sonra işgal ettiği yerlerden çekilmemesi ve mezalime devam etmesi düşündürücüdür.

Yunan işgali ve mezalimi Türk milliyetçilerini güçlendirmiş ve Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Rahmi Apak, *“Türk'ü tekrar silâha sarılmağa mecbur eden başlıca iki faktörden birisi, 15 Mayıs 1919 günü Yunan ordusunun İzmir'e çıkarılması, ikincisi de yerli Hıristiyanların memleketi işgal eden düşman askerlerinden yüz bularak Türklerin mallarına, canlarına, şeref ve namuslarına saldırmak suretiyle yaptıkları şımarıklıklar olmuştur.”* demektedir¹⁷.

Rauf Orbay, Yunanlıların, *“...lüzumsuz ve icâpsız hareketlerde bulunmakla canından bezdirdikleri bir milleti şeref ve namusunu korumak azmiyle silâha sarılıp mücadeleye sevk ettiklerinin farkında olmayışları idi.”* demektedir¹⁸.

Gerçekten de Yunan işgaline uğrayan yerlerde yaşanan olaylar bütün Anadolu'da büyük tepkilere yol açmış ve Türk Milli Mücadelesi'nin güçlenmesini sağlamıştır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, *“İzmir hâilesinden sonra idi ki, milletimiz hakikaten mütehassis ve mütenebbih oldu ve derin uçuruma sürüklendiğini idrak etti ve onu müteâkip hukûkunu muhafazaya bizzat karar verdi.”*¹⁹ demiştir.

Büyük Taarruz'dan İzmir'in istirdadına kadar Anadolu'da insanlık dışı uygulamalarla işgali gerçekleştiren Yunanistan, Müttefiklerinin her türlü yardım ve desteğine rağmen Türk Milli Hareketi karşısında tutunamayarak, arkasında unutulmayacak pek çok acılar bırakarak çekilmek zorunda kalmıştır.

17 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1957, s. 190.

18 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, İstanbul, 2004, s. 238-239.

19 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, (1906-1938), Ankara, 1989, s. 11.

KAYNAKÇA

Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1957.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, (1906-1938), Ankara, 1989.

Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım**, C V, İstanbul, 1967.

Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri"; **Belleten**, C XXXIII, S 132, (Ekim, 1969).

Bayrak, Meral, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", **Osmanlı**, C II, Ankara, 1999.

Buytulluoğlu, Hamit, "Milli Mücadele Başlıyor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C IV, S 24 (Eylül, 1969).

Driaault, Edouard de, **Şark Mes'elesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK yayını, Ankara, 1963.

Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980.

Hatipoğlu, M. Murat, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı, (1821-1922)**, Ankara, 1988.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1986.

Karadağ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C V, Ankara, 1947.

Karpat, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul, 2003.

Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı**, İstanbul, 1979.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **3. Askeri Tarih Semineri (Türk-Yunan İlişkileri)**, Gn. Kur. ATASE Yayını, Ankara, 1986.

- McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul, 1998.
- Meray, Seha L. -Osman Olcaý, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, İstanbul, 2004.
- Poole, Stanley Lane, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları**, (Çev. Can Yücel), Ankara, 1999.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, C I, İstanbul, 1990.
- Smith, M.Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz**, (Çev. Halim İnal), İstanbul, 1978.
- Sonyel Salâhi R., "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Bellekten**, C LXII, S 233 (Nisan-1998).
- Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I-IV, Ankara, 1977.
- Tansel, Selâhattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1965.
- Terek, Ahmet Bekir, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C V, S 29, (Şubat 1970).
- Turan, Mustafa -Musa Gürbüz, "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Katliamı", **Uluslararası Suçlar ve Tarihi**, S 1, (yaz), Ankara, 2006.
- Turan, Mustafa, "İstiklâl Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", **A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S 8 (Kasım 1991).
- Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923**, Ankara, 2006.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul, 2000.
- Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul, 1964.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, İstanbul, 1998.

**MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE
İZMİR VE ÇEVRESİNDE KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER)'İN
FAALİYETLERİ**

Prof. Dr. Mesut ÇAPA*

Özet:

Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, İzmir'in işgali ve kurtuluşundan sonra İzmir ve çevresinde muhtelif yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. 1919 yılı başlarında Yunan Kızılhaçı'nın Aydın Vilâyeti'ndeki çalışmaları karşısında, Kızılay Cemiyeti 1 Mayıs 1919'da aldığı kararla bu yöreye yönelik daha etkili çalışmalar başlatmıştır. Yunan işgalinin Nazilli'ye kadar genişlediği tarihte, Aydın Kızılay merkezi başkanı Hoca Esat (İleri), göçmen temsilcileriyle Çine Belediye Başkanının imzaladığı bir belgeyi, Aydın Belediye Başkanı ve bir tercümanla birlikte İtilaf Devletleri temsilcileri ve İstanbul Hükûmetine vermek üzere İstanbul'a gitti. Bu sırada Kızılay Merkezi'ni de ziyaret ederek yardım ricasında bulundu.

Kızılay, işgalden sonra İzmir ve çevresine üç heyet gönderdi: Akhisar Heyeti, Nazilli Heyeti, İzmir ve Alaşehir Heyeti. Akhisar Heyeti 28 Temmuz 1919-22 Haziran 1920 tarihleri arasında faaliyette bulundu. İlk iki heyet, Yunan işgalinden kaçan göçmenlere yardımda bulundular, hastane ve dispanser açtılar. İzmir'de toplanan göçmenlere yardım için gönderilen İzmir ve Alaşehir Heyeti, Mart-Ağustos 1920 tarihleri arasında altı ay faaliyette bulundu. Kızılay, Büyük Taarruz'dan sonra da İzmir ve çevresine sağlık ve yardım heyetleri gönderdi.

Bildiride, İzmir ve çevresinde Yunan işgali ve sonuçları, Kızılay arşiv belgeleri ve Kızılay'ın faaliyetleri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Giriş:

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e asker çıkaran Yunanlılar, kısa sürede Batı Anadolu'yu işgalleri altına almışlardır. Bu tarihlerde işgal sahasında mezalim ve göç olayları yaşanmıştır. 9 Eylül 1922'de İzmir ve çevresinde Yunan işgali sona ermekle birlikte işgalin getirdiği olumsuzluklar bir süre daha devam etmiştir.

Yunanlılar işgal öncesi, İzmir ve çevresine gönderdikleri Kızılhaç heyetleriyle işgale zemin hazırlamaya çalışmışlardır. 20 Ocak 1919 tarihinde İzmir Limanı'na demirleyen Amphitriti adlı Yunan hastane gemisinin getirdiği sağlık heyeti şehirde üç dispenser açmıştır.

Gemiden çıkarılan ilaç sandıkları içinde silah ve cephane yer almaktaydı. Aynı zamanda heyetin siyasi propaganda faaliyetlerinde bulunması dikkati çekmekteydi. 26 Ocakta İzmir'den ayrılan Kızılhaç vapurunun Yunan kıyafetiyle silah getirdiği istihbar edilmişti. 17 Şubatta bir müfreze asker nezaretinde Ayvalık'a gelen Yunan Kızılhaç heyeti olaylara sebep olmuştu. 18 Şubat 1919'da bir Yunan gemisinin İzmir'e 300 kişilik bir Kızılhaç heyetiyle birlikte sandıklar dolusu malzeme çıkarması İzmir basınında tepkiyle karşılanmıştı. (1)

Yunan Kızılhaç'ının İzmir ve çevresinde faaliyetini artırması, hatta teşkilatlanarak iane toplamaya başlaması resmî makamların ve Kızılay'ın tepkisine sebep olmuştur. Sıhhiye Nezaret'i'nden Umumi Müdür Dr. Adnan (Adıvar) 8 Mart 1919 tarihli yazısında, Aydın Vilayeti'nde Yunan Kızılhaç'ının her gün artan faaliyeti karşısında bu vilayette Kızılay'ın da etkili bir teşkilata sahip olması gerektiğini bildirdi. Yunan işgalinden iki hafta önce, yabancıların Osmanlı ülkesinde merkez ve şube açmaya hakları olmadığı, tüzük gereği bu hakkın yalnız Kızılay Cemiyeti'ne ait olduğu belirtilerek, bu konuda Osmanlı Hükûmeti'nin bilgilendirilmesine karar verilmişti. (2)

İzmir ve çevresinin işgali Batı Anadolu'da büyük bir iç göçe sebep olmuştur. Yunan mezaliminden çeken binlerce kişi evini barkını bırakarak aç ve sefil bir şekilde yollara düşmüştür. 1922 yılında Yunanlılar Anadolu'yu terk ederken her tarafı yakıp yıktıklarından halk bir müddet daha yardıma muhtaç durumda yaşamak zorunda kalmıştır.

Milli Mücadele döneminde, Yunan işgalinden zarar gören halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında Kızılay Cemiyeti'nin yürüttüğü çalışmalar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İzmir'de Yunan İşgalinin Sebep Olduğu Göçler:

Yunanlıların İzmir'i işgali ve yapılan mezalimin duyulması üzerine, yüzlerce kişi yakın ilçelere doğru göç etmeye başlamışlardı. Ödemiş, Nazilli ve Akhisar'ın işgaliyle birlikte göçmenlerin sayısı da arttı. Halk kitleler halinde İtalyan işgal bölgesine sığınıyorlardı. Aydın'da Yunan katliamından kaçan halk 1 Temmuz 1919'da perişan bir halde Çine'ye geldiler. Çineliler büyük bir misafirperverlik örneği göstererek, oteller ve hanlara sığmayan göçmenleri evlerine misafir etmişlerdir. Çine'deki göçmenlerin sayısı yirmi beş bine ulaşmıştı. Bu göçlere yakından tanık olan Nazilli Kuva-yı Milliye Komutanlığı ilk sekreteri Cevat Sökmensüer anılarında, “ Bu hicretten istifade eden Rum eşkıyaları yanlarına daha birçok yardımcı da alarak, Menderes sahilini takiben denize kadar, etrafa ateş saçıyor ve halkımızı kırıp geçiriyordu. Diğer taraftan hicret eden memurlar Koçarlı'ya kaçıyordu”(3) demektedir.

İşgali durdurmak amacıyla İstanbul Hükûmeti ile İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde teşebbüse geçilmesi tek çare olarak görülmekteydi. Bu amaçla hazırlanan 11 Temmuz 1919 tarihli bir belge Aydın eşrafı, belediye azası, memurlar, çiftçiler ve ihtiyar heyeti temsilcilerinden 177 kişi tarafından imzalanarak Çine Belediye Başkanı tarafından onaylandı. Belgenin onay kısmında, “ Aydın sancağının kazamıza hicret etmiş olan yirmi beş bin muhacirîn namına eşraf ve muteberânın, imam ve muhtârânın imza ve mühürleri olduğu tasdik olunur” (4) ifadesi yer almaktaydı.

Onaylanan bu belgeyi İstanbul'a götürmek üzere Aydın Belediye Başkanı Peştemalcı zade Reşat, Aydın Kızılay Cemiyeti Başkanı Hoca Esat (İleri) ve tercüman olarak da Reşat Bey'in kayın biraderi Şemsettin Beylerden oluşan bir heyet görevlendirildi. “Elliyedinci Fırka Kumandanlığı” antetli ve Çine'den 13 Temmuz 1919 tarihini taşıyan yetki belgesinde “Hâmil-i varaka Aydın Hilâl-i Ahmer Reisi Hoca Esad Efendi, Yunan mezalimine m'aruz, Çine havalisine canını kurtarmak için ilticaya mecbur kalan nefsi-i Aydın beldesiyle kurâ ve nevâhîsi ahali-yi İslamiyesi nâmına” İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde durumu anlatmak ve “Yunan işgal-i vahşiyânesinin” kaldırılması teşebbüsünde bulunmak üzere söz konusu halkın temsilcisi olarak “Dersaadet'e azimet eden heyet azasındandır” (5) deniliyordu. 1919 Ağustosunun ilk günlerinde deniz yoluyla İstanbul'a giden heyet beklediği yardımı göremedi. Bir inceleme heyetinin gönderileceğine dair söz alarak Çine'ye döndü. (6)

Bu tarihlerde Osmanlı Devletiyle İtilaf Devletleri yetkilileri arasında göçmenlerle ilgili görüşmeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 15 Ağustos 1919 günü akşamı Aydın'dan İzmir'e gelen Albay Sir Neville Henderson, Aydın Valisi Ahmet İzzet Bey'le yaptığı görüşmede, "netice-i tahkikat ve müşâhedâtının Aydın'da hükümet-i mülkiyenin bir an evvel iade ve tesisi hakkındaki mülâhazâtımı teyid ettiğini ve birkaç güne kadar orada bir mıntıka-i bîtarifinin tesisi ve hükümet-i mülkiyenin iadesi halinde mültecilerin memleketlerine avdet edip etmeyeceklerini" sormuştu. Vali Ahmet İzzet Bey, halkın can ve namuslarına zarar geleceği korkusuyla yerlerini terk ettiklerini mesken ve can güvenlikleri sağlandığı takdirde geri dönebileceklerini söyledi. Bunun üzerine Henderson, "siz öyle zannediyorsunuz, fakat bu zavallı mültecileri iğvâ eden ve taht-ı tazyikte bulunduranlar vardır. Onları o tesirden kurtarmak için hükümetiniz ne yapacaktır" sorusunu yöneltmişti. Valiye göre, böyle bir engel olsa bile herkes öncelikle kendi menfaatinin düşünülmesinden "esbab-ı firar zâil olunca o gibi tesiratın hükmü olamayacağı ve hükümetçe kendilerini işleri güçleri başına avdete ikna" edilebileceklerdi. Bu görüşme sonunda Vali ile Henderson arasında, tarafsız bir bölgenin kurulmasından sonra "hükümet-i mülkiyenin iadesi hususunda mutabakat" sağlanmıştı.(7)

İzmir ve Çevresinde Kızılay Heyetleri:

Bu olaylar yaşanırken İstanbul Hükûmeti, Yunan mezaliminden kaçan "mikdarı doksan bini tecâvüz eden ahâli-yi İslamiyyenin" öncelikle giyecek ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Kızılay'a müracaatta bulunmuştu.(8) Bunun üzerine Akhisar, Nazilli, İzmir ve çevresine Kızılay sağlık ve yardım heyetleri gönderildi.

Kızılay'ın Batı Anadolu'da ilk önce **Akhisar**'a gönderdiği heyet (Dördüncü İmdâd-ı Sihhî Heyeti), 28 Temmuz 1919-22 Haziran 1920 tarihleri arasında faaliyette bulundu. 1 Ağustos 1919 tarihinde Akhisar'a varan heyet bir başkan, bir doktor, bir idare memuru, üç hastabakıcı, iki hademe ile bir aşçıdan oluşuyordu. Heyet tarafından, Yunan işgali üzerine Soma ve Kırkağaç kaza ve köyleriyle çevreden Akhisar'a göç eden halk için bir dispanser açıldı. Aynı zamanda belediyeye bağlı hastanenin yatak sayısı 14'ten 100'e çıkarılarak sağlıkla ilgili bütün işlerini Kızılay heyeti üstlendi. Oldukça yaygın halde olan sıtmaya karşı mücadele başlatılarak nahiye ve köylerdeki hastalara kinin dağıtıldı. (9) Sıtmanın yanı sıra frengi de oldukça yaygın bir durumdaydı. Heyet, frengiyi önlemek için neosalvarsan ve civayla tedavi usulleri başlattı. Göçmenlere çamaşır dağıtıldı. Akhisar'da bulunan

Kuvâ-yı Milliye karargâhındaki hastalar tedavi edildi. Soma'da kurulan 20 yataklı muhacir hastanesinin idare, iskân ve sağlık masrafları Kızılay heyetince karşılandı. Göçmenlere günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için nakdi para yardımında da bulunuluyordu. Balıkesir'de 11 Mart 1920 tarihinde açılan aşhanede, şehrin Yunan işgaline girmesine kadar geçen sürede 600 göçmene günde birer öğün yemek verilmiştir.

Yunanlılar 22 Haziran 1920 tarihinde başlattıkları genel taarruzdan sonra Akhisar ve Balıkesir'i işgal edince Kızılay heyeti alelacele ayrılmak zorunda kaldı. Eşya ve malzemesini toplamaya vakit bulamayan heyet Bursa üzerinden Eskişehir'e geldi. (10) Heyette görevli bir memur Akhisar'dan ayrılışlarından bahsederken, "orada bir sene kadar ifa-yı vazife ederek düşmanın nâgahânî taarruzu üzerine heyetimize aid bilcümle sarfiyat senedât ve vesâikler dağılmadan dağa kaçarak kurtulmak suretiyle bütün eşya-yı zâtiyyemi Akhisar istasyonunda feda etmek mecburiyet-i elîmesinde kaldım." demektedir. (11)

1919 yılı sonlarında Tasvir-i Efkâr gazetesinin muhabiri olarak Batı Anadolu'da giden Arif Oruç, Yunan işgalinden kaçan göçmenler, işgal sahası ve yakınındaki yerler ve Kuvâ-yı Milliye hakkındaki haber ve gözlemlerini "Anadolu Mektupları" ya da "İzmir Kuvâ-yı Milliye Nezdinde" başlıkları altında yayınlamıştır. (12) Arif Oruç Akhisar'daki muhacirlerin durumundan bahsederken, "Muhacirîrin iskânına tahsis edilen haneler suistimale maruz, sıtmadan muzdarip sıksa çocuklar hazin hazin titreşiyor, ekserisi memleketlerinde zengin olan bu biçareler, hicret ve felaket yüzünden harap olmuşlar" ("Anadolu Mektupları"-1, Akhisar 5 Tevvel 1335) demektedir. Arif Oruç, Salihli hakkında bilgi verirken de, "bu mühim mevkide böyle bir muavenet-i hayriyye müessesesi" olmadığından bahsederek Kızılay Başkan Vekili Doktor Celeleddin Muhtar Bey'in dikkatini çekiyordu. (13)

Kızılay, Akhisar'dan sonra **Nazilli'**ye de bir sağlık heyeti (Beşinci Nazilli İmdâd-ı Sıhî Heyeti) gönderdi. Bir başkan, üç doktor, bir stajyer ve birkaç hastabakıcıdan oluşan heyet, 14 Ağustosta Akhisar'dan hareketle Salihli, Alaşehir ve Sarayköy üzerinden 24 Ağustosta Nazilli'ye geldi. Nazilli'de açılan dispanserde hastalar tedaviye başlandı. Aynı zamanda göçmenlere giyecek ve erzak dağıtılırken Kuvâ-yı Milliye müfrezelerine ilaç yardımında bulunuldu. Kızılay doktorlarının raporlarında, Yunan işgalinden kaçan 100 bine yakın göçmenin sıtma ve sefalet içinde yaşadıkları belirtilmektedir. Dr. Behçet Bey 27 Ağustos tarihli yazısında göçmenlerin içinde bulunduğu durumu özetle şöyle tasvir etmektedir:

“Nazilli’ye vardığımız gün derhal Aydın müftüsünün başkanlığındaki Aydın Muhâcirîni İstimdâd Cemiyeti (Aydın Göçmenlerine Yardım Cemiyeti) ile temasa geçerek muhacirlerin sayısı ve buldukları yerleri öğrendik. Ertesi gün derhal muhtaç olanlara yardım başlattık. Nazilli, Sarayköy, Denizli-Çine taraflarında bulunan muhacirler, Aydın ve civarının Yunan kuvvetleri tarafından işgal ve yakılması üzerine kaçmak zorunda kalan Müslüman ahalden oluşmaktadır. Aydın’ın üçte ikisi ile civarındaki altmıştan fazla köyün tamamen yakılıp yıkıldığı, yetmiş binden fazla Müslümanın Nazilli, Denizli, Dinar, Yenipazar, Dalama ve Çine’ye göç ettiği ve bunlardan on bin kadarının açlık ve hastalıktan vefat ettiği İstimdâd Cemiyeti’nin düzenlediği rapor ve cemiyet üyelerinin ifadelerinden anlaşılıyordu. Ateş ve kurşun yağmuru altında katliamdan firar eden ahâli her manası ile çırılçıplak, yalnız üzerlerindeki elbiseleriyle evlerini, köylerini, mallarını terk ederek kurtulabilmişti. Nazilli’de cami, harap medreselerde, boş hanlarda, metruk evlerde ikamet eden beş yüzden fazla ailenin çoğu yatak, yorgan ve yiyecekten yoksundu. Muhacirlerin yüzde sekseni sıtma nöbetleri içinde yatıyorlardı. Bunlara yardım elini uzatacak hiçbir kurum ve kimse yoktu.” (14)

Anlaşılabacağı üzere, Kızılay heyeti gelinceye kadar göçmenler tamamen sâhipsiz ve çaresiz durumdaydılar. “İzmir Muhacirînine Muavenet Heyeti” doktorunun basında yer alan raporunda belirttiğine göre, “yalnız İtalyanlar bir miktar un, pirinç, çay, şeker ve kahve göndererek muavenette bulunmuşlar. Çine taraflarında hastalara baktıkları gibi erzak da tevzii etmekte devam ediyorlarmış.” Yenişehir nahiyesiyle Çine taraflarında bulunan göçmenlerin Nazilli’den daha perişan ve sefil durumda oldukları iştiliyordu. Birçoklarının ağaç altında ve tarlalarda yatışları söyleniyordu. Göçmenler arasında herhangi bir salgın hastalık görülmemekle birlikte, sıtma oldukça yaygındı. Heyetin elindeki “ mevcut kininin malyanın herkese savlet etmiş olduğu bir yerde kifayet edemeyeceği anlaşıldığından” İstanbul’dan acilen kinin gönderilmesi istenmekteydi. (15)

Arif Oruç, Nazilli’deki durumu Kızılay doktoru Feridun Bey’in ifadesiyle şöyle aktarmaktadır: “ Nazilli’ye imdad heyeti geldiği zaman bir şey bulamadı ve bir şey göremedi. Bir yığın hasta ile karşılaştık. Kadîd eller köşe başlarında kinin dilenmek için muhteriz ve müctenib uzanıyordu ve filhakika Nazilli bir buçuk aydan beri kinine doyabilmiş. Feridun Bey’in riyaseti altındaki heyet dört mıntıkaya ayrılmıştı. ...Bir ay zarfında bu faal doktor yalnız Nazilli’de 3100 hasta tedavi etmiş. O frengili olup da dispanserde ayakta tedavi edilenler başka. Bugüne kadar 9150 hastaya kinin ve ilaç tevzii edilerek bu biçareler taht-ı tedaviye alınmışlardır.

Ve Hilâl-i Ahmerimiz buralara da uzanmış, buralara da muavenetini ibzâl ediyor.”
(16)

Bu tarihlerde, İzmir ve çevresinden Manisa, Denizli, Afyonkarahisar, Kütahya ve Balıkesir'e iltica eden Müslüman halkın durumlarının iyileştirilmesi için “taraf-ı hükûmetten muavenet ifasına devam edilmekte olup eylevm Denizli ve civarındaki muhacirîn heyetiyle sıhhiye ve Hilâl-i Ahmer heyetleri devr ve teftişte” bulunmaktaydılar. 1919 yılı Eylül ayı ortalarına kadar muhacirlerin ihtiyaçları için elli bin liradan fazla para sarf edilmişti. Balıkesir ve Afyonkarahisar'da askeri-yeden temin edilen çadır ve ilaçlar muhacirlere dağıtılmıştı. **(17)** 22 Ağustos 1919 tarihli bir istihbarat raporuna göre, 18 Ağustos 1919 tarihinde Afyonkarahisar'a 31 sandık ilaç ile üç kişilik bir Kızılay heyeti gelmişti. **(18)**

Kızılay Heyeti, Sıhhiye müfettişi Refet Cafer Bey ve Sıhhiye Müdürü ile birlikte Nazilli ve çevresinde incelemede bulundu. Afyonkarahisar'da göçmen meskenlerini ziyaretlerinde han, medrese köşelerinde ve cami avlularında barınmakta olan göçmenlerin büyük bir çaresizlik içinde bulduklarını gördüler. Afyonkarahisar'la Nazilli arasındaki güzergâhta bütün köyler sıtmadan muzdarip-ti. Yeterli miktarda kinin bulunamaması yüzünden kilosu 100 lirayı aşmıştı. Ancak, kaza merkezlerinde mülki yetkililerin ve belediye tabibliklerinin kontrolünde daha ucuz fiyatla devlet kinini sattırılıyordu. **(19)**

Nazilli Heyeti, İstanbul'da Muhacirîn Müdüriyet-i Umumîyesi'nin hazırladığı çamaşır ve levazımlarla birlikte elli bin parça çamaşır, battaniye ve yorgan dağıttı. Nazilli'de 250 yataklı bir hastane ile iki dispanser açıldı. Bundan başka Çine, Koçarlı, Yenipazar, Köşk ve Balyanbolu'da faaliyete geçen hastane ve dispanserlerde sağlık hizmetleri verildi. Yeni gelişmeler karşısında cephe karargâhının iç kısımları çekilmesi üzerine, göçmen kabilelerini takip eden Kızılay heyeti merkezini Dinar'a nakletti. **(20)**

Kızılay heyeti Dinar'da bir günde cephe emrine otuz yataklı bir hastane, göçmenler için bir dispanser açtı. Nazilli'den kurtarılabilen malzemelerle Denizli'de ikinci bir dispanser açılarak yerli Rumların da tedavileri gerçekleştirildi. Heyetin, Nazilli ve yollarda ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesin yardımına koşması yerli Rumlar tarafından şükranla karşılandı. Nazilli'deki yerli Rumlar adına eczacı ve doktorlardan oluşan bir grup Rum, 10 Temmuz 1920'de, Kızılay heyeti başkanını Mehmet Lütfi Bey'e bir teşekkür yazısı gönderdi. **(21)** Heyet orduyla işbirliği içerisinde çalıştı. Kızılay heyetinin cephe ve Kuvâ-yı Milliye'ye yaptığı yardımlar ordu tarafından takdirle karşılandı. **(22)**

İstanbul'dan cepheye gönderilecek eşyanın sevkinde Kızılay'ın aracılığından yararlanılmaktaydı. Harbiye Nezareti'nden 12. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen 2 Ekim 1919 tarihli yazıda, "Doksan altı balyada iki bin kırk, dört yüz kilim, yüz kırk baştan geçme sivil kumaştan elbise, altmış bir sivil palto ve on altı sandıkta bin beş yüz ayakkabı Hilâl-i Ahmer'e teslim olunmuştur. Bunların üzerinde 'Hilâl-i Ahmer'e mahsustur m.' İşareti vardır. Başlarında bir memur vardır. Nazilli'de Fırkaya teslim olunacak ve bunlara Fırka mazbata verecektir." deniliyordu. Birkaç gün sonra Harbiye Nezareti, Nazilli'ye gönderilecek eşyanın Rıza Efendi adında bir memur nezaretinde sevkine başlanacağını bildirdi. Eşyanın Afyonkarahisar'dan nakline yardımcı olunması için 23. Fırkaya, Nazilli'de Kızılay anbarına teslim edilmesi için de 57. Fırkaya gerekli emrin verilmesi isteniyordu. (23) Kış aylarında eşyanın Afyonkarahisar üzerinden naklinin güçlüğü karşısında deniz yoluyla yapılması tavsiye ediliyordu. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin (Paşa), Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 14 Aralık 1919 tarihli şifrede, "Nazilli Hilâl-i Ahmer'ine ve muhacirine mahsus eşya ve malzemenin Karahisar'dan Dinar'a kadar mevsim-i şitâda nakli pek müşğül olduğundan, nakliyatın bahren Kuşadası iskelesine ihrâcı daha ziyade teshilât ve sürati mûcib olacağı maruzdur" diyordu. (24)

Kızılay Heyeti faaliyet alanını göçmenlerin takip ettiği güzergâhlara paralel olarak genişletmekteydi. Küçük bir kasaba olan Dinar cepheye oldukça yakın bir yerde bulunuyordu. Bu yüzden göçmen kabileleri çoğunlukla Burdur ve Antalya yolunu tercih ediyorlardı. Bu sebeple heyet Burdur'da elli yataklı bir hastane, Antalya'da birer laboratuvar ve dispanser açtı. (25) Bir süre sonra buralardaki göçmenler iç kısımlara çekilmeye başlayınca Burdur Hastanesi malzemesinin çoğuyla birlikte orduya devredildi. Yenipazar'a bağlı Bozdoğan ve Bağarası dispanserleri lağv edildi. Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya ve Sakarya savaşlarının başlamasıyla Burdur, Antalya ve Mendere'sin güneyinde faaliyette bulunmakta olan Beşinci Nazilli Heyeti'nin çalışmalarına son verildi. (26)

Kızılay tarafından Alaşehir'e de bir yardım heyeti gönderildi. Sekiz ay faaliyette bulunan **Alaşehir Heyeti** bu süre içinde 1400 hasta tedavi etti. Seyyar bir doktor nezaretinde sıtmaya karşı köylere 65 kilo kinin dağıtıldı. Faaliyet süresinin son üç ayında 100 yataklı bir hastane açarak faaliyetini sürdürdü. Ayrıca, üç binden fazla muhacire kömür ve un yardımında bulundu. (27) Haziran 1920'de Alaşehir, Yunan işgaline uğradığında heyet, Kızılay'ın uluslararası tarafsızlığına dayanarak şehirden ayrılmadı. Ancak, Yunanlılar heyetin bütün malzemesini gasp

ederek doktor ve memurları esir aldılar. TBMM'nin mütekabiliyet esasına dayanarak, Trabzon'da bulunan Yunan Kızılhaç Heyetini tutuklayacaklarını bildirmesi üzerine Yunanlılar Kızılay doktor ve memurlarını serbest bırakmak zorunda kaldılar. (28)

Üçüncü defa işgale uğrayan Gördes'e Kızılay para, tuz, çamaşır ve seyyar eczane gönderdi. Halkın kıymetli eşyalarıyla birlikte hayvanları ve diğer zaruri eşyaları ellerinden alınmıştı. Yunanlıların son defa çekilirken yaktığı bu yerde halk, duvar kenarlarında ağaçlardan yaptıkları çadırlar içinde barınmaya çalışıyordu. Çoğu açlıktan ve sıtmadan muzdaripti. Yunanlılar çeşme ve suyollarını da tahrip etmişlerdi. Kızılay buğday satın alarak halka dağıttı. Heyetin buradaki faaliyetlerine Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile Saruhan (Manisa) mebuslarından Reşat Bey ve Ömer Lütfi Bey de katıldılar. (29)

İşgal sırasında yaşanan göçler ve Kızılay'ın çalışmaları İstanbul basınında geniş yer bulmuştur. Halk, Kızılay aracılığıyla yardıma koşmuştur. Yenigün Gazetesi, "İzmir Bizim için kanayan bir yaradır", başlığıyla verdiği haberde, göçmenlerin perişan hallerinden ve Kızılay'ın yardımlarından bahsederken iki fotoğraf yayınlamıştır:

"Yunan işgali yüzbinlerce Türk ve Müslümanı yerlerinden yurtlarından ederek bugün hala şurada burada sürünmeğe mecbur bulunduruyor.

Dün kış sert ve acı darbeleri ile çıkageldi. Ve bize acı hakikatler söyledi ve anlattı. Ezcümle onunla beraber postacının millî cephelerdeki muhabirimizden getirdiği mektup ve hele bu mektubun beraberindeki fotoğraflar üryan-ı hakikati gözlerimizin önünde olanca fecaati ile bir daha gezdirdi. Kafile kafile muhacirlerin, çoluk çocuk genç, ihtiyar efraddan mürekkep ailelerin işgal mıntıkasından kaçarak şurada burada süründükleri muhabirimiz bu defa gönderdiği fotoğraflarda dahi olanca perişanlığıyla tesbit edilmiş bulunuyordu. ... Muhabirimiz gönderdiği fotoğraflardan ikincisi Akhisar'daki Hilâl-i Ahmer hastanesini tasvir ediyor. Hilâl-i Ahmer'in millî cephelerdeki hidemât-ı meşkûresinden geçen gün de bahsetmiş idik." (30) Tasvir-i Efkâr'da Akhisar'daki Kızılay Hastanesi'nin fotoğrafı yayınlanmıştır. (31)

İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde toplanan "İzmir ianesi", Kızılay vasıtasıyla İzmir göçmenleri menfaatine harcanmıştır. Yenigün'ün haberine göre İstanbul'da halk "İzmir zulmdidelerinin tehvîn-i ızdırabâtına medâr olmak üzere taraf taraf toplanan ianeye vicdan ve hamiyet erbabı kemal-i hararetle iştirak etmektedirler. Bazı ticarethaneler tahsis ettikleri bir günün hasılatını İzmir muhacirine terk etmişlerdir". (32) Bafra'da bir heyet tarafından, "hâsılat-ı

umûmiyesi İzmir mültecilerine aid olmak üzere” düzenlenen müsamerede toplanan para Kızılay’a gönderilmiştir. Müsamerede, “mini mini mektep yavrularının kendi elleriyle işledikleri bir levha müsamere esnasında müzayedeye konularak 592 lirada Caferzade Rahmi Bey’in üzerinde kalmıştır. Rahmi Bey de mektebe hediye etmiştir. Rahmi Bey dört yüz lirayı mütecaviz bir para iane vermiştir.” (33) İstanbul’da, 20 Ocak 1920 tarihine kadar Kızılay ve Dârülfünûn öğrencileri tarafından İzmir göçmenleri için 32 bin liraya yakın bağış toplanmıştı. (34)

Kızılay Aydın (İzmir) Vilayeti Merkezi ve İzmir’de Göçmenler:

Batı Anadolu’da Yunan işgalindeki halkın bir kısmı merkez olması ve kendilerini daha güvenli bulacakları düşüncesiyle İzmir’e sığınmışlardı. Çoğunluğunu eski Rumeli göçmenlerinin oluşturduğu bu muhacirler, İzmir’de on iki cami, yedi medrese, dört okul ve Kızılay’dan alınan bir çamaşırhaneye yerleştirilmişlerdi. İstanbul basınına yansıyan bir habere göre, “Muhacirîn Müdüriyeti, İzmir Sıhhiye Müdürü ile birlikte muhacirlerin sıhhatlerine nezaret etmekte iseler de merkezden müsaade edilmediği için bu zavallılara ekmek ve erzak verilmemektedir. Bu sebeple İzmir müftüsü efendinin riyaseti altında teşkil edilen bir komisyon maarifetiyle bu zavallılara bir müddet yevmiye yüz dirhem ekmek tevzii edilmiştir.” (35)

Aydın Vilayeti Kızılay Merkezi tarafından İstanbul’a gönderilen 19 Kasım 1919 tarihli raporda, işgal sonrası İzmir’deki göçmenler ve bunlara yapılması gereken yardımlara değinilmiştir:

“Memleketin işgalini müteakip tahaddüs eden vaka hasebiyle taşradan İzmir’e ilticâ eden ve her türlü muavenet ve himayeden mahrum bir halde cami, medrese ve han köşelerinde sefil ve perişan kalmış olan muhacirîn ve eytama da cemiyet-i muhteremelerinin dest-i şefkat ve muavenetini uzatması vecibe-i zimmet olduğu gibi, bu hususta muavenet-i seriyede bulunulması makam-ı ulema-yı vilayetce de tezâkir-i mahsusa ile tebliğ ve te’kid edilmektedir. Hâl-i mâlîmizin adem-i müsaadesinden dolayı layıkı veçhile muavenet ifasına imkan olmamakla beraber, sarf olunan mesa-i fevkalâde ile vesaitimizin fevkinde hidemât ifasına muaffakiyyet hâsıl olduğunu maalmemnûniye beyan edebiliriz.

Maahazâ, İzmir’e ilticâ eden biçarelerin ahval-i elîmeleri cidden tahammül-süz bir halde olduğu gibi, işgal sahası dahilinde bulunan Bergama, Menemen ve tevâbi-i kurâ ve kasaba ahalisinin de ekseriyet-i azîmesi yiyecek ekmeklerini bile tedarikten aciz ve her türlü muavenetten mahrum olarak sefil, perişan bir surette otlarla tagaddî ettikleri cümle-i müstahberâtımızdandır.

Mahall-i saire muhacirîn ve muhtacîni mensup oldukları cemaatler tarafından iâşe ve ilbâs ve terfih edilmekte olmalarına rağmen İslam muhacirîninin hâmisiz perişan bırakılmamaları hususunda Heyet-i Muhteremelerinin (yardımı istenmekteydi)” (36)

İşgalden sonra İzmir’de toplanan üç bine yakın göçmene yardımda bulunmak üzere İstanbul’dan Ahmet Şerif ve idare memurundan oluşan bir Kızılay heyeti görevlendirildi. Heyet, Mart-Ağustos 1920 tarihleri arasında altı ay faaliyette bulundu. Ahmet Şerif Bey İzmir’e çıktıkları ilk geceyi ve sonraki intibalarını 7 Nisan 1920 tarihli yazısında şöyle anlatmaktadır:

“ ... Biz İzmir’e tam nısf-ül-leylde muvasalat etmiş idik. İstasyona çıkıp bir iki adım atar-atmaz, bir neferin omuzumdan çekerek ve iterek ‘bu tarafa’ demesi, beni asabileştirmek değil, çıldırttı. Ve hemen cevab-ı lâzımı verildi. Lâkin artık ne o gece, ne de sonraki gecelerde uyumak değil, baygınlığa intizâr edildi. Vaka’â İstanbul da işgal olundu, fakat bizim gibi sabur, mütahmil fakat vakâr ve izzet-i nefsine taarruz olununca deli gibi kuduran bir millete böyle tecavüz olunmadı. Terbiye ve nezaket, dini, imanı, ırkı, mezhebi olmayan âlem-şümûl bir seciyedir... İzmir’deki mevcudiyetimizin müşâhidi olarak bayrağımız altında boynu bükük bir halde yatan ve maalesef hiçbir taraftan hatırları sorulmayan Hızır Reis Gambotu’nun pek hamiyetli zâbitân ve hasseten 25 kişiden mürekkeb merd yürekli efradına tarafımızdan, Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmîsi’nin bir hatırası olmak üzere paketlerle sigaralar, portakallar ve bir çift mendil, çorap ve fanila ihdâ edilmiş ve bu pek büyük alkışlarla pek müteheyyiç olduğumuz gönül hoşluğuna vesile olmuştur.” (37)

Heyet İzmir’de iki muayene açtı. Evlere gönderdikleri seyyar doktorlarla hastaları tedavi ettiler. Şehirdeki sağlık kurumlarına sağlık eşyası ve ilaç yardımında bulunuldu, halka 25 kilo kinin dağıtıldı. İzmir’deki yetimhane ile Sultanideki kimsesiz 14 öğrenciye nakdi yardımda bulunuldu. (38)

İzmir ve Çevresinin Yunan işgalinden kurtulmasından sonra Kızılay’ın Çalışmaları:

Genel değerlendirme. Yunanlıların yenilgisinden sonra: Batı Anadolu’ya gönderilen heyetler:156-160.

Yunanlılar, Büyük Taarruz’dan sonra Anadolu’yu terk ederken, geçtikleri yerlerdeki köy ve kasabaları tahrip etmişlerdi. Batı Anadolu’ da Yunan işgaline uğrayan her yer harabe halindeydi.

Zaferden sonra TBMM Hükûmeti, ordu ve Kızılay, Batı Anadolu'nun imârı ve halkın iskan ve iaşesi için yoğun bir çalışma başlattı. Kızılay öncelikle buralara yardım heyetleri gönderdi. Yunan işgalinden kaçarak İstanbul'da toplanan göçmenlerin yerlerine geri dönmeleri sırasında "mülteci kabileleri Hilâl-i Ahmer delâletiyle sevk edildi". (39)

Kızılay Ankara Murahhaslığı, Anadolu'da en fazla Yunan tahribatına uğrayan Uşak, Bursa, Eskişehir ve Bilecik, Aydın Livası ve civarı, İzmir ve Manisa sancaklarında halka giyecek, yiyecek ve sağlık yardımlarında bulunmak üzere Ankara ve İstanbul'dan beş "imdad-ı sıhhi heyeti" göndermeyi kararlaştırdı. Ankara Murahhaslığı Batı Anadolu'yla ilgili ilk kararında şunlara yer verdi:

"Ric'at eden Yunan ordusunun Garbi Anadolu'da tahrib ve ihrâk ettiği şehir ve karyeler ahalisinden pek ziyade muhtac-ı muavenet ve iaşe oldukları makamat-ı iadesiyle mahalli Hilâl-i Ahmer merakiz ve şubatından müracaat ve işâratından anlaşılmiş olmakla Uşak, Bursa, Eskişehir ve Bilecik, **Aydın Livası ve civarı**, İzmir, Manisa sancaklarında halka ilbâs, iaşe ve tedavi ve hususat-ı sairede muavenette bulunmak üzere Ankara ve İstanbul'dan beş imdad-ı sıhhi heyeti teşkil ve izâmı ve bu heyetlerin masarifi için şimdilik iki yüz bin liranın tahsisi ve ileride lüzum görüldükçe yeniden tahsisat itası takarrür etmiştir." (40)

Heyetler Batı Anadolu'ya gittikten sonra TBMM Hükûmetince verilen rapor ve tekliflerle Ankara Murahhaslığı'ndan Ömer Lütfi Bey'in İzmir, Manisa, Alaşehir, Uşak, Afyonkarahisar, Eskişehir ve çevresinde yaptığı incelemelerden sonra Kızılay yeni bir karar almak durumunda kaldı. Buna göre Dokuzuncu, Onuncu, On birinci, On ikinci ve On üçüncü "İmdad-ı Sıhhi Heyetleri" adıyla Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderilen heyetlerin faaliyetleri Nisan 1923'e kadar uzatıldı. Her heyet faaliyet alanındaki muhtaç halkın isimlerini kapsayan bir defter tutacak, 12 yaşından büyük olanlara ayda 10 kg, küçüklere 5 kg buğday dağıtacak. Buğday verilmediği takdirde 10 kg buğday yerine 9 kg, 5 kg yerine de 4,5 kg un dağıtılacaktı. Aşhanelerde haftada yalnız üç defa yemek verilecekti. Bir kişiye verilecek yemekte 125 gr un veya kuru sebze, 50 gr et, 5 gr sadeyağ ve 5 gr tuz bulunacaktı. Aynı kararda heyetlere yeniden yorgan, battaniye, çamaşır, erkek takım elbisesi, çocuk elbisesi, çorap, çarık, kalın fanila, pamuklu, kadın elbisesi veya kumaş gönderilmesi uygun görüldü. (41)

Uşak-Afyonkarahisar'a gönderilen heyet 10 Eylül 1922'de Ankara'dan hareketle 21 Eylülde Uşak'a geldi. Burada bir muayenehane ve eczane açtı, mahalli, idarecilerin yardımıyla ihtiyaç sahiplerinin listesi hazırlandı. Bir başkan ile üç

doktor, üç memur ve müstahdemlerden oluşan heyet burada üç kola ayrılarak Eşme, Afyonkarahisar ve çevresinde 91 köyü dolaşarak 17 bin kişiye hububat, çadır, muhtelif giyecek ve battaniye dağıttı. (42)

Dr. Mehmet Bahaeddin Bey'in başkanlığındaki On ikinci **İzmir-Manisa** heyetinde Dr. Ahmet Ragıp, Dr. Cemalettin, Dr. Salih Sabri ve Dr. Yusuf Ziya Beylerle iki idare memuru görev alıyordu. Heyet 20 Eylül 1922 tarihinde göreve başladı. Heyet beraberinde götürdüğü ilaç, hububat ve giyeceği beş kısma ayrılarak Manisa, Kasaba (Turgutlu), Salihli, Alaşehir ve Eşme'ye sevk etti. Yunan işgalinden önce 77026 evde 99500 nüfusun yaşadığı bu yörede, işgal esnasında 43 bin kişinin eksildiği ve 25236 evin Yunanlılarca yakıldığı anlaşılıyordu. Heyet faaliyetinin ilk haftasında un, daha sonra giyecek ve çocuklar için pirinç, süt tozu dağıttı. Heyet tarafından Kasaba'da 20 yataklı bir hastane, bir dispanser, Alaşehir'de 20 yataklı bir hastane, bir dispanser, Manisa Kızılay Merkezi tarafından kurulup idaresi heyete bırakılan 30 yataklı bir hastane ve dispanser, Salihli'de bir dispanser açıldı. (43)

Baştabip Operatör Kemal Bey'in başkanlığında 5 doktor ve 4 memurdan oluşan başka bir heyet **Aydın ve Söke** çevresine gönderildi. Dört defa düşman işgaline uğrayan bu yörede tahrip edilmeyen tek bir köy kalmadığı gibi, bütün yollar da kullanılmayacak haldeydi. Mevsimin kış olması ve yeterli nakliye aracı bulunamaması yüzünden heyetin eşyası güçlüklerle taşınabildi. (44) Heyet ilk aylarda Aydın ve Nazilli çevresinde un, fasulye, giyecek dağıttı. Üç dispanser faaliyetliydi. (45) Heyet faaliyette bulunduğu dokuz ay içinde 82500 kişiye çamaşır ve erzak dağıttı, dispanserlerde hastaları tedavi etti. Dağıtılan erzaklar arasında un, fasulye, pirinç, sabun, süt tozu ve kibrit bulunuyordu. (46)

1922 yılı ortalarına kadar Menderes nehrinin güneyi İtalyan işgali altında olduğundan, buradaki halk göç etmemiş, hatta Aydın yöresinden bir kısım halk da buraya gelmişti. İtalyanların çekilmesinden sonra ise, buraları Yunan işgal sahasına girdiğinden bu defa Bozdoğan ve Muğla taraflarına göç etmeye başladılar. Yeni gelen göçmenler için Bozdoğan, Bağarası ve Yenipazar mıntikasına ve ayrıca Koçarlı ve çevresine Ankara'dan iki heyet gönderildi. Heyetlerin beraberinde çamaşır, battaniye ve ilaç gibi yardım malzemeleri bulunuyordu. (47)

Kızılay heyeti tarafından Aydın ve Nazilli çevresinde 250 çuval un, 100 çuval fasulye, 2 bin takım elbise, 4 bin takım çamaşır ve ayakkabı dağıtıldı. Ayrıca üç dispanser faaliyet halindeydi. Heyetin faaliyet halinde bulunduğu dokuz ay içinde birçok çamaşır ve erzak dağıttığı, dispanserlerde hastaları tedavi ettiği gö-

rülüyor. Dağıtılan erzak arasında başta un olmak üzere fasulye, pirinç, sabun, süt tozu ve kibrit bulunuyordu. (48)

İzmir Kızılay Merkezi aracılığıyla başlatılan yardım kampanyalarına halk büyük rağbet göstermiştir. İşgalden henüz kurtulan İzmir’de halk, bir günde Kızılay’a 60 bin lira bağışlamıştır. Habere göre, “Dün İzmirliilerin Milli Sine-mâdaki ictimâ tasvir edilmeyecek bir manzara arz ediyordu. Zengin-fakir herkes kesesini açmış ve Saruhan mebusu Necati Bey ve Maarif Müdürü Vasıf Bey’in nutukları pek büyük bir tesir icra etmiştir.” (49) İzmir Vilayetinde düşman tahribatına uğrayan halka yardımda bulunmak üzere İzmir’de hanımlar ve gençler tarafından yedi “iane heyeti” kurulmuştu. İzmir Kızılay Merkezi’nden Doktor Edhem Bey ve Fuat Bey Manisa, Alaşehir, Kasaba, Salihli, Gördes ve Eşme yangın zedelerine eşya, erzak ve nakdi yardımda bulunmuşlardır. (50)

İzmir’de yayınlanan Ahenk Gazetesi’nden alınan bir haberde, İzmir Kızılay Merkezi’nce muhtaçlara dağıtılmak üzere İstanbul’dan kışlık giyecek ve yatak levazımı satın alındığı bildirilmekteydi. Buna göre 800 battaniye satın alınmış; yatak ve yorgan gibi ihtiyaçlar iane yoluyla toplanmıştı. İstanbul’dan satın alınan bin adet kışlık paltonun dağıtımına başlanmıştı. Ayrıca muhtaçlara kömür yardımında bulunulacaktı. İzmir Kızılay Merkezi tarafından “halktan toplanan iane akçesinden 7500 lira ile İstanbul’dan elbise, ayakkabı, yorgan, yatak mübayaa ettirilerek İzmir’e celb edildiği ve bu eşyaların Aydın ve Nazilli cihetlerinde bulunan muhacir ve yangın zedelere dağıtılmak üzere gönderileceği ve ayrıca nakit olarak 7.500 liranın da bu havalideki muhtaçlara dağıtılmak üzere hazırlandığı” bildirilmişti. (51)

Dipnotlar:

(1) Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan Kızılhaçı’nın Faaliyetleri (1919-1920),” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII, 1992, s. 217-226.

(2) **Kızılay Arşivi (KA)**, Dosya (Ds.) 335.

(3) Cevat Sökmensüer, **Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım**, İzmir (t.y.), s. 119.

(4) **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)**, K. 71, G. 10.

(5) **TİTE Arşivi**, K. 71, G. 10.

(6) Çapa, a.g.m., s. 379. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C 7, İstanbul, 1969, s. 2102, 2105. Asaf Gökbel, **Milli Mücadelede Aydın**, Coşkun Matbaası, Aydın 1964, s. 303-304.

(7) **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH-KMS, 54-2/70.

(8) **Kızılay Arşivi**, Ds. 121.

(9) **Kızılay Arşivi**, Ds.237/51.

(10) **Kızılay Arşivi**, Ds. 237/51. Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi’ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, 1339 (OHAC,1335-1338), s. 55.

(11) **Kızılay Arşivi**, Ds.335-2.

(12) Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1994, Sayı: 29, s. 381-382.

(13) **Tasvir-i Efkâr**, 12, 18 Teşrinievvel 1919.

(14) **Kızılay Arşivi**, Ds. 33 (1919). Belgenin orijinal çevirisi için bkz., Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Ankara, 2009, s.144.

(15) “Nazilli’deki Muhacirlerin Fecii Hali”, **Vakit**, 12 Eylül 1919, no: 668.

(16) **Tasvir-i Efkâr**, 20 Teşrinisâni, 26 Kanunievvel 1919.

(17) “İzmir Muhacirleri”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Eylül 1919.

(18) **TİTE Arşivi**, K.300, G.66.

(19) **Kızılay Arşivi**, Ds. 33 (1919).

(20) Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336-23 Eylül 1337), 1338 (OHAC Ankara Murahhaslığı, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), s. 29-30.

(21) **OHAC**, 1335-1338, s. 62-63; Çapa, **a.g.e.**, s. 145.

- (22) **OHAC Ankara Murahhaslığı**, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, s. 31.
- (23) **ATASE Arşivi**, kls. 186, ds. 25, fh. 8, 35.
- (24) **ATASE Arşivi**, kls.39, ds.61, fh.62; Çapa, **a.g.e.**, s. 145.
- (25) **OHAC Ankara Murahhaslığı**, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, s. 30-32.
- (26) **OHAC**, 1335-1338), s.63-64.
- (27) **OHAC Ankara Murahhaslığı**, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, s.33-34.
- (28) **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1921.
- (29) **OHAC Ankara Murahhaslığı**, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, s.37-38.
- (30) **Yeni Gün**, 19 Teşrinisâni 1919.
- (31) **Tasvir-i Efkâr**, 5, 11 Teşrinievvel 1919.
- (32) **Yenigün**, 12 Kanunievvel 1919.
- (33) “İzmir İanesi”, **Yenigün**, 17 Kanunısâni 1920.
- (34) “İzmir İanesi”, **Yenigün**, 20 Kanunısâni 1920.
- (35) “İzmir’deki Mülteciler”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Eylül 1919.
- (36) **Kızılay Arşivi**, Ds. 33 (1919).
- (37) Çapa, **a.g.e.**, s.146; Kızılay Arşivi, Ds.335.
- (38) **OHAC**, 1335-1338, s.65.
- (39) **ATASE Arşivi**, kls.1656, ds.33 (336), fh.8/1.
- (40) Çapa, **a.g.e.**, s. 156-157; Kızılay Arşivi, Ds.335, (1922).
- (41) Çapa, **a.g.e.**, s. 157.
- (42) **OHAC**, 1335-1338, s.90-91.
- (43) **Kızılay Arşivi**, Ds.833 (1922); **OHAC**, 1335-1338, s.94.
- (44) **Kızılay Arşivi**, Ds.833, (1922); **OHAC**, 1335-1338, s.87-88.
- (45) **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kasım 1922.
- (46) **OHAC**, 1335-1338, s.95.
- (47) **OHAC**, 1335-1338, s.87-88
- (48) Çapa, **a.g.e.**, s.159.
- (49) “İzmir Muaveneti”, **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrinievvel 1922.
- (50) “İzmir Haberleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Teşrinisâni 1922.
- (51) “Hilâl-i Ahmer’in Muaveneti”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanunievvel 1922.

İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK*

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin (İ.M.H.O.C.) kuruluşuna ilişkin düşüncenin ortaya çıkmasındaki en önemli etmenin 6 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Monitörü'nün İzmir'e gelmesi ve bunu takiben başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim kesimin taşkınlıkları, coşkunlukları, tavır ve davranışlarındaki bariz değişiklikler olduğu bilinmektedir. Cemiyetin siyasî bir mahiyete haiz olmayarak, sivil saha-i ilmiyede çalışmak, ülkenin tarihine ait incelemelerde bulunmak, Osmanlı haklarını savunmak amacıyla kurulduğu dikkati çekiyor.¹ Bununla birlikte; Nurettin Paşa'ya gönderilen mektupta yer alan "*Türk istiklâlini istihdaf eden*" cümlesi ile, cemiyetin nizamnamesinin 2. maddesinde söz konusu olan "*bu maksadın husulüne mani olacak her türlü teşebbüsata karşı müdafaat-ı meşruada bulunmak*" cümlesinin yanı sıra kongrede okunan muhtıradaki bulunan "*mukaddes vatanımız hakkında her türlü ihtimallerin dışında bir karara maruz olursak ... sulh ve barışçılığın Yakın Doğu'da bozulacağı*" şeklindeki cümleler² bir bütün olarak değerlendirildiğinde cemiyetin üstü örtülünde olsa gerektiğinde silahlı bir direnişte bulunacağını ihsas etmektedir. Öte yandan cemiyetin bir kaç kez vurguladığı bir husus da; nizamnamesinin 3. maddesinde yer almıştı. Bu madde cemiyetin iç ve dış siyasetle, seçim meseleleriyle kesin bir biçimde uğraşmayacağını ortaya koyuyordu.

Cemiyetin hangi tarihte kurulduğu konusuna gelince; Moralızade Halit Bey ve Nail Bey'in 12. 03. 1923 tarihinde Nurettin Paşa'ya gönderdikleri memoran-

---

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, s. 7 – 8. Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları**, s. 167.

2 Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 227'den 18 Mart 1919 tarihli Köylü Gazetesi.

dumda İ.M.H.O.C. nin 7 Kasım 1918'de gayri resmi olarak kurulduğu belirtiliyor.³ Aynı husus, Nurettin Paşa'nın Rahmetullah Efendi'ye göndermiş olduğu mektupta şu cümlelerle yer almıştı: “*teşkilât-ı milliyenin acilen vücuda getirilmesini derekap teşebbüs, tatbik ve icrasına da üç yüz otuz dört senesi teşrinisanisinin ibtidalarında... mübaşeret ettik.*”⁴

Öte yandan İzmir Vali Vekillîğinden 9 Kasım 1918 tarihinde ayrılan Nurettin Paşa'nın yerine Tahsin Bey'in İzmir Valiliğine atandığını görüyoruz. Nail Moralı'nın bilinen kitaplarında İ.M.H.O.C. nin beyannamesini hükûmete takdim ederek ilmühaberini Tahsin Beyefendi'nin valiliği zamanında aldığı kaydedilir. Tahsin Bey'in İzmir Valiliği'nden 21 Kasım 1918 tarihinde azledildiği ve 29 Kasım 1918 tarihinde de İstanbul'a müteveccihen İzmir'den ayrıldığı görülüyor.⁵ O'nun yerine atanan Ethem Bey 1 Aralık 1918 tarihinde görevine başlamıştı. Tahsin Bey'in ayrılışı ile Ethem Bey'in göreve başlaması arasında geçen kısa sürede mektupçu Kamil Bey idare-i umur eylemiştir. Bu açıklamalar İ.M.H.O.C. nin Tahsin Bey'in valiliği sırasında resmen kurulmuş olduğunu gösteriyor. Bu hususu kimi İstanbul gazetelerinin haberleri de doğruluyor: 20 Kasım 1918 İzmir kaynaklı haberde Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye namıyla bir cemiyetin teşkili için teşebbüsatta bulunduğu yer almıştı ve bu haber 22 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayınlanmıştı. Ayrıca Yeni Gün Gazetesi'nin 26 Kasım 1918 tarihli sayısında, İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin resmen kurulmuş olduğu ve amacının neleri içerdiği yer almıştı. Bu haber 25 Kasım 1918 tarihli, İzmir kaynaklı idi. 27 Kasım 1918 tarihli İzmir çıkışlı bir diğer haberde, evvelce teşekkülünün bildirildiği Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin bu kez programını yayınladığı, bu programdan gayenin tamamen millî ve vatanî bir özelliğe sahip olduğu belirtilmişti.⁶ İstanbul gazetelerinde yer alan haberler İzmir gazetelerince de doğrulanıyordu. Örneğin cemiyetin programının yayımlandığına ilişkin 26 Kasım 1918 tarihli Anadolu gazetesinde şu cümleler yer almıştı:

3 Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, s. 6; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C 5, s. 1619.

4 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Kütüphanesi, **İstiklâl**, 201. Ayrıca; Kadir Mısıroğlu; **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, İstanbul, 1969, s. 110.

5 Yeni Gün Gazetesi 23 Kasım 1918 tarihli sayısında “evvelki günkü nüshamızda -21 Kasım günü kast ediliyor- İzmir Valisi Tahsin Bey'in diğer bazı valilerle birlikte azledildiğini yazmış idik” ibaresi yer alır. Aynı gazetenin 30 Kasım 1918 tarihli sayısında -29 Kasım İzmir- kaynaklı haber yer aldı. Bu haberde “mazul Aydın Valisi Tahsin Bey bugün İstanbul'a müteveccihen İzmir'den müfareket eyledi...” cümleleri yayınlandı.

6 **Yeni Gün**, 29 Kasım 1918, s. 2.

“resmen teşekkül eden derneğin programı Köylü gazetesi tarafından yayınlanmıştır.”⁷ Bir diğer haber şöyle idi: “Köylü gazetesinin bildirdiğine göre Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti nizamnamesini vilayete 23 Kasım 1918 günü vererek resmen teşekkül etmiştir.”⁸

Yapılan bu açıklamalar, bugüne değin İ.M.H.O.C. nin 1 - 14 Aralık 1918 aralığında bir tarihte kurulduğunu yazan kitaplardaki tarihlerin yanlış olduğunu, söz konusu cemiyetin 23 Kasım 1918 de kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Bilindiği üzere İ.M.H.O.C. nin kongresi 17 - 19 Mart 1919 tarihlerinde çalışmalarını yapmıştır. Kongreye katılanların sayısı konusunda çeşitli rakamlar verilmiş ise de önemli olan Millî Mücadele dönemi kongreleri içerisinde en kapsamlı ve katılımcı kongre olduğu gerçeğidir. Kongrede başkan, başkan vekillikleri seçimini takiben Cami Bey, cemiyet adına umumi katib sıfatıyla uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada vurgulanan kimi hususlar şunlardır: Cemiyetin amacının ne olduğu, nüfus konusu ve bununla ilgili olarak yapılmış olan yayınlar, İtilaf Devletleri'nin tutumları, onlara çeşitli muhtıraların verilmiş olduğu, Osmanlı camiası içinde Türk ve Müslüman memleketlerin kalması gerektiği. Bu konuşmayı takiben kongrede bütçenin düzenlenmesi, onaylanması konuları ele alınmış, cemiyetin yeni idare heyeti seçilmiştir. Kongre çalışmalarını takiben, 20 Mart 1919 tarihinde İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine aldığı kararları bir muhtıra şeklinde göndermiştir. Bu kongre kararlarının tam ve eksiksiz metnini Yeni Gün Gazetesi ve Söz Gazetesi'nde kısa bir girişi takiben yayınlamışlardır.⁹

Dört maddeden oluşan kongre kararlarında; İstanbul'un Türklerde kalması gereği ulusun bütünlüğüne dayanılarak savunulmuş, Batı Anadolu kıyılarının ve mahreçlerinin Yunanlılara verilmesine karşı çıkmış, Ege Bölgesi'nin ekonomik bütünlüğünün bozulması durumunda sürekli bir barışın kurulamayacağını altı çizilmiş, dördüncü maddede de halkın işgallere karşı direneceği ihsas ettirilmiştir.

Beyannameler konusuna gelince; “*Ey Bedbaht Türk*” şeklinde başlayan ve “*Maşatlık'a koş ve heyet-i milliyenin emrine itaat et.*” şeklinde biten, İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi tarafından halkı mitinge davet eden yazının kim veya kimler tarafından kaleme alındığı konusu tartışmalıdır. Çünkü, Haydar Rüştü Öktem'in anılarında bir yerde bu yazıyı üç kişinin yazdığını (Mustafa Necati, Moraliza-

7 Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 63.

8 Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 63.

9 **Yeni Gün**, 22 Mart 1919, s. 2; **Söz**, 22 Mart 1919, s. 1.

de Halit ve Ragıp Nurettin), diğer bir yerde ise bu kez Ragıp Nurettin'in Türk Ocağı'nda söylediklerinin Mehmet Bey isminde birisi tarafından kaleme alındığını belirterek ikileme düşünüyor. Ali Orhan İkkurşun'un anılarında Ragıp Nurettin'in kendisine verdiği hatırate dayanarak söz konusu çağrı yazısını Ragıp Nurettin'in yazdığını söylüyor. Bu iddia Haydar Rüstü'nün hatıralarında yer alan farklı iki görüşten birisi ile örtüşüyor. Nail Moralı ise söz konusu iki eserinde de, "*Ey Bedbahıt Türk*" şeklinde başlayan beyannameyi çocuk doktoru Ali Ağâh Bey'in yazdığını belirtiyor.¹⁰ Bu açıklamalar söz konusu yazıyı kimin ya da kimlerin kaleme almış olduğu konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu ortaya koyuyor. Bu beyannamenin yani Redd-i İlhak Beyannamesi'nin dışında İzmir halkını Maşatlığa davet eden bir diğer beyanname, "*kötü muamele gören Türk*" şeklinde başlıyor... "*Ey kötü muameleye maruz kalan Türk*" şeklinde sona eriyor idi.¹¹ Maşatlık Mitingi'nde konuşmacılar arasında Vasıf Çınar, Mustafa Necati, Mehmet Şevki, Hasan Tahsin, Rahmetullah Efendi bulunuyordu. Konuşmalarda İzmir'in Türklerden alınamayacağı ve Yunan işgalinin kesinlikle kabul edilemeyeceği vurgulanıyor, Hasan Tahsin ise halkı direnmeye çağırıyordu. Diğer yandan içlerinde Moralizade Halit ve Türk Ocağı'ndan Vasıf Çınar Beylerin bulunduğu bir grup hazırladıkları bir metni telgrafla bütün Türkiye'ye bildirdiler. İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi imzasını taşıyan bu telgrafın tam metni 19 Mayıs 1919 tarihli Hadisat Gazetesi'nde yayınlanmıştı. "*İzmir ve havalisi Yunan'a iltihak ediliyor*" şeklinde başlayan "...vatan ordusuna iltihak ediniz" şeklinde devam eden ve "*son imdadımız sizin göstereceğiniz muavenete bağlıdır*" cümlesinin de yer aldığı bir yazı idi. Bu telgraftan biraz önce İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa çevredeki kent ve kasabalara "*İzmir elden gidiyor, Redd-i İlhak*" şeklinde kısa bir telgraf göndermişti.¹² Bunların dışında İ.M.H.O.C. Katib-i Umumiliği bilumum cemiyet ve millî müesseseler namına Avrupa mümessil-i siyasisine bir muhtıra göndermişti. Bu muhtırada üzerinde durulan kimi hususlar şunlardı: Yunan askerinin İzmir'e çıkarılmasının yaşadığımız asrın tarihine yakışmayan zorbalıktan başka bir şey olmadığı, Türklerin maruz kalacağı imha siyaseti, dindaşlarımızın uğradığı imha siyaseti nedeniyle memleketimizin kanlı ve daimi bir savaş sahnesi olacağına be-

10 Nail Moralı, **Mütareke'de İzmir Olayları**, s. 25 - 27 ve 57; Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları**, s. 180 - 182.

11 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C 1, s. 79.

12 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, s. 9 ve Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1, s. 188.

yan edilmesi vurgulanıyor, herhangi bir karış yerin Yunanistan'a ilhaki kesin olarak reddediliyor ve Wilson Prensipleri'nin on ikinci maddesi uyarınca Türklerle meskun memleketin ayrılmaz bir bütün halinde kalması gerektiği belirtiliyordu.¹³

İ.M.H.O.C. nin yapmış olduğu yayınlar konusunda ilgili olarak 13 Kasım 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde yer alan haberde; adalete bir hitap unvanlı vilayet haritasıyla umumi nüfus grafiklerini içeren cildin yayınlandığı, İtilaf Devletlerine muhtıralar takdim edildiği, İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi'nin vücuda getirildiği belirtiliyor ve İzmir ve mülhakatı fecayinin cem ve telfikiyle meşgul olunarak iki cilt kitabın meydana getirildiği yer alıyordu. Burada söz konusu edilen iki cilt kitaptan biri "*İzmir Fecayii*" diğeri ise "*İzmir Fecayii, Mülhakatda*" adını taşımaktadır. Bu iki kitabın söz konusu cemiyet tarafından yayınlandığı ortaya çıkıyor. Yine bu gazete haberine göre "*Siyah Kitap*" yayına hazırlanmaktaydı. Cemiyet dördüncü yayın olarak "*Türk İzmir*"i çıkarmıştır. Bu eserin hazırlanmasında Ali Nadir ile Şair Ahmet Haşim'in kıymetli hizmetleri olmuştu. Fransızcaya aktarılması konusunda da Giritli Ahmet Saki Bey'in yardımları söz konusuydu. Türk İzmir Kitabı, bilindiği üzere iki kısımdan oluşur. Uzunca olan ilk kısımda geniş bir bilgi ve istatistikler yer alır. İkinci kısımda ise 12 ve 20 Mart muhtıraları bulunur. Bu iki muhtıra Türkçeye çevrilmiş ve çeşitli eserlerde yer almıştır. Türk İzmir'in birinci kısmı bugüne değin Türkçeye çevrilmemiştir. Biz bu birinci kısmın eski Türkçeye çevrilmiş kısmını bulduk ve yayınlanmasını beklediğimiz kitabımıza koyduk.

İstanbul'da düzenlenen Fatih Mitingi ve Sultanahmet Mitinglerinde İ.M.H.O.C. nin önemli destek ve katkıları olmuştu. Sultanahmet Mitinginde konuşan Rıza Nur ile Fatih Mitinginde konuşan Halide Edip'in cemiyet ile ilişkileri olmuştur.

İ.M.H.O.C. nce kimi kişi ve makamlara çeşitli tarihlerde muhtıralar verilmiştir. Kronolojik olarak bunların dökümü şöyledir:

1-) 13. 06. 1919 tarihinde Osmanlı Sulh Murahhaslarından Tevfik Paşa'ya sunulan muhtıra.

2-) 11. 11. 1919 tarihli Demirci Mehmet Efe tarafından General Milne'e gönderilen muhtıra (Bu muhtıra İ.M.H.O.C. aracılığı ile gönderilmiştir).

3-) 15. 11. 1919 tarihli İ.M.H.O.C. nce Sadaret makamına sunulan muhtıra.

4-) 04. 12. 1919 tarihli Demirci Mehmet Efe tarafından İ.M.H.O.C. aracılığı ile İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine gönderilen muhtıra.

13 **İzmir Fecaii**, s. 52 - 53; Mehmet Şahingöz, "*İzmir'de Yapılan Maşatlık Mitingi ve İzmirli-lerin İşgale Tepkisi*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV, s. 54.

5-) 01. 01. 1920 tarihli İ.M.H.O.C. nce İstanbul'daki İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine verilen muhtıra.

6-) 14. 01. 1920 tarihli İ.M.H.O.C. nce İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine Yunan işgal bölgesindeki zulüm, gasp, katliam gibi olağanüstü olumsuzlukları içeren Eylül - Aralık 1919 arasını kapsayan ayrıntılı bir beyanname verilmiştir.

7-) İzmir Şimal Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi'nce İngiliz irtibat subayı Artur'a verilen 2 Şubat 1920 tarihli muhtıra 3 Şubat 1920 tarihi itibarıyla İ.M.H.O.C. ne intikal etmiş, o da bu muhtırayı İngiliz Umum Karargahı'na vermişti.

8-) 12. 02. 1920 tarihli Demirci Mehmet Efe imzalı muhtıra İ.M.H.O.C. aracılığı ile İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserlerine gönderilmiştir.

Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ile yapılan anlaşma üzerine Anadolu'ya insan ve silah sevkiyatında aktif rol oynamıştır. Türk mühimmat ve teçhizat depolarından kaçırılan kimi savaş malzemeleri ile ilgili bir döküm veriyoruz:

54.758 muhtelif savaş tüfeği mekanizması, 15.000 savaş tüfeği, 164 makineli tüfek, 2.000 sandık cephane, 3 top kaması, 20.000 kişilik teçhizat, 300 kilometrelik telgraf ve telefon teli, 80 telefon muhabere makinesi, bir miktarda dürbün ve rasat aletleri ve daha birçok savaş malzemesi. Başlangıçta 4 mitralyözle müdafaa olunan 138 kilometrelik Akhisar Cephesi'nin az zaman sonra 42 mitralyözle düşman hücumlarına karşılık verilebilmiştir. Harp malzemelerinin Anadolu'ya kaçırılması işlerinin başında Boğazlar Muhafızı Galatalı Miralay Şevket, Kemalettin Sami, Sevkiyat Müdürü Sabıkı Ali Rıza, Harbiye Dairesi İkinci Müdürü Naim Cevat Beyler, Sanalı Yüzbaşı Mehmet Ali Bey, Binbaşı Hüsnü ve rüfekası önemli rol oynamışlardır.¹⁴

İ.M.H.O.C. nin, Batı Anadolu'da Yunanlılarca yapılan mezalim, katliam, imha, sürgün vb. olaylar ve acımasız hareketlerle ilgili olarak Kasım 1919 başları ile Mart 1920'nin ilk haftasına değin geçen sürede Anadolu'daki Kolordu ve Ordu bazındaki birliklere raporlar gönderilmiştir. Raporlarda şu yerleşim yerlerini kapsayan cephelerdeki Yunan işgali ve mezalimi sırasında yaşananlar kimi köylere kadar ayrıntılı bir biçimde yer alıyordu: Aydın, Salihli, Soma, Nazilli, Akhisar, Bozdağ, Alaşehir, Biga, Manisa, Torbalı, Ödemiş. Bu raporların zaman zaman ken-

14 Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, s. 66.

dilerine ulaşmadığına ilişkin 57. Fırka'dan, 20. Kolordu'dan, 15. Kolordu'dan, 3. Kolordu'dan yazılar yazılmıştır. Bu yazışmaların Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin İkinci Şubesi kanalıyla yapılmış olduğunu görüyoruz. Bu durumda İ.M.H.O.C. nin istihbarat kaleminin Erkan-ı Harbiye'nin İkinci Şubesi ile ilişki içinde olduğu ortaya çıkıyor. İ.M.H.O.C. nin Atatürk ile kimi husus ve gelişmelerle ilgili olarak yazıştığı görülmektedir. Mustafa Kemal'in 28. 05. 1919 tarihli yazısı İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin nerede bulunduğuyla ilişkindi.¹⁵ Mustafa Kemal'in bu yazısına Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Bey, 30. 05. 1919 tarihi itibarıyla verdiği cevapta İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Denizli'de bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶ Mustafa Kemal, 26 Ekim 1919 tarihli yazısında, cemiyet üyeleri kast edilerek her milliyetperverin milletin istiklali ve vatanın kurtuluşu için çalışmasını ve İzmir cephesi Kuva-yı Milliyesi ile işbirliği yapılması gerektiğini bildiriyordu.

İ.M.H.O.C. tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne gönderilen 31 Aralık 1919 tarihli yazıda; yerli Rumlar tarafından İzmir'in Yunanistan'a katılması amacıyla bağımsız bir hükûmet meydana getirilmesine çalışıldığı, Türklerin hicrete icbar edileceğine ilişkin ihtimallerin söz konusu olduğu yer almıştı. Aynı durum bir başka yazı ile bir kez daha Mustafa Kemal'e iletilmişti.¹⁷ Bunun üzerine Mustafa Kemal tarafından Kolordulara 14 Ocak 1920 tarihinde, İzmir'in Yunanistan'a ilhaki teşebbüsü halinde yapılması gereken tedbir ve işler hakkında direktifler verilmiştir. İ.M.H.O.C. nce bu durumu belirten bir muhtıranın İtilaf Devletleri Komiserlerine verileceğinin belirtildiği direktiflerde, böyle bir durumun söz konusu olması karşısında her tarafta muazzam mitinglerin düzenlenerek kuvvetli protestoların yapılacağı ve Aydın Cephesi Kuva-yı Milliyesi'nin taarruza geçeceği yer almıştı. Ayrıca bu duruma ilişkin Refet Bey ve Kazım Beylere hitaben şu not düşülmüştü: Bu taarruzi harekât kati bir taarruz olmayacak, yalnız fiilen protesto mahiyetini haiz olmak üzere müntec-i muvaffakiyet-i aksam aleyhine tevcih kılınacaktı.¹⁸

Mustafa Kemal, İ.M.H.O.C. nin 03. 01. 1920 tarihli yazısına 07. 01. 1920 tarihi itibarıyla verdiği cevapta, İtilaf temsilcilerine cemiyet tarafından bir muhtı-

15 **İstiklal Harbi Arşivi**, Klasör 105, Dosya 336 - 378, Fihrist 18.

16 **Atatürk Özel Arşivi**, Klasör 31, Dosya 97, Fihrist 4 - 1.

17 **İstiklal Harbi Arşivi**, Klasör 1, Dosya 335, Fihrist 3.

18 **İstiklal Harbi Arşivi**, Klasör 259, Dosya: 24 - 19, Fihrist 16. Ayrıca, **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 16, Vesika: 407.

ranın verilmesinin uygun olacağına ilişkin heyet-i merkeziye tebligat-ı lâzimenin verildiği belirtiliyor, emr-i vaki ihdası haline karşı da kafi tedbirleri tevessül edilmiş olduğu ekleniyordu.¹⁹

Mustafa Kemal uyarılarına ve alınması gerekli önlemlere bir diğer yazısında da yer vermişti. 07. 01. 1920 tarihli kolordu ve bazı tümenlere gönderdiği bu ikinci direktifinde yer alan kimi cümleler şöyle idi: “...milletin bu haksız istilâyâ, bu vahşi hunhar Yunanlılara karşı başladığı mücadeleye devamının pek tabii ve insani olduğu ...bundan terettüb edecek mesuliyetin doğrudan doğruya işgali takarrür ve tertip eyliyenlere raci bulunacağı, Anadolu'nun ikinci bir Makedonya ihdasına asla müsaade etmiyeceğimizi...”²⁰ Bu direktifte yer alan hususların önemli ölçüde 14. 01. 1920 tarihinde İtilaf Devletleri mümessillerine İ.M.H.O.C.nce verilen muhtıradaki bulunması dikkat çekici olup, Mustafa Kemal'in söz konusu yazısının önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mustafa Kemal ile İ.M.H.O.C. arasında yapılan bir diğer yazışmanın konusu Yunan genel saldırısı karşısında nelerin yapılabileceğine ilişkin idi. Cemiyetin bir sorusu üzerine gönderilen yazıda “Yunanlıların genel bir taarruzları halinde gerekli yardım için önlemler ve düzenlemeler tarafımızdan alınmıştır. İçerden de karşı konulacak hazırlıklara tarafınızdan hız verilmesini gerekli ve zorunlu görmekteyiz” deniliyordu.²¹

İ.M.H.O.C. Mustafa Kemal'e işgal bölgesindeki gelişmelerle ilgili haberleri de gönderiyordu. Bunlardan biri de Salihli Cephesi'yle ilgili olup 21. 02. 1920 tarihini taşımaktaydı. Bu yazıda; “Külas Gediği'nde düşman, piyadelerimiz üzerine tesirsiz ateş icra etmişti. Balaban yolu cephesinde düşman kemafigabık mevaziimize bila tesir topçu ateşi icra etmiştir.” şeklinde cümleler yer almıştı.²²

Cemiyet tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen bir diğer yazı 10. 03. 1920 tarihli olup, Lloyd George'un konuşmasıyla ilgili olarak şunlara yer verilmişti: “Lloyd George, Kilikyada katledilen Ermenilerin on beş bini bulunduğunu, ... Fransa'nın yeni kuvvetler göndermekte olduğunu söylemişti. Bu bölgeye İstanbul tarafından Anadolu, Filistin ve Mısır'dan kuvvetler gönderilecekti. Üç Fransız ala-

19 **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 16, Vesika: 410.

20 **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 16, Vesika: 416.

21 **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 16, Vesika: 417 ve 424.

22 **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 115, Belge: 4261.

yı İstanbul'a yola çıkmıştı. Bunların ulaşmasıyla İstanbul'da müttefiklerin askerî kuvveti elli bine ulaşacaktı."²³

Mustafa Kemal ile İ.M.H.O.C. arasındaki yazışmalara ilişkin bir diğer yazıdan söz edeceğiz. Mustafa Kemal tarafından İ.M.H.O.C. ne gönderilen 17.03.1920 tarihli yazıda dış dünyadaki gelişmeler söz konusu ediliyordu. Arap Kuva-yı Milliyesi Derizor Kasabası'nı İngilizlerden almıştı. Fransız matbuatında Türkiye'nin millî hareketin meşruiyeti hakkında yazılar çıkmakta idi. İstanbul'un Türklerde kalması için İngiliz lordlarından bir grup Lloyd George'a muhtıra vermişti. İtalyan gazeteleri Anadolu'nun taksiminin gayet müşkil olduğunu ve Türklerin kıyamının meşru olduğunu yazıyordu. Alman Basını ise; Yunanlıların yerleşmesine hiç bir Türk'ün asla müsaade edemeyeceğini, Anadolu'da Ermenistan'ın kurulamayacağını, vahdet-i milliye sayesinde Türkiye'nin emellerine ulaşacağını, böylece şarkta sükunetin teessüs edeceğini belirtiyordu.²⁴

Bilindiği üzere İ.M.H.O.C. ne ilk muhalefet görev süresi uzun sürmemiş olan Vali Ethem Bey zamanında başlamıştır. Cemiyetin karşılaştığı engellemele-
rin ve muhalefetin başını Vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti çekmiştir. Cemiyete isnat edilen suçlamalar arasında sık sık dile getirilmiş olan, cemiyetin İttihat ve Terakki yavrusu olduğu ile Bolşeviklik teşkilatı mukaddemesi idi. Bu suçlamalar İzmir ve İstanbul'daki kimi gazetelerce sürekli bir biçimde dile getirilmiştir. Çalışmalarını Mart 1920 ortalarına değin sürdürmüş olan İ.M.H.O.C. İstanbul'un işgalini takiben Nail Bey ve Halit Moralı Beyler tarafından kapatılmış, önce Halit Moralı'nın Ankara'ya gidişinden sonra kardeşi Nail Moralı'da İtalyan iş adamlarıyla müzakere ve tartışmalar sonunda elde ettiği cephane tedariki teklifini Ankara'ya getirmiştir. Silah teklifi, güney limanlarından teslimi yapılacak silahların kabulden sonra parası ödenmek koşulunu taşıyordu. Ankara'nın bu öneriyi biraz kaygı ile karşıladığını belirten Nail Moralı, silah temini konusunu başka tanıdıklarının tahakkuk ettirdiğini ifade ediyor. Londra'ya gitmekte olan Bekir Sami Bey'in Heyeti'ne katıldığını, heyetle birlikte Antalya'ya geldiğini oradan da Rodos'ta bulunan ağabeyi Halit Moralı'ya mülaki olduğunu açıklıyor.

23 **Atatürk Özel Arşivi**, Klasör 22, Dosya 336/8, Fihrist 18.

24 **Atatürk Özel Arşivi**, Klasör 27, Dosya 336/22 - 1, Fihrist 69.

İYONYA MUHTAR İDARESİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN*

Giriş

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılan Yunanistan galip ülke sıfatıyla tarihi bir fırsat yakaladığına inanmıştır. Bu sayede Türklerden birikmiş intikamını alabilir, Megali İdea'yı gerçekleştirebilirdi. Bu amaçla Yunan Ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıktı. Bilahare Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladı. Ancak, karşısına önce Kuva-yı Milliye, bilahare TBMM orduları çıktı. Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde Yunan kuvvetleri durduruldu. Ancak, Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrasında Sakarya nehrine kadar ilerlediler.

Yunan ordusunun amacı güç kullanarak Sevr şartlarını Türklere kabul ettirmektir. Ancak, Sakarya yenilgisi Yunanların bütün planlarını alt-üst etti. Bunun üzerine Yunanistan, Büyük Taarruz öncesinde yeni siyasi açılımlara yöneldi. Bunlardan bir tanesi de İyonya Muhtar İdaresi idi.

İyonya Muhtar İdaresi'ne Giden Süreç

Sakarya Savaşı sonrasında Rumlar, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltabileceği endişesine kapıldılar. Yunan ordusunun çekileceği söylentileri giderek yaygınlaştı. Bunun üzerine İzmir'in ileri gelen Rumları Metropolit Hristotomos'un etrafında toplanarak muhtar devlet fikrini işlemeye başladılar. Yerli Rumlar Anadolu'yu Savunma Örgütü (Mikrasiatiki Amina) adı altında teşkilatlanmaya gittiler başladılar¹.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem yayınları, İstanbul, 2010, s. 448.

Bu örgüt, Başbakan Gunaris ve diğer siyasi parti liderleriyle irtibata geçmiş Anadolu Rumlarının üç yıl önce özgürlüğü tattıklarını, bundan vazgeçemeyeceklerini, Yunanistan'ın kendilerini yalnız bırakmamasını, Yunan ordusunun Anadolu'dan uzaklaştırılması halinde Anadolu'daki Helen bölgesinin tam olarak otonomisinin sağlanmasını istemişlerdir.

Eski Başbakan Venizelos Anadolu'yu Savunma Örgütü'nü ve muhtar idare taleplerini desteklemiştir. Ancak, bu çabanın zarar görmemesi için Venizelist damgası yememesi uyarılarında da bulunmuştur. Bu amaçla Patrik Meletios ile yazışmış, örgütün siyasi bir karaktere bürünmemesini, otonomiye talep eden Anadolu halkının bir hareketi olarak ortaya çıkmasını istemiştir. Böyle olursa müttefiklerin otonomi talebini kabul edebileceklerini söylemiştir².

Diğer taraftan otonom devlet kurulması düşüncesi daha çok Venizelistlerce ifade edildiği için kralcı Başbakan Gunaris ve Harbiye Nazırı Theotokis bu projeye uzak durmaya çalışmışlardır. Bunlardan farklı olarak kralcı Başkomutan Papulas otonom devlet taraftarıydı. O, bu projenin İtilaf Devletleri tarafından destekleneceği düşüncesindeydi. O, Patrikhane'den bu yönde işaretler aldığını, diğer Hıristiyan nüfusun, hatta Çerkeslerin otonomi çözümünü destekleyeceğine inandığını belirtmiştir³.

Bütün bunlara ilaveten bu projeyi uygulamaya koyabilmek için batılı ülkeler ve kamuoyları da hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 21 Mart 1922 tarihinde Yunan Yüksek Komiseri Steryadis tarafından İngiltere, Fransa, İtalya Başbakanları ile ABD Başkanı'na ve bu ülkelerin dışişleri bakanlarına bir muhtıra sunulmuştur⁴.

İyonya Muhtar İdaresi'nin Kurulması

Yunanistan Hükûmeti otonom devlet konusunda İngiltere ile temasa geçti. İngiltere'nin onayı alındıktan sonra uygulamaya geçilmesine karar verildi⁵. Bütün bu gelişmelerden sonra Yunan Hükûmeti İyonya Muhtar İdaresi'ni kuracağını 29 Temmuz 1922 günü dünyaya ilan etti.

2 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s. 450-452.

3 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s. 451,453.

4 Bu muhtıra 19 Mart 1922 tarihinde Tenekedis tarafından hazırlanmış olup Yüksek Komiseri Steryadis'in onayından geçmiş idi. Bkz. Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s. 449.

5 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Bilgi Yay., İstanbul, 1989, s. 291-312.

Neareast Gazetesi'nin yorumuna göre Yunanistan Hükûmeti bir kere muhtariyetle idare olmaya başlayan bir vilayeti İtilaf Devletleri'nin yeniden Türk hâkimiyeti altına vermek istemeyecekleri düşüncesiyle böyle bir uygulamaya gitmiştir⁶. Yunanlar dünya kamuoyuna İyonya Muhtar İdaresi'ni Sevri'n uygulanması olarak da sunmuşlardır. Hürriyetine kavuşmuş olan Rum unsurunun bir daha Osmanlı idaresine geri dönmeyeceğini, kurulacak olan yeni idarenin Yunan ordusunun kefaleti altında bulunacağını açıklamışlardır⁷.

Muhtariyet ilan edileceğine yönelik ilk haberler Atina ve Avrupa kaynaklıdır. Bu haberler Temmuz ayı başından itibaren Türk Basını'nda da yer almaya başlamıştır. Buna göre 6 Temmuz tarihinde Yunan Meclisinde Muhtar idarenin kurulması kararı alınmıştır. Muhtar devletin başkanı İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis'dir⁸. Muhtar idarenin 80.000 kişilik özel kuvveti olacak ve masrafları bölge halkından karşılanacaktır⁹. Ordudan istifa etmiş veya Venizeloscu olmaları nedeniyle ihraç edilmiş subaylar da bu birliklerde görev alabileceklerdir¹⁰. Muhtariyet sınırları içerisindeki Türkler geri hizmetlerde kullanılmak üzere askere alınacaktır¹¹. Mevcut Yunan askerleri Anadolu'yu boşaltacaktır¹². İzmir'de muhtariyet idaresindeki bütün unsurların temsil edileceği genel bir meclis oluşturulacaktır. Hükûmet işleri bu mecliste tartışılacak ve karara bağlanacaktır. Bağlı yerlerde de mahalli meclisler oluşturulacaktır. Mahalli meclisler buldukları yerlerin ihtiyaçlarıyla ilgili toplantılar yapıp kararlar alabileceklerdir¹³.

Yunan Basını'nda daha 17 Temmuzda muhtar idarenin ilan edildiği haberleri yer almıştır¹⁴. Fakat ertesi gün bir kaç gün ertelendiği duyurulmuştur¹⁵. Yunan

6 **Peyam-ı Sabah**, 21 Ağustos 1388/1922/Sabah No: 11762; Peyam No: 1332, s. 1.

7 **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1338/1922, no:584, s. 1.

8 **Islahât**, 3 Ağustos 1338/ 1922, No:1153, s. 1.

9 **Babalık**, 20 Temmuz 1338/1922, No: 948, s. 2; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Temmuz 1338/1922, No:567, s.1; **İstikbâl**, 20 Temmuz 1338/1922, No: 665, s.1.

10 **Varlık**, 27 Temmuz 1338/1922, No: 68, s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1338/ 1922, No:575, s.1.

11 **Babalık**, 13 Ağustos 1338/1922, No: 963, s.1.

12 **Babalık**, 20 Temmuz 1338/1922, No: 948, s. 2; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Temmuz 1338/1922, No:567, s.1; **İstikbâl**, 20 Temmuz 1338/1922, No: 665, s.1.

13 **Varlık**, 27 Temmuz 1338/1922, No: 68, s. 1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1338/1922, No: 575, s.1.

14 **İstikbâl**, 28 Temmuz 1338/1922 No: 672, s.1

15 **İstikbâl**, 28 Temmuz 1338/1922, No: 672, s.1; **Varlık**, 27 Temmuz 1338/1922, No: 68, s.1.

Basını'nın bu çelişkili haberleri Türk Basını'nda da yankı bulmuştur. İstikbal Gazetesi "*Muhtâriyyet Balonu Söndü*" başlığıyla haberi okuyucularıyla paylaşmıştır. Haberde Yunan Meclisi'nde muhtariyetin yeniden tartışılacağı, belki vazgeçilebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur¹⁶. Muhtariyetin ne zaman ilan edileceği tartışmalarına *Le Tan* Gazetesi son noktayı koyarak devletin kuruluş tarihini 30 Temmuz olarak göstermişti¹⁷.

Bu arada muhtariyet ilan edileceği haberi Rumların Müslümanlara karşı olan tutumlarını değiştirdi. Rumlar, Müslümanlara yaklaşım güler yüz göstermeye başladılar. Metropolit Hristotomos kardeşlik mesajlarını ön plana çıkardı. Rum gazeteleri ilhak söylemlerini bırakarak muhtariyetin faziletlerinden, birlik ve beraberlikten bahsettiler¹⁸

Öte yandan muhtariyet meselesi Türkiye'de iç siyaset konusu da oldu. **Hakimiyet-i Milliye**, Hürriyet ve İtilaf Partisi önde gelenlerinin Rumeli Kavağı'nda gizli bir toplantı yaptıklarını, muhtariyet konusunda ısrarcı olması ve geri adım atmamasını Yunanistan'dan talep etmeye karar verdiklerini kamuoyuna duyurdu¹⁹.

İzmir'deki Kuruluş Törenleri

İzmir'in prensi yapılması planlanan Prens Nikolaos'un İzmir'deki muhtariyet ilanı törenlerine gelmesi bekleniyordu. İtilaf Devletleri karşı çıkınca prens gelmedi. Muhtar İdarenin lideri olan Steryadis, 28 Temmuzda İzmir'e geldi. Onun gelişi ile beraber Muhtar idarenin kuruluş hazırlıkları hızlandı²⁰. İzmir'de yapılacak olan kuruluş törenleri ile ilgili hazırlıklar önceden başladı. Müslüman halkın da törenlere katılmasının sağlanması büyük önem teşkil ediyordu. Bu amaçla İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa²¹ 28 Temmuz Cuma günü şehrin eşrafını ve illeri gelenlerini belediye binasına davet etti. Onlardan Pazar günü yapılacak olan muhtariyet törenlerinde hazır bulunmalarını, halkı katılıma teşvik etmelerini,

16 **İstikbâl**, 30 Temmuz 1338/1922, No: 673, s. 2.

17 **Varlık**, 14 Ağustos 1338/1922, No: 71, s.2.

18 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1; **Babalık**, 22 Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1.

19 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, no:585, s.1.

20 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1; **Babalık**, 22 Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1.

21 İzmir'in Müslüman halkı ona Yunan taraftarı olması nedeniyle "Hasan Papa" demektediri Bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1..

mağazaların kapatılarak Osmanlı bayraklarıyla donatılmasının sağlanmasını istedi²². Toplantıya katılan işbirlikçilerinden Tayyipzade Ali de muhtariyetin Yunan Hükûmeti'nin İzmirli'lere bir lütfu olduğunu iddia etti. Hasan Paşa, Müslümanları mitinge davet çalışmalarını ertesi gün de sürdürdü. Halkı kandırmaya ve ikna etmeye yönelik konuşmalar yaptı. Eşrefpaşa Mahallesi'ndeki merkez kahvehanesinde toplanan halka kurulacak muhtar idare sayesinde İzmir ve çevresinde Osmanlı hâkimiyetinin ebedileşeceğini, hükûmet binasına Osmanlı bayrağı asılacağını söyledi. Müslümanları tören günü hükûmet binası önünde toplanmaya, mağazaları kapatmaya ve Osmanlı bayraklarıyla süslemeye davet etti. *Kendisine* Yunanlar tarafından suçsuz yere hapsedilen çok sayıda Türk olduğu hatırlatılınca bunların serbest bırakılacağını söylemiştir²³.

Öte yandan muhtariyetin ilanını bildiren beyanname 29 Temmuz akşamı yayınlanmıştır. Beyanname işbirlikçilerin yaptıkları propagandaları yalancı çıkarmıştır. Beyanname Osmanlı hâkimiyetinden bahsedilmediği gibi Osmanlı kelimesi de geçmemiştir²⁴.

Bütün bu hazırlıklardan sonra 30 Temmuz 1922 günü İzmir Mitingi yapıldı. Hasan Paşa şehirdeki İslam önderlerinden beklediği desteği alamadı. Öte yanda İzmir Rum Basını da mitinge destek vermedi. Yoğun telkinlere rağmen sadece resmi beyanatları yayınlamakla yetindi. Anadolu'yu Savunma Örgütü'nün girişimlerinin yeterince desteklenmemiş olması da mitinge gösterilen ilginin azalmasına yol açtı. Örgüt mensuplarının çoğu mitingde bulunmamışlardır. Metropolit Hristotomos mitinge katılmamış, bugün Foça'ya gitmiştir²⁵.

Miting günü hükûmet binası Yunan ve Muhtar Devletin bayraklarıyla donatılmıştı. Muhtar Devletin bayrağı Yunan bayrağına benzemektedir. Bayrağa Türkleri temsilen kırmızı bir şerit de eklenmişti²⁶. Yüksek komiserlik kuruluş törenlerine katılmak üzere sözde muhtar idareye dâhil olan şehirlerden temsilciler getirdi. Hal-

---

22 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, no:586, s.1; **İstikbâl**, 29 Ağustos 1338/1922, No: 696, s.1. Belediye Başkanının bu tavrından rahatsız olan Müslüman belediye meclisi üyeleri istifalarını verdiler. Bkz. Aynı yer.

23 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1; **Babalık**, 22 Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1.

24 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1; **Babalık**, 22 Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1.

25 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.457-458.

26 **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ağustos 1338/1922, No 576, s.1.

kın mitinge katılmasını sağlayabilmek amacıyla mağazaları kapatma zorunluluğu getirilmiş, bazı yollar emniyet güçleri tarafından kapatılmış, yayaların belli yolları kullanması sağlanmış ve miting alanına yönlendirilmişlerdir²⁷. Hatta, Jandarmalar Müslüman halktan yakalayabildiklerini zorla miting alanına getirmişlerdi²⁸. Bütün bunlara rağmen İzmir'deki kuruluş törenlerine birkaç yüz Rum ile işten çıkarılmakla tehdit edilen Gümrük ve Belediye çalışanları katıldılar²⁹.

Pazar günü saat on birde Hükûmet Konağı önünde yapılan mitingde ilk olarak Müslümanların sözde temsilcisi sıfatıyla İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa bir konuşma yapmıştır. O, konuşmasında Küçük Asya'da yaşayan çeşitli unsurların hürriyetlerini temin edecek, her bakımdan ilerlemelerini kolaylaştıracak hükûmet şeklinin ilanından dolayı Müslüman halk adına teşekkür etmiştir. Hasan Paşa'dan sonra Rum Cemaati adına *Armonya* Gazetesi Müdürü Sezani bir konuşma yapmıştır³⁰. Bilahare Ermeniler adına Boyacıyan halka hitap ederek da teşekkürlerini sunmuştur. Museviler, Çerkes³¹, ve Katolikler adına da birer konuşma yapılmıştır³².

Son olarak İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis halka hitap etmiştir. Steryadis birlik beraberlik vurgusu yaptığı konuşmasında, muhtariyet tebaasının aynı milletin çocukları olduğunu, buna karşılık yıllardan beri dinî ve siyâsî nedenlerle birbirlerine karşı düşman edildiklerini iddia etmiştir³³. Geçmişteki hatalardan gelecek için ders alınmasını istemiş³⁴, unsurlar arasındaki düşmanlığın ortadan kaldıracağını, bunun için Rumlara daha fazla görev düşüğünü belirtmiştir. Steryadis Müslümanlara hitabında ise padişaha ve onun halifelik misyonuna her zamankinden daha fazla saygı gösterileceği teminatını vermiştir. Tüm Muhtariyet halkından yeni idareye destek vermelerini istemiş, Küçük Asya halkının sevinç ve minnettarlık hislerini Yunan Hükûmetine tebliğ edeceğini ifade etmiştir³⁵.

27 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.458.

28 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Ağustos 1338/1922, No:571, s.2.

29 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1338/1922, No 586, s.1; **Babalık**, 22 Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1.

30 **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.2.

31 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, no:586, s.1; **İstikbâl**, 29 Ağustos 1338/1922, No: 696, s.1..

32 **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.2.

33 **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.2.

34 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.458.

35 **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.2.

Bu arada Steryadis miting boyunca Hükûmet Konağı'ndan ayrılmamış, heyetleri kabul etmiştir³⁶. Merasimden sonra sokak duvarlarına muhtariyet idaresine dair bilgiler içeren beyannameler yapıştırılmıştır³⁷.

Balıkesir'deki Törenler

30 Temmuz Pazar günü Balıkesir'de yapılan muhtar idarenin tanıtılması töreninde Mutasarrıf Muhiddin Bey, Steryadis tarafından verilen talimatları harfiyen yerine getirmiştir. Tellal bağirtularak halk açılışa davet edilmiştir. Buna rağmen halk törenlere itibar etmemiştir. Esnaf dükkânlarını kapatarak evlerine gitmiştir. Bunun üzerine Yunan jandarmaları buldukları Müslümanları zorla törenin yapılacağı belediye binası önüne getirmişlerdir. Saat üç buçukta başlayacak olan törene iki yüz kadar Müslüman getirilebilmiştir. Onlar da *"somurtkan bir çehre ile"* törenleri izlemişlerdir³⁸.

İlk olarak şehirdeki Yunan Kumandanı, İzmir'den getirilen Rumca beyannameyi halka okuyarak Balıkesir'de muhtariyeti ilan etmiştir. Ardından Hacı Mehmet Asım bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında muhtariyet'in ilan edileceğini daha önce tutukluların serbest bırakılmalarını sağlamak için İzmir'e gittiklerinde öğrendiklerini belirtmiştir. Bunun için görüştükleri İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis'in kendilerine Küçük Asya halkının sefaletini sonlandırmak³⁹, bütün unsurları ile halkın huzuru ve saadetinin temini için muhtariyeti ilan ettiklerini söylediğini bildirmiştir. *"Cenab-ı Hakkın esas olarak bize emrettiği üç şey vardır: din, sıhhat, servet"* diyen Asım Efendi Yunanistan'ın bahsettiği muhtar idarenin halka dinini, servetini vereceğini, Müslümanlarla Hıristiyanların kardeşliğini temin edeceğini ifade etmiştir. O, muhtar idarelerin başarısına örnek olarak Mısır'ı göstermiştir⁴⁰.

Asım Efendi'nin konuşmasından sonra Muhtariyet beyannamesinin Türkçesi okunmuştur. Ardından sırasıyla Mahkeme-i Şer'iyeye Baş Katibi İsak Efendi, Rum ve Ermeni Papazları birer dua okumuşlardır. Konuşma ve duaların bitimin-

36 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.458.

37 **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ağustos 1338/1922, No 576, s.1.

38 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, no:585, s.2 **Babalık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 979, s.1..

39 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, No 585, s.2.

40 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, no:585, s.2; **Babalık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 979, s.1.

den sonra Yunan Kumandanı Muhtariyet nedeniyle tebrik edilmiştir. Bu arada konuşmalar sürerken Müslüman halkın pek çoğu jandarma kordonuna rağmen meydanı terk etmiştir⁴¹.

Muhtar İdarenin Uygulamaları

Muhtariyetin İzmir ve çevresinde ilan edilmesinden sonra resmen, sözde Muhtar devlet kurulmuştu. İlk olarak işgal bölgesinde Türk bayrağını indirip Osmanlı Memurlarının görevine son verdiler. Bu uygulama muhtariyet ilanında iddia edilen ırk cins ve mezhep ayırmaksızın adilane bir yönetim iddialarının geçersizliğini göstermişti⁴². Muhtariyet ilanından hemen sonra Steryadis halkı mahalli meclisler kurmaya ve iç güvenliği sağlaması için mahalli kuvvetler tesis etmeye davet etmişti⁴³.

İyonya Muhtar İdaresi İlanınının Yankıları

Türk Tarafının Tepkileri

Muhtariyet ilanına ilk protesto İstanbul Hükûmeti'nden geldi. 1 Ağustos tarihi itibarıyla İtilaf Devletleri'ne gönderilen protestonamede Osmanlı Devleti'nin bu yönetimi tanımadığı, fiilen ve hukuken hiçbir kıymetinin bulunmadığı belirtilmiştir⁴⁴. Ankara Hükûmeti ise Başbakan ve Dışişleri Bakanı Rauf Bey imzasıyla 9 Ağustos tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalya Hükûmetlerine bir nota göndermiştir. Bu notada muhtariyet ilanınının hukuki açıdan hiçbir kıymetinin olmadığı belirtilmiş, bölgede yaşayan Türk halkının İtilaf Devletleri tarafından da tespit edilen Yunan baskısından kurtarılması talep edilmiştir. Ayrıca, muhtariyet ilanınının Müslümanların daha fazla baskı altına alınmasına yol açacağı, mecburi askerlik dolayısıyla istilacıya hizmete ettirilecekleri belirtilerek şu ifadelere yer verilmiştir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hukuk-ı milelin en sarîh esâsâtına muhâlif bulunan gerek taht-ı işgâldeki Anadolu'da muhtâriyyet ilânını gerek Yunan Hükûmeti'nin tasavvurâtını en şedîd surette protesto eder. Bundan başka hükûmet-i*

41 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338/1922, No 585, s.2.

42 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Ağustos 1338/1922, No:571, s.2.

43 **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1338/1922, No:572, s.1; **Babalık**, 10 Ağustos 1338/1922, No: 961, s.1.

44 **Satvet-i Milliye**, 14 Ağustos 1338/1922, No: 20, s.1; **Babalık**, 14 Ağustos 1338/1922, No: 964, s.1;

*müşârün ileyha, Düvel-i muazzamanın Yunanları hukuk ve kavâidine ve mütemeddine milletlerce riâyet edilen usullere tabî'yet'e icbâr edeceklerini ümid eyler.*⁴⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi Paris temsilcisi Ferit Bey Fransız Maten Gazetesi'ne verdiği beyanatta Yunanistan'ın çok zor durumda olmasından dolayı muhtariyet ilanına başvurduğunu iddia etmiştir. Ferit Bey, Sakarya'da mağlubiyetinden sonra Yunan Ordusu'nda sürekli firarlar olduğunu, Yunan maliyesinin kötü bir durumda bulunduğunu, geçen sene değeri bir Franktan fazla olan Yunan Drahmisi'nin 30 santim'e düştüğünü, Atina Borsası'nın kapalı tutulduğunu, Yunan Hükûmeti'nin bir çıkmaza girdiğini nihayet anladığını ve kurtuluş çaresi olarak İyonya Muhtariyetini ilan ettiğini ifade etmiştir. O, bu uygulamanın Yunanların geri çekilme planlarını örtemeyeceğini de söylemiştir⁴⁶.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde yer alan 25 Ağustos tarihli "*Yeni Dolaplar*" başlıklı bir yazıda da benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yazıda Yunanların Anadolu'da çıkmaza girdikleri, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'ın Anadolu siyasetini desteklemekten vazgeçtikleri, bunun üzerine Lloyd George ve Kral Konstantin'in yeni bir plan yaptıkları iddia edilmiştir. Bu plana göre Yunanlar İzmir'de muhtariyet ilan edecekler, Trakya'ya kuvvet yığacaklar, bu kuvvetler İstanbul'u baskı altına alacak, hatta işgal edecektir. İngiliz Başbakanı da dünya kamuoyunu Türkler aleyhine Yunanlar lehine çevirebilmek için uğraşacaktır. Bu sayede Yunanistan Trakya'daki kuvvetleriyle Edirne'yi koruyabilecek, İngilizler ise barış masasında boğazlar konusunda ilave haklar elde edebileceklerdir⁴⁷.

Bölge Müslümanlarının Muhtar İdareye Destek Telgrafları

Bu arada işgal bölgesindeki gazetelerde muhtar idarenin Müslüman halk tarafından desteklendiği yönünde telgraflar yayınlanmıştır. Bu telgraflardan bir tanesi Salihli Çerkes Kulübü tarafından gönderilmiştir. Telgrafta muhtariyet ilanının memnuniyetle karşılandığı, muhtar idarenin ve Yunan Hükûmeti'nin ülke idaresi hakkında vereceği bütün kararların uygulanmasına yardımda bulunulacağı yazılmıştır⁴⁸.

45 **Açıksöz**, 17Ağustos 1338/1922, No:557, s.1; **Babalık**, 16 Ağustos 1338/1922, No: 966, s.1; **Yeni Adana**, 13 Ağustos 1338/1922, No: 338-155, s. 2

46 **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Ağustos 1338/1922, no:587, s.1.

47 **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1338/1922, no:589, s.1.

48 **Şark**, 27 Ağustos 1338/ 1922, No:1209, s.2.

Bergama Belediye Başkanı Hüseyin Hami Bey ve Belediye Meclisi üyeleri de Bergama Kaymakamlığına bir telgraf göndererek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Bu telgrafta belediye binasında toplanan halkın Anadolu'da cins ve mezhep ayırmaksızın eşit ve adil bir yönetim vaat eden İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis'e teşekkür ettiği bildirilmiştir⁴⁹. Yine 29 Temmuz tarihinde toplanan Aziziye, Havuçlu, Burgaz, Akçaova, Çınar ve Oraklı köyleri halkı muhtar idareyi övmüş ve Yunan Hükûmeti'ne teşekkür etmişlerdir⁵⁰.

Öte yandan Hâkimiyeti Milliye Gazetesi Müslüman halka muhtar idareyi kabul etmeleri konusunda baskı yapıldığını iddia etmiştir. Buna göre Yunan işgalinde bulunan yerlerden Türk Batı Cephesi Kumandanlığına mektuplar gönderilmiştir. Bu mektuplarda Yunanların muhtar idareyi kabul ettiklerine dair kendilerine zorla belge imzalattıkları, muhtariyet kararını hiçbir zaman kabul etmeyecekleri, Yunan idaresinden kurtulmak için kanlarının son damlasına kadar çalışacakları bildirilmiştir⁵¹.

İtilaf Devletlerinin Tepkisi

Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis, Muhtar idarenin ilanı öncesinde Atina'daki İtilaf Devletleri büyükelçiliklerini bilgilendirmiştir⁵². İtilaf Devletleri bu teşebbüsü engellemek için her hangi bir girişimde bulunmamışlardır. Muhtar idarenin kuruluşunun ikinci haftasının bitiminde, 15 Ağustos 1922 tarihinde Atina'daki Müttefik Devletler temsilcileri Yunanistan'a ortak bir nota vermişlerdir. Notada Yunan Hükûmeti'nin talimatı üzerine İzmir Yunan Komiseri tarafından ilan edilen muhtariyetin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu teşebbüs ile Yakın Doğu meselesinin çözümü için müttefikler tarafından ortaya konulan kararların işlerlik kazanmasına engel olduğu, İzmir ve çevresinin mukadderatının ancak Müttefik Devletlerle Türkiye arasında yapılacak anlaşmayla belirlenebileceği bildirilmiş, yapılacak konferansta bu kararın hiçbir etkisi olmayacağı da ifade edilmiştir⁵³. Buna ilaveten Londra'daki Fransız elçisi de İzmir'de ilan edilen

49 **Şark**, 29 Ağustos 1338/1922, No:1211, s.2.

50 **Şark**, 28 Ağustos 1338/1922, No:1210, s.2.

51 **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1338/1922, No 594, s.2; **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.1; **İstikbâl**, 2 Eylül 1338/1922, No: 700, s.2.

52 **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1338/1922, No:573, s.1.

53 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1338/1922, No:575, s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1338/1922, no:584, s.1., **Açıksöz**, 20 Ağustos 1338/1922, No: 559, s.1; **Babalık**, 22

Muhtariyet'in hükümsüz olduğunu Ankara'ya bildirmiştir⁵⁴.

Yunan gazeteleri Atina Hükûmeti'nin bu notaya her hangi bir cevap vermeyeceğini yazmışlardır⁵⁵. Görüldüğü üzere Yunanistan başlangıçta hiç kimseyi dinlemeyerek yaptım oldu anlayışıyla hareket etmek istemiştir. Ancak, Avrupa devletlerinin buna izin vermeyeceklerini anlayınca muhtariyetle ilgili tedbirlerin ikinci kısmının uygulanmasını ertelemiştir. Bu kısımdaki en önemli adım parlamentonun açılması idi. Bu Adım Venedik Konferansı sonrasına bırakıldı⁵⁶.

Avrupa Basınındaki Tepkiler

İyonya Muhtar İdaresi ilanı Devleti Avrupa basınında da yankı bulmuştur. Fransız Basını muhtariyetin Yunan Hükûmeti'nin ve Kralın koltuklarını koruma çabasının bir sonucu olduğunu yazmıştır. Basında belirtildiğine göre Yunanistan ağır bir ekonomik buhran içerisindeydi. İhtiyaç duyulan parayı muhtariyet bölgesi ile işgal ettiği yerlerden karşılamaya çalışmaktadır⁵⁷. Muhtariyet ilanı ile kamuoyu sakinleşecek, Barış Konferansında avantaj elde edilecektir⁵⁸.

Fransız *Le Tan* Gazetesi'ne göre de Muhtariyet ilanı bölgedeki Müslümanları oldukça rahatsız etmiştir. Halk bu idareyi protesto etmek için mitingler düzenlemek istemişse de Yunan İdaresi emniyet tedbirlerine başvurarak mitingleri engellemiştir. Bu esnada birçok kişi olaylara iştirak ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır⁵⁹.

İngiliz *The Morning Post* Gazetesi de Yunanistan'daki ekonomik buhrana değinmiş, hükûmetin Anadolu'daki savaş masraflarını karşılayamaması üzerine Steryadis'ten Muhtariyet idaresi için mahalli teşkilatlar kurdurulmasını istediğini

---

Ağustos 1338/1922, No: 971, s.1; **İkdâm**, 19 Ağustos 1338/1922, No:9130, s.1; **Peyâm-ı Sabâh**, 18 Ağustos 1338/1922, Peyâm No: 1329, Sabâh No:11759, s.1; **Peyâm-ı Sabâh**, 19 Ağustos 1338/1922, Peyâm No: 1330, Sabâh No:11760, s.1; **Peyam-ı Sabah**, 24 Ağustos 1338/1922, Sabah No: 11765, Peyam No:1335,s.1; **Vakit**, 18 Ağustos 1338 /1922, No:1680, s.1; **Vakit**, 19 Ağustos 1338 /1922, No:1681, s.1.

54 **Yeni Adana**, 11 Ağustos 1338/1922, No: 337-154, s. 1.

55 **Peyam-ı Sabah**, 27 Ağustos 1338/1922, Sabah No: 11768, Peyam No:1338, s.1; **İkdâm**, 27 Ağustos 1338/1922, No:9138, s.1.

56 **Peyam-ı Sabah**, 29 Ağustos 1338/1922, Sabah No:11770, Peyam no:1340, s.1; **İkdâm**, 29 Ağustos 1338/1922, No:9140, s.1; **Babalık**, 27 Ağustos 1338/1922, No: 975, s.1.

57 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1338/1922, No:575, s.1.

58 **İstikbâl**, 10 Ağustos 1338/1922, No: 680, s.2.

59 **Yeni Adana**, 21 Ağustos 1338/1922, No: 345-162, s.1.

yazmıştır. Haberde bu tedbir ile Yunanistan hazinesinin büyük oranda rahatlayacağı iddia edilmiştir⁶⁰. *The Times* Gazetesi'nin İzmir muhabiri Muhtariyet ilanının İzmir'deki Rum ve Ermeniler de dâhil olmak üzere halkı memnun etmediğini bildirmiştir. İzmir halkının Muhtariyet'in ilanına hiçbir şekilde ilgi göstermediğini, Rumlar ve özellikle Ermenilerin askere çağırılacaklarından korktuklarını belirtmiştir⁶¹.

Lloyd George'nin Nutku ve İzmir Mitingi

Lloyd George'nin Nutku ve Yansımaları

Lloyd George'nin 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşması o günlerin kamuoyunu meşgul etmiştir. Yunanlar, dışarıdan gelen büyük baskıdan bunalmışken İngiltere Başbakanının bu konuşmasıyla adeta nefes almışlardır. İngiliz Parlamentosunda Milletvekili olan Knorzi, Mecliste Hükûmetin Yunan taraftarlığı ve Türk karşıtlığı siyasetini eleştiren bir konuşma yapmıştı⁶². Bu konuşmaya cevap vermek amacıyla kürsüye çıkan Lloyd George o meşhur nutkunu okumuştur. O, Türklerin Anadolu'da Rumlara mezalim yaptıklarından, Yunanistan'ın ise bu zulmü önlemek için her türlü fedakârlığa katlandığından bahsetmiştir⁶³. Yunan Hükûmeti'nin Anadolu'daki Rumları himaye etmek için İzmir civarını işgal ettiğini, buraları terk edip “*bir buçuk milyon Rumu*” Türklerin insafına bırakamayacaklarını da belirtmiştir. Bu sözleriyle Lloyd George, Yunan Hükûmeti'nin Anadolu'yu tahliye etmemesinde haklı olduğunu savunmuştur. Bir başka deyişle, İzmir muhtariyetine de dolaylı olarak destek vermiştir⁶⁴.

Lloyd George'nin nutku Türk Basını'nda şiddetle tenkit edilirken Yunan Basını'nda büyük sevinçle karşılanmıştır⁶⁵. Yunan Basını kamuoyuna İngiliz Baş-

60 **İkdâm**, 20 Ağustos 1338/1922, No:9131, s.1.

61 **Vakit**, 16 Ağustos 1338 /1922, No:1678, s.1.

62 **İstikbâl**, 24 Ağustos 1338/1922, No: 692, s.1; **Vakit**, 18 Ağustos 1338/1922, No:1680, s.1; **Babalık**, 4 Eylül 1338/1922, No: 982, s.2.

63 **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1338/1922, no:589, s.1.

64 **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ağustos 1338/1922, No 576, s.1; **Babalık**, 21 Ağustos 1338/1922, No: 970, s.1; **Şark**, 9 Ağustos 1338/1922, No:1164, s.1; **Yeni Adana**, 13 Ağustos 1338/1922, No: 338-155, s. 1.

65 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1338/1922, No:575, s.2; **İkdâm**, 17 Ağustos 1338/1922, No:9128, s.1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1338/1922, No 599, s.1.

bakanının Yunanların arkasında bulunduğunu, bu nedenle endişeye gerek olmadığı izlenimi vermiştir⁶⁶. Şark siyasetinde İngiltere ile Yunanistan'ın uyum içerisinde oldukları değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Yunanistan'a borç veya bağış olarak para vermesi ya da İstanbul'un işgaline müsaade etmesi lazım geldiği vurgulanmıştır⁶⁷ Bazı Yunan gazeteleri “İzmir’de olduğumuzu istiyorsanız bize para veriniz. Aksi takdirde Türklerle uyuşacağız!” şeklinde İngiltere’yi tehdit eden ifadeler de kullanmışlardır⁶⁸.

Bu konuşma ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Paris'deki temsilcisi Ferit Bey'in 14 Ağustos tarihli Maten Gazetesi'nde yayınlanan beyanatında Yunan topraklarının Türk sinesinde açamadığı gediği Lloyd George'un nutkuyla açmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Ferit Bey İngiltere Başbakanının Yunan Ordusu'nun İzmir'den çekilmesini engellemeye çalıştığı görüşünü de savunmuştur. Ona göre Yunanlar İzmir'den çekilirlerse boğazlar saldırıya açık hale gelecektir. Bu durum İngilizlerin çıkarlarıyla uyuşmamaktadır. İngilizler, boğazları kendi menfaatlerine uygun bir şekilde getirinceye kadar Yunan Ordusu'nu bu bölgede bulundurmaya istemekteyler⁶⁹.

Öte yandan Lloyd George'un nutku batılı ülkelerin kamuoyunda hatta, İngiltere'de bile eleştirilmiştir. İngiltere'de General Townshend, Knorzi gibi barış taraftarları bu söylemlerin barışa büyük darbe vuracağını, savaşı tetikleyeceğini iddia etmişlerdir⁷⁰. Eleştirilere *Times* Gazetesi de katılmış, nutkun Yunanları savaşa devam etmeye cesaretlendirdiğini ifade etmiştir⁷¹. Fransız *Le Tan* Gazetesi ve *Deba* Gazetesi de Lloyd George'nin nutkunun savaşı sürdürmek anlamına geldiğini belirtmişlerdir. *Le Tan* Gazetesi ayrıca Lloyd George'nin Yunanların Anadolu'daki varlığını kabul etmekle mart barış tekliflerinden vazgeçtiğini gösterdiğini de ifade etmiştir⁷².

66 **İslahât**, 6 Ağustos 1338/1922, No:1156, s.1.

67 **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1338/1922, no:584, s.1.

68 **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1338/1922, no:589, s.1.

69 **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1338/1922, no:584, s.1.

70 **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Ağustos 1338/1922, No 580, s.1.

71 **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ağustos 1338/1922, No 581, s.1; **Yeni Adana**, 21 Ağustos 1338/1922, No: 345-162, s.2.

72 **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1338/1922, No 577, s.2; **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Ağustos 1338/1922, No 580, s.1.

İzmir Mitingi

İyonya Muhtar İdaresi, Lloyd George'nin nutku nedeniyle İzmir'de bir de miting tertip etmiştir. Günler öncesinde halka mitinge iştirak etme çağrısında bulunulmuştur⁷³. Önceki mitinge nazaran katılım oldukça kalabalık olmuştur⁷⁴. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne göre 13 Ağustos Pazar günü fırınlar, eczaneler, iş yerleri kapatılarak çeteler ve jandarmalar vasıtasıyla halk zorla mitingin yapılacağı birinci kordona sevk olunmuştur. Karşıyaka, Göztepe semtlerine vapurlar gönderilerek cebren toplanan ahali Kordon'a nakledilmiştir⁷⁵. Mitingde Lloyd George'u ve nutkunu öven konuşmalar yapılmıştır⁷⁶. Mitinge katılanlar Muhtariyet Başkanı Steryadis ve Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'ya büyük sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır⁷⁷. Ellerinde Lloyd George'un fotoğrafını taşıyan kalabalık Frenk mahallesinden geçerken belediye başkanını omuzlarına almışlar ve "*Zito Hasan Paşa*" diye bağırılmışlardır⁷⁸. Muhtariyet Başkanı Steryadis mitinge katılanlara teşekkür etmiş ve heyet tarafından kendisine iletilen kararnamenin birer suretini İngiliz Hükûmeti'ne, Başbakanına, Yunanistan Hükûmeti'ne ve Londra'daki Yunan elçiliğine ulaştıracağı müjdesini vermiştir⁷⁹.

Ardından mitinge katılanlar İngiliz Konsolosluğu'nun önüne gitmişler ve "*Yaşasın İngiltere, Yaşasın Lloyd Corc*" diye tezahüratlarda bulunmuşlardır. Halk adına hazırlanan kararname oluşturulan bir heyet vasıtasıyla İngiliz konsolosluğuna verilmiştir⁸⁰. Tüm unsurlardan temsilcilerin imzalarının bulunduğu kararnamede özetle, Batı Anadolu halkının Yunanistan sayesinde zalim Osmanlı yönetiminden kurtulup, adaletli muhtariyet sistemine kavuştuğu ifade edilmiştir. İlaveten halkın daha önceki "*idâre-i meşhûm*" a geri dönmek istemediği bildirilmiştir. Kararnamede, Lloyd George'nin İzmir'deki Yunan Muhtariyet idaresi için

73 **İslahât**, 11 Ağustos 1338/1922, No:1158, s.1.

74 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.458.

75 **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1338/1922, no:590, s.2; **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.4; **Babalık**, 27 Ağustos 1338/1922, No: 975, s.2.

76 **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.4; **İslahât**, 14 Ağustos 1338/1922, No:1161, s.2.

77 **İslahât**, 14 Ağustos 1338/1922, No:1161, s.2.

78 **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1338/1922, no:590, s.2; **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.4; **Babalık**, 27 Ağustos 1338/1922, No: 975, s.2.

79 **İslahât**, 14 Ağustos 1338/1922, No:1161, s.2; **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.4. **İslahât** gazetesinde imzaların çoğununun okunamadığı ifade edilmektedir.

80 **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1338/1922, no:590, s.2; **Varlık**, 31 Ağustos 1338/1922, No: 76, s.4; **Babalık**, 27 Ağustos 1338/1922, No: 975, s.2.

söylediklerinden dolayı büyük mutluluk duyulduğu ifade edilmiş ve farklı cemaatlerin, din adamlarının ve Rum Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları'nın temsilcilerinin Batı Anadolu halkının teşekkürlerini İngiltere'ye bildirmek için görevlendirildikleri belirtilmiştir⁸¹.

Yunanlar, Lloyd George'un nutkundan aldıkları güçle Müttefiklerin Muhtariyet'i tanımayacaklarına dair notasına cevap dahi vermeyeceklerini söylemişlerdir⁸². Fakat gittikçe artan baskılar nedeniyle geri adım atmak zorunda kalmışlardır. 17 Ağustos'ta cevabi notanın hazırlandığı belirtilmiştir⁸³. 18 Ağustos tarihli Yunan gazeteleri notada muhtariyet ilanının barış için yapıldığı ibaresinin yazıldığını savunmuşlardır⁸⁴.

İzmir Muhtar idaresi ise dışarıdan gelen eleştirilere yeni idarenin tüm Batı Anadolu unsurları tarafından kabul edildiğine dair propagandalara başvurmuştur. Batı Anadolu'nun dört bir köşesinden Rum, Ermeni, Türk, Çerkes ve Musevi unsurları temsilcilerinin imzalarının olduğu bağlılık beyannameleri basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur. Beyannamelerde öncelikle Yunanistan'a, muhtariyet ilanından dolayı teşekkür edilmiştir. Yıllardan beri Osmanlı idaresi altında ezildiklerini, muhtariyetle beraber kendilerine ırk, din, mezhep ayrımı yapılmadan adaletle davranıldığı ifade edilmiştir.⁸⁵ Bütün bu çabalara rağmen başta Fransa ve İtalya bu idareyi tanımamakta ısrar etmiştir. İngiltere Hükûmeti ise gerek müttefiklerinin ısrarlı tutumu gerekse içten gelen baskılar nedeniyle Muhtariyet yanlısı tutumlarını aktif olarak yürütememiştir.

81 **İslahât**, 14 Ağustos 1338/1922, No:1161, s.2.

82 **Açıksöz**, 21 Ağustos 1338/1922, No:560, s.2.

83 **İkdâm**, 19 Ağustos 1338/1922, No:9130, s.1; **Vakit**, 19 Ağustos 1338/1922, No: 1681, s. 1.

84 **Vakit**, 20 Ağustos 1338/1922, No:1682, s. 1.

85 **Açıksöz**, 23 Ağustos 1338/1922, No:562, s.1; **Babalık**, 24 Ağustos 1338/1922, No: 973, s.1; **İslahât**, 11 Ağustos 1338/1922, No:1158, s.1; **İslahât**, 13 Ağustos 1338/1922, No:1160, s.2; **İslahât**, 18 Ağustos 1338/1922, No:1164, s.2; **İslahât**, 24 Ağustos 1338/1922, No:1169, s.2; **İslahât**, 24 Ağustos 1338/1922, No:1169, s.2; **İslahât**, 25 Ağustos 1338/1922, No:1170, s.1; **İslahât**, 25 Ağustos 1338/1922, No:1170, s.1; **İslahât**, 25 Ağustos 1338/ 25 Ağustos 1922, No:1170, s.1; **İslahât**, 28 Ağustos 1338/1922, No:1172, s.2; **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.1; **Şark**, 1 Ağustos 1338/1922, No:1159, s.1; **Şark**, 10 Ağustos 1338/1922, No:1165, s.1; **Şark**, 20 Ağustos 1338/1922, No:1203, s.2; **Şark**, 24 Ağustos 1338/1922, No:1207, s.2; **Şark**, 27 Ağustos 1338/1922, No:1209, s.2; **Şark**, 29 Ağustos 1338/1922, No:1211, s.2; **Şark**, 30 Ağustos 1338/1922, No:1212, s.1.

İyonya Muhtar İdaresi'nin Sonu

Muhtariyet idaresi henüz teşkilatını tam olarak kuramadan Büyük Taarruz başlamıştır. Taarruz sürecinde yaşanan Yunan mağlubiyetleri İzmir'e büyük bir muhacir ve asker göçünü beraberinde getirmiştir. Bu süreçte yeni idare otoritesini kaybettiği gibi güvenliği dahi sağlayamayacak duruma düşmüştür. Bunun üzerine İzmir halkı Muhtariyet Başkanı Steryadis aleyhinde tezahüratlara başlamış, hükümet konağı önünde toplanan kalabalıklar kendisini yuhalamıştır. Türk ordusunun İzmir'e yaklaşması üzerine Steryadis şehrin güvenliğini müttefik devletlerin konsolosluklarına bırakmıştır⁸⁶.

O, 8 Eylül günü İzmir'i terk ederken Rumlar tarafından linç edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Rumların bulunduğu Naksos Gemisi'ne binme cesaretini gösterememiştir. Saat 19.00'da İron Duke adlı İngiliz⁸⁷ posta gemisi gemisinden gelen bir motorlu kayık onu gemiye taşımış bu gemi ile İstanbul'a hareket etmiştir. 12 Eylül'de İstanbul'a gelen Steryadis'e Beyoğlu Rum Kulübü üyeleri hakaret etmişler, hatta dövmeye yeltenmişlerdir. Onu ziyarete gelen Yunan konsolosu da kalabalık tarafından tahkir edilmiştir. Steryadis buradan imza karşılığı bir vapurla Romanya'ya gönderilmiştir⁸⁸. Oradan da Fransa'ya gitmiştir⁸⁹. *Babalık* ve *İstikbâl* gazeteleri ona uygulanan muameleden dolayı: "*Bir paket! imiş gibi bâ makbûz vapura bindirilerek Romanya'ya kaçmıştır*"⁹⁰ ibarelerini kullanmışlardır.

Sonuç

Sakarya yenilgisi üzerine Yunanlar siyasi ve askeri gelişmelerin istedikleri yönde ilerlememesi üzerine Anadolu'yu tahliyeye mecbur kalacaklarını anlamışlardı. Bu yüzden yeni siyasi açılımlara yöneldiler. Bunlardan bir tanesi de İyonya Muhtar İdaresi idi. Bununla birlikte İzmir ve çevresi Rumları da kendi geleceklerini belirlemek için harekete geçmişlerdi. Bu amaçla Anadolu'yu Savunma Örgütü'nü kurdular. Bu örgüt öncelikle Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasını

86 **Vakit**, 9 Eylül 1338/1922, No:1702, s.1.

87 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.485.

88 **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Eylül 1338/1922, No 610, s.1; **Varlık**, 21 Eylül 1338/1922, No: 81, s.3; **Peyâm-ı Sabâh**, 15 Eylül 1338/1922, Peyâm No: 1357, Sabâh No:11787, s.2.

89 Nilüfer Erdem, **a.g.e.**, s.485.

90 **İstikbâl**, 21 Eylül 1338/1922, No: 716, s.1; **Babalık**, 17 Eylül 1338/1922, No: 993, s.1.

engellemeye çalıştı. Bu mümkün görünmeyince Rumların Osmanlı yönetimine bırakılmasının felaket olacağını dillendirerek muhtar idare çözümünü öne sürdü. Çözümün ilk destekleyicileri Venizilistler oldu. Bu yüzden muhtar idare çözümüne Yunanistan Hükûmeti başlangıçta çok sıcak bakmadı. Bilahare bu hareketi kendi kontrolünde bir muhtar devlete dönüştürmek için İngilizlerle dirsek temasına girdi. Yunanistan'ın bu girişimi ileride uygun şartlar ortaya çıktığında Enosis'e dönüştürmek isteyeceği muhakkaktı.

Öte yandan Yunanistan İyonya'da muhtariyet ilan etmeden evvel İzmir ve Batı Anadolu'da propaganda faaliyetlerine girişti. Bu propagandalarda ırk, din ve mezhep ayırımına gidilmeksizin tüm halka eşit ve adilane bir yönetim sergileyeceğini duyurdu. Bununla birlikte yeni oluşturulacak idareye ısındırmak için Müslüman halka çok nazik davranmaya başladı.

Yunanlar muhtariyet idaresini muhtar yönetime bağlı addettikleri illerde törenlerle ilan ettiler. Meydanların bayraklarla donatıldığı törenlerde çeşitli unsurların temsilcileri konuşmalar yapmışlar, bilahare Müslüman, Rum ve Ermeni din adamları dualar etmişlerdir. Ancak, İyonya Muhtar idaresi İtilaf Devletlerinden beklediği desteği bulamadığı için zayıf bir teşebbüs olarak kaldı. Muhtar idareyi hem İstanbul hem de Ankara Hükûmetleri tanımadı ve protesto ettiler. İtilaf Devletlerinin 15 Ağustos 1922 tarihinde yaptıkları bir açıklama bu çabayı tamamen güçsüz kıldı. Zira, bu açıklamada Anadolu'nun geleceğinin barış anlaşmasıyla belirleneceğini ilan edilmişti. Türklerin Büyük Taarruz zaferi ise bu projeyi tamamen ortadan kaldırdı.

İŞGAL ALTINDAKİ İZMİR'DE YUNANLILARIN YÜRÜTTÜĞÜ SAĞLIK PROPAGANDASI

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN*

İzmir, sahip olduğu limanı ve şehri iç bölgelere bağlayan demiryolları sayesinde son yüzyıllarda hızla gelişen, sanayileşen ve nüfusu artan bir şehir olmuştur. Sahip olduğu coğrafi konumu ve ekonomik potansiyeli nedeniyle pek çok devlet, İzmir'i ele geçirmeye çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletleri, Anadolu'da işgal hareketlerine başladığında İzmir'e ele geçirmek isteyen güçler arasında rekabet daha da hızlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda imzalanan gizli anlaşmalarla, İtalyanların nüfuz bölgesi olarak belirlenen İzmir ve civarına Yunanlılar asker çıkarmış, 15 Mayıs 1919 günü başlayan işgal hareketi Anadolu'nun içlerine doğru yayılmıştır.

İşgal sürecini iyi idare edemeyen Yunanlılar binlerce insanın hayatını kaybetmesine, binlercesinin de yaşadığı yerlerden göç etmesine neden olmuştur. Gerek yaşanan insanlık dışı olayların Batı kamuoyunda tepki ile karşılanması, gerekse İtalya'nın, Yunanlıların İzmir'i idare edebilecek yeterliliğe sahip olmadığı yönündeki propagandası, Yunanistan'ı zor durumda bırakmıştır.

Batı kamuoyunu Yunanistan lehine etkilemek, İzmir'in işgalinin sadece Rumlara değil orada yaşayan bütün halklara refah ve saadet getirdiğini göstermek, şehrin sorunlarını çözüp, düzen ve asayiş sağlayarak İtalya'nın yaptığı propagandayı etkisiz kılmak, başta Türkler olmak üzere şehirde yaşayan halkının desteğini sağlamak veya en azından sempatilerini kazanmak isteyen Yunanistan, şehrin sağlık sorunlarının iyileştirilmesine, salgınların önlenmesine ve göçmenlerin iskânına özel bir önem vermiştir. Sağlık alanında elde edilecek başarı, göçmenlerin sevk ve iskânını kolaylaştıracak, bulaşıcı hastalıkların iç bölgelere yayılmasını önleyecek

---

* Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ve bu sayede kendi ordusu ve “halkı için” uygun bir yaşam ortamı sağlanmış olacaktır. Tarih ve nüfus iddiaları nedeniyle İzmir’de varlığını kalıcı kılmak ve bu topraklara hükmetmek isteyen Yunan idaresi için sağlık alanında elde edilecek başarı, aynı zamanda İzmir halkına ve Batı kamuoyuna yapılacak propaganda için iyi bir malzeme olacaktır¹.

Yunanistan’ın, İzmir şehrinin sağlık sorunlarına ve göçmenlerin iskânı yönelik ilgisi aslında işgalden çok önce başlamıştır. Başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu şehirlerine yönelik işgal hazırlılarını gizlemek ve bölgedeki Rum ahaliyi örgütlemek isteyen Yunanistan, merkezi Atina’da bulunan ve Mavri Mira’ya bağlı olarak faaliyet gösteren Yunan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyetine bağlı heyetleri bölgeye göndererek, şubeler açmıştır.

Mondros Mütarekesi’nden sonra İzmir Limanı’na gelen İtilaf Devletleri’ne ait donanma içerisinde iki Yunan savaş gemisi ile bir Kızılhaç gemisi de yer almıştır. 20 Ocak 1919 tarihinde Yunanlılara ait “*Amfitritè (Amfitriti)*” adlı hastane gemisinin İzmir’e gelmesi, şehirde yaşayan Rumlar arasında büyük bir heyecan yaratmış, bu adım şehrin Yunanlılara tarafından işgal edileceğine dair ümitleri artırmıştır. Gemi ile beraber, başhekimliğini Vasilis Çunukas’ın yaptığı 12 doktor ve 15-20 hastabakıcıdan oluşan bir Kızılhaç heyeti karaya çıkmış, Aya Fotini Kilisesi’ne giderek Metropoliti ziyaret etmiştir. Heyet, daha sonra Rum (Aziz Haralambos) Hastanesine geçmiş, yapılan bir törenle hastaneye Yunan bayrağı çekilmesinden sonra buraya yerleşmiştir². 400 yataklı Hastanede, heyet için 50 yatak ayrılmıştır³. Gerek Yunan Kızılhaç’ın gelişi ve gerekse sonrasında yapılan gösteri ve törenler, Türk ve Müslüman ahali tarafından tepki ile karşılanmıştır.

Bu heyeti, “*Patriotikon Idryma (Vatan Müessesesi)*” adında kadınlı, erkekli ayrı bir Yunan heyeti takip etmiş ve Urla, Aydın, Manisa, Bergama ve Ayalık’ta yaşayan Rum fakirlere yardım kolları tertip olunmuştur⁴. Daha sonraki aylarda, Anadolu’nun iç bölgelerinden Yunanlıların kontrolündeki bölgeye gelen mültecilere kıyafet ve diğer gerekli malzemeler sağlayan Cemiyet tarafından, yetimhaneler ve muhtaçlar için evler kurulmuş, İzmir’de açılan çocuk hastanesi ve şehirdeki iki büyük hastanenin doğum bölümleri Cemiyete bağlanmıştır.⁵

1 Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997, s. 244-245.

2 Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, c. 5, İstanbul, 1967, s. 1611.

3 **Köylü**, 11 Şubat 1918.

4 Bayar, **a.g.e.**, s. 1611.

5 Victoria Solomonidis, **Greece in Asia Minor: The Grek Administration of The Vilayet of Aydın, 1919-1922**, University of London, 1984, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.175.

9 Şubat 1919 tarihinde İzmir Limanı'na demirleyen Adriyanikos adında Yunan bandıralı bir ticaret vapuru ile sıhhi malzeme altında gelen askerî elbise ve silahlar, Yunan Konsolosluğu'na ve Rum Hastanesi'ne taşınmış, aynı vapurla gelen bir doktor, üç Yunan zabiti ve on bir asker de karaya çıkmıştır⁶. Kadrosu genişleyen Yunan Kızılhaç Heyeti, Ayatrifona, Ayanikolaki, Ayadimitri Mahallelerinde halkın ücretsiz olarak muayene olabileceği birer dispanser açmıştır⁷. 14 Şubat 1919 tarihinde açtığı bakteriyolojihane ve kimyahane ile sağlık hizmetleri vermeye başlamıştır⁸.

Kısa sürede şehrin çeşitli yerlerinde şubeler açan Yunan Kızılhaç Cemiyeti'ni desteklemek, tıbbi malzeme ve insan takviyesi yapmak isteyen Yunan gemilerinin İzmir Limanı'na girişi, halkın tepkisini çekmiştir. Tepkinin nedeni Yunanistan'ın, Kızılhaç faaliyetleri görünümü altında İzmir'e asker ve askerî malzeme sokmasıdır. Bu konuda İzmir Emniyet Müfettişliği'nden gönderilen 5 Mayıs 1919 tarihli raporda; İzmir merkeze bir Yunan Kızılhaç Heyeti'nin geldiği ve Rum hastanelerinden birini Kızılhaç Hastanesi haline getirerek nakliye vapurlarıyla da güya Kızılhaç hastanesine ait olduğu iddia edilen tıbbi malzeme ve araç gerek görünümü altında silah, haki renkte kumaş, elbise, cephane ve erzak getirdiği, gümrük memurlarının kontrol etmek istemesi üzerine onları savaş ile tehdit ettiği, bu faaliyetlerini yaymak içinde Aydın, Manisa, Söke, Antalya ve Mekri (Fethiye)'de dahi bir Yunan Kızılhaç Hastanesi kurdukları veya kurmaya çalıştıkları, bu sayede sadece malzeme değil, hastabakıcı ve hizmetli adı altında Yunan askerini karaya çıkardığı, ayrıca daha çok Balkan Harbi'nde veya I.Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'a kaçan ve askerî eğitim alarak savaşan kişilerin ülkelerine geri dönme bahanesiyle askerî elbiseleri ile İzmir'e geldikleri, İzmir'deki Kızılhaç Hastanesinin birer askerlik şubesi gibi çalıştığı ifade edilmiştir⁹.

Hukuk-u Beşer Gazetesi'ne ait antetli kağıda yazılarak, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkez-i umumisine gönderilen 28 Mart 1919 tarihli bir yazıda, Yunan Kızılhaç Cemiyeti tarafından İzmir, Söke ve Ayvalık'ta açılan şubelerin, insanlık hizmeti yerine eşkıya tertibatıyla meşgul olduğu, düzenlediği yardım ba-

6 BOA., DH.EUM.3.Şb., 27/47.

7 Köylü, 11 Şubat 1918.

8 Islahat, 13 Mayıs 1919.

9 BOA., DH.EUM.AYŞ., 8/105. Yunanlıların Kızılhaç Heyeti vasıtasıyla askerî malzeme soktuğuna ve yerli Rumları örgütlediğine dair şikayetler için bkz. BOA., DH.ŞFR., 615/45; BOA., DH.ŞFR., 615/34; BOA., DH.ŞFR., 628/10.

loları ile yaklaşık sekiz yüz bin lira topladığı, toplanan paralarla silah ve bomba getirip halka dağıttığı, 100 yataklı bir hastane için 50 tabip, 75 hastabakıcı ve yüzden fazla hizmetli getirildiği ve bunların içinde ancak beşinin gerçekten tabip olduğunu, diğerlerinin subay olduğu belirtilerek hükûmetin dikkati çekilmeye çalışılmış¹⁰.

Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin Mart 1919 sonunda faaliyet sahasını genişletmesi, İzmir'de huzursuzluğun artmasına neden olmuştur. İstanbul Hükûmeti, Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin faaliyetleri konusunda duyduğu memnuniyetsizliği, 29 Mart 1919 tarihli bir nota ile İtilaf Devletleri'ne iletmıştır. Notada, 20 Mart 1919 tarihinde Amfitriti Hastane Gemisi ile gelen komisyonun faaliyet sahasının genişletilmesine izin verilmemesi için uyarıda bulunulurak; "*Türk ordusunun seferberliğinden önce Yunanistan'da bulunan Rumlarla dolu ordu kaçakları, askerî terbiye gördükten sonra Türkiye'ye dönüşlerinde bu sahte sıhhiye teşkilatı içinde Helen davası lehine propagandada bulunmak üzere hizmet almışlardır*"¹¹, ifadelerine yer verilmiştir.

İslahat Gazetesi'nde, "*Sıhhiye Teşkilatı İmiş*" başlığı ile yayınlanan bir yazıda, Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında şu ifadelere yer verilmektedir: "*Çelimsiz ve natuvan vücuduyla küre-i arzı bir fitne ocağına çevirmek hülyasıyla Yunan Hükûmeti'nin merdud olduğu kadar üryan siyasetler arkasında perverde ettiği sefil emellerin sıhhiye teşkilatı bahanesiyle saha-ı aray-ı imkân olmasına sa'y ve gayret ettiğini bugün idrak etmeyen bir fert yoktur. İzmir halen saha-ı harp değil iken Yunan Hükûmeti bittakrib İzmir Rum Hastanesine vaz-ı yed ederek Salib-i Ahmer kisvesi altında oraya bir Yunan bandırası çekti ve sonra o bandıranın verdiği bir gurur ile teşkilatını tevsi etmek, bütün vilayete teşmil eylemek sevdasına düştü. Kavm-i Yunan bu sevda peşinde tiknefes koşmakta iken öbür tarafta millet-i Osmaniyede mevki-i siyasi ve içtimaisine gayet muzır gördüğü teşkilat-ı mezkureyi her ne pahasına olursa ise bozmak, esasından yıkmak üzere azimkâr hareket etmeğe ahd ve misak eyledi*"¹².

Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin İzmir'de faaliyetlerini artırması ve halkın gözünde olumlu puanlar toplaması, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni endişelendirmiştir. 1 Mayıs 1919'ta alınan bir kararla Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin İz-

10 **Kızılây Arşivi**, Kutu:194, Belge:15.

11 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK Yayını, 1986, s.68; **BOA.**, HR.SYS., 2714/16.

12 **İslahat**, 2 Mart 1919.

mir ve civarında faaliyet gösterme hakkının bulunmadığı hatırlatılmış, Osmanlı Devleti sınırları içinde çalışmak isteyen Kızılhaç heyetlerinin izin almak şartıyla ve iyi niyet ölçüleri dâhilinde sadece kendileriyle birlikte çalışabilecekleri hususunda hükûmete uyarıda bulunulmuştur. Diğer yandan da Kızılhaç Cemiyeti'nin Anadolu'nun sahil kesimlerinde ve Batı Anadolu'da yürüttüğü gizli faaliyetlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır¹³.

Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin faaliyetlerini artırması İzmir'deki idarecileri de endişelendirmiş, faaliyetlerin engellenmesi ve heyetin İzmir'den uzaklaştırılması için hükûmetten diplomatik girişimlerde bulunması istenmiştir¹⁴. 10 Şubat 1919 tarihinde Aydın Valisi Nurettin Bey tarafından Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Yunan Kızılhaç heyetinin Rum Hastanesi'ne yerleşerek faaliyetlerine başladığı, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de buna karşılık faaliyette bulunabilmesi için yeterli miktarda genç ve faal doktor gönderilmesi gerektiği, açılacak poliklinikler için aylık iki yüz liraya, merkez ve ilçelerde görev yapacak olan bulaşıcı hastalıklarla mücadele heyetleri için beş yüz liraya ihtiyaç olduğu, ayrıca gerekli bütün donanımına sahip 20 yataklı bir seyyar hastaneye gerektiği ifade dılmıştır¹⁵.

İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 19 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndererek, İzmir'deki Yunan Kızılhaç Heyeti'nin çalışmaları karşısında, maddi ve fennî noksanları yüzünden sıhhi heyetin yetersiz kaldığını, bu nedenle incinen Müslüman halkın o tarafa meylini önlemek için acil önlem alınması gerektiği bildirilmiştir. Sıhhiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Mart 1919 tarihli yazıda, İzmir'deki Yunan Kızılhaç Heyeti'nin faaliyet ve icraatları karşısında maddi ve fennî nedenlerle atıl kalan, "*İzmir Heyet-i Sıhhiyesi'nin*" ıslahı için Aydın Valiliği'nden talep edilen dört seyyar tabibin gönderileceği ve bulaşıcı hastalıklar tahsisatından beş yüz lira ile "*muavenet faslından*" iki yüz lira olmak üzere aylık toplam yedi yüz liranın yeni yıla ait bütçe hazırlanır hazırlanmaz gönderileceği, İzmir'e özel bir heyet gönderilmesi için de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne talimat verildiği bildirilmiştir¹⁶.

13 Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin faaliyet gösterdiği iller ve faaliyetleri için bkz. **BOA.**, DH.EUM.AYŞ., 24/71; **BOA.**, DH.EUM.ECB., 36/53; **BOA.**, DH.EUM.ECB., 37/10; **BOA.**, DH.ŞFR., 100/57; **BOA.**, DH.ŞFR., 98/232; **BOA.**, DH.KMS., 51-1/41; **BOA.**, DH.ŞFR., 98/73.

14 **BOA.**, DH.ŞFR., 616/88.

15 **BOA.**, DH.ŞFR., 614/84.

16 **BOA.**, DH.İ.UM., 19-05/1-27.

Bir süre sonra İzmir ve civarından Yunan Kızılhaç Cemiyeti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında kıyasıya bir rekabet başlamıştır. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmir şubesi, şehrin işgali sırasında tahrip edilmiş, halkın göç etmesi ile iane gelirlerinden de yoksun kalmıştır. Ancak uluslararası anlaşmaların sağladığı imkânlardan yararlanan Cemiyet, işgal sırasında İzmir'de faaliyet gösteren yegâne Türk cemiyeti olarak faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bir yandan İkiçeşmelik Semti'ndeki dispanserini açık tutarak halka sağlık hizmeti vermeye çalışmış diğer yandan da şehre gelen Müslüman göçmenlere ve savaş esirlerine yapılacak yardımları koordine etmeye çalışmıştır. Ayrıca Cemiyet, Uluslararası İnceleme Komisyonuna, Yunanlıların yapmış olduğu kötü uygulamaları gösteren belgeleri sunarak, uluslararası kamuoyunun dikkatini Batı Anadolu'ya çekmeye çalışmıştır.¹⁷

İşgal yılları sırasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Yunan Kızılhaç Cemiyeti arasındaki rekabet, gazetelere de yansımış her iki kurum da faaliyetlerini, kendilerine bağlı kurumlarda tedavi görenlerin istatistiklerini, sık sık gazeteler yoluyla halka duyurmuştur. Gazetelerde yer alan ilanlarda tedavi hizmetlerin ücretsiz olduğu belirtilerek, din ve milliyet ayrımı yapılmadığını göstermek için tedavi hizmetinden yararlanan hastaların din ve milliyetlerine göre dağılımı da verilmiştir. Buna göre, Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin, İzmir'de faaliyet başladığı 21 Ocak 1919 tarihi ile 30 Eylül 1919 tarihleri arasında Cemiyete bağlı çeşitli şubelerine 60.423 Rum, 5.369 Türk, 5.028 Musevi, 1.487 Ermeni ve 1.343 Katolik olmak üzere toplam 73.650 hasta müracaat etmiş ve ücretsiz olarak muayene ve tedavileri yapılmıştır¹⁸. İzmir'de Yunan işgalini takip eden iki yıl boyunca Yunan Kızılhaç Cemiyeti 224.750 Yunan, 47.425 Türk ve diğer milletlerden yaklaşık 250.000 hastaya tedavi hizmeti sunmuştur. Çeşitli kasabalarda hastaneler ve poliklinikler açmış ve İzmir Valisi tarafından Müslüman nüfusa sağladığı hizmetlerden dolayı resmî olarak tebrik edilmiştir¹⁹.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir'deki salgın hastalıklara karşı yürüttüğü mücadeleye Osmanlı idaresi de kayıtsız kalmamış, Aydın muhacirlerine yardımda bulunmak ve sağlık durumlarını teftiş etmek üzere Temmuz 1919 tarihinde

17 Berber, **a.g.e.**, s. 332.

18 Ayfer Tantay, **İşgalden Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s.72.

19 Solomonidis, **a.g.t.**, s.27-28.

Hilal-i Ahmer Heyet-i Sıhhiyesi'ni İzmir'e gönderilmiştir²⁰. Başında Darülmualimin muallimlerinden İhsan Şerif Bey'in yer aldığı heyetin görev süresi, Maarif-i Umumiye Nezaretî'nin de oluru alınarak, 21 Mayıs 1920 tarihine kadar uzatılmıştır²¹.

İzmir'deki Türk idaresi, Türk Tabipler Cemiyeti'ni aktif hale getirerek, gerek Sıhhiye Müdüriyeti gerekse Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait muayenehanelerde halka ücretsiz sağlık hizmeti vererek, Gureba Hastanesi bünyesinde yeni bir poliklinik açarak, belediye tabipliğinin mevcut kadrosu güçlendirerek, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için merkez ve ilçelerde faal ve genç dört seyyar tabip görevlendirerek, Emraz-ı Sariye Hastanesi'ni yeniden faal hale getirerek, poliklinikler için aylık 200 lira, merkez ve ilçelerde yürütülen bulaşıcı hastalıklarla mücadele için 500 lira tahsisat ayırarak, İzmir'deki Yunan İdaresi'nin sağlık alanındaki hamlelerine karşılık vermeye çalışmıştır²². Şehirde devam eden salgınla mücadele için “*Düvel-i muazzama etibbası ile bir de Osmanlı etibbasından mürekekep olmak üzere bir 'heyet-i sıhhiye' teşkil edilmiştir*”²³.

Yunan Kızılhaç Cemiyeti'nin başarılı faaliyetleri ve Yunan propaganda amaçlarına sağladığı olumlu katkıdan İtalyanlar da rahatsız olmuştur. Cemiyetinin varlığına ve faaliyetlerine şiddetle karşı çıkan İtalya, Yunan Hükûmetini İzmir'e gizlice silah ve asker sokmak için Kızılhaç Cemiyeti'ni kullanmakla suçlamış ve Cemiyetinin etkisini azaltmak için, “*İngilizlerden maaş almakla*” suçlanan Vali'ye karşı bir kampanya da içeren, önemli bir propaganda savaşı başlatmışlardır.²⁴

I.Dünya Savaşı ve beraberinde yaşanan olumsuzluklar ve hızlı nüfus artışı, altyapı yetersizliği nedeniyle bozulan sağlık koşullarının daha da ağırlaşmasına neden olmuş, İzmir'de yaşanan salgın hastalıklarda binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Salgınlar beraberinde uzun süren karantina uygulamalarını gündeme getirmiş, bu durum hem İzmir ile ticari bağları olan Avrupa devletlerinin hem de şehirde yaşayan ve büyük bir kısmı Gayrimüslim olan ticaret erbabının tepkisine neden olmuştur. Bir yandan İzmir ticaretini canlı tutmak diğer yandan da kendilerine de ulaşabilecek salgınların önüne geçmek isteyen unsurlar, sık sık

20 **Sabah**, 26 Temmuz 1919.

21 **BOA.**, DH.İUM., 19-12/1-81.

22 **BOA.**, DH.ŞFR., 613/57.

23 **Ahenk**, 19 Teşrinievvel (Ekim) 1919.

24 Solomonidis, **a.g.t.**, s.27-28.

Osmanlı merkez idaresine ve İzmir yerel yöneticilerine durumun önemini anlatmaya ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaya çalışmışlardır. Ancak gerek savaş koşulları gerekse ekonomik yetersizlik nedeniyle, sağlık alanına yeterince kaynak aktarılamaması, sağlık sorunlarının katlanarak devam etmesine neden olmuştur.

İzmir'in Yunanlılara tarafından işgalinin gündeme geldiği günlerde şehir, sık sık yaşanan salgın hastalılarla ve göçmen sorunu ile mücadele etmekteydi. 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan işgal hareketi, zaten yetersiz olan sağlık kurumlarının ve alt yapının tahrip olmasına neden olmuş, bir yandan binlerce Yunan askerinin şehre gelişi ve Yunanistan'dan kente göç, diğer yandan da Batı Anadolu'daki Rumların şehre göçü, önemli bir barınma, beslenme ve sağlık sorunu yaratmış, kentte peş peşe salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Salgın hastalıklar karşısındaki çaresizlik ve yokluk, halkı canından bezdirmiş ve alınacak her türlü önlemi kabule hazır bir hale getirmiştir.

İşgal hareketinin ilk günlerindeki şaşkınlığı kısa sürede üzerinden atan Yunanistan, şehirde düzen ve asayiş sağlamaya gitmiştir. İzmir'deki Yunan idaresi, biri askerî diğeri sivil olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Askerî yönetim olarak Yunan İşgal Komutanlığı'na bağlı Mevki Komutanlığı, İnzibat Askerî Komutanlığı, Topçu Komutanlığı, Askerî Hakimler Şubesi Müdürlüğü, Haberleşme, Telefon, Telgraf, İnşaat Daireleri, Sağlık ve Nakil Araçları Şube Müdürlükleri bulunmaktaydı. Sivil yönetim ise 21 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e gelen Giritli Aristide Sterghiades'in idaresi altındaydı. Sterghiades, "*Fevkalade Komiser*" unvanıyla göreve başlamıştır. Fevkalade Komiserliğe bağlı Dışişleri, Eğitim, Bayındırlık, Liman Gümrük, Ekonomi, Tazminat, İaşe, Muhacirler, Muhasebe, Mal Sandığı, Haberleşme, Tercüme, Hukuk Müşavirliği, Ziraat Bankası Şubeleri kurulmuştur.²⁵ Savaş Bakanı Yardımcısı İoannis Athanasakis sağlık hizmetleri için gerekli önlemleri almakla görevlendirilmiştir²⁶.

Sevr Anlaşması'ndan sonra İzmir'deki yönetim yapısını gözden geçiren Yunan Hükümeti, "*İzmir ve Artbölgelerinin Yunan İdaresi Hakkında*" başlığını taşıyan 2493 numaralı yasayı meclisinden geçirmiştir. 23 Eylül 1920 tarihinde Yunan resmi gazetesinde yayınlanarak yürürlüğe giren 5 maddelik bir yasayla, İzmir Yu-

25 Kamil Su, **Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981, s. 8.

26 Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009, s.144.

nan Yüksek Komiserliği makamı tasfiye edilmiş, yerine İzmir Yunan İdaresi kurulmuştur. İdarenin başında bulunan İzmir Yüksek Komiserinin seviyesi, bakana eşdeğer tutulmuştu²⁷

İzmir Yunan İdaresi'ne bağlı daireler arasında müdürlüğünü Yorgos Ksinopulos'un yaptığı “*Toplum Sağlığı ve Yardım Müdürlüğü*” de yer almaktaydı. Bu daireye bağlı olan şubeler ise; Toplum Sağlığı Bölümü, Göçmenlerin İskânı Bölümü, Seferber Edildiği Halde Henüz Silah Altına Alınmayan Askerlere Yardım Bölümü, Hijyen, Sosyal Yardım Kurumları idi²⁸.

İzmir'deki Yunan idaresinin sağlık alanındaki önceliği salgın hastalıkların önlenmesi olmuştur. Zira İzmir'de, I.Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllarda sık sık veba ve kolera salgınları görülmekte, İspanyol nezlesi, sıtma, verem, frengi ve çiçek hastalığı ağır tahribatlar yapmaktaydı. İşgali takip eden yaz aylarında etkisini artıran veba salgını nedeniyle İstanbul'daki Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, İzmir ve Bandırma üzerinden İstanbul'a gelecek yolcuların tıbbi muayene ve karantinaya tabi tutulmasına ve yolcuların isimlerinin bir deftere yazılarak İstanbul'a gönderilmesine karar vermişti²⁹. Mart-Ağustos 1919 ayları arasında İzmir'de ateşli nöbete yakalanan 12 kişiden 2'si, tifoya yakalanan 21 kişiden 14'ü, lekeli hummaya yakalanan 131 kişiden 25'i, çiçek hastalığına yakalanan 22 kişiden 8'i, vebaya yakalanan 19 kişiden 6'sının ölmesi³⁰ Yunanlıları kaygılandırmış ve hastalıklara karşı mücadeleye geçmesine neden olmuştur.

Salgın hastalıklarla mücadele, sadece bir sağlık sorunu değil aynı zamanda politik bir mesele haline gelmiştir. Zira 1919 yazında çıkan veba salgınının, sadece Yunanlıların kontrolündeki bölge ile sınırlı kalmayarak hızla yayılması uluslararası bir krize dönüşmüş, İstanbul'daki İtilaf Devletleri Komiserliği, Yunan idaresini gerekli tedbirleri alması konusunda uyarmak zorunda kalmıştır. Eylül 1919'da, Müttefik Yüksek Komiserleri, Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan, Yunan ve Türk doktorlardan oluşan bir sağlık komisyonu kurmaya karar vermiştir. Komisyonun görevi, bölgedeki sağlık koşulları üzerinde kontrolü sağlamaktı. Türk yönetimi de Komisyon'un önerdiği önlemlerin uygulanmasından sorumlu olacaktı. İtilaf Devletleri, Yunanistan üzerinde baskı kurarak, İzmir'deki sağlık

27 Berber, **a.g.e.**, s. 301.

28 Solomonidis, **a.g.t.**, s.157.

29 **BOA.**, DH.İ.UM., 19-07/1-40; **BOA.**,DH.EUM.SMM, 23/40-A; **BOA.**, DH.İ.UM., 22-2/19.

30 **Ahenk**, 20 Ağustos 1919.

ve hastane koşullarını geliştirmenin tek yolunun, İzmir'deki Yunan idaresinin, Komisyonunun kararlarına uyması olduğunu ifade etmiştir. Yüksek Komiserliğin ısrarıyla Stergiadis, İzmir'deki Yunan idaresine ait sağlık servisinin komisyon üyeleri tarafından belirlenebileceğini ve Yunan sağlık idaresinin de Komisyon ile birlikte faaliyet gösterebileceği açıklamak zorunda kalmıştır. Diğer yandan da Yunan sağlık idaresinin, Yunan ordusunu ve bölge nüfusunu korumak için, başta aşılama ve binaların dezenfeksiyonu olmak üzere gerekli görülen tüm tedbirleri almaya hakkı olduğunu da belirtmiştir. Uzlaştırıcı bir tavır sergileyen Stergiadis, İzmir limanına gelen gemilerin ilk denetimlerinin Komisyon adına hareket eden Türk sağlık müfettişleri tarafından yapılmasını kabul etmiştir³¹. İçerisinde Yunanlı doktorlarında yer aldığı on iki kişilik bir sağlık komisyonu çalışmaya başlamıştır. Alınan tedbirlerle salgın hastalık, Aralık 1919'dan itibaren etkisini kaybetmiş, karantina uygulamasına ve Komisyonun faaliyetlerine son verilmiştir³².

Benzer bir girişim 1919 sonbaharında gerçekleşmiş, artan çiçek salgının nedeniyle Müttefikler, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğine verdikleri ortak notada, Karadeniz veya Ege limanlarından İzmir'e gelecek kişilere müttefik devletlerin kontrolü altındaki bir limandan izin kâğıdı verilmeden İzmir'e girmelerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Bu tutum Stergiadis tarafından, Osmanlı Devleti'nin İzmir ve civarına Rum iskânını önleme çabaları olarak değerlendirilmiştir³³.

Gelişigüzel kurulmuş göçmen mahalleleri, köylerde hijyene önem verilmesi, hastalıklar karşısında Müslüman halkın kadercı yaklaşımı, kamu sağlığının zayıf noktalarını ve alınması gereken önlemlerin yoğunluğunu gösterecek ölüm ve doğum olaylarını ait düzenli istatistiklerin bulunmaması, yeni tutulmaya başlanan istatistiklerde Türk ve Yunan tarafının farklı rakamlar vermesi, bulaşıcı hastalığa yakalanmış veya bulaşıcı hastalık yüzünden hayatını kaybetmiş hastaların sağlık otoritelerine bildirilmesini emreden kanunların etkili bir şekilde uygulanmaması, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Yunan idaresinin karşısına çıkan en önemli engellerdi³⁴.

Yunan idaresini uğraştıran en önemli sorunların başında şehir bulunan göçmenlerin iskanı, yaşam ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gelmekteydi. Zira

31 Solomonidis, **a.g.t.**, s.47-48.

32 Solomonidis, **a.g.t.**, s.175.

33 Berber, **a.g.e.**, s. 244.

34 Solomonidis, **a.g.t.**, s.173.

I.Dünya Savaşı sırasında binlerce Müslüman Türk unsur İzmir'e göç etmiş olup, sağlıksız koşullarda yaşamaktaydı. İşgalinden sonra İzmir'in Yunanlaştırılması politikası gereği olarak 100.000'e yakın Rum'un şehre göç ettirilmesi ile göçmen sorunu giderek katlanan ve çözülmesi zor bir sorun haline gelmiştir. Göçmenlerin yaşam koşullarında yapılacak iyileştirme hem Batılı devletlerin Yunan idaresine bakışını değiştirecek hem de şehirdeki Müslüman halkın Yunan idaresine karşı sempati duymasını sağlayacaktı.

İzmir'de yaşayan göçmenlerin yarattığı sorunlar ve Türk göçmenlerinin sahip olduğu sağlıksız koşullar, İzmir'de faaliyet gösteren Yunan Kızılhaç Cemiyeti ve Yunan kurumlarının Türk göçmenlere yeterince yardım yapmadığı şeklindeki eleştirilere neden olmuştur. 1920 yılının Ocak ayında İngiliz Kızılhaç Cemiyeti başkanı, Morning Post Gazetesi'nde Yunan kurumlarının Türklere yardım etmediğine dair bir yazı yayınlamıştır. Bunun üzerine iddiaları yerince incelemek üzere, Rahip Robert Frew, İngiliz Kızılhaç Cemiyeti temsilcisi olarak Yunanların kontrolündeki bölgelere gönderilmiştir.³⁵

İzmir'deki Yunan idaresi yaptığı açıklamada, kontrolleri altındaki bölgelere Türklerin geri dönmeye izin verdiklerini, ancak Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin buna engel olduklarını belirtmiştir. Stergiadis, Albay Henderson'a bir yazı göndererek, Yunan bölgesine dönmek isteyen hiçbir Türk hakkında Yunan ordusuna karşı işlenmiş veya umumi hukuk suçları nedeniyle kovuşturma açılmayacağını, başta tarım makineleri dağıtılması olmak üzere mümkün olan tüm yardımların ve sağlık hizmetlerinin herhangi bir ücret talep etmeden verileceğini, Türklerin korunması için de Türk toplumunun kendi aralarında bir komite seçmesine izin verilerek bu komiteye Yunan otoriteleri tarafından maaş verileceğini bildirmiştir. Albay Henderson, bu tekliflerin tatmin edici olduğuna kanaat getirmiş ve bunları Yunan kontrolü altındaki bölgelere dönmek isteyen göçmenlere iletmiştir.³⁶

Rahip Frew, bölgeyi gezdikten sonra Osmanlı Hükûmeti tarafından rapor edilen mülteci sayısının fazlasıyla abartılmış olduğunu ve Türklerin, Yunan bölgesinden çok uzakta olduğu için "Yunan yardım kuruluşlarının her ne kadar isteseler de" onlara yardım edemeyeceğini, İzmir'deki Yunan idaresinin bu mültecilere gerçekten yardım etmek istediğini, ama Kuva-yı Milliyecilerin buna engel olduğunu belirtmiştir. Yunan bölgesinde bulunan Türk mültecilerinin tedavileri

35 Solomonidis, **a.g.t.**, s.175.

36 Solomonidis, **a.g.t.**, s.176.

konusunda da, Rahip Frew “*Hiçbir zaman hayal edemedikleri kadar iyi bir özen ve koruma gördüklerini*” söylemiştir.³⁷ Bu ifadelerden sonra Stergiadis, ondan İngiliz Kızılhaç Cemiyeti başkanının ağzından Morning Post Gazetesi’ne bir düzeltme yazısı yazmasını istemiş, Rahip Robert Frew bunun başkanın kararı olduğunu söylemiştir.

Osmanlı idaresi de İzmir’de toplanan göçmenlere yardımda bulunmak için İstanbul’dan Ahmet Şerif Bey ile beraber bir idare memurunu İzmir’e göndermiştir. Heyet, Mart 1920’den ağustos 1920 tarihine kadar 6 ay faaliyette bulunmuştur.³⁸

İzmir Yunan İdaresi, 1921 yılında sadece Türk göçmenlere yönelik bir sağlık hizmeti başlatma ihtiyacı duymuş, 1 Mart 1921 tarihinde Keçiciler Sokağı’nda bir dispanser açmıştır. Burada Türk göçmenlerinin sağlık ihtiyaçları ücretsiz karşılanmış, dispanserlere gelemeyecek durumda olan hastalara doktor gönderilmiş, rahatsızlığı ciddi olanlar hastaneye sevk edilmiş, göçmenlere et, süt ve yakacak maddeleri almaları için maddi yardımda bulunulmuştur. Göçmenlere yönelik aşılama kampanyaları da düzenleyen dispanser, Vilayet Muhacirin Müdürü Sırrı Bey’in denetiminde faaliyet göstermiştir.³⁹

Vilayet Muhacirin Müdürlüğü aynı zamanda Müslüman mültecilere kıyafet, un, küçük miktarlarda para dağıtmak ve onların iskânı ve Yunanistan’dan gelip İzmir’de transit olarak bulunanlardan geldikleri yere dönmek isteyenlerin geri dönmesi işleriyle de uğraşıyordu. Kokaryalı’da 4–5 kişilik 150 ailenin barınabileceği bir mülteci kampı kurulmuş ve Yunan bölgesinde kalmak isteyenlere iş imkânı sağlayacak bir iş merkezi oluşturulmuştur.⁴⁰

Göçmenlerin sağlıklı barınma imkânlarına kavuşması, sağlık sorunlarının çözülmesi için birinci derecede önemliydi. Yunan kontrolü altında olan bölgelerde inşaat malzemelerinin yetersiz ve çok yüksek fiyatlara satılması, göçmenlerin kalabileceği binaların onarılmasını imkânsızlaştırmıştır. Sorunu çözmek için Sakız Adası’nda bulunan ve mülteciler için yapılmış barakalar söküler İzmir’e getirilmiş, Yunan Hükümeti’nden ek inşaat malzemeleri talep edilmiş, evleri tamir

37 Solomonidis, **a.g.t.**, s.176.

38 Fatih M. Dervişoğlu, **Milli Mücadele’de Sağlık Teşkilatı’na Bir Bakış**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009, s.145.

39 Berber, **a.g.e.**, s. 245-246.

40 Solomonidis, **a.g.t.**,s.175.

etmek için mülteciler arasından 800 kadar inşaatçı ve teknik eleman işe alınmıştır. Evlerin, kiliselerin, okulların yeniden inşası, su pompalarının temizlenmesi ve yolların ve köprülerin onarılması için 30 takım organize edilmiştir. Ayrıca Yunan Milli Bankası'nın İzmir'de bir şube açması sağlanarak, 80.000 göçmene 15 milyon drahmi borç verilmesi sağlanmıştır.⁴¹

İzmir için diğer bir öncelikli sorun da bulaşıcı hastalıklarla mücadele idi. Yunan idaresi bulaşıcı hastalıklarla mücadele için, Başdurak, Arapfırını, Beylerbeyi Sokağı, Damlacık, Uzunyol civarındaki halka ücretsiz veba aşısı yapmış, Ayatriфона Mahallesi'ndeki Yunan Fevkalade Komiserliği Dispanseri, İkinci Kordon'da bulunan Yunan Karantina Dairesi, Karantina Mahallesi'nde bulunan Askerî Hastane, II. Kordon'daki Avcı Kulübü arkasında Temmuz ayında açılan Sıhhiye Muayenehanesi, halka muayene ve tedavi hizmeti vermiştir⁴². Gazeteler yoluyla halka yapılan duyurularda açılan dispanserlerin çalışma saatleri ve yerleri konusunda bilgi verilerek, ücretsiz hizmet verildiği ifade edilmiştir.

1919 sonbaharına girerken havaların soğuması nedeniyle veba salgını etkisini azaltmıştır. Ancak soğuk hava, binlerce göçmenin sağlıklı koşullarda yaşadığı İzmir'de İspanyol nezlesi ve çiçek hastalığı salgınına neden olmuştur. Yunan Yüksek Komiserliği, çiçek hastalığına karşı mücadele için aşı kapmayanları düzenlemiş ve sadece Kasım ayı içinde 18.913 kişiye çiçek aşısı uygulanmıştır⁴³.

Yunan idaresi sadece dispanser açmakla yetinmemiş, dispansere gelemeyecek durumda olanlara hizmet vermek ve hastalığın çıktığı bölgeyi yerinde görerek, aşılama hizmeti vermek için seyyar sağlık ekipleri oluşturmuştur. Her ekipte bir doktor, aşı ve dezenfeksiyon uzmanları, hemşireler, teknik elemanlar ve fareleri yok etmek için elemanlar bulunmaktaydı. Sağlık ekiplerinde ve dispanserlerde Yunan ordusuna mensup doktorlar da görev yapmıştır. Yunan bölgesindeki her köyü ziyaret eden sağlık ekipleri, halktan hiçbir ücret almadığı gibi çeşitli klinik testlerin İzmir'deki laboratuvarlarda ücretsiz olarak yapılmasını sağlamışlardır. Sağlık ekipleri hastalıkla mücadele için Müslüman evlerine girmek zorunda olduklarında büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. 1920'nin yazında suçiçeği salgını teşhis edildiğinde ekipler, polisler eşliğinde evlere girerek araştırma ve tedavi işlemlerini yapmışlardır. Ekipler otellerde, halka açık tuvaletlerde ve bit salgınından kurtarmak ve uygun ilaçları dağıtmak için mülteci kaplarında da çalışmıştır. Enfekte

41 Solomonidis, **a.g.t.**, s.164-165, 166.

42 **Ahenk**, 30 Temmuz 1919; **Ahenk**, 7 Kanunuevvel (Aralık) 1919.

43 Berber, **a.g.e.**, s. 243.

olmuş eşyaların ve bulaşıcı hastalık taşıyan hastaların taşınması için ambulanslar ve özel araçlar satın alınmış, olay yerindeki evleri ve eşyaları dezenfekte etmek için sabit buhar fırınları ve daha küçük mobil buhar fırınları tedarik edilmiş, fakirlere süt ve ilaç dağıtımı yapılmıştır⁴⁴.

Salgın hastalıklarla mücadelede Türklerin idaresindeki Sıhhiye Müdürlüğü ve Belediye de Yunan idaresine yardım etmiştir. Temmuz 1919'da veba ve çiçek hastalığında artış görülmesi nedeniyle, Sıhhiye Müdüriyeti, Basmahane, İkiçeşmelik ve Selvilimescit Karakolları ile Mortakye Kilisesi ve Salepçioğlu Caminde oluşturduğu aşı istasyonlarında isteyenleri ücretsiz olarak aşılamaya başlamıştır. Havalardan soğumaya başladığı Kasım ayından itibaren, özellikle çiçekten kaynaklanan ölümlerin artması üzerine Sıhhiye Müdüriyeti, 15 aşı memuru ve doktorlardan oluşan tüm personelini hastalığın çok görüldüğü mahallere dağıtarak, aşılamaya hız vermiştir. 1921 yılı sonu itibariyle İzmir'de, 200.000'e yakını veba, 19.839'u grip, 91.130'u kolera, 70.215'i tifo ve 376'sı dizanteri aşısı olmak üzere toplam 375.000'in üzerinde aşılama yapılmıştır⁴⁵. Ayrıca sıhhiye memurlarının ve diğer çalışanların düzenli olarak vazifelerinin başlarında olmaları sağlanmış, görevinin başında olmayanlara ağır cezalar verileceği gazeteler yoluyla halka duyurulmuştur⁴⁶.

Belediye ise hastalıkların yayılmasında önemli bir etken olan şehrin temizliği, işyerleri, gıda imalatı ve satışı yapılan yerlerin denetimi, çöplerin toplanması gibi işlere önem vererek salgın hastalıklarla yapılan mücadeleye katılmıştır. Sokaklara keçi, koyun bağlamak, tavuk salıvermek, arsalarla süprüntü dökmek, ev ve dükkânlardan sokaklara pis su akıtmak, yol üzerine pislik akıtmak, kapı ve pencerelerden kilim silkelemek yasaklanmıştır⁴⁷. Farelerin itlaf edilmesi, çarşı ve pazarda sağlığı tehdit eden eşyaların yakılması ve aşılama gibi işlerde sıkıntıya düşen Belediye, Yunan jandarmasından yardım istemiş, gerektiğinde bu işler zor kullanarak yapılmış, uyarılara aldırış etmeyenler para cezasına çarptırılmış, bulaşıcı hastalığı ihbar etmeyenler mahkemelere sevk edilmiştir⁴⁸.

Şehrin düzen ve asayişini kontrol eden jandarma birlikleri, şehrin ve işyerlerinin temizliği konusunda aktif olup, kendi iradeleriyle işyerlerine temizlik ve dezenfeksiyon yaptırabilmişlerdir. Nitekim Temmuz 1919'da İkiçeşmelik'ten

44 Solomonidis, **a.g.t.**, s.173.

45 Berber, **a.g.e.**, s. 243, 245.

46 **İslahat**, 26 Mart 1919.

47 Tantay, **a.g.t.**, s.26.

48 **Ahenk**, 6 Mayıs 1920.

Mezarlıkbaşı'na kadar olan caddedeki manav, bakkal ve yiyecek mağazalarındaki eşyalar boşaltılarak temizlettirilmiştir. Sıhhiye Müdürlüğü'nün yetersiz kaldığı yerlerde Yunan jandarmalarının bu şekilde devreye girmesi, hem onların Türklerin idaresindeki işlere müdahale etmesine imkân sağlamış hem de halkın gözünde olumlu puan toplamalarına yol açmıştır⁴⁹.

Sağlık sorunlarına verilen önem, kurumsal yapılanmada da kendini göstermiş, mevcut sağlık kurumlarına yenileri eklenmiştir. İzmir'i kasıp kavuran frengi, çiçek, kuduz gibi hastalıklara karşı mücadele etmek amacıyla mikrobiyoloji laboratuvarı kurulmuş ve İzmir Belediye Yönetimi'nin salgınlarla daha etkin mücadele etmesi sağlanmıştır.⁵⁰

18 Ağustos 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından İzmir'de bir Pasteur Enstitüsü'nün bir şubesi ile kuduz hastanesi açılmıştır. Alanında uzman personeller tarafından işletilen Enstitüye, açılışı takip eden ilk iki ay içerisinde köpek, çakal veya kurt ısırmasından dolayı 1500 kişi başvurmuş, bunlardan sadece 4'ü vefat etmiştir. Tedavi hizmetleri ücretsiz olarak verilmiştir. Daha önceleri hastalar İstanbul'a veya Atina'ya gönderilmekteydi ve bunlar için gerekli para bulunamadığından ölüme terk edilmekteydiler⁵¹.

Yunan bölgesinin her limanında bir Kamu Sağlığı Denetim Kurulu oluşturulmuştur. Bunların görevi limandaki her taşıyıcıda bulaşıcı hastalıkların izini aramaktır. Çocukların sağlığına ayrı bir özen gösterilmiştir. Yunan Vatandaşlar Cemiyeti tarafından 5.000 drahmi tahsisat ayrılarak "*İzmir Viladethanesi*" açılmıştır.⁵² Rum vatandaşlar tarafından Teresa Caddesi'nde Yardım Cemiyeti namına bir Çocuk hastanesini açılmıştır. Bayraklı'daki yetimhaneye göz ve deri hastalıkları için bir klinik dâhil edilmiştir. Nisan 1921'de Manisa Deri ve Zührevi Hastalıkları Hastanesi'ne bağlı olarak bir Deri ve Zührevi Hastalıkları Kliniği çalışmaya başlamıştır.⁵³

Yunan idaresi sağlık alanındaki faaliyetlerini daha etkin hale getirmek, sağlık alanındaki standartları yükseltmek için Matematikçi Konstantinos Karatheodoris önderliğinde İzmir'de kurulması düşünülen (Ionian) İyonya Üniversitesi bünyesinde faaliyet göstermek üzere bir Hijyen Enstitüsü kurmak istemiştir. Enstitü,

49 Tantay, a.g.t., s.117.

50 **İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma, İzmir 1921**, Çev.: Aykan Candemir, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s. 11.

51 Horton, a.g.e., s.85.

52 **Ahenk**, 28 Mayıs 1919.

53 Solomonidis, a.g.t., s.174.

hijyen ve bakteriyoloji birimlerinden oluşacaktı. Gelişmiş ekipmanlara ve uzman personele sahip olacak olan Enstitü, araştırmalarda bulunacak, testler yürütecek, aşı-antitoksin-antidot, vb. üretecek ve aynı zamanda bir bölgenin sağlık işlerin planlanmasını ve uygulanmasını denetleyecekti. Kamu sektöründe hizmet etmek isteyen doktorlar için kurslar ve bebek bekleyen anneler için doğum öncesi dersler organize edecekti. Doğum ve ölüm kayıtlarının organizasyonunu denetleyecek, tıbbi istatistikler toplayacak ve çeşitli meslekler için özel sağlık önlemleri tavsiye edecekti⁵⁴.

Enstitünün sağlık alanında öncelikli hedefleri şu şekilde belirlenmişti:

-Toplumun her sınıf insanına ait bakteriyolojik, hijyenik ve endüstriyel tahlillerini ücretsiz yapmak.

-Aşı, serum, antitoksin gibi ihtiyaç duyulan tıbbi malzemeleri hazırlayarak ücretsiz dağıtmak.

-Caddelerin temizliği, kanalizasyon, içme suyu gibi sağlık koşullarını iyileştirmek için önlemler alınmak.

-Bataklıkları kurutarak sıtma hastalığı ile mücadele etmek.

-Trahom hastalığı ile mücadele etmek.

-Toplumda yaygın olarak görülen frengi ile mücadele etmek. Bunun için dispanserler, sağlık evleri açmak, kimsesizler için bir sığınma ve bakım evi yapmak, frengi hastanesi açmak.

-Çocuklar için dispanserler, süt damlaları, kreşler, yetimhaneler açmak.

-Çocuklar için çeşitli hayır kurumları, anneler için doğumhaneler açmak

-Doktorları eğitmek yetiştirmek için halk sağlığı servisi açmak.

-Hastabakıcı ve hemşireler yetiştirmek.

-Doğum ve ölüm kayıtlarını tutan bir kayıt ofisi oluşturmak.

-Sağlık istatistiklerini tutacak özel bir birim oluşturmak⁵⁵.

9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in Türklerin kontrolüne geçtiği günlerde çıkan yangında tahrip olan Enstitü, sahip olduğu laboratuvar malzemeleri, aletler ve kütüphanesi ile Balkanlar ve Yakın Doğu'daki en iyi laboratuvar ekipmanına ve kütüphanesine sahip olan kurum olarak değerlendiriliyordu⁵⁶.

54 Solomonidis, **a.g.t.**, s.174.

55 Horton, **a.g.e.**, s.86-87.

56 Solomonidis, **a.g.t.**, s.187.

Yunan idaresi bir yandan kendi açtığı kurumlarla halka sağlık hizmeti vermeye çalışırken, diğer yandan da Türklere ait sağlık kurumlarına karşı düşmanca bir tutum sergilemiştir. İşgali takip eden günlerce Türklere ait pek çok hastane tahrip edilmiş, tıbbi malzemeleri yağmalanmıştır⁵⁷. İşgalin ilk günlerinde Askeri Hastaneyi ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmir şubesi, Yunanlılara tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra Yunan idaresinin aldığı tedbirle Türklere ait hastanelerin ya yatak kapasiteleri azaltılmış ya da birer polikliniğe dönüştürülmüşlerdir. 1921 yılının ilk aylarında Türklere yaptığı savaşı kaybetmeye başlayan Yunanistan, Türk halkına ve kurumlarına karşı daha sert davranmaya başlamış, 1921 yılı Mart ayında Eşrefpaşa Zührevi Hastalıklar Hastanesi doktor ve yöneticilerin görevlerine son verilerek kapatılmıştır. Hastane, hastalara ayakta bakılan bir dispanser haline getirilmiştir. Gurebayı Müslimin Hastanesi'nin yatak sayısı ise iki yüz elliden seksene indirilmiştir. Memur, doktor ve hizmetli kadroları da o oranda daraltılmıştır⁵⁸. Hastanenin, hasta giriş-çıkış işlemleri de Belediyeye devredilmiştir. Ayrıca Hastanenin yiyecek ve ilaçları askerî bölümden verilmek suretiyle, hastanenin Vilayet Özel İdaresi ile bağları tamamen koparılmıştır. Hastanede çalışmaya devam eden sağlık personelinin maaşları, doğrudan Fevkalade Komiserlik Veznesi'nden ödenmeye başlanmıştır. Vilayet Encümeni ve Kalemî, İstatistik, Mimarlık Daireleri kapatılmış, buralarda çalışan memur ve doktorlarla, gezici doktor ve küçük sıhhat memurlarının görevlerine son verilmiştir⁵⁹.

Yunan idaresinin hastalıklarla mücadeledeki kararlı tutumu kısa sürede etkisini göstermiş, fare ve bitlere karşı verilen etkili mücadelenin de etkisiyle işgali takip eden bir yılın sonunda, kolera ve çiçek salgınlarının önüne geçilmiş, bunlar tek tük görülen hastalıklar haline gelmiştir⁶⁰. Veba, Yunan kontrolündeki bölgede salgın yapacak bir hastalık olmaktan çıkartılmıştır⁶¹. Hudut Sıhhiye İdaresi'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Ekim 1922 tarihli yazıda, İzmir'de bir aydan beri veba hastalığı görülmediği bildirilerek uygulanan sıhhi tedbirlerin kaldırılması istenmiştir⁶². Bulaşıcı hastalıklara karşı yürütülen faaliyetlerin başarılı

57 BOA., HR.HMS.İŞO, 130/8; BOA., DH.İUM., 19-8/1-74.

58 Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye (1868-1945)**, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1998, s. 164.

59 Su, **a.g.e.**, s.19, 45.

60 İşgal yıllarında İzmir'de Yunan İdaresi tarafından yürütülen sağlık işleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, **20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008, s.21-26.

61 BOA., DH.İUM., 22-2/42.

62 BOA., DH.İUM.EK., 65/15.

olmasında, geniş bir organizasyonun varlığı ve bu organizasyonun başta para, malzeme olmak üzere her yönden desteklenmesi ve halkı bilgilendirecek broşürler basılması etkili olmuştur⁶³. Yunanlıların, işgal ettikleri bölgelerde halka ücretsiz, yaygın ve kolay ulaşılabilir sağlık hizmetleri sunması, yabancı basın tarafından eleştirilmeyen birkaç faaliyetinden biri olmuştur⁶⁴.

Yunan İdaresi, işgal bölgesi dâhilinde kamu sağlığı konusunda makul bir standardı yakalamak için sarf ettiği yoğun çabalarını ve elde ettiği neticeleri, politik menfaat sağlamak amacıyla yürüttüğü propaganda faaliyetlerinde etkili bir şekilde kullanmıştır. Yunanistan, gerek Paris Barış Konferansı sırasında gerekse İzmir'in işgali ile başlayan süreçte etkili bir propaganda yürütmüştür. Yunan Hükûmeti, Fransız ve İngiliz basınına çıkarlarını savunacak şekilde nüfuz etmeyi başarmış ve kendi lehlerinde yazılar yayınlanmasını sağlamıştır. Yunanistan, 1918 yılında yaptığı propagandayı I.Dünya Savaşı sırasında sarf ettiği gayretler üzerine dayandırırken, Mondros Mütarekesi'nden sonra yürüttüğü propaganda faaliyetlerinde Yunanistan'ın toprak taleplerini haklı göstermeye çalışmıştır. Yunanlılar, propaganda faaliyetlerini yürütebilmek için her yolu denemişler, bu yolda kişisel görüşmelere, dostluklara, toplantılara önem vererek, günlük gazetelerde Yunanistan'ın haklılığını işleyen makaleler kaleme almışlar, kitap, dergi, broşür basarak konferanslar düzenlemişlerdir⁶⁵.

Propaganda faaliyetleri Yunanlılara tarafından bir devlet politikası olarak yürütülmüş, devletin her türlü imkânları bu amaç için kullanılmıştır. İzmir'deki Yunan İdaresi'nin sağlık faaliyetleri Yunan Hükûmeti tarafından yakından takip edilerek desteklenmiştir. Ağustos 1920 tarihinde İzmir'e gelmiş olan Yunan Kraliçesi Rum Hastanesindeki Kızılhaç Heyeti'ni ve hastaneyi ziyaret etmiştir. Bir süre Hastanede ikamet eden Kraliçe, yanındaki hanımlarla birlikte hasta ve yaralıların tedavisine yardım etmiştir⁶⁶. Bu durum Yunan basını için önemli bir propaganda unsuru olarak kullanılmıştır.

Yunanlılar, Batı Anadolu'da yürüttükleri propaganda için önemli miktarda kaynak ayırmışlar, gerektiğinde halkın sempatisini kazanmak için para dağıtmaktan dahi çekinmemişlerdir. 8 Ağustos 1919 tarihinde Aydın Valiliği'nden gönderilen yazıda propaganda için Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından beş

63 George Horton, **The Blight Of Asia**, Athens, 2001, s.85.

64 Solomonidis, **a.g.t.**, s.177.

65 Erdem, **a.g.e.**, s.115.

66 **BOA.**, DH.İ.UM., 20-24/14-28.

yüz bin lira harcandığı oysa Aydın Valiliği'nde bu iş için beş para dahi olmadığı belirtilmiştir⁶⁷. Yunanlıların propaganda faaliyetlerini etkisiz kılacak karşı propaganda için tahsisat isteyen Aydın Valiliği'ne, Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 11 Ağustos 1919 tarihli bir belgede, Türk tarafının mevcut durumunu özetleyen şu ifadelerle yer verilmektedir;

“Yunanlılar, ahali-i Müslimeyi kendi taraflarına celb ve gaye-i milliyelerini istihsal için bittabih istedikleri kadar fedakârlıkta bulunur ve para sarf edebilirler, ahali-i İslamiyenin vatanına ve devletine olan sadakat ve merbutiyet-i fıtriy ve hamiyet-i milliyelerini ihzar için para sarfına ihtiyaç olmayacağı derkardır. Yunanlıların propagandalarına kapılmamaları zımnında kendilerine suret-i münasibede nasihat ve izah icrasıyla hissiyat-ı milli ve seciyelerini tabrik ve ikaz eylemek maksat-ı matlubu temine kifayet eden bu derecedeki tertib-i hususa karşılık, vazife-i milliye hasebiyle mebaliğ-i kâfi irsaline esasen imkân yoktur”⁶⁸.

Sonuç olarak, işgal bölgelerine yönelik tarihî emellerini gerçekleştirmek ve bölgede kalıcı olmak isteyen Yunanistan, gerek halkın gerekse Batı Kamuoyu'nun desteğini almak için sağlık faaliyetlerine büyük önem vermiştir. İşgalinden önce İzmir'e gönderdiği Kızılhaç Heyetleri ile bölgeye yönelik işgal hazırlılarını gizlemeye ve halkı örgütlemeye çalışmıştır. İşgalden sonra, şehrin sağlık alıp yapısını iyileştirmeye, sağlık koşullarını düzeltmeye çalışan Yunan idaresi bu alanda etkili tedbirler alarak, pek çok salgın hastalığın önüne geçmiş, halka ücretsiz ve yaygın bir sağlık hizmeti sunmaya çalışmıştır. Bu konuda İzmir'deki Türk kurumlarını da harekete geçiren Yunanistan, elde ettiği neticeleri etkili propagandalara dönüştürmüş, 1920 yılından itibaren sağlık alanında Yunan idaresine yönelik eleştirilerin gündeme gelmesini önlemiştir. Türk idaresi, bu faaliyetlere yerel Sıhhiye İdaresi, Belediye ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni devreye sokarak cevap vermek istemişse de gerek işgal koşulları gerekse maddi yetersizlik nedeniyle başarılı olamamıştır.

67 BOA., DH.ŞFR., 640/140.

68 BOA., DH.ŞFR., 102/106.

KAYNAKÇA

Ahenk, 19 Teşrinievvel (Ekim) 1919.

Ahenk, 20 Ağustos 1919.

Ahenk, 28 Mayıs 1919.

Ahenk, 30 Temmuz 1919.

Ahenk, 6 Mayıs 1920.

Ahenk, 7 Kânunuevvel (Aralık) 1919.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, C 5, İstanbul, 1967.

BERBER, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997.

BOA., DH.EUM.3.Şb., 27/47.

BOA., DH.EUM.AYŞ., 24/71.

BOA., DH.EUM.AYŞ., 8/105.

BOA., DH.EUM.ECB., 36/53.

BOA., DH.EUM.ECB., 37/10.

BOA., DH.İ.UM., 19-05/1-27

BOA., DH.İ.UM., 19-07/1-40.

BOA., DH.İ.UM., 20-24/14-28.

BOA., DH.İ.UM., 22-2/19.

BOA., DH.İ.UM., 22-2/42.

BOA., DH.İ.UM.EK., 65/15.

BOA., DH.İUM., 19-12/1-81.

BOA., DH.İUM., 19-8/1-74.

BOA., DH.KMS., 51-1/41.

BOA., DH.ŞFR., 100/57.

BOA., DH.ŞFR., 102/106.

BOA., DH.ŞFR., 613/57.

BOA., DH.ŞFR., 614/84.

BOA., DH.ŞFR., 615/34.

BOA., DH.ŞFR., 615/45.

BOA., DH.ŞFR., 616/88.

BOA., DH.ŞFR., 628/10.

BOA., DH.ŞFR., 640/140.

BOA., DH.ŞFR., 98/232.

BOA., DH.ŞFR., 98/73.

BOA., HR.HMŞ.İŞO, 130/8.

BOA., HR.SYS., 2714/16.

BOA.,DH.EUM.SMM, 23/40-A.

CHAPUISAT, Edouard, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani PUBLISHING Organisation, 1991.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatı'na Bir Bakış**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009.

ERDEM, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

HORTON, George, **The Blight Of Asia**, Athens, 2001.

Islahat, 13 Mayıs 1919.

Islahat, 2 Mart 1919.

Islahat, 26 Mart 1919.

İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma, İzmir 1921, Çev.: Aykan Candemir, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK Yayını, 1986.

KARAYAMAN, Mehmet, **20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008.

Kızılay Arşivi, Kutu:194, Belge:15.

Köylü, 11 Şubat 1918

Köylü, 11 Şubat 1918.

Sabah, 26 Temmuz 1919.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye (1868-1945)**, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1998.

SOLOMONİDİS, Victoria, **Greece in Asia Minor: The Grek Administration of The Vilayet of Aydın, 1919-1922**, University of London, 1984, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

SU, Kamil, **Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.

TANTAY, Ayfer, **İşgalden Kurtuluşa İzmir'de Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetleri (1919-1922)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

EKLER

Yunan Salib-i Ahmer Cemiyetine Ait Sağlık Araçlarının Karaya Çıkışı

Rum (Aziz Haralambo) Hastanesinde Yunan Kızılbaş Heyeti

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.118.)

İzmir Valisi İzzet Bey'in, Paskalya'da Yunan Salib-i Abmer'ini Ziyareti. Kendisinin Solundaki deniz subayı Albay Mauroudès.

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.119.)

Yunan Askerî Doktorlarının Aşılama Çalışmaları

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.137.)

Yunanlılara Tarafından Açılan Mikrobiyoloji Laboratuvarı

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.132.)

Yunan İşgali Sırasında Kuduz Tedavisi Gören Hastalar

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.136)

Dezenfeksiyon Ekiplerinin, Yunanlılar Tarafından Açılan Sağlık Laboratuvarı Önünde Çekilmiş Bir Fotoğrafi

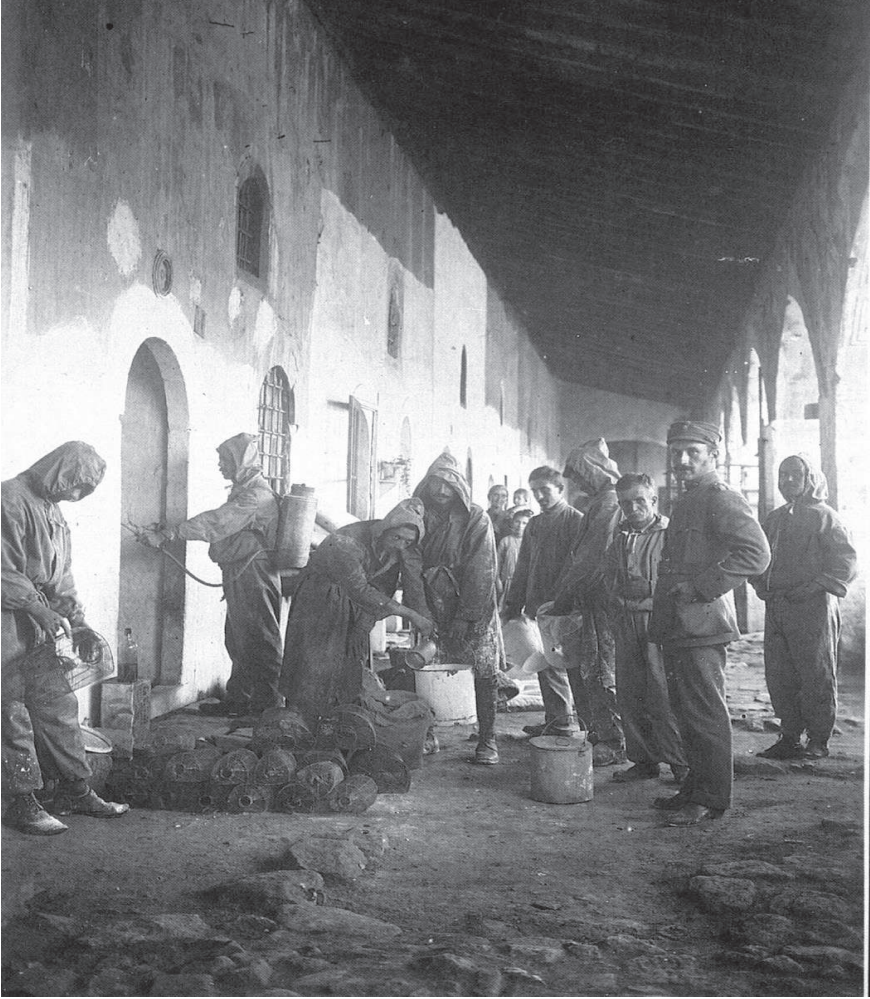
(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.138.)

Yunan Askerlerinin Kullandığı Bir Dezenfeksiyon Aracı, s.133.

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991.)

Yunan Askerlerinin Dezenfeksiyon Çalışması

(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani Publishing Organisation, 1991, s.131.)

Vatanseverler Cemiyeti Tarafından Ücretsiz Kıyafet Dağıtılması,
(Edouard Chapuisat, **Smyrna: The City of Smyrna Before the Destruction**, Athens: Livani
Publishing Organisation, 1991, s.125.)

KURTULUŞTAN SONRAKİ HAFTALARDA İZMİR'E DAİR İTALYAN GÖRÜŞ VE PROJELERİ

Yrd. Doç. Dr. Fabio L. GRASSI*

Tarihçi, belgeleri araştırır ve belgeler üzerinde çalışır. Az, orta veya yüksek derecede ilgi uyandıran belgeler bulur. Meraklandıran belgeler bulur. Eğlendirici belgeler bulur. Şaşırtan belgeler bulur. İnatçıysa eğer, ya da şanslıysa, yahut hem şanslı hem inatçıysa, tarihî bir olaya mevcut bakış açısını deęiŐtirebilecek nitelikte önemli belgeler bulur. Daha da seyrek rastlanılabilecek Şöyle bir tipoloji de vardır ki; çok pratik, önem arz etmeyen ancak tarihî bir deęiŐimi, bir devrin kapanıp diğerinin açılmasını temsil etme, özetleme ve sözü geçen deęiŐimin fotoğrafını çekme yetisine sahip belgeler mevcuttur. Bu belgeleri böylesine heyecan verici ve unutulmaz kılan, onların anı belgelemek için büyük yazarlar tarafından yazılmamıŐ olmaları, aksine böyle bir niyet taşımamalarıdır; telgraflar, genelgeler, raporlar. Bu çalışmada ele alınan ise, 26 Ekim 1922 tarihinde İtalyan Deniz Kuvvetleri'nde görevli bir subay tarafından kaleme alınan rapordur. Raporun "Askerî havadisler, vs." başlıklı A bölümü fazla önem arz etmemektedir. B ve C bölümleri ise incelememizin önsözünü oluşturmaya ve eksiksiz olarak değerlendirilmeye değecek öneme sahipler.

YARBAY EDUARDO GIORDANO'NUN RAPORU

İzmir'de Durum

Özellikle Türk otoritelerinin muameleleri ve genel olarak Türk yönetim işleyiŐi yüzünden burada vaziyet gittikçe kötüleŐmekte. Ticari alanda herhangi bir hareketlilik söz konusu değil, kamu güvenliği yok, hırsızlık mevcut, zira gündüzleri bile evler soyulabiliyor, kimse, en azimli insanlar bile herhangi birŐeyi olumlu şekilde sonuçlandıramıyor.

---

* Roma "La Sapienza" Üniversitesi, Tarih Kùltürler Dinler Bölümü.

Gayrimüslimlerin (ve hatta birçok müslümanın) şikayetleri bitmek bilmiyor, umutsuzluk artık genel bir ruh hali.

Konsolosluk yetkilileri tükenmek bilmeyen bir sabır ve tüm iyi niyetleriyle mücadele ediyorlar ancak işleri çok zor; içinde buldukları çetin şartlar göz önüne alındığında fazlasıyla takdir edilecek bile olsa elde ettikleri sonuçlar çok da önem teşkil etmiyor.

İtalyan camiası Rumların daimi ve şiddetli düşmanıydı; ve onlar bu düşmanlığa çok güçlü bir nefret ile karşılık verirdi.

Neredeyse İzmir'deki tüm İtalyanlar, Rumlardan ve onların yönetiminden nefret ediyordu ve Türklerin geri gelmesini arzuluyordu.

Türkler geri geldi yalnız, hem İtalyanlar hem de diğer yabancılar fazlasıyla hayal kırıklığına uğradılar. Yurttaşlarımızın artık üzüntüyle “önceki Türkler değil bunlar” ve daha acı sözler dediklerini duymak mümkün. Birçok kez “neredeyse Rumların yönetimi altında daha iyiydik” diyorlar; ki iki ırk arasındaki nefret göz önünde bulundurulursa buradaki İtalyanların Rumları araması bir kaç hafta öncesine kadar duyulmamış ve inanılması güç bir olaydır.

Son günlerde Türk yönetiminin “hoş” maddelerine ikisi daha eklendi: Türkiye'deki yabancıların ülkeye girişi ve ülkeden çıkışının sınırlandırılması ve yabancı postanelerin kapanması.

Sözü geçen bu sınırlandırma herhangi bir sebeple bu bölgeye gelmek isteyen yabancıların ulaşımını sıkıntıya sokmuş, postanelerin kapanması ise ülkedeki yabancıların Dünya'nın geri kalanıyla olan bağını kopartmıştır. Zira, güvence, dürüstlük, ciddiyet ve teknik kapasite garantisi vermeyen Türk postanelerine gidecek olan yabancıların sayısı bir hayli azalacaktır.

Sonuç

Amirlerimden gelen bir emir beni bir başka bölgeye gönderiyor ve ben bugün İzmir ve Anadolu'yu arkamda bırakıyorum.

Anadolu'da yaklaşık dört yıl boyunca kaldım ve hiç ama hiç ara vermeden burada gerçekleşen bütün olaylara tanık oldum, onları izledim.

1919 yılının Ocak ayında Anadolu'yu savaştan yıkılmış ama dingin, kendini üretmeye adanmış, daha iyi bir geleceğe umutla bakan, kendi kaderini tayin edecek olan muzaffer güçlerin alacağı kararlara güvenen, muzaffer güçlerin kudretine saygı duyan ve hatta neredeyse ondan korkan bir halde bulmuştum.

Müslümanlar ve Rumlar, tam bir uyum içinde demiyorum ama, karşılıklı hoşgörü çerçevesinde ve sıklıkla beraber çalışmak suretiyle hayatlarına devam ediyordu. Ülke artık savaşın açtığı yaraları sarmaya başlamıştı ve yavaş yavaş daha iyi bir geleceğe doğru yol alınıyordu.

Şimdi ise ülkeyi acınacak bir halde geride bırakıyorum. Şehirler, köyler, demiryolları, yollar harap olmuş durumda. Yunan ve Ermeni nüfus yok olmuş, yabancılardan bir çoğu ülkeyi terk etmiş. Eskiden mevcut olan az sanayiler ölmüş, eskiden gelişmiş ticaret bitmiş durumda.

Hükûmetinin çok iyi temsil ettiği müslim nüfus ise kendisini yıkıma götürenlere karşı fazlasıyla kızgın olmakla birlikte yakın geçmişteki askerî başarı için coşkulu. Ülkenin uzun süreler boyunca maruz kaldığı zararı onarabilmek için azimli olduğu için kendini tutamıyor, tahammülsüz ve..... tahammül edilmez oldu.

Bu ülkeyi tamamen farklı bir halde bulup da böyle bırakmak insanın canını yakıyor; bu durumda, ülkeyi hegemonyacı bir zihniyet ve egoist bir yaklaşımla yıkmak isteyenlere karşı acı bir beddua etmemenin mümkünatı yok.

Yunanlıların Anadolu'ya gönderilmesi çok ciddi ve hatta kötü niyetli bir hatırdı, kimsenin, Yunan birliklerinin Türk birliklerini yok etmelerini beklemesi mümkün değildi.

Bizi rahatlatan şeyse vatanımızın daima Yunan teşebbüsüne olumsuz bir şekilde bakmış olmasıdır, ki, korkarım bu, önümüzdeki bir süre boyunca, biz İtalyanların bu uzun ve üzücü doğu trajedisinden elinde kalan tatmin edici tek şey olacaktır.”¹

Eklenecek hakikaten çok az şey var. Bu belgede, meydana gelen ağır yıkımın verdiği hissiyatın yanında, ülkede bulunan yabancılardan şüphelenen ve her tür-

1 İzmir'de resmi görevli Yarbay Eduardo Giordano'nun raporu, merkezi İstanbul'da olan İtalyan İşgal Birliği Genel Kurmayı'na raporu: İzmir, 26 Ekim 1922, İtalyan Ordu Genel Kurmayı Tarihi Arşivi, Gömlek E-3, “Doğu Akdenizde Sefer Birliği (Anadolu)”, Klasör No. 38. Kurtuluştan sonraki ilk günler üzerinde, Albay Pepe'nin İzmir limanında demirlenmiş keşif gemisi 'Venezia'dan Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraflar orta derecede ilginç: hepsi Archivio Storico e Diplomatico degli Affari Esteri (ASDMAE), Serie Affari Politici 1919-1930, pacco 1668, fascicolo 7792, “Rapporti Politici” [**İtalyan Dış İşleri Bakanlığı Tarihi ve Diplomatik Arşivi Siyasi İşler 1919-1930 Serisi, Paket 1668, Fasikül 7792, “Siyasi Raporlar”**] içinde bulunmaktadır, protokol numaraları (giden evrak) 4411, 4413, 4422, 4423, 4429, 4433, 4444, 4445, 4448, 4450 ve 4457 (10, 11, 14, 14, 15, 15, 16, 16, 17, 19 ve 19 Eylül). Yangın ve mültecilere yapılan yardımlara ek olarak, bu telgraflar Türk ordusunun İtalyanlara uyguladığı iyi muameleye ait bilgiler de sunmaktadır.

lü zorluk ve yetersizliğe rağmen - örneğin bugünkü okurun pratik ve sembolik önemini zor algıladığı postaneler meselesinde - herşeyi kendi kendine halletmeye karar veren yeni bir Türkiye mevcut. İmtiyazlar ve kapitülasyonların mevcut olduğu o eski Türkiye'ye sabırla özlem duyan tarihî yabancı camiaların beklemediği, anlamakta güçlük çektiği, yeni bir Türkiye.

İzmir'deki İtalyan camiası, Osmanlı Devleti sınırları içinde, yalnızca İstanbul ve İskenderiye'deki İtalyan camiasının nüfusundan azdı, ama belki de eskilik, prestij ve kültürel seviye bakımından hepsinin üzerindeydi.

İçinde yüzyıllık levanten, Aliotti ve Missir di Lusignano 'hanedanları' hüküm sürüyordu².

Bu camia, Doğu Akdeniz'deki kozmopolit kentlerde oturan benzer camiaların yaşadığı dönüşümden daha keskin ve ani yaşanan bir değişime tanıklık etti ve mağdur oldu. Bu değişim, ulusal Türk ordusunun İzmir şehrini ele geçirmesi, gayrimüslimlerin dramatik bir şekilde şehirlerden kaçması ve bunun hemen sonrasında yaşanan büyük yangınla gerçekleşti.

1922 yılının Eylül ayında İtalyan diplomasisi, Fransız ve İngilizlerin Mayıs 1917'de St. Jean de Maurienne'de söz verdikleri gibi, İzmir'in bir İtalyan sömür-

2 Bkz. özellikle Livio Missir di Lusignano, *Due secoli di relazioni italo-turche attraverso le vicende di una famiglia di italiani di İzmir: i Missir di Lusignano*, in **Storia Contemporanea**, anno XXIII, n. 4, agosto 1992, pp. 613-623 [*İzmir'deki İtalyan bir ailenin hikayesi aracılığıyla iki yüz yıllık İtalyan-Türkiye ilişkileri: Missir di Lusignano'lar*, "Çağdaş Tarih", yıl 23, n. 4, ağustos 1992, ss. 613-623]; Livio Missir de Lusignan, **Familles latines de l'Empire Ottoman [Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik aileler]**, İstanbul, Les éditions Isis, 2004; Livio Missir de Lusignan, **Vie latine de l'Empire Ottoman: (Les Latins d'Orient) [Osmanlı İmparatorluğundaki Katolik yaşam: (Doğu Katolikleri)]**, İstanbul, Les éditions Isis, 2004. Aşağıda sıralanan eserler tarafından sağlanan çerçeveye bakmakta fayda var: **La resa dei conti: diplomazia e finanza di fronte alle aspirazioni italiane in Anatolia (1918-1923)**, "Storia Contemporanea", anno II, n. 1, 1986, pp. 63-93 [**Hesaplaşma: Anadoluyla ilgili İtalyan amaçlara karşı diplomasi ve finans (1918-1923)**], "Uluslararası İlişkiler Tarihi", yıl II, no. 1, 1986, ss. 63-93; Antonello Biagini, **Storia della Turchia Contemporanea**, Milano, Bompiani, 2004² (Türkçesi **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Ankara, Phoenix, 2007); Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türkiye-İtalya İlişkileri**, Ankara, SAM, 1999; Fabio L. Grassi *L'Italia e la Questione Turca 1919-1923. Opinione pubblica e politica estera*, Torino, Zamorani, 1996 (Türkçesi **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923. Kamuoyu ve Dış Politika**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010²); Fabio L. Grassi, *L'Italia di fronte al Crollo della Pace di Sévres: una Presunta Grande Potenza alla Prova (settembre-ottobre 1922) [İtalya, Sevri Barış Anlaşması'nın çöküşü önünde: Büyük olduğu düşünülen bir kuvvet deneme tahtasında (Eylül - Ekim 1922)]*, George Cipaianu / Vasile Vesa (haz.), *La fin de la Première Guerre Mondiale et la Nouvelle Architecture Géopolitique Européenne [Birinci Dünya Savaşının sonu ve Avrupa'nın yeni jeopolitik yapısı]*, Cluj-Napoca, Presses Universitaires de Cluj, 2000, ss. 95-106.

gesi olmasını umut etmekten çok zamandan beri vazgeçmişti. Şimdi, büyük yangından sonra ortada iki mesele vardı: İtalyan camiasının nasıl ayakta tutulacağı ve İtalyan ekonomik girişimciliğinin hayata geçirilmesi için hangi fırsatların mevcut olduğu.

Şehrin ele geçirilmesi ve büyük yangından sonra, 18 Eylül 1922 tarihinde Albay Pepe tarafından Denizcilik Bakanlığı'na yazılan bir telgraf aslında iyimser bir bakış açısını ortaya koyuyor:

“Bu sabah Mustafa Kemal ile çok içten bir görüşmemiz oldu. Camiamızla en iyi şekilde ilgilenileceğininin garantisini verdi. Müttefik amiraller adına sordugum, Rum mültecilerin memleketlerine götürülebilmesi amacıyla, Rum buharlı gemilerinin İzmir sularında dolaşım izni hakkında ise Ankara Hükümeti'nin onayı olmadan karar veremeyeceğini söyledi. Ankara'ya telgraf çekeceğini ve kararı bana en kısa zamanda bildireceğini söyledi. Kemal'le görüşme esnasında Fransız Yüksek Komiseri Pellé'de oradaydı. İzmir'e yerleştirilmesi planlanan 18-45 yaş arasındaki Yunan ve Ermeni erkeklerin dışında, diğer milletlerin mültecilerine terkettikleri, yıkıma uğramış ülkelerine geri dönüş hakkı verilmişti. Bu ayın sonunda halen İzmir'de olan yabancılar, toplama kamplarına yönlendirilecekti. Burada yoğunlaşan askerî birliklerin büyük bir bölümü bilinmeyen bir yere doğru hareket etmeye başladı, Boğazlara doğru hareket ettikleri söyleniyor. Şehrin burnundaki bölge ve Türklerin yaşadığı bölge dışında İzmir bir moloz yığınına dönmüş. Genel durum bizim denizcilerimiz ve subaylarımız sayesinde düzelmiş durumda, bu durumu daha yüksek bir moralle karşılamaya başlayan camiamızın yerleştirilmesi işiyse devam ediyor.”³

İtalyan albayın, bir ay kadar sonraki bir tarihte yazdığı telgraf da umut ve endişe barındırıyor, ancak bu sefer endişe daha ağır basmakta:

“Şu ana dek İtalya'dan, çoğunluğu işçi olan, yaklaşık 150 yurttaşımız geri döndü. Bu durumu kendi çıkarlarına göre kullanan bazı Türklerin tahriklerine rağmen işlerine yavaş yavaş geri dönmeye başladılar. Genellikle Türklerin, yabancıların her türlü girişimini, bu girişimlerin ülkenin gelişmesine katkısı olduğunu umursamadan, engelleme eğilimi daha fazla hissedilir durumda. Yetkililerin başlıca çabası, kapitülasyonlarla, dolaylı veya dolaysız bağlantısı olan her şeye karşı çıkmak.”⁴

3 Albay Pepe tarafından Denizcilik Bakanlığına çekilen telgraf, protokol numarası 33381 (gelen evrak), ASDMAE, aynı yer.

4 İzmir İtalyan Konsolosu Carlo Senni'nin telgrafı, protokol numarası 6906 (gelen evrak), ASDMAE, aynı yer.

Eski başbakan Vittorio Emanuele Orlando'nun başkanlığını ve İtalyan demir-çelik sanayiinin büyük patronlarından biri olan Oscar Sinigaglia'nın başkan yardımcılığını yaptığı "İtalyan Millî Çıkarları Koruma Birliği" aracılığıyla, İzmir'deki İtalyan camiası İtalyan Hükûmetine sesini duyurmaya çalışıyordu.

16 Eylül'de derneğin sekreteri olan ünlü milliyetçi politika adamı, 1930-1931 yıllarında Ulusal Faşist Parti'nin seketeri olacak Giovanni Giuriati, Dışişleri Bakanı Schanzer'e İtalyan Birliği'nin, "enerji kaybına sebebiyet verebilecek başka girişimler ortaya çıkıp gelişmemesi için" ve "ortak amacı hedef alan tüm girişimlerin İtalyan Birliğinin kontrolü altında olması için" hükûmetin desteğine güvenmek suretiyle, büyük bir ulusal yardım çalışmasına hazır olduğunu yazmıştı⁵.

25 Eylül'de Orlando şöyle yazmış, ya da en azından yazılanların altına imzasını atmıştı:

"Aynı zamanda İtalyan Birliği yerel şubesinin erkanı niteliğinde olan İzmir İtalyan Camiası Ayanı, Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine, alınacak önlemler ve bölgeyi, ülkemizin genişlemesine yönelik hazırlanması gereken İzmir İtalyan camiasının, en kısa zamanda yeniden kurulmasında izlenecek yol hakkındaki bakış açılarını belirten bir hatırlatma hazırlamışlardır."⁶

İtalyan Birliği'nin yerel şubesi ve aynı zamanda yerel Ticaret Odası'nın da başkanı olan Baron Alberto Aliotti tarafından imzalanan hatırlatma 22 Eylül tarihlidir ve özetle aşağıdaki maddeleri içermektedir:

İtalyan Hükûmeti, İtalyan Camiasının en kısa zamanda yeniden canlanması, hatta Rum ve Ermenilerin yokluğundan faydalanabilmesi için elinden geleni yapmalıdır;

Geleceği düşünmektense mevcut çıkarları korumak gerekmektedir;

Esas ve öncelikli olarak Konsolosluk yeniden kadrolaştırmak ve şimdilik en azından mültecilerden birini göndermek suretiyle, görevli sayısını arttırmak gerekmektedir;

İtalyan Hükûmeti, camianın ve camiadan kalan malların güvenliğini ve geçimini, durum normale dönene dek, burada bulunan İtalyan gemilerindeki de-

5 İtalyan Birliği Millî Çıkarları Koruma İtalyan Birliği (bundan sonra İtalyan Birliği olarak anılacak), protokol numarası 24032 (giden evrak), **ASDMAE**, Siyasi İşler Serisi 1919-1930, paket 1667, fasikül 7814, "Anadolu'da Yenilenme/İzmir".

6 Dışişleri Bakanı Schanzer'e yazılan sunuş mektubu, 25 Eylül 1922, İtalyan Birliği, protokol numarası 24261 (giden evrak), aynı konum (aksi belirtilmedikçe bundan sonraki diğer tüm evraklar gibi).

nizcilerin çalışmasını sağlamak suretiyle üstlenmelidir. Türkler, iddia ettikleri gibi dostumuzsa bunu (ya da İtalyan denizcilerin Türk topraklarında bulunmasını) kabul edeceklerdir;

“Anadolu, İtalya için asla göç edilecek bir bölge olmayacak”: Anadolu’da İtalya, sinai malları ve ticareti için bir çıkış yolu ve de girişimleri için serbest bir bölge bulmalıdır. Ancak bu, yalnızca, İtalyan Cemaati, Anavatan’ın korumasını hissettiği sürece ve bu bölgede yıllardır bulunan insanlar aracılığıyla yapılırsa mümkün olacaktır.

Roma Bankası en kısa zamanda ve iddialı bir planla şubesini tekrar açmalıdır;

Türklerle, İstanbul mevzusunu, İstanbul onların elinde değilken iyice değerlendirmek gerekmektedir; zira onlar İtalya’ya ihtiyaçları olduğunu biliyorlar. Bununla beraber, İtalyanlar, Türklerin gururunu kırmamalıdır;

Barış konferasında, İtalyan heyeti yangındaki kayıplarına denk düşecek bir tazminat istemelidir.

İtalyan Dışişleri Bakanlığı Tarihi ve Diplomatik Arşivi’nde, olayların nasıl algılandığını gösteren ve bahsi geçen ayanlara ilişkin özelliklere açıklık getiren başka belgeler de bulunmaktadır.

Bu belgelerden ilki, 28 Eylül tarihli Dışişleri Bakanı Schanzer’in İzmir İtalyan cemaati temsilcilerini kabul ettiği oturumun tutanağıdır⁷. Bu görüşme 26 Eylül tarihinde İtalyan Birliği’nde gerçekleştirilen bir toplantıda hazırlanmıştır. İtalyan Cemaati heyetinin yanında, bu oturuma İtalyan iş dünyasından ve İtalyan sömürgesi çıkarlarıyla yakından ilgilenen kesimden önemli kişiler katılmıştır. İşte, hepsi İtalyan Birliği Yönetim Kurulu’nun üyeleri olan katılımcıların isimleri:

Dışişleri Bakanı Schanzer; Avrupa ve Doğu’dan sorumlu Genel Müdür Kommendator Lago; Senatör Barzilai; milletvekilleri Giuriati, Olivetti, Vassallo; Kommendator De Bosis; Mühendis Sinigaglia; Sömürgeler Enstitüsünü temsilen Albay Cesari ve Kommendator Massuero; İtalyan İş Adamları Derneği’ni temsilen milletvekili Olivetti.

İlk konuşan Barziali idi, 26 Eylül’de gerçekleşen toplantıya gönderme yaparak şöyle demiştir:

“İzmir’in ve doğudaki İtalyan menfaatlerinin gerçek birer nöbetçisi olan İtalyan camiasının muazzam önemini vurgulamaya gerek yoktur. Mültecilerin

7 İtalyan Birliği, protokol numarası yok.

en kısa zamanda İzmir'e dönebilmeleri hiç şüphesiz gerekmektedir: Bu geri dönüşün mümkün olabilmesi için, herşeyden önce Hükûmetin, konaklayacak yeri olmayanlara konut temin etmesi ve dahası Türk yetkililerine asayişini sağlayacak önlemler aldırması lazımdır. Türklerin İtalyan camiasının yeniden kurulmasına izin verip vermediklerini bilmek gerekmektedir. Fransa'nın milletvekili Franklin-Bouillon aracılığıyla Türklerle iletişime geçmesi örneğinde olduğu gibi, İtalya'nın da görüşmeler için tavrını ortaya koyması ve İzmir'e yetkili kişilerin gönderilmesi uygun görülmektedir. Hem İzmir'in yeni durumunun neden olacağı büyük emeği ifa etmek için, hem de camianın, arşivlerin yanmasıyla talihsiz bir biçimde yok olan belgelerini düzenlemek için, Dışişleri Bakanlığı'nın, personel ihtiyacını karşılamak suretiyle bir an evvel Konsolosluğu kuvvetlendirmesi gerekmektedir. Camianın kendisi, hali hazırda oluşturulmuş olan menfaatleri ve çevreyi çok iyi tanıyan insanlarıyla birlikte büyük bir değere sahiptir. Öyleyse bu camiaya, yeniden inşası esnasında her türlü yardımı temin etmek gerekmektedir; yalnız, her türlü gecikme zarara yol açabileceğinden, en kısa zamanda harekete geçmek şarttır."

Schanzer bu acil duruma yönelik mümkün olan herşeyin o ana dek yapıldığını ve yapılacağını garantisini vermiş, Barzilai'nin görüşlerini tamamen paylaştığını söylemişti, o kadar ki:

"Bu doğrultuda Hükûmet, İtalya'ya gelen mültecilerin en temel ihtiyaçlarını karşılarken, asıl yardımı, en kısa sürede herkesin döneceği İzmir'e dönenlere veya orada kalanlara yapmaya karar vermiştir; zira bu dönüşün yapılmaması hem onların hem de İtalya'nın konumuna zarar verecektir.

Bakan, Türkiye'nin İtalyanlar hakkındaki tavrı ile ilgili olarak, Türklerin, zaferden cesaret alan ulusalcı bir ruha sahip olmalarına rağmen, İtalyanlara karşı olumlu duygular beslediklerine dair garantisini vermektedir. Bunu, İzmir'in işgalinin ilk günlerinde İtalyanlara nispeten iyi davranılmasıyla kanıtlamışlardır. Bunun mevcut ve önceki Hükûmetlerin izlediği politikanın bir sonucu olduğunun altını çizmekten memnun oluruz; temelinde Türklere karşı bir politika geliştirmemek vardı ve bu politika, bir noktada, İtalyan Hükûmetini bazı müttefikleri ve arkadaşlarıyla da karşı karşıya getirmiştir."

Schanzer, şehrin yeniden inşası için İtalyan toplumunun, İzmir'de kalması konusunda Türklerin fazlasıyla ilgili olduğuna ikna olduğunu söylemişti. Görüldüğü üzere, Türklerin er ya da geç gerçek koşulların gücüne göre yeniden mantık çerçevesinde düşünmeye başlayacakları sağlam ve de yaygın bir kanydı. Ancak, Dışişleri Bakanının konuşmasının son bölümü, İtalyan Hükûmetinin güvenebileceği maddi kaynakların yetersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştı:

“Bakan, yurttaşlarımıza yardım edilmesi için gerekenin Hazine Bakanlığı’ndan temin edilmesini *dilemektedir.*” (İtalik vurgu bize ait).

Lago, Türk yetkililerinin olumlu tavırlarına ilişkin haberleri doğrulamıştı; örneğin Türkler, evsiz kalan İtalyanların, Rumlar veya Ermeniler tarafından terk edilen meskenlere yerleşmelerine izin vermişti. Barzilai, bizzat kendisinin duyduğu şeyle ilgili memnuniyetini dile getiriyordu:

“Yalnız, iyi niyetlerimizin bir an önce, enerji ve aciliyetle gerçekleşmesini önermektedir. Bu da, görüleceği üzere, bu haftalarda tekerrür eden bir olay: Tüccarların ve İzmir İtalyan Ayanların, hükûmetin güçlü bir şekilde ve başarıyla hareket etme yetisine duydukları (ve saklayamadıkları) güvensizlik. Barzilai’nin ikazı neredeyse küçümseyici nitelikteydi: Şöyle ki, Luigi Facta’nın başında olduğu, zayıflığı bilinen ve kısa bir zaman sonra Mussolini ve III. Vittorio Emanuele’nin ortaklığıyla yıkılacak olan hükûmete kimse saygı duyma gereği hissetmiyordu.”

Birkaç gün sonra, 6 Ekim’de, İtalyan Birliği’nde bir başka toplantı düzenlenmişti⁸. Toplantıya, Osmanlı Düyun-u Umumiye Borcu Komisyonu İtalya temsilcisi ve İtalya’nın Doğu’daki paralel diplomasisinin en önemli kişisi olan, daha sonra Vatikan’ın “Economi Bakanı” olacak Bernardino Nogara katılmıştı. Siniaglia, Anadolu’daki manzaranın, “yeraltı madenleri, demiryolları ve genel olarak bayındırlık” alanlarında İtalyan işadamları için hayli belirsiz olduğunu, bununla beraber, İzmir’in yeniden inşası konusunda durumun nispeten olumlu olduğunu belirtmiş, ve aşağıdaki önemli açıklamayla konuyu şöyle aydınlatmıştı:

“Türk Hükûmetinin gereken parayı karşılamakta güçlük çekeceği bayındırlık işlerinden çok, evlerin, depoların, özel sektöre ait işyerlerinin yeniden inş edilmesine önem verilmelidir.”

Daha sonra açıklama daha da sertleşmektedir:

“Bu belirsiz politik vaziyet, projelerimizin, yüksek bir sermaye yatırımı olmaksızın gerçekleşmesine sebebiyet verecek bir yol çizmemize neden olmaktadır.”

Daha sonra Nogara’nın hazırladığı kısa bir hatırlatma okunmuştur. Bu hatırlatma, İzmir’in yeniden inşa projesi ve bu proje ile ilgili hazırlıklar için bir İtalyan holdinge parasal bir destek ayırması hakkında Osmanlı Hükûmeti’nin İtalyan Hükûmeti ile görüş birliğine varması üzerine bilgi veriyordu. Görüldüğü gibi,

8 İtalyan Birliği’nde düzenlenen toplantının Giuriati tarafından Dışişleri Bakanlığına 7 Ekim’de iletilen tutanağı 6-10-22, İzmir’in Yeniden İnşası, (İtalyan Birliği, protokol numarası 2486,0 giden evrak).

İstanbul'da birileri hâlâ 'meşruu' hükûmetin söz sahibi olduğunu ve hatta kazanılan zaferin nimetlerinden faydalanabileceğini düşünüyordu. Tutanağın tam bir sayfası, projenin sekiz maddeye bölünmüş ayrıntılarına ayrılmıştı. Sanki kendisinin yazdığı hatırlatmayı düzeltir gibi, Nogara tekrar söz alıp Ankara Hükûmeti'nin de bu projeye sıcak bakabileceğini ancak bu Hükûmetin hükûmetlerarası bir müzakerenin öznesi olamayacağını düşündüğünü söylemiştir: bu teşebbüs özel kuruluşlar yahut en fazla İtalyan Birliği tarafından gerçekleştirilmeliydi. Sinigaglia hemen itiraz ederek, İtalyan Birliği'nin Türklerle ne direk olarak müzakereye oturabileceğini ne de girişimin yürütme safına dahil olabileceğini belirtmiştir. İtalyan bir firmanın temsilcisi Fransız rekabeti konusunu gündeme taşımış; Nogara ise, tutanağa göre şöyle cevap vermiştir:

"İşte, problem, bahsedilen bu rekabeti yalnızca siyasî alanda değil finansal olarak da yenmektir, Fransızların sermayesi olabilir ancak İtalya'nın çok donanımlı olduğu teknik organizasyona sahip değiller."

Sinigaglia, İtalyan Birliği'nin resmî olarak dahil edilmesine yeniden karşı çıkmıştır. Zira, bu karar politik bir hareket görülebilir ve Türkler'de tatsız bir izlenim uyandırabilirdi. Sinigaglia'nın muhalefetine gerçek sebebi, belki de, Camianın yeniden kurulmasına ve Türkiye'nin, müzakere ettikleri bu projeye destek olacağına dair güvensizliği idi. Aslına bakılacak olursa, finans gruplarının da hemen dahil edilmesine karşıydı; ilk olarak, güçlü inşaat firmaları tarafından sunulan ciddi bir projeye ihtiyaç olduğunu savunuyordu. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu ilkin mali bir teminatın gerekli olduğu konusunda hemfikir diler. Fransız sermayesi ve İtalyan teknik işgücü arasında bir işbirliği yapma fikri de ortaya atılmış ve Sinigaglia teslim olmuştu. Sonuç olarak, bir çalışma komitesi hazırlanması, İtalyan Birliği ve Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla finans gruplarıyla iletişime geçilmesi ve İzmir'e bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

30 Eylül'de Sinigaglia bütün endişelerini Dışişleri Bakanlığına iletmişti; İzmir'deki İtalyanları koruyacak gerekli önlemler alınıyor muydu yoksa alınmıyor muydu? Sonra, şöyle tavsiye ediyordu:

"Konsoloslukların ve bankaların da, geç olmadan, değerli belge ve eşyalarını güvence altına alacak önlemler alması faydalı olacaktır."

Bu resmi mektuba Guariglia'yı muhatap alan el yazılı kısa bir not 29 Eylül tarihinde eşlik ediyordu:

“Türkiye’deki ve bilhassa İstanbul’daki yurttaşlarımızın kaderinin - engel teşkil eden birşey yoksa - güvence altına alınması dileklerle, bu mektubu bizzat gönderiyorum.”⁹

Daha dar bir çerçevede olmak üzere, bir başka toplantı da 10 Ekim tarihinde gerçekleşmişti¹⁰. Tutanağa göre, Sinigaglia, mütevazı ve gerçekçi bir politika ter-cihini yeniden önermiş:

“[Sinigaglia] imtiyaz elde etmeye yönelik eylemlerin pek akıllı olmadığını düşünmektedir; çünkü bu, büyük ödenek gerektirebilir, siyasî yetkilileri kuşku-landırır, diğer milletleri kıskandırır.”

Mühendis Roncoroni, “incelemelerin tamamlanması ve girişimlerin hare-kete geçirilmesi” için 200.000 Lire’lik bir fon oluşturulmasını, bunun için de her biri 5.000 Lire’lik 40 hissenin toplanmasını önermiştir. Sinigaglia, bu kadar küçük parçalara bölünmüş hisselerin, üyelerin hiçbirini yeteri kadar motive edemeyeceğini iddia ederek karşı çıkmıştır.

Daha sonra, Rumların ve Ermenilerin tam da bu zamanda oldukça makul şartlarla elden çıkardıkları fabrikaları, toprakları, vs.. satın alarak çok kârlı işler yapılabileceğini öne sürmüştür.

Komitenin hızlı bir şekilde kurulması ve İtalyan Birliği’nin desteğinin onay-lanmasıyla toplantı sona ermiştir.

Bazı şeylerin tam olarak yolunda gitmediği Sinigaglia’nın Guariglia için yaz-dığı bir nottan anlaşılıyor: sanayici, diplomata kendisini saat 12.30’a kadar boş yere beklediğini haber veriyordu. Sinigaglia ise komitenin kısa bir zaman içinde hazır olacağını yazıyor ve Hükûmetin desteğinde “ciddi¹¹” olup olmadığını soru-yordu.

12 Ekim’de İnşaatçılar Derneği’nde bir toplantı düzenlenmişti. Sonraki top-lantılar 13 ve 14 Ekim tarihlerinde mühendis Broggi’nin evinde yapılmıştır¹². İl-kinde Sinigaglia anonim ortaklıklı bir şirket kurulmasını teklif etmiş yalnız bu öneri olumlu sonuçlanmamıştı. İkinci toplantıda, İzmir’den son haberleri getiren Baron Aliotti de vardı. Yalnızca İzmir’i değil tüm Anadolu’yu vuran sosyal ve de-

9 İtalyan Birliği, protokol numarası 24490 (giden evrak).

10 İtalyan Birliği, “İzmir’in Yeniden İnşası İçin Düzenlenen Toplantı”, protokol numarası yok.

11 Numarasız vesika, 9 veya 10 Ekim 1922.

12 13 Ekim 1922, “İzmir’in Yeniden İnşası İçin Mühendis Broggi’nin Evinde Düzenlenen Toplantı”, Logosu ve protokol numarası yok.

mografik felaketin boyutları artık daha iyi algılanıyordu. İşte bu bakımdan, Aliotti şehrin yeniden inşasının yavaş bir süreç olduğunu söylüyordu: Durumu iyi analiz etmek gerekiyor, gereksiz harcamaların önüne geçmek ve her şeyden önce, kamu binalarının yeniden inşası için bir ihale ayarlamak gerekiyordu. Aliotti'nin sunumu öyle iç karartıcıydı ki bazıları, çalışma komitesi kuruluşunu daha sonraki bir tarihe göndermenin iyi olup olmayacağını soruyordu. Sinigaglia ve Aliotti ise komitenin gerekliliği konusunda ısrarcıydı. Sinigaglia, kendi fikrini şu tezle desteklemişti:

“Hükûmetimizin arkasında desteğini alabileceği, inşaat alanında her durumda herhangi teklif devredebileceği güçlü bir grup olmalıdır.”

Aliotti ise tezini şöyle destekler:

“Komitenin düzenlenmesi, gelecekteki göçümüzü hazırlamak ve takip etmek için vatansever bir eylem planı niteliğinde olacaktır. Finansal grupların projeye olan katılımı üzerine ise, baştan olmaması gerektiği üzerinde, görüş birliğine varılmıştır.”

Sinigaglia'nın “İzmir'in güncel *gerçek* durumu” (italik vurgu bize ait) üzerine dinleyenleri bilgilendirdiği bir başka toplantı da İnşaatçılar Derneği'nde 15 Ekim'de düzenlenmiştir. Burada bir başka zorluk ortaya çıkmıştır: Konuyla ilgilenen işadamları topluluklarının çok fazla olması.

18 Ekim'de Sinigaglia, Dışişleri Bakanlığına bağlı Avrupa ve Doğu Genel Müdürlüğü'ne en az üç mektup yazmıştır¹³. İlki Fransa'nın inşa işini tekeline alabileceği çekincesini ortaya koyuyordu. Devletler ve halkları arasındaki ilişkinin kendiliğinden değişme fikriyle bir ilgisi olmayan ve gerçeği hiç yansıtmayan rivayetlerden kaynaklanan bu korku, Türk Hükûmeti ile yabancı tüccarlar arasında, imtiyaz ve kapitülasyonların mantığından tamamen farklı, yeni ve farklı bir ilişki fikri doğuruyordu:

“Baron Aliotti tarafından verilen haberlere göre, Amiral Dumesnil, Fransız Hükûmetine verdiği bir raporda, Fransız cemaatinin tüm kurumlarının (Konsoosluk, kiliseler, hastane, okullar, vs.) – Türkiye tarafından karşılanarak - inşası için Mustafa Kemal Paşa'dan taahhüt aldığını ve dolayısıyla İzmir'in yeniden inşasında Fransızların resmî olarak tercihinin vaadini yazmıştı.

13 İtalyan Birliği, protokol numaraları 25542, 25543 ve 25544 (giden evrak), bu üç mektubun sonuncusu fasikül 7813'te, “İzmir'deki Yangının Zararları”.

Haberin doğrulanması durumunda, bunun ciddiyetini belirtmenin gereği yoktur.

Bu konudaki bakış açımızı paylaşma hakkını kendimizde görüyoruz.

Türkler eğer, İzmir'in yeniden inşasına müsaade ederlerse, ki bizce pek de olası bir durum değil, aldığımız haberlere göre Türkiye'ye hatırı sayılır bir kredi vermeye karar veren Fransızlarla rekabet içinde olacağız [Dışişleri Bakanlığı'nda mektubu okuyan tarafından altı çizilmiş]. İtalya'da, İzmir'in inşası için gerekli sermaye bulunamayacağından, ya bu girişimden vazgeçmek zorunda kalacağız ya da Fransızlarla, ki bizi nispeten ikinci plana iteceklerdir, bir anlaşma yapmak durumunda kalacağız.

Bize göre, İtalya için uygun olan, meseleyi kararsız bir şekilde değerlendirmek suretiyle bütün ülkelerin kapılarını her türlü olasılığa açık bırakmasını sağlamak ve Türklerin kimseye inşa için öncelik vermemesi fikrini desteklemektir. Bizce, İtalyan bir kuruluş Türk Hükûmeti'ne teknik bir işbirliği için hükûmetin hizmetinde olduğunu söylemeli; Türk Hükûmeti için yapılacak olan işlerin idaresinin sorumluluğunu üstlenip masrafların gelir olarak adlandırılacak olan yüzdesini alarak, olası bir kent imar planı, inşa ve nafia projeleri hazırlamayı üstlenmelidir. Bu türden bir öneri Türk Hükûmeti ["Türkler" in düzeltmesi] tarafından büyük bir sempatiyle karşılanabilirdi, zira ellerini hiçbir şekilde bağlamaz nitelikte, aksine yalnızca İtalyanların [metinde altı çizili] sunabileceği teknik bir işbirliği yapma imkanı verir: Aslına bakılırsa, dünyanın neresinde olursa olsun tüm bayındırlık işleri, Alman, İngiliz veya Fransız firmalarca yürütülse bile, İtalyan ihaleci, teknisyen ve işçiler tarafından yapıldığı bilinmektedir."

İkinci mektupta, değişen gerçeklere olan uyum çabasını gösteriyordu: Aliotti'nin, "tahtadan (dahi olsa) kulübeler" ve Türk dilinin öğretilmesi için okul açma önerisini aktarıyordu:

"İtalyan cemaati neredeyse sadece Rumca konuşuyor ve Türkçe bilmiyor. Ancak, Türkler, Rumca konuşanların Rum mu yoksa bir başka ülkenin vatandaşı mı olduğunu ayırt etmekte güçlük çektiğinden, günümüzde Türkçe'nin bilinmesi vazgeçilmez bir koşuldur [Dışişleri Bakanlığında mektubu okuyan tarafından altı çizilmiş]. İtalyan Camiasının çıkarına uygun düşen bu düşünce bir yana, İtalya'nın, diğer tüm uluslar arasında, birinci olarak, kendi okullarını açmadan önce, onların dilinin öğretilmesi için okul açması Türkler üzerinde büyük bir etki uyandırabilirdi [aynen]. Buna rağmen, Fransa'nın hep daha fazla ve daha iyisini yapacağı korkusu güçleniyor; İtalyan politikası ve diplomasisinin, kendi vatan-

daşlarının haklarını, diğer sömürgeci güçler kadar koruma kapasitesine sahip olmadığı fikri hep daha fazla hissediliyordu. Üçüncü mektupta bu konu ön plana çıkıyordu; Fransız Hükûmeti'nin, İzmir'deki tebaasına, maruz kaldıkları tahribatı derhal bildirmelerini istediğine dair bize bilgiler geliyor. Bu ihbarlar Dışişleri Bakanlığı tarafından toplanıyor; yeri geldiğinde, istatistiksel veri olarak ve Türk Hükûmeti'nin barış görüşmeleri esnasında bir talebi olması durumunda kullanılmak üzere sınıflandırılıyordu. Bizim delegasyonumuz, barış konferanslarına çoğu zaman teknik, istatistiksel ve belgeye dayanan bir hazırlık olmadan gidiyor oldu. Bu yüzden biz de işbu Bakanlıktan (gerekirse Hükûmetin maruz kalınan zararı tazmin etme manevi bile sorumluluğu veya mecburiyetinin olmadığını belirterek) en kısa zamanda zarar gören İtalyanların ihbarlarının toplanmasını organize etmesini yürekten rica ediyoruz.

Gelecek görüşmeler için gerekli tüm unsurları tedarik edebilmek için, Bakanlığımızın bu konuyla, ciddiyetle ve acilen ilgilenmesini rica ediyoruz.”

Bu endişeler temelsiz değildi: Dışişleri Bakanlığı, Cemaatin durumunu düzeltmek için mevcut olan fonun yetersiz olduğunu İzmir Konsolosluğu'na bildirmişti¹⁴.

Elimizdeki tutanağa göre, 20 Ekim'deki toplantının nerede yapıldığı çok net değil (İtalyan Birliği'nde yapıldığını varsayıyoruz)¹⁵. “Roma'ya yürüyüş”e sekiz gün var ve ilk defa bu tutanakta, ekonomik etken olarak faşizmin adı dolaysız olarak geçiyor. Sinigaglia, az sayıdaki büyük firmaların desteklediği bir komite fikrini savunarak tartışmayı başlatır:

“Dışişleri Bakanlığından alınan haberlere göre, Türk elçinin, faşist kooperatiflerin temsilcileri ile yaptığı görüşme, bu ikili ilişkilerin artık bir temele oturtulduğu izlenimi ve birlikte ortaya çıkarılabilecek imkanların göz ardı edilmemesi gerektiği hakkında bilgi vermiştir.

Adı geçen kooperatiflerin, kurulmakta olan komite ile ilişkilerinin devam etmesine dair olan eğilimin ortaya konduğu, faşist kooperatiflerin baş yöneticisi ile yapılan görüşme hakkında da bilgi vermiştir.”

14 Daha önce adı geçen 7792 numaralı paket, protokol numaraları 2334 ve 2335 (giden evrak), Dışişleri Bakanlığı sekreteri Fulco Tosti di Valminuta'dan İzmir Konsolosluğuna, 16 Ekim.

15 Logosu ve protokol numarası yok.

Hatta, söz konusu yönetici, faşist kooperatiflerin komitede kendi temsilcisinin bulunmasını istiyordu. Bu noktada, kötü bir izlenim bırakmak suretiyle, tutanağın söylenenleri birebir aktarmanın ötesinde yorumlaması karşımıza çıkıyor:

“Mühendis Sinigaglia, bu konuyla fikre karşı olunması gerektiğini yolundaki görüşünü ifade ediyor. *Ancak* ilgili alınan herhangi bir kararın ileri bir tarihe gönderilmesinin daha uygun olduğunu dile getirerek *görüşünü daha akıllıca* açıklıyor.” (İtalik vurgu bize ait).

Aliotti de komiteye katılmak istiyordu ve bu fikre karşı çıkan olmamıştı.

28 Ekim’de, daha doğrusu Roma’ya yürüyüşün yapıldığı gün, İtalyan Birliği’nde “İzmir’in Yeniden İnşası İçin Çalışma Komitesi Toplantısı” gerçekleşmiştir¹⁶.

Toplantıda bulunanlar: Mühendis Almagià, Baron Aliotti, Mühendis Roncoroni, Mühendis Brogli, Mühendis Sinigaglia, Mühendis Zoli: kısacası, meseleyi büyük bir gayretle takip edenler.

Sinigaglia, komite ile işbirliği yapmak isteyen faşist kooperatiflerin hali hazırda iletişime geçtiği Ankara Hükûmeti Roma temsilcisinin, komitenin kurulması hakkında en kısa zamanda bilgilendirilmesi gerektiğini hatırlatmıştı.

Toplantıda bulunanlar, Ankara Hükûmeti ile faşist parti arasındaki samimi ilişkileri göz önünde bulundurarak komite ile [sehven: gerçekte ise faşist kooperatiflerle] olan bağlantıların devam etmesini onaylıyorlar.

Daha sonra konu, Komitenin kuruluşu için anlaşma taslağına geldiğinde, taslak birçok itiraza maruz kalmış ve bu itirazlar doğrultusunda, Broggi, taslağın yeni bir versiyonunu hazırlamakla görevlendirilmişti.

İki gün sonra (30 Ekim) Mussolini, yataklı trenle Roma’ya varmış, kralın elini sıkıyor ve başkanı olduğu ilk hükûmetin liste hazırlıklarına başlıyordu. Sonraki aylarda, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan görüşmeleri bu konuya açıklık getirecekti: Türkiye, açlığı kulluğa tercih etmek suretiyle, kapılarını tamamen yabancı sermayeye kapatmadan kendi imkanlarıyla yapabileceğinin en fazlasını yapacaktı. İstanbul kadar İzmir onyıllarca uluslararası ticaret piyasasından uzak kaldı. Yabancı veya gayrimüslim Türk vatandaşı olarak kalmak çok da cazip değildi. Ele alışımız haftalarda göçen İtalyanlar geri dönmemiş ve henüz göçmemiş olanların büyük bir bölümü ise sonraki yıllarda Türkiye’yi terk etmişlerdi. Aliotti ve Mis-

16 Logosu ve protokol numarası yok.

sir aileleri ise kalmıştı. Cumhuriyetçi İzmir'de, dinler ve inançlar arası diyaloğun öncüsü olan Remo Missir, afaroz edilen büyük katolik ve antifaşist bilgin ve düşünür Ernesto Buonaiuti ile uzun yıllar boyunca yazıřtı¹⁷. İzmir'deki İtalyan cemaati sayıca oldukça azalmış; yalnız, sosyal ve kültürel alanda önem teşkil etmeye devam etmiştir.

---

17 Bkz. Missir di Lusignano, **a.g.e.**, ss. 619-621.

BATI ANADOLU'DA YUNAN İŞGAL METODU ÜZERİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ*

I- GİRİŞ

Bilindiği üzere 1815'te, Anadolu'da Türk siyasî hâkimiyetine son verme projesi olarak adı konan “Şark meselesi”; 1877-78 Osmanlı-Rus, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda önemli ölçüde mesafe katetmiş ve nihayet Mondros Mütarekesi ile neredeyse hedefe yaklaşmış bulunuyordu. Bu süreç içerisinde, bağımsızlığını henüz elde etmiş Yunanistan, yayılma alanının sürekli doğuya doğru genişletmenin hesapları içinde idi. Aslında Yunanistan'ın bu niyetleri, Batı tarafından da özellikle İngilizler tarafından sürekli teşvik ve tahrik ediliyordu. İtilaf devletleri içinde bulunmamasına rağmen, Başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'nun önemli bir bölümünün sonradan Yunanistan'a peşkeş çekilmesi, arkasında İngiltere ve Fransa'nın desteğini hisseden Yunanistan'ın iştahını iyice kabartıyordu. Her ne kadar müttefikleri İtalya'nın rahatsız olacağını bildikleri ve bir İtalyan-Yunan menfaat çatışmasına yol açacağı açıkça malum olsa da, İngilizler kendi menfaatlerinin Yunan'ı tercih yönünde olacağını düşünmekte idiler.

Daha 11 Ocak 1915'de, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord E. Edward Grey Yunanistan'a yaptığı teklifte, Sırbistan'a yardım şartıyla Anadolu kıyılarından hattı sayılır bir kısmın Yunanistan'a bağışlanacağını vaat etti¹. İngiltere Ortaelçisi H. Eliot da 12 Nisan'da müttefikler adına sunduğu bir notada; “Yunanistan'a Türkler'e karşı savaşa katılma bedeli olarak Ocak'ta vaat edilen Aydın vilayeti

---

* Necmettin Erbakan Üniversitesi.

1 **Türk İstiklal Harbi**, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları seri no:1, Cilt:2, Kısım:1, Ankara, 1963, s. 13.

dahilindeki araziyi garanti etmeye hazır olduklarını”² bildirdi. Yunanistan Kralı savaşa girmekte çekingen davranıyordu. Başbakan Venizelos ise hemen savaşa girmek taraftarıydı. Venizelos, Kralı ikna edemeyince istifa edip Girit’e gitti, orada Cumhuriyetçi bir hükûmet kurdu arkasından Selanik’e geldi ve o bölgenin idaresini ele geçirdi. Bu gelişmeler karşısında Kral ülkesinden ayrıldı. Venizelos 11 Haziran 1917’de Yunanistan’ı savaşa soktu³. Böylece Yunanistan, İtilaf Devletleri safında savaşa katılmanın bedeli olarak, daha önce hayal etmiş olduğu Türk topraklarına sahip olacaktı.

Yunanistan Mütareke ve sonrasında da bu isteklerini fırsat buldukça dile getirdi. Lord Granville, Yunan arazi istekleri hakkında 17 Kasım 1918’de Atina başına dayanarak verdiği raporda, Yunanların Oniki Ada, Kıbrıs, Batı Anadolu’nun kuzey kıyılarını ve Trakya’yı istediklerini yazmaktadır⁴. 30 Aralık 1918 günü barış konferansına Venizelos tarafından verilen bir muhtıradan ise, Bursa vilayetinin bir kısmı, Balıkesir sancağı ve hemen tamamı Türk olan Denizli sancağı hariç Aydın vilayeti talep ediliyordu⁵. Bu talepler çerçevesinde ilk adım olarak 15 Mayıs 1919 sabahından itibaren Yunan Kuvvetleri İzmir’e çıkmaya başladılar. Sözde, Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine dayanılarak Yunan işgal kuvvetlerinin İzmir’e çıkarılması hadisesi, aslında İtilafçıların kendi menfaatleri karşılığında Venizelos’a verdikleri müsaadeden başka bir şey değildi. Yunanistan açısından ise meseleye baktığımızda Megola İdea yönünde çok önemli bir fırsat yakalanmıştı. Bu yüzden Yunanlar açısından İzmir’e çıkmaları rastgele bir işgalin başlangıcı değil, sistematik bir işgal planının başlaması anlamı taşıyordu. Tabii ki bu işgal planı, belli bir metod dahilinde uygulamaya kondu. Şimdi Anadolu’da Yunan işgal metodunu analiz etmeye çalışalım.

II- ANADOLU’DA YUNAN İŞGAL METODU

İşgal arefesi ve işgaller sürecine baktığımızda Yunanların belli başlı şu metodları uyguladığını görüyoruz; 1- Anadolu’da kendilerine karşı oluşacak mukavemeti kırabilmek için Batı’nın din duygularını da kullanarak Türkler aleyhine kamuoyu oluşturmak, 2- Yerli Rumlardan faydalanmak suretiyle asayiş ihlal etmek,

2 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, 1986, s.60.

3 **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:2, Kısım:1, s. 13.

4 Jaeschke, **a.g.e.**, s.50

5 Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul, (yayın tarihi yok), s.33.

bu şekilde Yunan işgallerini haklı çıkarmak ve çare olarak kendi yönetimlerini kurmaya çalışmak, 3- Korku ve zulüm ile Türkler'i göçe zorlamak ve yerlerine Rum nüfus iskan etmek, 4- Halkı Yunan idaresini istemeye teşvik etmek.

1- Anadolu'da kendilerine karşı oluşacak mukavemeti kırabilmek için Batı'nın din duygularını da kullanarak Türkler aleyhine kamuoyu oluşturmak;

Yukarıda kısmen temas edildiği üzere Yunanistan kuruluşundan itibaren Roma'nın da varisi olduğu iddiasıyla sürekli Doğu'ya doğru genişlemeyi "bir ayağı Asya'da bir ayağı Avrupa'da büyük Yunanistan'ı kurmak" idealini taşıyageldi. Doğu'ya doğru gözünü dikmesinin sebepleri arasında şüphesiz, Türkiye'nin tabii servetleri ve tarım imkanları bakımından zengin olması başta geliyordu. Yunanistan, Anadolu üzerindeki hedeflerine ulaşabilmek için önce Batı kamuoyunda daha geniş anlamıyla Hıristiyan dünyasında -"Şark meselesi"nin de teşvikiyle- Türkler aleyhine propaganda yapmaya başladı. Propagandalarının ağırlık merkezini; "*Türk vahşeti ve Türklerin geri bir millet olduğu, bu sebeple Büyük Yunanistan'ın kurulması*" fikri üzerine inşa ettiler. Bu amaçla daha 1904'te Yunan hükümetinden talimat alan İstanbul'da Prodds isimli bir Rumca gazete çıkardılar. İsviçre'deki belli başlı gazeteleri tesirleri altına aldılar. Kahire'de Fransızca yayınlanan Reform Journal de Gair gazeteleri de Yunan ideallerini destekliyordu. Yine aynı yıllarda "ortak düşman" düşüncesinden hareketle Ermenilerle işbirliği içine girdiler. *Armenia and New East* gazetesi Yunanlarla ortak hareket etmeye başladı. Diğer yandan bellibaşlı ülkelerde mesela, Amerika, Fransa ve İsviçre'de kurdukları derneklerle Türkler aleyhine propagandalarına hız verdiler⁶. Yunanistan'ın amacı "Megalo İdea" yönünde Türkler aleyhine Hıristiyan kamuoyunu hazırlamaktı. Maalesef, 19.yy. başlarından itibaren Batı'da gelişen "tarih anlayışı" da Yunan emellerine hizmet eder nitelikte idi. Osmanlı Devleti, Mondros şartlarına geldiğinde, Yunanistan kendi lehine bir zemini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Venizelos Aralık 1918'de galip devletlerin din duygularını Türkler aleyhine istismar ve tahrik etmekte gecikmedi. Onun bu alandaki çalışmalarının en önemli sonuçlarından biri, İzmir'de komutan ve Vali olarak bulunan Nureddin Paşa'nın buradan uzaklaştırılması olmuştur. Çünkü Nureddin Paşa, bölgedeki silahlı Rum çeteleri ile amansız bir mücadeleye girmişti⁷. Yunanların işgal metodlarının bir parçası olan bu hareketleri, aslında silahlı mücadele taraftarı olan Türk idareci ve

6 Selahattin Salıslık, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eteryay**, İstanbul, 1968, s.271.

7 **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:2, Kısım:1, s. 15.

komutanlarını görevlerinden aldirmek ve böylece işgali kolaylaştırmak gayesine yönelikti.

2. *Yerli Rumlar'dan faydalanmak suretiyle asayiş ihlal etmek, bu şekilde Yunan işgallerini haklı göstermek ve çare olarak kendi kanunlarını uygulamaya çalışmak:* Yunan kuvvetleri daha İzmir'e çıkmadan önce Venizelos, Kızılhaç'ın yardımıyla Rumları kışkırtmaya çalıştı. Bu maksatla ilk olarak Amphitriti hastane gemisi 20.1.1919'da üç geçici ekip tertip etmek üzere İzmir'e geldi. Bunu, takip eden aylarda diğer gemiler izledi⁸. Kızılhaç adı altında silah ve cephane getirtilerek yerli Rumlar silahlandırılmaya başlandı⁹. İzmir'in işgalinden sonraki günlerde ise asayiş bozmaya yönelik çalışmalara hız verildi. Özellikle işgal edilmek istenen yerlerde daha önceden olaylar çıkartılıyordu. Mesela, Yunanlar Nazilli'yi işgal ettikleri vakit, Saraköy'e yaklaşmış bulunuyorlardı. Tam bu günlerde Sarayköy'de iki Ermeni katledildi. 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'in anlattığına göre, Rumlar tarafından tertiplendiğine hükmedilen bu cinayeti soruşturmak için Sarayköy'e İngiliz subayları geldi. Mutasarrıf ve Ask. Şb. Başkanı da 10 Haziran (1919)'da Sarayköy'e gittiler. Mutasarrıf burada, cinayetin Rumlar tarafından, asayişin muhtell (bozuk) gösterilmesi ve Yunanlar'ın celbi maksadıyla işlendiğini iddia ve ispata çalışmıştır¹⁰. Öte yandan, yine Buldan'ın Yunan işgalinde bulunduğu ve Yunan kuvvetlerinin Sarayköy'ü tehdit ettiği günlerde (Eylül 1920) kasıtlı olarak Sarayköy'de yaralama ve buna benzer olaylar çıkartıldı¹¹. Yukarıda, Denizli Mutasarrıfı gibi zamanın mülki idarecilerinin de tespit ettikleri üzere, çıkartılan bu olaylar Yunan işgallerine zemin hazırlamaktan başka bir şey değildi. Belki de bu davranışlarla Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gözönüne alınacak olursa, Yunan işgalleri hukuki sebeplere dayandırılmış olacaktı.

Diğer taraftan Yunanlar, Osmanlı idaresini zaafa uğratmak için her vesileden yararlanıyorlardı. Yunan işgal idaresi, bu maksatları için, mahalli yöneticileri

8 Jaeschke, **a.g.e.**, s.65

9 17. Kor. Komutan Vekili Fethi Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği şifrede; "İzmir'deki Yunan memurlarının propagandaları ve sâlib-i ahmer namı altında esliha ve cephane ve yerli Rumlardan kuvve-i müselleha teşkil ve makâsıd-ı ihtilalcevegâne takip ettikleri hususunda bura (İzmir) mümessilinin dikkatini çektiği"ni belirterek "İngiliz mümessil-i askerîsi Dikson'un Ayvalık'a giderek Yunan torpidosu Kumandanlığına tebligatta bulunduğunu yazmaktadır. (ATASE Arşivi, Klasör:8, Dosya:33, Fihrist:54).

10 M. Şefit Aker, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, C 2, İstanbul, 1937, s.60.

11 **ATASE Arşivi**, Klasör:2490, Dosya:122, Fihrist:16.

dahi değiştirebiliyordu¹². Mesela, Buldan'ı işgal ettikleri vakit, Kaymakam Cevdet Bey'i Ödemiş Kaymakamlığı'na nakil ettiler ve Buldan'da kadıyı vekil bıraktılar¹³. Yunanların işgal ettikleri yerlerde, Yunan kanun ve nizamlarını uygulamaya başlayacakları da duyulmuştu. İşgalleri altında bulunan arazide Yunan Drahmisi'ni muayyen rayiçle (1 Drahmi = 12,5 kuruş) koymaları Osmanlı yönetiminin diplomatik yoldan itirazlarına yol açtı¹⁴. Çünkü Yunanlar bu davranışlarıyla, Türk idaresini zaafa uğrattıyor ve halk arasında kendi otoritelerini benimsetmek istiyorlardı.

3- Korku ve zulüm ile Türkler'i göçe zorlamak ve yerlerine Rum nüfus iskan etmek:

Yunan işgal kuvvetleri daha İzmir'i işgal ettikleri gün, Türkler'e karşı mezalime başladılar. Tek suçları sırf feslerini başlarından çıkarmayıp "Yaşasın Venizelos" dememek olan pek çok Türk öldürüldü. Yağma ve insan kırımı ertesi gün de devam etti¹⁵. Katliam ve zulüm, Yunan işgallerinin tipik karakteristiğini oluşturmuştur¹⁶. Yunanlar bu hareketleriyle bir taraftan da Türkler'i göçe zorlamak istiyorlardı. Çünkü nüfus meselesi önemli idi. Bölgedeki Rum nüfusun oranı ne kadar yüksek olursa, Yunanistan'ın adı geçen bölgelerde hak talebi o kadar geçerli olacaktı. Bu sebeple Yunan hükümeti Batı Anadolu sahillerine başka yerlerden Rum göçmen getirmeye başladı. Onlara göre bu göçmenler, "gerek Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, gerek savaş sırasında 200.000 ile 300.000 arasındaki Osmanlı Rumlarının devlet tarafından tehcir veya evlerini terke mecbur edilmiş kimseler" idi. İngiliz Fevkalade Komiserliği de Yunanlar'ın bu görüşüne katılıyordu. İngilizler, böylece Yunan emellerini destekler bir tavır takındılar¹⁷. İleriki günlerde de Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden göçmenler Anadolu'yu gönde-

12 Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcir'in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bulleten**, C XXXVII, sayı 148'den ayrıbasım, Ankara, 1973, s.491.

13 **ATASE Arşivi**, Klasör:2490, Dosya:122, Fihrist:9.

14 Orhonlu, a.g.m.,

15 Jaeschke, **a.g.e.**, s.81; İzmir'in işgali gününde Yunanların yaptığı mezalim hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1987, sayı:8.

16 İtalyanların Anadolu'daki İşgal Metodunda ise bunun tam tersi olarak, daha ziyade "yardım", "sevgi" vb. kavramların öne çıkarıldığını görüyoruz.

17 Orhonlu, a.g.m.

rilmeye başlandı¹⁸. Ocak 1921 tarihine kadar İzmir bölgesine 126.000 Yunan göçmeninin getirilip yerleştirildiğini biliyoruz¹⁹. İngilizlerin desteğini almış olan Yunan işgal kuvvetleri, yerli Rumların da işbirliği ile işgal ettikleri yerlerde, çeşitli mezâlimlerle yerli Türkleri göçe zorladılar. Padişahın 15 Temmuz'da huzuruna kabul ettiği Morning Post muhabinine dediği gibi, "binlerce sessiz halk, Yunan askeriyle Rum çeteleri tarafından insan kırımına, yağma ve çapula, vurgunlara maruz" tutuluyordu²⁰. Bu tür muamelelerle Yunanlar, Türklere; "siz buralarda ne duruyorsunuz. Buralar Yunanistan oldu. Haydi Konya'ya"²¹ gibi ifadelerle göçü teşvik edip, işgali kolaylaştırmak niyetinde idiler. Aydın'ın işgalinden sonra binlerce Türk Denizli'ye, Isparta'ya ve diğer yerlere göç etmek zorunda kaldı. 2. Ordu Müfettiş Vekili Selahaddin Bey'in 23 Temmuz 1919'da Sadaret Makamına yazdığı raporda belirttiği gibi, "anâsır-ı İslamı hicrete sevk ve katl ve ifna suretiyle Yunanlar maksat ve gayelerine gittikçe yaklaşmakta"²² idiler.

4- Halkı Yunan idaresini istemeye teşvik etmek:

Yukarıdan beri anlatıldığı üzere, Yunanlar esas itibarıyla katliam ve zulm ile emellerine ulaşmak istemişlerse de zaman zaman halkın gönlünü kazanmak ve onlara hoş görünmek yolunu da denediler. Denizli Ask. Şb. Bşk. Tevfik Bey'in 9 Haziran 1919'da Şefik Bey'e gönderdiği rapordan anlaşıldığına göre, kendisinin tanıdığı İzmir'de piyano tüccarlarından Salon Soraf adındaki bir şahıs, İzmir Yunan komutanı ve Metropolit tarafından bizzat özel görevle Tevfik Bey'le görüşmek üzere gönderildi. Bir hayli samimiyet izharından sonra bu şahıs, Tevfik Bey'e Yunan adaletinden, Türk'ün Yunan'sız, Yunan'ın Türk'süz olmayacağından, İtalyanların mezaliminden bahsetmeye başladı. Konuşmasında İngilizler'in de Türkleri esir gibi kullanacaklarından bahseden Salon Soraf, buna karşı Yunan idaresinin aynı Türk kanunlarını ve memurlarını ibka edeceğini, memleketin medenileşeceğini, fukaraya dağıtılmak üzere bir hayli akçe getirildiğini, Yunanlar'ın buraya gelmesiyle sükûnetin korunacağını söyledi. Tabii Tevfik Bey'de bu şahısa gereken cevabı vermiştir²³.

18 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, sayı:21, vesika nu:545.

19 **Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921- 1922)**, 1972, s.16.

20 Jaeschke, **a.g.e.**, s.87.

21 Aker, **a.g.e.**, C 2, s.152-153.

22 **ATASE Arş.**, Klasör:15, Dosya:61, Fihrist: 43, 43-1, 43-2.

23 Aker, **a.g.e.**, C 2, s.51.

Hakikaten, Yunan Başbakanı Venizelos tarafından, İzmir'e gelecek karma komisyonun devr ve teftişi esnasında İslam ahaliye dağıtılmak ve Yunan idaresi lehinde propaganda yapmak üzere 250.000 Lira Aydın ve Nazilli taraflarına gönderilmişti²⁴. Bu propaganda işinde ise yerli Rumlar görev aldılar. Mesela, Uluborlu Ask. Şb. Başkanı'nın bağlı bulunduğu Burdur Askerlik Bölge Başkanlığına gönderdiği 5 Haziran 1919 tarih ve 40 sayılı şifrede belirttiği gibi, Rumlar'dan bazıları propaganda için Isparta, Burdur mıntıklarına gönderilmişti²⁵. "Takip edilen propaganda ve gaye İtalyanların. (yaptığı) gibi ahalinin Yunan'ı istemekte olduğu hakkında varaka almak" idi²⁶. Öte yandan Rumların yanısıra bazı Türklerin de Yunan propagandasına alet olduğu maalesef görüldü. Ispartalı tüccarlardan Ali Ulvi, Yunan propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklandı²⁷. Yunan himayesini istemeyi amaçlayan ve propagandistlerin eline verilen mazbatalar Türkçe olarak yazılmıştı. Aydın'ın işgalinden sonra hazırlanan mazbataların meali: "âdil Yunanlıların Aydın'ı işgal ettiklerinden dolayı ahâli-i İslamiyenin memnun ve müteşekkir kaldıkları, fakat Aydın'ın hayat-ı iktisadiyesi, Aydın demiryolunun hayat-ı iktisadiyesiyle kaim olduğundan hayat-ı mezkurenin idamesi için işgal-i Vakıfın bütün hat boyuna teşmilini istirham"²⁸ şeklinde idi. Şefik Bey'in de dediği gibi, "bu tür mazbataları cebren imza ettirmek imza ve mühür tasni etmek" Yunanlar için zor bir iş olamazdı²⁹. Yunan propagandistleri Burdur ve Isparta havalisinde halktan "imzalı rey varakası" toplamaya çalışıyorlardı. Bütün bunların yanında Yunan uçakları da halka ve askerlere bildiriler atıyordu. Bu bildirilerde, "fikrimiz Türk askerlerini yok etmek değil, Türk halkını Mustafa Kemal'in işkencesinden kurtarıp Anadolu'da güvenlik ve huzuru sağlamaktır... Köylerinize gidip serbestçe işlerinizle uğraşmalısınız. (bize katılanlar) Tekalif-i Milliye'den muaf tutulacaklardır"³⁰ deniyordu. Yunanlar, benzer uygulamaları pek çok yerde

24 Tayip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959, C 1, s.185.

25 **ATASE Arş.**, Klasör:11, Dosya:43, Fihrist: 14-1.

26 **ATASE Arş.**, Klasör:401, Dosya:4, Fihrist: 53-2; İtalyanlar da işgal metodlarında bu uygulamaları yaptılar. İtalyan İşgal metodu için bkz., Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999, s.32-40.

27 Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları**, s.170.

28 Aker, **a.g.e.**, C 2, s.150-151.

29 Aynı.

30 **Türk İstiklal Harbi**, C 2, Kısım:5, 1.kitap, Ankara, 1972, s.90.

yapıyorlardı. Mesela, Uşak'ta buldukları sıralarda da Uşak'ın 10 km. kadar civarındaki köylülere benzer propaganda broşürleri atmışlardı³¹.

III- SONUÇ

Buraya kadar ele alınan veriler ve yapılan değerlendirmeler, Yunanlar'ın “megalos idea” çerçevesinde, İzmir'i işgal arefesinde başlayan ve 15 Mayıs'tan sonra Anadolu'nun batısından doğuya doğru genişleyen işgal hareketlerinde nasıl bir işgal metodu takip ettikleri ortaya koymuştur. Öyle zannediyoruz ki, o günlerde sergilenen ve sonuç itibarıyla Anadolu'da Türk siyasi hâkimiyetini kırmayı amaçlayan işgal metodlarının, günümüzde “şark meselesi” çerçevesinde Türkiye üzerinde oynanmak istenen oyunları anlamamıza da büyük katkı sağlayacaktır.

---

31 Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Manisa-Uşak- Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2009, s. 42- 43.

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNDE İZMİR'İN İŞGALİ

Prof. Dr. Bige SÜKAN*

Giriş

19. yüzyıl başlarından itibaren “Doğu Sorunu” adı altında Osmanlı topraklarını parçalamak ve paylaşmak isteyen Sanayi Devrimi’ni tamamlamış Batılı devletler, I. Dünya Savaşı sırasında üçlü ve dördlü gizli paylaşım anlaşmaları imzalayarak Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde paylaştılar ve böylece Anadolu ve Ortadoğu’daki çıkar bölgelerini belirlediler. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ise, savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri hiç zaman kaybetmeden işgal eylemlerini başlattılar. Ne var ki, I. Dünya Savaşı’ndan mağlup çıkan devletlerle yapılacak barış antlaşmalarının koşullarını belirlemek üzere Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda hasta adamın mirasından pay almak isteyen yeni bir ortak ortaya çıktı. Bu ortak, son anda İtilaf Devletleri kanadında I. Dünya Savaşı’na giren Venizelos’un Yunanistanı’ydı ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan toprak istiyordu.

Yunan Başbakanı Venizelos, Trakya ve Anadolu’da yaşayan Ermeni ve Rumlar için self determinasyon hakkı talep ediyordu. Yunan Başbakanı’na göre, Trakya ve Anadolu Wilson prensiplerinin 12. maddesinde değinildiği gibi Türk değildi. Venizelos bu iddiasını abartılmış ve abartıldığı sonradan kanıtlanmış istatistiklere dayandırıyor. Ancak bu istatistikler Paris Barış Konferansı üyelerini tatmin etmemiş olacak ki, bu konuyu incelemek üzere bir komisyon kurulmuştu. 7 Mart 1919’da konferansa sunulan komisyon raporuna göre, Yunanistan’ın Trakya’daki istekleri genel olarak kabul ediliyor, ancak On iki Adalar ve Anadolu’da iddia ettiği haklara İtalya, Batı Anadolu’daki isteklerine de Amerikalı üyeler karşı çıkıyorlardı. Öyle ki, komisyonun Amerikalı üyesi coğrafyacı Profesör Westermann’ın

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

yaptığı araştırmaya göre, Yunanistan'a verilmek istenen Batı Anadolu'da yaşayanların %63'ü Türk, %32'si Rumlardan oluşuyordu¹.

İtalya, I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarından biri olan ve 17 Nisan 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Saint Jean de Maurienne Anlaşması'nda İzmir ve yöresinin kendisine bırakılmış olması nedeniyle Venizelos'un bu projesine karşı çıkıyordu. İngiltere ve Fransa ise, bu anlaşmayı Rusya'nın imzasının bulunmayışını gerekçe göstererek kadük sayıyorlardı. Tüm bu gelişmeler sürerken, Adriyatik'teki Fiume Limanı'na hem İtalya'nın hem de yeni kurulan Yugoslavya'nın sahip çıkması başka gerilimlere yol açacaktı. Şöyle ki, başta ABD Başkanı Wilson olmak üzere İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clémenceau Adriyatik'teki Fiume Limanı'na Yugoslavya'nın sahip çıkmasını destekleyince İtalya, 24 Nisan 1919'da Paris Barış Konferansı'ndan çekilecekti. Bunu izleyen günlerde Marmaris ve Fethiye'den başlayarak Kuşadası'na dayanan İtalyan işgaline karşılık İngiliz Başbakanı Lloyd George, Saint Jean de Maurienne Anlaşması'nda İtalya'ya bırakılan İzmir ve yöresinin İtalyan işgali altına girmesini engellemek amacıyla Yunanlıların İzmir'e çıkmasını önerecek ve 5-10 Mayıs 1919 tarihleri arasında cereyan eden gizli toplantılarda Venizelos aradığı olanağa sahip olacaktı. Dolayısıyla Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali, aslında Paris Barış Konferansı'nın siyasi bir kararı olmaktan öte İtalyanların bir oldu bitti ile kente girmelerinden endişe duyan İngiltere ve Fransa'nın yanlarına ABD'yi de alarak ve sadece bir askeri önlem olarak Venizelos'a bu olanağı tanımalarından kaynaklanıyordu. 7 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na dönen İtalyanlar ise, İzmir konusunda alınan kararı kabul etmek zorunda kaldılar. Ne var ki İzmir'in işgali, Batılı diplomatların hesap edemedikleri bir durumu ortaya çıkaracaktı. Öyle ki, Yunanlıların İzmir'e çıkarak kan dökmeye başlamaları, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'ya yenilişini olağan sayan, dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin ağır koşullarına katlanma eğiliminde olan, bunun yanı sıra askeri işgallere geçici olacağı düşüncesiyle katlanan Türk kamuoyunun uyanışını beraberinde getirecek ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın ateşini yakacaktı².

1 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1986, s. 54-59.

2 **a.g.e.**, s.60-61; Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., 1986, s. 410-411.

İzmir'in işgali, bir yandan Türklerin dört yıllık bir savaşın bezginliğini üzerinden atarak silkinmesini beraberinde getirirken diğer yandan Mondros Mütarekesi'ni izleyen ilk işgaller hakkında fazla bilgisi olmayan Fransız kamuoyunun Türk sorununa yakın ilgi duymaya başlamasına neden oluyordu. Hatta Fransız kamuoyu, İzmir'in işgalini ilk başta Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağına bir göstergesi olarak algılamakta, daha sonraları Türk millî uyanışının nedenlerinden biri olarak değerlendirecekti³. Fransa'nın Türkiye'de görev yapan üst düzey yetkilileri ise, Türk halkının özellikle İzmir'in işgali sonrası oluşan tepkisini yakından izliyor ve gelişmelerden Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı zaman kaybetmeksizin haberdar ediyorlardı.

I. İzmir'in İşgali karşısında Türk Halkının Tepkisi

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e Yunan birliklerinin çıkarılmasından altı gün sonra 21 Mayıs 1919'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, özellikle İzmir'in işgali ve İtalyan çıkarılması karşısında Türkiye'de heyecan ve galeyanın gittikçe arttığını bildirirken, Yunanlıların çıkarma yaptığının öğrenilmesi üzerine genel bir ayaklanmanın meydana gelmemiş olmasına dikkat çekiyor, ancak bunun tehlikenin bertaraf edildiği anlamına gelmediğini ve Türklerin hemen tepki göstermeyip daha geç patlayan bir millet olduğunu da söylemeden edemiyordu⁴.

3 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, TTK, 1988, s. 73,77.

4 Ministère des Affaires Étrangères (Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, bundan sonra MAE), Série E Levant 1918-1929 Turquie, Vol.89, Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 21 Mayıs 1919 tarihli telgraf, s.63. İzmir'in işgali Yunanlıların zulüm ve cinayetleriyle başlamıştı. Eazon Alayı kışlayı işgal etmiş ve Yunanlılar kışladaki bütün komutan ve subayları esir kafilesi halinde kordon boyunca yürüterek Eazon Taburu'ndan boşalan Patris Vapurunun ambarına hapsedmişlerdi. Kafilenin vapura götürülüşü sırasında Yunanlı ve Rumların ateş, süngü ve dipçik darbeleriyle 9 Türk subayı şehit olmuş, 21 subay yaralanmış, 27 subayın akıbeti de meçhul kalmıştı. Kışladaki erler ise, Yunanlılara esir olmaksızın işgalden önce (gecedan) kışlayı ve İzmir'i terk etmişlerdi. Türk subayları Patris Vapuruna götürülürken başka bir Eazon müfrezesi de hükümet konağını basmış, vali ve vilayet memurlarının birçoğunu yaralamışlardı. Yunan tümeninin diğer birlikleri ise işgal bölgelerine yerleşmişlerdi. Şehirde örfi idare ilan edilmiş, bütün polis ve inzibat karakolları işgal olunmuş, zabıta ve inzibat işleri Yunan askerleri tarafından idare edilmeye başlanmış, Türk gümrükleri Yunan emir ve kontrolü altına girmişti. Yunan tedhiş hareketi yalnızca 57 Türk subayının işgal günü öldürülüp yaralanmasıyla sınırlı kalmamış, katliam ve yağmacılık gittikçe şiddetlenmişti. Öyle ki, İzmir'in işgalinin ilk 48 saatinde İzmir ve banliyölerinde (Urla yarımadası ve köyleri dahil) 2.000'den fazla Türk'ün öldürüldüğü

Defrance, telgrafında ayrıca, Paris Barış Konferansı'nın alması muhtemel kararlarına ilişkin çelişkili haberlerin Türklerde heyecan uyandırdığına işaret ederek Barış Konferansı'na Türklerin haklarını savunmak üzere iki-üç Türk delege gönderilmesini öneriyor ve bunun asla tehlike yaratmayacağını, tam tersine Türkleri rahatlatacağını ve Fransa'ya minnettar olmalarını sağlayacağını belirtiyordu⁵.

İşte bu telgrafın gönderildiği tarihte, Fransa'nın başkenti Paris'te 18 Ocak 1919'dan itibaren çalışmalarını sürdüren Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki görüşmelere ara veriliyor ve çalışmalar tümüyle Almanya ile yapılacak barış antlaşmaları üzerinde yoğunlaşıyordu. Şöyle ki, 14 ilkesine ters düşmesi nedeniyle I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli paylaşım anlaşmalarına karşı çıkan ABD Başkanı Wilson, bu anlaşmalara göre paylaşılması öngörülen yörelerin ilgili devletlerin topraklarına katılması yerine yine aynı devletler tarafından Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında mandater bir rejimle yönetilmesini Paris Barış Konferansı'nda önermişti. Bu çerçevede 30 Ocak 1919'da alınan bir prensip kararına göre Suriye, Irak, Filistin ve Arap Yarımadası Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ve kurulması öngörülen Ermenistan ile birlikte mandater bir statüye tabi olacaktı⁶. 14 Mayıs 1919'da ise, Wilson ve Lloyd George Dörtler Meclisi'nden bütün Anadolu'nun mandaterliklere bölünmesine ait bir karar çıkartmışlar⁷, 21 Mayıs 1919'da da Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki görüşmelere ara verilmişti. Ne var ki, Paris'te barış görüşmelerini gözlemci olarak izleyen Hintli Müslüman delegelerin "İzmir katliamı" konusundaki tepkileri üzerine, kendilerini güçlü İslam ülkeleri olarak görmeye başlayan İngiltere ve Fransa'nın girişimiyle o tarihe kadar Paris'e hiç çağrılmayan Sadrazam Damat Ferit Paşa Paris Barış Konferansı'na davet edildi, hatta Fransızlar İngilizlerden önce hareket ederek onu kendi zırhlılarıyla 6 Haziran 1919'da Marsilya'ya götürdüler⁸.

---

tahmin edilmektedir. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C II, 1. Kısım, 3. B., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 43-44. İzmir'in işgal edildiği gün gerçekleşen Yunan zulüm ve cinayetlerine ilişkin belgeler için ayrıca bkz. Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C III, No.8 (Mart 1987), s. 461-471. Müttefik kaynaklarına göre Yunan işgal güçleri ve Rumlar, 15 Mayıs 1919 günü 400 civarında Türkü öldürmüşler, ayrıca Türk halkını tecavüz, dayak ve işkenceye maruz bırakmış, evlerini talan etmişlerdi. Zafer Çakmak, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2007, s.133.

5 Aynı telgraf, s.63.

6 Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s. 53-54.

7 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK, 1991, s. 196.

8 Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s. 64-65.

Bu arada İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri, İzmir'in işgali karşısında oluşan tepkiler hakkında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmeye devam ediyordu. Defrance tarafından 23 Mayıs 1919'da İstanbul'dan gönderilen telgrafta, Havas Ajansı için hazırlanmış bir basın bülteni Fransa Dışişleri Bakanlığı'na iletiliyordu. Bu bültende; İzmir olaylarının Müslüman dünyasını ve gazeteleri meşgul etmeye devam ettiği, İzmir'e Yunan birliklerinin çıkarılmasını protesto etmek ve Wilson prensiplerinin uygulanmasını sağlamak amacıyla Üniversite'de 22 Mayıs'ta bir toplantı yapıldığı, bunun yanı sıra binlerce Türk kadınının Üsküdar'da düzenledikleri miting kanalıyla İzmir'in Yunanlılarca işgaline yönelik protestolarını Türkiye'de görev yapan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne bildirdikleri, diğer yandan Türk gazetelerinden Anadolu'nun hemen hemen her köşesinden Hükümet'e protesto telgraflarının gönderildiğinin öğrenildiği, ancak Yunan birliklerinin İzmir'e çıkartılması sırasında meydana gelen vahim olayların, özellikle Müslümanların katledilmesinin ve Yunan askerî yönetiminin gerek asayişî sağlamak konusundaki beceriksizliğinin gerekse Osmanlı yetkililerine karşı kaba ve sert davranışlarının sansür nedeniyle basında yer almadığı, bununla birlikte bu gerçeklerin halk tarafından bilindiği ve sonuçta bir yandan protesto mitinglerinin düzenlendiği diğer yandan halkın Müdafaa-i Hukuk güçlerine katılmasının sağlanmaya çalışıldığı İzmir vilayetinde galeyanın hüküm süreceği bilgisi yer alıyordu⁹.

Görüldüğü gibi, başta Fransız Yüksek Komiseri olmak üzere Türkiye'de görev yapan Fransız yetkililer Türk halkının İzmir'in işgali sonrası oluşan tepkisini çok yakından izliyorlardı. Her ne kadar İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla 18 Mayıs'ta İstanbul Darülfünunu'nda düzenlenen toplantının tarihi basın bülteninde 22 Mayıs olarak yanlış verilmiş olsa da diğer bilgilerin gerçekleri yansıttığı söylenebilir. Özellikle Türk kadınlarının mitinglerin düzenlenmesinde rol almaları ve binlercesinin İstanbul mitinglerine katılarak İzmir'in işgaline yönelik protestolarını İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne duyurmaları, diğer yandan Anadolu'nun her köşesinden Hükümet'e gönderilen protesto telgrafları Fransızların en çok dikkatini çeken tepkiler olmuştur.

Esasında daha İzmir'in işgalinden önce, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun İtilaf Devletleri'nce yer yer işgal edilmesi karşısında

9 MAE, *Série E-Levant 1918-1929 Turquie*, Vol.89, Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 23.05.1919 tarihli telgraf, s.78.

protesto mitingleri düzenlenmeye başlamıştı. Örneğin, Asri Kadınlar Cemiyeti, Türk Ocakları gibi derneklerin organize ettiği mitinglerde işgal kuvvetleri protesto edilmişti. İzmir'in işgalinden sonra ise, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde halka yaptıkları zulüm ve katliamların duyulması, ülkede işgallere karşı oluşan tepkinin giderek büyümesini beraberinde getirmişti. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yas ilan edilmiş, okullar, eğlence yerleri, ticarethaneler kapatılmış ve peşpeşe mitingler düzenlenmişti. Diğer yandan İstanbul'da mitinglere ve protestolara aktif olarak katılanların sayısı artmış, özellikle kadın katılımcıların çokluğu ve kadın konuşmacıların heyecanlı konuşmaları dikkati çekmiştir¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı gün, 19 Mayıs 1919'da Türk Ocaklı gençlerin öncülüğünde İstanbul'da düzenlenen ve 50.000 kişinin katıldığı Fatih Mitingine çok sayıda Türk kadını da katılmış, Halide Edip Hanım ve İnas Darülfünunu'ndan Meliha Hanım, İzmir'in işgali ve yapılan zulümlerden duyulan acıyı dile getiren, halkı mücadeleye çağıran konuşmalar yapmışlardı. Tüm bu konuşmalardan sonra Miting Heyeti, Padişah ve ABD Başkanı Wilson'a işgalleri protesto eden birer bildiri göndermişti. 20 Mayıs 1919'da ise Üsküdar Doğancılar'da büyük bir miting yapılmış ve yine kadınların konuşmacı olduğu bu miting sonunda katılımcılar işgalleri protesto ettiklerini basın aracılığıyla tüm Dünya'ya ilan etme kararı almışlardı. Üsküdar mitingini Tıbbiyeli öğrenciler ile Kadıköy Fukara Cemiyeti hanımları öncülüğünde 22 Mayıs 1919'da düzenlenen Kadıköy Mitingi izlemişti. Halide Edip Hanım, Münevver Saime Hanım, Hayriye Melek Hanım yine konuşmacılar arasında yer alarak işgallerden duyulan üzüntüyü dile getiren konuşmalar yapmışlardı. Fransız Yüksek Komiseri'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Türk halkının tepkisiyle ilgili telgrafını gönderdiği 23 Mayıs 1919'da ise, 200.000 kişinin katıldığı Sultanahmet Mitingi düzenlenmişti. Ancak, Halide Edip Hanım'ın Türk halkını mücadeleye çağıran efsanevi konuşmasını yaptığı bu miting, İtilaf Devletleri'ni ve Hükümet çevrelerini son derece rahatsız etmişti. Kadın-erkek büyük katılımlarla gerçekleşen İstanbul mitingleri öylesine etkili olmuştu ki, Sultanahmet Mitinginden sonra işgalci devletlerin bas-kılarıyla İstanbul Hükümeti mitingleri yasaklamıştı. Bununla birlikte 30 Mayıs'ta

10 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 72-73.

Sultanahmet'te ikinci bir miting yapılmış ve mitingin sonunda alınan kararlar Padişah, hükûmet yetkilileri ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmişti¹¹.

İstanbul'un yanı sıra İzmir Vilayeti'nde de protesto mitinglerinin düzenlenmesi ve halkın Müdafaa-i Hukuk güçlerine katılmasının sağlanmaya çalışılması Fransız görevlilerin dikkatinden kaçmamıştı. Şöyle ki, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğinin şehrin Türk halkı tarafından öğrenilmesi üzerine 14 Mayıs 1919'da İzmir'de bazı siviller, subaylar ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti mensupları Sultanî binasında toplanarak İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin adını Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" olarak değiştirmişler ve İzmir halkının işgale karşı olduğunu göstermek amacıyla o gece bir miting düzenleme kararı almışlardı. Aldıkları diğer kararlar arasında ise, "Anadolu'nun öteki illerine ve İtilaf Devletlerine telgraflar çekmek", "İzmir içinde silahlı bir direnme Yunanlıların katliama girişmesine yol açacağından eli silah tutan gençlerin Ege'nin iç kesimlerinde kuracakları örgütlerle düşmana karşı koymak" bulunuyordu. Dolayısıyla İzmir'de 14/15 Mayıs gecesi düzenlenen ve on binden fazla, hatta kırk bin civarında insanın katıldığı söylenen Maşatlık Mitingi'nde yapılan konuşmalarda İzmir'in Türklere alınamayacağı ve Yunanistan'a verilemeyeceği dile getirilmişti. Mitingin sonunda ise Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi imzasıyla "İzmir ve havalisi Yunan'a ilhak ediliyor. İşgâl başladı... Son imdadımız sizin göstereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingler, telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihaka hazırlanınız..." içerikli bir telgraf Türkiye'nin her tarafına gönderilmişti. Millî Mücadele ruhunun ortaya çıkmasında ve kuvvetlenmesinde bu mitingin büyük yararı olmuştur. Özellikle mitingin sonunda gönderilen telgrafla birlikte Anadolu'nun her tarafında baş gösteren genel heyecan, milletin topyekûn mücadeleye karar vermesinde önemli rol oynamıştı. Diğer yandan mitingden sonra Amiral Calthorpe'nin şahsına bir kaç gün içinde 675 adet protesto telgrafının gönderilmiş olması, telgrafın ne kadar etkili olduğunu kanıtlıyordu¹².

11 **a.g.e.**, s. 73-77; Muhittin Gül, "Millî Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (10-11 Aralık 1994)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1996, s. 48-51; Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", **Türkler**, Cilt XV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1230-1231. Millî Mücadele'de düzenlenen mitingler konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986).

12 Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, s. 97-108.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi fiilen başlatan Mustafa Kemal Paşa ise, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali üzerine 28 Mayıs'ta Havza'dan valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlıklarına gönderdiği bir genelge ile ülke bütünlüğünün korunması için ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerektiğine işaret ederek yöneticilerden buldukları yerlerde düzenlenecek büyük ve heyecanlı mitinglerle, diğer yandan İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Bab-ı Ali'ye gönderilecek etkili telgraflarla işgallerin protesto edilmesini istiyordu. O'nun bu yönergesi üzerine her yerde gösteriler yapılmaya başlıyordu¹³.

İşgalci devletlerin mitinglere tepkisi çok sert oldu. İngilizler, bir yandan 28 Mayıs 1919'da Sultanahmet Mitinginden sonra Fransızlara haber vermeksizin 67 Türk devlet adamını ve 11 Kars Şurası üyesini Malta'ya sürecekler¹⁴, diğer yandan 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyetlerinden ötürü geri çağırılması için Harbiye Nezareti nezdinde harekete geçeceklerdi¹⁵. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa 8 Haziran'da Harbiye Nezareti kanalıyla İstanbul'a geri çağırıldı; ancak O, Ordu Müfettişliği sıfatının tehlikeye düştüğünü görerek İstanbul'a dönmeyi reddediyor ve bir an önce girişimini kişisel olmaktan çıkarıp millete ve orduya mal etmek istiyordu¹⁶. Bu yöndeki çalışmaları ise 21-22 Haziran'da yayınlanan Amasya Genelgesi'nde anlamını buluyordu. Bu genelgede yer alan "vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul'daki hükümet üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır" kararıyla da, ulusun artık topyekûn işgallere karşı mücadele vermesi gerektiği vurgulanarak ilk defa belgesel olarak ulusun kendi haklarına sahip çıkması gerektiği ilan ediliyordu.

13 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev 1919-1920**, C I, Ankara, TTK, 1982, s. 31-33.

14 Her ne kadar sürgün 28 Mayıs'ta gerçekleşmiş olsa da karar 15 Mayıs'ta Yunan birliklerinin İzmir'e çıkarılması üzerine alınmıştı. İzmir'in işgaline karşı Türk kamuoyunda büyüyen tepki, Harbiye Nezareti'ndeki Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Türk devlet adamlarının Malta'ya sürülmeleri sorununu beraberinde getirmişti. İstanbul'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un yardımcısı Amiral Webb, Mondros Mütarekesi sonrası tutuklanmış oldukları Türkleri ellerinden kaçırma endişesiyle bu kararı almıştı. Bilâl Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 95-102.

15 Jaeschke, s. 122-125.

16 Sabahattin Seleğ, **Anadolu İhtilali**, C I, 3. B., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966, s.256.

Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasından birkaç gün sonra, 25 Haziran 1919'da İstanbul'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yeni bir telgraf gönderen Fransız Yüksek Komiseri Defrance, 15 Mayıs 1919'dan önce İzmir bölgesi de dahil olmak üzere Küçük Asya'nın sakin olduğunu, halbuki hali hazırda durumun kaygı verici olduğunu, diğer yandan Yunan askerlerinin İzmir'de karaya çıkışları ve ilk işgal eylemleri sırasında Türklerin direniş göstermemiş olmasının onların işgali kabul ettikleri anlamına gelmediğini yeni olayların kanıtladığını, öyle ki tüm Müslüman halkın Yunanlılara karşı koymaya hazırlandığını bildirecek, ayrıca bu hareketin yaygınlaştığına da dikkat çekiyordu¹⁷.

Defrance, kendisine gelen bilgilere göre iki önemli direniş ve eylem merkezinin kurulmuş olduğunu, birisinin Doğu vilayetlerinde (Samsun ve Trabzon'un iç bölgesinde), diğerinin ise İzmir Sancağı'nın doğusunda bulunduğunu, birincisinin başında görevinden azledilmiş olan 9. Ordu komutanı generalin gözüktüğünü, ikinci direniş merkezinde ise büyük olasılıkla silah altındaki askeri birliklerden destek alan çetelerin mücadeleyi başlattığını ve subaylar tarafından örgütlenen bu hareketi yönetenlerin de General Nurettin ve eski Hamidiye Kruvazörü Komutanı Rauf Bey olduğu izlenimini edindiklerini haber veriyordu. Bunun dışında "Yunan işgali altına girmiş Bergama'yı geri aldıktan sonra Türkler, Yunanlılar Menemen'de Müslümanları katlederken Ermenilerin güvenliğini sağladılar..." saptamasını yapıyordu¹⁸. Fransız Yüksek Komiseri telgrafının devamında

17 **MAE, Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.89**, Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 25 Haziran 1919 tarihli telgraf, s.152.

18 **Aynı telgraf**, s.153. Nurettin Paşa 20 Ocak 1919'da Aydın Vilayeti (İzmir) Valiliği'ne atanmış, ayrıca 9 Şubat'ta 17. Kolordu Komutanlığı emrine verilmişti. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, TTK, 1970, s.14,16. İzmir'in Yunanlılara verileceği haberleri Mondros Mütarekesi'nden sonra yayılmaya başlamıştı. İşgal öncesi yerli Rumların Ege kıyılarında başlattıkları tedhiş hareketleri, yağmalamaları, katliamları ise aslında işgale bir hazırlıktı. Batı Anadolu'ya yerleşen Rumların yurt içi ve yurt dışında yaptıkları propagandalar ve işgal öncesi başlattıkları mezalim Kuva-yı Milliye düşüncesinin doğuşunda büyük etken olmuştu. Nurettin Paşa yerli Rumların yarattıkları olayların gelişmesi karşısında gazetecilere verdiği demeçte "İzmir'e yapılacak bir Yunan çıkarmasının silahla karşılık göreceğini ve ne olursa olsun kan dökülmesiyle sonuçlanacağını" açıkladı. İzmir valisi olarak görev yaptığı sürece bölgenin işgalini kolaylaştıracak hareketlere izin vermeyen Nurettin Paşa'nın bu tavrı nedeniyle görevinden alınmasını isteyenler (başta Rumlar), onun Mart 1919'da Aydın'da Rum katliamı hazırlığında bulunduğu dair sahte belgeler düzenlemişler ve Paris Barış Konferansı'na göndermişlerdi. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı baskı sonucu Damat Ferit Hükümeti 11 Mart 1919'da Nurettin Paşa'yı görevinden almıştı. Diğer yandan Nurettin Paşa, İzmir'de 17 Mart 1919'da Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti'nin Büyük Kongresi'nin toplanmasında

ise, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin nispeten huzur içindeki bir bölgede karışıklık ve anarşiye neden olduğunu, dolayısıyla İzmir deneyiminin başarısızlıkla sonuçlandığını kabul etmek gerektiğini ve bu kötü durum karşısında çözüm yollarının aranması gerektiğini, diğer yandan Anadolu'da Türk direnişini yöneten subayların geri çağırılması için Osmanlı Hükûmeti nezdinde girişimde bulunacağını Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyordu¹⁹.

Müttefik Orduları Doğu Başkomutanı General Franchet d'Espérey de, İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri gibi İzmir'in işgalinin yol açabileceği sonuçlar konusunda endişeliydi. Fransa Harp Bakanı'na gönderdiği 1 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, İzmir'in Yunanlılarca işgalinin Türk milliyetçiliğinin uyanmasına neden olabileceği konusunda kendisini (Fransa Harp Bakanı'nı) pek çok kez uyardığını hatırlatarak İttihat ve Terakki Komitesi'nce kullanılan, millî ve dinî duyguları sömüren hareketin bütün Anadolu'ya yayılabileceğine, dolayısıyla İzmir bölgesindeki Hıristiyan toplulukların durumunu tehlikeye sokabileceğine işaret ediyordu²⁰.

Telgrafında Türklerin mücadelelerini bir yandan silahlı düzensiz çetelerle diğer yandan ordudan ayrılmış subayların komutasındaki birliklerle sürdürdüğünü, hatta bazı vilayetlerde kısmi seferberlik emri verildiğine dair duyumlar alındığını, ne var ki Anadolu hareketi karşısında Osmanlı Hükûmeti'nin hiçbir etkili girişimde bulunmadığını da vurgulayan Franchet d'Espérey, bu nedenle İstanbul Hükûmeti'nin büyük olasılıkla suç ortaklığı yaptığını ve her halükârda bu hareketi bastırmakta yetersiz kaldığını düşünüyordu. Dolayısıyla durumu İstan-

---

rol oynamıştı. Bu kongrenin Batı Anadolu'nun büyük çoğunluğunu kapsamına alan çapta oluşu, Kuva-yı Milliye'nin düşünce yapısının ve mücadele azminin oluşmasında önemli katkısı olmuştu. Cemiyet'in şubeleri civar sancaklarda da kurulmuş, ayrıca dindar bir kişi olan Nurettin Paşa tarafından İzmir'de üyeleri daha çok hocalar, müderrislerden oluşan Cemiyet-i İlmiye isimli bir direniş örgütü daha kurulmuştu. Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s.21-35, 173. Rauf Bey, İzmir'in işgalinden sonra İzmir'de dağılan 17. Kolordu ve 56. Tümen birliklerini toplamak ve Yunanlılara karşı direnecek bir kuvvet oluşturmak görevini Albay Bekir Sami Bey'e teklif etmişti. Bekir Sami Bey bu teklifi kabul etti ve Harbiye Nezareti'nden 20 Mayıs 1919'da tayin emri çıkarıldı. Eline yazılı emir ulaşmadan Harbiye Nazırı'nın sözlü emriyle Manisa'ya gitmek üzere 21 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket eden Albay Bekir Sami Bey, Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmasında büyük rol oynamıştır. Aydınel, s.107.

19 Aynı telgraf, s.153-156.

20 MAE, **Série E-Levant 1918-1929 Turquie**, Vol.89, Franchet d'Espérey'den Fransa Harp Bakanı'na 01.07. 1919 tarihli telgraf, s.175.

bul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne bildirecek ondan bölgede asayişin sağlanması konusunda diğer İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'yle birlikte Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmalarını istediğini, bununla birlikte bu isteğinin etkisiz kalmasından endişe ettiğini de Fransa Harp Bakanı'na söylemeden geçemiyordu²¹.

Bunun da ötesinde, Franchet d'Espérey, her ne kadar Yunan kuvvetleri İzmir Sancağı'nda en kısa zamanda dört tümenle takviye edilecek olsa bile yine de Yunanlıların gerek İzmir bölgesinde gerekse Anadolu'nun başka yörelerinde dindaşlarını korumak amacıyla İtilaf Devletleri kuvvetlerinin silahla müdahale etmeleri yönünde İtilaf Devletleri'nden yardım talep edebileceklerini, ne var ki Fransızların Yunanlıların işgal ettikleri toprakları korumak amacıyla hiçbir şekilde İzmir bölgesinde (Yunanlıların yanında) müdahale etmemesi gerektiğini, zira böyle bir müdahalenin Müslüman dünyası nezdinde Fransa'nın itibarını sarsacağı gibi özellikle Yunanlılarca işgal edilmemiş bölgelerde yapılacak bir askerî müdahalenin Fransa'ya pahalıya mal olacağını, öyle ki bölgedeki askerî güçlerini artırmalarına, dolayısıyla büyük fedakârlıklar yapmalarına neden olacağını söyleyerek Fransız Harp Bakanı'nı uyarıyordu²².

II. Yunan Zulüm ve Katliamları

Müttefik Orduları Doğu Başkomutanı Franchet d'Espérey, gerek Anadolu hareketinin gerekse İzmir'in işgalinin olası sonuçları konusunda bir yandan Fransız Harp Bakanı'nı uyarırken diğer yandan İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ı da İzmir Vilayeti'nin siyasi ve askeri durumu konusunda bilgilendirmeyi ihmal etmiyordu. Defrance ise, Franchet d'Espérey'in kendisine gönderdiği İzmir Vilayeti'nin genel durumuna ilişkin 27 Haziran 1919 tarihli bir raporu Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a iletmekte gecikmiyordu²³. Franchet d'Espérey tarafından 18 Haziran-26 Haziran 1919 tarihleri arasında Küçük Asya'da (Batı Anadolu'da) görevlendirilen Yüzbaşı Gilloux'nun hazırladığı bu raporda, "Bergama çarpışması, Menemen Katliamları" başlığı altında Yunanlıların yaptığı zulüm, vahşet ve katliamlar ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu.

21 Aynı telgraf, s.176.

22 Aynı telgraf, s.177-178.

23 MAE, Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.89, Defrance'tan Pichon'a 5 Temmuz 1919 tarihli telgraf ve ekinde Yüzbaşı Gilloux'nun 27 Haziran 1919 tarihli raporu, s. 195-204.

Menemen'deki Yunan vahşet ve katliamları Yüzbaşı Gilloux tarafında şöyle aktarılıyordu:

“İzmir’e Yunan birliklerinin çıkmasıyla meydana gelen vahim olaylar içinde en ciddileri 14 ve 16 Haziran 1919’da Bergama ve Menemen’de yaşanmıştır. 12 Haziran’da bir Yunan taburu Menemen’den Bergama’ya sevk edilmişti. O civarda toplanan Türk çeteleri ise kasabaya yerleşmiş bulunan Yunan taburuna 14 Haziran’da saldırarak 425 kadar Yunan erinin kaybına yol açmışlar, bunun üzerine Yunan askerleri hiç zaman kaybetmeksizin Menemen’e kaçmışlar, ancak yollarının üzerinde bulunan Türk çiftliklerini yağmalamayı ihmal etmemişlerdi... Dolayısıyla Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiş köylerde ve Menemen’de, özellikle Müslüman halk misillemeden korkmaya başlamıştı. Müslümanlara yönelik bir katliamdan endişe eden Menemen Kaymakamı 15 Haziran akşamı görevli Fransız çavuşa endişelerini aktarmış, daha sonra bu iki yetkili Menemen’deki Yunan Jandarma Yüzbaşısı’ndan Müslümanlara karşı şiddet uygulanmayacağına dair güvence istemeye karar vermişlerdi. Yunanlı yüzbaşı bu teminatı vermiş ve gece olaysız geçmişti. 17 Haziran sabahı ise, gara gitmek üzereyken evine dönmesi ihtar edilen hatırı sayılır bir Türk bunu kabul etmediği için öldürülmüştü. Bu bir katliam işaretiydi. Şöyle ki, daha sonra Menemen Kaymakamı, Yunanlı askerler tarafından öldürülmüş...gece şehre gelen Yunan takviye kuvvetleri ise Türkleri kadın, erkek, çocuk demeden katlederek ve tüm Müslüman evlerini yağmalayarak Bergama’da verdikleri insan zayıtının intikamını almışlardı... Menemen’de Türklere yönelik katliam, tesadüfen Menemen’den geçen trende bulunan Manisa istihbarat servisinde görevli bir İngiliz teğmenin müdahalesiyle sona ermişti. Ölü sayısı 100 civarındaydı. Örnek olarak, Yunan süngüsünün delip geçtiği, Yunan kurşununa hedef olmuş, başına şiddetli dipçik darbeleri almış 12 yaşında bir kız çocuğu katliamdan iki gün sonra hâlâ gömülmemiş, sokaklarda duran cesetlerin ortasında kıvıldamadan yatıyordu. Tedavi edilmemiş yaralıların pansuman yapılmamış yaraları ise korkunçtu. Biri yüzbaşı, diğeri çavuş iki İtalyan subayın eşlik ettiği bir İtalyan doktorun Konak’a girmesi Yunan birliklerince engellenmişti. Bütün Müslüman evleri yağmalanmıştı. Türklere yönelik katliamın gerçekleştiği akşam ise, cepleri tıka basa banknotlarla dolu Yunan askerleri bir kahvede içki içerken görülmüşlerdi. Yunanlıların Menemen’de Türkleri katlettikleri günün sabahı Rumlara ait dükkânların kapalı olduğu, sabah saatlerinden itibaren Yunan askerlerinin yürüyüş düzeninden muharebe düzenine sokuldukları ve yerli Rumların ellerinde sopalar bulunan yağmacılara kılavuzluk ettiği göz önüne alındı-

ğında, katliam eyleminin önceden tasarlandığını tahmin etmek güç değildir... O zamandan beri perişan olmuş halk bölgeyi terk etmek istemesine karşın Yunan askerî yetkilileri buna karşı çıkmaktadır. Durum kısmen sakinidir. 24 Haziran'da İzmir'deki Yunan komutanı bir resmî bildiri yayınlarak Menemen'de saldırıya uğrayan Yunan birliklerinin kendilerini savunduklarını ve stratejik nedenlerle boşaltılan Bergama'nın yine aynı nedenler yüzünden tekrar işgal edildiğini bildirmiştir.”²⁴

Nazilli-Aydın bölgesine de raporunda yer veren Yüzbaşı Gilloux, “kurban” sayısının daha az olması nedeniyle bu yörede meydana gelen olayları daha az önemli buluyordu. Bununla birlikte bu kanlı olayların İzmir bölgesi halkını dehşete düşürdüğünü, gergin ve panik halindeki Türklerin doğuya doğru, Rumların ise İzmir'e kaçmak istediklerini, hatta İzmir'de 35.000 Yunan askerinin bulunmasına karşın Rumlar da dahil olmak üzere şehir halkının tedirgin olduğunu, Rumlarla hemen hemen aynı sayıda olan Müslümanlara sürekli eziyet edildiğini, horlandığını, sonuç olarak durumun çok ciddi olduğunu ve Yunanlı komutanın halka eziyet ettiğini, dinî duygularını incittiğini, gelenekleri yok ettiğini, tek kelimeyle insanları kendisinden nefret ettirdiğini, dolayısıyla onca onur kırıcı eylemden sonra Türklerin asla Yunanlıların Küçük Asya'da kalmalarına izin vermeyeceklerini, öyle ki Barış Konferansı'nda İzmir, Yunanistan'a bırakıldığı takdirde Yunanlıların burada barınmalarının çok zor olacağını ve Türklerin asla Yunanistan'ın vesayetini kabul etmeyeceklerini, diğer yandan Yunanlılara karşı mücadele verirken kesinlikle İtalyanlardan destek alacaklarını, zira Kuşadası'ndan Aydın demiryolunun güneyine uzanan bölgede halen İtalyanların Türklere hem silah tedarik ettiğini hem de onları savaşa yönlendirdiğini bildiriyordu²⁵.

Müttefik Orduları Doğu Başkomutanı Franchet d'Espérey tarafından İzmir vilayetinin durumu hakkında bilgi toplamak üzere özel misyonla Batı Anadolu

24 **MAE, Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.89**, Yüzbaşı Gilloux'nun 27 Haziran 1919 tarihli raporu, s.199-201.

25 **Aynı rapor**, s. 201-203. Yüzbaşı Gilloux'nun raporunda İzmir'de oturan Müslümanların Rumlarla hemen hemen aynı sayıda oldukları ileri sürülmekte, halbuki Lausanne'daki Türk Yurdu tarafından yayınlanan “Küçük Asya ve Nüfus Dağılımı” başlıklı risalede Venizelos'un talep ettiği İzmir vilayetinde Rum nüfusun oranının %14, Türk nüfusun oranının ise %77 olduğu bilgisi yer almaktadır. Fransız kaynaklarına dayanarak hazırlanan bu istatistiklere göre, İzmir şehrinde bile Türk nüfusun oranı %41 iken Rum nüfusun oranı %20'dir. **MAE, Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.89**, Lausanne Türk Yurdu tarafından yayınlanan 1919 tarihli “Küçük Asya ve Nüfus Dağılımı” başlıklı risale, s.146-148.

(Küçük Asya)'ya gönderilen bir Fransız Yüzbaşısı tarafından kaleme alınan yukarıdaki rapor, özellikle Yunanlıların Menemen'de yaptıkları katliamlara ilişkin ayrıntılı bilgiler içermesi açısından yadsınamaz bir önem taşımaktadır. İzmir'e çıkarılan Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919 günü yaptıkları zulüm ve katliamlar hakkında gerek Türk gerek yabancı kaynaklı pek çok belge bulunmakla birlikte²⁶, İzmir'in işgali sonrası Bergama ve Menemen'de yaşanan Yunan zulüm ve katliamları bu kez Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderilen resmî bir Fransız raporuyla teyid edilmektedir.

Şöyle ki, İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar işgal alanlarını genişletmek istemişler ve Yunan Tümen Komutanı'nın 19 ve 20 Mayıs 1919 tarihlerinde verdiği emirler doğrultusunda Yunan kıtaları 21 Mayıs akşamına kadar güney yönünde Torbalı'ya, doğuda Kemalpaşa'ya, kuzeyde Menemen'e kadar olan yerleri işgal etmişlerdi. Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgaliyle birlikte ise, Balkan Savaşı'ndan sonra tehirci tabi tutulan Bergamalı Rumlar, Yunanistan'dan geri dönmeye başlamışlardı. Rumlar çeteler oluşturarak Bergama'da Türklere saldırırken, Türkler de korku içinde Soma'ya göç ediyorlardı. Yunan kuvvetleri, Bergama'yı işgal etmek amacıyla 9 Haziran'da Menemen'den hareket etmişler ve kazanın ileri gelenlerine kimsenin malına, canına, ırzına dokunulmayacağını söyleyerek hiçbir Türk direnişi ile karşılaşmadan 12 Haziran'da Bergama'yı işgal etmişlerdi. Ne var ki işgalden sonra Yunanlılar ve yerli Rumlar tarafından Türk halkına zulüm yapılmış, malları gasp edilmişti. Bergama'da bu olaylar meydana gelirken Ayvalık, Balıkesir, Soma ve Kırkağaç'tan gönderilen millî müfrezeler ile Akhisar'dan toplanan millî kuvvetler Kuva-yı Milliye adı altında 14 Haziran'da Bergama'yı Yunanlılardan geri almak için taarruza geçmişlerdi. Kuva-yı Milliye ile Yunan ordusu bünyesinde teşkilatlandırılan Rum çeteleri arasında 7-8 saat süren bir çatışma yaşanmış ve Bergama'da bulunan Yunan taburu millî kuvvetlerimiz tarafından yok edilmişti. Sonuçta kaza 15 Haziran'da Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmıştı. Yunan kuvvetleri ve Rum çeteleri, yapılan çarpışmalardan sonra Bergama'da Türklere ait bütün dükkânları yağmalamışlar, çekilirken ise önlerine çıkan Türk köylerini tahrip etmiş, 2.000'den fazla Türkü öldürmüşlerdi²⁷.

26 Bu konudaki belgeler için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C II, 1. Kısım, s. 43-44; Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", s. 461-471; Çakmak, s. 133; Hüseyin Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., 1986, s. 380-381.

27 Çakmak, s. 137, 142-147.

14 Haziran 1919'da Kuva-yı Milliye tarafından Bergama'ya yapılan baskında Yunan kuvvetlerinin ve Rum çetelerinin bir kısmı yok edilirken bir kısmı da Menemen ve Dikili yönüne kaçmıştı. 17 Haziran'da ise, Bergama baskınından kaçıp kurtulmayı başaran Yunan askerleri yerli Rumları da yanlarına alarak Menemen'i işgal etmişlerdi. İşgal başladıktan sonra bir Yunan birliği kaymakamlık binasını ele geçirmiş, Menemen Kaymakamı Kemal Bey'in yanı sıra altı jandarma eri öldürülmüştü. Diğer yandan Yunanlılar, Menemen'in yerli Rumlarıyla birlikte Türklere ait evlere ve dükkânlara saldırarak kadın, çocuk ayırımı yapmaksızın Türkleri katletmişlerdir. Bu katliam sırasında Menemen Türk halkından 200 kişiyi öldürmüştü, 200 kişiyi de yaralamışlardı. Menemen'de gerçekleştirilen zulüm ve katliamlar, gerek Menemen'den gerekse çevre kaza ve köylerden halkın göç etmesine neden olmuştur²⁸. İzmir'in işgalinden sonra Yunanlıların, Batı Anadolu'da yaptıkları mezalimi incelemek üzere kurulan Uluslararası Tahkik Heyeti'ne verilerek üzere Aydın Vilayeti'nce hazırlanan rapora göre, "Menemen ilçe merkezi ve köylerinde 24 kadın, 46 çocuk dahil 929 kişi şehit edilmiştir."²⁹

Yunan mezalimi Türk halkının hem kinini hem de kurtuluş için yaptığı fedakârlıkları artırmasını beraberinde getiriyordu. Bununla birlikte Yunanlılar planlarını uygulamaya devam etmişler ve 2.000 kişilik bir Yunan kuvveti 19 Haziran'da Bergama'ya yeniden saldırmıştır. Bu harekete Menemen'deki Yunan kuvvetleri de katılmıştı. Albay Kâzım (Özalp) komutasındaki 500 kişilik bir Türk kuvveti ise akşama kadar şehri savunmuş ve yerli halkın Soma'ya doğru çekilmesini sağladıktan sonra mevzilerini terk etmişti.³⁰ Yunanlılar Bergama'yı ikinci kez işgal ettikten sonra vahşet ve zulümlerin daha da arttırmışlar, kadınlara, genç kızlara tecavüzün yanı sıra toplu katliam eylemlerine girişmişler, örneğin bir köy halkını (Firuzlar Köyü) işkence ettikten sonra kurşuna dizerek öldürmüşlerdi³¹.

28 a.g.e., s. 148-151.

29 Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", s.386. Paris'te Yüksek Konsey üyeleri, Damat Ferit'e vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin "İzmir'i işgali sıralarında Yunanlıların irtikâb ettikleri fecâyii tahkik etmek üzere bir soruşturma komisyonu gönderilmesi" hakkındaki 15 Temmuz 1919 tarihli notasını dikkate alarak İzmir'e uluslararası bir tahkik heyeti gönderilmesini kabul etmişlerdi. Bu heyet, Amerikalı Amiral Bristol başkanlığında üç generalden (İngiliz, Fransız, İtalyan) oluşuyordu. Heyetin görevi, "Yalnız vak'aların mahiyet ve cereyanlarını zabt ve tesbit" ederek bunları Paris Barış Konferansı'na raporla bildirmektir. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C II, İstanbul, MEB Yay., 1991, s. 183-184.

30 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, İstanbul, MEB yay., 1991, s. 285-286.

31 Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)**, C I, Ankara, Gnkur. ATASE Yay., 1994, s. 67.

Franchet d'Espérey tarafından Batı Anadolu'da görevlendirilen Yüzbaşı Gilloux'nun raporunda yer verilen Nazilli-Aydın bölgesinde ise, her ne kadar Fransız Yüzbaşı Yunanlılar tarafından "kurban" edilenlerin sayısının fazla olması nedeniyle bu yörede meydana gelen olayları daha az önemli bulsa bile, Yunan mezalimi hiç de önemsenmeyecek gibi değildi. Şöyle ki, Kuşadası'na çıkan İtalyanların Aydın'ı da işgal edebilecekleri endişesini taşıyan Venizelos'un emriyle Yunan kuvvetleri 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal etmiş ve daha Rum çeteleriyle birlikte Aydın'a doğru ilerlerken Türk halkına karşı mezalim uygulamaya başlamışlardı. İşgalden sonra Rumların taşkınlıkları artmış ve Türkler bu yüzden 4-5 gün evlerinden çıkmaya çekinmişlerdi³². 30 Haziran'da ise, Kuva-yı Milliye üç gün süren çarpışmalardan sonra Aydın'ı geri almıştı. Yunanlılar, bu savaş sırasında Aydın'ın Müslüman mahallesinde 5.800 evi yakarak insanların diri diri ölmesine yol açmışlardı. 3 Temmuz'da tekrar Aydın'a giren Yunan kuvvetleri, bu kez şehri terk etmeyen 2.500 Müslümanın çoğunu öldürmüşlerdi³³.

Yunanlılar, İzmir ve Aydın'da yaptıkları vahşet ve zulmü aynı yöntemlerle 4 Haziran 1919'da işgal ettikleri Nazilli'de de gerçekleştirmişler, hatta Yunan askerlerince Türklere yapılan mezalime hapishanelerden çıkartılan Rum mahkûmlar bile katılmışlardı. Türk kuvvetlerinin Nazilli'ye taarruz hazırlığında bulunduğunu haber alınca 20 Haziran'da Nazilli'den çekilmeye başlayan Yunan kuvvetleri, çekilme sırasında Türkleri makineli tüfeklerle tarayarak öldürmüşler, yolları üzerindeki Türk köylerini talan ederek köylüleri katletmişlerdi³⁴.

Yüzbaşı Gilloux'nun yanı sıra Müttefik Orduları Doğu Başkomutanı Franchet d'Espérey'in temsilcisi olarak Temmuz 1919'da Denizli, Aydın, Nazilli ve Çine bölgelerinde incelemelerde bulunan Binbaşı Labonne, Yunanlıların yaptıklarını gördükten sonra şöyle demişti. "Yunanlıların bu kötülüklerin yüzde birini yapacaklarını bilseydi Fransa Hükûmeti işgale katiyen razı olmazdı."³⁵

32 Çakmak, s. 166-167. İtalyanlar 14 Mayıs 1919'da Kuşadası'na çıkarma yapmışlardı. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1919-1938**, Ankara, TTK, 1988, s. 37.

33 Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", s. 382-384. Aydın'da Yunan mezalimi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yalazan, s. 19-31.

34 Çakmak, s. 179-180; Nazilli'deki Yunan vahşet ve zulümleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yalazan, s. 32-33.

35 Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", s. 385.

Batı Anadolu'daki Yunan mezalimi, 1919 Ağustosunda da Fransızların raporlarına konu oluyordu. Fransa'nın Türkiye'deki en üst düzey temsilcisi Yüksek Komiser Defrance, aldığı bilgiler doğrultusunda Fransa Dışişleri Bakanı'nı İzmir vilayetinde yaşanan Yunan mezalimi konusunda bilgilendirmeye devam ediyordu. Şöyle ki, Osmanlı Jandarma Teşkilatı'nda görevli Fransız Yüzbaşı Guilbert tarafından hazırlanarak İstanbul'daki Osmanlı Jandarma Genel Müfettişi General Foulon'a gönderilen bir raporu 10 Ağustos 1919 tarihli bir yazıyla Dışişleri Bakanı Pichon'a iletliyordu³⁶. Yüzbaşı Guilbert'in İzmir Vilayeti'nin durumu hakkında hazırladığı raporda; olur olmaz nedenlerden ötürü Türklerin tutuklandığı, bunun için herhangi bir sivil Yunanlının (Rumun) ihbarının yeterli olduğu, Türklerin sıkça hakarete uğradığı, dövüldüğü, hatta Yunan askerlerinin "Türkleri öldürecek ve kızlarıyla nişanlanacağız" diye şarkılar söyledikleri, Yunan işgalinden beri cinayet ve hırsızlık vakalarının artış gösterdiği, Türklerin sürekli korku içinde yaşadıkları, tarlalarında çalışmadıkları, yollarda ya da tarlalarda işlenen cinayetlerin ve hırsızlıkların hemen hemen hepsinin Yunan (Rum) eşkıyaları ve Yunan askerleri tarafından gerçekleştirildiği, bu asayişsizlik karşısında Turgutlu (Kasaba) ve Manisa'dan pek çok Müslümanın kaçmak zorunda kaldığı, hatta bazılarının kaçarken evlerini Fransızlara emanet ettikleri, diğer yandan tedirginlikleri gittikçe artan Türklerin Fransız koruması altına girmek için kendilerine başvurduğu, Turgutlu'da bu yönde 1000'den fazla başvuru yapıldığı ve talepleri kabul edilen Türklerin evlerinin önüne ya da tarlalarını korumak için ağaçlara Fransız bayrağı astıkları bilgisi veriliyordu. Raporun sonunda ise Fransız Yüzbaşı, bölge halkının hâlâ Fransız birliklerinin gelmesini ümit ettiğini, bunun da ötesinde Fransızların Alaşehir ve Salihli'yi işgal edecekleri yolunda bir söylentinin Türk birliklerinde yayıldığını Turgutlu'da bulunduğu sırada öğrendiğini ve Fransız kuvvetlerinin sarsıcılıkla beklendiğini vurguluyordu³⁷.

36 MAE, *Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.90*, Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı'na 10.08.1919 tarihli yazı, s. 47.

37 MAE, *Série E-Levant 1918-1929 Turquie, Vol.90*, Yüzbaşı Guilbert tarafından hazırlanan ve İstanbul'daki Osmanlı Jandarma Genel Müfettişi General Foulon'a gönderilen 10.08.1919 tarihli rapor, s. 51-52. Aydın (İzmir) Vilayeti içinde yer alan Manisa 26 Mayıs 1919'da, ona bağlı bir kaza olan Turgutlu 29 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Kocatürk, s.47-49. Uluslararası Tahkik Heyeti'ne verilmek üzere Aydın Valisi tarafından hazırlanan 28 Temmuz 1919 tarihli 297 maddelik raporda yer alan "Yunan askerlerinin halktan 28.196 lira gasp ettiği, çalınan altın, gümüşün buna dahil edilmediği, 7 köy, 30 ev, 79 bağ, bahçe tarlada 3 caminin tahrip edildiği, 11 kıza tecavüz edildiği, 1.738 davar, 109 at, 38 eşek ve 537 sığır ile 35 devenin zorla alındığı" bilgisi, Manisa bölgesin-

III. Çözüm Arayışları

Fransız Yüksek Komiseri Defrance, İngiliz Generali Milne'nin İzmir Sancağı'nın durumu ile ilgili görüş ve önerilerini içeren bir telgrafı 12 Ağustos 1919'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na iletliyordu. Şöyle ki, General Milne, İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği bu telgrafta İzmir Sancağı'nda ekonomik durumun çok kötü olduğunu, Yunan Hükûmeti'nin bu sancağın yönetimini üstlendiğinden beri bölgede anarşinin artarak hüküm sürdüğünü, Osmanlı tebaası Rumların askere alındıklarını ve silahlandırıldıklarını, bunun yasa dışı ve tehlikeli bir girişim olduğunu bildiriyordu. Bu durumun düzeltilmesi için de, sancak yönetiminin derhal müttefiklerarası bir komisyona devredilmesi gerektiğini, diğer yandan Konya'ya kadar gelmiş olan İtalyanlara karşı İzmir- Eğirdir hattının İngiliz birliklerince korunmasını öneriyordu³⁸.

General Milne'nin bu önerileri, Defrance'a gizli ibaresiyle yukarıdaki telgrafı gönderen İstanbul'daki meslektaşı İngiliz Yüksek Komiseri tarafından da "ilginç" bulunmuştu. Zira ona göre mevcut durum acil önlemlerin alınmasını gerektiriyordu. Dolayısıyla İngiliz Yüksek Komiseri, Fransız Yüksek Komiseri ile en kısa zamanda görüş alışverişinde bulunmak istiyor ve hükûmetlerine önerilerde bulunmak konusunda anlaşmaları gerektiğini yazılı olarak bildiriyordu. Sonuçta, İzmir'in sivil yönetiminin Yunanlılardan alınıp Türklere bırakılması ve demiryolunu korumak bahanesiyle en kısa zamanda Yunanlılar, İtalyanlar ve Türkler arasına yerleştirilmek üzere İngiliz kuvvetlerinin gönderilmesi söz konusuydu³⁹.

İngiliz Generali Milne'nin yukarıdaki telgrafta yer alan "Yunan Hükûmeti'nin İzmir Sancağı'nın yönetimini üstlendiğinden beri bölgede anarşinin artarak hüküm sürdüğü" yolundaki sözlerini, durum saptamasının ötesinde, bir tür özeleştirici olarak da değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan Milne'nin "İzmir Sancağı yönetiminin en kısa sürede müttefiklerarası bir komisyona devredilmesi" önerisi, İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline ön ayak olan bir ülkenin üst düzey bir askerî yetkilisi tarafından dile getirilmiş olması bakımından son derece önemlidir. Kaldı ki bu öneri, 25 Haziran 1919'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin bölgede karışıklık ve anarşiye neden olduğunu, do-

---

de gerçekleştirilen Yunan mezalimine verilebilecek küçük bir örnek niteliğindedir. Işık, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", s. 386.

38 MAE, *Série E-Levant 1918-1929 Turquie*, Vol.90, Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na 12.08.1919 tarihli telgraf, s.55-56.

39 Aynı telgraf, s.57.

layısıyla bu kötü durum karşısında çözüm yollarının aranması gerektiğini” yazan Defrance için de göz ardı edilecek gibi değildi. Şöyle ki Defrance’ın önerdiği ilk çözüm yolu, Yunanlıların İzmir’i boşaltmalarıydı; ne var ki Yunanistan’da doğuracağı sonuçlar açısından bu mümkün görünmüyordu. Diğer çözüm yolları ise, Yunanlılara mümkün olduğu kadar dar bir alan bırakan bir sınırın Türklere kabul ettirilmesi veya Fransa ve İngiltere’nin tek başına ya da birlikte müdahale etmesi ve bu çerçevede yeni bir emre kadar bu devletlerin askerî birlikleri tarafından Yunanlıları Türklere ve İtalyanlardan ayıracak bir bölgenin işgal edilmesi⁴⁰.

İzmir’de bulunan İngiliz ve Fransız tüccarları da İzmir’in Yunan yönetimine geçmesinden memnun değillerdi. Bu nedenle kendi ülkelerinin kamuoyunu ve hükümetlerini bu yönetim aleyhinde kışkırtıyorlardı. Diğer yandan bu devletlerin siyasî temsilcileri, gerek Batı Anadolu’da Yunanlılar tarafından Türklere yapılan zulüm ve kötülüklerden ötürü gerekse bu bölgedeki ticari ve ekonomik çıkarlarının sarsılması nedeniyle işgal yönetiminden memnun değillerdi. İşte İzmir’in işgaliyle birlikte başlayan Yunan zulmünün her yerde duyulması, Avrupa kamuoyunda Türkler lehine bir cereyanın uyanması, Hintlilerin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü savunması ve Türk Millî Mücadele hareketinin gittikçe gelişmesi, Paris’teki İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi üyelerinin tutum değiştirmesine yol açtı. Ve 18 Temmuz 1919’da “İtalyan-Yunan işgal bölgeleri arasında sınır çizilmesi hakkındaki 16 Temmuz 1919 tarihli Tittoni-Venizelos anlaşmasının teyidi” ve “Yunanlılarla Türkler (Kuva-yı Milliye) arasında münasip bir sınırın tesbiti için General Milne’den ricada bulunulması” kararını verdiler⁴¹.

Bu arada Yunan Başbakanı Venizelos, Kuva-yı Milliye’nin sayısının ve direniş gücünün gittikçe artması karşısında 10 Temmuz 1919’da Fransız Başbakanı Clémenceau’ya bir mektup göndererek, bir seferberlikten sonra Türk birliklerinin 300 bine ulaşacağını, bundan kaygılandığını ve bu nedenle Yunanlılar ile Türkler arasında bir müttefik birliğin konulmasını istemişti. Halbuki Üç Büyükler (Lloyd George, Clémenceau, Wilson), 6 Mayıs 1919’da Yunan kuvvetlerinin İzmir’e çıkarılması kararını aldıklarında bunun ne denli büyük sonuçlar doğuracağı hakkında hiçbir şey düşünmedikleri gibi Yunan işgal alanını sınırlandırmayı

40 MAE, *Série E-Levant 1918-1929 Turquie*, Vol.89, Defrance’tan Fransa Dışişleri Bakanlığı’na 25 Haziran 1919 tarihli telgraf, s. 155-156.

41 Tansel, C II, s.182-183. Venizelos ile İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni arasında imzalanan 16 Temmuz 1919 tarihli anlaşma için ayrıca bkz. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 87, 217.

bile unutmşlardı. Sonuç olarak “Yunan kıtalarının yararına olarak İzmir bölgesinin stratejik emniyetini sağlayan bir sınır hattının çizilmesi” lüzumunu anlayan Yüksek Konsey’in 18 Temmuz tarihli kararı üzerine İstanbul’daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, 2 Ağustos 1919’da Türklerle Yunanlılar arasında çizilecek hat hakkındaki notanın metni üzerinde anlaşılır. Milne Hattı olarak adlandırılan bu sınır hattı, Ayvalık’ın kuzeyinden başlayarak doğudaki Akmağ Dağı’na, oradan güneye dönerek Umurlu’ya devam ediyor, daha sonra batıya kıvrılarak Selçuk hizasından Ege Denizi’ne varıyordu. Çizilen bu sınırı Yunan ve Türk birlikleri geçemeyeceklerdi. General Milne tarafından cepheyi sınırlayan bu hat 2 Ekim’de Yüksek Konsey’e bildirildi, 7 Ekim’de de Konsey tarafından onaylandı. Bunun üzerine General Milne, 3 Kasım 1919’da bu sınırın dikkate alınmasını ve Kuva-yı Milliye’nin 12 Kasım tarihine kadar bu hattan 3 km geri çekilmesi gerektiğini Osmanlı Hükûmeti’ne bildirdi. Ayrıca, İzmir Sancağı’nın güney sınırı boyunca uzanan bazı topraklar İngiliz, Fransız ve Yunan birliklerince işgal edilecek, bu bölge halkı silah taşımayacak ve Müttelikler bu bölgeyi işgal edecekleri zaman Türk askerleri ve Kuva-yı Milliye Bademiye-Umurlu hattının 3 km doğusuna çekilecekti. Ne var ki Harbiye Nazırı, Genel Milne’e bir yazı gönderdi ve Türklerle Yunanlılar arasında çizilmiş hattın Yunanlıları şimdikinden daha ileriye götürdüğünü, bu yüzden pek çok Türkün göç etmek zorunda kalacağını, dolayısıyla hükûmetin vereceği geri çekilme emrinin dinlenmeyeceğini bildirdi. Kuva-yı Milliye komutanlarından Demirci Mehmet Efe ise, General Milne’e bir mektup göndererek “Biz Osmanlı Devletinin isteği ve izni ile millî harekete girişmedik, kendiliğimizden ayaklandık. Bunun için Osmanlı Hükûmetinin arzusuna göre hareket etmeyiz ve çekilmeyiz” diyerek Milne Hattı’nı tanımadığını açıkça ifade etti ⁴².

Sonuç

Başta Yüksek Komiser DeFrance olmak üzere Türkiye’de görev yapan üst düzey Fransız yetkililerin Fransa Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği telgraflar, Fransa’nın hem İtilaf Devletleri’nin önde gelen bir üyesi kimliğiyle hem de

42 Tansel, C II, s.188-194. Yunanlılarla Kuva-yı Milliye arasında bir “müttelik tampon kütası” yerleştirmek yönünde başka bir teklif, 14 Temmuz 1919’da İngiliz, Fransız ve İtalyanların İzmir’deki temsilcileri tarafından yapılmıştı. Ancak Londra ile Paris arasında cereyan eden uzun görüşmelerden sonra Fransızların karşı çıkması üzerine sonuçsuz kalmıştı. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 88.

Anadolu'da işgalci konumunda bir devlet olarak İzmir'in işgali sonrası izleyeceği politikaların anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Yunan birliklerinin İzmir'e çıkartılması sırasında meydana gelen vahim olaylar ve Müslümanların katledilmesi diğer yandan Türk halkının İzmir'in işgali karşısında oluşan tepkisi, özellikle İstanbul'un yanı sıra İzmir Vilayeti'nde düzenlenen protesto mitingleri ve halkın Müdafaa-i Hukuk güçlerine katılımının sağlanmaya çalışılması, Fransız görevlilerin yakından izledikleri ve zaman kaybetmeksizin Fransız Dışişleri Bakanlığı'nu haberdar ettikleri önemli gelişmelerdi. Dolayısıyla Türkiye'deki Fransız yetkililer, 15 Mayıs 1919'dan önce İzmir bölgesi de dahil olmak üzere Batı Anadolu'da durumun sakin olduğunun bilincindeydiler ve İzmir'in Yunanlılarca işgalinin nispeten huzur içindeki bir bölgede karışıklık ve anarşiye neden olduğunu, dolayısıyla İzmir deneyiminin başarısızlıkla sonuçlandığını kabul ediyorlar, hatta bu vahim durum karşısında çözüm arayışları içine giriyorlardı. Bunun yanı sıra İzmir'in işgalinin yol açabileceği sonuçlar konusunda gerek Müttefik Orduları Doğu Başkomutanı General Franchet d'Espérey gerekse İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Defrance endişeliydiler ve bağlı oldukları bakanlıkları tüm Müslüman halkın Yunanlılara karşı koymaya hazırladığı, bu hareketin yaygınlaştığı ve İzmir'in Yunanlılarca işgalinin Türk milliyetçiliğinin uyanmasına neden olabileceği konusunda uyarıyorlardı. Diğer yandan İzmir vilayetinin durumu hakkında bilgi toplamak üzere özel misyonla Batı Anadolu'ya gönderilen Fransız subaylar tarafından hazırlanan ayrıntılı raporlar vasıtasıyla, İzmir'in işgali sonrası özellikle Bergama ve Menemen'de yaşanan Yunan zulüm ve katliamları konusunda onları bilgilendiriyorlardı. İşte bu raporlar, İzmir'e çıkarılan Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919 günü yaptıkları zulüm ve katliamlar hakkında gerek Türk gerek yabancı kaynaklı pek çok belge bulunmasına karşın, İzmir'in işgali sonrası İzmir vilayetinde yaşanan Yunan mezaliminin bu kez resmî Fransız raporlarıyla teyid edilmesi açısından büyük önem taşıyordu⁴³.

43 Uluslararası Tahkik Heyeti İzmir, Aydın, Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık'ta Türk ve Rumları dinlemişti ve bu heyetin hazırladığı 13 Ekim 1919 tarihli raporda ulaştığı sonuçlar tamamen Türklerin lehineydi. Bu çerçevede Batı Anadolu'nun hemen boşaltılması gerekiyordu. Bu rapora göre Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi gereği zaten Batı Anadolu işgal edilemezdi. Çünkü orada devletlerin güvenliğini tehdit eden bir durum yoktu, herkes huzur içindeydi. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgali, bu bölgede olayların çıkmasına ve çoğalmasına neden olmuştu. İşgal Anadolu içlerine doğru genişletilince, cinayetler ve zulümler de oralara doğru genişlemiş, Nazilli'de, Aydın'da birçok Türk öldürülmüş, Menemen'de suçsuz ve müdafaasız binden fazla Türk öldürülmüştü. Tansel, C II, s. 185-187.

İzmir'in Yunanlılarca işgali, İtilaf devletleri kanadında İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında anlaşmazlıkları da beraberinde getirmişti. Şöyle ki, Sevr Antlaşması'nın hazırlık safhalarında, daha 1919 Aralık'ında İngilizlerle Fransızlar arasında sürdürülen yazılı görüşmelerde Fransızlar Yunanlıların kesinlikle İzmir ve yöresinden çekilmesini önerirlerken, İngilizler Fransız görüşünü paylaşmıyorlardı; çünkü Yunanlıların İzmir'e çıkması Yüksek Barış Konseyi'nin kararı ile gerçekleşmişti, dolayısıyla İtilaf Devletleri bu işgalin geçici değil kalıcı olması konusunda taahhüt altına girmiş bulunuyorlardı. İngilizlere göre en sağlıklı çözüm yolu, Aydın'ın Yunanlılardan alınarak General Milne'nin çizmiş olduğu Ayvalık-Ödemiş hattının batısında kalan bölgenin Atina'nın denetimine bırakılmasıydı⁴⁴.

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması koşullarının ilkelerinin saptandığı 14 Şubat 1920'de başlayan I. Londra Konferansı'nda ise, Fransa ve İtalya'yı yeni başbakanları temsil ediyorlardı. Bu konferansta, yeni Fransız Başbakanı Millerand, devrik Clémenceau Hükümeti'nin Batı Anadolu görüşünü savunuyordu. Şöyle ki, Yunanlılar İzmir ve yörelerinden çekilmeli ve karşılığında kendilerine başka bölgelerde toprak verilmeli, ayrıca İzmir'in Yunanistan ile ekonomik ilişkilerini sürdürecektir koşullar güvence altına alınmalıydı. Ancak İngiltere Başbakanı Lloyd George bu öneriye karşı çıkacaktı. Ona göre Büyük Savaş'ta kendilerini desteklemiş olan Venizelos'a böyle bir şey yapmak haksızlık olurdu. Yeni İtalyan Başbakanı Sinyor Nitti ise Yunanlılara verilecek bölgenin çok dar tutulmasını isterken, Lloyd George İzmir'de Türk egemenliğinden vazgeçilip burasının Yunanistan'a katılmasını önerecekti. Bu arada Millerand görüş değiştirecekti. Yeni Fransız kabinesine göre, Yunanlıların İzmir'den çekilmesi Venizelos'u güç durumda bırakacak, Enosis ise savaşa yol açacaktı. Sonuçta bölgede savaşın çıkmasını önleyici ve Elen başbakanının görüşlerine yakın bir çözüm yolu bulundu: Türk bayrağı sembolik olarak İzmir ve yöresinde Osmanlı egemenliğini temsil edecek, ancak bölgedeki yönetimi Yunanistan yürütecek, ayrıca Türklerden ve Rumlardan oluşacak bölgesel meclis iki yıl sonra Enosis için Milletler Cemiyeti'ne başvuracaktı. Ne var ki Sevr Antlaşması'nda, antlaşmanın yürürlüğe girişinden beş yıl geçtikten sonra Enosis için Milletler Cemiyeti'ne başvuru yapılması koşulu yer alacaktı⁴⁵.

İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması taslağı onay için Osmanlı Hükümeti'ne sunulduğunda, bu antlaşmanın Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı güçler ortadan kal-

44 Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanması*, s. 72, 76-77.

45 a.g.e., s.85-90.

dırılmadıkça uygulanamayacağı gerçeğinin bilinci içindeydiler. Bu nedenle daha önceden Milne Hattı'ndan ileri çıkmasına izin vermedikleri Anadolu'daki Yunan ordusuna, ortaklaşa aldıkları bir karar sonucunda taarruza geçme hakkı verdiler. Böylece 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu, Sevr Antlaşması imzalanmadan kısa bir süre önce Balıkesir, Nazilli ve Bursa'nın düşmesi ile sonuçlandı.

Ne var ki, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması sonrası Anadolu'nun sert tepkisiyle karşılaşan İtilaf Devletleri'nin beklentileri istedikleri gibi olmadı. Her ne kadar Kuva-yı Milliye'nin imhası için Milne Hattı kilidini açarak Yunanistan'a Anadolu içlerine doğru askerî operasyon izni vermiş olsalar da Fransa ve İtalya'nın kendilerine özgü çıkar hesapları içinde Ankara ile resmî olmayan temaslara başlamaları, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında bölünmelerine yol açacaktı. Mustafa Kemal Paşa ise, doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılmaya çalışarak egemenliğini kurmaya çalışan İngiltere ile Sevr pastasından en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyor ve Fransızlarla işgal ettikleri toprakları boşaltmalarını beraberinde getiren 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nı İngiltere'nin bilgisi dışında imzalayarak Sevr koalisyonunda büyük gedikler açıyordu⁴⁶.

Sonuçta I. Dünya Savaşı sırasında imzaladıkları gizli paylaşım anlaşmalarında Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde paylaşan, Sevr'de ise resmen sahip olan İtilaf Devletleri, her ne kadar bu sözde barış antlaşmasını I. Dünya Savaşı'nın mağlubu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirseler de Mustafa Kemal Paşa'ya kabul ettiremediler. Ülkesinin göz göre göre parçalanmasını onaylamayan Mustafa Kemal Paşa'nın arkasına Türk ulusunu alarak gerek askerî gerekse diplomatik alanda 1920-1922 yılları arasında işgalci güçlere karşı verdiği büyük mücadelenin sonunda Sèvres Antlaşması yürürlüğe konulmadı ve yerine Türk ulusunun onur belgesi olan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması imzalandı.

46 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Ankara, TTK, 1994, s.76, 149-155; Fransız kamuoyu, Sevr Antlaşması ile Sykes-Picot'ya göre Fransa'ya ait olan bölgelerin daraltılmasına, kapitülasyonlardan yararlanma hakkının Ermenilere ve Yunanlılara da tanınmış olmasına, Boğazlar Komisyonu ve Türkiye bütçesini denetleyecek mali komisyonda Fransa, İngiltere ve İtalya'nın aynı temsil hakkına sahip olmalarına kızıyor, Türkiye'nin parçalanmasıyla alacaklarını tahsil edemeyeceğine ve Müslüman sömürgelerinde huzurun bozulacağına inanıyordu. Akyüz, s. 134.

İTALYAN KAYNAKLARINDA İZMİR'İN KURTULUŞU

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ*

Giriş

Millî Mücadele hareketiyle özdeşleşen İzmir'in işgali ve kurtuluşu olgusu, Türkiye ve Yunanistan'dan sonra en çok İtalya'yı ilgilendirmiştir. Bunun anlaşılabilir nedenleri bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Londra ve St. Jean de Maurienne antlaşmalarıyla İzmir şehrimiz İtalya'ya vaat edilmişti. Bu antlaşmalar, İngiltere'nin çok da gerçekçi olmayan tezleriyle uygulamaya geçirilemedi. Tam aksine, İtalya'nın itirazlarına aldırmadan Yunanistan'ın İzmir'i işgaline izin verildi. Bu durum bile İtalya'nın İzmir'e olan ilgisi için yeterlidir. Ancak, İtalya'nın İzmir'e ilgisi bununla sınırlı değildir. İzmir'in Yunan egemenliğinde kalması ya da Türkler tarafından kurtarılması, iki nedenden ötürü İtalya için önemli olmuştur. Birinci olarak İtalya'nın bu kentteki çıkarları ve avantajları bakımından; ikinci olarak ise İzmir'i hedefleyen Türk İstiklal Savaşı'nın nasıl sonuçlanacağı da İtalya'nın Anadolu'daki varlığıyla yakından ilgilidir.

İtalyanlar, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ve "Tam Bağımsızlık" hedefiyle işgalcilere karşı yürütülen savaşı farklı duygularla fakat ilgiyle takip ettiler. Çünkü İtalya gizli antlaşmalarla, vaat edilmiş olmasına rağmen İzmir'in kendisine verilmemiş olmasını hazmedemedi. Bu yüzden, Türklerle Yunanlılar arasında yapılamakta olan savaşı Türklerin kazanmasını istemiştir. Bunun için askerî ve diplomatik açıdan Anadolu Milliyetçilerine büyük destekler verdi. Ancak, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bir yönü, doğrudan İtalya'yı da ilgilendiriyordu. Misak-ı Milli sınırlarını ulaşmak hedefiyle yapılan İstiklal Savaşı,

---

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

bu sınırlar içerisinde yer alan geniş bir bölgeyi işgal etmiş olduğu için, dolaylı olarak İtalyanlara karşı da yapılmaktaydı. Bu nedenle, Türklerin başarılı olması halinde İtalya'nın Anadolu'daki beklentileri gerçekleşmemiş olacaktı.¹

Yukarıda çizilen tabloya rağmen, İtalyan kamuoyu Anadolu'daki gelişmeleri, askerî ve diplomatik yönleriyle takip etti. Bunda; Anadolu'daki askerî ve sivil İtalyan yetkililerle, İtalyan kamuoyunu oluşturan unsurların karşılıklı bir etkileşim içerisinde oldukları görülmektedir. Anadolu'daki İtalyanlar İtalyan kamuoyunu, İtalyan kamuoyu da Anadolu'daki İtalyanları etkilediler. Bununla birlikte, bütün İtalyan kamuoyunun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine karşı aynı yaklaşımı sergilediğini söylemek mümkün değildir. İdeolojik, ekonomik ve sosyal durumlarına göre Anadolu'ya bakış açıları farklı olsa da, buradaki gelişmeler İtalyanları bir şekilde ilgilendirmiştir. İlgilendirmemesi de düşünülemezdi. Çünkü her şey bir yana, on yedi bin civarında İtalyan askerinin bulunduğu bir coğrafyadaki savaş ve sonuçları kaçınılmaz olarak İtalya'yı ve kamuoyunu da ilgilendiriyordu.

Kurtuluş'a Doğru

İtalyan kamuoyu, İstiklal Savaşı'nı, yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz nedenlerden dolayı, hem Anadolu'daki savaşı, hem de Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ve Türk sorununun çözümüne dönük diplomatik çabaları yakından takip etmiştir.² Bu ilginin, bir Türk taarruzunun beklendiği öte andan da Türk-Yunan savaşına çözüm bulmak amacıyla yapılan çeşitli diplomatik arayışların yoğunlaştığı 1922 başlarında da devam ettiğini dönemin basınından kolayca anlamak mümkündür. İtalyan kamuoyu kadar, Anadolu'daki sivil ve askerî yetkililerin de gelişmelere odaklandıklarını tahmin etmek zor olmayacaktır. Nitekim İzmir'den Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na 10 Mart 1922'de gönderilen raporda; "Kış şartlarının Yunan birliklerini zora soktuğu, Türk birliklerinin morallerinin mükemmel ve fizikî durumlarının da çok iyi olduğu"³ bildirilmiştir.

1 İtalyanların Millî Mücadele'ye bakış açıları ve İstiklal Savaşı'nda Türk-İtalyan ilişkileri hakkında bakınız: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002.

2 İtalyan kamuoyunun Türk İstiklal Savaşı'na bakış açısı hakkında bakınız: Fabio L., Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayını, 2003.

3 **Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri - Affari Politici, (ASDMAE-AP) 1919-1930**, Busta: 1673-7806.

Yunan ordusunun kesin bir yenilgiye uğratılmasını ve Anadolu'nun işgalcilerden temizlenmesini amaçlayan Türk ordusunun taarruzu, bilindiği gibi, 26 Ağustos 1922 sabahı başladı. İtalyan basınında, Türk taarruzu hakkındaki ilk haberler, 29 Ağustos 1922 gününden itibaren verilmeye başlandı. Dönemin önemli gazetelerinden *La Tribuna*'nın, 28 Ağustos Atina çıkışlı haberinin başlığı "Küçük Asya'da Türk Taarruzu" dur ve şu şekildedir: "Afyonkarahisar'da iki hattın iki noktasında güçlü bir Türk taarruzunun olduğu bildiriliyor. Türklerin bunu reddedeceğine kesin olarak bakılıyor."⁴ Konu hakkındaki ilk haberini Atina kaynaklarına dayandıran gazete, sonraki gün verdiği haberde de aynı kaynakları kullanmıştır. "Anadolu'da Savaş. Türkler güçlü bir taarruz başlatıyor" başlıklı haberin kaynağı da, Atina'dan 29 Ağustosta alınan bir telgraftır. Söz konusu haber, Yunanlıların askerî durum hakkında 27 Ağustos akşamı yaptıkları şu açıklamaya dayanıyor:

"26 Ağustos günü düşmanın güçlü bir saldırısı başladı. Gece de kesilmeyen saldırı dün gün boyunca Akar ve Hasan ırmaklarının güneyinde devam etti. Hücumla kalkan düşman kuvvetleri, kalabalık topçu grubuyla desteklenen ve bol mühimmatı olan on tümen olarak hesaplandı. Çatışmalar devam ediyor."⁵

Türk ordusunun taarruzunun başarılı bir şekilde ilerlediğini bildiren gazeteler, Türklerin hedefinin İzmir olduğuna işaret ediyorlardı. *Il Giornale d'Italia*, 31 Ağustos'ta, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşın yeni hedefinin İzmir ve İyonya olduğunu yazıyordu.⁶ 1 Eylülde, "Yunanlılar, Türkler tarafından Patakları" başlığını kullanan *Il Giornale d'Italia*, Yunanlıların Afyon bölgesini boşalttıklarını ve geri çekildiklerinin bildiriyordu.⁷

İzmir'den gönderilen çeşitli raporlarda da, savaşın seyri hakkında bilgiler verilmiştir. İzmir'den Başkomutanlık'a gönderilen 4 ve 5 Eylül tarihli raporlarda, Türk ordusu karşısında tutunamayan Yunan ordusunun düzensiz bir şekilde geri çekilmeye devam ettiği yazılmıştır.⁸

5 Eylül tarihli *La Tribuna* gazetesinde, savaşın İzmir'deki etkilerine dair haberler yayınlandı. Fransız gazetelerinden aldığı haberleri okuyucularına ileten gazete, Türk taarruzunun İzmir'de büyük bir heyecana yol açtığını haber

4 **La Tribuna**, 29 Agosto 1922.

5 **La Tribuna**, 30 Agosto 1922.

6 **Il Giornale d'Italia**, 31 Agosto 1922.

7 **Il Giornale d'Italia**, 1 Settembre 1922.

8 **ASDMAE-AP 1919-1930**, Busta. 1670-7795.

veriyor. Aynı haberlere göre, iki gündür cepheden çok miktarda yaralı İzmir'e gelmiştir. Kentteki Yunan yetkililer, casusluk yaptıkları suçlamasıyla pek çok Türkü tutuklamışlardır.⁹ *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül tarihli nüshasında sürmanşetten Türk-Yunan Savaşını duyurmaya devam ediyordu. Anadolu'daki savaşın safhalarını okurlarına ileten gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmini de basmıştı. Gazetenin, Roma'daki iki Türk temsilcisi, Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa ve Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi Celalettin Ârif Bey ile yaptığı röportajları da bu sayıda yayınlamıştır.¹⁰

Basındaki bu haberlere paralel olarak, Anadolu'daki İtalyan askerî yetkililer de savaşla ilgili gelişmeleri ilgili makamlara duyurmaya devam ediyorlardı. 8 Eylül günü İzmir'den Başkomutanlık'a gönderilen başka bir telgrafta, Alaşehir'den Manisa'ya doğru geri çekilen Yunanlıların Alaşehir ve köylerini yakıp yıktıkları bildirilmiştir.¹¹ İzmir İtalya Konsolosu Carlo Senni de, İstanbul'a Büyükelçiliğe, 8 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta, Yunan birliklerinin düzensiz bir şekilde İzmir'e doğru geri çekilmelerinin ve Türk ordunun Turgutlu civarında Yunan askerlerini kovalamaya devam ettiğini yazmıştır. İtalyan diplomat, Rum halkın kentte direniş için hazırlık yaptığını, diğer yandan İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan denizcilerinin karaya çıkarak kendi kolonilerini korumak için önlem almaya başladıklarını da eklemiştir.¹²

Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru ilerlemekte olduğunun kesinleşmesiyle birlikte, İtalyan gazetelerinde savaş hakkında verilen haberlerin yanı sıra çeşitli yorumlar yapılmaya başlandı. Bunların arasında, kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirecek olan Benito Mussolini'nin, kuruculuğunu yaptığı *Il Popolo d'Italia* gazetesindeki makalesi de bulunmaktadır. "Yunan megolamanisinin çöküşü. Türkler İzmir'i Kuşatırken İtalya Barış önerileri sunuyor" manşetiyle son gelişmeleri okurlarına duyuran gazetede, Mussolini, yaşananların "kapsamını" irde-

9 **La Tribuna**, 5 Settembre 1922. İzmir'de önde gelen Türklerinin tutuklanması haberi diğer gazetelerde de yer buldu. *Il Popolo d'Italia*, Yunanlıların, her yerde Türk ordusu karşısında büyük kayıplar vermesinin moral bozukluğuyla İzmir'de, önde gelen Türkleri tutuklamaya başladığını duyurdu. Gazete, İzmir'in eski belediye başkanı ve 6 Türkün, halkı isyana teşvik ettikleri suçlamasıyla tutuklanarak Atina'ya gönderildiğini yazıyordu. **Il Popolo d'Italia**, 7 Settembre 1922. Tutuklamalar hakkında başka bir haber için bakınız: **Corriere d'Italia**; 7 Settembre 1922.

10 **Il Giornale d'Italia**, 6 Settembre 1922.

11 **ASDMAE-AP, 1919-1930**, Busta 1670-7795.

12 **Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, (USSME)**, E3-38/1.

liyor. Mussolini, kısaca; Anadolu'da Yunan ordusunu hezimete uğratan Kemalistlerin İzmir'e doğru ilerlemekte olduğunu belirtiyor. Yaşananları drama benzetilen Mussolini, gizli antlaşmalarla İtalya'ya vaat edildiği halde, İngiliz-Fransız politikası sonucu "Anadolu'nun başkenti" İzmir'in Yunanlılara verildiğini hatırlatıyor. Kemalistlerin İzmir'e 20 kilometre mesafede olduğuna dikkat çeken yazar, "İzmir, artık Türk" tespitinde bulunuyor. Bütün Anadolu'nun yeniden Türklerin eline geçtiğini yazan Mussolini, Sevr Antlaşması, San Remo ve diğer protokollerin sona ererek sepete atıldığını ifade ediyor. Mussolini, yazısının sonunda Türklerin kazandığı zaferin bütün Müslümanları heyecanlandırıldığını, Kemal'in, bütün İslam dünyası için bir kurtuluş lideri haline geldiğini ve onun kazandığı zaferin, Arapları İngiltere'ye karşı bir isyana sevk edebileceğini belirtiyor.¹³

Türklerin, Yunanlıları hezimete uğratıp İzmir'e doğru ilerlemeleri hakkında bir makale de, La Tribuna gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınmıştır. Nino Salvaneschi tarafından yazılan "Türkler İzmir'e Hücum Ediyor" başlıklı yazıda Yunan işgalinin sonunun yakın olduğu duyuruluyor. Başmakalede, Türk ordusunun Yunan ordusunu denize doğru sürdüğü haber verilerek, İstanbul'daki bütün Müslümanların kalplerinin Mustafa Kemal Paşa için çarptığına dikkat çekiliyor. Mahmut Şevket Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Jöntürk kahramanı olduğunun hatırlatıldığı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı başlattığı savaşın aşamalarından söz ediliyor. Anadolu'daki bağımsızlık hareketine karşı Sultan'ın tutumundan da söz eden yazar, yakında toplanacak olan Venedik Konferansı ile Türk-Yunan sorununa çözüm aranacağını belirtiyor. Muhtemel barış koşullarının ele alındığı yazıda, Türklerin, eski başkentleri olan Edirne'nin Yunanlıların elinde kalmasına asla razı olmayacakları yazılıyor. Yazar, İstanbul'daki havayı da şu çarpıcı sözlerle ifade ediyor: "İstanbul'daki 500 camide bütün Müslümanlar, Allah'a, Mustafa Kemal'in zaferi için dua ediyorlar. Önceki gün Eyüp'e gitim. Pier Loti'nin

13 Mussolini, "La Portata", **Il Popolo d'Italia**, 9 Settembre 1922. Benito Mussolini, İtalyan dergilerinde de Türk zaferi hakkında yazılar yayınlamıştır Türk İstiklal Savaşı'nı, sömürgeciliğe başkaldırı olarak gördüğü ve bağımsızlık mücadelelerinin önlenemeyeceğini anladığı için makalesinin başlığı "Yükselen Ay"dır. (La luna crescente) Mussolini'ye göre "Türk zaferiyle, Doğu Akdeniz'de Yunan emperyalizmi çökerken, Yunanlıları destekleyen İngiltere de İslâm dünyasında prestij kaybetmiştir." İtalya'da iktidara adım adım yürümekte olan Mussolini, kazanılan zaferle Türkiye'nin Avrupa'ya yeniden döndüğünü yazmıştır. Benito Mussolini, "La luna crescente", **Gerarchia, -I-**, (25 Settembre 1922), ss.477-478.

şiiirlerine ilham veren güzel bir cami. Caminin Hocası, Ankara asileri için dua etti. Aynı duaların edildiği bir namaz da Sultan'ın da bulunduğu Hamidiye Camiinden eda edildi. Geçen Cuma günü de, merkezi hükûmete bağlı 20 bin asker Ayasofya'da, Allah'a, Anadolu'daki Türk ordusu, asi askerlerin komutanları ve millî kahraman Mustafa Kemal'e şans dilemek için dua ettiler."¹⁴

"Türkler, İzmir Yakınında" başlıklı haberini 9 Eylülde veren *Il Giornale d'Italia* Gazetesi, başka bir haberinde de Türklerin İzmir'i kuşattığını bildiriyor. İlerleyişlerine devam eden Kemalistlerin, Ödemiş, Bergama, Efes ve Aydın istikametlerinden kalabalık gruplar halinde İzmir'e yaklaştıklarını yazıyor.¹⁵

Avanti! Gazetesi "İzmir'in Düşmesi Yakın" başlığı altında Kemalist ordunun ilerleyişinin devam ettiğini ve İzmir'i ele geçirmesinin yakın olduğunu yazıyor. İzmir'den alınan 8 Eylül tarihli telgrafa göre, Yunan birlikleri geri çekilirken geçtikleri köy, kasaba ve şehirleri yakıyorlar. Aynı durumun İzmir'de de yaşanmasından endişe edildiğini bildiren gazete, 8 Eylül günü 6 bin kaçak Yunan askerinin İzmir'e geldiğini haber veriyor.¹⁶

Il Secolo Gazetesi, "Türk ordunun muzaffer yürüyüşü" başlığını atarak, İzmir'in Türk ordusu tarafından ele geçirilmesinin yakın olduğunu bildiriyor. Yunan ordusunun geri çekilirken geçtiği bütün köy, kasaba ve kentleri yaktığını tekrar eden gazete, İzmir'de, kentin Türkler tarafından ele geçirilmesi ihtimalinin herhangi bir endişeye yol açmadığını bildiriyor. Gazetenin bu tarihli nüshasında İsmet Paşa hakkında da bir habere rastlanmaktadır. "Günün Olayları ve Kişileri" başlıklı kısa haberde, altında "Muzaffer" ifadesi ve paşanın küçük bir resmi yer almaktadır.¹⁷

9 Eylül'de, İzmir'in Türkler tarafından ele geçirilmesinin yakın olduğunun açıklandığını duyuran *Il Secolo*, İzmir'e 200 bin mülteci geldiğini yazıyor. İzmir'deki Yunan arşivinin bir gemiye taşındığını duyuran gazete, Milli Banka ve Atina Bankası'nın kapatıldığını ekliyor.¹⁸

14 Nino Salvaneschi, "I Turchi attaccano Smirne: La capitolazione greca é imminente", *La Tribuna*, 10 Settembre 1922.

15 *Il Giornale d'Italia*, 12 Settembre 1922.

16 *Avanti!*, 9 Settembre 1922; *Corriere d'Italia*, 10 Settembre 1922.

17 *Il Secolo*, 9 Settembre 1922.

18 *Il Secolo*, 10 Settembre 1922; *Corriere d'Italia*, 10 Settembre 1922.

“Türkler, İzmir'in Kapılarındalar” başlığını kullanan *Corriere d'Italia*, Yunanlıların, geri çekilirken geçtikleri bütün şehirleri yaktıklarını bildiriyor. Çoğunluğunu çevre köylerde yaşayan Britanya vatandaşlarının oluşturduğu binlerce mültecinin olduğunu duyuran gazete, böyle bir göç hareketine hazır olunmadığı için ciddi sorunlarla karşılaşılacağını ifade ediyor.¹⁹

İzmir'in Kurtuluşu

İzmir'in Türk ordusu tarafından kurtarılışı, 12 Eylül'den itibaren İtalyan gazetelerinde yer bulmaya başladı. Gazeteler, Millî Mücadele tarihimizin kronolojisini takip etmekle birlikte, terminoloji olarak farklı bir dil kullanmıştır. Bundan ötürü, İzmir'in kurtuluşunu/ kurtarılışını “işgal” olarak nitelemişlerdir.

İzmir'in kurtuluşunu, “İzmir, Kemalistler tarafından işgal edildi” başlıklı haberiyle duyuran *Corriere d'Italia*, kentteki mülteci akınına dikkat çekerek yaşanan ev ve gıda sıkıntısının büyüklüğünden söz ediyor.²⁰ *Corriere della Sera* Gazetesi, “İzmir Türk idaresine Nasıl Geçti?” başlıklı haberini, “Kemal'in Zaferinden Sonra” alt başlığıyla vermiş. Yakın dönemin tarihsel bir eleştirisini yapan gazete, “Mustafa Kemal'in, zayıf İstanbul Hükûmeti'ne karşı başlattığı isyanının” izlediği süreci, olaylarla açıklayarak ele alıyor.²¹ Aynı gazetede birkaç gün sonra “Türk İzmir'in ilk günleri” başlıklı yazıda, kentteki durum anlatılıyor. Karışıklık ve düzensizlikten yüz kadar insanın öldüğünü anlatan gazetenin haber kaynağı, Amerikan *Chicago Tribune* Gazetesi'dir. “Yaklaşık 35 saattir Türk idaresinde olan kentte her türlü kâbusun görüldüğünü” ileri süren gazete, İzmir'in işgalinde yaşananları hatırlatarak, Türklerin İzmir'deki gayr-i Müslimlere iyi davrandığının, birkaç yağmanın dışında durumun normal olduğunu, çatışmalardan ötürü az sayıda Rum, Ermeni ve Türk'ün öldüğünün anlaşıldığını duyuruyor. Pazarın açık olduğunu, birkaç yağma olayı yaşanmakla birlikte, kadın, erkek, genç her milletten insanın pazarda alışveriş yaptığını belirtiyor. Ermeni ve Levanten mahallelerindeki dükkânların açık olmakla birlikte boş olduğu haberini veren gazete, “Türk askerlerinin yağmayla meşgul olduğunu” iddia ediyor. Amerikan gazetesi, muhabirlerinin İzmir Valisi İzzettin Paşa ile

19 *Corriere d'italia*, 10 Settembre 1922.

20 *Corriere d'Italia*, 12 Settembre 1922.

21 *Corriere della Sera*, 12 Settembre 1922.

yaptığı görüşmeden söz ediyor. İtalyan Gazetesi, İzzettin Paşa'nın "Türk komutanın enerjisi" başlığıyla veriyor. "Yunanlılar iç bölgelerde katliam yapmasına rağmen, kendilerinin misillemeye bulunmadıklarını" söyleyen Türk komutan, kısa bir süre içerisinde düzenin tam olarak sağlanacağı konusunda gazeteciye güvence veriyor. Türk birliklerinde disiplinin mükemmel olduğunu söyleyen komutan, Anadolu içlerinde, geri çekilen Yunan askerlerinin binlerce Müslümanın cesedini bıraktığını belirtiyor. İzzettin Paşa, kentte düzenin sağlanması için süvari birliklerinin jandarmaya yardım ettiğini söyleyerek, yabancıların yaşadığı mahallelerde herhangi bir olay yaşanmadığını ekliyor.²²

La Tribuna, "Türklerin İzmir'e girişlerinin ayrıntıları ve sonuçları" başlığıyla, Türk ordusunun İzmir'i kurtarışını ayrıntılı olarak okurlarına duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, altında "Türk zaferinin makinası" yazısı bulunan bir fotoğrafı da konulmuştur. Gazete aynı sayısında, Roma'da bulunmakta olan Ankara Hükûmeti'nin Dâhiliye Vekili Fethi Bey ile Ankara Hükûmeti'nin Roma Temsilcisi Celalettin Ârif Bey ile yapılan bir mülakata da yer verilmiştir. Gazetede başka bir haber, "İzmir'in işgali nasıl gerçekleşti?" başlığını taşımaktadır. 10 Eylül Paris çıkışlı haberde, İzmir'in kurtuluşu hakkında İstanbul'dan 9 Eylülde alınan haberler duyuruluyor:

"Ankara'dan verilen resmî bilgilere göre, Türk süvarileri, 8 Eylül itibarıyla güneyinden, herhangi bir Yunan direnişiyle karşılaşmaksızın kent merkezine 3 kilometre kadar yaklaşmış durumdadılar. Türk ilerleyişi Menderes ve Ödemiş boyunca da devam etmektedir.

Yunanlılar, kendilerine ait malzemeleri kurtarmak için herhangi bir çaba göstermiyorlar. Sadece 9 Yunan uçağı dün İzmir'den ayrılıp Atina'ya gitti. Aynı dakikalarda İzmir semalarındaki Türk havacıları, kentin, direniş gösterilmeden teslimini ve halkın mal ve can güvenliğinin garanti edildiğini duyuran bildirimler atıyordu. Yine dün sabah saatlerinde, Yunan donanmasının da, Kemalist öncüler girmeden kenti terk edeceği duyuruluyordu. Aynı saatlerde Bursa bölgesindeki Yunan birlikleri de Mudanya'ya doğru geri çekiliyordu.

Kentin düşüşü, dün akşam saat 16'da meydana geldi. Türkler, hayatlara saygı göstereceklerine dair söz vermelerine rağmen, klasik korku ve işgal, tahmin edeceğimiz gibi, kentte halkı ve göçmenleri Mustafa Kemal askerlerinin

22 *Corriere della Sera*, 14 Settembre 1922.

ayaklarının altına itti. Türk komutan, salgın hastalıkların yayılmaması için acil olarak doktor ve hemşire gönderdi. Son olayların gösterdiği gibi, Yunan askerleri çekilirken tahribat ve yangınlar yapacaklar gibi.”²³

Il Giornale d'Italia, “Türk Birlikleri İzmir’e Nasıl Girdi?” başlıklı haberiyle, İzmir’in Türk ordusu tarafından kurtuluşunu anlatmıştır. C. E. Bacchiani imzasıyla İstanbul’dan 11 Eylül’de gönderilen habere göre; “Kemalistlerin İzmir’e girişi, 9 Eylül Cumartesi günü saat 16’da oldu. Son Yunan direnişi ne uzundu ne de dirençliydi. Yunan askerleri her ne kadar son anda bazı semtlerde saman alevi gibi sönen direniş gösterdiyse de, kenti, düşmana direnmeden teslim etmeye karar vermiş gibi görünüyordular.” Gazete, İzmir’in kurtarılmasından önce Mustafa Kemal Paşa’nın, kentte yaşayan Hıristiyanların, can ve mal güvenliklerinin korunması ve güvenlik altına alınması yönünde bir talimat yayınladığını yazıyor. Gazete, Kemalistlerin, İzmir’in her tarafından kente pek çok esir getirdiklerini ekliyor. Il Giornale d'Italia, başka bir haberinde de kentte çok sayıda muhacir geldiğini haber veriyor ve İzmir’deki Müttefik konsoloslarının Turgutlu’da, ateşkesi görüşmek üzere Türk temsilcilerle buluşmaya karar verdiklerini bildiriyor.²⁴

Il Popolo d'Italia gazetesinde İzmir’in kurtuluşu hakkında en ayrıntılı haber 12 Eylül tarihinde “İzmir’in Düşüşüyle Anadolu’daki Savaş Sona Erdi” başlığıyla yayınlanmıştır. İzmir’in kaybedilmesinin Yunan siyasetinde ve askeriyesinde meydana getireceği değişikliklere dikkat çekilen yazıda, Türklerin 9 Eylül sabahı İzmir’de yaşadıkları heyecan ve bekleyiş anlatılıyor. Türk ordusunun İzmir’e yaklaştığı saatlerde iki Türk uçağının aşağıdaki ilanları kente attığı bildiriliyor: “Türk ordusu, kısa bir süre içerisinde şehrinizi özgürleştirmek üzere gelecek. Bütün İzmir halkına, sakin bir şekilde hareket etmeleri tavsiye edilir.”

Bu bildiriden sonra Türklerin, ordularını karşılamak üzere kent dışına çıktığını yazan gazetede, Kemalist birliklerin öğleden sonra halkın alkışları arasında İzmir’e girdiği anlatılıyor. Yunanlıların, İzmir’deki hiçbir malzemelerini kurtaramadıklarına dikkat çekilen yazıda, pek çok Yunan subayının sabahtan kenti terk ettikleri bilgisi veriliyor ve Yunan ordusunun İzmir’de âdeta bir mahkûm vaziyetinde olduğu ileri sürülüyor.²⁵

Gazetenin aynı nüshasında, diğer bazı gazetelerde de yer alan başka bir haberde, Türk ordusunun kenti kurtarmasından sonra yaşananlardan söz ediliyor.

23 **La Tribuna**, 12 Settembre 1922.

24 **Il Giornale d'Italia**, 12 Settembre 1922.

25 **Il Popolo d'Italia**, 12 Settembre 1922.

Türklerin kenti ele geçirmesinden sonra şehrin mülteci akınına uğradığı ve yiyecek ve barınma sorununun orta çıktığı yazılıyor. Türk komutanın doktor ve acil yardımda bulunduğunu ifade eden gazete, salgın hastalık tehlikesine dikkat çekiyor.²⁶

“Türk İşgali Altında İzmir” başlıklı haberinde, *Il Secolo*, Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların İzmir’e ulaştıklarını haber veriyor. Türk yetkililerin İzmir’de düzeni sağladıklarını ve mahalli polis idaresini kurduklarını bildiren gazete, Nurettin Paşa’nın İzmir valisi olarak görevlendirildiğini haber veriyor. Çeşme civarında küçük bir Yunan direnişinin olduğunu bildiren gazete, İzmir’i boşaltan Yunan ordusunun çok sayıda esir verdiğini ekliyor.²⁷

Il Secolo’da Sticus tarafından “Türklerin İzmir’i İşgalinden Sonra” başlıklı bir makale yazılmıştır. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra yaşananların tahlil edildiği yazı, İngilizlerin tahrikiyle Anadolu’ya çıkan Yunanlıların ağır bir hezimet yaşadıklarına dikkat çekerek ve “Mustafa Kemal’in İstanbul’a muzaffer olarak girmek üzere” olduğu tespitiyle sona ermektedir. Gazetede başka kısa bir haberde de, Türk ordusunun İzmir’e girdiğinin resmî olarak duyurulduğu bilgisine yer verilmiştir.²⁸

Yeri gelmişken belirtmekte yarar var: İtalyan gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa ve komutanların İzmir’e girişlerini 12 Eylül 1922 tarihinde duyurmuştur.²⁹ İzmir’de Türk idaresinin kurulmaya başlamasıyla birlikte kentin genel durumu hakkında bilgiler verilmeye başlandı. “İzmir’deki İngiliz birliklerinin geri çekildiğini ve kentteki İngiliz konsoloslüğünün kapatıldığını fakat Amerikan, Fransız ve İtalyan devriyelerinin şehirde dolaşmaya devam ettiklerini”³⁰ yazan *Il Giornale d’Italia*, şehirdeki sağlık koşullarını ele alan bir makale daha yayınladı. “İzmir’de Ciddi Durum” başlıklı bu makalede, açlık ve yetersiz sağlık koşulları nedeniyle tifüsün kentteki 600 bin kişi üzerinde ciddi bir tehdit oluşturduğu ifade ediliyor. Gazete aynı tarihli başka bir haberinde, kentteki Türk idarecilerin karışıklıları sona erdirerek düzeni sağladıklarını ve onların yönetiminde yerel bir idare kurulduğunu yazıyor. Nurettin Paşa’nın İzmir valisi olarak görevlendirildi-

26 **Il Popolo d’Italia**, 12 Settembre 1922; **Corriere d’Italia**, 12 Settembre 1922.

27 **Il Secolo**, 13 Settembre 1922.

28 **Avanti!**, 12 Settembre 1922.

29 Bir örnek olmak üzere *La Tribuna* gazetesinin şu haberi verilebilir: “Mustafa Kemal, İzmir’de. Adana 11. “Mareşal Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra İzmir’e vardı.” **La Tribuna**, 12 Settembre 1922.

30 **Il Giornale d’Italia**, 13 Settembre 1922.

ğini bildiren *Il Giornale d'Italia*, Yunan birliklerinin, İzmir'in güneybatısındaki Çeşme yarımadasında Türk ordusuna direniş gösterdiğini de ekliyor.³¹

İtalyan gazeteleri, genel olarak Türk zaferini memnuniyetle karşıladılar. Fakat bu zaferin İtalya'nın beklentileri bakımından anlamını sorgulayan gazete-ler de vardı. İtalyan basınından bazı gazeteler, Türk zaferinin, aynı zamanda İtalya'nın Anadolu'daki menfaatlerinin de bittiğı anlamına geldiğini savunmuş-lardır. Özellikle *Avanti!* ve *L'Idée Nazionale* bu görüşü savunmuşlardır. *L'Idée Nazionale* de 14 Eylül'de yer alan yazıda şu gerçekler dile getirilmiştir: "Elveda imtiyaz rüyaları, orduların yorgunluğu, petrol ve maden. Elveda ticarî tekeller, nüfuz bölgeleri. Artık; Venedik ve Ceneviz'in mirasına konmak hâyâlından uyanıp Türkiye ile eşit şartlarda anlaşma yapmak gerekiyor."³²

Kurtuluş'un Ardından İlk Günler

Üç yılı aşkın bir süre Yunan işgalinde kaldıktan sonra bağımsızlığına kavu-şan İzmir'in sonraki günlerinin en önemli olayı, 13 Eylülde Ermeni mahallesin-de başlayan yangındır. Türkler, Ermeniler ve Rumların sorumluluğunu birbir-lerine attıkları yangın, rüzgârın da şiddetiyle üç gün devam etmiştir. Ahşaptan meydana gelen binaların artırdığı zararın ağır bilançosu, yeni Türk devletine büyük bir külfet yüklemiştir.

İzmir'de başlayan yangın, İtalyan kamuoyuna Resmi İtalyan Ajansı Stefani tarafından şu şekilde duyuruldu. "Korkutucu bir yangın Rum ve Ermeni mahal-lelerini yok etti ve diğer semtlere doğru yayılmakta. Halkın paniğı tarif edilemez bir şekilde."³³

İtalyan gazetelerinde yangın hakkında ilk haberler 15 Eylül 1922'de veril-meye başlandı. *Il Giornale d'Italia*, 15 Eylül tarihli sayısında, "İzmir Alevler İçinde. İzmir Yangını" başlıklı 13 Eylül İzmir çıkışlı bir haberle yangını du-yuruyor. C. E. Bacchiani imzalı telgrafta, İzmir'in büyük bir kısmının alevler içinde olduğu belirtildikten sonra şöyle devam ediliyor: "Türk birlikleri, büyük bir zafer kazanmış olarak düzen içerisinde İzmir'e girmiş olmasına rağmen ateş, ahşap binalardan oluşan Rum ve Ermeni mahallesinin geniş bir kısmına büyük zarar verdi. Yangın bu mahallelerdeki pek çok yapı ahşap olduğu için hızla ya-yılarak korkutucu bir hâl aldı. Yangının birkaç saat içerisinde daha tehlikeli bir

31 *Il Giornale d'Italia*, 14 Settembre 1922.

32 Fabio L. Grassi, *a.g.e.*, s.180.

33 *Il Giornale d'Italia*, 15 Settembre 1922.

hâl alacağı varsayılıyor. Alevlerin bütün kenti sarmasından ve harap etmesinden korkuluyor. Yangın, telgraf gönderilirken devam ediyordu.

Halk, korkmuş bir şekilde denize doğru kaçıyor ve limanda demirli İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerine sığınma talebinde bulunuyor. Kurban sayısı hiç de az değil. Yangın devam ettiği için hasar tespitinde bulunmak mümkün değil. Durum oldukça ciddi.”³⁴

La Tribuna gazetesi de İzmir yangını hakkındaki ilk bilgileri 15 Eylül günü vermeye başlamıştır. “Korkutucu bir yangın İzmir’i yok etmekle tehdit ediyor” başlıklı haberde, geniş bir alanda çıkan yangının Ermeni ve Rum mahallerinde yaygınlaşmakta olduğunu bildiriyor. Şöyle devam ediyor: “Yangın, giderek artan bir sorun haline geliyor ve diğer mahallelerle bütün kenti tehdit ediyor. Halkta büyük bir panik havası görülüyor. Binlerce kişi, sığınacak bir yer bulmak için denize doğru kaçıyor.”

Aynı tarihli gazetede yangın hakkında yer alan başka bir haberde şu şekilde: “Daha önce Rum ve Ermeni mahallelerini tamamen yok eden yaygın, dün gece yayıldı. Yangın, rüzgâr sayesinde iyice yayılarak, ahşap yapılardan meydana gelen ve daha önce Batılıların oturduğu mahalleleri de etkiledi. Halk, yollara döküldü, pek çoğu aceleyle kurtulmak çabasıındaydı. İdarenin tam anlamıyla kurulamadığı kentteki düzensizlik, yangını söndürme çabalarının etkisini azaltıyordu. Öte yandan kurtarma araçları da yetersizdi. İzmir Valisi Nurettin Paşa, düzeni sağlamak ve kentin tamamının yok olmasının önüne geçmek için her türlü çabayı gösterdi. Fakat yangınla mücadele araçlarının yetersizliği yangının yayılmasını engellemedi.

Henüz yangının gerçek nedenlerini ortaya koymak mümkün değildir.”³⁵

Il Secolo Gazetesi, İzmir yangını hakkındaki ilk haberleri 15 Eylül günü, yayınladı. İzmir’den 14 Eylülde alınan ve “İzmir mahalleleri alevler içinde” başlığıyla verilen ilk haberler şöyleydi: “Korkutucu bir yangın Ermeni ve Rum mahallelerini yok etti ve diğer mahallelere doğru yayılıyor. Halk, panik tarif edilemez bir şekilde panik içerisinde. İtalyan gemileri, hemşehrilerimizi kurtarmaya çalışıyor.”³⁶

34 **Il Giornale d’Italia**, 15 Settembre 1922.

35 **La Tribuna**, 15 Settembre 1922.

36 **Il Secolo**, 15 Settembre 1922.

L'Epoca Gazetesi, 15 Eylül tarihli sayısında "İzmir alevler içinde" başlıklı manşetiyle yangını okurlarına duyurdu.³⁷ 17 Eylül'de "300 bin kişi evsiz barsız kaldı" başlıklı haberinde, yangının devam etmekte olduğu ve Ermeni ve Rum mahallelerinde alevlerin etkisini sürdürdüğü haber veriyor. Yabancıların yaşadığı mahallenin de yok olduğunu yazan gazete, Amerikan Koleji öğretmenini tanık göstererek yangının düzenli Türk birlikleri tarafından çıkarıldığını ileri sürüyor. Diğer yandan aynı gazete, yangının Yunan ajanlarının kışkırtmasıyla çıkarıldığına dair haberler olduğunu da duyuruyor.³⁸

Avanti! Gazetesinde de İzmir yangını hakkındaki ilk haber 15 Eylülde yayınlandı. Ermeni ve Rum mahallerinde çıkan yangının diğer mahallelere de yayılma eğiliminde olduğu bilgisine yer verilen haberde, halkın tarifsiz bir panik içerisinde olduğuna yer veriliyor.³⁹

"Bir Yangın İzmir'i Yerle Bir Ediyor" başlıklı ilk haberiyle yangın hakkında bilgi veren Corriere d'Italia şunları yazıyor: "Korkutucu bir yangın Rum ve Ermeni mahallelerini yok etti ve diğer semtlere doğru yayılmakta. Halkın paniği tarif edilemez bir şekilde."⁴⁰

İtalyan gazeteleri sonraki sayılarında da yangın hakkında haber ve yorumlara yer vermeye devam ettiler. Yangının durumu, boyutu ve yarattığı tehlikenin büyüklüğüne dikkat çeken gazeteler, yangının kimler tarafından çıkarıldığına dair yorumların da yaptılar. İtalyan gazetelerinde, yangının; Türkler, Ermeniler, Rumlar veya Yunanlılar tarafından çıkarıldığına dair bilgilere rastlanmaktadır.

Il Giornale d'Italia, "İzmir Katliamı" başlıklı haberinde, halen devam etmekte olan yangının kenti adeta yok ettiğini ve İzmir'i yerle bir ettiğini bildiriyor. Gazete, 100 binden fazla insanın etkilendiği yangının meydana getirdiği zararın 60 Milyon dolar (400 milyon lired) olduğunu bildiriyor. Gazete, "Yangının Nedenleri" alt başlıklı haberinde yangının neden çıktığı hakkında dolaşmakta olan senaryolara yer veriyor. Bunlardan biri şöyle anlatılıyor: Amerikan Koleji Müdürü gibi güvenilir kaynakların verdiği bilgilere göre, ilk alev, çavuş gibi görünen bir Türk askerinin içine girdiği binada görülüyor. Süt getirdiği sanılmakla birlikte aslında yanıcı madde getiren bu askerin binadan ayrılmasından kısa bir süre sonra evden alevler yükselmeye başlıyor.⁴¹

37 L'Epoca, 15 Settembre 1922.

38 L'Epoca, 15 Settembre 1922.

39 Avanti!, 15 Settembre 1922.

40 Corriere d'Italia, 15 Settembre 1922.

41 Il Giornale d'Italia, 16 Settembre 1922.

Yangın hakkında bilgiler vermeye devam eden gazetelerden biri olan *Avanti!*, yangının İzmir'in neredeyse tamamını tahrip ettiğini, evsiz kalan insan sayısının 300 bini aştığını, şehrin beşte üçünün kül olduğunu, felaketin sorumluluğu konusunda Rumlarla Türklerin birbirlerini suçladıklarını anlatıyor. Gazete, Türklerin, gönüllü olarak böyle bir yangın çıkarmaları için bir neden görünmediğini, Rumların intikam almak için böyle bir şey yaptıklarını düşünmenin en mantıklısı olduğunu belirtiyor.⁴²

Yangınla ilgili haberlerinde *Il Giornale d'Italia* Gazetesi, Ermeni ve Rum mahallelerini yok eden yangının, Frank mahallesini tehdit ettiğini yazıp, hasarın yaklaşık 1 milyar Frank olduğunu bildiriyor.⁴³ "Yangın Türkler tarafından provake edildi" başlıklı bir haber yayınlayan *Corriere d'Italia*, Gazetesi Paris 15 Eylül çıkışlı haberde; yangının 100 binden fazla Ermeni ve Rumu evsiz bıraktığını, binlerce insanın öldüğünü ve zararın 60 milyon dolar (bir milyar dört yüz bin Lire) olduğunu bildiriyor. Yangının çıkış nedeni olarak *Il Giornale d'Italia*, gazetesinde yer alan, bir Türk askerinin çıkarttığı iddiası bu gazetede de tekrarlanıyor.⁴⁴

İtalyan gazetelerinde yangın hakkında yer alan haberleri, dikkat çekici bir yorumla tamamlayacağız. *La Tribuna* Gazetesi, "İzmir'de Ne Oldu?" başlıklı makale yayımlandı. Gazete, İzmir yangınında Yunanlıların sorumluluğuna dikkat çeken bir ayrıntıyı gündeme getiriyor. Yangının; kentlinin Türklerin egemenliğinde kalacağını gören Yunanlıların, cephaneliklerinde unuttukları mühimmatın patlamasından ileri gelebileceğini belirtip, benzer bir durumun Selanik'te Balkan Savaşları sırasında yaşandığı hatırlatılıyor. Gazete, şu ana kadar felaket hakkında İngiliz Hükümeti'nin hiçbir resmî açıklama yapmamış olmasına da vurgu yapıyor.⁴⁵

13-16 Eylül tarihleri arasında etkili olan İzmir yangını hakkında iki de resmî yoruma yer vermek istiyoruz. İzmir Müttefikler arası İrtibat Subayı Yarbay Eduardo Giordano, 17 Eylül 1922'de İstanbul İtalyan İşgal Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, yangın hakkındaki kanaatini bildiriyor. İtalyan subaya göre, İzmir yangını, pek çok defa yaptıkları gibi, Türklerin gözünün korkutmak isteyen Rumlar ve Ermeniler tarafından çıkarılmıştır.⁴⁶

42 *Avanti!*, 17-18 Settembre 1922.

43 *Corriere d'Italia*, 16 Settembre 1922.

44 *Corriere d'Italia*, 16 Settembre 1922.

45 *La Tribuna*, 19 Settembre 1922.

46 ASDMAE-AP., 1919-1930, Busta., 1677-7813; Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010, s.52, 110, 198.

Müttefiklerarası Polis Kontrolü Heyeti İtalya Temsilcisi Albay Balduino Caprini'den İstanbul Büyükelçisi'ne 17 Eylül 1922'de gönderilen yazıda da, İzmir yangını hakkında bilgi veriliyor. İzmir yangınının çıkışı şöyle anlatılıyor: Kurtulmak için gemiye binemeyen katliam suçlusu Rum ve Ermeni komitacılar, saklandıkları evlerden şehre giren Türk birliklerine ateş açıyorlar. Türk birliklerinin, Rum ve Ermeni komitacıları bir an önce saklandıkları yerlerden alıp tutuklamak için kendilerine ateş edilen evlere karşılık vermeleri üzerine başlayan yangın bütün Hıristiyan mahallesine yayılıyor.⁴⁷

Son olarak, kurtuluşa ve kurtuluştan sonra İzmir'de yaşanan karışıklıklara ve yangına tanıklık eden iki muhabirin izlenimlerini paylaşacağız. Dr. Ascenzo Gualtieri, İstanbul-Pire- İzmir seyahatinde, 8 Eylül günü İzmir'e geliyor. Türk öncülerinin geleceği korkusuyla aceleyle kenti terk etmeye hazırlanan Yunan askerlerini gören İtalyan doktor, gelen mültecilerden de söz ediyor. 9 Eylül Cumartesi sabah saat 10.30'dan itibaren Türk öncü birliklerinin kente girmeye başladığını ifade eden doktor, ertesi sabah durumun göreceli olarak sakin görüldüğünü belirtiyor. Türk komutanın, yağma yapmak ve şiddet uygulamak suçları yüklenen ve ölüm cezasına çarptırılan bir çeteyi İzmir'den uzaklaştırdığını ileri sürüyor. Pazartesi günü "Türk fanatizminin" kendini göstermeye başladığını iddia eden doktor, öldürülen Rum metropoliti yerine yanlışlıkla Ermeni Patriği'nin öldürüldüğünü yazıp Ermeni halka karşı da sert ve acımasız davranılmaya başladığını ileri sürüyor. Salı sabahı, bütün imha işlerini yapan Türk birliğinin İzmir'e geldiğini bildiren doktor, saat 15'e doğru, ertesi gün korkunç bir hal alacak olan yangının ilk alevlerinin görüldüğünü ifade ediyor. Çarşamba günü akşamüzeri 16'ya doğru korkutucu alevlerin kentin kuzeyini sardığını belirten Dr. Ascenzo Gualtieri, kıyıdaki İtalyan gemilerinin yangında yaptığı yardımlardan söz ediyor.⁴⁸

Corriere della Sera Gazetesi'nde muhabir Arnaldo Fraccaroli'nin, 17 Eylül tarihinde Barletta Gemisi'nde kaleme aldığı bir mektubu yayınlanıyor. Yazar bunda, seyahat ettiği vapurun İzmir'e yangının başladığı gün vardığını belirterek, yangının çıkış nedeni hakkında ileri sürülen iddiaları ele alıyor. Yangının Rum ve Ermeni mahallelerinde başladığını belirten İtalyan gazeteci, bazı göçmenlerin, yangının ilk alevlerinin, 13 Eylül Çarşamba günü saat 16 sularında

47 Mevlüt Çelebi, *a.g.e.*, s.51-52, 109, 197.

48 *L'Epoca*, 20 Settembre 1922. Aynı haber için bakınız: *Corriere della Sera*, 20 Settembre 1922.

Ermeni Kilisesi ile hastanesi arasında görüldüğünü söylediklerini ifade ediyor ve bazılarının, yangının evlerde başladığını söylediklerini ekliyor. Kaosun giderek büyüdüğü ve ilk silah sesleri ve yağmalamanın başladığı iddia edildikten sonra başka bir konuya geçiliyor. Muhabirin anlattıklarına göre, Türk süvarilerinin İzmir'e ilk girdiği anda İtalyan subayı Yarbay Eduardo Giordano, "cesurca" bu birliğin karşısına çıkarak Türk komutandan, halk sakin olduğu için herhangi bir sürgün yapılamamasını istiyor. Türk komutan, "Bize herhangi bir saldırı olmadıkça biz kimsenin saçının kılına bile dokunmayacağız" cevabını veriyor. Gazeteci, gemide bulunan Rum mültecilerin, Türk askerlerinin her türlü disiplin girişimlerine rağmen, zulüm ve soygunlar yaptığını, cinayetler işlediğini ve Ermeni ve Rum mahallesinde yollarda yatan pek çok ceset olduğunu söylediklerini iddia ediyor.⁴⁹

Sonuç

Türk İstiklal Savaşı, Anadolu'daki bütün işgallere ve işgalcilere karşı yapılmıştır. Ancak, İzmir'in bu savaşta çok özel, anlamlı ve ayrıcalıklı bir yeri olduğu tartışılmayacak kadar kesindir. Öyle ki, işgal altındaki bütün topraklar kurtarılmış fakat İzmir işgal altında kalmaya devam edecek olsa, kazanılan zafer eksik ve buruk olacaktı. Bu nedenle kurtuluş ve zafer İzmir ile anlamlanmış ve tamamlanmıştır.

Böylesine derin bir anlama sahip olan İzmir'in kurtuluşunun değişik kaynaklardan incelenmesi çok yönlü yarar sağlamaktadır. Kurtuluşun coşkusu, anlamı ve sonraki dönemi şekillendirmedeki rolü mümkün olduğunca çok açılardan ele alınmış, ortaya konulmuş ve ayrıntılandırılmış olmaktadır. Milli Mücadele döneminde İzmir hakkında yapılacak bir incelemede İtalyan kaynaklarının kullanılmasının özel bir yeri olduğu söylenebilir. İzmir'in, gizli antlaşmalarla İtalya'ya vaat edilmiş olmasına rağmen, İngiltere'nin tercihiyle Yunanistan'a verilmiş olması İtalyanların gönlünde derin ve onulmaz yaralar açtı. Bu kararı hiçbir zaman kabullenemeyen ve hazmedemeyen İtalyanlar, İngiltere ve Yunanistan'ın aleyhine olan hiçbir olayı görmezden gelmediler.

İtalyan kaynaklarını incelemek, İzmir'in kurtuluşunu ve sonrasını yabancı kaynaklara dayanarak ortaya koymak gibi bir yarar sağlamaktadır. İtalyan

49 *Corriere della Sera*, 18 Settembre 1922. Aynı yazı, gazetenin ertesi günkü sayısında da yayınlanmıştır. *Corriere della Sera*, 19 Settembre 1922.

kaynaklarının bunun dışında bir önemi de, kullandığı kaynaklardır. Resmî belgelerde İtalyan yetkililerin değerlendirmelerine yer verilmekle birlikte basın, kendi haber kaynaklarının yanı sıra İngiliz, Fransız Amerikan ve hattâ Yunan kaynaklarını kullanıyor. Bu bakımdan, İtalyan kaynaklarını kullanmak, sadece İtalyan belgelerinden faydalanmakla sınırlı olmayıp, dolaylı olarak diğer Avrupa kaynaklardan da yararlanmak anlamına gelmektedir.

İtalyan kaynaklarının bir yönü de, İzmir'de 13-16 Eylül arasında etkili olan ve halen kimler tarafından çıkarıldığı konusunda karşılıklı suçlamaların yapıldığı yangınla ilgili verdiği bilgilerin önemidir. Güncel bir tartışma konusu hakkında İtalyan resmî yetkililerin fikirleri ve gazetelerin yorum ve değerlendirmeleri, tartışmaya derinlik kazandıracak nitelikte ayrıntılar içermektedir. Objektif değerlendirmeler yapmaları bakımından, Türkleri her tartışma konusunda peşinen suçlu ilan etme eğilimindeki iç ve dış çevrelere verilecek cevaplarda İtalyan kaynaklarının çok yararlı tarihsel bilgiler içerdiği fikrindeyiz.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Belgeleri

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri - Affari Politici, 1919-1930.

Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito.

B- Gazeteler

Avanti!; 9, 12, 15, 17-18 Settembre 1922.

Corriere d'Italia; 7, 10, 12, 15, 16 Settembre 1922.

Corriere della Sera; 12, 14, 18, 19, 20 Settembre 1922.

Il Giornale d'Italia; 31 Agosto 1922; 1, 6, 12, 13, 14, 15, 16 Settembre 1922.

Il Popolo d'Italia; 7, 9, 12 Settembre 1922.

Il Secolo; 9, 10, 13, 15 Settembre 1922.

L'Epoca; 15, 20 Settembre 1922.

La Tribuna; 29, 30 Agosto 1922; 5, 12, 15, 19 Settembre, 1922.

C. Diğer Eserler

ÇELEBİ, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2002.

_____, **İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.

GRASSI, Fabio L., **İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayını, 2003.

MUSSOLINI, Benito, "La luna crescente", **Gerarchia**, -I-, (25 Settembre 1922), ss.477-79.

MUSSOLINI, "La Portata", **Il Popolo d'Italia**, 9 Settembre 1922.

SALVANESCHI, Nino, "I Turchi attaccano Smirne: La capitolazione greca é imminente", **La Tribuna**, 10 Settembre 1922.

RUS ARŞIV KAYNAKLARINA GÖRE MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA SOVYET RUSYA YARDIMI

Yrd. Doç. Dr. Natalia ÇERNİÇENKİNA*

Kurtuluş Savaşı yıllarında Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye verilen maddi destek, bugün olduğu gibi o yıllarda da tartışma konusu olmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın en zor dönemlerinde yapılan bu maddi yardımların yanı sıra silah ve teçhizat bakımından da Rus yardımı olmuştur. Batıya karşı savaşıyan Müslüman Türkiye'ye verilen destek, Orta Asya'nın eski çarlık topraklarında yaşayan Müslümanların gözlerinde Bolşevikler için olumlu bir imaj oluşturabilirdi. Türkiye'de Amerikan mandası sorunu kesin olarak çözümlenirken Mustafa Kemal Paşa, yabancı yardımın alternatif yollarını aramaya başladı. Ona göre; ortak düşmana karşı çıkan Bolşevikler ile yapılacak bir ittifak, Türkiye'ye Kurtuluş Savaşı'nda yardım edebilirdi. Bolşevik hükûmeti ile bağlantı kurmak ve savaşı sürdürebilmek için silah ve para yardımı almak amacıyla, 26 Eylül 1919 tarihinde Halil Paşa (Kut) başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Aynı zamanda, Sivas Kongresi'nden iki ay sonra, Bolşevikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve Anadolu'daki yeni hareketini öğrenmek için Kafkas ordusunun başkomutanı, Çalva Eliava'yı İstanbul'a gönderdiler. Eliava yaptığı bu ziyaret esnasında İstanbul milliyetçi teşkilatlarıyla temasa geçti ve onlara Rusya'nın Türkiye'nin millî haklarını kabul edeceğini ve Bolşeviklerin Türklere, Batı emperyalistlerine karşı destek vereceğini söyledi.

Moskova'ya gönderilen Halil Paşa'nın heyetine yolda Kazım Karabekir'in görevlendirdiği Doktor Fuat Sabit Bey de katıldı. Bu heyetin Moskova'ya ulaşmaları ve Bolşevik hükûmeti ile irtibat kurmaları bir kaç ay sürdü. Politbüro kataloglarına göre, Türk heyeti sadece 15 Mayıs 1920 tarihinde Rus dış ilişkiler halk komiseri Georgy Çiçerin, yardımcısı Karakhanyan (Karahan) ve Harbiye komiseri General Sergei Sergeviç Kámenev ile görüştüler.

---

* Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

15 Mayıs 1920 günü yapılan görüşmede Halil Paşa; Türkiye’de komünizmin çok yayıldığını bunun gelişmesine engel olunmadığını ifade etmiştir. Ardından da kısa zamanda Anadolu’da kurulacak yeni hükümetin Sovyetlerle bir anlaşma yapacağını belirtti. Sovyet Cumhuriyetinin kurulmasının olanaklı olduğundan bile bahsetti. Türkler, Kurtuluş Savaşı’nın her türlü yardımı hak ettiği ve Türk devriminin “Rus inkılâbının kız kardeşi” olduğundan bahisle Rusları inandırmak için çok çalıştılar¹.

Çiçerin, Türklerin yardım almak için her şeyden söz etmeye razı olduklarının farkındaydı. Bu durum Sovyetlerin de çıkarına uygundu. Zira Çiçerin, Sovyetlerin Türkiye’nin millî merkezine yaklaşmasının Doğu’da Sovyet siyasetini muazzam güçlendirmesinin bir yolu olduğu fikrindeydi².

Halil Paşa’ya yardım edilmesine karar verildi ama bir gecikme oldu. Bunun nedeni olarak 30 Mayıs 1920 tarihli geçici ateşkesin olduğu, Ankara ve Fransa arasında savaşın bittiği ve Halil Paşa’nın tutuklanması hakkında bilgiler gösterilmekteydi. Bu durum Çiçerin’i iyice kızdırdı ve 28 Haziran 1920 yılında Politbüro’ya Türkiye’nin istediklerinin biran önce verilmesini yazdı. Çiçerin’e göre, Sovyet tarafının vermiş olduğu sözlerin yerine getirilmesindeki gecikme, Mustafa Kemal’in gözünde Bolşeviklerin “yalancı ve boşboğaz” oldukları düşüncesine sebep olabilirdi. Ayrıca, bu sözlerin tutulmaması üzerine, yeni Türkiye düşmanları karşısında ezilebilirdi. Küçük olsa bile yapılacak yardım sayesinde Sovyetlerin hem pratik hem de ahlaki değeri çok önemli olurdu. Dışişleri komiseri konjonktürün kaçırılması ve Türklerin Rusya’ya umudunun yok olacağından korkuyordu. En kötü ihtimalde Türkiye’de Sovyet Rusya’nın itibarı tamamen kaybolacaktı.

Savaşın yeniden başlaması üzerine Sovyetlerin önemi bir daha arttı. Politbüro belgelerinde belirtildiği gibi “Kemalistler”, Sovyet Rusya’yı daha güvenilebilir ve yararlı bir müttefik olarak kabul ediyorlardı. 3 Haziran’da Fuat Bey, 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey’e yazdığı raporda; Bolşeviklerin 1 milyon altın Ruble ve 60 bin tüfek vereceklerini bildirdi³. Ertesi gün Halil Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa adına gönderdiği mektupta, Bolşeviklerin Kemalistlere yardım etmeye razı ol-

1 **Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politicheskoy İstoriyi (RGASPI)**, F.495. Op.33. D.489. L.52.

2 **Gösterilen yer.**

3 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1988, s.739.

malarının yanı sıra, bu yardımın gizli olmasını istediler. Yardımın para kısmı 2 milyon TL iken yarısı altın olarak verilecekti⁴.

Sovyet Rusya tarafından yapılan bu yardım konusu Türkiye'deki pek çok eserde farklı şekilde yansıtılmaktadır. Taylan Sorgun'un eserinde; Halil Paşa'nın hatıralarında, Türk heyetinin Ruslardan 3 milyon altın Ruble ve Ankara'da eritilecek 8 altın kiloluk ingot aldığı belirtilmektedir. Rusya'dan Anadolu'ya doğru yola çıkan Türk heyetinin Nahçıvan şehrinde Ermeniler tarafından durdurulduğu, 7 atlı arabayla gönderilen altının Ermeni saldırılarından sonra 1 atlı arabasının boş çıktığı yazılmaktadır⁵.

I. Dünya Savaşı'nda esir olup Nahçıvan'da 8 ay kalan General Veysel Paşa'nın (Ünüvar) hatıralarına göre, Halil Paşa 2 milyon Ruble almıştır⁶. Alptekin Müderrisoğlu ise kitabında, Halil Paşa'nın 100 bin TL değerindeki ingot aldığını yazmaktadır⁷. Mehmet Perinçek, paranın miktarını belirtmeden, altının 8 Eylül'de Erzurum'a geldiğini, bunun 200 kilosunun Doğu ordusuna, kalanının da Ankara'ya gönderildiğini belirtmektedir⁸.

Sovyet Rusya'dan sağlanan yardımların nakli konusunda bir tek karayoluna bağlı kalmamak için Türkiye, Rusya ile yardımın Karadeniz yoluyla Rus limanlarından Trabzon'a gönderilmesi konusunda da anlaşmıştır. Halil Paşa'nın altınları tenekelere saklayıp takalarla Trabzon'a gönderdiği biliniyor. Eylül 1920 yılında mühimmat ve para Rus limanlarından Trabzon'a nakliye edilmeye başlandı⁹.

Bolşeviklerle bağlantı kurulması ve savaş giderleri ile ihtiyaçlarını karşılayabilecek yardımın sağlanması Ankara Hükûmeti için çok mühimdi. Bunun için TBMM açılmadan 3 gün önce Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e bir mektup yazdı. Bu mektupta, Türkiye ve Lenin Hükûmeti arasında diplomatik ilişki kurmayı teklif etti ve emperyalistlere karşı savaşan Anadolu'ya Sovyetlerden resmi olarak

4 Erol Mütercimler, **Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek. Sovyetler Birliğinden Alınan Yardımlar. Kuva-yı Milliye Donanması**, İstanbul 1992, s.108; Karabekir, **a.g.e.**, s.749.

5 Taylan Sorgun, **Halil Paşa; İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, İstanbul 1997, s.331.

6 Veysel Ünüvar, **Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay**, İstanbul 1997, s.61.

7 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, İstanbul 1988, s.640.

8 Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri; Sovyet Arşiv Belgeleriyle**, İstanbul 2005, s.59.

9 Mütercimler, **a.g.e.**, s.116.

yardım istedi¹⁰. Ayrıca, Türk ordusunun donatılması için Rusya Sovyet Cumhuriyetinin ilk ödeme olarak 5 milyon altın Ruble ve sonra belirlenecek tutarında mühimmat, askerî ve sınıai araçlar ve erzakı Anadolu'ya göndermesini istedi¹¹.

Ankara millî hükûmeti adına yollanmış mektup Moskova'da sevinçle karşılandı. 3 Haziran'da Çiçerin mektubun içeriğini Lenin'e bildirdikten sonra hemen cevabı hazırladı ve ertesi gün Ankara'ya gönderdi¹². Sovyet Rusya'nın dışişleri halk komiseri Çiçerin, Rusya ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin hemen kurulmasını önerdi. 8 Haziran'da Rusya, Türkiye'den resmî cevabı gelmeden önce Eliava'yı Ankara'da diplomatik temsilci tayin etti. Aynı zamanda "Kemalistlere" askerî ve para yardımı yollamaya karar verildi.

Diplomatik ilişkilerin ayrıntılarını konuşmak ve anlaşma imzalamak amacıyla TBMM'nin resmî heyeti Moskova'ya gönderildi. Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey, Maliye Vekili Yusuf Kemal ve Rize milletvekili Osman Bey'den oluşan Türk heyeti, Moskova'ya 19 Temmuz 1920 günü gelmiştir. Ağustos sonuna kadar Ankara ve Moskova arasında anlaşmanın projesi üzerinde çalışıldı ve ardından Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya döndü. Yusuf Kemal Bey, Trabzon'dan TBMM'ye gönderdiği mektupta 1 milyon altın Ruble ve bir vagon Mavzer tüfekleri getirdiğini söyledi. Sözlerine göre, Rostov şehrini geçerken trene daha tüfek eklendi ve silah dolu 8 vagon daha Moskova'da hazır bekledi. Bunun dışında, Karahan'ın Türk heyetine anlattığına göre, Bolşevikler Türklere İtalya'da 1-3 milyon İtalyan Lira tutarındaki banka hesabı açmışlardır¹³.

Moskova görüşmeleri sırasında Türk heyeti Ruslara, yardım edilmesine ait sözlü değil yazılı anlaşma belgesinin olmasının "emredici belge" olduğunu bildirdiler. Daha önce gündemde öyle bir şeyin olmadığına Sovyetleri Türklerin blöf ettiklerine ikna etti. Türk tarafı Rusya yardımının gecikmeden ve tam olarak geldiğinden emin olmak için ellerinde garanti olmasını istediler. Görüşmede Türk heyeti 150 milyon altın Ruble istediler. Ruslara bu rakam gerçekte olduğundan yüksek gösterilmiş.

10 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Cilt 4, Ankara, 1991, s.318.

11 **Turcia: Rojdeniye Nacional'nogo Gosudarstva.1918 -1923, (Po Dokumentam RGAS-PI)**, Moskva, 2007, s.67.

12 **Dokumentı Vneshnei Politiki SSSR**, T.2, Moskva, 1958, s.553-555.

13 Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981, s.174-175. Yaptığım incelemelerde Rus kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bir sene önce Bekir Sami Bey'in 8 milyon Ruble isterken Rusya Merkez Komitesi 5 milyon altın Ruble vermeye razı oldu. 3 milyon Ruble verildiğine göre 2 milyon altın Ruble verilecekti. Tabii ki bu rakam Türkiye bütçesine küçük geliyordu. Bolşeviklerin çok silah veremediklerinden dolayı Türkler, daha fazla silah alabilmek için altının daha büyük tutarının verilmesinde ısrar ettiler. Çiçerin'in fikrine göre, Rusların Türklerle yakınlaşması para sorunu çözülmeden Türkiye'ye pek avantaj getirmezdi. Aksi takdirde Türkler dış siyasetlerini değiştirmek zorunda kalabilirlerdi¹⁴.

Ruslar bu para konusunu daha önce Halil Paşa ile yaptıkları görüşmeleri sırasında dile getirmişler ve Türklere vermeye söz etmişlerdi. Bunun sonucunda Ekim 1920 yılında Türkiye'ye gelen ilk Sovyet misyonu beraberinde Ankara'ya 200 kilo altın getirdi¹⁵.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması imzalandıktan sonra yardım sorunu çok güncel oldu. Anlaştıkları 10 milyon Rublenin yarısı hemen verildi. Bu arada Yunanlılar tarafından yakıp yıkılmış bölgeleri yeniden kurmak amacıyla Türkiye'ye vaat edilen tutara ait olmayan 30 bin altın Rubleyi, Nisan ayında gönderdiler. 1921 yılı Mayıs ayında Ali Fuat Paşa kalan parayı Çiçerin'e sık sık hatırlatmaya başladı.

1921 yılı Eylül ayında Ali Fuat Paşa, Sovyet Hükûmetine bir memorandum gönderdi. Çok sayıda anlaşılabilir sorunların arasında en önemlisi silah ve para yardımı sorunuydu. Silah yardımı konusunda Türklerin istekleri gayet ılımlıydı. Memorandumda belli bir sayı söz edilmediğinden, Ruslarla görüşmeler sırasında Ali Fuat Paşa, 30 bin tüfekten bahsetti. Para sorunu daha ciddiydi. Türkler, 5 senelik sübvansiyonun yani 50 milyon Rublenin bir an önce verilmesini rica ettiler. Çiçerin, Ali Fuat'a Rusya'nın parasal ve ekonomik zor durumda bulunduğunu anlattıktan sonra Türkiye için kâğıt paranın basılabileceği ve Berlin'de kredi açılmaya yardım edebileceğini bildirdi. Kabul ettiği gibi Çiçerin, Alman bankerleri ile anlaşması ve Türk parasının basılmasından başka çare görmedi¹⁶.

29 Haziran 1921 tarihinde Halk komiserliği kurumunun oturumunda barış anlaşmasına uygun olarak Türkiye'ye ödenmek üzere Rusya Finans komitesine 15 milyon Ruble verilecekti. Bolşevikler, Türkiye'ye çok önem veriyorlardı.

14 RGASPI, F.5. Op.2. D.315. L.34.

15 SSSR i Turcia, 1917-1979. s.32.

16 RGASPI, F.5. OP.2. D.315. L.153, 154.

Bolşeviklerin Türkiye'ye verdikleri önemin en önemli göstergelerinden birisini Afganistan'a verilecek para miktarı göstermektedir. Ruslar, Afganistan'a yardım için 1 milyon Ruble ödediler¹⁷.

Sovyet Rusya'nın Türklere yaptığı yardıma rağmen vaat edilen paranın kalan kısmının ödenmesi gecikmeye başladı. Neredeyse her gün Moskova, Ankara'dan kredi hakkında bir konuşma duyar oldu. Türklerin söylediklerine göre, anlaştıkları 10 milyon Ruble, üstelik 50 milyon altın Ruble, Rusya tarafından verilmezse Türkiye, Antanta'ya başvurmak zorunda kalacaktır. Ali Fuat Paşa, Çiçerin'e Ankara'nın bildirisini yolladı. Bildiri, İngiltere'nin öncülüğünde büyük Arap İmparatorluğunu kuracağı, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ı egemenliğinde birleştireceğini anlattı. Çiçerin'e göre, bahsedilen güç Kemalistleri yıkarsa, Sovyet Rusya karşısında Doğu'da tek cephe çıkacaktı. Bunun için Çiçerin, Türkiye'ye verilen para yardımına çok büyük önem veriyordu. Milliyet işleri halk komiseri İ. Stalin'e yazdığı raporda felaketi önlemek için Kemalistleri parasal çöküşten kurtarmaları gerektiğini yazdı. Çiçerin, başlangıç olarak 20 milyon Ruble vermeyi, sonra da 30 milyon altın Ruble bulmaya çalışabileceklerini önerdi¹⁸.

Bu yazışmadan 3 gün sonra 23 Eylül 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Sovyet Rusya'nın TBMM resmi temsilcisi S. Natsarenus'u ziyaret etti. Bu ziyaret Rusya ve Türkiye arasında Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında kurulmuş iyi ilişkileri daha da güçlendirecekti. Natsarenus, Sovyet Rusya'nın ekonomik durumu yüzünden Türkiye'nin istediği tüm yardımı veremediklerini söyledi. Yani istediğinin yarısından fazla silah ve mühimmat ve 50 milyon Ruble'den fazla verilememişti. Buna karşılık olarak Sovyetlerin, Kemalistlere Avrupa'da uygun şartlarda kredi ve silah almanın imkânlarını bulabileceklerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa iki teklifi kabul etti çünkü, Türkiye'nin maliye durumu savaş yıllarından daha zorlaşmıştı¹⁹.

Kemalistler ve Fransa arasında görüşmelerden dolayı 1921 yılının sonbaharında Türk-Sovyet ilişkilerinde bir hareketlenme oluştu. 3 Ekim 1921 tarihli Natsarenus'un Çiçerin'e bildirdiği notta, Türkler Rusya ile ilgili gizli anlaşma imzaladı. Ona göre, Türkler Rusya ile imzaladıkları anlaşmayı resmî olarak yürürlükte bırakmakla, anlaşmanın kesilmesine çare arayacaklardı. Kafkasya'da

17 **RGASPI**, F.5. Op.1. D.19525. L.1.

18 **RGASPI**, F.5. Op.2. D. 315. L.169.

19 **RGASPI**, F. 5. Op. 1. D.2203. L.159.

Türkler, eski hükümetlerin Sovyet Hükümetlerine karşı mücadele ettiklerine yardım edeceklerdi. Rusların gönderdikleri beş milyon Rubleden bir milyonunun Kazım Karabekir'de kalacağına karar verildi²⁰.

Aynı gün Bolşeviklerin Merkez komitesinin Siyasî bürosunda (Politbüro) Türkiye'ye verilecek para yardımı konusunda bir oturum başladı. Bu toplantıda Çiçerin'in önerdiği 20 milyon altın Ruble tutarındaki kredi ile ilgili sorun çözülecekti. Oturumun sonucunda Politbüro üyeleri önemli karar verdiler. İlk olarak Türklere 20 milyon değil 5 milyon altın Rublenin verilmesi gerekli olduğunu kabul ettiler. Ancak her şeyden önce Ruslar bir tazminat almak istediler. Türkiye'de Çoruh Nehri bölgesinde bulunan maden imtiyaz sözleşmesi imzalamak istediler. Sadece sözleşmenin imzalanmasından sonra Çiçerin'e 5 milyon Rubleden 1,1 milyon Ruble verilecekti. İkincisi, Çiçerin'e Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik durumu nedeniyle Türklere kredi açılmadığını, ama durumun düzeldiğinde sorunun pozitif çözümü bulunacağını söylediler²¹.

Durumun ilginç yanı, Moskova'nın 16 Mart 1921 tarihli anlaşmasına göre Kemalistlere verdiğini geri istemesiydi. Taraflar anlaşamayınca para da gönderilmedi. Yusuf Kemal Bey, Çiçerin'e gönderdiği 15 Eylül 1921 tarihli mektupta Rusya Hükümetinin yaptıklarına çok şaşırıldı. Çünkü anlaşmaları gibi 10 milyon Ruble yardım Türkiye'ye her sene (ekonomi düzelene kadar) şartsız verilecekti. Çiçerin'e 4 milyon 600 bin Ruble şartsız bir an önce ödetecekti²².

10-11 Ekim 1921 tarihinde Kars Konferansı'nda Rusya'nın temsilcisi Gagnetskiy, Kazım Karabekir'e Moskova'dan 4,6 milyondan kalan 1,1 milyon Rubleyi vermeye ve Çoruh madenleri sorununu açıklamaya geldiğini birdirdi. Bu sefer Ruslar Çoruh hakkında Türklerden olumlu cevap beklediler. Ruslar teminat için verilecek paranın kalan kısmına bir bağlantı öneriyorlardı. Yusuf Kemal Bey, 20 Ekim 1921 tarihinde Çiçerin'e bu durumu anlatan bir mektup yazdı²³. Çiçerin TBMM'de Rusya'yı destekleyen grubun kötü etkileneceğinden korktu. Ankara'da Bolşeviklere güven olmadığından ve Fransa gibi güçlü bir müttefik bulunmasının gereğinin konuşulduğundan emindi. Kasım ayında Yusuf Kemal Bey, Çiçerin'den Çoruh madenlerine Rus uzmanlarının gönderilmesini istedi.

20 **RGASPI**, F.558. Op. 11. D.388. L.1.

21 **RGASPI**, F.17. Op.3. D.210. L.2.

22 **Archiv Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsiyi (AVPRF)**, F132. Op. 4. D. 6. L.27.

23 **RGASPI**, F.5. Op. 1. D.2203. L.190.

Kasım ayında iki ülke arasında bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla Türkiye'ye Frunze gönderildi. Frunze'nin ziyaretinin resmî amacı Ukrayna ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerinin kurulmasıydı. Türkiye'nin durumunu analize ettikten sonra Frunze, Türkiye'nin Rusya'ya karşı savaş ilan etmeyeceği sonucuna vardı. Bu çok önemliydi, çünkü Sovyet Rusya böyle bir durumdan hep şüphelenmişti. Ayrıca, Frunze, Türkiye'ye 1921 yılından kalan 3,3 milyon Ruble ve üstünde 10 milyon Rublenin gerektiği kadar silah verileceğinin altını çizdi²⁴. Çiçerin paranın verilmesini emretti. 1921 Kasım ayında Türkiye'ye 1,1 milyon altın Ruble ödendi²⁵.

Şubat 1922 yılında para meselesi yine ortaya çıktı. Türkiye'den geri dönen Frunze, 8 Şubat 1922 tarihinde Politbüro'ya yaptığı raporda, Türkiye'de Rusya'nın etkisinin güçlendirilmesi amacıyla Türklere mutlaka ve gecikmeden 3.5 milyon Ruble verilmesinin gerekli olduğunu bildirdi. Ödeme süresi bir ay sonra bitiyordu²⁶. Ekonomi halk komiseri Moskova Anlaşmasına uymadan parayı ödemediğini teklif etti.²⁷ Çiçerin'e göre, bu durum Doğu'nun bütün milletlerine karşı rezil olmak ve siyasî intihar demektir. 23 Şubat 1922 yılında Politbüro toplanmadan bu sorun çözümsüz kalıyordu. Lenin, Çiçerin'in tarafını tuttu. 25 Şubat'ta Lenin ile Stalin ve Kamenev razı oldular. Bunun sonucunda Politbüro, Lenin'in teklifini kabul etti. Mayıs 1922 yılında para Türklere gönderildi²⁸.

Sonuç

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'dan sağlanan yardımlar sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu yardımlar Türkiye'nin isteği doğrultusunda "gizli" olduğu için üzerinde çok fazla spekülasyonlar yapılmıştır. Pek çok yayına bakıldığında bu yardımların miktarı ve zamanı konusunda farklılıklar görülmektedir. TBMM Zabıt ceridelerine bakıldığında da bazı görüşmelerin "gizli" yapıldığı anlaşılmaktadır.

Pek çok yazarın üzerinde mutabık olduğu konu her iki tarafın da o yıllarda birbirlerine muhtaç olduğudur. Gerek Sovyet Rusya gerekse de TBMM yeni bir

24 RGASPI, F.2. Op.2. D. 1115. L. 15.

25 RGASPI, F.2. Op. 1. D. 21799. L. 1.

26 RGASPI, F.2. Op.2. D1115. L.16a.

27 RGASPI, F.2. Op.1. D22843. L.1.

28 AVPRF, F.132. Op.4. D.4. L.18, 20.

“inkılap” gerçekleştirmektedir. Bu yeni düzende Batılı emperyalist güçler ortak düşmanlarıdır. Sovyet Rusya güneyinde yeni bir Batılı cephe açılmasını istemezken, TBMM’nin de girmiş olduğu bağımsızlık mücadelesinde Sovyet Rusya’nın yardımına ihtiyacı vardır. Sovyet Rusya yetkilileri Türkiye ile kurulacak bir ittifakın Doğu’daki Müslüman halk üzerinde olumlu olacağı ve Sovyet çıkarlarına hizmet edeceği fikrindedirler.

Rusya’nın Türkiye’nin Batılı devletlerle yaptığı anlaşmalara bakışı hep kuşkuyla olmuştur. Hatta TBMM’nin Fransızlarla yaptığı anlaşma Rusya’da farklı algılanmış, Türklere verilecek altın ve silah yardımının durdurulması teklif edilmiştir²⁹. Aslında bu teklif edilirken Rus yöneticiler bir ikilemin de farkındaydılar. Türkler, Rusya’nın vaat ettiği yardımı yapmamasını ilişkilerin koparılması için bir gerekçe olarak görebilirlerdi. Diğer taraftan TBMM, Yunan işgalinden kurtulmadan Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler kuramaz bu nedenle de Rusya’ya Yunan işgali sona ermeden sırtını dönemezdi.

Netice de Sovyet Rusya ve Türkiye arasında yer yer anlaşmazlıklar ve güvensizlikler yaşansa da önce 150 milyon altın Ruble ile başlayan yardım görüşmeleri bu rakamın çok az bir miktarı dahi olsa başarı ile sonuçlanmıştır. Sovyet Rusya Türkiye’nin istediği yardımlar konusunda çaba sarf etmiş, Türk Kurtuluş Savaşı’nda bu yardımlar önemli bir rol oynamıştır.

---

29 Türk-Fransız anlaşması hakkında Çiçerin’in Lenin’e yazdığı not, **RGASPI**, F.588. Op.11. D.388. L.2.

**İZMİR'İN KURTULUŞU'NUN RUSYA BASINI VE
KAMUOYUNA YANSIMALARI
(İZVESTİYA VE PRAVDA GAZETELERİNİN
İÇERİKLERİNE DAYANARAK)**

Prof. Dr. Musa QASIMLI*

Giriş:

Türk İstiklal Savaşı'nın en şanlı sayfalarından biri İzmir'in düşman istilasından kurtuluşudur. Türk ordusu büyük bir kahramanlık göstererek İzmir'i tamamen yok olmak ve yanmaktan, insanlarını ise mahv olmaktan kurtardı. Bu olay başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yeni Türkiye'nin müttefiki olan Sovyet Rusya'da da dikkatle izlenmekteydi. İzmir'in kurtuluşu uğruna başlatılan hareket, Moskova'da yayınlanan "Pravda" ve "İzvestiya" gazetelerinde çıkan haber ve makalelerin konusunu oluşturmaktaydı. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Türk ordusunun Ağustos sonlarında başlattığı askerî operasyonların anılan gazetelerin dikkatini çektiğini ve gelişmeleri kamuoyuna duyurduğu görülmüştür. Gazete materyallerinin incelenmesi, Sovyet Basını'nın Türk ordusunun hücumuna dair bilgileri özellikle İngiliz, Alman, İtalyan, Fransız ve Türk basınına istinaden yayınladığını, sanki kendi tutumunu sunmakta cimrilik yaptığını göstermektedir. Ancak o dönemde Sovyet Rusya ile Kemalist Türkiye müttefik olduğundan gazetelerde çıkan haberlerin, Sovyet Rusya'nın taraf tutmasının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gözardı edilmemektedir.

İzvestiya ve Türk Taarruzu

Türk ordusu hücumla başladıktan birkaç gün sonra "İzvestiya" gazetesinin 2 Eylül 1922 tarih ve 196. (1635) sayısında çıkan "Türk Hücumunun Başarıları" adlı haberde Türk ordusunun 20 km derinliğinde başarıyla hücum yaptığı, Yunan

---

* Milletvekili (Azerbaycan).

ordusunun esirleri, silah ve cephaneyi bırakarak geri çekildiği, Türk ordusunun Bursa istikametinde süratle ilerlediği bildiriliyordu¹.

Gazetenin aynı sayısında “Yeni İlerleme” başlıklı haberde Fransa Radyosu’na istinaden gergin çatışmaların ardından Türk süvarilerin Eskişehir’i ele geçirdikleri, hücumu devam ettiren Türk ordusunun cephe hattı boyunca 70 km ilerlediği, Yunan Ordusu’nun çok sayıda esir ve cephane bırakarak kaçtığını yazıyordu².

Gazetenin yine 3 Eylül 1922 tarih ve 197. (1636) sayısında “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haber yayınlanmıştı³. Haberde Türk Ordusu’nun hücumunun büyük bir hızla kuvvetlendiği, Türklerin Bursa istikametinde ilerleyerek Marmara Denizi kıyılarında konuşlanan Yunanlılar için büyük tehlike oluşturdukları, Yunanlıların cephe gerisi ile irtibatının kesildiğini yazıyordu. Yunan resmî kaynaklarına göre Türkler, savaşta Fransız toplarından yararlanıyordu. Ayrıca “Daily Chronicle”e istinat eden gazete, Türklerin diplomatik bir hücum yaptığını, bu yüzden de en kısa zamanda durdurulacaklarını yazıyordu.

Alman Radyosu’na istinat eden gazete, Türklerin Yunan cephesini üç istikametten yardıklarını, Yunan Ordusu’nun 60 km geri çekilmesinin Atina’da büyük telaşa yol açtığını, ayrıca Yunan kaynaklarına istinaden Türklerin hücumunun Eskişehir istikametinde durdurulduğunu, Uşak Demiryolu’nu ele geçirme girişimlerinin başarısız olduğunu, Ulucak ve Dumlupınar istikametinde Yunan Ordusu’nun karşı tarafın baskıları sonucunda geri çekildiğini yazıyordu.

“Yunanlıların Geri Çekilmesi” başlıklı diğer bir haberde Yunan Ordusu’nun İzmir’den güneye doğru, Eskişehir çevresi ve Afyonkarahisar civarı olmak üzere 3 istikamette geriye çekildiği bildirilirken Türklerin hücumunun 400 km’lik cephe boyunca devam ettiği, Yunanlıların çok sayıda canlı güç kaybettiği, yaralı ve esirlerin sayısının arttığını ifadeyle Yunan Basını’nın İzmir’deki Yunan Ordusu kumandanının değiştirilmesinde ısrar ettiği belirtiliyordu⁴.

Gazetede yayınlanan “Yunan Basını’nın Protestosu” adlı bir başka haberde Yunan Basını’nın Smirna’daki (İzmir) Yunan Ordusu kumandanlığının faaliyetlerinden memnun olmadığı yazılıyordu⁵.

1 **Успехи турецкого наступления.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1635).

2 **Дальнейшее продвижение.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1635).

3 **Греко-турецкая война.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1636).

4 **Отступление греков.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1635).

5 **Недовольства греческой печати.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1635).

“Türk Resmi Bilgisi” başlıklı haberde 26 Ağustos’tan itibaren tüm cephe boyunca askerî operasyonların başlatıldığı, Kocaeli istikametinde istihbarat güçleri arasında çıkan çatışmalarda Yunanlıların büyük kayıp verdiği, Yunan gemisinin İzmit Körfezi’ne girmek istemesine rağmen Türk Ordusu’nun buna imkan vermediği, Eskişehir’in doğu semtinde büyük bir yangın çıktığı, tüm cephe boyunca top ve silahlarla çatışmaların sürdürüldüğü belirtiliyordu⁶.

“Yunanlılar Yalanlıyor” başlıklı haberde Türk Ordusu saflarında Kemalist tümenlere sözde Fransız subayların kumandanlık yaptığı bildirilse de Yunanistan Dışişleri Bakanlığı’nın bu haberi yalanladığı bildiriliyordu⁷.

“İzvestiya” gazetesinin 5 Eylül tarih ve 198. (1637) sayısında “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haberde şu bilgiler yer alıyordu: “İngiltere, Yunanistan ile Türkiye arasında barış antlaşması imzalanması ve konferans yapılmasına çalışıyor. Bugüne dek tamamen farklı bir tutum sergileyen İngiltere’nin Yunanistan-Türkiye Savaşı’yla ilgili tutumunda meydana gelen değişiklik neden kaynaklanmaktadır? Bu konuda yalnızca son askerî operasyonlar kapsamında görüş bildirilebilir. Bu bilgiler, Yunanlıların geri çekildiğini, Türklerin ise tüm cephe boyunca hücum geçtiğini göstermektedir. Bu durum ise İngiltere’yi en kısa zamanda barış konferansı yapmaya ve Gordion Düğümü’nü çözmeye zorluyor. Londra, hem savaştaki başarılarının zirvesinde olan Türkiye’nin, hem de Türk Ordusu’nun zafer kazanmasından yana olan Fransa’nın buna imkan sağlamayacağını iyi anlıyor. Eskiden Yunan-Türk Savaşı basın için bir sansasyon niteliğinde idiyse, bugün itibarıyla basın bu savaşa önem vermemektedir. Bu savaş, bir bakıma Avrupa’daki çelişkileri yansıtmaktadır. Bu çelişkiler hatta silahlı çatışma şekli almıştır. Savaş, Yakın ve Orta Doğu’da meydana gelse de, Avrupa devletleri, öncelikle de İngiltere ve Fransa’nın her biri savaşan taraflardan birini tutmaktadır. Savaş, Küçük Asya’da çıksa da, Avrupa dolaylı şekilde savaşa katılmıştır. Versal Barış Antlaşması ve bunun ardından imzalanan antlaşmalar, bölgeye huzur getiremez. Yunan-Türk Savaşı, İngiltere ile Türkiye arasında çelişkilerin söz konusu olduğunu bir daha kanıtlamış oldu. Hatta Yunan Basını Yunanistan’ın sadece Türkiye’ye karşı değil, aynı zamanda Fransa, Rusya ve İtalya’ya karşı savaştığını yazıyordu. Türkiye, adı geçen devletlerden top ve cephan alıyor. İngiltere Basını ise Fransa’nın da bu blokta yer almasına değinerek Türk Ordusu’nun hücumunun Antant devletlerini

6 **Греко-турецкая война.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1636).

7 **Турецкое официальное сообщение.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1635).

etkilemek için yapıldığını yazıyor. “Daily Telegraph” gazetesi Türk ordusunun hücumunun Londra için beklenmedik bir gelişme olduğuna dikkat çekerken Fransa’nın önceden bundan haberdar olduğunu yazıyordu. Gazete, Fransa’nın bununla da Almanya’dan daha çok tazminat almak istediğini, İngiltere’nin ise Avrupa genelinde Fransa’nın egemenliğine imkan sağlamak istemediğini vurguluyordu. Fransa-İngiltere çelişkilerini çözmek için önemli usullerden biri Yunan-Türk Savaşı’dır. Ancak Türkiye bu savaşta yalnızca kendi ulusal çıkarlarını gütmektedir. Fransa artık defalarca bu usullerden yararlanmıştır⁸.

Gazetenin aynı sayısında yayınlanan “Yunan-Türk Savaşı’nın Yeniden Başlaması” başlıklı bir makalede Afyonkarahisar’ın batısında üç gün süren çatışmanın Türklerin zaferiyle sonuçlandığı, Yunanlıların Uşak’a doğru geri çekildikleri, çatışmaların Uşak’tan 20 km uzakta, Uşak-Afyonkarahisar hattı boyunca gerçekleştiği, Türklerin Dumlupınar’ın kurtarılmasını yüksek öncelikli değerlendirdikleri, dolayısıyla bu bölgede Yunanlıların askerî üssünün bulunduğu işaret edilerek Roma’dan alınan bir habere de yer verilerek Afyonkarahisar’ın Yunan ve Türk bombardımanları sonucunda tamamen yerle bir olduğu, Yunanlıların büyük kayıplar vererek süratle geri çekildikleri, Bursa istikametinde de Türklerin hücumlarının devam ettiği bildiriliyordu⁹.

Gazetede çıkan “Yunan Ordusu’nun Feci Durumu” başlıklı haberde Küçük Aşa’dan Yunanlılar için istenmedik haberler alındığı, çekilen telgraflarda Yunan ordusunun feci durumda olduğu, bunun ise Yunanistan’da ciddi politik krize yol açacağı, bu yüzden de Londra’nın acil bir şekilde Venetsiya’da konferans düzenleme teklifi ileri sürdüğü, Londra’nın Türklere taviz verilmemesinde ısrar ettiği, yalnızca Antant Devletleri’nin şartlarını kabul etmesini istediğini yazıyordu¹⁰.

Gazetenin 6 Eylül tarih ve 199. (1638) sayısında TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekili Yardımcısı Hüseyin Rauf’un 4 Eylül tarihinde RSFSC’nin Türkiye Temsilcisine verdiği bir Nota yayınlanmıştı. Nota’da Yunanlıların İnönü civarında ve Sakarya’da olduğu gibi Afyonkarahisar’da ve çevresinde şehrin Müslüman nüfusunun yaşadığı büyük kısmını ateşe verdikleri, yakındaki köylüleri katlettikleri, bazı yerlerde, özellikle de Uludağ’da, Altun Paşa civarında

8 **Греко-турецкая война.- Газ.** «Известия», 1922, 2 сентября, №:196 (1637).

9 **Возобновление греко-турецкой войны.- Газ.** «Известия», 1922, 5 сентября, №:198 (1637).

10 **Катастрофическое положение грецкой армии.- Газ.** «Известия», 1922, 5 сентября, №:198 (1637).

çocuk ve kadınlar dahil insanların camilere doldurularak yakıldıkları, Dumlupınar civarında çıkan çatışmada düşmanın Hamurköy ve Çalköy köylerini tamamen ateşe verdiği, sakinleri ise acımasızca öldürdüğü, Yunan Ordusu'nun işgal ettiği ülkeyi sivil halkı katlederek yakmak istediği ifade edilmişti. Türkiye Hükûmeti, Notada bu olayları Rus Hükûmeti ve Rus Basını'nın kınamasını istiyordu¹¹.

Gazetenin aynı sayısında "Yunan Ordusu'nun Darmadağın Edilmesi" başlığı altında yayınlanan haberde Türk Ordusu'nun hücumunun devam ettiği, Yunan ordusunun iki yere parçalandığı, Kuzey birliklerinin tamamen darmadağın edildiği, Güney birliklerinin ise Uşak istikametinde geri çekildiği, Yunanlıların silah ve cephanelerini bırakarak kaçtıkları, Türklerin 150 adet top ele geçirdiği, Yunanlıların Uşak ve Eskişehir'i terkettikleri, Türklerin halen Smirna'dan kuzeye doğru 200 km uzaklıkta olduğu bildiriliyordu¹².

"Yunanlıların Karmaşık Halde Geri Çekilmesi" başlıklı haberde ise Kütahya'nın Türkler tarafından kurtarılmasıyla Eskişehir'in cephenin diğer bölgeleriyle irtibatının kesildiği, bölgedeki 3 Yunan kolordusunun tamamen imha edildiği, Yunanlıların Bursa'ya doğru şaşkın halde geri çekildiği, 8 Yunan tümeninin darmadağın edildiği ve 200 adet topun ele geçirildiği ifade edilmişti¹³.

Gazetede savaşta kazanılan bu başarılar vesilesiyle RSFSC'nin TBMM Hükûmeti nezdindeki yetkili temsilcisi Aralov'un ve RSFSC Hariciye Vekili Yardımcısı Karahan'ın 2 Eylül'de gönderdikleri tebrik mesajından bahsedilerek mesajda çatışmaların başladığı 6 gün içinde Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya gibi merkez yerlerin düşmandan geri alındığı, Türk Ordusu'nun karargahından verilen bilgilerde 200 adet top, 600 araç, birkaç Yunan karargahı vb. ganimetin ele geçirildiğinin bildirildiği, ganimetin tamamının İngiliz ürünleri olduğu, Türk Karargahı'nın raporuna göre Yunan Ordusu'nun tamamen mahvedildiği, Yunan ordusunun kalıntılarının Bursa ve Smirna'ya doğru hareket ettiği belirtilmişti. Mesajda ayrıca Rus halkının Avrupa emperyalizmine karşı mücadele eden Türk halkının zafer sevincine içten katıldığı vurgulanarak bu zaferin Türk halkının Avrupa emperyalizminden tamamen kurtarmasına götüreceği ifade ediliyordu¹⁴.

11 **Протест ангорского правительства против гречких зверств.- Газ.** «Известия», 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

12 **Разгром гречкой армии.- Газ.** «Известия», 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

13 **Беспорядочное отступление греков.- Газ.** «Известия», 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

14 **Поздравления Аралова и Карахана Великому Национальному Собранию.- Газ.** «Известия», 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

“Basın, Yunanlıların Yenilgisi Hakkında” başlıklı bir başka yazıda Avrupa Basını tarafından Yunan Ordusu’nun Eskişehir civarında yenilgiye uğramasının, genel anlamda savaşı kaybetmesi şeklinde değerlendirildiği, Atina’da koalisyon hükûmetinin kurulacağı hakkında söylentilerin dolaşmasına ilişkin fikirlere yer verilmişti. İngiliz Basını, askerî operasyonların devam ettirilmesinden dolayı İngiltere’yi sorumlu tutuyordu. “Daily Express”, Yunanlıların sadece çatışmaların devam ettiği bölgeleri değil, Smirna’yı ve çevresindeki toprakları da boşaltması gerektiğini yazıyordu¹⁵.

Gazetenin aynı sayısında yayınlanan “Müttefikler, Yunanlıların Küçük Asya’dan Çıkmasında Israr Ediyorlar” başlıklı haberde müttefiklerin Yunanlıları kastederek barış sağlanması için ilk şart olarak tüm Küçük Asya’nın boşaltılmasını istedikleri, durumu yalnızca Türklerin Trakya’nın da boşaltılmasını istemelerinin zorlaştırdığı, müttefiklerin Trakya’nın boşaltılması aleyhine oldukları belirtiliyordu¹⁶.

Gazetede yayınlanan bir başka haberde Yunanlıların Smirna’yı boşaltmaya razı oldukları, İzmir’deki Yunan Yüksek Komiseri’nin şehirdeki Antant Devletleri’nin tüm Konsolosluklarının Yunan ve Ermeni nüfusu çıkarmaları koşuluyla şehri boşaltmaya hazır olduğu konusunda uyardığı yazılmıştı¹⁷.

“İzvestiya” gazetesinin 7 Eylül 1922 tarih ve 200. (1639) sayısında yayınlanan “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haberde 5 Eylül’de Türk Ordusu’nun Bursa’yı ele geçirerek güney istikametinde İzmir’e doğru hareket ettiği, Eskişehir civarında on dört bin Yunanlı’nın esir alındığı, Yunan Ordusu’nun feci bir durumda bulunduğu vurgulanarak Yunan Ordusu’nun bundan böyle Küçük Asya’yı savunamayacak kadar feci bir durumda olduğu, Yunan Hükûmeti’nin Başkumandan Hacıanestis’i görevinden uzaklaştırarak General Trikupis’i Başkumandan görevine getirdiği, ayrıca Pallis başkanlığında Küçük Asya’da Başkarargah tesis etme kararı alındığı, Fransız Basını’na dayanarak Türklerin Uşak ve Bursa’yı ele geçirmek için hücumları sürdürdüğü, Yunan Hükûmetinin kritik bir duruma düştüğü, tüm bu başarısızlıkların devlet düzeyinde bir krize neden olacağı ifade ediliyordu¹⁸.

15 **Печать о поражении греков.- Газ. «Известия»**, 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

16 **Союзники настаивают наэвакуации греками Малой Азии.- Газ. «Известия»**, 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

17 **Греки готовы эвакуировать Смирну.- Газ. «Известия»**, 1922, 6 сентября, №:199 (1638).

18 **Греко-турецкая война.- Газ. «Известия»**, 1922, 7 сентября, №:200 (1639).

Gazetede çıkan bir başka haberde Yunanlıların müttefiklerden barış girişiminde bulunmalarını talep ettiğine dikkat çekiliyor, savaşta ölen ve yaralı Yunanlıların sayısının 5 bine ulaştığı yazılıyordu¹⁹.

“İzvestiya” gazetesinin 7 Eylül 1922 tarih ve 201. (1640) sayısında yayınlanan “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haberde Britanya Radyosu’na istinaden İzmir’in boşaltılmasının kaçınılmaz olduğu, Kral Konstantinos’un durumunun ağır olduğu, düşmanlarının onun devrilmesi için ellerinden geleni yaptıkları ifade ediliyordu. Fransız Radyosu’nun haberlerinden alıntı yapan gazete, Türklerin yükseklikleri ele geçirerek İzmir’e doğru hareket ettiklerini, hücum başlatıldıktan bu yana Türklerin 200 km ilerlediklerini, İzmir’e 6 Yunan, 3 Britanya, 3 İtalyan ve 2 Fransız savaş gemisinin gelmesine ilişkin bilgi alındığını, Britanya Radyosu’nun Kemal ordusunun tüm cephe boyunca hücum yaptığını, Yunanlıların ise hissedilmeyecek bir direniş gösterdiklerini haber verdiğini, Kemal Ordusu’nun başarısının İstanbul’un Türk nüfusunun sevincine neden olduğunu, Türklerin savaşta büyük zaferlere imza atmalarına rağmen olağanüstü taleplerde bulunmadıklarını, bu zaferin ardından ulusal düşünce gelişse de, azınlıkların haklarına saygı duyacaklarını ifade ettiklerini, onların yalnızca bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü bir şart olarak ortaya koyduklarını, müttefik hükûmetlere müracaat ederek insanların çıkarılması için gemi ve maddi destek vermelerini talep ettiklerini yazıyordu.

Fransız Basını bazı umut verici gelişmelere karşın, Fransa ve İngiltere’de yaygın olan ortak görüşe göre Küçük Asya’nın, Yunanlılar için artık kaybolduğu, Britanya askerî uzmanlarının kanaatine göre yalnızca İngiliz Ordusu’nun acil müdahalesinin, Yunan Ordusu’nu tam şekilde mahv olmaktan kurtarabileceği, müttefiklerin, Küçük Asya’nın Hıristiyan nüfusunu koruması gerektiği, Yunan politik çevrelerinde son derece ciddi bir telaşın söz konusu olduğu fikrini savunuyordu. Gazete, Alman Radyosu’na istinaden Mustafa Kemal Paşa’nın Türk ordusuna müracaatından bahisle Mustafa Kemal Paşa’nın parlak zafer vesilesiyle Türk Ordusu’nu tebrik ederek “Türk Ordusu’nun hedefi Ege Denizi’dir” dediğini yazıyordu²⁰.

“İzvestiya” gazetesinin 9 Eylül 1922 tarih ve 202. (1641) sayısında yayınlanan “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haberde Türk Ordusu’nun başarılı hücumu devam ettirdiği, İzmir’e doğru inanılmaz bir hızla ilerlediği, aynı gün Britanya Hükûmeti

19 Греки просят посредничества союзников.- Газ. «Известия» , 1922, 6 сентября, №:200 (1639).

20 Греко-турецкая война.- Газ. «Известия» , 1922, 8 сентября, №:201 (1640).

oturumunda Yunan Ordusu'nun durumunun ele alınacağı bildiriliyordu. Gazete yine Alman Radyosu'na istinaden Türk Ordusu'nun Sevr Antlaşması gereğince belirlenen sınırları geçtiğini, General İssimus Trikupis'in ve birkaç generalin, 4 albayın Uşak yakınlarında esir alındığını, Kemal Ordusu'nun güney cephesinde Alhan'ı ele geçirmesinin Yunan Ordusu'nu kritik duruma düşürdüğünü, halen Türklerin ön saflarında savaşan askerlerin İzmir'in 40 km'inde bulduklarını, geriye çekilen Yunanlıların tüm evleri ateşe verdiklerini, Yunanlıların yaklaşık 50 bin kayıp verdiğini, bunun 15 bininin Türkler tarafından esir alındığını, bu arada müttefiklerin barış sağlanması yönünde yoğun çaba sarfettiklerini, Yunanlıların Venetsiya'da düzenlenecek konferansa katılmak istediklerini, İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin başlıca kaygısının İzmir'deki İngiliz nüfusu korumak ve gerektiğinde İngiliz tebaayı oradan zamanında çıkarmak olduğunu yazıyordu. "Daily Telegraph"ın askerî muhabirine istinat eden gazeteye göre "Kemalistlerin ve onların müttefiki olan Bolşeviklerin izlediği politika sonucunda batı halklarından Küçük Asya'da, ki buraya Suriye, Filistin, Mezopotamya toprakları da dahildir, geri alınabilir"²¹. Gazetede Türk Ordusu'nun kazandığı parlak zaferi vesilesiyle Afgan Emiri'nin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik mesajından da söz ediliyordu²².

"İzvestiya" gazetesinin 10 Eylül 1922 tarih ve 203. (1642) sayısında Türkiye konusunda uzman olan Mihail Pavloviç'in "Türk Zaferleri ve Bunların Uluslararası Önemi" başlıklı makalesi yayınlanmıştı. Konuya ışık tutan M. Pavloviç şöyle yazıyordu: "Türk ordusunun Akdeniz'de stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir noktası, İngiltere'nin Cebellüttarik ve Süveyş'ten geçerek Hint Okyanusu'na çıkış olan büyük askerî deniz yolu sayılan İzmir'e yaklaşması ve Yunan Ordusu'nun darmadağın edilmesinin büyük uluslararası önemi olacaktır. Kuzey cephesinde Yunanlılar tamamen darmadağın edildikten ve denize döküldükten ve Türkler İzmir'e sahiplendikten sonra askerî-politik bakımdan Yunan macerası tamamen iflas edecek, Yunan karşı saldırısı ve İngiliz müdahalesi fiyaskoya uğrayacaktır. Yunan Ordusu öyle bir yenilgiye uğramıştır ve Yunanistan'ın içinde öyle bir durum söz konusudur ki, dış cephede Yunan Hükümetinin kapitülasyona gideceği ihtimal edilebilir. Aslında Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaş, Akdeniz'e hâkim olmak uğruna yapılan bir savaştır. Yunanlıların zaferi, İngilizler'e Bağdat Demiryolu'nun Anadolu kısmını sağlamış olurdu. Senatör Leyg daha 9 Aralık 1920 tarihinde Türkiye ile ilgili yaptığı konuşmada "Fransa, bir Akdeniz ülkesidir", demişti. Fransa ve İngiltere birbiriyle İstanbul'a ve Boğazlar'a sahip olmak

21 **Греко-турецкая война.- Газ. «Известия»**, 1922, 8 сентября, №:202 (1641).

22 **Приветствие афганского амира.- Газ. «Известия»**, 1922, 9 сентября, №:202 (1641).

uğruna kavga ediyor. Fransızlar, İstanbul'u Kafkasya'ya sahip olmak için bir üs olarak görüyorlardı²³.

Gazetenin bahs ettiğimiz sayısında “Yunan-Türk Savaşı” başlıklı haberde üç tümenin yer aldığı Yunan Güney Ordusunun bir kadar direniş gösterdikten sonra esir alındığı, şimdiye dek Türk Ordusu tarafından 700 top, 950 yedek, 11 uçak, 2 bin tüfek, 550 subay, 12 askerin esir alındığı, Türklerin Ege Denizi'ne çıktıkları, Manisa'dan İzmir'e doğru ilerledikleri, Bergama'yı ele geçirdikleri, İzmir'den 20-30 mil uzaklıkta olduklarını, müttefiklerin İstanbul'da bulunan kumandanlığının Ankara Hükûmetine Küçük Asya'dan tüm Yunanlıların çıkarılması koşuluyla barış sağlanması için müracaat ettiğini yazıyordu²⁴.

“Smirnadaki Durum” başlıklı haberde İzmir'de büyük bir gerginliğin söz konusu olduğu, Yunan Yüksek Komiseri Stergiades'in karargahını Lemnos Gemisine aktardığı, müttefiklerin kendi tebaalarını korumak için yoğun çaba sarfettikleri, İstanbul'da bulunan Fransız, İngiliz ve İtalyan tercümanların Ankara Hükûmetine Yunanlıların tüm Küçük Asya'dan çıkması koşuluyla barışa razı olduklarını beyan ettiklerini bildirdikleri²⁵, bunun Atina'da hükûmet krizine yol açtığı, Kral'ın Kalegeropulos'a yeni kabine oluşturma talimatı verdiği bildiriliyordu²⁶.

“İzvestiya” gazetesinin 12 Eylül tarih ve 204. (1641) sayısında yayınlanan “Smirna'nın Tahliyesine Başlanıldı” başlıklı haberde Yunan Ordusu'nun İzmir'i savunmamaya karar verdiği, 9 Eylül'de şehrin tahliyesine başlanıldığı, Türklerin ön birliklerinin şehir civarında buldukları, takviye edilmeyi bekledikleri ifade ediliyordu²⁷.

Bir başka haberde İzmir'de bir kaosun hakim olduğu, yiyecek yetersizliği yüzünden şehirde anarşi yaşandığı, Yunan Yüksek Komiserinin korkarak gemide saklandığı, tüm bankaların kapandığı, Türklerin kan akıtılmaması için şehri teslim etmelerini istedikleri, Yunanlıların can güvenliğinin garanti altında olacağını bildirdikleri belirtilmişti²⁸.

---

23 **Мих. Павлович. Турецкие победы и их международные значения.- Газ. «Известия», 1922, 10 сентября, №:203 (1642).**

24 **Гречкая южная армия взята в плен.- Газ. «Известия», 1922, 10 сентября, №:203 (1642).**

25 **Положение в Смирне.- Газ. «Известия» , 1922, 10 сентября, №:203 (1642).**

26 **Кризис гречкого кабинета.- Газ. «Известия» , 1922, 10 сентября, №:203 (1642).**

27 **Эвакуация Смирны началось.- Газ. «Известия» , 1922, 12 сентября, №:204 (1643).**

28 **Беспорядки в Смирне. Турецкий ультиматум.- Газ. «Известия» , 1922, 12**

Bir başka haberde Türklerin İzmir'i kuşatmalarına ve şehrin artık birkaç saat sonra kurtarılacağına dair haberlerin dolaştığına dikkat çekilmişti²⁹.

Gazete, Fransız Radyosu'nun 10 Eylül'de verdiği bilgiye istinaden artık İzmir'in Zeki Bey'in kumandanlığı altında Türk Ordusu tarafından kurtarıldığını, Türk Ordusu'nun şehirde çok dikkatli davrandığını, herhangi bir kötü olay çıkmadığını yazıyordu³⁰. Bir başka haberde Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanistan ile barışın aleyhine olduğu bildiriliyordu³¹. İzmir'i terk eden Yunanlı askerler arasında büyük bir hoşnutsuzluk vardı. Atina sokaklarında dolaşan askerlerin Kral Konstantin hakkında aşağılayıcı ifadeler kullandıkları bildiriliyordu³². Kalogerpu-los vazgeçtikten sonra yeni kabine oluşturma görevinin İstanbul'daki eski Yunan Komiseri Triangafilakos'a havale edildiği hakkında bilgiler dolaşıyordu³³. Gazete-nin aynı sayısında Türklerin savundukları barış şartları hakkında bilgi verildikten sonra şu satırlara yer verilmişti: "Kemalciler, tüm Yunan Ordusu'nun teslim ol-masını ve Anadolu'da yıkılmış vilayetlerin yeniden kurulmasını istiyorlar"³⁴.

Türklerin savaş meydanındaki başarılarının İstanbul'da kutlanmasına dair haber "İzvestiya" gazetesinin 14 Eylül tarih ve 20. (1645) sayısında yayınlanmıştı. Haberde İstanbul'daki müttefiklerin Yüksek Komiserliğinin Türklerin sevincini haklı bulurken zor kullanılmasının da önüne geçileceğini bildirdikleri yazılmış-tı³⁵.

Gazetede daha sonra Türkiye'nin talepleri yer almıştı. Ferit Bey'in Fransız gazetelerinde yayınlanan beyanatu aynen aktarılmıştı. Ferit Bey, beyanatta İzmir'le ilgili haklarını daima ifade ettiklerini belirtiyordu³⁶.

Türkiye, Yunanistan ile doğrudan görüşmeler yapmakta ısrarlıydı³⁷. Mütte-fikler ise bunun aleyhine bir tutum sergiliyorlardı. Gazete, İzmir'den tüm arşiv-

---

сентября, №:205 (1643).

29 **Смирна окружена турками.- Газ.** «Известия» , 1922, 12 сентября, №:205 (1643).

30 **Смирна взята.- Газ.** «Известия» , 1922, 12 сентября, №:205 (1643).

31 **Кемаль Паша против премиррия.- Газ.** «Известия», 1922, 12 сентября, №:205 (1643).

32 **Недовольство в войсках. Агитация за свержение короля.- Газ.** «Известия» , 1922, 12 сентября, №:205(1643)

33 **Кризис гречкого кабинета.- Газ.** «Известия» , 1922, 12 сентября, №:205 (1643).

34 **Турецкие условия мира.- Газ.** «Известия» , 1922, 12 сентября, №:205 (1643).

35 **Демонстрация в Константинополе.- Газ.** «Известия» , 1922, 14 сентября, №:206 (1645).

36 **Требования Турции.- Газ.** «Известия» , 1922, 14 сентября, №:206 (1645).

37 **Турция требует непосредственных переговоров с Грецией.- Газ.** «Известия» , 1922, 14 сентября, №:206. (1645)

lerin ve bankalardaki paraların Yunanlılar tarafından çıkarıldığına ilişkin haber yayınlamıştı³⁸.

“İzvestiya” gazetesinin 15 Eylül tarih ve 207. (1646) sayısında halen Küçük Asya’da yaklaşık 60 bin askerin bulunduğu bildiriliyordu³⁹. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa’nın Türk halkına müracaatına yer verilmişti. Müracaatta 26 Ağustos’ta başlayan operasyonun 5 gün sürdüğü, düşmanın başlıca güçlerinin mahvedildiği belirtiliyordu⁴⁰. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’in Hıristiyan azınlığın menfaatlerinin korunmasını, onlara yiyecek sağlanması görevini üstlenmesi hakkında bilgiye yer verilmişti⁴¹. Ayrıca Nurettin Paşa’nın İzmir Valisi tayin edilmesine ilişkin Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği karar hakkında haber yayınlanmıştı. 13 Eylül’de verilen haberde müttefik gemilerin İzmir’den çıktıkları yazılmıştı⁴².

“İzvestiya” gazetesinin 16 Eylül tarih ve 208. (1647) sayısında Polonya Basını’na istinaden Türklerin zaferinin Sevr Antlaşması’nın gözden geçirilmesini kaçınılmaz hale getirdiği bildiriliyordu⁴³. İtalyan Basını ise Küçük Asya’nın Türklere teslim edilmesini, Avrupa’nın Türkiye’deki ticarî menfaatlerini korumak için başlıca garanti olarak değerlendiriyordu. Gazete daha sonra 14 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’e gelişi ve şehirde huzurun sağlandığını yazıyordu⁴⁴. Türklerin zaferi, tüm Müslüman dünyasında coşkuyla karşılandı. Gazetede verilen bilgiye göre bu zafer, Bakü’de ve Tiflis’de de kutlanmıştı. Tiflis’de yaşayan Azeriler, sokaklara çıkarak bu zaferi kutlamışlardı⁴⁵.

“İzvestiya” gazetesinin 19 Eylül tarih ve 210. (1649) sayısında Alman Radyosu’na istinaden şu satırların yer aldığı bir makale yayınlanmıştı: “İzmir artık ölmüş durumda. Yunan, Ermeni ve Avrupalı mahalleleri tamamen ateşe verilmiştir. Altmış bin kişi evsiz barksız kalmıştır. Söylentilere göre yaklaşık bin kişi ölmüştür. Şehre altmış milyon ABD Doları tutarında maddi hasar dokunmuştur”⁴⁶. Şunu

38 Эвакуация Смирны.- Газ. «Известия» , 1922, 14 сентября, №:206 (1645).

39 Эвакуация греческой армии.- Газ. «Известия» , 1922, 14 сентября, №:207 (1645).

40 Воззвание Кемаль-Паши.- Газ. «Известия» , 1922, 15 сентября, №:207 (1646).

41 Охрана христианских меньшинств.- Газ. «Известия» , 1922, 15 сентября, №:207 (1646).

42 Уход союзных судов из Смирны.- Газ. «Известия» , 1922, 15 сентября, №:207 (1646).

43 Значение турецких побед.- Газ. «Известия» , 1922, 16 сентября, №:208 (1647).

44 В Смирне.- Газ. «Известия» , 1922, 16 сентября, №:208 (1647).

45 Отклики турецких побед. – Газ. «Известия» , 1922, 16 сентября, №:208 (1647).

46 Гибель Смирны. - Газ. «Известия» , 1922, 19 сентября, №:210 (1649).

belirtelim ki RSFSC'nin TBMM Hükûmeti nezdindeki yetkili temsilcisi Aralov, 19 Ekim 1922 tarihinde Çiçerin'e gönderdiği telgrafta Sovyet muhabirlerinin verdiği bilgiye istinaden İzmir'de yangınları Ermenilerin çıkardığını, İngilizlerin yenildiğini, Türk süngüsünün Lloyd George'nin maskesini yırttığını, İngilizlerin Müslüman dünyasında nefretle karşılandığını, onları kimsenin savunmadığını ifade etmiştir⁴⁷.

Pravda Gazetesi ve Türk Taarruzu

Türk Ordusu'nun İzmir uğruna yaptığı savaş ve şehrin kurtarılmasıyla ilgili haberlere Pravda gazetesinde de yer verilmekteydi. "Pravda" gazetesi de özellikle yabancı ülke haber organlarına istinaden haber yayınlıyordu. Gazetenin 5 Eylül tarih ve 198. sayısında "Türk Hücumu, Türklerin Başarıları" başlıklı haberde Fransız basınına istinaden Afyonkarahisar'dan batı tarafta üç gün devam eden çatışmaların Türklerin zaferiyle sonuçlandığı, Yunanlıların Uşak'a doğru geri çekilme zorunda kaldıkları, Türklerin tüm cephe boyunca hücum ettikleri, Yunanlıların ise büyük kayıplar vererek geri çekildikleri, Bursa istikametinde Türklerin hücumunun devam ettiği, Yunanlıların ise şehri kurtarmak istedikleri, Türklerin Uşak-Afyonkarahisar demiryolunu ele geçirerek Bursa'ya tehlike altına sokmak istedikleri, Türk resmî çevrelerinin Dumlupınar'ın kurtarılmasını büyük öneme haiz bir gelişme olarak değerlendirdiğini yazıyordu⁴⁸.

Gazetenin bu sayısında yayınlanan "Yunan Ordusunun Felaketi" başlıklı bir haberde İngiliz Basını'na istinaden Küçük Asya'dan hiç de iyi olmayan haberler alındığı, bir dizi telgrafta Yunan Ordusu'nun tam bir felakete uğramasından bahsedildiği, Atina'da ciddi bir politik kriz yaşanacağından korktukları, ayrıca Fransız Basını'na istinaden Türklerin güneyden İzmir'e, kuzeyden Bursa'ya doğru ilerledikleri, Yunan Basını'na istinaden Yunanlıların 50 km geri çekildiği, orduda firar olaylarının çoğaldığı ifade ediliyordu⁴⁹.

Gazete, bu meselelerle ilgili İngiltere Hükûmeti'nin tutumunu yansıtan yazılara da yer vererek Britanya Basını'na istinaden İngiliz Hükûmeti'nin Venetsiya'da konferans yapmak için 4 Eylül'de Fransa Hükûmeti'ne bir teklif yazısı gönderdiğini, Britanya Hükûmeti'nin artık acil barış konusunda ısrar etmeyerek eski tutumunu savunduğunu, bu yüzden de Türklere herhangi bir taviz verilmemesi

47 Телеграмма Аралова Чичерину. 19.10.1922.-Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ), ф.159,оп.2, д.58, л.52.

48 Турецкое наступление. Успехи турков.- Газ. «Правда», 1922, 5 сентября, №:198.

49 Катастрофа гречкой армии.- Газ. «Правда», 1922, 5 сентября, №:198.

gerektiği görüşünü dile getirdiğini, Türklerin barış anlaşması imzalamaya razı olacakları takdirde tüm Küçük Asya'nın tahliye edilebileceğini yazıyordu⁵⁰

Gazetenin 6 Eylül tarih ve 199. sayısında yayınlanan “Türk Ordusu'nun Hücumunun Detayları. Yunan Ordusuna Karşı Savaşta Kazanılan Zafer Vesilesiyle RSFSC'nin Tebrik Mesajı” başlıklı yazıda Ankara Basını'na istinaden şu satırlara yer verilmişti: “Türk hücumu parlak zaferlerle devam ediyor. Türk Ordusu altı gün içinde Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya gibi büyük merkezleri kurtarmıştır. Türk karargahı 6 Yunan tümeninin tamamen darmadağın edildiğini bildiriyor. Bu zaman 200 adet top, 600 adet araç ganimet olarak ele geçirilmiştir. Yunan Ordusu komutanlarından birisi esir alınmıştı. Çiğnenen Yunan Ordusu'nun kalıntıları Bursa ve İzmir'e doğru dağılık halde geri çekilmektedir”. Haberde Türk Ordusu'nun kazandığı zafer vesilesiyle RSFSC Ankara Temsilcisi Aralov'un ve Halk Hariciye Vekil Yardımcısı Karahan'ın tebrik mesajından da bahs edilerek şu ifadeler aynen aktarılmıştı: “Sovyet Rusya işçi ve köylüleri Türk Ordusu'nun zaferini dikkatle takip ediyor ve zafer sevincini paylaşıyor”⁵¹.

Gazetenin bir başka haberi “Yunalıların Yenilgisi” başlığı altında yayınlanmıştı. Makalede Fransız Basınına istinaden Yunanlıların Uşak istikametinde geri çekilmeleri, Türklerin 150 adet top ele geçirmeleri, Kütahya'nın Türkler tarafından ele geçirilmesiyle Eskişehir ile cephenin diğer bölgeleriyle irtibatın kesilmesi, bu bölgede bulunan 3 Yunan kolordusunun tamamen imha edilmesi, Yunanlıların Bursa'ya doğru dağılık halde geri çekilmesinden bahsediliyor ve Türklerin Bursa'dan 20 km uzakta buldukları bildiriliyordu⁵².

“İzmir, Tahliyeden Önce” başlıklı haberde Alman Basını'na istinaden İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserinin yabancı devlet konsolosluklarına hitaben Yunan Ordusu'nun Türklerin şehri Yunanlı ve Ermeni nüfusu çıkarmaya razı olacakları takdirde tahliye etmeye hazır olduğunu yazıyordu⁵³.

“Basın, Yunanlıların Yenilgisi Hakkında” başlıklı makalede İngiliz Basını'na istinaden yenilginin Yunanistan'da krize yol açabileceği ifade ediliyordu. “Daily Telegraph”, Yunanlıların yalnızca işgal ettikleri toprakları değil, aynı zamanda

50 **Отношения Англии.- Газ.** «Правда» , 1922, 5 сентября, №:198.

51 **Подробности турецкого наступления.** Поздравление РСФСР по случаю победы над греческой армии.- Газ. «Правда» , 1922, 6 сентября, №:199.

52 **Поражение греков. - Газ.** «Правда» , 1922, 6 сентября, №:199.

53 **Накануне эвакуации Смирны. - Газ.** «Правда» , 1922, 6 сентября, №:199.

İzmir'i ve Sevr Antlaşması'na uygun olarak aldıkları, nüfusun karmaşık şekilde yaşadığı diğer bölgeleri de boşaltmaları gerektiğini yazıyordu⁵⁴.

Gazete, Yunan Ordusu'nun geri çekilirken masum insanları öldürmesi, evleri ve diğer yapıları ateşe vermesine dair Türk Hükûmeti'nin Notası hakkında da haber yayınlarken Rus halkı ve Rus Hükûmeti'nin bu olayları kınadığını yazıyordu⁵⁵.

“Pravda” gazetesinin 7 Eylül tarih ve 200. sayısında “Yunanlıların Yeni Mağlubiyeti” başlıklı haberde İngiltere'nin Türklerin Avrupa kıyılarına çıkışına engel olduğunu, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın olası barış meselelerini görüşmeye başladıklarını bildiriliyordu. “Daily Telegraph” gazetesi, kıyılardaki statükonun hiçbir bahaneyle kaldırılamayacağını, Kemal'in Sevr Barış Antlaşması'nı iptal etmek girişimlerinin redd edilmesi gerektiğini, onun amacının İngiltere'yi Boğazlar'dan kovalamak olduğunu yazıyordu⁵⁶.

Bir başka haber “Türklerin Bursa'yı Ele Geçirmesi” başlığı altında yayınlanmıştı. Haberde Rusya basın organlarına istinaden 5 Eylül'de Bursa'nın Türk Ordusu tarafından ele geçirildiği, güneyde Türk Ordusu'nun İzmir'e doğru hücum yaptığı, Eskişehir yakınlarında Türklerin 14 bin Yunanlı'yı esir aldığı belirtilmişti⁵⁷.

Gazetede yer alan bir başka haberde bu defa Alman Radyosu'na istinaden Yunan Hükûmeti'nin barış antlaşması için müttefiklere aracı olmalarını talep ettiğini, çok sayıda Yunan gazetesinin hükûmeti istifa etmeye zorladığı bildiriliyordu⁵⁸.

Gazetenin İngiliz Basını'na istinaden yayınladığı bir başka haberde müttefiklerin Küçük Asya ihtilafını ortadan kaldırmak ve Hıristiyan azınlığı korumak için İstanbul'da görüşmeler yaptığını belirtirken Yunan Ordusu'nun ağır bir durumda olduğuna, Küçük Asya'nın bundan böyle savunmasının imkansız olduğuna da dikkat çekilmişti⁵⁹.

54 Печать о гречком порожении. - Газ. «Правда», 1922, 6 сентября, №:199.

55 Зверства гречкой армии. - Газ. «Правда», 1922, 6 сентября, №:199.

56 Новые поражения греков. - Газ. «Правда», 1922, 7 сентября, №:200.

57 Занятие Бурсы турками.- Газ. «Правда», 1922, 7 сентября, №:200.

58 Просьба Греции о посредничестве. - Газ. «Правда», 1922, 7 сентября, №:200.

59 Греция не может дальше обороняться. - Газ. «Правда», 1922, 7 сентября, №:200.

Fransız Basını'na istinaden çıkan bir başka haberde Yunan Hükûmeti'nin Başkumandan Hacıanestis'i görevinden uzaklaştırarak yerine General Trikupis'i tayin ettiği, ayrıca Küçük Asya'da Pallis başkanlığında baş karargah kurulmasına karar verildiği, Dusmanis'in Yunan Ordusu Genelkurmay Başkanı görevine tayin edildiği bildiriliyordu⁶⁰.

"Pravda" gazetesinin 8 Eylül tarih ve 210. sayısında "Yunan Ordusu'nun Darmadağın Edilmesi" başlıklı haber sütununda Fransız Radyosu'na istinaden Türk Ordusu'nun Demerci Dağ yüksekliklerine ulaştığı, İzmir istikametinde ilerlediği, operasyonlara başlayalı Türklerin 200 km ilerledikleri, Yunan Hükûmeti'nin barış antlaşması için müttefiklere aracı olmalarını talep ettiği, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri'nin şehirde karışıklık olmaması için vatandaşları çıkarmak istediğini ifade ettiği bildiriliyordu. Yine İngiliz Basını'na istinaden İzmir'de büyük bir telaş olduğu, Britanya tebaalarının gemilere doğru koştuğu, Atina'daki durumun son derece kritik olduğu, Müttefik hükûmetlerinin İstanbul temsilcilerine askerî operasyonları durdurmak için ortak tedbirler alma talimatı verdiği, Yunan Ordusu'nun feci bir duruma düşmesinin kimsede şüpheye yol açmayacağı bildiriliyordu. Ayrıca Fransız Radyosu'na istinaden Küçük Asya'nın Yunanlılar açısından tamamen kaybolduğu, İngiliz askerî uzmanlarına göre müttefiklerin bu meseleye müdahale etmesinin Yunan Ordusu'nun tamamen darmadağın edilmesiyle sonuçlanacağı, dinî kurumların Fransız Hükûmeti'ne hitaben Hıristiyan azınlığı korumak için gerekli önlemler almasını istedikleri, Bursa'nın Yunanlılar açısından artık tamamen yitirildiği, Kral Konstantin'in tahtının tehlikede olduğu, Kemalistlerin zaferinin İstanbul'un Türk nüfusunun sevincine neden olduğu, ayrıca 3 İngiliz, 3 İtalyan, 2 Fransız, 4 Amerikan gemisinin İzmir'e gelmesine ilişkin haberler duyulduğu belirtiliyordu⁶¹.

Gazetenin 14 Eylül tarih ve 203 sayılı nüshasında "Türklerin Zaferinin Yankısı" başlıklı haberde İngiliz Basını'na istinaden Moskova ile Ankara arasında dostluk ilişkilerinin güçlenmesiyle Karadeniz'in bir Rus-Türk denizine dönüşeceği, İtalya ve Fransa'nın bu bölgeden çıkarılacağı, İngiltere'nin Boğazlar'ı her vasıta ile elde tutmaya karar verdiği, Türklerin zaferinin İstanbul'da kutlandığı, Türklerin Avrupalılara ait bazı dükkanların camlarını, Romanya, Yunanistan, Fransa misyonlarının binalarının camlarını kırdıklarını, Mezopotamya'da İngi-

60 **Перемены в командовании греческими войсками.** - Газ. «Правда» , 1922, 7 сентября, №:200.

61 **Разгром греческой армии.** - Газ. «Правда» , 1922, 8 сентября, №:201.

lizlere baskı yapıldığı, Yunan Ordusu'nun tamamen darmadağın edildiği ve artık direniş gösteremedikleri, Amerikalılar ve diğer Hıristiyan göçmenlerin ülkenin iç bölgelerinden İzmir'e gelirken Yunan Ordusu'nun geri çekilirken Müslümanlara, özellikle de Aydın'da gaddarca davrandıklarını anlattıkları belirtiliyordu⁶²

Gazetenin 15 Eylül tarih ve 207 sayılı nüshasında Alman Radyosu'na istinaden Yunan Ordusu'nun 3/2'nin Küçük Asya'dan çıktığı, İzmir'de 42 bin, Mudanya'da 33 bin, Çeşme'de 30 bin Yunan askerinin bulunduğu, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkına zafer vesilesiyle "Milletimizin geleceği, ordumuzun zaferi sağlanmıştır" diye hitap ettiği hakkında bilgi yer verilmiştir⁶³.

Gazetenin 16 Eylül tarih ve 208 sayılı nüshasında Yunanlıların kayıtsız şartsız teslim olmanın bir adımında oldukları, ordunun manevi açıdan zaafa uğradığı, Hindistan'daki Müslümanların Türklerin zafer kazanmaları dolayısıyla yürüyüş yaptıkları, Parlatmentonun Müslüman milletvekillerinin İngiltere Başbakanı Lloyd George'a müracaat ederek savaşta tarafsız bir tutum sergilemesinin önemini belirttikleri, Türklerin Edirne'yi istedikleri, Türklerin zaferinin Sevri Barış Antlaşması'nı sarstığını, İtalya'nın Trakya'yı Türkiye'ye geri vermeye razı olduğu, Sultan'ın hakimiyetten uzaklaştırılmasının mümkün olduğu vb. konulara yer verilmiştir⁶⁴.

Gazetenin 17 Eylül tarih ve 209. sayılı nüshasında Türklerin zaferinden sonra durumun 1914 yılı Birinci Dünya Savaşı başlayana dek mevcut olan durum gibi ağır olduğu, İngiltere kabinesinin hatalarını düzeltme, Dünya Savaşı'nın yeniden alevlenebileceği, TBMM'nin Rus halkına ve RSFSC hükûmetine müracaatına da yer verilmişti. Haberde Yunanlıların geri çekilirken masum insanları katlettikleri, şehir ve köyleri ateşe verdikleri, insanları cami ve evlere kilitleyerek yakmaları hakkında bilgi verilirken yakın tarihlerde Bursa ve İzmir'in düşmandan temizleneceği, Türk halkının böyle bir vahşiliği hiçbir zaman bağışlamayacağı vurgulanıyordu. Hindistan Müslümanlarının yeniden Lloyd George'ye müracaat ederek Müslümanların yaşadıkları Trakya, Edirnepol ve İstanbul dahil toprakların Türkiye'ye geri verilmesinin gerektiğini bildirmeleri konusunda bilgi verilirdi. Gazete, Britanya kaynaklarına istinaden İzmir'de tüm Avrupa mahalleleri ile ABD Konsolosluğu binasının da ateşe verildiğini, göçmenler için öngörülen

62 **Отклики турецкой армии.** - Газ. «Правда», 1922, 14 сентября, №:203.

63 **Бегство греков.** - Газ. «Правда», 1922, 15 сентября, №:207.

64 **Положение на Ближнем Востоке.** - Газ. «Правда», 1922, 16 сентября, №:208.

yiyecek rezervinin mahvedildiğini, şehre 300 bin göçmenin geldiğini, limandaki Amerikan ve İngiliz gemilerinin göçmenlerle dolu olduğunu yazıyordu. Yine Alman kaynaklarına istinad eden gazete “Acaba Yunan Ordusu’na ne oldu?” diye sorduğu soruyu kendisi cevaplayarak Yunan Ordusu’nun 3/2’nin esir alındığını, 12 tünden oluşan 3 Yunan kolordusunun tamamen mahvedildiğini, 5 tümgeneral, ayrıca Trikupis’in karargahı ile birlikte esir alındığını belirtiyordu⁶⁵.

“Pravda” gazetesinin 19 Eylül tarih ve 210 sayılı nüshasında Mustafa Kemal Paşa’nın planları hakkında bilgi verilerek Türklerin Suriye ve Mezopotamya’yı istemedikleri, Türk nüfusun yoğun olduğu toprakları, Küçük Asya’yı, Meriç Nehri’ne kadar ve İstanbul’a kadar Trakya’yı istedikleri, Boğazlar’da serbest gemiciliğe bazı savunma meseleleri haricinde izin vermeye hazır oldukları, İstanbul’u teslim etmeyecekleri takdirde ordularını şehre gönderecekleri, birkaç gün içerisinde İstanbul’u kurtaracaklarını bildirdikleri, İzmir’deki İngiliz amiralin Mustafa Kemal Paşa’ya bir beyanat göndererek İzmir’deki İngiliz vatandaşlarına dokunan zarardan dolayı sorumluluk taşıdıklarını bildirdiği ifade edilmişti. Mustafa Kemal Paşa bu beyanati reddettikten sonra İngiliz Amiral İzmir’in Türk mahallerini bombardıman etmekle tehdit etmişti⁶⁶.

Gazetenin 29 Eylül tarih ve 211 sayılı nüshasında çıkan Mihail Kolçev’in “Türkler Geri Dönüyorlar” başlıklı makalede Yunanlıların geri çekilmesi 1920 yılında Denikin’in Kızıl Ordu karşısında geri çekilmesi olayıyla karşılaştırılarak her iki ordunun denize döküldüğü, Denikin Ordusu’nun Karadeniz’e, Yunan Ordusu’nun ise Ege Denizi’ne döküldüğü, her ikisinin de hak ettiklerini aldığı ifade edilerek şu satırlara yer verilmişti: “Türklerin hücumunun hızı Yunanlılar için beklenmedik bir durumdur, Yunanlılar başlarını kaldıramıyorlar. Bugünkü Yunan generalleri defne yaprağına soğukkanlı bakıyorlar, onlar derin uykudadırlar. Birçoğu şaşkın durumda”. Makale yazarı kendi kendine “Acaba neden şaşkın durumdalar?”, diye soruyor ve “Türk halkı her zaman kahramanlık yapmıştır. Türk askeri dayanıklı, Türk askeri komutanları ise deneyimli savaş uzmanları olarak ün kazanmışlardır. Tüm bunlar Türkiye’nin son yüz yılda feci bir kader yaşamasına, takip ve hakaretlere maruz kalmasına engel olmamıştır. Hatta ağır dönemlerde birisi “Türkiye hasta adama benziyor” demişti. Bu sözler Türkiye’ye değil de, Bab-ı Ali yetkilileri hakkında söylenmiştir. Bab-i Ali Sultan’dır, onun

65 **Обострение положений на Ближнем Востоке.** - Газ. «Правда», 1922, 17 сентября, №:209.

66 **Ближневосточный узель.** - Газ. «Правда», 1922, 19 сентября, №:211.

haremlerdir, Şeyhülislam'dır, siyasi polistir, elmaslardır, ihtilaflardır, dış güçlerin çatışmasıdır, aldatılmış halka ihanettir. Türkiye, bu halkın ta kendisidir, sağlam, mücadeleci, çalışkan, kahraman, demokratik gelenekleri ve sağlam genç kültürü olan bir devlettir. Bab-i Ali biten yerde Türk halkı başlar. Türk halkının sabrı taşı. İki Türk Hükûmeti mevcuttur. İstanbul'da sultan ve onun yakınları oturuyor. Küçük Asya'nın küçük bir şehrinde ise hiç de tam ideal olmayan ve tüm Türk halkını temsil etmeyen Kemal Hükûmeti oturuyor. Bu hiç de tüm Türk insanının menfaatlerini ifade etmiyor. Önemli olan hükûmet milli iradeyi ortaya koyarak dış baskılara karşı koydu". Makale yazarı sözlerine devamla TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal ile 1921 yılında Petrograd'da misafir iken yaptığı sohbeti hatırlatarak Yunan zaferlerinin sebeplerini Yusuf Kemal'e sorduğumda "bunlar geçici bir anlaşmazlıktır" şeklinde cevapladığını, Mustafa Kemal Paşa'nın portresinin onun ordusunun portresi olduğunu, Türk halkının portresi olduğunu söylediğini, onun söylediklerinin gerçekleştiğini belirtmiştir. "Bakın, Türkler tüm Küçük Asya'da geçiyorlar. Çevresine eski düşünceyle bakan Batı insanı, şimdi heyecan içinde. Türkler, İzmir'i ele geçirmişler. Türk halkı geri dönüyor"⁶⁷.

İzmir'in istiladan kurtarılması Bakü'de de kutlandı. Bakü sokaklarında bayraklar dalgalanırken Mustafa Kemal Paşa'nın da resimleri asıldı. Azerbaycan Hükûmet Başkanı Neriman Nerimanov Türk halkını ve hükûmetini tebrik etti. 13 Eylül'de Azerbaycan SSC Halk Dışişleri Bakanı Gazanfer Musabeyov, Azerbaycan SSC Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Samedaga Ağamalıoğlu, diğer yetkililer-Ali Haydar Garayev, Mirbeşir Gasımov, Cengiz Yıldırım Türkiye'nin Bakü'deki Temsilciliğine gelerek temsilci Memduh Şevket Bey'i tebrik ettiler.

İzmir'in düşman işgalinden kurtulmasından alınacak en büyük ders Türk'ün kahramanlığı, metinliği, eğilmezliği, katıyetidir. Yabancı bir subayın yazdığı gibi "Türkler savaş meydanında sadece savaşmaz, onlar fanatiklerdir". İzmir'in ve tüm ülkenin işgalden kurtarılmasıyla tüm bu fikirler bir daha doğrulanmış oldu.

67 **Михаил Колчев. Турки возвращаются. - Газ. «Правда» , 1922, 20 сентября, №:211.**

İZMİR'İN KURTULUŞUNUN ANADOLU BASININDAKİ YANSIMALARI

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK*

ÖZET

Bu bildiri 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun İzmir'e girişi öncesi ve sonrasında Anadolu basınında İzmir'le ilgili yayınlanan haberler, incelenmiştir. Bu haberlerin birçoğu Anadolu Ajansı ya da Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi çıkışıdır. İzmir'le ilgili savaş haberlerinin birçoğu, yine aynı kaynaklara dayalı olarak resmi tebliğ şeklinde yer almıştır. Savaş sırasında ve sonrasında başlamak üzere Eylül ayı ve sonrasındaki üç aylık dönemin Anadolu basını gözden geçirildiğinde çok farklı cepheleriyle İzmir'in kurtuluşu ve sonrasına ait haber akışına rastlamak mümkündür.

Bu bildiri, esas olarak İzmir'in kurtuluşu, Türk Ordusu'nun İzmir'e girişi, karşılanması, İzmir yangını, yabancı ve yerli gayrimüslim nüfusun şehri terk edişi, şehirde meydana gelen tahribat ve bunlara ait gazetelere yansıyan bilgilerle düzenlenen mitinglere yer verilmiştir. Bu konularla ilgili olarak Konya, Trabzon ve Ankara gibi Millî Mücadele döneminin önemli kentlerinde yayınlanan gazetelerde yer alan İzmir'le ilgili haberler, köşe yazıları ve dizi yazılarına dayanılarak, İzmir'in kurtuluşunun Anadolu basınındaki yansımaları Eylül, Ekim, Kasım 1922 tarihlerindeki haber ve yazılara dayalı olarak ele alınmıştır.

GİRİŞ

15 Mayıs 1919 yılında Yunan güçleri tarafından işgal edilen İzmir, yaklaşık üç yıl esaret altında kalmıştır. İzmir'in işgali Millî Mücadele'nin başlamasında önemli bir merhaleyi oluşturur. Bu tarihe kadar işgallere karşı dağınık olan düşünce ve örgütlenme biçimleri, bu tarihten itibaren birlikte mücadele etmenin gereğinde İzmir, sembolik bir rol oynamıştır.

---

* KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

15 Mayıs sabahı, Kordon boyundan yürüyüşe geçen bir Yunan birliğinin üzerine gazeteci Hasan Tahsin Recep'in (Osman Nevres)¹ tabancasıyla ateş etmesi üzerine, Yunan askerleri ve yerli Rumlar çılgınca taşkınlıklar yapmaya başladılar. İki gün içinde İzmir ve çevresinde 2 binden fazla Türk öldürüldü, birçok Türk evi ve ticaret yeri yağmalandı, türlü zorbalıklar yapıldı². Askerlik şubesi reisi Fethi Bey, Hukuk-u Beşer gazetesi sahibi Hasan Tahsin Recep, tüccardan Bakırcızade Hafız Sabri Beyler, otuzdan fazla yüksek rütbeli subay şehit, gümrükteki mallar ve şehirdeki bazı dükkânlar tamamen yağma edilmişti. Bunlar arasında Süleyman Şevket ve Şürekâsı, Kızıdeler, Zaimzadeler, Şeyhzadeler, Alaiyeli Mahmut Bey ve bini mütevaciz Türk ticarethanesi vardı. Zarar ve ziyan o zaman 3.000.000 lira tahmin ediliyordu. Gümrükteki malların çoğu ecnebi tüccarına ait olduğu için Fransız Konsolosu bunların tazminini Yunanlılardan isteyeceğini söylemekte idi³. İzmir'in işgali ve arkasından çevrede başlayan Yunan vahşeti, başta İstanbul olmak üzere Anadolu insanının direniş ve karşı koyuş düşüncesini körükledi. İstanbul'da başlayan işgali protesto mitingleri bir taraftan Damat Ferit hükûmetinin düşmesine sebep olurken⁴, diğer yandan Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı sonrasında protestolar, onun katkılarıyla Anadolu kent ve kasabalarına yayılmıştır.

İzmir'in işgaliyle başlayan örgütlenme adım adım Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılırken, yapılan protesto mitingleri işgallere karşı Anadolu insanının mücadele kaynağını ve ruhunu oluşturmuştur. İzmir'in işgaliyle başlayan mitingler her yıl işgalin yıl dönümlerinde, Anadolu'nun çeşitli kent ve kasaba merkezlerinde tekrarlanmıştır. İzmir ve yöresinden kaçarak Anadolu içlerine doğru hareket eden göçmenler için "İzmir Yurdu" adı altında örgütlenmeler oluşturularak, bu insanlara yardımlar toplanmış ve barınmaları sağlanmıştır. 3 sene 3 ay

1 Fahri Can, "Şehit Gazeteci Osman Nevres", **Yakın Tarihimiz**, C I, S 7, İstanbul 1962, s.139-200. Asıl adı Osman Nevres olan Hasan Tahsin, Rumi 1304 yılında Selanik'te doğmuştur. Babası ticaretle uğraşan Hasan Tahsin Recep, annesi Ayşe Hanım'dır. Bir ağabeyi ve iki kız kardeşi vardır. I. Dünya Savaşı sırasında tedavi görmek için İsviçre'ye giderken çıkarmış olduğu pasaportunu babası Hasan Tahsin adına çıkarmak zorunda kaldığı için o tarihten sonra Hasan Tahsin adıyla anılmıştır. İzmir'de yayınlanan Hukuk-u Beşer Gazetesi sahibi olan Hasan Tahsin aynı zamanda Sedayı Millet Gazetesinde de işgal öncesinde yazılar yazmıştır.

2 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 241.

3 M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisinin Açılışına**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92-93.

4 Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 243-247.

24 gün süren işgal İzmir'i Anadolu harekâtı için temel sembollerden biri haline getirilmiş ve sürekli gündemde tutulmuştur.

Ankara'da 1920 yılında oluşan BMM Hükûmeti için, İzmir, Millî Mücadele'nin "Kızıl Elması" idi. Batı Anadolu'da yapılan savaşların hedefinde "Kızıl Elma"yı tekrar ele geçirme düşüncesi İzmir'in ele geçirilişine kadar devam etti. İzmir'in kurtuluşunda önemli merhalelerden biri hiç kuşkusuz Afyon'da kazanılan zaferdir. Büyük Taarruz'un başladığı 26 Ağustos ile zaferin elde edildiği 30 Ağustos tarihleri arasındaki mücadeleyi anlatırken Mustafa Kemal, bu dönemi "Rum Sındığı Meydan Savaşı"⁵ olarak adlandırmaktadır. "Ordular ilk hedefimiz Akdeniz" emri ise BMM Hükûmetinin "Kızıl Elma" hedefini göstermektedir.

İzmir'in Kurtuluşu

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz harekâtı, 9 Eylül 1922 tarihinde BMM Hükûmeti ordularının İzmir'e girişi ile sonuçlandı. Batı cephesinde savaşın başlaması, Anadolu basını açısından baktığımda sıkı askerî sansür uygulamaları nedeniyle sessizlik şeklinde değerlendirilmelidir. Bu sessizliğin bozulduğu tarih ise 26 Ağustos sonrası olacaktır. 30 Ağustos'tan itibaren ise basın, başta Hâkimiyet-i Milliye gazetesi olmak üzere, batı cephesindeki gelişmeleri "resmî tebliğ" ve "vaziyet-i harbiye" gibi başlıklar altında duyurmaya başlamıştır. Bu haberler, ordunun İzmir'e kadar uzanan güzergâhtaki başarılarını sıralayan, zafer haberleridir. İzmir'e Türk kuvvetlerinin girişinin verilmeye başlandığı 10 Eylül 1922 tarihine kadar Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan haberlerin sıralanışına göz attığımızda kısaca şu bilgilere ulaşıyoruz:

1 Eylül tarihli nüshada; düşman kuvvetlerinin savunma hatlarının tamamen ele geçirilerek, süvarilerimizin Murat Dağları'ndan itibaren batıya doğru düşman takibine başladığı belirtiliyor⁶. 2 Eylül tarihli nüshada ise Uşak ve Kütahya'nın zapt edildiği ifade edilirken, Yunan ordusundan 150 top ve 100'den fazla otomobilin kuvvetlerimiz tarafından ele geçirildiği bilgisine yer verilmektedir. Bu nüshanın ilk başlığında ise "Gazi Başkomutanımızın Ordu ve Milletimize Hitaben Beyanamesi" başlığı altında Mustafa Kemal'in 30 Ağustos Zaferinden sonra batı cephesindeki gelişmeler ilişkin açıklamaları yer almaktadır⁷. 3 Eylül tarihli

5 "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Yunan Ordusu Kaçıyor", **Yakın Tarihimiz**, C II, S 20, İstanbul, 1962, s. 222.

6 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

7 **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

nüşhada ise Eskişehir ve Uşak'ın kuruluşu bildirilirken, Ankara'da zafer coşkusu dile gerilmekte ve "Ankara gündüzün zafer şenlikleri, geceleyin fener alayları içinde" başlığı altında ordunun kazandığı zafer kutlamalarına yer verilmektedir. Bu kutlama haberleri sadece Ankara ile sınırlı değildir, Kastamonu, Konya, Adana, Trabzon, Diyarbakır ve Erzurum gibi zafer kutlamaların yapıldığı bilgisi yer almaktadır⁸. 4 Eylül tarihinde ise ordularımızın ilerleyişiyle ilgili olarak; bir hafta içinde iki yüz kilometrelik bir alanda, yüz kilometrelik bir derinlikte ordularımızın ilerlediği belirtilerek, "Bu saha-ı zafer her gün daha genişleyecektir." bilgisine yer verilmiştir⁹. 5 Eylül tarihli nüşhada İnönü mevkiilerinin ele geçirildiği belirtilmekte ve "vaziyet-i harbiye" başlığı altında Eskişehir, Uşak, Kütahya hattını ele geçirilmesinden sonra harekâtın ikinci aşamasının başladığı belirtilmektedir. İkinci aşamadaki hedef ise bir taraftan Bursa cenahı, diğer taraftan da İzmir cenahı olduğu yazılıdır¹⁰. 6 Eylül tarihli nüsha ise İzmir'le ilgili bilgilere yer vermektedir. Şehirde bulunan İngiliz vatandaşlarının şehri terk etmeye başladığı, "Türkler geliyor nidası içinde Yunan zabitlerinin vapurlara tırmanışı", İzmir Rumlarının korku ve heyecanlarının başladığıyla ilgili haberler verilmektedir. "Vaziyet-i harbiye" başlığı altında ise "Düşman İnkırazının yeni ve esaslı bir muharebe kabul etmesi mümkün mü?" sorusu etrafında Yunan kuvvetlerinin artık savunma yapmasının imkânsızlığı ifade edilmektedir¹¹. 7 Eylül tarihli gazetede ise Yunanlıların mütareke talebi ve Eskişehir'de Yunan kundakçılığı haberleri yanında İzmir'de Yunan kralı ve ordu komutanlığı aleyhine nümayişler yapıldığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca İzmir'de yaşayan Rum ve Ermenilerin Yunan adalarına kaçmaya başladıkları ve Yunan Hükûmeti'nin İzmir'in boşaltılması amacıyla ticaret gemileriyle ikinci bir Yunan filosunun buraya sevk edildiği bilgisine bulunmaktadır¹². 8 Eylül tarihli gazete ise; Türk ordusunun Bursa üzerine yürüyüşü bilgisini vermektedir. Bursa ve İzmir'e "hilali" ilk götürecek olan askere İzmir mebusu Tahsin Bey tarafından beş yüz lira ödül verileceği haberi yer almaktadır. "İzmir Ne Haldedir?" başlığı altında bir yandan İzmir'de bulunan konsolosluk mensuplarının kenti terk etmeye başladığı haberi verilirken, diğer taraftan müttefik donanmaları ile bir Amerikan donanmasının İzmir'de toplandığı bilgisine yer verilmektedir¹³. 9 Eylül tarihinde

8 **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922; **Açıksöz**, 4 Eylül 1922.

9 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

10 **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

11 **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

12 **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

13 **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922; **Açıksöz**, 9 Eylül 1922.

ise; Türk ordusunun İzmir'e 40 kilometre yaklaştığı ve Salihli'nin ele geçirildiği bilgisi verilirken, Müttefiklerin İzmir'i Türklere teslim etmek istemediği bunun için İngiliz, İtalyan ve Yunan gemilerinin, İzmir limanında toplandığı bir Amerikan filosunun da İzmir'e doğru yola çıktığı bilgisi verilmektedir. "Namazgah'ta Cemaat-ı Kübra İle Dua" başlığı altında ise Ankara'da Cuma namazında bütün halkın şükran duasında bulunduğu belirtilmektedir. "İstanbul'da Zafer Şenlikleri" başlığı altında ise "Kahraman ordumuzun zafer haberleri bugün İstanbul halkını coşturmuştur. O derece ki seyyar esnafının küfelerinde bile bayraklar dalgalanıyor" haberi yer almaktadır¹⁴.

26 Ağustos sonrası Anadolu basını, temel olarak gelişmeleri Anadolu Ajansı tebliğleri ile Ankara'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*'nden alırken, Yunan hatlarının gerisiyle ilgili bilgileri İstanbul basını ya da dolaylı olarak İngiliz, Fransız ve İtalyan basını vasıtasıyla vermektedir. 26 Ağustos sonrasının askerî gelişmeleriyle ilgili bilgiler, Ankara merkezlidir. Ancak cephe gerisi bilgilerinin, özellikle de İzmir'le ilgili bilgilerin İstanbul merkezli olduğu dikkati çekmektedir.

İzmir'in kurtuluşu haberleri 10 ve 11 Eylül tarihlerinde Anadolu basınında yer almıştır. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, kurtuluş haberini alır-almaz ek nüsha ile 9 Eylül akşamı Ankara halkına duyurmasına karşın, İzmir'in kurtuluşu ile ilgili detaylı bilgiler 10 Eylül tarihli gazetede yer almaktadır¹⁵. Gazetenin ilk sayfasında İzmir'in kurtuluşu haberi "Süvarilerimiz Cumartesi günü öğleden evvel 10.30'da İzmir'e girmişlerdir. İzmirli bu suretle Yunan kâbusundan kurtulmuşlardır" başlığı ile verilmektedir. Bu başlığın hemen altında ise;

"Dün gece İzmir'in tahliyesine dair ilk haberler şehrimize saat dokuz buçukta geldi ve gazetemiz derhal ilave çıkartarak suretle Ankara'daki hemşerilerini ve karinelelerini bu büyük müjdeden haberdar eyledi. İzmir'e ilk giren Mürsel Paşa kumandasında bulunan süvari kol ordumuzdur. Süvarilerimiz öğleden evvel saat on buçukta şehre dahil olmuşlar ve derhal Mürsel Paşa İzmir limanında Fransız savaş gemisinden kumandan paşa hazretleri namına ordu telsizine şu telgrafı çekmiştir."

Bilgisi verildikten sonra "Muzaffer Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" hitabıyla yazılan telgraf metni bulunmaktadır.

14 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1922.

15 *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1922; *Açıksöz*, 11 Eylül 1922.

Trabzon'da yayınlanan İstikbal Gazetesi ise İzmir'in kurtuluşunu; "Hakkın Zalime Karşı Abd-i Zaferin Pek Şanlı Bir Surette Tarihe Yazan Büyük Türk Milleti Müjdelers Olsun!" başlığı vermektedir. Bu başlığın hemen altında ise "Güzel İzmir Kalelerine Dün Sabahtan İtibaren Pek Şanlı Bayrağımız Rezk Edilmiş Bulunuyor", "Müezzinler, Tekbir Aldı. Müminler, Hamd-ü Sena Ederek, Düşman Sernigun Oldu. Güzel İzmir Albayrağa Kavuştu" Alt başlıklar yer almaktadır. Yine birinci sayfada "resmî tebliğ" başlığı altında;

"Muzaffer ordumuzun kahraman süvarileri bugün Cumartesi öğleden evvel saat onda halkın sevinçli gösterileri arasında İzmir'e dâhil olmuşlardır."

Haberi yer almaktadır. Ayrıca Şark Cephesi Kumandanlığına, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis-i sanisi Adnan Beylere tebrik telgrafı çekildiği belirtilmektedir. Bu haberler dışında Ankara'dan Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey'den hususi haberler vermektedir. Buna göre; Ertuğrul mebusu Osmanzade Hamdi Bey, İstikbal Gazetesi'ni de temsilen İzmir'e hareket ederek, İzmir'le ilgili haberleri ve gördüklerini hem "Yeni Gün", hem de "İstikbal" gazetelerine yayınlanmak üzere verecektir.

İstikbal Gazetesi 9 Eylül tarihli Ankara çıkışlı haberinde ise Mustafa Kemal'in esir edilen Yunan Generali Trikupis'in kılıcını Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım(Özalp) Paşa'ya hediye ettiğini yazmaktadır. Eylül tarihinde Hâkimiyet-i Milliye'de yer alan İstanbul'daki zafer şenlikleriyle ilgili haberi 10 Eylül tarihli nüshasında yayınlamıştır¹⁶.

İzmir'in kurtuluşu haberi Konya'da yayınlanan Babalık Gazetesi'nde ise 11 Eylül tarihinde yer almaktadır. Babalık Gazetesi kırmızı puntolarla; "Muidi men anidullah olan şanlı ordumuz sevgili İzmir'imizi istirdad etti" başlığı ile İzmir'in kurtuluş müjdesini okuyucularına duymuştur. Bu başlığın altında ise;

"Bu münasebet-i mücele ile (Babalık) Gazetesi bütün vatandaşlarını tebrik ile temadi-i muzafferiyet ve muvaffakiyeti dergah-ı el-heyetten kemal-i huzur ile temenni ve dua eder."

İfadeleri yer almaktadır. Kurtuluş haberi, Anakara 9-10 Eylül çıkışlı olarak gösterilmektedir. Kurtuluş haberinin, Hamdizade Abdülkadir Efendi tarafından alındığını ve gazeteye bildirildiği de ifade edilmektedir. Hâkimiyet-i Milliye ve

16 İstikbal, 10 Eylül 1922.

İstikbal Gazetelerinde yer aldığı gibi İzmir'in cumartesi günü ordularımız tarafından kurtarıldığı bilgisi saat verilerek belirtilmiştir. Başyazar Ekrem Reşat ise "Kahraman Ordu-Güzel İzmir" başlıklı yazı ile başarı ve İzmir'in kurtuluşunun önemini okuyucuna anlatmaktadır¹⁷.

Kurtuluş sonrası İzmir'i okuyucuna tanıtan yazılara yer veren İstikbal Gazetesi İzmir'in tarihi ile ilgili olarak şu bilgileri sıralamaktadır¹⁸:

"Milli ordularımızın taarruza kalktıklarının 15'inci günü sabahı istirdadı kahramanlarımıza nasip ve müessir olan güzel İzmir, İlk defa 477(Hicri tarih) senesinde Selçuki Ümerasından biri tarafından işgal olunarak Türklerin eline geçmiş 13 sene sonra tekrar ecnebi ellere düşmüş ise de 733'de yine Selçuki ümerasından (Aydın oğlu) tarafından tesbir ve 792'de selahen Sultan Yıldırım Beyazıt'a teslim olmuştu. O zamandan beri Türkiye'nin la-yekun bir cüzü olarak Asya-ı suğranın yegane benderi olmak şerefini muhafaza etmiştir. (Güzel İzmir) iç içe birkaç koydan mürekkep büyük bir körfezin nihayetinde, gayet dil-nişin bir mevkededir. İzmir dış körfezinin tulu 50 arzı ise en geniş yerinde 20 kilometredir. İç körfezin tulu 20 arzı 5 kilometredir. Şehrin nüfusu 150.000'dan fazladır. 50 kadar cami, bir darümuallimin, bir sultaniye, bir darümuallimat, zukur ve inas birçok iptidai mektepleri, 15 kadar matbaası, sahilde bir büyük kışlası, güzel bir hükümet konağı, hükümetle kışla arasında, ortasında muazzam bir saat kulesi olan bir bahçesi, şehri sahil boyunca bir baştan bir başa kat eden atlı tramvayları, güzel bir liman ve muntazam rıhtımları havidir. Reşadiye(Kokar Yalı), Göztepe, Karşıyaka cidden sefabahş sayfiyeleridir. İzmir'in Kordon Yolu diye yâd edilen rıhtımı emsali nadir bulunur bir güzelliştir.

Şehirden sayfiyelere muntazam posta yapan küçük vapurlar olduğu gibi Karşıyaka'ya Seyidbükün'e (Buca) ya, (Bornova) ya da trenler işler.

İzmir Aydın vilayetinin merkez idaresidir. Vilayet eski teşkilatına göre Saruhan, Menteşe, Denizli, Aydın nefsi İzmir sancaklarına ayrılmıştır. Vilayetin 38 kazası vardır."

Kentin ticari hayatı ve önemiyle ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır¹⁹:

"Güzel İzmir limanında her gün la-akl altı yedi vapur bulunur. Bütün Akdeniz'in en işlek iskelelerindedir. Hem ithalat, hem ihracat ticareti son derece müsaittir. Hele incir, üzüm mevsiminde limanın önündeki geniş rıhtımı dolduran

17 **Babalık**, 11Eylül 1922.

18 **Babalık**, 11 Eylül 1922.

19 **Babalık**, 11 Eylül 1922.

binlerce üzüm, incir sandıklarının arasından geçmek zor bir hal alır. Güzel İzmir iskelesi pek güneşli... üzüm, incir, pamuk, ipek kozası, zeytin, zeytin yağı, palamut, seccade, halı, kilim ihraç ve vasi bir mıntıkanın hariçten gelen emtiasını ithal eder.

Güzel İzmir, (İzmir-Bandırma) hattıyla Marmara'ya, (İzmir-Afyonkarahisar) hattıyla Orta Anadolu'ya merbuttur. Anadolu trenleri yayıldıkça güzel İzmir'in iktisadi ehemmiyeti artacaktır. Güzel İzmir Anadolu'nun hakikaten refah ve servete açılan yegane kapısıdır. Bu kapıyı düşman almakla, Türkiye kapamak istemekle Anadolu'yu söndürmek istiyorlardı. Düşman emeli bunun uğrunda 3 seneden fazla bir zaman nelerini feda etmedi?

Fakat bütün bu 3 senelik zülümkar tertibat ve icraat maksadın müdafaaı için sıyrılan Türk kılıcının bir hamlesiyle 14 günde yerle bir olmuş, düşman her şeyi ile birlikte helak olup gitmiştir.”

İzmir'in kurtuluşu sonrası idarî yapının bir süre ordu birliklerinin denetimi altında tutulduğu bilinmesine karşın sivil idari yapılanmaya dair 11 Eylül tarihli gazetelerde atama yapıldığı bildirilmektedir²⁰. İstikbal ve Balalık gazetelerinin haberlerine göre İzmir valiliğine Konya valisi Abdülhalik Bey, defterdarlığa maliye müfettişi Remzi Bey, maarif müdürlüğüne Maarif Vekâleti kalem-i mahsus müdürü Vasıf Bey'in atandıkları haberi yer almaktadır. 17 Eylül tarihli gazete haberine göre ise; İzmir valiliğine atanan Mustafa Abdülhalik Bey'in acil olarak İzmir'e hareket ettiği haberi bulunmaktadır²¹.

13 Eylül tarihinden itibaren ise gazeteler; Türk ordusunun İzmir'e girişi ilgili bilgilere yer vermektedirler. İstikbal Gazetesi, “Kahraman Kıtaatımız İzmir'imize Nasıl Girdi?” başlığı altında şunları yazmaktadır:

“Dün kıtaatımız İzmir şehrinde son mukavemeti kırarak düşmanla beraber şehre dâhil olmuş, denizle muvasala ve mukatelesini tamamen kat eylemişlerdir. İzmir'de hesaba gelmeyecek kadar top, tüfek, her nevi malzeme ve erzak elde edilmiştir.

Ahali-i İslamiye ordumuzun İzmir'e muzafferen dubulü münasebetiyle cami ve mescitlerde cenap-ı hakka tahmidatta bulunmuş ve zalim düşmanın pençesinden kendilerini kurtarmış olan Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle baş kumandan ve kumandanlarının ve bütün ordumuzun muzaffëriyetinden dolayı secde-i şükrananeye kapanmıştır.”

20 **İstikbal**, 11 Eylül 1922; **Babalık**, 12 Eylül 1922.

21 **İstikbal**, 17 Eylül 1922.

denilmektedir. İlerleyen günlerde ise ordunun İzmir'e girişi ordunun girişi sırasında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bornova tarafından şehre giren 2. Tümenin 4. Alayının yaşadığı hadiseye yer verilmektedir. Alayın önünde yer alan Yüzbaşı Şerafettin komutasındaki iki bölüğün sokaklardan geçerken Rum evlerinden açılan ateşle karşılaştığı ve askerlerimizin öldürüldüğü bilgileri yer almaktadır²²;

“Şehir ilk evvel süvari kıtaatı tarafından işgal edilmişti. Bu sırada pencere ve bazı evlerin damlarından bomba ve tüfenkler ile tecavüzkaranedede bulunduğu halde askerler büyük bir alıcenaplıkla mukabeleye tenezzül etmek istememişlerdir. Hatta şehre giren ilk kıtaatın kumandanı Şerafettin Paşa iki defa üzerine atılan bombalarla muhtelif yerlerinden yaralandığı halde askerlerini cevap vermemeye icbar etmiştir. O esnada Ermeni mahallesinden geçen askerlerin üzerine yayılım ateşini andıracak bir şiddetli silah atılmıştır. Bu vaziyet karşısında ateş ve tecavüze mani olmak için yapılan teşebbüsat öteden beri hazırlandığına şüphe bırakmayan muntazam ve şedit bir mukabeleye maruz kalmış ve taraf taraf yangınlar zuhur etmiştir. Hatta ateşi söndürmek için hazırlanan tulumbarın faaliyetine men için ateş tevcih edilmiştir. Askerlerimizin sevkine kadar kendilerine yapılan bu tecavüzlere mukabelede bulunmayışları İzmir'de bulunan memurin-i ecnebiyenin takdir ve hayretlerini celp etmiştir.”

Kordon boyuna Türk askerlerinin gelişi ve Türk bayrağının asılmasıyla ilgili olarak da şu bilgilere yer verilmektedir: Türk süvarileri atlarının Kordon'daki parke taşlarına çarpan nallarından kıvılcımlar çıkartarak, Konak meydanına doğru ilerleyip, öncü birliğin komutanı Yüzbaşı Şerafettin'in yanında emir subayı ve erleri olduğu halde Pasaport'u geçtikten sonra üzerlerine atılan bir bomba ile hafif yaralanmalarına rağmen, yollarına devam ettikleri ve Konak meydanına ulaştıkları belirtilir. Vilayet konağının kapıları kapalı olduğu için kendisinden önce Sarı Kışlayı ele geçirip, buraya Türk bayrağı çeken 14. Alay komutanı Yüzbaşı Zeki Bey'in bulunduğu kışlaya yönelerek buradan alınan bir Türk bayrağının Yüzbaşı Şerafettin Bey tarafından vilayet binasının balkonunda bulunan Yunan bayrağının yerine asıldığı yazılmıştır²³.

Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişiyle ilgili haberler ise genellikle 13-14 Eylül tarihlerinden itibaren verilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal'in coşkun bir halk kitlesi tarafından karşılanması, Konak meydanına gelişi ve nutku ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu haberlerde ve Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'deki temasları

22 **İstikbal**, 28 Eylül 1922.

23 **İstikbal**, 29 Eylül 1922.

sırasındaki haberlerde Hâkimiyet-i Milliye, Babalık ve İstikbal gazeteleri fotoğraflar kullanmıştır. 13 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet paşa'nın fotoğrafları ilk sayfada verilmiştir²⁴.

Mustafa Kemal'in İzmir'de Fransız ve İngiliz temsilcileriyle görüşmeler yaptığı ve bir konferansın toplanması gerektiğine dair haberler yanında Roma'dan dönen Fethi Bey'in Mustafa Kemal'e görüşmek üzere İzmir'e hareket ettiği gibi haberler yer alır²⁵. Yine Fransız temsilci Franklin Bouillon'un İzmir'e gelerek temaslarda bulunduğu ve Mustafa Kemal'e görüşeceği haberleri vardır²⁶.

22 tarihli gazetelerde; Ankara'dan Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Rauf Bey, Yusuf Kemal Bey ile Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal'le müzakere sürecini görüşmek üzere İzmir'e geldikleri bilgisi bulunmaktadır²⁷. Kabine üyelerinin 3-4 gün İzmir'de kaldıktan sonra Ankara'ya dönecekleri yazılıdır. Ayrıca aynı tarihli gazetelerde Mustafa Kemal'in "Gazi Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir'den Büyük Türk Milletine Hitaben Neşrettikleri Beyanname" başlığı altında İzmir'in kurtuluşundan itibaren meydana gelen gelişmelerle İstanbul ve Trakya konuları üzerinde bilgi verdiği görülür²⁸.

29 Eylül tarihli gazetelerde ise Mustafa Kemal'in İzmir'in fahri hemşerisi ilan edildiği bilgisi yer alırken, Paşa'nın yakında Ankara'ya döneceği de bildirilmektedir²⁹.

İzmir'den Rumların ve Yunanların tahliyesiyle ilgili olarak verilen bir haberde İzmir'den on beş gün içerisinde 50 bin kişinin tahliye edildiği belirtilerek 26 Eylül'den 1 Ekim tarihleri arasında 150 bin kişinin tahliye edileceği bilgisi bulunmaktadır³⁰.

İzmir Yangını ve Asayiş

İzmir yangını ile ilgili bilgiler basında 14 Eylül tarihinden itibaren yer almıştır. Yangın ve asayişle ilgili bilgiler hakkında detaylı haberler ise eylül ayının sonlarına doğru basında açıklanmıştır. Yangınla ilgili ilk haber kısa, teferruatı ol-

24 **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922.

25 **İstikbal**, 20 Eylül 1922.

26 **Babalık**, 24 Eylül 1922; **İstikbal**, 25 Eylül 1922.

27 **İstikbal**, 22 Eylül 1922.

28 **Babalık**, 22 Eylül 1922; **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1922.

29 **İstikbal**, 29 Eylül 1922, **Babalık**, 30 Eylül 1922.

30 **İstikbal**, 15 Teşrinievvel 1922.

mayan haberlerdir. Fakat 18 Eylül tarihinden itibaren yangının teferruatı hakkında daha geniş bilgilere yer verilmiştir.

Kısa haberlerde “İzmir’de Müthiş Yangın” başlığı altında Ankara 15 Eylül çıkışlı haberi yayınlayan Babalık Gazetesi şu bilgilere yer veriyor³¹:

“İzmir’de dehşetli bir yangın çıkmıştır. Çarşamba günü öğleden sonra zuhur eden yangının Perşembe günü öğle üzeri tahribata devam etmekte oldu. İzmir’den bildiriliyor. Frenk ve Ermeni mahalleleri mahv-ı harap olmuştur. Ecnebi sefain-i harbiyesi mültecilerle doludur.”

İstikbal Gazetesi ise “Kahpeler, Güzel İzmir’imizi Yaktılar” başlığı altında yangının çıkışıyla ilgili bilgilere şunları yazmaktadır³²:

“13 Eylül’de Ermeni mahallesinin dört bir yerinden çıkan yangın 24 saat sürmüş, bütün Hıristiyan mahallatını yakmıştır. Frenk Mahallesi namı verilen mamur mahallat bu meydanaadır. Hasaratın yekûnu 100 bin liradan fazladır. İzmir’i yakanlar, şehirde saklanmış olan Ermeni ve Rum çeteleridir. Yangın esnasında mültecilerden pek çok kişi yanmıştır. Divan-ı Harp kundakçıları idama mahkûm eylemiştir. Dâhilden iltica eden ve 3 sene Müslüman kanı için Rum mültecileri, bir Amerikalı muhabirin müşahedesine nazaran, ateş ile deniz arasında sıkışmışlar ve feci ölümü gözleriyle görmüşlerdir. Yangın yüzünden bunların iaşeleri temin edilememiş ve aralarından birçok telafat olmuştur.”

Kurtuluş sonrası, İzmir’den ayrılarak İstanbul’a giden yabancı uyruklu vatandaşlarla, tanışına dayalı olarak şehrin Türk kuvvetlerinin eline geçmesi sonrası durumu anlatan bir yazı yayınlayan Vakit Gazetesi’nden iktibasla İstikbal Gazetesinde şehrin asayışı ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir³³:

“(Avrupa) vapuru İzmir’den İstanbul’a geldiğinde Vakit refikimiz bir muhariri vapur kaptanı ve ecnebi yolcularla konuşmuştur. Yolcuların sarahaten vaki olan beyanları gazetemize de bildirilmiştir. Ber vech-i derc ediyoruz:

Biz İzmir’den buraya gelmek için Pazar günü gemiye binmiştik. Türk kıtaatı şehre dâhil olurken bazı kimseler tarafından vukua getirilen hadiset, kumandanlığın bazı şiddetli tedbiri istihzam etmişti. Bu sırada vukua gelen kargaşalık esnasında bir çok kimseler yaptıklarının cezasından kurtulmak için sahilden denize atlamışlar ve vesait-i bahriyenin yokluğu yüzünden boğulmuşlardır. Bütün bu ecsadı toplama-

31 Babalık, 18 Eylül 1922.

32 İstikbal, 24 Eylül 1922.

33 İstikbal, 28 Eylül 1922.

ya vakit müsaade etmediğinden Pazar günü sathı bahirde elan birçok ceset meşud olmakta idi. Her yerde olduğu gibi İzmir'de de vaki hadise mubalaakar bir surette ettiğinden verilebilecek malumat tabii meşhudane müstenit bulunmak icap etmektedir. Elyevm İzmir'de sükûn tamamıyla tesis etmiş, kıtaatin şayan-ı hayret zabıt ve zabitanı bütün icabın takdirlerini celp etmekte bulunmuştur.

Şehrin Rum, Ermeni ve Frenk mahallesini teşkil eden aksamı kâmilen yanıp kül olmuştur. Yalnız (Karşıyaka) yangından masun kalmıştır.

El-yevm şehirden hiç kimsenin dışarıya çıkmaması için tedbir ittihaz olunmuştur. Bu defa İstanbul'a gelenler, hususi tekfıl ve vesaik ile müsaadeye nail olabilen mahdut birkaç kişidir."

Yangın sonrası durum hakkında okuyucuları bilgilendiren Babalık Gazetesi "İzmir'de Sükûnet ve Asayiş Berdevamdır" başlığı altında³⁴ yer alan Londra kaynaklı haberde İngiliz vatandaşlarına dayalı olarak İzmir'de sükûnetin bulunduğu Türk askerî birliklerinin asayişini mükemmel olarak sağladıkları ve İngiliz vatandaşlarının tahliyesinin gerçekleştiği bilgisine yer verilmiştir³⁵.

İzmir yangını ile ilgili olarak da şu bilgilere yer verilmiştir³⁶:

"İzmir'de Eylül'ün on üçüncü akşamı Ermeni mahallesinin müteaddit noktalarından yangın çıkmış ve Frenk Mahallesi ile İzmir Rum mahalleleri ve Müslüman mahallesinin bir kısmı muhterik olmuştur. Yangın kıtaatımız tarafından etfa edilmiştir. Konsoloshanelerden birçoğunun muhterik olduğu ve evleri yanan ecnebinlerin limandaki vapurlara alındığı İstanbul'dan bildirilmektedir. Hasarat-ı maddiye ehemmiyetlidir."

Gazetelere İzmir'deki asayiş açısından yansıyan haberlerden biri de İzmir Rum Metropolit'i Hrisostomos'un ölümüyle ilgili bilgilerdir. Nasıl öldürüldüğü bugün açısından da bazı tartışmalar doğuran Hrisostomos'un ölümüyle ilgili olarak Trabzon'da yayınlanan İstikbal Gazetesi'ndeki haberin verilmiş biçimi son derece ilginçtir.

"Hrisostomos şimdiye kadar anlaşılmayan bir sebepten dolayı daire-i hükümete azimet etmiş, avdetinde üzerine hücum eden halk tarafından öldürülmüştür. Hadise-i katli Rumlara atf edenler olduğu gibi ruhban kıyafeti altında en hunhar bir komitacı ruhu taşıyan bu yüksek rütbeli zabıtlardan aileleri zulme uğrayan Türkler tarafından

34 **Babalık**, 19 Eylül 1922.

35 **Babalık**, 20 Eylül 1922.

36 **Babalık**, 20 Eylül 1922.

da linç edildiğini iddia edenler vardır. Fakat doğruyu söylemek lazım gelirse (Hrisostomos)u öldürenler arasında Türkler kadar Anadolulu Rumlar da vardır.”

Babalık Gazetesi ise Atina gazetelerine dayalı olarak Ankara çıkışlı haberinde Metropolit Hrisostomos ile Kozmos Gazetesi müdürü Aleksandiridi'in divan-ı harb tarafından idam hükmüyle cezalandırıldığını ve derhal kurşuna dizilerek idam edildiklerini yazmaktadır³⁷.

Mitingler ve Kutlamalar

İzmir'in kurtuluşuyla ilgili ilk miting ve kutlama Ankara'da 10 Eylül tarihinde yapılmıştır. “Dünkü Tezahürat Tarihe Geçmiş Bir Vakadır” başlığı ile Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer alan kutlama haberinde; İzmir'in kurtuluşunun Ankara halkı tarafından kadın, erkek, ihtiyar ve çocuklar tarafından büyük bir katılımı kutlandı denilmektedir³⁸. Kutlamaya katılan devlet erkânı adına konuşan Heyet-i Vekiliye reisi Rauf Bey (Orbay), hedefin Edirne ve İstanbul olduğunu dile getirerek bu zaferin arkasında Türk kadınının bulunduğunu söyleyerek cephe gerisinde kadının rolünü ön plana çıkarmıştır.

İzmir'in kurtuluş şenleriyle ilgili Ankara'da yapılan miting ve kutlamayı “Ankara'da Güzel İzmir Şenlikleri” başlığı ile 13 Eylül tarihinde veren İstikbal Gazetesi, şenlikle ilgili haberinde şu bilgilere yer vermiştir³⁹:

“Bugün şehrin her tarafı bayraklarla ve halılarla tezyin edilmiş (İzmir Yurdu) tarafından muazzam bir miting tertip olunmuştur. Kadın, erkek her sınıfhalkın bütün mekteplerin ve kıtaatı askeriyenin iştirakiyle akd olunan bu muazzam içtimada İzmir'in anavatana avdeti ertesinde İzmir Maarif müdürü Vasıf, Saruhan mebusu Necati Beylerle ahali ve amele mümessilleri tarafından nutuklar irat ve kahraman ordumuza Büyük Millet Meclisine ve Hükûmetine şükran ve tebrikat iblağ olunmuştur.”

Ankara'daki bu şenlik konuşmalardan sonra ordunun zaferi için dualar eşliğinde kurbanlar kesildikten sonra resmî geçit yapılmıştır. Şenlik gece de fener alayları ve eğlencelerle devam etmiştir.

37 **Babalık**, 20 Eylül 1922.

38 **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1922.

39 **İstikbal**, 13 Eylül 1922.

Trabzon'da kutlamalar Kazım Karabekir'in de katılımıyla yapılmıştır. 25 Ağustos'ta elli kişilik bir müfrezeyle Trabzon'a gelen Paşa, 9 Ekim tarihine kadar burada kalmıştır⁴⁰.

İzmir'in kurtuluşundan sonra 13 Eylül'de Trabzon'da büyük bir kutlama ve miting yapılmıştır. Zaganos Meydanı'ndan başlayan mitinge halkın yanı sıra mülki ve askerî yetkililer, öğrenciler ve Trabzon'daki muhtelif derneklerin temsilcileri katıldı.

Topluluk, yürekleri dolduran bugünün ve iftihar hisleri arasında Güzelhisar'a vasıl" olduktan sonra, buradaki törene Kazım Karabekir Paşa, Vali Hazım (Tepeyran) Bey, Kolordu komutanı Ali Sait Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey, askerî ve mülki erkân katıldı. Okunan duaların ardından İstikbal Gazetesi sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Bey ve Kazım Karabekir birer konuşma yaptılar. Kazım Karabekir Paşa, bu zaferde ordu kadar bütün halkın ve özellikle " ordunun malzeme ve cephanesini sırtında taşıyan fedakâr Türk kadınının, köylünün" büyük bir şeref payı olduğunu söyledi. Kurbanların kesilmesi ve 101 pare top atışından sonra halk İnönü Meydanı'nda toplandı.

İnönü Meydanı'nda Avukat Zeki Bey ile Darümuallimin öğretmenlerinden Hıfzırahman Raşit(Öymen) Bey birer konuşma yaptılar. Kazım Karabekir, Vali ve Rus Konsolosunun da hazır bulunduğu törende öğrenciler muhtelif spor gösterilerinde bulundular. Erzurum'dan gelen şehit çocukları tarafından "Öğüd"ler okundu, ardından meydana şeritlerle bir Türkiye haritası çizilerek bunun üzerinde modern ulaşım araçları temsil edildi. Gündüz yapılan zafer kutlamaları, milli ve mahalli oyunları müteakip geçit resmiyle sona erdi.

13 Eylül günü bütün şehir resim, tak ve yazılarla süslenmiştir. Belediye binasında "yaşasın masum milletin hak uğrunda kan ve can veren kahramanları yaşasın, bizi Güzel İzmir ve Bursa'mıza kavuşturan aslanlar, fedakâr ordumuza binlerce yüz binlerce hürmet" yazısı okunuyordu. Meydan'da Sıra Mağazalar idaresinde, "Güzel İzmir'i kurtarmakla saadet saçan zaferler doğuran sevgili kahraman ordumuza şükran"; bir kitapçı dükkânına, "Kahrolsun Yunan ordusu"; bir berber dükkânına "Yaşa bin yaşa ey muzaffer ordu" yazılı afişler asılmıştı. Kırzadelet Ticarethanesinin önündeki iki büyük takın üstüne Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşaların resimleri yapılmıştı.

40 Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, **Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam**, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s.154-155.

Trabzon'daki kutlamalara gece de devam edilmiştir. Gece yapılan kutlamalarla ilgili olarak *İstikbal* şu bilgileri vermektedir⁴¹:

“Gece her taraf, bütün şehir, limandaki vapurlar kamilen donanmıştı. Yer yer hava fişekleri atılıyor ve ta yükseklerle çıkan bu nur-a nur izlerde mesut zaferimizin düşman yüreklerinde patlayan müthiş intikamı canlandırıyorlardı.”

Ezani saat birden sonra Zağonus Meydanı'nda toplanan mektepler, askerler, ahali kalabalık bir cem-i gafir halinde ellerinde fenerleri Uzun Sokak, Meydan tarihiyle Güzel Hisar'a gitmiş ve orada geç vakte kadar şenliklere, oyunlara devam etmiştir. Üç seneden beri bila-fasıla ve nevi mahrumiyet içinde milli müdafaanın malzemesini taşıyan kahraman bahriyelilerimiz, gemilerden hava fişekleri atmak suretiyle şenliklere iştirak ediyorlar. 3 senedir karanlık duran sahillerimizi nurlandırıyorlar.”

Trabzon'da yayınlanan *İstikbal* Gazetesi, Trabzon'da yapılan kutlama törenleriyle ilgi haber akışına 18 Eylül tarihli nüshasında da yer vermiştir. Kutlamaların devamı niteliğinde Trabzon'daki spor kuruluşlarıyla okullar arasında “Spor Şenliği” adı altında oyunlar düzenlenerek, yapılan yarışmaları kazananların ödüllendirildiği haberine yer vermektedir⁴².

İstikbal Gazetesi, Trabzon ve çevresinde yapılan kutlamalar dışında Batum'da yapılan kutlamalar hakkında da bilgiler vermektedir. 18 Eylül tarihli nüshasında son iki haftadır Türk ordusunun kazandığı zaferlerin Batum'da ahali tarafından sevinçle karşılandığı, “Müslümanların cami-i şerifte toplanarak kahraman ordumuz için dualarda buldukları” ifade edilmektedir. 11 Eylül'de ise İzmir'in kurtuluşu haberini Rus gazeteleri ile Tiflis'ten Batuma'a gelen “Batum Konferansı” heyeti reisi Sait Bey'den teyitten öğrenen halk, büyük bir coşku içerisinde 13 Eylül'de Batum'da büyük bir gösteri düzenlemiştir. Ertesi gün ise Türkiye konsolosluğunda Türk heyeti, Gürcistan yetkilileri ve Rusya temsilcilerinin katıldığı bir resepsiyon verilerek, Türk ordusunun kazandığı zafer kutlanmıştır⁴³.

Konya'da yapılan İzmir'in kurtuluşu kutlamalarıyla ilgili olarak, Babalık Gazetesi şu bilgilere yer vermiştir: Konya'da faaliyet gösteren “İzmir Yurdu” İzmir muhacirleriyle yardımlaşma amacıyla kurulmuş olan derneğin “İzmir Yurdu Müsameresi” adıyla iki etkinlik düzenlemiştir. Bu iki müsamerede toplanan

41 *İstikbal*, 14 Eylül 1922.

42 *İstikbal*, 20 Eylül 1922.

43 *İstikbal*, 18 Eylül 1922.

yardımlar, yaralı ve düşkün durumda bulunan İzmir muhacirlerine ve gazilere ulaştırılmıştır⁴⁴.

İkinci müsamereyle ilgili olarak *Babalık Gazetesi* şu bilgileri vermektedir⁴⁵:

“İzmir Yurdu tarafından tertip edilip *hasılatı gazilerimize tahsis olunan son müsamere pek parlak olmuştur. Yurt cidden parlak bir musiki ve temaşa âlemi yaşatmış ve hissiyat-ı milliyeyi tehyiç etmiştir.*

Müsamereye va’z edilen bir tablo, bilhassa evvelce elli lira ve esna-i müzayedede yine mühimce bir meblağ verilen Milli Mahsulat Şirketi Müdürü İzzet Beyle tüccardan Yunus ve Doktor Mukin? beylerin müstesna himayeleriyle beş yüz lirada Yunus Beyde kalmış mûmâ ileyh tekrar yurda hediye eylemiştir.

Hat komiseri kaymakam Bekir Lütfi, Merhum Kaymakam Abidin, Menzil le-vazım reisi Ali Rıza Bey Efendilerin kerimeleri hanım kızlarımız katılmıştır.”

18 Eylül tarihli gazete de ise müsamereelerde toplanan paralar ve verildikleri yerlerle ilgili olarak tutanak şeklinde bir yazıya yer verilmiştir⁴⁶. Konya’daki kutlamalarda ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti de damgasını vurmuştur. Yurdun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi cemiyet, Konya’da da İzmir için yardım kampanyası düzenleyerek, özellikle kutlamalar sırasında hatırı sayılır miktarda para toplamıştır. Hem “İzmir Yurdu”, hem de “Hilal-i Ahmer Cemiyeti”nin gazetelere yansıyan bilgilere göre; Mersin, Adana, Kastamonu, Trabzon, Erzurum gibi Anadolu’nun çeşitli kentlerinde yaptıkları yardım kampanyaları uzunca bir süre devam etmiştir⁴⁷.

SONUÇ

İzmir’in işgali Türk milletinin silkelenmesine ve topyekûn mücadeleye sebep olduğu gibi, İzmir’in kurtuluşu da Anadolu kentlerinde Türkiye’nin kurtuluşu ve savaşın sonu olarak algılanmıştır. Bu düşünce ışığında bir araya gelen Türk milleti, büyük bir sevinçle kutlamalarda bulunmuşlardır. Anadolu insanı elde edilen zaferin yeni bir başlangıç olduğunun bilincinde olarak, coşkuyu sokaklara taşımıştır.

44 **Babalık**, 14 Eylül 1922

45 **Babalık**, 17 Eylül 1922

46 **Babalık**, 18 Eylül 1922

47 **Babalık**, 17 Teşrin-i sani 1922, **İstikbal**, 22 Kanunuevvel 1922, **Açıksöz**, 10 Kanunuevvel 1922

Basında yer alan haberler ışığında İzmir'in kurtuluşu ve sonrasındaki gelişmelerin Anadolu'da nasıl görüldüğü bu bildiri ile ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda Türk ordularının İzmir'e girişi, İzmir yangını, İzmir'in asayişi, İzmir'in kurtuluş sonrası içinde bulunduğu durumu ve kurtuluşun başta Ankara olmak üzere Anadolu kentlerinde algılanma biçimi ortaya koymuştur.

Kuşkusuz Anadolu basınının tamamının taranmasıyla farklı bilgilere ve düşüncelere ulaşmak mümkündür. Ancak sınırlı çerçeveden değerlendirildiğinde Hâkimiyet-i Milliye, Açısöz, İstikbal ve Babalık Gazetelerinde yer alan haber ve bilgiler ışığında ortaya çıkan tablo da bize kurtuluş sonrası İzmir'i anlamamızı sağlamaktadır.

İZMİR'İN KURTULUŞU'NUN AZERBAYCAN “BAKÜ İŞÇİSİ GAZETESİ'NE” YANSIMALARI

Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA*

Atatürk'ün önderliğinde Türk halkının 15 Mayıs 1919 yılında İzmir'in Yunanlılarca işgaliyle başlayan millî mücadelenin 1922 yılının eylül ayında İzmir'in kurtuluşuyla biten şanlı zaferi dönemin Azerbaycan basınında da geniş olarak ısklandırmıştı. Örneğin, “Bakü İşçisi” gazetesinin 1922 yılı eylül sayısında “Emperyalizme Darbe”, “Türkler Körfezlerde”, “İzmir'in Kurtuluşu”, “Türk Zaferinin Yankılanmaları”, “Kutlama Telgrafları”, “Zaferin Pekişmesi”, “Şiddete Mücadele”, “Barışın Şartları”, “Türklerin Konumu”, “Rus Türk Yaklaşması”, “İzmir Göçkünleri” vs. manşetleriyle Azerbaycan telgraf ajansının telgrafları, o sıradan da İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Moskova radyolarından ve basınından alınmış yazılar basılmaktaydı¹.

İzmir'in Kurtuluşundan Önce Türk – Yunan Savaşlarındaki Durumun Azerbaycan Basınına Yansıması

İzmir'in kurtuluşundan nerdeyse bir ay önce Azerbaycan basınında Türk – Yunan savaşındaki durumu anlatan yazılar hiç de Türklerin zaferinin habercisi değildi. “Bakü İşçisi” gazetesinde temmuz ayının sonlarında Yunan Hükûmeti'nin İstanbul'a saldırı çabalarını sürdüreceği, müttefiklerin Başkomutanının Türkleri hatta tarafsız sulara bile rehin alan Atina Hükûmeti'ne itirazını bildirdiği, Fransız Hükûmeti'nin Yunanistan'ın İstanbul'a saldırmasına izin vermediğini, hatta

---

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü.

1 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 202 (634), 10 Eylül 1922, s.1; No 203 (635), 11 Eylül 1922, s.1; No 204 (636), 12 Eylül 1922, s.1; No 205 (637), 13 Eylül 1922, s.1; No 208 (640), 17 Eylül 1922, s.1; No 209 (641), 18 Eylül 1922, s.1 vs.

İngiliz temsilcisinin Yunan Hükûmeti'ne İstanbul'a her hangi bir saldırı girişimine karşı uyarıldığını bildirdiği yazıyordu². Gazete, Silivri'nin kuzeyinde 25 bin Yunan askerinin toplandığını, Yunanlı devriyenin 2 kilometre ilerlediğini, fakat Türkler tarafından geri çevrildiklerini, Yunanlı yönetimin işgal olunan bölgeleri özerk ilan ettiğini, müttefiklerin başkomutanlarının Yunanlıların saldırmayacakları sözünü vermelerine rağmen, Yunanlıların İstanbul'a taraf ilerlediklerini duyan çok sayıda Türk ailesinin Avrupa yakasından karşıya taşındıklarını, Ankara Hükûmeti'nin eğer Yunanlılar tarafsız alanı geçerse Kemalist orduların İstanbul'a gidecekleri duyurduğu haberi veriliyordu³. Gazetenin çoğu sayısında "Yunan Macerası" manşetinin⁴ olması o dönemin Azerbaycan basınının Yunanlılara olumsuz yaklaşımını sergiliyordu.

"Bakü İşçisi" gazetesi ağustos ayının başlarında Yunan Hükûmeti'nin İstanbul'u almak için izin ricasına müttefiklerin eğer Yunan ordusu İstanbul'a yönelecek olursa onlara karşı şiddet uygulanacağı yanıtını aldıktan sonra kralın bakanlarıyla uzun uzadıya danıştığını, Kürfeli bölgesinde Türklerle Yunanlılar arasında yeni çatışmalar olduğunu, Friky'a da yeni Yunan ordularının toplanmasının sürdüğünü, Britanya ordularının Sen Stephan bölgesini, Fransızların Çatalca'yı almalarını haber veriyordu. Gazete, Lloyd George'un parlamentoda konuşma yaparak Türklerin barış istememelerinin sorunun çözümünü oldukça zorlaştırdığını, İzmir'in özerk ilan edilmesinin şehir ve eyalet Müslümanlarının itirazlarına neden olmasını ve harekâtın silahla bastırıldığını belirttiğini yazıyordu. Ankara, Yunan sabotajını sakin karşılamış, parlamento çevrelerindeyse bu girişimin Türklerin arasında vatanperverlik duygularının daha da kuvvetlenmesine neden olacağını bildiriyordu⁵.

"Bakü İşçisi" gazetesi İtalyan radyosunun 6 Ağustosta verdiği bilgiye dayanarak İstanbul'da Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen suikastın deşifre edildiğini yazıyordu⁶.

2 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 168 (600), 30 Temmuz 1922, s.2; No 170 (602), 1 Ağustos 1922, s.2.

3 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 170 (602), 1 Ağustos 1922, s.2; No 171 (603), 2 Ağustos 1922, s.4.

4 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 168 (600), 30 Temmuz 1922, s.2; No 171 (603), 2 Ağustos 1922, s.4; No 173 (605), 4 Ağustos 1922, s.2; No 174 (606), 6 Ağustos 1922, s.2; No 176 (608), 8 Ağustos 1922, s.2; No 181 (613), 14 Ağustos 1922, s.2.

5 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 174 (606), 6 Ağustos 1922, s.2.

6 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 176 (608), 8 Ağustos 1922, s.2.

Basında verilen bilgiler ağustos sonlarına doğru Türk-Yunan savaşında durumun Türklerin yararına değiştiğini söyleme fırsatı veriyordu. Kemalist ordular Uşak civarında yeni saldırılar gerçekleştiriyor, Yunanlıların saldırılarını defederek onlara ciddi kayıplar verdiriyor, Anadolu'da askerî operasyonların güçlenmesiyle Türklerin saldırıya hazırlanmalarının haberini veriyordu⁷.

1 Eylül tarihinde Türk kara ordusu bölüklerinin Eskişehir'i almasıyla cephe hattı 3 yerden yarılmış oldu. Yunan ordularını takip eden Türkler Yunanlıları önemli kayıplara uğrıyorlardı⁸. Gazete Kemalistlerin Baş Karargâhının bilgisine dayanarak, Türklerin tüm cephe boyunca saldırmaya devam ettiklerini, 3 gün içinde Türk ordularının Afyon – Karahisar – Hasanbel hattını aldıklarını, kuzey doğuya doğru Yunan mevkilerini tehlikeye soktuklarını, Yunan ordusunu ikiye ayıran Türk ordularının Yunan ordularının kuzey kısmını bozguna uğrattıkları, güney kısmınınsa Uşak'a geri çekildikleri ve bu zaman Yunanlıların askerî araçlarının önemli kısmının, örneğin, 159 topun Türklerin eline geçmesi⁹ haberi veriliyordu.

Uşak'ın Türklerce geri alınmasından sonra Bursa'nın da alınacağına kuşku kalmıyordu. Alman radyosunun 5 Eylülde verdiği bilgiyi yayınlayan “Bakü İşçisi” gazetesinde Yunan Başkomutanının eğer Yunanlı ve Ermenilerin sessizce gitmeleri için onların güvenliğini sağlarsa, o zaman Yunan ordularının İzmir'i terk etmeye hazır olmalarını müttefiklerin konsolosluklarına bildirdikleri yazılıyordu. Gazete geri çekilen Yunanlıların Kemalistlerin saldırısını engellemek için tüm köprüleri yıkarak, sokaklara mayın dizdiklerini, ikinci ordunun tam abluka-ya düşmekten zar zor kurtuldukları haberini de veriyordu¹⁰.

“Bakü İşçisi” gazetesinin 7 Eylül sayısında Türk “Komünist” gazetesinde yayınlanmış “Anadolu'da Durum” başlıklı yazı tam olarak verilmişti. Anadolu'dan gelen bilgilerin Türklerin parlak zafer kazandıklarını haber veren Türk komünistleri Türk halkının isteğinin tek temsilcisi olan dost Ankara'nın başarılarını selamladıklarını bildiriyorlardı. Türklerin Afyon – Karahisar ve Eskişehir'i almalarından, Yunanlıların perişan ve acele geri çekilirken büyük kayıplar vermesinden memnunkulla yazan gazeteciler, Yunanlıların toplarının 3/1'i kaybetmelerini

7 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 192 (624), 28 Ağustos 1922, s.2; No 193 (625), 30 Ağustos 1922, s.2.

8 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 196 (628), 3 Eylül 1922, s.2.

9 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 198 (630), 5 Eylül 1922, s.1.

10 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 199 (631), 6 Eylül 1922, s.1.

mutlulukla belirtiyorlardı. Yunan donamasıyla İzmir'e gelen bir İngiliz askerî gemisinin buraya ne amaçla geldiğini açıklayan yazarlar fikirlerini şöyle tamamlıyorlardı: "Amaç mahvolan Yunan ordusunu kurtarmak ve Türklerin saldırısını durdurmaktır. Fakat topların ve mermilerin konuştuğu yerde, sözler anlamsız kalır. Burada ne nutuklar, ne uyarılar, ne de konferanslar yardım edemez. Bellidir ki üstün olan düşmanını kovarak herkesi gerçekler karşısında bırakandır. Ona göre de gönderilen donama Anadolu'da gelişen olaylara hiçbir etki yapamayacaktır"¹¹.

Ankara'nın resmî bilgisine dayanan Alman Radyosu'nun 5 Eylül haberini yayınlayan "Bakü İşçisi" gazetesi Bursa'nın alındığını, Yunanlıların tüm cephe boyunca geri çekildiklerini, bu zaman Yunanlıların 200'den fazla top ve 12 binden fazla insan kaybı verdiklerini, 8 Yunan tümeninin tam mahvedildiğini, Yunanlıların aldıkları büyük darbeden sonra savunma güçlerini kaybettiklerini, bu başarısızlıktan sonra da Küçük Asya'yı terk edecekleridir. Yunan ordusunun bozguna uğramasını önlemek için İngiltere hükûmetinin savaşı taraflar arasında barış yapılmasına ait Fransa ve İtalya'yla görüşmeler başladığını bildiriyorlardı. Müttefikler Yunan Hükûmetine barış yapılması için Yunanlıların Küçük Asya'yı terk etmelerinin önemli koşul olduğunu belirtmişler. Moskova Radyosu'nun 3 Eylül bilgisini yayınlayan gazete "Yunan Vahşeti" başlıklı yazısında Ankara Hükûmeti'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin (RSFSC) Türkiye'deki yetkili temsilcilerine, geri çekilen Yunanlıların yaptıkları vahşeti tasvir eden uyarı mektubu gönderdiğini belirtiyordu. Bu uyarıda Yunanlılarca yakılan Müslüman mahalleleri olan şehirler belirtiliyor, hatta birçok yerlerde çocuk ve kadınlar da olmakla tüm Müslüman nüfusun camilere kapatılarak canlı canlı yakıldıkları belirtiliyor, Rus Hükûmeti'nin Yunan ordularının yaptıkları bu vahşete son vermesi için Yunan Hükûmeti'ne baskı yapmasını umduğunu yazıyordu. Gazete RSFSC'nin yetkili temsilcisinin devleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Türk halkının Yunanlılara karşı zaferi dolayısıyla kutladığını, kutlamada Rus halkının daha birkaç yıl içinde Avrupa Emperyalizmiyle mücadele yapan Türk halkının mutluluğuna katıldığı haberini veriyordu¹².

Bakü İşçisi Gazetesi, Türklerin İzmir'e yaklaşmasıyla gündeme gelen barışa ait görüşmelere Ankara Hükûmeti'nin koşullarını da yayınlamıştı. Türkler, Küçük Asya'nın Yunanlılarca terk edileceği ve Frikya'nın onlara geri verilmesi koşuluyla barış yapacaklarını belirtmişler. İngiltere Hükûmeti'yse Balkan konusunun

11 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 200 (632), 7 Eylül 1922, s.1.

12 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 200 (632), 7 Eylül 1922, s.1.

yeniden gündeme oturmasının müsaide edilemez olduğu kanısında olduğundan Frikya'nın Türklere geri verilmesini imkânsız sayıyordu. Türkler millî azınlıkların hakkını savunmaya ve Türk topraklarının bağımsızlığını ve birliğine tehlike yapmayan her bir barış şartını kabul edeceklerini belirtmişler¹³.

Gazetede daha eylül başlarında Türklerce güney Yunan ordusunun bozguna uğratılması, geri çekilmekte olan Yunan ordularının köyleri yakmayı sürdürdüklerini, saldırı operasyonlarına katılan Türk ordularının 350 bin savaşan ve 150 bin yedek ordudan oluştuğunu, son operasyonlarda sayısı 200 bin hesaplanan Yunan ordusunun yaridan çoğunun mahvedildiği, güney Yunan ordularına yardıma gelen 3 tûmendenden oluşan kuzey ordularının bozguna uğratıldığı, Türklerin İzmir'in 20 kilometresinde olduğu yazılıyordu. İstatistiklere göre 4 Eylül'e kadar Türkler tarafından elde edilen askerî ganimetin 910 top, 1200 araba, 200 otomobil, 3000 makineli tüfek, 450 askerî malzeme – cephane olan vagon, 40 bin tüfek, 11 uçak ve 30 bin asker olduğu haberini veriyordu. Yunanlılar son askerî operasyonların başlarından 15 bin rehin de olmakla 50 bin insan kaybetmişlerdi¹⁴.

İzmir'in Kurtuluşunun Azerbaycan Basınında Yankılanmaları

Azerbaycan basınında İzmir'in 9 Eylül 1922 yılında Zeki Bey'in komutanlığıyla 2. Türk Kara Tûmeninin kurtardığı, şehir alınırken Türk ordularının hiçbir şiddete başvurmadığını yazılıyordu¹⁵.

Basının verdiği bilgiye göre Yunanlılar, İzmir'i teslim ederken Ankara'ya kendi çıkarlarına uyan barış şartları koymaya başladılar, İngilizlerse Rus – Ankara yaklaşmasının onların Doğu'daki mevkiileri için tehlikeli olduğunu görünce endişe etmeğe başladılar. Mustafa Kemal, orduya verdiği emirde Türk ordusu tarafından alınan yerlerdeki nüfusa karşı şiddet gösteren herkesi kurşuna dizeceğini belirtmişti. Gazete, Yunanlıların Türklere barış ilan etmesi, Türklerin barış şartının Yunanlıların Küçük Asya'yı ve İstanbul da olmakla Frikya'yı terk etmeleri talebi olduğunu yazıyordu¹⁶.

Dönemin Azerbaycan basınında Yunanlıları yenmesi dolayısıyla Ankara'yı ilk kutlayan devletin Rusya olduğu, Rusya ile Ankara arasında sıkı ilişkilerin ol-

13 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 201 (633), 8 Eylül 1922, s.1.

14 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 202 (634), 10 Eylül 1922, s.1.

15 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 204 (636), 12 Eylül 1922, s.1.

16 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 203 (635), 11 Eylül 1922, s.1.

masının İngiliz Hükûmeti'ni rahatsız ettiği, İngiltere Hükûmeti'nin Moskova'nın Karadeniz'i kapalı Rus – Türk gölüne dönüştürme arzusuna her türlü engel olacağı ve Kemalistlerin Dardanel'e, Küçük Asya'ya ve İstanbul'a olan iddialarını geri çevireceği belirtiliyordu¹⁷.

N.Nerimanov'un da katıldığı Ön Kafkaslar Birlik Sovyeti'nin üyeleri ve Hususi Kafkasya Kızıl Ordusu'nun İnkılâbı Askeri Şurası tarafınca TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e gönderilen kutlama telgrafı "Bakü İşçisi" gazetesinde yayınlanmıştı. Kutlama telgrafında Yeni Türkiye'nin kazandığı büyük zaferi mutluluk ve hayranlıkla karşıladıklarını belirtiyor, Mustafa Kemal'i ve Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'ni Yunan ordularını yendikleri için içten kutladıklarını ve bu zaferin Türkiye'nin bir taraftan Sovyet Rusya'sı, öte taraftan Ön Kafkasya Cumhuriyetleriyle dost birliğini daha da pekiştireceğine eminliklerini belirtiyor ve Türkiye'nin Anadolu'dan kapitalist İngiltere'yi, Fransa'yı, İtalya'yı ve Yunanistan'ı tamam kovacağına kuşku duymadıklarını yazıyorlardı. Telgraf "Yaşasın muzaffer Türk Ordusu, Türkiye ve Sovyet Cumhuriyetlerinin dostluğu" sözleriyle bitiyordu. Bunun dışında Hususi Kafkas Ordusunun Komutanı Yegorov Doğu Cephesinin Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya da Türklerin Yunanlıları yenmesini kutlayan "Yaşasın Sınavlarda Eşi Bulunmayan Türkiye'nin Yiğit Askeri" sloganıyla biten mektup göndermişti. "Bakü İşçisi" gazetesinde RSFSC'nin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetindeki Başkonsolosu Kuznetsov'un Türkiye'nin diplomatik temsilciliğine kutlama mektubu ve bu mektupta Türkiye Millet Meclisi'nin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisi Memduh Şevket Bey'in cevap mektubu yayınlanmıştı. Şevket Bey onların arasındaki dostluk tellerinin sürdürüleceğine ve sonunda bu birliğin kapitalist dünyasının sıkı birliğini yıkacağını belirtilmişti¹⁸.

"Bakü İşçisi" gazetesi İzmir'in kurtuluşundan sonra kazanılan zaferi sağlamlaştırmak amacıyla devamlı olarak hudut kıyılarındaki çok ve az önemli tüm mevzeleri aldıklarını, müttefiklerince Rus – Türk yaklaşmasını tehlikeli saydıklarını yazıyordu¹⁹.

Azerbaycan basını barış şartlarına ait Türkiye'nin konumunu yansıtan Fethi Bey'in beyannamesini tam olarak yayınlamıştı. Fethi Bey, Türkiye'nin silah gücüne kazandıklarını kaleme geri alınmasına izin vermeyeceğine, zaten Antanta'nın

17 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 203 (635), 11 Eylül 1922, s.1.

18 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 204 (636), 12 Eylül 1922, s.1.

19 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 204 (636), 12 Eylül 1922, s.1.

konumunun Kemal'i barış şartlarını mürekkep yerine kanla yazmaya zorladığını, bu nedenle de Türkiye'nin 1922 yılının millî programından yurtdışından gelen baskının ne denli büyük olmasına rağmen bir adım da geri durmayacağını, Türkiye'nin ulusal sınırları nasıldıysa aynen onarılacağını, Türkiye'nin Yunanistan'la başladığı işi bitirmeli olduklarını belirtmişti. Gazete, Kemalistlerin barış şartının tüm Yunan ordusunu etkisiz kılması ve Anadolu'nun yıkılmış vilayetlerinin yeniden kurulmasından oluşacağını yazıyordu²⁰. Mustafa Kemal, İzmir'deki röportajında Türkiye'nin İstanbul'u, Friky'a'yı ve Andrianapol'u geri vermeleri talebinde bulunduğunu, eğer müttefikler İstanbul'u geri vermezlerse, onu savaşıarak alacaklarını bildirmişti²¹.

“Bakü İşçisi” gazetesinin 18 Eylül sayısında Azerbaycan Merkezi İcra Komitesinin yüksek görevli yetkili temsilcilerinden Ağamalıoğlu, Musabeyov, Garayev ve diğerlerinin Türkiye'nin büyük zaferi nedeniyle TBMM'nin Azerbaycan'daki temsilcisi Memduh Şevket Bey ile görüştikleri, Azerbaycan'ın işçi sınıfının kardeş selamını Türk halkına ve dostluk telgrafınıysa Anadolu fakirlerine ulaştırmasını rica ettikleri yazılıyordu²².

Böylece, gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına neden olacak İzmir'in kurtuluşu Türk zafer tarihinin şanlı sayfalarından biri oldu. Türkiye Türkleriyle aynı kanı ve canı taşıyan Azerbaycan Türkleri, Türk halkının ulusal mücadelesinde kendi manevi ve maddi yardımlarını kardeşlerinden esirgemediler. Böylesine bir sonuca varmak olur ki İzmir'in kurtuluşuna Azerbaycan basınında da yetenince ışık tutulmuş, her zaman Türklerin zaferlerini büyük sevinç ve mutluluk duygularıyla kaleme almışlar.

---

20 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 205 (637), 13 Eylül 1922, s.1.

21 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 208 (640), 17 Eylül 1922, s.1.

22 **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 209 (641), 18 Eylül 1922, s.1.

KAYNAKLAR

1. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 168 (600) 30 Temmuz.
2. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 170 (602) 1 Ağustos 1922.
3. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 171 (603), 2 Ağustos 1922.
4. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 173 (605), 4 Ağustos 1922.
5. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 174 (606), 6 Ağustos 1922.
6. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 176 (608), 8 Ağustos 1922.
7. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 181 (613), 14 Ağustos 1922.
8. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 192 (624), 28 Ağustos 1922.
9. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 193 (625), 30 Ağustos 1922.
10. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 196 (628), 3 Eylül 1922.
11. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 198 (630), 5 Eylül 1922
12. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 199 (631), 6 Eylül 1922.
13. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 200 (632), 7 Eylül 1922.
14. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 201(633), 8 Eylül 1922.
15. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 202 (634), 10 Eylül 1922.
16. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 203 (635), 11 Eylül 1922.
17. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 204 (636), 12 Eylül 1922.
18. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 205 (637), 13 Eylül 1922.
19. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 208 (640), 17 Eylül 1922.
20. **Bakü İşçisi Gazetesi**, No 209 (641), 18 Eylül 1922.

GÜRCİSTAN BASININDA 1919-1922 TÜRK-YUNAN SAVAŞI

Prof. Dr. Elisabed MAÇİTİDZE*

Birinci Dünya Savaşı'na katılması Osmanlı Devleti'ne çok büyük zararlar getirdi, dolayısıyla savaş sonrasında ülkede önemli siyasi ve coğrafi değişiklikler gerçekleşti.

1918 tarihli geçici Mondros Barış Anlaşmasına dayanarak Osmanlı Devlet topraklarının büyük bir kısmı İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Mondros Barış Anlaşmasınının 7. maddesine istinadan İngiltere tarafından iyice kışkırtılan Yunanistan ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e girip şehri işgal etti, aslına bakılırsa o zaman Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'nin alevlenmesini işte bu adım kamçılıyordu.

Yunanistan ordusu İngiltere tarafından silahlandırılmış ve finanse edilmişti, doğal olarak Yunan askerler hem Trakya'ya hem de Anadolu'ya doğru hızla ilerliyorlardı. İtilaf Devletleri Türklerin artık karşı koyma gücü kalmadığını ve Kemalistlerin direnişinin de fazla uzayamayacağını sanıyorlardı, bu yüzden Osmanlı Hükûmeti'nden Sevr Anlaşmasınının imzalamasını talep ettiler, bu da Türkiye için yıkım demekti, ki Ulusal Özgürlükçü Güçlerden çok sert bir tepki geldi, Türk ordusu teslim olmayıp savaşımaya devam etti ve düşmana karşı gerçek kahramanlık örnekleri sergiledi. Özellikle İnönü, Sakarya ve Dumlupınar savaşları kayda değerdir. Bu savaşlarda elde edilen zaferler Mustafa Kemal Hükûmeti'nin otoritesini git gide güçlendirdi ve İtilaf Devletleri geri adım atmak zorunda kaldı. Atatürk'ün önderliğinde doğru ve cesur bir şekilde yürütülen siyasetin ve tüm Türk halkının dillere destan fedakarlığı sonucunda Türkler Yunanistan'a karşı hak ettiği onurlu ve şanlı zaferi elde ettiler. 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu İzmir'e girdi, takvimler 18 Eylülü gösterdiğinde ise tüm Anadolu düşman Yunan askerlerinden tamamıyla temizlenmiştir.

---

* Tiflis Devlet Üniversitesi.

Türkiye’de yaşanan tüm bu olaylar o dönemin dünya basınında çok geniş yer almıştı, tabii ki Gürcistan basını da istisna değildi ve aktüel gelişmeler sürekli takip edildi Gürcü basınında, bilhassa gazeteler: “Sakartvelo” (Gürcistan), “Ertoba” (Birlik), “Sahalho Sakme” (Halk işi), “Tribuna” (Kürsü), “Sakartvelos Respublika” (Gürcistan Cumhuriyeti), “Komunisti” v.s. Bu yazılar 1919-1922 tarihlerinde Türkiye-Yunanistan Savaşı sırasında yaşanan önemli olayları bizlere hatırlatıp gün ışığına çıkarmaktadır.

Anahtar kelimeler:

Türkiye-Yunanistan Savaşı, Gürcistan Basını, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı.

Birinci Dünya Savaşı'na katılması Osmanlı Devleti'ne çok büyük zararlar getirdi, dolayısıyla savaş sonrası ülkede önemli siyasi ve coğrafi değişiklikler gerçekleşti. 1918 tarihi Mondros Anlaşmasına dayanarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarının büyük bir kısmı İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Mondros Anlaşmasının 7. Maddesine istinadan İngiltere tarafından iyice kışkırtılan Yunanistan ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e girip şehri işgal etti, aslına bakılırsa o zaman Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan Bağımsızlık Savaşı'nın alevlenmesini işte bu adım kamçılıyordu. İzmir'in işgali, Milli Mücadele tarihinde ayrı bir yeri olan ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından birini teşkil eden önemli bir olaydır, çünkü Mondros Mütarekesinden sonra başlayan işgaller içinde Türk Milletinin en çok tepki gösterdiği hadise İzmir'in işgali olmuştur (Özsoy, 2007, 131)

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı ve bu tarih aynı zamanda Kurtuluş Savaşının fiilen başladığı tarihtir.

Yunan Ordusu İngiltere tarafından silahlandırılmış ve finanse edilmişti, doğal olarak Yunan askerleri hem Trakya'ya hem de Anadolu'ya doğru hızla ilerliyordu. İtilaf Devletleri Türklerin artık karşı koyma gücü kalmadığını ve Kemalistlerin direnişinin de fazla uzayamayacağını sanıyordu. Bu yüzden Osmanlı Hükûmeti'nden 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması'nın imzalamasını talep ettiler, bu da Türkiye için yıkım demekti, ki Ulusal Özgürlükçü güçlerden çok sert bir tepki geldi. Türk Ordusu teslim olmayıp savaşmaya devam etti ve düşmana karşı gerçek kahramanlık örnekleri sergiledi. Özellikle İnönü, Sakarya ve Dumlupınar savaşları kayda değerdi. Bu savaşlarda elde edilen zaferler Mustafa Kemal Hükûmeti'nin otoritesini gitgide güçlendirdi ve İtilaf Devletleri geri adım atmak zorunda kaldı. Atatürk'ün önderliğinde doğru ve cesur bir şekilde yürütülen siyasetin ve tüm Türk halkının dillere destan fedakarlığı sonucunda Türkler Yunanlılara karşı hak ettiği onurlu ve şanlı zaferi elde ettiler. 9 Eylül 1922 tarihinde Türk Ordusu, İzmir'e girdi, takvimler 18 Eylülü gösterdiğinde ise tüm Anadolu düşman Yunan askerlerinden tamamıyla temizlenmiştir.

Türkiye'de yaşanan tüm bu olaylar o dönemin Dünya basınında çok geniş yer almıştı, tabii ki Gürcistan basını da istisna değildi ve aktüel gelişmeler sürekli takip edilip Gürcü basınında, bilhassa gazeteler "Sakartvelo" (Gürcistan), "Ertoba" (Birlik), "Sahalho Sakme" (Halk işi), "Sakartvelos Respublika" (Gürcistan Cumhuriyeti), "Tribuna" (Kürsü), "Komunisti", v.s. bulunmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşından itibaren Gürcü gazeteleri uluslararası arenada yer alan ve Gürcistan için günün meselesi olan sorunlara önemle dikkat çekmekteydiler. Bu meselelerden birisi Yakın Doğu Sorunu ve Türk Kurtuluş Savaşı idi. Gürcü gazeteler 1919-1922 tarihlerinde Türkiye -Yunanistan Savaşı, yani Kurtuluş Savaşı'nın batı cephesi hakkında önemli olayları takip edip gün ışığına çıkarıyordu.

Gürcü gazeteler yabancı basın ile telgraf acentelerinden alınan yeni haberleri her gün yayınlıyorlardı. Haber kaynakları arasında: "Havas", "Reuter", "Anadolu Ajansının" yanısıra, "Times", "Daily Mail", "Daily Express", "Daily Chronicle", "Daily Telegraph", "Manchester Guardian", "Chicago Tribune", "Central News", "Petite Parisien", "Matin", "Patri", "Yeni Gün", "Hakimiyet-i Milliye", "İleri" v.s. basın organları bulunmaktaydı.

Gürcü basınında Türkiye -Yunan Savaşı hakkında şu bölüm başlıkları vardı – "Yakın Doğu işleri", "Yunanistan-Osmanlı Cephesi", "Osmanlı –Yunanistan Savaşı", "Yurtdışı", "Yunanistan ve Konstantinopol", "Türk Basını" v.s.

Arasına, Gürcü gazetelerin birinci ve ikinci sayfalarında bu konular hakkında başyazılar da yayımlanmaktaydı, aralarında – "Yakın Doğu sorunu etrafında" (Tribuna gaz. 7. 05. 1922 N290), "Yakın Doğu cephesinde" (Tribuna, 13. 09.1922, N 291), "Doğuda Emperyalizmin kaderi" (Tribuna, 20. 09.1922 N297), "Doğunun haberleri ve Gürcistan" (Tribuna 26.09.1922 N302), "Yakın Doğu durumu" (Tribuna 27.09.1922 N303), "Asyayı kurtarması için" (Tribuna 29.09.1922 N305), "Lozan Konferansı başlamadan önce" (Tribuna, 17.11.1922 N346), "Anadoluda Milli Sorun" (Tribuna, 16.12.1922 N371), "Ermenistan – Yunanistan ve Osmanlı Devleti" (Ertoba 4.12.1920), "Kemal Paşa hakkında" (Ertoba, 18. 11.1920 N 263).

Gürcü Basını Türk-Yunan savaşındaki gelişmeleri her gün yayımlıyordu. İzmir'in işgalinin ardından Yunanlılar, Batı Anadolu bölgesindeki şehirleri birer birer istila etmeye başladılar. 18 Eylül 1920'de "Sakartvelos Respublika" gazetesinde Türk ordusunun kayıpları hakkında bilgi verilmekteydi. Yunanlılar Türk ordusundan 12 top, 4 lokomotif, 100 vagon, 90 at ve büyük miktarda cephanе almışlar. 4 Aralık 1920'de Ertoba Gazetesi Yunanistan seçimleri hakkında bilgi veriyor ve şunu anlatıyordu: "Bizim için zaten açıktı ki Sevr'de zaferi kazanan Venizelos, İzmir'de mağlup olacaktı, çünkü savaşan erlerin aileleri Venizelos'a ve aynı zamanda Sevr Anlaşmasına küfrediyorlar ve onun yeniden gözden geçirilmesini istiyorlardı, Ankara Hükûmeti de bunu istiyordu".

17 Kasım 1920'de "Sakartvelo" gazetesinde "Etnos" gazetesinin başyazarının Yunan siyasi adamlarında (Venizelos – başbakan, Politis – dış işleri bakanı, Sofulis – parlamento başkanı, Simos – bakan, Kanevras – Epir büyük valisi) söylediği demeçlerden alıntı yapılıyordu ve belli oluyordu ki Türk-Yunan anlaşması o zaman için olanaksızdı.

Gürcü Basını, Türk-Yunan savaşındaki son gelişmeleri; I. ve II. İnönü Savaşı, Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz ve Türk ordusunun İzmir'e girişi hakkında sürekli bilgi vermekteydi.

Büyük Taarruz başlamadan önce Batı cephesinde ilk defa 200 bine yakın asker mevcudu bir araya gelmiş bulunuyordu. İnsan mevcudu büyük bir fark göstermemekle birlikte Yunanlılar silah bakımından üstün durumdaydılar. Yunan ordusu ayrıca modern araç gereç bakımından zengindi. Türk ordusunun her türlü çabaya rağmen savaş teçhizatı açısından Yunanlılara yetişmesi mümkün olmamıştı, çünkü İngilizlerin Yunan ordusuna önemli ölçüde desteği vardı ve İngiliz firmaları da Yunanlılara savaş malzemeleri temin ediyorlardı (Özsoy, 2007, 384).

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustosta başlayan Büyük Taarruza dıştan bir müdahale olmasını engellenmek için gayret göstermeye çalıştı (Tribuna, 03.09. 1922, No 287).

30 Ağustosa gelindiğinde Yunanlıların beş tümeninin ne Dumlupınara, ne de Kütahya'ya doğru gidebilecek durumu vardı. Yunan General Trikupis ile General Diyenis ve bir kısım üst rütbeli subay Türk ordusu tarafından esir alındı (Komunisti, 09.09. 1922, No 206).

Mustafa Kemal 1 Eylül'de Türk ordusuna ünlü emrini verdi: "Ordular, ilk hedefimiz Akdenizdir, ileri!" 6 Eylül'de Balıkesir ertesi gün Aydın ve Manisa alındı. Yunanlılar kentten çıkmadan önce Manisa'yı baştan başa yakmışlardı. Atina'da hükümet istifa etti, iki gün sonra 9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdi. 10 Eylül'de Bursa alındı.

Yunanlılar çekilirken yolu üzerindeki her şeyi yakıyordu, bu arada Eskişehir ve Uşak'ı da ateşe vermişlerdi. Manisa'daki 14.000 evden sadece 1.400 tanesi kurtulurken Alaşehir'de 4.500 evden 4.300 tanesi yakılarak kül olmuştu (Tribuna, 17.09.1922, No 295). 13 Eylül'de İzmir'in Rum ve Ermeni mahallerini 3 km. uzunluğunda bir alev dumanı kaplamıştı. Sayıları 25 bini bulan Ermeni, Rum ve Yahudi kurtuluşu yanan kentin açıklarında duran yabancı gemilere sığınmakta buldu. Bunlardan bir kısmı Marmara ve Akdeniz limanlarından Anadolu'yu terk ettiler. Antalya limanından Amerikan savaş gemilerinin korumasında kaçanlar

oldu (Özsoy, 2007, 397, 398). Ankara Hükûmeti bu olaylar hakkında yurtdışında kendi temsilcilerine not gönderdi (Komunisti, 10.09.1922, No 207).

13 Eylül 1922’de (No 291) “Tribuna” gazetes i-“Yakın Doğu Cephesinde” başlığını taşıyan bir makalede şunu söylüyor: Türk-Yunan karşıtlığında aynı zamanda İngiltere ve Fransa ilgilerinin karşıtlığı de görünmektedir. İngiltere Yunanistan’a kendi politikasını empoze etmek istiyordu ve Yunanlılara İstanbul’u işgal etmesi için çağrıda bulunuyordu, ama Mustafa Kemal’in ordusu Yunanlıları yendi ve onlar Anadolu’dan kaçmak zorunda kaldılar. 18 Eylülde Anadolu’da Yunan ordusu kalmadı. Aynı gazete 28 Eylül 1922’de (No304) günlük nüshasında şunu yazıyor – Bildiğimiz gibi Yakın Doğu sorununda İngiltere ve Fransa ilgilileri karşı fikirdeydiler ve Türk – Yunan savaşı esasen Fransa –İngiltere savaşı idi ve savaşta Yunanistan’ın yenilgisi Doğu Sorununda İngiltere politikasının yenilmesi demekti.

19 Eylül 1922 tarihli “Komunist” gazetesinde – “Yeni Düğüm” başlığını taşıyan bir başmakalede İstanbul ve Boğazlar konusu hakkında şunu okuyoruz: Yunanlıların yenilgisinden sonra Boğazlar durumu çok gerginleşiyor ve bu konuda en ilgili taraf “Denizlerin Kralı” olarak bilinen İngiltere’dir. Bu konuda İngiltere, Fransa ve İtalya’dan yardım istedi. Ancak 19 Eylül’de Fransızlar Çanakkale Boğazı’ndaki mevzilerini terkederek İngilizleri Türkler karşısında yalnız bıraktılar. Yakın Doğu düğümünün çözülmesi kolay değildi, çünkü onunla ilgili yalnız İngiltere ve Fransa değil, Karadeniz kıyılarında ve onun yakınında bulunan ülkeler; Sovyetler Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da ilgilidirler (Komunisti, 19.09.1922, No 215).

Türk askerleri 24 Eylülde Boğaz bölgesine girdiler, İngilizlerin çekilmeleri isteklerini kabul etmediler, çatışma bir an sorunuydu. İstanbul’da İtilaf Devletleri komutanı General Harrington kendi askerlerininTürlklere ateş açmalarını engelledi ve Mustafa Kemal bir çatışma çıkarmadığı takdirde istediklerini bir barış konferansında elde edebileceğini bildirdi. 27 Eylül’de Yunan donanması İstanbul’dan ayrıldı. İngiliz kabinesi Yunanlıları Trakya’da Meriç Nehri gerisine çekilmeye zorlama karar aldı. Yunanlılar çekilmeye başladılar. Bundan sonra İngilizlerle ateşkes konuşmasının yapılması kararlaştırıldı ve bunalım atlatılmış oldu (S.j.Show- E.Shaw,1983, 432).

3 Ekimde Mudanya’da başlayan ateşkes görüşmelerine Türk temsilcisi İsmet Paşa gönderilmişti.

Mudanya Ateşkes Antlaşması’na göre Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı çatışmalara son verilecektir. Yunanlılar 15 gün içinde Trakya’yı boşaltacaklar,

Türkiye barış sağlanıncaya kadar burada emniyet ve asayiş için sekiz bin jandarma bulunduracaktı. İtilaf devletlerinin kuvvetleri barış anlaşması imzalayıncaya kadar İstanbul'da kalacaklardı. Doğu Trakya savaş yapılmadan Türk hakimiyetine geçmişti, Türk diploması büyük bir zafer kazanmıştı (Tribuna, 12.10.1922, No 316).

Mudanya Mütekeresi'nden sonra kesin antlaşma için görüşmelere başlanmıştı. Türk tarafı görüşmelerin İzmir'de yapılmasını istemişse de bu mümkün olmamış ve tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kabul edilmişti (Göktepe, 2001, 256).

Lozan Konferansı hakkında Gürcü basınında sürekli bilgi verilmekteydi. "Tribuna" gazetesinde "Lozan Konferansı" adlı bir bölüm başlığı da vardı.

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imza edildi. Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türk Devleti siyasi ve hukuki olarak tanınmıştı. Türk -Yunan sınırı Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda belirtilen şekilde kabul edilmişti. Türkiye'de yaşayan Rumlarla, Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirileceklerdi (Mübadele). İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler mübadele dışında tutulacaktı.

Esas itibarıyla Lozan'da Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlara, her konu da olmasa da erişilmiş ve Misak-ı Milli'ye göre hedeflenen tam egemen yeni bir devlet ortaya çıkmıştı.

Türk toplumunun başta siyasi bağımsızlığı olmak üzere iktisadi, malî, askerî ve kültürel bağımsızlığı İtilaf Devletlerince kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk basına büyük önem veriyordu ve şunları söylemişti – "Söz bir gazete, bir kitaba geçerse, düşünce saptanmış olur, bütün dünyada okunur, doğallıkla gelecek kuşaklara aktarılır. Saptanan ve hızlı bir biçimde yayılan düşünceler bütün insanlığın ilerlemesine ve tarihe büyük hizmet etmiş olur (Tasvir-i Efkâr, 10.11.1919 No 2897). Basın ulusun genel sesidir. Bir ulusu aydınlatmada ve ona yol göstermede, bir ulusa gereksinme duyduğu düşün besinini vermekte, özetle bir ulusun mutluluk ereği olan ortak doğrultuda yürümesini sağlamakta basın başlı başına bir güç, bir okul bir önderdir" (Tasvir-i Efkâr, 20.12.1919, No 2943)

Milli Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordusunun zaferine Dünya Basını büyük bir önem veriyordu.

Gürcü Basını Türk Kurtuluş Savaşı ve barış müzakereleri hakkında Gürcü toplumuna sürekli ilginç ve gerçek haberleri veriyordu. Gürcü gazeteleri ve bası-

nı Milli Mücadele'ye ait haberleri ve o devrin tarihinin araştırılması için zengin kaynakları verebilecek ve eski olayların yeniden gözden geçirilmesi imkanını sağlayabilecek durumdadır..

Kaynaklar:

1. Ertoba (Birlik)
2. Komunisti
3. Sahalho Sakme (Halk işi)
4. Sakartvelo (Gürcistan)
5. Sakartvelos Respublika (Gürcistan Cumhuriyeti)
6. Tribuna (Kürsü)
7. C. Göktepe, Türkiye'nin Siyasi Tarihi ve Dış İlişkileri (1919-1938), Kars-Akhaltsikhe Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kars, 2001.
8. O. Özsoy, Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı (1918-1923), İstanbul, 2007.
9. S. J. Shaw, E.K.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II, İstanbul, 1983.
10. Tasvir-i Efkar.

REFLECTIONS OF THE LIBERATION OF IZMIR IN INDIAN PRESS

Dr. Fida HUSSIAN

A Brief History of Relations between India and Turkey

There had always been a close and regular mutual interaction between Indian rulers and the Ottoman Empire. India at the time of the independence of Izmir time has been divided into three parts i.e. India, Pakistan and Bangladesh. Besides the British held India, there were officially 565 princely states when India and Pakistan became independent in 1947. Only a few of them were Muslim states. The head of the state was called a “*nawab*” *wali*, *nizam* or “*maharaja* or *raja*”. The arrival of the Turkic people in India changed the course of her history. From the early eleventh century the entire cultural pattern of Muslim India was dominated by the Turkish traditions. After the rise of the Ottomans, the first ‘Indians’ to establish political relations with them were the *Bahmani* rulers Muhammad Shah III (1453-82) and Mahmud Shah (1482-1518). Dehli (Delhi) sultans (with the exception of the *Suris* and the *Lodhis*) were all Turks. There was a close and regular mutual interaction between Indian rulers and the Ottoman Empire.

The result was that the lifestyle of the Muslim elite in Lahore, Dehli and in other towns of India was no different from Turkish and Iranian counterparts.¹ The interaction helped evolve a new language called Urdu which was born of contact between the local and Turkish elements. By the second half of the eighteenth century, the Indian attachment to Ottoman Turkey was an accepted reality. The Turkish sultan was recognized as *amir’l mu’minin* by Shah Waliullah (1703-62) in India. His grandson Shah Muhammad Ishaq was probably the first

---

1 S. M. IKRAM, *History of Muslim Civilization in India and Pakistan*, Lahore, 1982, p. 265.

alim who supported the Ottoman political policies from around 1841 when he migrated to Makah. The rulers of Malabar, when threatened by the 'East India Company', appealed for help to the caliph in Istanbul. In 1789, Tipu Sultan, ruler of Mysore, tried to materialize the military and commercial alliance with Ottoman Turkey. When war broke out between Turkey and Russia over the Ottoman Khanate of the Crimea, 'great interest and excitement' was reported to have been felt by all the Muslim population of India. Large public rallies were held to demonstrate solidarity with Turkey. *Anjumans* and committees were set up all over India to help raise funds for them. The rich and the poor contributed generously. A poor Muslim woman in Quetta parted with her jewelry to swell the subscription.

In 1897, a serious agitation started in Aligarh College during the Greco-Turkish war against the British Government for helping the Greeks against the Turks. Sir Syed Ahmad Khan was obliged to issue a statement to the press informing the British Government of the sympathy of the young Muslims for the Turks because of their religious affinity. At the founding meeting of All India Muslim League at Dacca (Dhaka) Turkish coats and fezs dominated the proceedings. When the 'Young Turk' revolution took place in Turkey in 1908, there was an enthusiastic response in India. Inspired by the drastic changes brought about by the 'Young Turk Revolution' of 1908, the *Sunni Ulama* of Deoband *Madrassa* sought material assistance from Turkey in their resistance against the colonial ruled by non-Muslims.²

In the Tripoli war of 1911 and the Balkan wars of 1912-1913 funds were collected to help Turkish brethren in this hour of distress. So far, that in Peshawar a woman brought her orphan child to be sold to give her share in Turkey fund. The people there got the child for one thousand rupees (almost twenty Turkish liras) but handed it back to that woman.³ Ameer Ali organized from Britain a medical mission to Tripoli for the relief of the Ottoman sick and wounded.⁴ Muhammad Iqbal (1876-1938), poet-philosopher and politician, wrote three exciting poems on Turkey. One of his famous poems, namely, *Jawab-i-Shikwa*

---

2 M. NAEEM QURESHI, *Pan-Islam in British Indian Politics*, Bostan, Brill, 1999, p.17.

3 Dr. KHALIL TOKAR, *Iqbal Aur Turk*, Bazam-i-Iqbal, Lahore 2004. P. 41.

4 GULAM HUSSAIN ZULFIKAR, *Iqbal Ek Muta'ali'a*, Lahore 1987. P. 46.

was recited in the Badshahi Mosque at Lahore in November 1912 to raise funds in aid of the Turks wounded in the war.⁵ By the Muslim League in India a Red Crescent medical mission headed by Dr. Mukhtar Ahmad Ansari (1880-1936), a former resident medical officer to the Chairing Cross Hospital in London, was sent to the European front to look after the wounded soldiers. The mission consisted of several qualified doctors but only male nurses. All were the old boys of the Aligarh College.⁶ It remained there for about eight months and rendered valuable service to the Ottoman sick and wounded.

5 JAVID IQBAL, "The Image of Turkey and Turkish Democracy in Iqbal's thought and his Concept of a Modern Islamic State". **Iqbal Review** (ed. Muhammad Munawwar), October 1987– Volume: 28– Number: 3 see some of its verses:

Hai Jo Hangama Bipa Yorish-e-Balghari Ka
Ghafilon Ke Liye Pegham Hai Baidari Ka
(The Bulgars march! the fiend of war in fearful fury breathes;
The message comes: "Sleepers, awake! The Balkan cauldron seethes.")

Tu Samajhta Hai Ye Saman Hai Dil Aazari Ka
Imtihan Hai Tere Isaar Ka, Khud-Dari Ka
(You deem this a cause of grief, Your heart is mortified;
But no, your pride, your sacrifice, thus, once again, are tried.)

Kyun Harasan Hai Saheel-e-Faras-e-Aada Se
Noor-e-Haq Bujh Na Sake Ga Nafs-e-Aada Se
(Beneath your foes if chargers neigh? Why do tremble you in fright?
For never, never, shall their breath extinguish Heaven's light.)

Chashme-e-Aqwam Se Makhfi Hai Haqiqat Teri
Hai Abhi Mehfil-e-Hasti Ko Zaroorat Teri
(Not yet have other nations seen what you are truly worth,
The realm of Being has need of you for perfecting this earth.)

Zinda Rakhti Hai Zamane Ko Hararat Teri
Koukab-e-Qismat-e-Imkan Hai Khilafat Teri
(If anything yet keeps world alive, 'It is yours impetuous zeal,
And you will raise its ruling star, and you will shape its weal.)

Waqt-e-Fursat Hai Kahan, Kaam Abhi Baqi Hai
Noor-e-Touheed Ka Itmam Abhi Baqi Hai
(This is no time for idle rest, Much yet remains undone;
The lamp of tawhid needs your touch to make it shame the sun!)

6 SHAMIR HASSAN,, "Indian National Movement and Independence of Turkey" **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008. P. 39.

Beginning of the World War I and the Indian Press

The World War I broke out on 4 August 1914. It arose widespread pro-Turkey sentiments among the millions of Muslims in South Asia. The Muslims of India declared their loyalty to the British Crown after she had joined the war. The Indian Muslims were extremely worried at the delicate situation. Their predicament was that if Turkey did join the war against Britain, how were they to reconcile pan-Islam sentiments with their declared loyalty to the British Crown.

On 4 November 1914, Turkey joined Germany in the war against the Allies. The Muslims of India were shocked over the news of Turkey's joining the war. They were at the horns of dilemma; on the one hand, British rulers sought their help in the war while, on the other hand, their co-religionists Turks were in the opposite camp along with Germany against Britain.⁷ Already their hearts were hurt on the separation of Baltic States from Turkey. Now they had fears that if Turkey was defeated again, what would be the fate of the rest of the Islamic Holy Centers.

Allama Shibli wrote a lament on this situation which was:

Morocco has gone, Persia has gone,
Lo! How long the Sick Man of Turkey lives live.⁸

The British Government had assured the Muslims about the immunity of the holy places in Arabia and Iraq from Allied attack. She declared it a political war. As the war progressed the Indian Muslims began to apprehend the probable disappearance of the last independent Muslim Power. They were convinced that they had to actively join the Holy War on the side of the Ottoman Caliph. They started a big struggle to help their Turkish brethren. This help can be discussed under two headings.

(1) The material help that actually reached to Turkey. It includes men and money.

(2) Help in the form of efforts and struggle. It includes conferences, *fatawas*, boycott of foreign goods, boycott of meetings, delegations to Europe, resignations

7 ZAHID ANWAR, "Indian Freedom Fighters in Central Asia (1914-1939)", **Journal of the Research Society of Pakistan**, vol. 45 No.2. 2008. P.147.

8 SYED REIS AHMAD JAFRI, *Ali Bratharan*, Muhammad Ali Academy, Lahore 1963. P. 632.

from honorary posts, abandonment of law practice in courts, withdrawal from army, return of medals, and honors, non-co-operation with government, Moplah Revolt, and *hijrat* to Afghanistan.

Indian Press on the Capture of Izmir by Greece

Yakub Mughal in his essay on *Kamal Atatürk* wrote that the Greeks, to create a greater Greece and to fulfill the *Megali* idea claimed Smyrna and the whole of Thrace, with the exception of a single naval outlet for Bulgaria. They, protected by British, French and American warships, invaded Smyrna on 15 May 1919, just four days before Mustafa Kamal arrived at Samsun, and began to advance inland. They burnt down their houses and looted about a thousand shops and commercial establishments in the city. The districts of Manisa and Aydin were also captured by the Greek army.⁹ The occupation of Smyrna caused Turks to rise in revolt against colonialism. The quickly spread revolt was spontaneous in nature and was without leader and direction. It was a blind upsurge in the dark and there was nobody who could tell what shape it would take in the coming days. People formed the local resistance groups to preserve national independence.¹⁰

The brutal attack caused a strong indignation in India. Protest meetings were held all over the country and resolutions were telegraphed. The telegraphs contained threats of serious consequences if their demands were not accepted.

The liberation of Izmir and its reflection in Indian press.

The newspapers of India during the Turkish war of independence were full of news about the Turks' successes against the Greeks. Till the last quarter of 1919, Mustafa's name was not known but his successive victories against the Greeks made him a popular figure in India. Especially, the Muslim press was playing very important role in highlighting Mustafa's dynamic personality and achievements. The newspapers like the *Vakeel*, *Ahl-e-Hadis*, *Siyasat*, *Zamindar*,

9 YAKUB MUGHAL, "Kamal Atatürk", **Mustafa Kamal Atatürk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz Ahmad), Islamabad, National Institute of Historical Research, 2005. P.66.

10 DR. AFZAL IQBAL, *The Life and Times of Muhammad Ali*, Lahore, Insitute of Islamic Culture, 1974. P. 165.

Paisa Akhbar and the *Civil and Military Gazette* were full of news of the Turk's successes against the Greeks. His achievements were discussed and he became a hero of Islam. The liberation of Izmir and Mustafa's war plans were given importance in the newspapers, magazines and books. After successive victories in Sakaria, the weekly 'Peigam' wrote from the 'Daily Mail' that the Greeks were badly defeated. No less than two hundred thousand Greek soldiers, excluding wounded, were killed.¹¹

The same paper very beautifully described the arrival of Mustafa Kamal at Ankara station. The paper described that Mustafa Kamal was warmly welcomed by thousands of people at Ankara station. They were raising slogans of "long live Mustafa".¹²

On 9 September 1922 the victorious Turkish army liberated the city of Izmir and Bursa. Within two weeks the entire Greek forces were forced to leave Anatolia completely.¹³ The *Akash Vani* of the 17th September admired the bravery of the Turk soldiers.¹⁴ The *Jathedar* of the 4th October 1922 reported that the Muslims held meetings, congratulated one another, illuminated their houses and arranged feasts in honour of Kamal Pasha's victories.¹⁵ The *Muslim outlook* of the 4th October 1922 tributes Mustafa Kamal in these words: "Mustafa Kamal Pasha is both a responsible statesman and a great soldier. He knows what he is talking and about quite as well as what he is doing."¹⁶ The *Sayasat* of the 7th October 1922 reported that a resolution was passed in the meeting of the Executive Committee of the Khilafat Committee Calcutta to present an airplane to Mustafa Kamal by the inhabitants of Calcutta.¹⁷ The *Muslim outlook* of the 15th October hoped that Turkey would be once again a European power and that her sovereignty and integrity would be restored.¹⁸

---

11 MAULANA ABUL KALAM AZAD, *Peigam*, Khuda Bakhsh Library, Patna 1921. P. 2.

12 Ibid. P.13.

13 MUGHAL, *Kamal Atatürk*, p. 80.

14 IOL & R, **PUNJAB PRESS ABSTRACTS**, VOL: XXXV. No: 40, P. 481.

15 IBID, No: 40, p. 485.

16 IBID, No: 41, p. 496.

17 IBID, No: 41, p. 498.

18 IBID, No: 42, p. 509.

Qazi Nawab Ali in his book very beautifully reflected the scene of the victory of Ataturk over Greeks. He wrote that the Greece commander was arrested and presented before Mustafa Kamal. He was trembling with fear. But Mustafa Kamal shook hand with him and presented him tea and cigarettes. He then let him go saying, “war is a game of lose and win and you did what you could.” Kamal then went to Smyrna in a car followed by a long line of vehicles of army officers. The cars were decorated with flowers. Huge masses of people were standing on both side of the road. They were weeping and praying for their leader. The women lifted their children to show them their savior. The people were running with the cars to have a look of their leader. The slogan of “long live Ghazi” was coming from every side. The people of Smyrna were kissing his hands and the tears of joy were flowing from their eyes. The people of Turkey celebrated the victory in every city.¹⁹ The Indian Muslims described him as “*Saif-ul-Islam*” “the sword of Islam” and as “*Mujahid-i-khilafat*”, “the warrior in the cause of Khilafat”.²⁰ The Central Khilafat Committee of India organized functions for offering greetings to all Turks on the occasion of their great victory and to collect funds for Turks. Mustafa knew this and he thanked Indians by writing a letter in Ottoman Turkish language to the Chairman of the Central Khilafat Committee of India.

The Indians were hopeful that the fortune of Asia and Islam might take a favourable turn. They hoped that Mustafa Kamal would soon take possession of Constantinople. Indians were glad at the Nationalist Party in Turkey having begun to curb the mischief of the Greeks. They expressed satisfaction at the defeat suffered by Greeks at the hands of Turks. They condemned the behavior of France, England and the League of Nations which had been sleeping over the matter just because the war was against Turkey.²¹

Mustafa Kamal won a big victory but was contented on the reformation of Turkey only. Unlike Napoleon, he did not dream of conquering the whole world. He paid the Europe back in the same coin by making the ‘Sick Man of Europe’

---

19 QAZI NAWAB ALI Ali, *Mustafa Kamal*. N.D. P.71.

20 HARIF AL MUJAHID, “Ataturk and the Muslim World; an Interpretation”. **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz. Ahmad), Islamabad, National Institute of Historical Research, 2005. P. 30.

21 IOL & R, **PUNJAB PRESS ABSTRACTS**, VOL: XXXV. No: 38, p. 451.

a healthy and powerful state. Mustafa Kamal became the hero of the Indian Muslims. His brilliant victories over Greeks were talked about everywhere. His name became a watch word in every Muslim household. He was reverently called *Mujaddid-i-khilafat* or the reviver of Khilafat, *Batl-i-Hurriyat* or the hero of freedom, *Khalid-i-Sani* or Khalid the Second, *Quaid-i-Azam* or the great leader (the same title was later given to the founder of Pakistan Muhammad Ali Jinnah) Ghazi Mustafa Kamal Pasha or war champion. His portraits of different poses in the battle field were displayed in the drawing rooms and shops.²² In Lahore, there was a long tradition that unknown poets wrote verses on current issues. One such poem opened with the verse:

“Ghazi Mustafa Kamal you may be protected from evil.

The children are weeping. Why are you late?”²³

A popular poet, Tegh Ansari, of Allahabad lauded the feats of Ataturk thus:

“Gone are the days when wolves, dogs and hogs were bold.

Enraged is now the lion of Anatolia.”

After recounting the tale of oppression and killings in Smyrna at the hands of the Greeks with the active Allied help, the poet is happy to note that the tide of the events had turned against them.

Now God’s help is with forlorn people.

A wonderful time this century will show.

Urdu magazines, though purely of literary taste and nature, showed due interest in throwing light on the lives and achievements of Mustafa Kamal and his associates. A well-known Urdu literary magazine *Humayun* published in Lahore, brought out a special number admiring the personalities and achievements of Mustafa Kamal and his close companions, both in prose and verse. *Humayun*’s chief editor Mian Bashir Ahmad’s poems on Ghazi Mustafa Kamal were inspiring. In the course of one poem he wrote these lines:

22 SHER MUHAMMAD GAREWAL, “Ataturk and the Muslim Punjab (1914-1924)”. **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz Ahmad), Islamabad, National Institute of Historical Research, 2005. P.97.

23 SAEEDUDDIN AHMAD DAR, “Pakistan’s Relations with Turkey”. **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz Ahmad), Islamabad, National Institute of Historical Research, 2005. P. 40.

“We had no respect in the world. Our enemies considered us very low creatures.

They always considered Turkey a sick man. Now having seen your power,
Your marvelous performance, they are silent”.

Speaking in the same vein, Ameen Hazeen in the course of his poem on Mustafa Kamal spoke thus:

“The cruel soldiers of Greece were indulged in merry –making.
They were overjoyed on their numerical strength.
Having been intoxicated, they were advancing their forces.
But O Mustafa! You defeated them in the long run and
You succeeded in expelling them from Thrace eventually”.

But more impressive and thought provoking poems on Mustafa Kamal and his mission were written by Maulana Zafar Ali Khan (1873-1956) and Allama Iqbal (1877-1937). Maulana Zafar Ali Khan had great regard for Mustafa Kamal. He considered him a great freedom fighter and protector of Islam. One of his couplets goes:

“As long as Mustafa is in the field with his sword in his hand,
Why should Islam be afraid of its decline”.

In the heroic performance of Mustafa, Maulana found the reflections of the heroic deeds of the Muslims in the battles of Badr and Hunain. He wrote:

“When Mustafa’s might flash we cherished the memories of Badr and Hunain”.

Iqbal was also greatly impressed by Mustafa’s role in Turkey. He strongly supported the cause of Mustafa Kamal and the Turks. When the good news of the victory of the Turkish nationalists over the Greeks reached India, he could no longer restrain from expressing his deepest emotions in ‘*Tul’u-I Islam*’.

The proof of the dawn is clear from the fading light of the stars.

The sun rises from the horizon, gone is the time for deep slumber!

He commemorated Kamal’s victory in verse and described his military feat as Mustafa’s *ism-i a’zam*, alluding thereby to the attributes of God the utterance of which, Muslims believe, casts an irresistible spell over ill spirits.²⁴

---

24 MUHAMMAD ABDULLAH QURESHI, (ed), *Makatib -I Iqbal Banam Girami*, Karachi 1969. P. 221-2

Rabindra Nath Tagore, the first Indian Noble Laureate, admiring Atatürk's successes wrote: "Turkey was once called the sick-man of Europe until Kamal came and set before us an example of new Asia, whose living present recalled glories of a dead past."²⁵

When the Greece-Turkish crisis of 1922 ended in the defeat of pan-Hellenism, Zafar Ali Khan expressed his joy in this poem:

If you have the eye to see, then look at the fascinations of this world.

Look at the imprints of Allah's power in the sky.

How perfectly the dark night's garment has been slit!

Look, how beautifully the sun has appeared.²⁶

Kazi Nazrul Islam was a passionate revolutionary Bengali poet. In his vision, Kemal was Kamal (fulfilled/ successful) as he could put his ideas into action with success.²⁷

At the end one may conclude that the hearts of the Indian people were beating with the hearts of the Turkish people. They felt sad over the losses of the Turks and felt pleased over their successes. After the Turks' success in Smyrna their joy had no bounds. They expressed their joy in different ways. They morally supported the Turkish government on every platform and did never care about the pressure of the British government. Thus the Indians created a unique example of brotherhood which has no parallel in the history of nations.

---

25 GAREWAL, *Ataturk and the Muslim Punjab (1914-1924)*. P. 93.

26 ZULFIKAR, *Iqbal Ek Muta'ali'a*, P. 181-2.

27 MAHMUD SHAH QURESHI, "Ataturk's Influence on Bengali Intelligentsia" **the Ataturk 4th International Congress**, Ataturk Research Center, Ankara 2000. P.1104.

REFERENCES

AL MUJAHID, SHARIF, "Ataturk and the Muslim World; an Interpretation". **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz. Ahmad), National Institute of Historical Research, Islamabad 2005. P.27-39.

ALI, QAZI NAWAB, **Mustafa Kamal**. N.D.

ANWAR, ZAHID, "Indian Freedom Fighters in Central Asia (1914-1939)", **Journal of the Research Society of Pakistan**, vol. 45 No. 2. 2008. P.147-159.

AZAD, MAULANA ABUL KALAM (ed.), **Peigam**, Khuda Bakhsh Library, Patna 1921.

DAR, SAEEDUDDIN AHMAD, "Pakistan's Relations with Turkey". **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz Ahmad), National Institute of Historical Research, Islamabad 2005. P.39-45.

GAREWAL, SHER MUHAMMAD, "Ataturk and the Muslim Punjab (1914-1924)". **Journal of the Research Society of Pakistan**, vol. XXXV No. 4. 1998. P.51-65.

HASSAN, SHAMIR, "Indian National Movement and Independence of Turkey" **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirili**. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008. P.31-44.

IKRAM, S. M., **History of Muslim Civilization in India and Pakistan**, Lahore 1982.

IOL & R, **PUNJAB PRESS ABSTRACTS**, VOL: XXXV. No: 40.

IQBAL, DR. AFZAL, **the Life and Times of Muhammad Ali**, Insitute of Islamic Culture, Lahore 1974.

IQBAL, JAVID, "The Image of Turkey and Turkish Democracy in Iqbal's thought and his Concept of a Modern Islamic State". **Iqbal Review** (ed. Muhammad Munawwar), October 1987– Volume: 28– Number: 3

JAFRI, SYED REIS AHMAD, **Ali Bratharan**, Muhammad Ali Academy, Lahore, 1963.

MUGHAL, YAKUB, "Kamal Ataturk", **Mustafa Kamal Ataturk, Modern Turkey and Pakistan: Some Aspects** (ed. Riaz Ahmad), National Institute of Historical Research, Islamabad 2005.p.63-89.

QURESHI, MAHMUD SHAH, "Ataturk's Influence on Bengali Intelligentsia" **the Ataturk 4th International Congress**, Ataturk Research Center, Ankara 2000. P.1104-9.

QURESHI, M. NAEEM, **Pan-Islam in British Indian Politics**, Brill, Boston 1999.

QURESHI, MUHAMMAD ABDULLAH, (ed.), **Makatib -I Iqbal Banam Girami**, Karachi 1969.

TOKAR, DR. KHALIL, **Iqbal Aur Turk**, Bazam-i-Iqbal, Lahore 2004.

ZULFIKAR, GULAM HUSSAIN, **Iqbal Ek Muta'ali'a**, Lahore 1987.

TÜRK-RUM AHALİ MÜBADELESİ VE SONUÇLARI

Prof. Dr. Yusuf SARINAY

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilmesi ve toprak kaybetmesine paralel olarak, başta Balkanlar olmak üzere kaybedilen topraklarda yaşayan Türk ve Müslümanlar siyasî ve dinî baskılar sebebiyle elde kalan bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları sonucunda 1. 500. 000 civarında Türk ve Müslüman Anadolu ve Doğu Trakya'ya göç etmek zorunda kalmıştır¹. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hızlanan, adeta bir nüfus tasfiyesi denebilecek bu kitlesel göçler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devletinin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan mübadele, serbest ve iskânlı göç ile zaman zaman da iltica şeklinde devam eden bu göçler günümüze kadar sürmüştür².

Cumhuriyet döneminde ilk ve en yoğun göç, Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"³ çerçevesinde yapılan zorunlu mübadele ile

---

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

- 1 Geniş bilgi için bkz. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1994; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 81912-1913**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1994; Justin Mc. Carthy, **Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi (1821-1922)**, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yay. İstanbul, 1998; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Mâkus Talihi Göç**, Kum Saati Yay. İstanbul, 2001, s. 1-272; Bilal N. Şimşir, **Rumeliden Türk Göçleri**, C I-III, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1989; Musa Gürbüz-Ayşe Özkan, "Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya Göçler", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, Sayı: 2 (2006), s. 151-187.
- 2 Cumhuriyet döneminde 1923-1990 yılları arasında sadece Balkan ülkelerinden Türkiye'ye 1. 750. 000 civarında göçmen gelmiştir. Bkz. Yusuf Sarınay, Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1930), **AAMD**, C XXVII, Sayı: 80 (Temmuz 2011), s. 361.
- 3 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 177-183.

gerçekleşmiştir. On dokuz madde ve bir ek protokolden oluşan bu sözleşmeye göre; Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanlar 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaktı. Ancak sözleşmenin ikinci maddesi ile İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri mübadele kapsamı dışında tutulmuştur. Üçüncü madde ile 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç edenler veya göç etmesi gerekenler göçmen olarak nitelendirilerek mübadele kapsamına alınmıştır. Ayrıca mübadele edilecekler hiçbir engel çıkarılmayacak, her iki toplumun mülkiyet haklarına hiçbir zarar verilmeyecekti. Göçmenlere her çeşit taşınır mallarının dökümünü ve değerini gösteren dört nüsha tutanak düzenlenecek ve biri kendisine verilecekti. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir ay içinde göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve taşınır-taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek amacıyla bir karma komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu) kurulacaktı. Bu komisyon gerekli gördüğü yerlerde bir Türk bir Yunanlı ve tarafsız başkandan oluşacak, alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktı. Mallara ve haklara ilişkin tüm itirazlar Karma Komisyonca karara bağlanacaktı.

Mübadelelerin önemli hususlarından biri; Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra onun bünyesinden çıkmış, iki farklı devletin, ulus-devlet olma yolundaki çabalarında nüfus değişimini karşılıklı siyasî iradeleriyle kabul etmeleri, diğeri de mübadele kapsamına giren Türk ve Rumların göçünün isteğe bağlı olmayıp, zorunlu olmasıydı. Mübadele sözleşmesinin 3. maddesi ile o zamana kadar gelişen göç hareketlerini de düzenleme yoluna gidilmiştir. Böylece 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken veya göç etmiş, henüz iskânlarına yönelik kalıcı bir çözüm üretilmeyen birçok Balkan ve Birinci Dünya Savaşı muhacirinin de durumları Lozan'da göz ardı edilmemiştir. Daha sonra, 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi'nde de muhacirlerin bıraktıkları mallar ve göçmenlik durumları düzenlenirken 18 Ekim 1912 tarihi esas alınmıştır⁴.

Mübadelelerin Uygulanması ve Sonuçları

Millî Mücadelenin sonucunda Osmanlı Devleti'nin tarihi mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir devlet olmanın getirdiği iç ve dış pek çok mesele ile uğraşmaktaydı. Bir taraftan yeni bir devlet inşa ederken, diğer taraftan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele ile yıllarca süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım sebebiyle nüfusun büyük kısmı yaralarının sarılmasını beklemekteydi.

⁴ Soysal, a.g.e., s. 260-263.

Mübadelenin yanı sıra, Yunan işgali sebebiyle takriben 80.000 kişi iç bölgelere göç etmiş, fakat işgalin ardından tekrar geri dönmeye başlamışlardır⁵. Ayrıca işgal ve yangın sebebiyle evsiz ve barksız kalan 62.904 hane felaketzede⁶ ile 14.312 harikzede (yangına maruz kalanlar) bulunmaktaydı⁷. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali sırasında Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini terk ederek başka vilayetlere giden binlerce “şark muhaciri” bulunmaktaydı⁸. Bunların bir kısmı eski yerlerine dönmelerine rağmen, bir kısmı hala yerleştirilememiştir. Ayrıca Balkan Savaşları sonrası gelen ve hala yerleştirilemeyen göçmenler ile başta Yunanistan olmak üzere çevre ülkelerde karşılaştıkları baskılar sebebiyle Türkiye'ye sığınan 172.000 civarında mülteci de bir an önce iskân edilmeyi beklemekteydi⁹. Bu açıdan bakıldığında 1923 yılında Türkiye'nin iskân meselesi mübadillerle sınırlı olmayıp, yıllarca süren savaşların yarattığı tahribatı tamir etme niteliğinde olup, devletin halletmesi gereken problemler arasında ilk sırada gelmekteydi. İskân işleminde, diğerleri de ihmal edilmemek üzere uluslararası bir anlaşmaya bağlı olarak geldikleri için öncelik mübadillere verilecekti. Özetle, iskânla ilgili düzenleme ve planlamanın merkezinde Yunanistan'dan gelen mübadiller yer alacaktı.

İskân meselesinin önemini ve genişliğini kavrayan Türkiye, öncelikle göçmenlerin nakli, barınma ve beslenme sorunları ile iskân edilecek yerleri planlamak ve uygulamak amacı ile 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ni kurmuştur¹⁰. 8 Kasım 1923 tarihinde de Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarılarak vekâletin görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir¹¹. Yirmi madde olan bu kanuna göre Vekâlet, ahali mübadelesi ile geleceklerin nakil, beslenme, barınma ve iskânlarını sağlayacaktı. Ayrıca 1912 yılından beri

5 Kemal Arı, **Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 9.

6 **BCA**. 030. 10. 124. 883. 4. Arı, **a.g.e.**, s. 9'da Aydın Vilayetinde 200. 000, İzmir'de 20. 000 felaketzede olduğunu belirtmektedir.

7 **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 137.

8 Mc. Carthy, **a.g.e.**, s. 265'te Ekim 1916 itibarıyla Şark muhacirlerinin sayısını 639.100 olduğunu belirtmektedir. Talat Paşa ise Doğu Anadolu'dan iç bölgelere göç edenlerin sayısının tahminen 800.000 olduğunu belirtmektedir. Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 53. Arı, **a.g.e.**, s. 9'da Rıza Nur'un “belirli yerlerde öbekleşmiş 70.000 Doğu göçmeninin varlığından söz etmekteydi” demektedir.

9 **İskân Tarihçesi**, s. 137'de bu sırada 172. 029 gayri-mübadil olduğu belirtilmektedir.

10 **Resmi Ceride**, Sene 1, Sayı 35 (18 Teşrinievvel 1339) 18 Ekim 1923, s. 1.

11 **Düstur**, III. Tertip, C 5, s. 407-410.

iskân edilememiş olan göçmen, mülteci ve aşiretler ile daha sonraki dönemlerde hükümetçe kabul edilecek göçmenlerin, tahrip edilmiş bölgeler ahalisinden evleri yıkılmış olanları yerleştirmek ve ülkenin harap olmuş bölgelerinin onarımını sağlamakla görevliydi. Vekâlet, mülki ve askeri vesait ile devlete ait diğer imkânlardan yararlanmaya, ihtiyaç duyuldukça bütün gayrimenkul ve emval-i metruke vekâlet emrine verilecek, bunların göçmenler ile düşman tarafından evleri yakılmış ve yıkılmış olan muhtaçlara tahsis edilmesine, bu mallardan kiraya verilenler ve işgal edilenleri boşaltmaya da yetkiliydi. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kanununun uygulanması ve iskân sırasında meydana gelebilecek tereddütleri ortadan kaldırmak amacıyla bir de tamim yayımlamıştır¹². Bu görev ve yetkilerden de anlaşılacağı gibi, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadele göçmenlerinin yanı sıra, 1912 yılından itibaren Türkiye'ye gelmiş göçmenlerin savaşlardan zarar görmüş felaketzedelerin iskânları ve üretici duruma gelinceye kadar ihtiyaçlarını sağlamak gibi çok geniş ve kapsamlı bir meselenin çözümü için görevlendirilmiştir.

Türkiye, göçmelerin iskânı konusunda hazırlıklarını sürdürdüğü sırada Yunanistan, Anadolu'dan gelen göçmenleri yerleştirmek için mübadele uygulamasını beklemeden Türklerin ellerindeki emlaklarına el koymaya ve kısa zamanda ülkeyi terk etmeleri için baskılar yapmaya başlamıştır. Bu baskılar Türk kamuoyu ve TBMM'de sert tepkilerle karşılanmıştır¹³. Yunanistan'ın tavrı Türkiye'nin göçmenleri getirme işinde hızlı davranması gerektiğini ortaya koymuştur. Hâlbuki göçmenlerin terk edecekleri bölgelerde ne tür işlerle uğraştıkları, meslekleri, kent ve kırsal kesimde yaşayanların miktarı, coğrafi ve iklim şartlarının tespit edilmesi gerekirdi. Buna paralel olarak Türkiye'de yerleştirilecekleri yerlerin iyi analiz edilerek kolaylıkla uyum sağlayabilecekleri bölgelerin belirlenmesi icap ediyordu. Ancak bu hazırlıklar belirli bir süreyi ve bilimsel çalışmalar yapmayı gerektiriyordu¹⁴.

Bu şartlar altında Türkiye, kısa zamanda mübadele göçmenlerinin yerleştirilmelerinde belirli bir iskân politikası tespit etmek zorunda kalmıştı. İskân politikasının belirlenmesinde öncelikle, mübadele ile Türkiye'yi terk eden Rumların hatta Ermenilerin geride bırakmış oldukları emval-i metrukenin yoğun olarak bulunduğu bölgeler göçmenlerin yerleşim alanlarının tespitinde etkili olmuş-

12 **İskân Tarihçesi**, s. 35-38.

13 İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde yapılan mitinglerde ve TBMM'de aynı baskının Türkiye'deki Rumlara da uygulanması gündeme gelmiştir. Arı, **a.g.e.**, s. 21-22.

14 Arı, **a.g.e.**, s. 49, Ağanoğlu, **a.g.e.**, s. 287.

tur. Bu amaçla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 1923 yılında bütün vilayetlere yazı yazarak; “a. Mıntıkada ne tür tarımla uğraşılmaktadır? b. Ne kadar emval-i metruke vardır? c. Kaç emval-i metruke hanesi boştur? Ne kadarı boşaltılabilir? d. Emval-i metruke arazisinin miktarı nedir?” şeklindeki sorularına cevap verilmesini istemiştir¹⁵. Ayrıca Yunanistan’daki Muhtelit Mübadele Komisyonu’nda görevli Türk Murahhas Heyeti’nden hangi kazadan ne kadar ahalinin geleceği ve meslekleri sorulmuş, tahmini de olsa bildirilmesi talep edilmiştir¹⁶. Bu sorulara verilen cevaplar ve önceden yapılan hazırlıklar çerçevesinde mübadil göçmenleri, tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci şeklinde ağırlıklı üretim faaliyetlerine göre gruplandırılarak gelecekleri ve Türkiye’de iskân edilecekleri yerler ana hatları ile planlanmıştır. Buna göre;

Geleceklerin memleketleri	Tütüncü	Çiftçi- Bağcı	Zeytinci	Yekûn	İskân olunacağı yerler
Bir kısım Dırama ve ekseri Kavala ahalisi	30.000	0	0	30.000	Samsun ve havalisine
Serez livası ahalisi	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve havalisine
Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye ahalisi	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve havalisine
Kayalar, Karafeyye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langa-za, Demirhisar, Gevlinin Yunanistan’a kalan köyleri, Yeniceî vardar, Karacaabat	3.000	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat, Sivas
Zeytüncü, Dırama ve Kavala’lılarla Selânik ve ahalisi	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisi

15 Arı, a.g.e., s. 50.

16 Arı, a.g.e., s. 50-51.

Kesendire, Poliros, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve ahali	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ livaları, Karaman ve Niğde havalisi
Preveze ve Yanya havalisi	15.000	40.000	0	55.000	Antalya, Silifke ve havalisi
Midilli, Girit ve sair adalar	0	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve havalisi
Yekûn	95.000	200.000	100.000	395.000	

Yapılan planlamaya göre gelecek göçmen sayısı 395.000 olarak tahmin edilmekteydi¹⁷.

Lozan'da imzalanan sözleşme gereği Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kurulmasına paralel olarak, Türkiye'nin teklifiyle 10 Kasım 1923 tarihinde karşılıklı olarak mübadele işlemlerine başlanmıştır. Mübadele sözleşmesine göre Yunanistan'a gönderilecek ilk kafileyi savaş sırasında Yunan ordusu ile işbirliği yaptıkları için alıkonulmuş Ortodoks erkekler oluşturmuştur¹⁸. Buna karşılık Yunanistan'daki baskılar dikkate alınarak Selanik, Girit, Kavala, Dırama'daki Türklerin getirilmesine öncelik verilmiştir¹⁹. Mübadelenin ilk bir yılında Türkiye'ye 370.000 Türk getirilmiştir²⁰. 1925 yılının ortalarına kadar devam eden mübadele sonucu Türkiye'ye 456.720 göçmen gelmiştir²¹. Bu rakama mübadele edilmeyi beklemeden sığınmacı olarak gelen 50.000'e yakın göçmeni de ilave edecek olursak Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısının 500.000'e ulaştığı söylenebilir²².

17 **İskân Tarihçesi**, s. 18.

18 **BCA**, 030. 18. 1. 11. 17-25, **BCA**, 030. 18. 1. 2-839.

19 H. Cevahir Kayam, "Lozan Barış Anlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", **AAMD**, C IX, Sayı 27 (Temmuz-Kasım 1993), s. 601-602.

20 Arı, **a.g.e.**, s. 91-92.

21 Arı, **a.g.e.**, s. 92.

22 Arı, **a.g.e.**, s. 92. İskan Tarihçesi, s. 137'de mübadil sayısı 499.239 olarak verilmektedir. Cevat Geray ise mübadillerin sayısını 384.000 olarak vermektedir. Cevat Geray; **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)**, Ankara, 1961, s. 11.

Buna karşılık Türkiye’de yaşayan Ortodokslar, Anadolu’da Yunan işgali sürecinde sergiledikleri tavır ve girişimleri sebebiyle Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte Anadolu’yu terk etmeye başlamışlardı. Pentzopoulos’a göre Trakya ve Anadolu’dan 1923 Nisan ayına kadar Yunanistan’a göç edenlerin sayısı 786. 431’e ulaşmıştır. 1923 Nisan ayını takiben mübadeleden önce 200. 000 ve mübadele ile 150. 000 göçmen Yunanistan’a gitmiş, diğer ülkelerden (Bulgaristan ve Rusya) gelenlerle birlikte bu sayı 1928 yılına kadar 1. 221. 849’a ulaşmıştır²³. Ancak Ladas Türkiye’den muhacir veya mülteci olarak gelenlerin sayısını 1. 104. 206 olarak vermektedir²⁴. Rumların büyük bir bölümü önceden Yunanistan’a gittiği için mübadeleden sonra Türkiye’den göç edenlerin sayısı oldukça düşüktür²⁵. Yunanistan’da önemli ekonomik, sosyal ve siyasî sorunlar yaşayan bu göçmenler doğu ve batı Makedonya, Selanik, Batı Trakya, Teselya, Epir ve Atina-Pire gibi yerlere iskân edilmiştir²⁶.

Türkiye’ye gelen mübadil göçmenler kimlik ve sağlık kontrolünden geçirildikten sonra geçici olarak barındırılacakları misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. 28 Kasım 1923 tarihinde çıkarılan “Misafirhaneler Talimatnamesi”²⁷ esasları çerçevesinde İzmir, Sinop, Samsun, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme, Bayındır ve İstanbul’da misafirhaneler hazırlanmıştır. Göçmenlerin barınma, beslenme ve sağlık sorunlarının çözümünde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti başta olmak üzere kurulan yardım derneklerinin büyük katkısı olmuştur²⁸.

Genellikle üç gün süreyle misafirhanelerde barındırılan göçmenler önceden belirlenen iskân bölgelerine nakledilmeye ve yerleştirilmeye başlanmıştır. Ancak uygulamada bir takım sıkıntılar çıkmış, önceden yapılan planlamaya tam olarak riayet edilememiştir. Mübadele sözleşmesine göre göçmenlere tasfiye taleplerinde belirtilen mal varlığı karşılığında Türkiye ‘deki emval-i metrukeden ev

23 Dimitri Pentzopoulos, **The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece**, The Hague, 1962, s. 97-99.

24 Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)**, Ankara, 1997, s. 326.

25 **BCA**. 030. 10. 124 885. 4 Bu belgede rakam 112.104 olarak verilmektedir.

26 Bkz. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 326-327.

27 Ayrıca “İşe Talimatnamesi” de yayınlanmıştır. Bkz. **İskan Tarihçesi**, s. 17-20.

28 Arı, **a.g.e.**, s. 96-101.

ve arazi verilmesi gerekiyordu²⁹. Ancak mübadillerin iskân edilmesi düşünülen Rumların terk ettiği mekânların önemli bir kısmı yanmış, bir kısmı harap olmuş, belirli bir miktarı da işgal edilmişti. Özellikle Karadeniz'de Pontus çetelerinin teröründen, Batı Anadolu'da Yunan işgali ve yangınlar sebebiyle kullanılabilir haldeki binalar çok azdı. Zaten azalmış olan emval-i metrukenin önemli bir bölümü hakkı olmayan kişilerce işgal edilmişti. Bunların bir kısmı resmi devlet görevlileri, bir kısmı ise evsiz kalan göçmeler ve felaketzedeler idi. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati; Türkiye'de Rumlardan kalan 100.000'den fazla terk edilmiş ev olduğunu, ancak bunun 20.000-25.000 tanesinin hükûmetin elinde bulunduğunu, diğerlerinin ya icarda, ya da işgal altında olduğunu belirtmiştir. Ona göre; İzmir'de terk edilmiş ev sayısı 10.200'dü, bunların 4.000 tanesine harikzedeler yerleştirilmiş, diğerleri ise bazı kişilerin işgaline uğramıştı³⁰. Fuzulî işgallerin, göçmenlerin gelmeye başlamasından sonra da devam etmesi ve yapılan girişimlere rağmen fiili durumun son bulmaması, göçmenlerin iskân sürecini uzatmış ve oldukça zorlaştırmıştır³¹. Diğer taraftan Türkiye'den giden Rumların çoğunluğu kentlerde yaşayan tüccar ve sanatkârlardan olup, %30'u tarımla uğraşmaktaydı. Hâlbuki Türkiye'ye gelen Müslümanların %90'ı kırsal kesimde yaşayan ve tarım sektöründendi. Dolayısıyla giden nüfus fazla olmasına rağmen, bıraktıkları toprak azdı³².

Bu sebeple fuzuli işgale uğramış emval-i metrukenin boşaltılması, tahrip olan binaların onarımı, bunların kâfi gelmediği bölgelerde yeni evlerin inşası, ayrıca mübadillerin kısa zamanda üretici hale getirilmesi amacıyla ailelere tarla, tütün arazisi, bağ, bahçe, zeytinlik ve portakallık gibi arazi tahsislerinde ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlara rağmen, yoğun bir çalışma sonucu 500.000 civarında mübadil göçmen iskân edilerek, üretici duruma getirilmişlerdir³³. Göçmenlerin bir kısmının çeşitli sebeplerle yerleşim alanlarını terk etmesi veya yerleşim haklarından vazgeçerek başka yerlere gitmesi nedeniyle, nereye kaç kişinin yerleşmiş olduğu konusunda kesin rakam vermek oldukça güçtür. Bununla beraber mübadele göçmenleri Edirne (40.041), Balıkesir (33.138), Bursa (32.075),

29 Sözleşme Maddeleri için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 178-181.

30 Arı, **a.g.e.**, s. 12.

31 Arı, **a.g.e.**, s. 114.

32 Ağamoğlu, **a.g.e.**, s. 297.

33 **İskân Tarihçesi**, s. 137'de mübadil göçmen sayısı 499.239 olarak verilmektedir. Geray, **a.g.e.**, Tablo:2'de mübadil sayısının 384.000 olduğunu belirtmektedir.

Tekirdağ (22. 237), İstanbul (32. 773), İzmir (31. 867), Kırklareli (19. 920), Samsun (16. 277), Niğde (15. 668), Manisa (11. 872) olmak üzere Türkiye'nin 50 civarında vilayetine yerleştirilmiştir³⁴. Bu rakamlara göre en çok göçmenin Trakya, Marmara ile Ege bölgesine yerleştirildiği görülmektedir. İç Anadolu'da ise en çok göçmenin iskân edildiği Niğde (15. 750) vilayetidir. Bunun sebebi Niğde'den mübadele ile Yunanistan'a 17. 941 Ortodoks'un gitmiş olmasıdır.

Mübadele göçmenlerine 88. 700 ev³⁵, mübadele kapsamına girmeyen göçmenlere de 20. 797 ev dağıtılmış³⁶, 11. 591 dükkân, 80. 864 adet arsa, 8. 889. 052 dönüm tarla, 1. 104. 154 dönüm bağ ve 160. 270 dönüm bahçe dağıtılmıştır³⁷. Ayrıca göçmelerin üretici duruma geçirilmesi için tohumluk, pulluk, traktör, çift hayvanı, kükürt ve göztaşı ile çeşitli tarım araç ve gereçleri de dağıtılmış, nakit olarak da 15. 238 lira verilmiştir³⁸. Türkiye, 1923-1929 yılları arasında, 499. 239 mübadele göçmeninin yanı sıra 172. 029 gayri mübadil göçmen, 14. 312 harikzede, 35. 936 mülteci, 18. 430 yerli ahali ve 2. 774 şark göçmeni olmak üzere 742. 720 göçmeni iskan ederek büyük oranda üretici duruma getirmiştir³⁹. Böylece yıllarca süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik tahribat büyük oranda tamir edilmiştir.

Etabli Sorunu

Mübadele'nin ilk bir yılında çok önemli bir siyasî sorunla karşılaşmadan mübadillerin işlemleri büyük oranda tamamlanmıştır. Ancak sözleşmenin ikinci maddesi gereği mübadele dışı tutulacak Rum ve Türk ahalinin belirlenmesinde ortaya çıkan anlaşmazlık Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini oldukça gerginleştirmiştir. Sözleşmenin ikinci maddesine göre; İstanbul Belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş Rumlarla, 1913 Bükreş Antlaşması ile sı-

34 Arı, **a.g.e.**, s. 113'te **DİEİY**, 1929-30 Ankara, s. 100-101'e dayanarak verdiği bu rakamlar ile diğer kaynaklar çelişkilidir. Örneğin 1933 yılında düzenlenen bir resmi belgede (**BCA**. 030. 10. 124. 883. 4) İzmir (62.947), Manisa (15.468), Samsun (23.454), Balıkesir (25.515), genel toplam 379.913 olmak üzere birçok vilayet için farklı rakamlar verilmektedir. Aynı rakamları Geray, **a.g.e.**, Tablo: 5'te de kullanmaktadır.

35 **İskân Tarihçesi**, s. 138.

36 Arı, **a.g.e.**, s. 125. Geray 1923-1933 yılları arasında göçmenler için yapılan ev sayısının 103. 586 olarak vermektedir. Geray, **a.g.e.**, s. 49.

37 **BCA**. 030. 10. 124. 883. 4.

38 **İskân Tarihçesi**, s. 139; **BCA**. 030. 10. 124. 883. 4.

39 **İskân Tarihçesi**, s. 137.

nırları çizilen Batı Trakya'da yerleşmiş olan Türkler mübadele dışı tutulacaktı. Sorun tamamen iki ülkenin “*etablis*” yerleşmiş kelimesini farklı yorumlamasından kaynaklanmıştır.

Yunanistan, bir taraftan nüfusuna oranla karşılaştığı büyük göç dalgasının ülkede ortaya çıkardığı siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları azaltmak, diğer taraftan temelinde “*Megali İdea*” olan geleceğe yönelik siyasal projesini canlı tutmak amacıyla *etabli* kavramını olabildiğince geniş yorumlayarak daha çok Rum'u İstanbul'da bırakmayı amaçlamıştır. Bu sebeple Yunanistan'a göre, 30 Ekim 1918 tarihinden önce doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarihe bakılmaksızın İstanbul'a gelmiş bütün Rumlar yerleşik sayılmalıydı⁴⁰. Türkiye, İstanbul'a sonradan çok sayıda Rum'un geldiğini dikkate alarak bunların mümkün olduğunca mübadeleye tabii tutulması için yerleşikliğin Türk yasalarına uygun olarak tespit edilmesinde ısrarlı davranmıştır. Türkiye bu amaçla “Mübadeleye Tabii İstanbul Rumlarının Tayin ve Tefriki Hakkında Talimatname” hazırlayarak 10 Şubat 1924 tarihli kararname ile yürürlüğe koymuştur⁴¹. Bu talimatnameye göre; 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Nüfus İdaresi'nin yerli esas defterlerinde kayıtlı bulunanlar yerleşmiş sayılacaktı. Kayıtları olmayanlar veya 30 Ekim 1918'den sonra nüfusları nakledilmiş olanlar mübadeleye tabii olacaktıdır.

Bu görüş ayrılıkları üzerine *etabli* sorunu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda da tartışılmış, ancak bir sonuca varılamamıştır⁴². Yunanistan, sorunu Milletler Cemiyeti'ne intikal ettirmiş, Cemiyet Meclisi de Daimi Adalet Divanı'ndan istişari nitelikte mütalaa talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Adalet Divanı Yunan görüşüne haklılık kazandıran bir istişari mütalaa vermiştir⁴³.

Bu sırada Yunan Hükümeti sözleşme hükümlerine aykırı olarak Batı Trakya'daki Türklerin arazi ve evlerine el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumları yerleştirmeye başlamıştır⁴⁴. Yunan baskıları üzerine Batı Trakya Türklerinde de

40 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. B, Ankara 1996, s. 64; Nihat Erim “Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye – Rum ve Türk Ahali Mübadelesi”, **AÜHF Dergisi**, C 2, Sayı: 1 (Ankara-1944), s. 63.

41 **BCA**, (030. 18. 1). 252. 102-33.

42 Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 48.

43 Erim, **a.g.e.**, s. 72.

44 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarınay, “Batı Trakya Türklerine Yönelik Yunan Baskıları ve Ankara Hükümetinin Tavrı”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi – 12-16 Kasım 2007 – Bildirileri**, C I, Ankara, 2010, s. 1469-1484. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

göç eğilimi başlamıştır. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu Batı Trakya'dan göçü engelleme kararı almıştır⁴⁵. Yunanistan'ın hareketlerine karşı olaya müteakibliyet esasları çerçevesinde yaklaşan Türkiye, İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur⁴⁶. Böyle bir ortamda *etabli* sorunu ile bağlantılı İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği'yle ilgili yeni bir sorunun ortaya çıkması iki devlet ilişkilerini oldukça gerginleştirmiştir⁴⁷.

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Atina Antlaşması⁴⁸ ile iki ülke de, mübadele dışı tutulan Rum ve Türk azınlıklarına ait mallara el konulması olayı karşılıklı olarak düzenlenmesine rağmen, tam anlamı ile uygulanması mümkün olmamıştır. Bu sebeple Türk-Yunan ilişkileri *etabli* ve azınlık sorunları yüzünden 1930 yılına kadar gerginliğini korumuştur. Ancak Türkiye ve Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Anlaşması⁴⁹ ile *etabli* ve azınlık sorunları çözümlenebilmiştir. Bu anlaşma ile geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadele dışında tutulmuş İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler *etabli* yani yerleşik olarak kabul edilmişlerdir. Gene bu anlaşma ile gerek mübaddillerin bıraktıkları menkul ve gayrimenkuller, gerekse iki ülkede bulunan azınlıklara ait mallar konusunda "takas ve tasfiye" esasları benimsenmiş ve bu sorun kesin olarak çözüme bağlanmıştır.

Bu anlaşma Lozan'dan arta kalan önemli bir uyuşmazlık olan mübadele sorununu kesin olarak hallederken Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde yeni bir devre açılmıştır. İki ülke arasında imzalanan Dostluk Anlaşması⁵⁰ ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerle gelişen Türk-Yunan ilişkileri Balkan ittifakının temellerini de atmıştır. Böylece iki ülke arasında yaklaşık yüz yıldır devam eden savaş ve gerginliklerin yerini barış ve işbirliği almıştır. Ancak iki ülke arasındaki bu barış ve işbirliği 1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasına paralel olarak tekrar gerginliğe dönüşecektir.

45 BCA, 030. 18. 1. 08. 39. 9.

46 BCA, 030. 18. 1. 13. 16. 2. 16. 52.

47 Geniş bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve siyasî Faaliyetleri**, İstanbul, s. 30-119; Alexis Alexandris, **The Greek Minorith of İstanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)**, Athens, 1983, s. 69-74.

48 Metin için bkz. Hulusi Kılıç, **Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler**, Ankara, 1992, s. 35-43.

49 Kılıç, **a.g.e.**, s. 44-54.

50 Metin için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 393-396, Kılıç, **a.g.e.**, s. 56-61.

Sonuç

Türk-Yunan ahali mübadelesi, sonuç itibariyle her iki ülkenin millî devlet oluşturma ve homojen bir toplum yaratma süreçlerinde önemli bir tarihi olay olmuştur. Ancak gerek mübadele sorunu ile ilgili gelişmelerden, gerekse sözleşmenin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi homojen bir yapıya sahip millî devletler oluşturmaya esas almış olan iki ülkenin mübadele konusunda din faktörünü esas aldıkları görülmektedir. Bu anlayış, Papa Eftim ve çevresi hariç⁵¹ Türkçe konuşan Ortodokslar mübadele kapsamında Yunanistan'a gönderilirken, Rumca konuşan Müslüman Giritlilerin Türkiye'ye kabul edilişlerinde açıkça görülür.

Türkiye mübadeleyle gelen göçmenleri iskân ederken meseleyi daha geniş bir perspektifle ele alarak yıllarca süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik tahribatı da büyük oranda tamir etmeye çalışmıştır.

Yıllarca süren savaşlar, işgaller, katliamlar ve salgın hastalıklar sebebiyle yerleşim yerleri ve tarım alanları tahrip olan ve büyük bir nüfus kaybına uğrayan Türkiye için ortak değerlere sahip 500. 000 mübadil göçmen dinamik bir nüfus, dolayısıyla işgücü takviyesi olmuştur.

Türkiye'ye gelen göçmenlerin %80-90 oranında tarımcı olması sebebiyle, giden Rumların sanayi ve ticaret hayatındaki boşluğu belirli bir dönem doldurulamamışsa da bu göçmenler Yunanistan'da edindikleri üretim metotlarını (tarım aletleri kullanımı ve sulu tarım) Türkiye'ye aktarmışlar ve üretici olarak dahil oldukları Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısını güçlendirerek yeni bir dinamizm kazandırmışlardır.

Yunan ordusunun yenilgisi ile başlayan ve daha sonra mübadele ile devam eden nüfusuna oranla oldukça kalabalık bir göç dalgasının Yunanistan üzerinde yarattığı sosyal, ekonomik ve siyasî etkileri daha derin olmuştur.

---

51 Papa Eftim ve çevresi Bakanlar Kurulu Kararıyla mübadele dışında tutulmuş, İstanbul'a yerleşmelerine izin verilmiştir. **BCA**, (030. 18. 01. 01)10. 7. 1.

NURETTİN PAŞA
VE
İZMİR'İN KURTULUŞUNDAKİ KATKILARI

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ*

Osmanlı Ordusu'nun değerli komutanları arasında bulunan Müşir (Mareşal) İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmet Nurettin Paşa, 17 Temmuz 1289/1873 tarihinde Bursa'da doğdu. Askerî liseden mezun olduktan sonra, Harp okuluna girip, 1893 senesinde Teğmen olarak 20 yaşında askeriyedeki kıta hayatına başladı.

Nurettin Paşa sırasıyla; 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'na gönüllü olarak katılıp, 1902'de Makedonya'da ortaya çıkan Bulgar eşkıyasının takibine katıldı. Bu görevleri esnasında dikkatleri üzerine çektiği için, 1911'de Yemen'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Yemen ayaklanmasını kısa sürede bastıran Nurettin Paşa, 9. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilerek, II. Balkan Savaşı'nın son günlerine iştirak etti. Böylece, I. Balkan Savaşı'nda kaybedilen Edirne'nin geri alınmasında büyük hizmetleri görüldü. Nurettin Paşa, bu güne kadar yaptığı hizmetleriyle Osmanlı Ordusu'nda bulunan gözde kolordu komutanları arasında yer aldı¹.

Nurettin Paşa, asıl şöhretine I. Dünya Savaşı döneminde kavuştu. I. Dünya Savaşı'nda; İngilizler'in Basra'dan karaya asker çıkarması üzerine; Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi açılmıştı. Osmanlı Devleti, daha önce bu cepheye gönderdiği Süleyman Askerî Bey'in fecî intihârı üzerine, komutansız kalan Irak birliklerinin başına Albay Nurettin Bey'i Irak ve Havâlisi Umûm Komutanı olarak görevlendirdi. Ayrıca, Basra ve Bağdat valilikleri de ek görev olarak Nurettin Bey'e verildi.

---

* Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

1 Nurettin Paşa'nın tek erkek kardeşi olan Mülazım Mümtaz Bey'in I. Balkan Savaşı'nda şehit olduğunu Yemen'de iken duymuş ve bu tarihten sonra sakal bırakmıştır. Bu sebeple Sakallı Nurettin olarak anılmaktadır.

Nurettin Bey, 19 Mayıs 1915 tarihinde Irak'taki görevine başlayıp, Osmanlı Devleti'nin pek önem vermediği bu cephedeki derme çatma birliklerden meydana gelen kuvvetleri düzene sokarak, İngilizler'in Irak topraklarındaki ilerleyişini önce birlikleri geri çekerek mukavemet kazanıp, daha sonra durdurdu. Selmân-ı Pâk ve Kût'ul Amâre Muharebelerini kazanarak, bu bölgede daha sonra yapılacak olan mukavemetin temelini hazırlayıp, İngiliz birliklerinin yüzde otuzunun imha edilmesinde ve üst rütbedeki İngiliz subaylarının esir edilmesinde bu hazırlık önemli rol oynadı. Ayrıca bölgede Osmanlı Devleti'nin otoritesi te'min edildiği gibi I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne karşı büyük bir zafer kazanıldı. Bu zaferde önemli payı olan Nurettin Bey de haklı şöhretine kavuştu.

Albay Nurettin Bey, Irak Cephesi'nde sâdece İngilizler ile mücâdele etmeyip 6. Ordu Komutanlığına atanan Alman Mareşali Goltz Paşa'ya (Von der Goltz) karşı da savaşmaktaydı. Çünkü bu Paşa; Irak'taki Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini âdeta hiçe sayarak; tamamen Almanya'nın millî menfaatleri doğrultusunda hareket ediyordu. Bu sebeple, sık sık Nurettin Bey ile Goltz Paşa arasında sürtüşmeler meydana gelmekteydi. Nurettin Bey'in her zaman Osmanlı Devleti'nin menfaatini düşünerek, bu yönde hareket etmesinden rahatsız olan Goltz Paşa, asıl görevini yapabilmesi için, kendisine engel olan Nurettin Bey'i görevinden azlettirdi.

Irak Cephesi'nden alınan Nurettin Bey, kısa bir süre Kafkasya Cephesi'nde görev yaptıktan sonra, önce Aydın (İzmir) Vali Vekilliği ve XVII. Kolordu Komutanlığı; sonra İzmir Valiliği ve İzmir Havâlisi Bölge Komutanlığı'na tayin oldu. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihe kadar, Güney-Batı ve Batı Anadolu sahillerini başarıyla koruyan Nurettin Bey, düşmanı, sorumluluğunda bulunan bin kilometre uzunluğundaki bu sahaya sokmadı.

Nurettin Bey, Kurmay subay olmamasına rağmen, çok iyi bir asker olduğunu her vesileyle isbatladığı için, 1 Mart 1918 tarihinde Mirliva (Tuğ-Tüm General) rütbesine yükseldi.

Nurettin Paşa, Urla'da bulunan Rumların Osmanlı Devleti'ne açıkça isyan etmesi ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katmak istemeleri üzerine, bu isyânı bastırmakla görevlendirildi. 22 Ocak 1919 tarihinde bölgeye giden Nurettin Paşa, kısa sürede isyânı bastırarak, Urla'yı isyâncılardan temizledi.

Daha önceden teşkilatlanmış olan yerli azınlıklar, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte iyice kontrolden çıkmaya başladı. Bunun üzerine Nurettin Paşa, çok sıkı tedbirler alarak, düşmanın bölgede yaptığı yıkıcı faaliyetlere

kesinlikle müsaade etmedi. Nurettin Paşa, halkı toplayıp, miting ve konferanslar verdirerek, muhtemel bir istilâya karşı konulması için silahla mücâdele etme şuurunu kazandırdı. Mütareke gereğince, halkın İtilaf Devletlerine karşı konulmasının tasvip edilmediği bu dönemde bu eylem ayrı bir anlam ifade etmekteydi. Bu çalışmaların neticesinde Batı Anadolu halkını teşkilatlandırıp, Türk Milleti'nin Millî Mücâdele öncesinde kurduğu ilk Mudafaa-yı Hukuk-ı Osmanîye Cemiyeti'nin kurulmasını (26 Kasım 1918) sağlayıp, bu cemiyetin Kongresini 17 Mart 1919 tarihinde açtı. İzmir Müdafaa-i Milliye, Türk Ocağı, Cemiyet-i İlmiye, İstihlas-ı Vatan cemiyetlerinin kurulmasına bizzat nezaret etti. Nurettin Paşa'nın bu kararlı çalışmaları neticesinde; artık azınlıklar hiçbir faaliyet yapamaz oldular. Bu sebeple, Nurettin Paşa'nın bu görevden alınması için, başta İngilizler olmak üzere, diğer İtilaf Devletlerine müracaat ettiler. Azınlıkların yaptığı bu müracaat üzerine, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne Nurettin Paşa'nın görevden alınması için baskı yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti ise içinde bulunduğu kötü durum sebebiyle, Nurettin Paşa'yı 22 Mart 1919 günü İzmir Valiliği ve Bölge Komutanlığı'ndan almak mecburiyetinde kaldı.

Nurettin Paşa, valilik görevinden alındıktan sonra İstanbul'a gidip tekrar İzmir'e dönerek İzmir'deki teşkilatlanmaların devam etmesi için girişimlerde bulundu. Bu gayretlerinden en önemlisi İzmir'in işgalinden bir gün önce, Redd-i İlhâk Cemiyeti'nin önderliğinde bütün millî cemiyetlerin birleştirilip Maşatlık Mitinginin yapılmasıdır. Maşatlık Mitingi'nin yapılma kararının alındığı toplantıya başkanlık eden ve mitinge halkın iştirak etmesini sağlayan bildiri metni Nurettin Paşa tarafından kaleme alındı. Yunan işgali öncesinde yapılan bu miting, Osmanlı yönetiminin halkı İtilaf Devletlerine karşı tepki göstermeme telkinlerine karşı gelme anlamının yanında, istilacı devletlere eli kolu bağlı olarak teslim olmama duruşunu da yansıtıyordu.

22 Mart 1919 tarihinde İzmir Valiliği'nden alınan Nurettin Paşa, 27 Mart 1919 tarihinde İzmir'den ayrılarak İstanbul'a gitti. Nurettin Paşa, İstanbul'da hiç bir birliği bulunmayan ve sadece ismi olan 25. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. İzmir Valiliği ve Kolordu Komutanlığı'na da bir bakıma İtilaf Devletleri'nin istediği tipte basiretsiz kişiler tayin edilerek, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar'ın İzmir'i istilâ etmesi gerçekleştirildi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından istilâ edilmesi hususunda bütün tarihçilerin ortak olduğu görüşe göre; "Eğer Nurettin Paşa İzmir Valiliği ve Bölge Komutanlığı'ndan alınmasaydı, Yunanlılar İzmir'e asker çıkaramayacak veya İzmir'in eli kolu bağlı olarak teslim edilmesi aslâ mümkün olmayacaktı."

Mustafa Kemal Paşa da meclisin 24. .4. 1336 (1920) günü ikinci içtimada ki açılışında yaptığı ve bu güne kadar yaşanan gelişmelere yer verdiği bir değerlendirme konuşmasında Nurettin Paşa'nın görevden alınışına değinmiştir. Bu konuşmada, "Hiçbir sebebi makul yok iken İzmir'in ve Antalya'nın hükümetimizin malûmatı dahi olmadan düşmanca işgali ve silâhsız biçare halkın Rum eşkiyasına doğratılmıştır. Binlerce ırz ve namusun payimâl edilmesi ve el'an da Aydın vilâyetinin her tarafında bu fecayiin devam ve temadisi bir müddet evvel oradan Nurettin Paşa'nın alınmasının ve vahim bir kumanda tahavvülünün netice-i şükranı mı idi? Bu havali için dahi böyle kanlı bir akıbet hazırlanmış ve buna mâni görülen kumanda heyetlerinin tahvili lüzumu hissedilmiş ise mümessillerin imhayı vatani müstelzim teklifatı karşısında ricali hükümetimizin ikinci bir hıyanete vasıta olmaktan ise efradı millet arasına fert olarak karışması mucibi imtisal bir vatanperverlik olur... Ali İhsan Paşa ile Nurettin Paşa ve onun yerine getirilen Ali Nadir Paşa hâdisesini tarihî millî teşhir edecektir"². Demiştir.

Batı Anadolu'da 15 Mayıs 1919 gününden itibaren başlayan Yunan işgali Türk Milleti'ni iyice bunaltmıştı. Bu buhranlı günlerde bir de Erzincan ve Sivas çevresinde Koçkiri ve Karadeniz bölgesinin iç kesimlerinde ortaya çıkan Pontus Rum isyanı zuhur etti. Bu isyanlar TBMM'ni iyice endişelendirdi. Dış güçlere karşı konulabilmesi için iç huzurun sağlanması öncelik ile ele alındı. Bu maksatla merkezi Amasya'da olan "Merkez Ordusu" adıyla yeni bir ordu kuruldu. Bu ordunun komutanlığına Nurettin Paşa getirildi. Nurettin Paşa bölgede aldığı te'sirli kararlar ile sükûneti te'min etti. Bu asayişsizliği giderirken, bir taraftan da yeni birlikler kurarak, bu birlikleri eğitip Batı Cephesi'ne gönderdi. Bu yönüyle İnönü, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında büyük katkılarda bulundu. Batı Anadolu'da ilerlemekte olan düşmanın durdurulmasından sonra, Yunanlıların Batı Anadolu'dan atılmasını gerçekleştiren üst seviyedeki komuta kadrosunda görev yaptı. Savaşın bir icabı olan bütün sıkıntı ve risklerini paylaşıp, ele geçirilen mevzilere ve şehirlere Komutasındaki birlikleriyle beraber giren komutanların ilkeleri arasında yer aldı.

Nurettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşları arasında ilk üç kişi arasında olduğu halde, diğer paşalar gibi tanınmış değildir. Çünkü zamanın nâzik havası sebebiyle, Mustafa Kemal Paşa ile diğer Paşalar arasında geçen benzerî anlaşmazlıklar Nurettin Paşa ile de olmuştur³. Bu anlaşmazlık, Nurettin Paşa'nın

2 TBMM Zabıt Ceridesi, C 1, İçtima 2, 24.4.1336, s.14.

3 Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet (Bele), Adnan (Adivar) ve Rauf (Orbay) gibi.

Şapka Kanunu'na karşı verdiği bir önerge ile başlamıştır. Bu tarihe kadar bir anlaşmazlık yoktur. Hatta, Mustafa Kemal Paşa birçok olayda Nurettin Paşa'yı desteklemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa gibi Millî Mücadele'nin ön saflarında yer olan bütün komutanlardan yaşça daha büyüktü. Bu konumunu hiçbir zaman ön planda tutmadı. Milleti için bir görev verildiğinde tereddütsüz bu görevi kabul etti ve verilen görevlerde başarılı oldu. Birinci Ordu Komutanlığı'na atanması bunun isbatıdır. Ali İhsan Paşa, Refet Bele "Kıdemsiz İsmet'in emrinde görev yapmayız" derken Nurettin Paşa gururuna çok düşkün bir yapısı olmasına rağmen bu hususu benlik meselesi yapmadı. Mustafa Kemal Paşa ile olan anlaşmazlıklar bazen kırgınlığa da dönüştü. Nurettin Paşa'nın sert mizacı ve tâviz vermeyen karakteri bu kırgınlığın kalkmasına engel oldu. Bu sebeple Nurettin Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olduğu kanaâti ortaya çıktı. Bu kanaât, Nurettin Paşa ile ilgili konularda eser veren kişilerde de olumsuz etki yapmış olacak ki; eserlerinde onun isminden dahi söz etmemeğe azamî derecede dikkat etmişlerdir⁴. Bu sebeple Nurettin Paşa'nın gerçek hüviyeti ve tarihteki yeri gizli kalmaya bırakıldı. Hâlbuki Nurettin Paşa, Yunan Ordusu'na 9 Eylül 1922 tarihinde son nefesini verdiren komutanlar arasında bulunuyordu. Hatta 31 Ağustos 1922 gününden itibaren Garp Cephesi 1. Ordu Komutanlığı onun tarafından sevk ve idare edildi. Ordumuz Batı Cephesi'nde başarı kazanıp İzmir'e doğru ilerlerken "Esat Efendi de Birinci Ordu Karargâhında bulunmaktadır. Nurettin Paşa, Mustafa Kemal ve diğer subayların konuşmalarına tanık olduğunu... Nurettin Paşa'nın Sırsındığı Muharebesi gibi bir Rum sındığı harbi yapalım. Bütün düşman Kuva-yı külliyesini esir etmek imkân dâhilindedir. Dediğine tanık olduğunu belirtmektedir⁵." Batı cephesinde üstün hizmetleri görülen komutanlar bir üst rütbeye terfi ettirildi. Bu cephede Nurettin Paşa da üst seviyede başarılı bir komutan olduğu düşünülmüş olacak ki rütbesi Korgeneralliğe (Ferik) yükseltildi.

Yukarıda belirtilen başarılı görevlere rağmen Nurettin Paşa, araştırmacılar dışında, halkın ve yeni neslin tanımadığı bir komutan olarak belgeler arasında kaldı. Nurettin Paşa, unutulmayı hak etmiş bir komutan değildir. Onu yeni nesillere

4 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983; M. Orhan Bayrak, **İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar**, İstanbul, 1979; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, 1961; Ali Rıza, **Kurtuluş ve Kurtuluş Savaşı Üzerindeki Yazılarım...**

5 Ayten CAN TUNALI, "Kurtuluş Savaş'ında Esat Efendi (İleri)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXVI, 41, 81-99, 2007.

tanıtmak ve hak ettiği şöhretini okuyucunun takdirine bırakmak için, biyografisi incelenip, “Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler” adı altında neşredildi⁶.

Nurettin Paşa, Büyük Taarruz başlamadan önce 30 Nisan 1922 günü İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi’ye yazdığı mufassal mektubunda döneme ait düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Daha sonraki yıllarda Nazmi Bey tarafından kaleme alınan Mersiyeye de ise onun millî ve manevi fikirleri teyit edilmektedir.

Nurettin Paşa, TBMM II. Dönem ara seçimlerinde memleketi Bursa’dan milletvekili adayı olmuştur. Ancak bu dönemde tek siyasî parti olan Halk Fırkası dışında bağımsız aday olmayı tercih etmiştir. Bu tercih, 6 Nisan 1923’te milletvekilliği için belirlenen Dokuz Umde’ye uymama olabileceği gibi, Halk Fırkası’nın kendisini aday göstermemesi de olabilir. Dönemin siyasetine hâkim olan Halk Fırkası, Nurettin Paşa’nın bu tavrını uygun bulmayıp, Bursa’dan milletvekili seçildiği halde mecliste “Askerlik görevinin devam ettiği” gerekçesiyle milletvekilliği kabul edilmemiştir. Bu hükme gerekçe olarak, 1908 yılında çıkarılan İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatinin 19 Kânunuevvel 1339 (19 Aralık 1923) tarihinde 320 sayılı kanun ile yapılan değişiklik⁷ gösterildi. Hâlbuki Halk Fırkası’ndan milletvekili olan birçok kişi Nurettin Paşa gibi aynı zamanda askerî görevini yürütüyordu.

Bursa’da Nurettin Paşa’dan doğan ve diğer yerlerdeki yedi eksik milletvekilliği için yapılan ikinci ara seçimlerde Nurettin Paşa tekrar Bursa’dan aday oldu ve önceki seçimden daha fazla oy alarak yeniden seçildi. Milletvekilliğinin kabulü için askerlikten emekliye ayrılan Nurettin Paşa, Halk Fırkası’na rağmen milletvekili olduğu için Fırka mensupları nezdinde istenmeyen kişi oldu. Bu sebeple Nurettin Paşa mecliste yalnız bırakıldı. Üçüncü dönem milletvekilliği seçimlerine katılmayıp, 1932’de vefat edinceye kadar sakın bir hayat geçirdi.

6 N. Fahri TAŞ, **Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, İstanbul 1997.

7 **Düster**, Tertip 3, C 4, 28. 03. 1339 tarih, Yasa No. 320. Bu kanun, seçim bölgesinde görev yapmamak kaydıyla Kalem, Şube Reisleri Jandarma, Alay, Tabur, Bölük Komutanlarına TBMM’ne üye seçilme hakkı veriyordu. Ayrıca, İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun 24. 03. 1339 günü TBMM’de görüşülmüş, (TBMM Zabıt Ceridesi, C 1, İçtima 10) 03. 04. 1339 tarihinde kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, C 28, İçtima 10, s. 143.

Sonuç

Nurettin Paşa ile ilgili birkaç konu bugün hâlâ tartışılmaktadır. Bu konular şunlardır. 1- Pontus-Rum ve Koçkiri isyanının bastırılmasında aşırı şiddet uygulaması. 2- İzmir Metropolit Hrisostomos'un öldürülmesi. 3- Dâhiliye Nazırı ve gazeteci olan Ali Kemal'in öldürülmesi. 4- TBMM'ne ikinci dönemde Bursa'dan bağımsız aday olması ve mebus seçilmesi.

1- Nurettin Paşa, Koçkiri ve Pontus-Rum ayaklanmasını bastırmak için özel olarak kurulmuş olan Merkez Ordusu komutanlığına "Seferde Ordu Komutanı Görev ve Yetkisiyle" tayin edilmiştir. Kendisine isyan bölgesinde isyanı bastırmak için her tedbiri alması için olağanüstü yetki verilmiştir. Bu yetki bölgedeki Altı ilin valiliklerine talimat verme hükmünü de taşımaktadır.

Koçkiri İsyanı 1921 yılının başından itibaren hızlanıp, bu yılın sonuna kadar devam ettiği zaman diliminde Anadolu sıkıntılı günler yaşamaktadır. Bu yıl içerisinde bir taraftan Yunan birlikleri Afyon'u ele geçirip Ankara'ya doğru ilerlerken, bu ilerlemeyi durdurmak için gerçekleştirilen İnönü Savaşları ve ardından Sakarya Muharebesinin en şiddetli günleri yaşanmaktaydı. Diğer taraftan Pontus-Rum isyanı bir devlet kurma ümidiyle şiddetini artırarak devam ediyordu. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde iç isyanların bir kısmı yeni bastırılmış ama tekrar zuhur etmesi muhtemeldi. Yeni isyanlar da bastırılmayı bekliyordu. Ruslar, Tiflis'i alıp Kafkaslarda hâkimiyet kurmaya çalışıyordu. Avrupalı ülkeler Sevr hükümlerini hayata geçirmek için aralarında anlaşamayıp Londra görüşmelerine 10 Nisan 1920 günü son vermişlerdi. Konu 18-20 Nisan 1920 tarihlerinde İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından San Remo'da tekrar ele alındı. Bu toplantılarda Türk temsilcileri yer almadı. San Remo kararlarının Osmanlı Devleti'ne duyurulmasına karar verildi. Bu kararları hayata geçirmek için Sevr Antlaşması imzalandı. Batılı ülkeler Paris ve ardından Londra'da toplanıp Anadolu'nun kaderi üzerinde fikir birliğine varmaya çalışıyorlardı. Güneydoğu Anadolu'da ise İngiliz ve Fransızların işgali devam etmekteydi. Bu genel hava içinde iç huzurun sağlanması ve dış güçlerin istismarının ortadan kaldırılması tabiatıyla temel hedef olarak ele alındı. Burada var olma yok olma mücadelesi söz konusudur. Türk milleti içten ve dıştan mengeneyle sıkıştırılmış, boğulmak üzereydi. Bu vahim ortamda konuya normal bir eylem gibi bakılmaması ve olayın kendi zaman dilimindeki şartlara göre değerlendirilmesi en isabetli olanıdır.

Koçkiri hadisesindeki olumsuzlukları ifade edenler dönemin bu bölgede iki buçuk ay görev yapan valisi Ebubekir Hazım Tepeyran ve mecliste yapılan gö-

rüşmeler sırasında konuşan mebusların ifadeleridir. Vali, konuyu tamamen şahsî ihtirasları açısından ele almıştır. Olay ile ilgili suçlayıcı ifadeler Nurettin Paşa ile olan kişisel çekişmenin ve yetki hiyerarşisinin bir ürünüdür. Bu durum ilgili kişinin hatıratında açıkça belirtilmiştir⁸. Milletvekilleri ise bu isyan ile birlikte bastırılan Pontus-Rum isyanıyla ilgili olarak bölgede tehcir yapılmış, sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Özellikle bölgede nüfuzlu olan kişilerden 56 kişi göz hapsinde tutularak seyahat etmeleri men edilmiştir. Bu kişiler, kendilerine uygulanan seyahat yasağını kaldırmak için birçok çareye başvurmuşlardır⁹. Bu uygulamaya muhatap kişiler konuyu abartarak yöre milletvekillerine iletmıştır. Milletvekilleri de seçmenlerinden gelen bu şikâyetleri mecliste dile getirmişlerdir. Ayrıca bölgede rüşvet gibi yolsuzluk yapan kişilerin cezalandırılmaları için haklarında kavuşturma açılması ve bu kişilerin bölgede nüfuz sahibi olmaları konuyu tırmandırmıştır.

Diğer bir husus ise, bölgede faaliyet gösteren Yeşil Ordu Cemiyeti'nin olumsuz çalışmalarının Nurettin Paşa tarafından Fevzi Paşa (Çakmak) ya bildirilmesi ve konunun Mustafa Kemal Paşa'ya da aktararak, 24. 01. 1921 günü Bakanlar kurulunda görüşülmesidir. Bu cemiyet başlangıçta olmasa da daha sonra Bolşevizm propagandası yapan ve Bolşevizm ideolojisini yaymaya çalışan bir yapıya sahiptir. Bu cemiyetin önemli isimlerinden biri olan Nazım Bey ve bazı milletvekilleri yargılanmıştır. "İlk olarak Merkez Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığına gönderdiği 19 Ocak 1921 tarihli tezkerede, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Tokat Mebusu Nazım Bey'in kardeşi Lütfü Bey, tarafından dağıtılan iki beyanname sureti hakkında ihbarda bulunularak bilgi istenmiştir. Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu durumu 24 Ocak 1921 tarihli tezkere ile Vekiller Heyetine bildirir. Mustafa Kemal Paşa da konuyu BMM Hükûmeti Başkanı sıfatıyla Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na havale etmiş, mahkeme ise Nazım Bey ve arkadaşlarının muhakeme edilmelerine lüzum görek BMM'den izin istemiştir."¹⁰ Anlaşıldığı üzere tehlikeli bir konuma gelen bu teşkilatın üyeleri ve içlerinde bazı mebusların da bulunduğu sorumlularını Nurettin Paşa yakalattırılıp İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne göndermiştir. Bu hâdiseye olumsuz bakan meclisteki milletvekilleri de Nurettin Paşa'nın karşısında yer alıp onu suçlayıcı ifadelerde bulunmuşlardır.

8 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1982, 2. Baskı 2009.

9 **TBMM Gizli Celse Zabıtlar**, Devre: 1, C 2 İctima, 2, 17 Kânunusani 1338 (1922).

10 E. Semih YALÇIN, "Dâhiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S XI, 32, (Temmuz 1995).

Meclis zabıtlarından anlaşılacağı üzere, Mebusların bir kısmı hükûmetin bazı kararlarına muhalif tavır takınmaktadırlar. Herhalde bu muhalif düşüncelerini açıkça beyan etmekten çekindikleri için yönetim ile ilişkili bir olumsuzluk üzerinden düşüncelerini açığa çıkarmayı tercih etmişlerdir. Koçkiri hadisesi, yönetimin aldığı bir kararın hayata geçirilmesi olarak değerlendirileceğinden, Nurettin Paşa bahane edilerek, söz konusu bu mebuslar hükûmeti tenkit etme fırsatını yakaladıklarını düşünüp bu tür bir tavır sergilemişlerdir.

2- İzmir Metropolit Chrysostomos, Atina'da eğitilip, İzmir'deki Rumları Türkler aleyhine teşkilatlandırmak için İzmir'e gönderilen İzmirli bir Başpiskopostur. Chrysostomos kendisine verilen görevi birçok teşkilat kurarak yapmaya çalışmıştır. Ancak, Nurettin Paşa'nın İzmir valiliği ve ordu komutanlığı döneminde bu faaliyetlerini sürdürmede engellemelere maruz kalmıştır. Çünkü Nurettin Paşa, "Çizmelerimizin kuncundan içeriye kan doluncaya kadar İzmir düşmana terkedilmeyecektir" biçiminde karardır. Bu sebeple araya İtilaf Devletleri devreye girip, Nurettin Paşa İzmir valiliğinden alınacaktır. Nurettin Paşa ile Chrysostomos'un bu dönemde sıkıntılı ilişkileri olmuştur. Hatta İzmir'e ilk ayak basan Yunan komutanlarını takdis edip Yunan Baş komiseri Sterghiades'e Nurettin Paşa'nın kurşuna dizilmesinden sevinç duyacağını bildirmişti. İzmir'in Yunanlılardan geri alındığı 9 Eylül 1922 günü Nurettin Paşa'yı tebrik etmeğe gelen ilk heyetin içinde de bu Chrysostomos bulunmaktaydı. Halk bu metropoliti zaten tanıyordu. Nurettin Paşa ile görüştüktan sonra dışarı çıktığında halk onu linç etti.

Chrysostomos olayına benzer birçok olay yaşanmıştır. Savaş zamanı ve sıkıntılı dönemlerde her ülkede bir değil binlerce buna benzer olay olmuştur. Bir olayın çözümünde ölüm tasvip edilecek bir eylem değildir. Ama genel amaçlar, ulvî değerler bu tür eylemleri kaçınılmaz kılmaktadır. Olay bu yönüyle değerlendirilmelidir.

3- Ali Kemal'in Millî Mücadele hareketine karşı olduğu, Kuva-yı Milliye'yi küçültücü yazılar yazdığı, hatta Mustafa Kemal Paşa için ağır cümleler kullandığı bilinmektedir. Bu sebeple hakkında idam kararı bulunmaktadır. İstanbul'dan alınıp İzmir'e getirildiğinde, Nurettin Paşa onu basın mensuplarının ve bazı komutanların huzurunda sorgulamış ve kendisine mahkemede ifade vereceği bildirilmiştir. Karargâhtan muhafızlar eşliğinde çıktuktan sonra o bölgede toplanmış olan halkın hücumuna uğrayıp linç edilmiştir. Halkın bu tepkisini gidermek için askerî birlikler olay yerine gelmiş ama vaka olup bitmiştir. Daha sıkı tedbir almak belki mümkündü. İhmal edildi veya ihtimam gösterilmedi. Bu husus ile ilgili elimizde bir belge bulunmamaktadır. Nurettin Paşa'nın Ali Kemal'i kesin öldürtme

kararı olsaydı, bu eylemi alenî olarak değil de daha usulüne uygun olarak yapabileceğini de düşünmek gerekir.

Ali Kemal'in öldürülme olayı, Kuva-yı Milliye aleyhinde olan İstanbul'daki birçok kişi üzerinde şok etkisi yapmıştır. Sıra kendilerine de geleceği düşüncesine kapılarak hemen İstanbul'u terketmelerine sebep olmuştur¹¹.

4- Nurettin Paşa, birçok asker gibi İkinci dönem seçimlerinde ikinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'nın istifasıyla boşalan Bursa Sancağı Mebusluğu için Milletvekili olmak isteyip, Bursa'dan aday oldu. Ancak bu dönemde tek siyasî parti Halk Fırkası olduğundan, Kırklareli hariç diğer mebus adaylarının hilafına o bağımsız aday oldu. 1 Kasım 1924 günü yapılacak olan ara seçimlerde HF'nın adayı Dr. Emin Bey idi. Seçimler iki dereceli olduğundan, ilk seçmenler, tamamı Halk Fırkasına mensup kişilerin aday gösterildiği ikinci seçmenleri (Müntehib-i Sani) seçti. İkinci seçmenler 236 oy ile Nurettin Paşa'nın mebus olması yönünde rey verdiler. HF'nın adayı seçimi kaybetti. Kırklareli bağımsız adayı da seçimi kazanamamıştı. Böylece Nurettin Paşa meclise tek bağımsız aday olarak gidecekti. Bu seçim sonucu, herkesi şaşırttı. Müntehib-i Saniler HF'na mensup kişilerin olması, kendi adaylarına değil de muhalif adaya oy vermeleri tereddütleri artırdı. Ama meclis, Nurettin Paşa'nın mebusluğunu "Halen askerî görevde olduğu" gerekçesiyle 17 Ocak 1925 tarihli oturumunda kabul etmedi. Hâlbuki aynı durumda diğer askerler de vardı. Onların mebusluğu kabul edilmişti. Bu karar meclisin tamamen yanlı bir tavır takındığı sonucunu doğurdu. Diğer illerdeki eksik milletvekilliği de dikkate alınarak bir daha ara seçim yapılmasına karar verildi. 5 Şubat 1925 günü yapılacak olan ara seçimlerine Nurettin Paşa, milletvekili olmasına engel olan askerî görevinden ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Nurettin Paşa Erkan-ı Harbiye'ye ve bilahare TBMM'ne verdiği dilekçe ile 29 Ocak 1925 tarihinde Yüksek Askerî Şura Üyeliği'nden emekliye ayrıldı.

Nurettin Paşa Bursa'dan tekrar aday oldu. CHF bütün gücüyle bu seçime hazırlandı. Fakat Nurettin Paşa bu seçimde daha başarılı olup 296 oy alarak yeniden seçimi kazandı. Bu ikinci seçimde, önceki seçim sonucu için gerekçe gösterilen seçim kanunu nedense uygulanmadı ve milletvekilliği kabul edildi. CHF'na rağmen milletvekili seçilen Nurettin Paşa mecliste istenmeyen kişi konumuna düştü. CHF teşkilatları her vesilede ona karşı bir saldırı gerçekleştirdi. Özellikle Şapka Kanunu ile ilgili meclise verdiği önerge sebebiyle hakarete varan telgraflar yağ-

11 Ayfer Özçelik, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah-ı Vatan Raporlarına Göre)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 9, 1992, s.23.

maya başladı. Nurettin Paşa'nın şapka ile ilgili önergesinde, Mebusların memur konumunda olmadıkları için, şapka giymemeleri gerektiği yönündeydi. Aslında Şapka Kanunu'nun genel ruhuna aykırı bir durum da yoktu. Fakat CHF'na mensup milletvekilleri Bursa seçimlerindeki yenilginin linç etme bahanesini bu olayda bulmuşlardı.

Nurettin Paşa Teğmenlik ile Korgenerallik arasında görev yaptığı 32 yıllık askerî hayatında birçok kritik görevler üstlenmiş ve hepsini başarıyla sonuçlandırmıştır. Yaptığı görevlerde kesin sonuç elde edilmesi için ilgililere çözüm önerilerinde bulunmuş, Pontus meselesinde olduğu gibi kesin sonuç alınmıştır. Tatbik edilmeyen önerileri ise daha sonraki yıllar onu haklı çıkarmıştır. İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye yazdığı mektup, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ile olan çalışmaları ve bu müftünün Nurettin Paşa hakkındaki görüşleri, adına methiye yazan Seyyid Muhammed Said'in ifadeleri onun bir vatanperver olduğunu göstermektedir. İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye 30 Nisan 1922 tarihli mektubunun bir yerinde vasiyetini belirterek "...İzmir'de inşa olunacak bir caminin kenarında iki arşınlık bir toprağa defnedilmemi, orada ceset ve ruhum ile din ve vatanın o ulvî kapısında haksız ve muhteris garba karşı manevî ve ebedî nikahban olmak isterim." demiştir.

Mîsâk-ı Millî kararlarını gerçekleştirenler ile ilgili "Yadigâr-ı Mîsâk-ı Millî" albümü yapılmıştır. Bu albümde, Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Rauf Bey, Nurettin Paşa, Muhittin, Ali İhsan, Kazım, Cevat İsmet, Sebahattin Adil, Halit, Kazım, Fevzi, Refet Paşalar ve Hasan İzzettin, Şehit Nazım Beylerin resimleri bulunmaktadır. Bu albümden de anlaşıldığı üzere, Nurettin Paşa'nın Mîsâk-ı Millî kararlarını gerçekleştiren en üst seviyedeki kişiler arasında yer almıştır.

İZMİR'İN KAHRAMAN SUBAYI SÜLEYMAN FETHİ BEY

Prof. Dr. Necmi ÜLKER*

Özellikle Batılı Merkantilist devletlerin ilgisi sonucu XVII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan İzmir, bir yüzyıl sonra Akdeniz dünyasında ticaret hacmi itibariyle en mühim bir liman şehri haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun takip ettiği, ticareti destekleyici ve toleranslı politikası da İzmir'in metropol düzeyine yükselmesine katkı sağlamıştır.

İtilaf devletleri Çanakkale'ye denizden yapmış oldukları harekât öncesinde, yani Mart 1915 başlarında İzmir Körfezi'ne küçük bir filo göndermiş, Yenikale İstihkâmı'nın göstermiş olduğu başarılı savunma sonucu İzmir'e ulaşamadan geldikleri gibi geri dönüp gitmişlerdir.

Ancak, Ege Bölgesi'nin yer altı ve yer üstü ekonomik zenginliğini bilen ve bu bölgeyi kontrolleri altına almayı tasarlayan İngiltere, Paris Barış Konferansı'nda gerekçeler göstererek İzmir ve çevresinin, Yunanlılara göre İyonya bölgesinin, Yunanistan'a verilmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. İngiltere'nin maddi-manevi her türlü desteğini alan Yunan birlikleri, 15 Mayıs 1919'da, Paris'te alınan karar gereği, İzmir'e denizden askerî bir çıkarma yapmışlardır.

İzmir'in Yunan askerî birlikleri tarafından işgal edilmesi keyfiyeti, başta İzmir olmak üzere, Anadolu'da, Türk Dünyası'nda ve Batı ülkelerinde büyük bir tepki ve infiale karşılanmıştır. Gazete yazarları, tarihçiler ve hatta edebiyatla uğraşanlar konuyla ilgili yazılar yazıp tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu anlamlı tepki aydın Osmanlı subaylarından özellikle Mustafa Kemal Paşa'dan gelmiş ve 16 Mayıs'ta Osmanlı devletinin görevlisi olarak kurmay heyetiyle birlikte İstanbul'dan deniz yoluyla ayrılarak Samsun'a doğru yola çıkmıştır.

Yunan işgali günü dipçik ve süngü darbeleriyle ağır yaralanan ve sonra hastanede şehit olan Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'le ilgili kapsamlı bir araştırma

---

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi.

sonucu Göksel Baykan'ın ortaya koymuş olduğu "Unutulan Vatan Kahramanı Süleyman Fethi Bey" başlıklı kitabı bu konuda yapılan ilk çalışmadır. Kendisi konuyla ilgili çok az bilimsel araştırma yazılarının ortaya konulmasından bahsederek konu ile ilgili eser veren yazarlardan söz etmektedir¹.

İzmir'in işgali arifesinde Osmanlı Devleti'nin vali ve askerî komutanının Yunan işgal kuvvetlerine karşı teslimiyet duyguları içinde hareket edilerek direniş gösterilmemesi emri verilmesine karşın, millî haysiyet ve askerlik şerefine yakışır bir şekilde hareket edip tepki gösteren subaylardan birisi de Süleyman Fethi Bey'dir. Bu tebliğde ortaya koymak istediğimiz amaç, İzmir'de dahi pek tanınmamış, ilgi gösterilmemiş hatta unutulmuş bu kahraman Türk subayı hakkında ve onun şehadetiyle ilgili verilmiş olan bilgiler ışığında, onu kamuoyuna tanıtmak olup, İzmir askerî ve sivil devlet yetkililerinin, sivil toplum örgütlerinin ve özellikle İzmir halkının onu yeterince tanımasını sağlamaktır. Kısacası Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'e iade-i itibarını sağlamaktır.

Süleyman Fethi Bey'in Özgeçmişi:

Süleyman Fethi Bey², İstanbul'un Üsküdar semtinin Debbaglar Mahallesi'nin Aziz Mahmud Hüdayî Dergâhı yakınındaki evlerinde 1874'de doğmuş olup babası Niğde'nin Bereketlimaden (Çamardı) nahiye merkezi olan Maden Nahiyesi eşrafından Karbanzâde Hacı İsmail Efendi'nin oğlu Mehmet İzzi Efendi'dir. Annesi ise Feride Hanım'dır. Babası Mehmed İzzi Efendi, İstanbul Eminönü Hocapaşa Mahallesi'nde bulunan tasavvuf merkezi olan Aydınolu Dergâhına 1893'de postnişin olmuş, bu görevi ise 1920 yılında kadar sürdürmüştür³.

İlköğrenimini Üsküdar Debbaglar Mahallesi'nde bulunan okulda bitiren Süleyman Fethi, 1888 yılında Fatih Askerî Rüştiyesi'ne (ortaokul) kayıt olarak 1891'de bu okuldan mezun olmuştur. Aynı yıl Kuleli Askerî İdadisi'ne (lise) gir-

1 Halit Ongan, "Süleyman Fethi Bey", **Yeni Niğde Gazetesi**, 30.05-7.06.1964 arası tefrikalar; Necmi Ülker, "Mezar Kitabelerinin İzmir Tarihi İçin Önemi ve Şehit Fethi Bey", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu**, İzmir, 1994; Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi**, Ankara, 2006; Faruk Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı ve Sonrasında Niğde**, Niğde 1998; Erdoğan Sorguç, "İzmir'in İşgali ve Kurtuluşu", **Yorum Dergisi**, Ekim 1997.

2 H. Ongan, a.g.m.'den naklen Göksel Baykan, **Unutulan Vatan Kahramanı Süleyman Fethi Bey**, Niğde, 1999, s. 1, dn. 2 ve **aynı eser**, s. 2, dn. 6.

3 N. Ülker-V. Günay-C. Telci-T.Gökçe, **İzmir'de Türk Mührü: Emir Sultan Dergâhı Haziresi Mezar Kitabeleri**, İzmir, 2008, s. 166, dn. 123; G. Baykan, a.g.e.

miş ve 1893 yılında buradaki tahsilini tamamlamıştır. Bundan sonra İstanbul Pangaltı semtinde bulunan Harbiye Okulu'na girmiş ve buradaki eğitim-öğrenimini 17 Ağustos 1896'da tamamlayıp Harbiye'den onuncu olarak başarı ile mezun olmuştur. Süleyman Fethi piyade teğmeni rütbesi alarak 1312-P.10 sicil numarası ile Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. Aynı yıl kazandığı Harp Akademisi'nden 18 Ocak 1900'de mezun olmuş ve Piyade Kurmay Yüzbaşı olarak ordudaki görevini sürdürmüştür⁴.

İlk görevini 4. Ordu 33. Nizamiye Alayı 2. Tabur 3. Bölük komutanı olarak yapmış, beş ay sonra aynı ordunun 9. Alay 3. Tabur 2. Bölüğe komuta etmiştir. Ağustos 1901'de Genelkurmay emrine görevlendirilmiş olan Süleyman Fethi Bey, 1902'de Kurmay Kıdemli Yüzbaşılığa terfi etmiştir⁵. Nisan 1902'de Menteşe Sancağı Bozüyük Bucağı Kavaklıdere'de Zımpara Madeni'ne görevli olarak gönderilmiştir. Buradaki dört yıllık görev süresinden sonra Ocak 1906'da Selanik'teki 3. Ordu 17. Tümenine Kurmay subayı olarak atanmış ve burada Ocak 1906-Mart 1909 tarihleri arasında görev yapmıştır⁶. Daha sonra İstanbul'a dönmüş ve Mart 1909'da Jandarma Dairesi'ne atanmıştır. Aralık 1909'da Askeri Şurâda görev almış ve kısa süre sonra bir önceki görevi olan Jandarma Dairesi'ne tekrar atanmıştır.

Nisan 1911'de Kurmay Yarbay'lığa terfi eden Süleyman Fethi Bey, askerlik hayatının önemli bir aşamasını oluşturan Hicaz Bölgesi'nde Hicaz Tümenine atanmıştır. Burada Mayıs 1912'ye kadar görev yapmış ve aynı ayda Cidde'ye gönderilerek Asir Harekâtında yer almıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarından itibaren Asir'de Seyit İdris'in başlattığı İdrisî Tarikatı isyanı ortaya çıkmıştır. Adı geçen isyancının amacı İngilizlerden yardım alarak Asir'in merkezi Ebha'ya kadar nüfuz alanını genişletmek istiyordu. Seyit İdris, Asir bölgesinde II. Abdülhamid saltanatı (1876-1909) sonrasında pasif direniş hareketine başlamış ve bazı Arap kabilelerini yanına çekmiş ve faaliyetini Ebha'yı muhasara altına almaya kadar genişletilmişti. Asir'deki bu harekât oradaki Osmanlı Devleti'nin otoritesini zayıflatıyor ve hükûmeti güç durumlara düşürüyordu⁷.

4 N. Ülker ve diğ., **gös.yer**; G. Baykan, **a.g.e.**, s. 19.

5 ATASE Belgelerinden naklen G. Baykan, **gös.yer**.

6 G. Baykan, **a.g.e.**, s. 20.

7 Gen. Kur. Harp Dairesi, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, VI. Cilt, Ankara, 1978, s. 394-96.

Üstlendiği görevleri hakkıyla yerine getiren Süleyman Fethi Bey, İdrisi isyanı bastırıldıktan sonra Hicaz'a dönmüş, Ağustos 1914'de Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliği Teşrifat Temsilciliği görevine atanmıştır. 14 Eylül 1915'de Kurmay Albaylığa yükseltilmiş, aynı zamanda bir önceki görev yaptığı dairenin Teşrifat Genel Müdürü olmuştur. Aynı yılın Eylül ayında merkezi Diyarbakır'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığını yaptığı 2. Ordu'nun 4. Kolordu Komutanlığına vekâleten atanmıştır. İsmet Bey (İnönü) 4. Kolordu komutanı olarak asaleten atandıktan sonra Süleyman Fethi 48. Piyade Tümen komutanlığını sürdürmüştür. Bu tümenin Kurmay Başkanı Ahmet Zeki Bey (Soydemir) olup 2. Süvari Tümeni Komutanı olarak 9 Eylül 1922'de İzmir'e giren ve Süleyman Fethi Bey'in intikamını alan komutandır⁸.

Ruslara karşı mücadele veren Doğu Cephesi Murat Mihveri'nde 1916-17 kışında sürdürülen mevzi muharebelerinde Tümen komutanı olarak başarıyla görev yapan Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey, bu görevi sırasında başta Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü olmak üzere Milli Kurtuluş Mücadelesinde birçok Osmanlı Türk subayı ile çalışmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdir ve sempatisini kazanmıştır. 1916-17 kış mevsiminden etkilenecek ağır romatizma ve siyatik hastalığına yakalanması sonucu el ve ayaklarında yarı felç durumu oluşmuş ve İstanbul'a Şubat 1917'de dönmek zorunda kalmıştır. Aynı yıl Nisan 1917'de İstanbul Umur-ı Mehakim-i Askeri Müdürlüğü'ne daha sonra da Harbiye Nezareti Teşrifat dairesinde görev almış, hastalığı ve ağrıların artması neticesinde Ekim 1917-Nisan 1918 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'da Wiesbaden Kaplıcalarında beş buçuk ay kadar tedavi görmüş, 12 Nisan 1918'de İstanbul'a dönmüş ve İzmir'e 4. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Reisliği (Askere alma heyeti başkanlığı) görevine atanmıştır. Bu görevi tarihçiler ve yazarlar tarafından kamuoyuna Askerlik Daire Başkanlığı veya Askerlik Şubesi Reisi gibi tenzil-i rütbe şeklinde verilmiştir. Oysaki onun asli görevi 4. Kolordu Asker Alma Kurulu Başkanı'dır. Gerektiği zaman da komutanlığını Ali Nadir Paşa'nın yaptığı 17. Kolordu Komutanlığı'na vekâlet etmiştir⁹.

İzmir'in İşgali ve Süleyman Fethi Bey'in Şهادeti:

I. Dünya Savaşı, aslında Avrupa'da güçlenen Almanya'yı dize getirmek ve zayıflayan Osmanlı Devleti'ni paylaşmaktır. Savaş sonucunda galip İtilaf Dev-

8 E. Sorguç, a.g.m., s. 29'dan naklen G. Baykan, a.g.e., s. 24-25.

9 G. Baykan, a.g.e., s. 28-29; N. Ülker ve Diğ., a.g.e., s. 168.

letleri Paris'te barış konferansı 30 Aralık 1918'de başlamıştır. İtilaf Devletleri ile İtalya arasında daha önce imzalanan 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurianne gizli antlaşmaları gereği Akdeniz yöresi, Aydın ve İzmir'in İtalyanlara verilmesinin kararlaştırılmasına rağmen Yunanistan, Paris Barış Konferansı'na müracaat ederek Trakya, Batı Anadolu, Adalar ve eski Pontus Rum Devleti merkezi Trabzon ve çevresinin Yunanistan'a verilmesini talep etti. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un çabaları ve uzun görüşmeleri sonucu ABD Başkanı Wilson'u ikna etmesiyle İzmir Yunanlılara verilecek ve Aydın ili de Milletler Cemiyeti adına Yunanistan yönetimine devredilecekti¹⁰.

İzmir'in Yunan birliklerince işgal edileceği haberleri 1919 yılının ilk aylarından itibaren İzmir ve Batı Anadolu'daki kamuoyunu rahatsız etmeye başlamıştı. Bunun üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti harekete geçerek 17 Mart 1919'da konuyu görüşmek üzere toplandı. Sonuçta İzmir'in işgali keyfiyetine karşı konulması ve direnilmesi kararı alınmıştır. Bu kongrede liderlik yapan İzmir Valisi Nurettin Paşa, beş gün içinde (22 Mart) İstanbul Genelkurmay Başkanlığından gelen emir üzerine görevden alınmış ve yerine Harbiye Nezaretine vekalet eden (Kambur) Ahmet İzzet Bey onun yerine göreve getirilmiştir. Ancak bu zatın hemen İzmir'e gelmemesi üzerine Süleyman Fethi Bey, 24 Şubat-29 Nisan 1919 tarihleri arasında iki ay Nurettin Paşa'nın yerine Ali Nadir Paşa gelinceye kadar 17. Kolordu komutanlığına vekalet etmiştir. Bu süre içerisinde Süleyman Fethi Bey Anadolu'daki Kızılhaç'ın gizli ve Yunanistan lehine faaliyetlerine engel olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır¹¹.

Paris Konferansında alınan kararlar gereği İzmir'i kendi şehirleri gibi gören Yunanlı askerler 12 Nisan 1919'da İzmir kordonuna gelip demir atan Averof zırhlı gemisinden keyfi olarak karaya çıkmış ve gezinti yapmaya başlamışlar ve yerli Rum halkı tarafından sevinçle karşılanmışlardır¹². Ancak, XVII. Kolordu komutanı vekili olan Süleyman Fethi Bey, Averof zırhlısından karaya izinsiz çıkan Yunan askerlerinin taşkınlık yapmalarına engel olmuştur¹³. Yunanlı askerlerin bu

10 Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Ankara, 1965, s. 53'den naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 34; Yunanistan kralı Konstantin önce İtilaf devletleri yanında harbe girmemiş ancak Başbakan Venizelos'un ısrarı üzerine Yunanistan Haziran 1917'de bu savaşa katılmıştır.

11 Yunan Kızılhaç faaliyetleri için bkz. M. Turan, **a.g.e.**, s. 38-41; G. Baykan, **a.g.e.**, s. 36.

12 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara, 1993, s. 181.

13 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimleri Kronolojisi**, Ankara, 1983, s. 31'de N. Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, 1970, s. 210 ve Gen. Kur. Başk. Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi**, C I, s. 136 eserlerini kaynak olarak göstermiştir.

hareketini İzmir'in işgalinin bir parçası gibi gören Süleyman Fethi Bey, durumu Harbiye Nezareti'ne 13 Nisan'da şifre ile bildirmiştir. Harbiye Nazırlığı görevine vekâlet eden Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Çakmak'ın bir gün sonra çektiği şifreli telgraftaki metnin aynısı şu şekildedir:

"17. Kolordu Komutanlığına (14.IV.1335/1919)

Sevabilimiz bir noktasına karşı Yunanistanlıların her hangi bir tecavüzüne kolduca kuvvetle muhalefet edilmelidir ve böyle bir emir alındığında İzmir'deki bilumum mümessillerce (yabancı devlet temsilcileri) ve vilayet-i celileye tebliğ olunmalıdır. İtalyanların teşebbüsü muvacehesinde suret-i hareket makam-ı sadr-ı uzmâdan sorulmuştur. Fakat herhalde İtalyanlara karşı mütarekenameye muhalif her hareketin protesto edilmesi, kıtaat ve memurin-i Osmaniyenin katiyen terk-i mevki etmemele-ri ve kıtaatlarımızın icabında mukabele edecek bir surette topluca bulundurulması lazımdır"¹⁴.

Bu uyarı yazısında Yunanlıların İzmir'e yapacakları olası tecavüze karşı hareket edilmesi, durumun tüm yabancı devlet yetkililerine bildirilmesi ve özellikle Osmanlı askerî birliklerinin ve memurlarının görev yerlerinden kesinlikle ayrılmaması ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra Yunan askerlerinin ve İzmirli Rumların Süleyman Fethi Bey'e karşı nefret duyguları beslemelerine sebep olmuştur.

Önceleri Harbiye Nazır vekilliği görevi yapmış sonra da İzmir'e vali tayin olunan İzzet Bey ile XVII. Kolordu komutanı olarak tayin edilen Ali Nadir Paşa İzmir'in işgalinden önce, Süleyman Fethi Bey'in yapmış olduğu uyarılara ve Fevzi Çakmak'ın yukarıdaki verilen uyarı şifresine rağmen hiçbir tedbir almamış olmaları ibret vericidir. İzmir valisi Ahmet İzzet Bey, eyyamcı ve izandan yoksun bir şahıs olarak İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin siyasetini uygulamakta herhangi bir sakınca görmemiştir¹⁵. Lloyd George'un ısrarlı çabaları ile 6 Mayıs 1919'da Yunan askerî birliğinin İzmir'e çıkması karar altına alınmış olup 12 Mayıs 1919'da I. Yunan Tümeni on altı gemi ile İzmir'de doğru yola çıkmış, İngiliz donanması da bu keyfiyete koruyucu olarak eskortluk etmiştir¹⁶. İngiliz amirali Calthrope İzmir'in işgal edileceği keyfiyetini Vali İzzet Bey ve XVII. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'ya 14 Mayıs 1919 günü bildirmiş ve Paşa da durumu aynı

14 G. Baykan, **a.g.e.**, s. 40-41; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1991, s. 312'de ATASE Arş. E.U. II. Şube D. 83 belgeye dikkat çeker.

15 Kazım Özalp, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.05.1968'den naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 43.

16 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983, s. 56-57.

gün şifreli telgrafla İstanbul'a iletmıştır. Bu vahim durumu öğrenen İzmir Redd-i İlhak Heyeti Milliye kurulu, bildiri yayınlayarak İzmir halkını işgale karşı direnmeye davet etmiştir. Ali Nadir Paşa ise tüm subayların Sarıkışla'da toplanmalarını ve işgale karşı koymaları emrini vermiştir¹⁷.

Bir Yunan Evzon Alayı 15 Mayıs sabahının erken saatlerinde Yenikalé'den körfeze giren Yunan askerini ve malzemelerini taşıyan nakliye gemileri İzmir Limanı'na demir atmışlardır. Plana göre gemilerden karaya ilk çıkarma Pasaport yani bugünkü Cumhuriyet Meydanı'ndan yapılmıştır. Diğer çıkartma da İzmir limanından olmak üzere iki koldan Yunan askerlerinin karaya çıkması gerçekleştirilmiş ve İzmir şehrinin işgali başlamıştır. İlk eylem olarak karakollara ve Sarıkışla'ya Yunan bayrağı çekilmiştir¹⁸. İzmir Rum Metropoliti Hristostomas arkasında rahiplerle Yunan işgal komutanı Albay Zafiriü'yu karşılamış ve Yunan bayrağını öpmüştür¹⁹.

Pasaport'tan karaya çıkan Evzon Bölüğü Konak'taki Sarıkışla önüne yaklaştığı sırada önde Yunan bayrağını taşıyan asker, kalabalık halk arasından atılan kurşunla ölmüş, önce dağılan askerler sonra toplanıp Sarıkışla'ya ateş açıp nöbetçileri şehit etmişlerdir²⁰. Ali Nadir Paşa'nın emri ile işgalden bir gün önce Sarıkışla'da toplanan subay ve askerlere, hasta olduğu için Köprü semtinde oturan Süleyman Fethi Bey 15 Mayıs sabahın erken saatlerinde katılmıştır. Sarıkışla'daki 250 civarındaki subay ve asker silahsız olarak eşya ve evraklarını toplamakta ve maaşlarını almakla meşgul idiler. Karşılık vermedikleri halde işgalcilerin silahla saldırılarına maruz kalmışlardır. Bunun üzerine arkasına aldığı üst düzey subaylarla birlikte elinde beyaz teslim bayrağı tutan Ali Nadir Paşa kışla nizamiyesinden dışarı çıkmıştır²¹.

Daha sonra Kışla'ya giren Yunan askerleri, tepkisiz Türk subaylarının etrafını çevirerek onlara en ağır sözlü ve fiziki hakaretleri yapmışlar, süngü ve dipçik darbeleriyle üstleri aranmış, üzerlerindeki şahsi eşya ve yüzükleri gasp etmiş, kal-

17 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 37, Belge No: 894 ve Asaf Gökbel, **Milli Mücadele'de Aydın**, Aydın, 1964, s. 73-74'ten naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 45-46.

18 Cemal Kutay, **Türk İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul, 1978, s. 10810'dan naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 48.

19 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, V. Cilt, İstanbul, 1968, s. 1793'ten naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 48.

20 A. Gökbel, **a.g.e.**, s. 79.

21 G. Baykan, **a.g.e.**, s. 50.

pakları ve rütbeleri yırtılarak ayaklar altında ezilmiş, bir kısmını da süngü darbeleriyle yaralamışlardır. Kışladaki her şey tahrip ve talan edilmiş, içinde 15.000 lira bulunan üç kasa da tamamen soyulmuş ve Yunanlıların eline geçmiştir²². Ayrıca Türk subay ve askerleri “*Zito Venizelos-Yaşa Venizelos*” diye bağırımları için zorlanmış ve emellerine ulaşmışlardır. Direnen subaylara merhamet etmeksizin birçoğunu yaralamışlar, bir kısmını da şehit etmişlerdir. Bu facia ve barbarca cinayetlere, başka bir deyişle “katliam hareketine” İzmir’in Rum halkı da katılmıştır²³.

Sarıklıla’daki teslimiyet içindeki Türk subaylarına bir grup Yunan askerince reva görülen kaba, hakaret dolu saldırılara tecrübeli ve ilkeli bir subay olan Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey de maruz kalmış, yara almış olmasına rağmen dipçik ve süngü darbeleriyle bir grup Türk subayı ile birlikte Kordon’daki Rıhtım Caddesi boyunca, limanda demir atmış olan Patris Vapuruna ve Averof zırhlısına zorla sevk edilmeye başlanmıştır. Kışlada ve yol boyunca almış olduğu 7-8 süngü darbesi nedeniyle kan kaybından yüzükoyun yere yığılmış ve onun öldüğünü sanan Yunanlılar kendisini orada bırakıp yollarına devam etmişlerdir²⁴. Ancak bu inançlı ve onurlu Türk subayı ölmemiş, İtalyanların yardımıyla Rum Hastanesine götürülmüş ve tedavi altına alınmıştır²⁵. Onu yakinen tanıyan İzmir eşrafından Karşıyakalı Süreyya İplikçi, hastaneye gelip ona yakınlık göstermiştir. Süleyman Fethi Bey kendine gelince, başucundaki Yunan Sancağını ve Haç’ı görünce; “Ben bunların arasında mı öleceğim?” diye şikâyetle bulununca Süreyya bey Hastane Başhekiminden ricada bulunarak Yunan Sancağı ve Haç’ı kaldırılıp yerine Türk sancağı konulmuştur. Bunun üzerine bu kahraman Türk subayı “Allah’ım sana şükürler olsun” cümlesini söylemiş ve 23 Mayıs 1919 Perşembe günü yani yaralandıktan sekiz gün sonra şehit olmuştur²⁶. Sonrada varislerine İstiklal madalyası verilmiş ve bir üst dereceden (Paşalık) maaş bağlanmışır²⁷.

22 M. Turan, **a.g.e.**, s. 394.

23 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 93, Belge No: 2364’ten naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 51, 55.

24 Antalya Müdaffa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir’de Neler Oldu, İstanbul 1335’den naklen G. Baykan, **a.g.e.**, s. 52-54.

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, “İtalyan Arşivi Belgelerinde İzmir’in İşgali”, **XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (Ankara: 9-13 Eylül 2002)**, C III, s. 51.

26 Fahrettin Altay, **On Yıl Savaşı ve Sonrası**, İstanbul, 1970, s. 361-62.

27 N. Ülker, **a.g.m.**, s. 100.

XVII. Kolordu Komutanı Mirliva (Tümgeneral) Ali Nadir Paşa'nın 20 Mayıs 1919 tarihli raporuna göre, "...haysiyet ve şeref ve namus-ı hükûmet-i askeriyeyi tamamen payıml eden ve şimdiye kadar tarihin kaydetmediği cinayet ve faciayı ve hakaret başlamıştır."²⁸ Bu şifreye göre işgal günündeki gerçek zayıat kesin olarak tespit edilememiş olmakla beraber, Türk subay ve askerlerinden 30-40'tan fazla şehit, 60'dan fazla da ağır ve hafif yaralı verildiği tahmin edilmiştir. Yaralılar arasında Miralay Süleyman Fethi Bey'in ismi de bulunmaktadır. Bu durum şifre raporun 5. maddesinde özetle şöyle ifade edilmiştir:

"Zayıatın henüz miktar-ı hakikisi tayin ve tespit edilememiş olmakla beraber zabitan ve efrattan otuz kırkı müteceviz şehit ve altmış müteceviz şehit ve mecruhin arasında Kolordu ahz-ı asker reisi Süleyman Fethi ve erkân-ı harbiye Miralaylarından Ali [Nadir Paşa] ve Kolordu sertabibi kaymakam [Yarbay] Şükrü ve erkân-ı harp reisi vekili Binbaşı Abülhamit Beyler dâhildir."²⁹

Şehit Süleyman Fethi Bey'in defnedildiği kabir İzmir'de oturan bir şahsın 1986 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na yaptığı müracaat sonucunda, Ege Ordu Komutanlığınca merasimle açılmış ve şehidin kemikleri 08.01.1988'de Narlıdere'deki Askeri Şehitliğe nakledilmiştir³⁰. Agora Açık hava Müzesi'ne nakledilmiş olan kabir taşlarının kırık parçaları tarafımızdan bulunduktan sonra, İzmir Arkeoloji Müzesi ile yapılan ortak proje gereği, kırılmış olan kabirin mermer parçaları birleştirilmiş ve fes'i hariç kabir taşları eski haline getirilmiştir. Ayrıca şehidin altın protez olan on bir adet (4+4+3) diş İzmir Arkeoloji Müzesi kasasında muhafaza edildiğini bizzat gördüm.

17. Kolorduda görevli iken 15 Mayıs günü gerçekleşen İzmir'in Yunan askerî işgali sırasında, beyaz bayrak çekip teslim oldukları halde, acımasızca ve hakaret edilerek dipçik ve süngü darbeleriyle şehit edilmiş olan subay ve askerler Narlıdere Askerî Şehitliği'nde medfun bulunmaktadır. Adları mermer plaketer üzerine

28 **İstiklal Harbi Arş.** KI 85, Dos. 316, Fih. 10-6, 10.7'den naklen N. Ülker, a.g.m., s. 98.

29 **İstiklal Harbi Arş.** KI 85, Dos. 316, Fih. 10-8, 10.11'den naklen N. Ülker, a.g.m., s. 199.

30 Buradan tarihten önce Ege Ordu Komutanlığında görevli Nizamettin Pasinli Paşa bana telefon ederek Süleyman Fethi Bey'in kabrinin Narlıdere Askeri Şehitliğine nakledileceğinden bahisle görüşümü sorma nezaketinde bulunmuştu. Nakl-i kabir işleminin ancak zorunlu durumlarda yapılması gerektiğini ileri sürerek kabrin ve taşlarının yerinde kalmasının ve Emir Sultan Haziresi'nin ihya edilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştim. Ek bilgi için bkz. N. Ülker ve Diğ., **a.g.e.**, s. 170.

yazılıp çimen zemine konulmuş olan Türk ordusunun mensupları şunlardır³¹: Albay Süleyman Fethi Bey, Tbp. Yrb. Mehmed Şükrü (Kolordu baştabibi), Kd. Yzb. Ahmed (Tıp eczanesi), Kd. Yzb. Hüseyin Necati, Kd. Yzb. Nazmi, Ütğm. Faik, Alay Kâtibi Fethi, Mümeyyiz Ahmed Hamdi, Mümeyyiz Nadir.

Fethi Bey'in Agora Açık Hava Müzesindeki Lahit Mezar Taşı

Dört parça beyaz mermerden yapılmış lahit biçimindeki kabirin yan taşı kabartma işlemeli olup, ayak taşına da hayat ağacı ve kılıç kabartmalı olarak bezenmiştir. Lahitin ölçüsü 173X60X48 cm.dir. Baştanbaşa ölçüsü 179X37X6,5 cm.dir. Kabirin baş taşı büyük bir ihtimalle taşınırken beş parça olarak kırılmış, ayak taşı ise dört parçaydı. İzmir Müzesi'nde yapılan İslami Eserler Koleksiyonu çalışmalarımız sırasında benim denetimim ve danışmanlığım ile müze görevlileri tarafından akm yapıştırıcı maddesi ile parçalar dikkatle bir araya konularak sergiye hazır hale getirilmiştir. Şahidenin (baştaşı) kitabesinin satır araları silmelerle ayrılmış ve sekiz pano içerisine yerleştirilmiştir. Lahidin iki kenar blok mermerleri süslemeli olup ayak taşına stilize edilmiş bir servi ve üzerinde iki taraflı lüle motifi ve hayali bezemeler olan kını içinde bir kılıç kabartma olarak işlenmiştir. Bu ayak taşı iyi bir mermer oyma ustasının elinden çıkmış, fevkalade dikkat çekici ve plastik sanat açısından estetik bir görünüme sahiptir.

Kitabenin metni on dört satırdan oluşmaktadır.

1. Hûve'l-Hayyü'l-Bâki
2. Şehîd-i muazzam Erkân-ı Harbiye Miralayı
3. Süleyman Fethi Beğ
4. merhûm ecille-i ricâl-i Kâdiriyyeden
5. Aydınöğlü Dergâh-ı şerîfnde post
6. nişîn-i îrşâd Şeyh 'İzzi Efendi hazretlerinin
7. necl-i necîbi idi. Dördüncü Kolordu-yı
8. Hümayûn Ahz-ı Asker Heyeti Reisi iken Yunan
9. İşgali esnâsında İzmir'de şehîd düşmüştür

31 Zekeriya Türkmen, **Belgelerle Yunan Mezalimi**, Ankara 2000, s. 60. Kışladan teslim alınarak yolda şehit edilen subayların adlarını havi 17. Kolordu komutanı Nadir Paşa raporunda şehit olarak adı geçen 4. Kolordu Askere Alma Dairesinden Kd. Yzb. Nazmi Bey'in adı şehitlikte yoktur.

10. Müşarünileyhin fezâil-i zâtiyesinde inzimâm iden
11. menkabe-i şehâdeti seyyîdü'l-vekâyi'
12. ve nâm-ı 'âlisi hâtıra-pirâ-yı civân ve pîrdîr.
13. li'l-lahi te'alâ Fâtîha
14. Fî 22 Şabanü'l-mu'azzam sene 1337 ve fî 23 Mayıs sene 1335

Aldığı Madalya ve Nişanlar³²

1. İftihar Madalyası
2. 3. rütbeden Osmanî Nişanı
3. 2. sınıf demir salip nişanı
4. Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası
5. Harp liyakat Madalyası
6. 2. sınıf kırmızı kart nişan madalyası
7. 3. sınıf Harp Alameti Liyakat Madalyası
8. İstiklal Madalyası

Sonuç:

Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla beraber, en kapsamlı araştırma Sayın Göksel Baykan'ın "Unutulan Vatan Kahramanı Süleyman Fethi Bey" başlıklı eseri olup 1999'da Niğde'de basılmıştır. Bu inançlı ve verilen görevleri hakkıyla yerine getiren, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü'nün takdirlerine mazhar olan, tecrübeli, ilkeli, şerefli ve vazifesinas bir Türk subayıdır. Doğru bildiği yoldan yürüyen, şartlar ne olursa olsun görevini ihmal etmeyen, üst düzeydeki amirlerine itaat ve saygı göstermekle birlikte onları tenkit etmekten çekinmeyen bir karakter yapısına sahip bir vatanseverdi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce, geleceği görüp amirlerini uyararak ancak onların lakayt davranışlarına üzülen, askerlik şerefini daima ön planda tutmuş bir Türk subayıdır. Ancak onun İzmirlilerce yeterince tanındığı ve işgal günü (15 Mayıs 1919) gösterdiği onurlu davranışının takdir edildiğini söylemek zordur.

32 G. Baykan, **a.g.e.**, s. 74.

Türk İstiklal Harbi'nin başlangıcı olarak kabul edilen İzmir'in işgali ve öncesinde üstlendiği görevlerdeki sorumluluk duygusu, millî ve manevi bilinci, görevindeki başarıları, hak ettiği madalya ve nişanları, faziletli, olgun ve dirayetli kişilik yapısı, mesleğine ve özgürlüğüne olan bağlılığı ve vatanına ve devletine karşı olan derin sevgisi onu takdirle yad etmemiz için yeterli özellikleridir.

Asıl adı Osman Nevres olan gazeteci Hasan Tahsin'in karanlık işlere karıştığını, İzmir'in işgali sırasında attığı ilk kurşunun halkı işgale karşı harekete geçirmek ve Yunan işgalci kuvvetlerine karşı direnişi sağlamak amacıyla değil, yalnızca karışıklık çıkarmak, belki de kahraman olmak amacıyla yaptığını üzerinde duran kimi araştırmacılar vardır.

Batının gelişmiş ve medeni ülkelerinde halk ve genç kuşaklar için geçmişte tarihe mal olmuş sivil ve askerî şahsiyetlerin meydanlara ve parklara heykellerini dikmek yaygın bir gelenektir. Bizim ülkemizde bu geleneğe, devleti kurmuş olan liderler dışında, yeterince itibar edilmemektedir. Konak meydanında Hasan Tahsin'in heykelinin konulması ne kadar anlamlıysa, şehit Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'in heykelinin dikilmesi o kadar elzem ve vefa örneği olmalıdır. Bu büyük bir ihmaldir. Bu konularda gayet duyarlı ve ilgili olduğumu bildiğimiz Sayın Kültür Bakanımız Ertuğrul Günay'dan, İzmir Valisi'nden, Büyük Şehir-Konak Belediye Başkanları'ndan, Ticaret ve Sanayi Odaları'ndan böyle masum bir talepte bulunmak, üzerinde özgürce yaşadığımız bu vatan toprakları uğruna canlarını vermiş olan şehitlerimize ödenmesi gereken bir vefa borcu ve kutsal bir görev olması gerektiği inancındayım.

KURMAY ALBAY SÜLEYMAN FETHİ BEY

**ŞEHİT SÜLEYMAN FETHİ BEY'İN EMİR SULTAN HAZİRESİ'NDE
BULUNAN KABRİNİ GÖSTEREN FOTOĞRAFLAR (in situ)**

Lahdin Genel Görünümü

Şâhidenin Eski Başlıksız Hali

Şâhidenin Yeni Başlıklı Hali (2012)

Şâhidenin Başlıksız Hali

Ayaktaşı-Dış Cephe

Ayaktaşı-İç Cephe

Ayaktaşı-Dış Cephe(2012)

Ayaktaşı-İç Cephe(2012)

Süleyman Fethi Bey'in Kabri

Lahdin Bulunduğu Agora Müzesi'nden Genel Bir Görünüm (2012)

15 Mayıs Şehitlerinin Kabirleri(2012)

Atatürk'ün Şehitlerle İlgili Vecizesi

Narlidere Şehitliği Giriş Kapısı

Narlidere Şehitlik Abidesi

YÜZBAŞI ŞERAFETTİN BEY VE BUHARA'DAN GELEN KILIÇ

Prof. Dr. Kemal ARI

Giriş

Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşunda adı öne çıkan; ancak süreç içinde bir biçimde belleklerden silinen ya da silinmeye çalışılan bir tarihsel kişilik olarak üzerinde durmaya değer bir öneme sahiptir. Bu kişi; Kurtuluş Savaşı'nda Süvari kolordusuna bağlı birliklerin İzmir'e doğru akınında yer almış, müfrezesinin başında ilk olarak Bornova'ya giren birliklere komuta etmiş; ardından da İzmir'e doğru ilerleyerek, yanında arkadaşlarıyla birlikte, İzmir Hükûmet Konağı'na Türk bayrağını çekerek, "İzmir Fatihî", "İzmir'e ilk giren süvari" gibi unvanların sahibi olmuştur. Bu yürüyüşün sonunda, yanında Teğmen Ali Rıza Bey (Akıncı) ve Teğmen Hamdi Efendi (Yurteri) olduğu halde; birliğin başında İzmir'de Hükûmet Konağı'na girmiş ve Hükûmet Konağı'nda hala dalgalanmakta olan Yunan Bayrağı'nı indirerek; göğsünden çıkardığı bayrağı arkadaşlarıyla birlikte göndere çekmiştir.¹ Bu tarihsel olay yalnız İzmir'in kurtuluşunu değil, Türkiye'nin emperyalizme karşı savaşında zafere ulaşmış olmasını da simgeleyen bir değer taşır.

Yüzbaşı Şerafettin Bey denince elbette, Kurtuluş Savaşı'nda bütün Türk Dünyası'nın, Anadolu ile dayanışmasını gösteren bir "Üçüncü Kılıç"tan da ister istemez, söz etmek gerekecektir. Bu kılıç -bir iddiaya göre- Buhara hazinesinden Enver Paşa tarafından seçilmiştir.² Sakarya Savaşı'nın büyük bir zaferle sonuç-

---

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

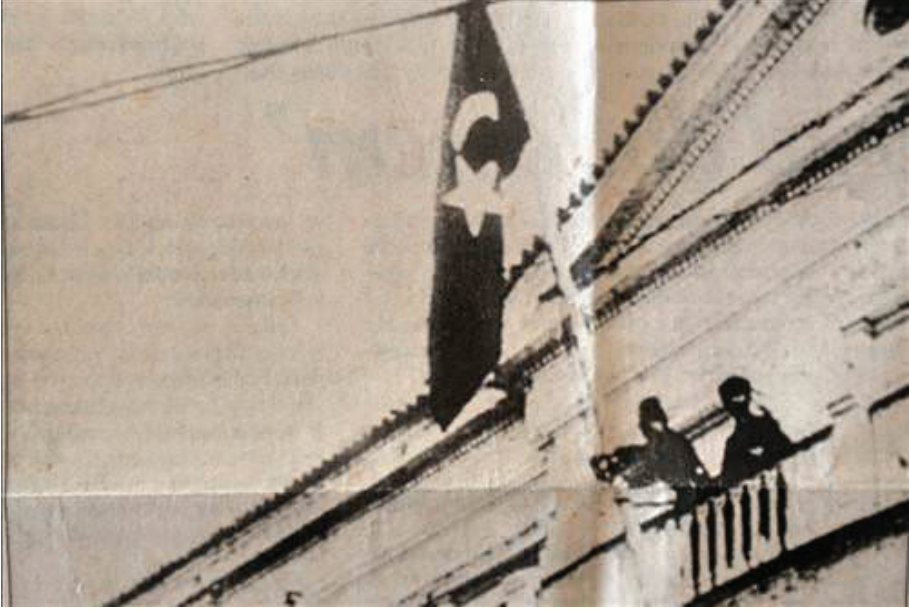
1 Ayrıntı için bkz. Kemal Arı, **Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin Bey**; Zeus Yayınları, İzmir, 2012.

2 Osman Kocaoğlu, "Rus Yardımlarının İçyüzü", **Yakın Tarihimiz**, I/9 (26 Nisan 1962), s. 293; Enver Paşa ölümünden önce, son uğradığı yerlerden biri olan Buhara'da 23 gün kalmıştı. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, III (1914-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s. 605 ve devamı.

lanmasının ardından, Anadolu'ya üç değerli kılıç gönderilmiştir. Bu kılıçlardan biri İzmir'e ilk girecek olan "Fatih" e verilmek üzere Ocak 1922'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilmiştir. Bu kılıç süvarilerin İzmir'e ilk olarak girişinden sonra, Batı Cephesi Karargâhı'nda bir değerlendirme yapılmış ve Yüzbaşı Şerafettin Bey İzmir'e ilk ulaşan ve işgalin bitişinin simgesi olan Hükûmet Konağı'na Türk bayrağını çeken kişi olarak belirlenmiştir. Bu değerlendirmeden sonra adı geçen kılıç o tarihte rütbesi "Yüzbaşı" olan Şerafettin Bey'e verilmiştir.³

3 Genelkurmay ATASE Bşk. Adına Öğ.Yb. Orhan Öcal tarafından hazırlanan resmi biyografî dosyası: **D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Yüzbaşı Şerafettin Bey Dosyası.

Yüzbaşı Şerafettin Bey

Şerafettin Bey, Trabzon Maçkalı “Bahriye” adlı bir anneden ve Kırımlı “İbrahim Bey” adlı bir babadan, 1889 yılında İstanbul’da dünyaya geldi. Çocukluğu Osmanlı’nın başkenti İstanbul’da geçti. Ailesi asker olmasını istiyordu. Önce askerî Rüştîye ve İdadi’ye, ardından da 1906’da Harp Okulu’na girdi. Bu okul, Türkiye’nin yakın tarihinde rol oynamış çok önemli isimleri barındırmış bir eğitim ocağı idi. Üç yıllık bir eğitimden sonra 1909’da Harp okulundan süvari subayı olarak mezun oldu.

Artık O, mülazım (*teğmen*) rütbesiyle ülkesinin en karanlık günlerinde ülkesi için hizmet etmek üzere askerî kıtalarda yerini almıştı.

Mezun olduğu yıllarda Osmanlı büyük sarsıntılar geçirmekteydi. Ufukta bir savaş havası vardı. İtalyanlar Trablusgarp’a musallat olmuş; Balkanlar’da komitecilik hareketleri artmış; başta Yunanistan olmak üzere Balkan Ülkeleri, Osmanlı Ülkesine karşı bağlaşma eğilimine girmişlerdi. Rusya sürekli olarak

Balkan Ülkelerine nüfuz ediyordu. Onların Ortodoks olmaları nedeniyle koruyucu rolüne soyunmuş ve kışkırtma politikası izliyordu. Ermeni komiteciliği başta olmak üzere, azınlık hareketleri hız kazanmıştı. Osmanlı Devleti ise, 1908’de ilan edilen Meşrutiyet rejimi ile bir özgürlük havasına kavuştuğunu sanırken, ardı arkası kesilmeyen siyasi çekişmelerin ve kalkışmaların odağı haline gelmişti. Sultan II. Abdülhamit’in de tahttan indirildiği o yıl, İttihat ve Terakki Cemiyeti bir diktatörlük havası içinde, ülkenin kaderine el koymuştu. “Makedonya Kahramanı” olarak bilinen Enver Paşa, yeni dönemin en güçlü kişilerinden birisiydi. Olumsuzluklara karşın, İttihat ve Terakki Cemiyeti başta ordu olmak üzere, pek çok alanda ıslahat girişimlerinde de bulundu. Bu süreçte Türk-Alman yakınlaşması hız kazanmış orduda Alman doktrinine dayanan bir eğitime eğilim artmıştı⁴.

İşte bu karışık günlerde Şerafettin Bey aktif askerî hizmetine başlamıştır. İlk görevi, Numune Süvari Alayının 4. Bölüğü’ndeydi. 1909-1911 tarihleri arasında üç yıl boyunca süvari komutanı olarak bu birlikte görev yaptı. 1911’de İtalyanlar Trablusgarp’a saldırmışlardı. Kısa bir süre o da Trablusgarp’a geçerek, orada İtalyanlara karşı savaştı. 1912’de Süvari Tatbikat öğretmeni oldu. Ardından, 15. Piyade Tümeni’nde görev aldı ve spora düşkünlüğüyle bilinen V. Murat’ın torunu Şehzade Osman Fuat’ın yaverliğini yaptı. Bu görevi sırasındaki üstün başarısından dolayı, Şehzade Osman Fuat, Şerafettin Bey’e bir saat armağan etti. Bu saati Şerafettin Bey, yaşamının en önemli anlarından birisi olarak sakladı.⁵

O, süvari öğretmeni olduğu sıralarda, aralarında uzlaşan Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti’ne karşı büyük bir saldırı başlattılar. Son derece kanlı, çetin geçmiş ve geniş bir alana yayılmış olan bu savaşta, Osmanlı Devleti başta habereleşme, iase ve ikmal sıkıntıları nedeniyle büyük bir yenilgi aldı. Hızlı bir çekiliş başladı. Bu çekiliş, Osmanlı tarihinin en kara sayfalarını oluşturdu. Bulgar Ordusu, onur kırıcı biçimde, İstanbul önlerine kadar ilerleyince, Osmanlı’nın başkenti İstanbul’da büyük bir telaş kendini gösterdi. Bulgar Ordusu’nun İstanbul’a girmesi bir an meselesiydi. Bu bir anlamda Osmanlı Devleti için “*tarihin sonu*” anlamına gelebilirdi. Bütün Balkan toprakları elden çıkmış, büyük insan yığınları bir sel gibi Balkanlar’dan sökülümüş, büyük dalgalar biçiminde İstanbul’a doğru geliyordu. Her şeyin bittiğinin sanıldığı bir anda, Osmanlı Ordusu umul-

4 Konunun ayrıntısı için örneğin bkz. Aydemir, **a.g.e.**

5 Kemal Arı, **a.g.e.**, s.76.

madık bir yığınak yaparak, İstanbul'a giden yolları tuttu. Ardından Bulgarlara karşı büyük bir saldırı başlattı. Şerafettin Bey de birliğinde, süvari olarak 1912'de Çatalca'daki çetin muharebelerde savaştı. Bulgar Ordusu, Edirne'nin batısına atılırken, Bulgarları takip ederek, Meriç'e doğru yürüyen ordunun içinde O'da vardı. Türk Ordusu'nun düşman kuvvetlerini Meriç'in doğusundan batısına attığı bu büyük saldırıda Şerafettin Bey, önce Gelibolu muharebelerine katıldı ve üsteğmen oldu. Ardından Lüleburgaz ve Bolayır'ın kurtarılmasında Bulgar Ordusu'na karşı savaşanlardan biri de O idi. Bu arada, kısa süre binicilik mektebinde muallimlik (öğretmenlik) de yaptı.⁶

Savaşların ardı arkası kesilmiyordu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını, Birinci Dünya Savaşı izledi. Büyük devletlerin her birinin kendine göre hedefleri ve tezleri vardı. Sürekli uzlaşmalar ve bağlantılar yapılıyor, dengeler her an değişebiliyordu. Osmanlı Devleti ise, Enver Paşa'nın elinde kendini büyük bir düşe kaptırmış bulunuyordu. Sözde, Büyük Turan kurulacaktı. Bu hedef, Almanya'nın yanında İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelere karşı savaşarak, eski toprakların elde edilmesi ve Türk dünyasının kurtarılıp, birleştirilmesiyle sağlanacaktı. Bu düş, bir oldu-bitti ile uygulamaya konuldu. Osmanlı Orduları; Kafkasya, Irak, Suriye, Süveyş Kanalı ve Galiçya gibi pek çok cephede savaşmak zorunda kaldı. Bu cephelerden biri de Çanakkale Cephesi'ydi. Şerafettin Bey, 1915'te Çanakkale'de Seddülbahir ve Kirte kara savaşlarında, İngiliz-Fransız ortak gücünün karşısına dikilen Türk süvarileri arasındaydı. Onurlu direnişini her Türk askeri gibi büyük bir özveriyle o da yaptı. Ardından başka cephelere koştu. 1916'da Romanya'da Dobruca; 1917'de Irak'ta Bir'üs-sebi Muharebelerine katıldı. Aynı yıl rütbesi yüzbaşılığa yükseltildi. Artık O, Yüzbaşı Şerafettin'di. Sonraki yıllarda rütbesi yükselmesine karşın, belleklerde O hep Yüzbaşı Şerafettin olarak kaldı ve bu şekilde anılıp ünlendi. Süreç içinde bu isim Kurtuluş Savaşı'nın simgesi olan "Üçüncü Kılıç"la birleşerek, yeni bir anlam kazandı.⁷

Üçüncü Kılıç

Üçüncü Kılıç, Sakarya Savaşı'ndan hemen sonra, Buhara'dan getirilen ve İzmir'e ilk olarak girecek İzmir fatihine vermek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya

6 Genkur. ATASE Bşk., bkz. Aynı dosya.

7 Bkz. Aynı dosya...

teslim edilmiş olan kılıçtı. Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca, Sakarya Savaşı'ndan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi ile resmi bir ilişkiye geçmek istiyordu. Bu amaçla Buhara tarafından bir heyet oluşturularak Anadolu'ya gönderildi. Buhara'dan gelen heyet, İnebolu'ya deniz yoluyla gelmiş ve buradan karayoluyla Ankara'ya hareket ederek 7 Ocak 1922 günü Ankara'ya ulaşmıştı. Heyete o yıllarda öğretmenlik yapan ve sonradan Türkiye'nin önemli tarihçilerinden biri olan Enver Behnan (Şapolyo) Bey rehberlik etti. Enver Behnan Bey, heyetin yanında getirdiği armağanları görme imkânı buldu. Gelen, Heyet Başkanı Recep Bey bu armağanlardan üç kılıçtan birinin, büyük Türk Emiri Timur'a ait olduğunu söylemekteydi.⁸ Kılıçların yanı sıra yine Timur'a ait olduğu söylenen bir Kur'an-ı Kerim ve deriden yapılmış kalpaklar bulunuyordu. Bir yaylı at arabasıyla Ankara'ya gelen heyet üyeleri, yanlarına armağanları alarak, Büyük Millet Meclisi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiler. Bu görüşmede Heyet Başkanı Recep Bey, Buhara Cumhuriyeti'nin iyi dileklerini iletmıştır. Mustafa Kemal Paşa da heyet tarafından kendisine emanet edilen Kur'an-ı Kerim ve kılıçları kabul ettikten sonra bir konuşma yaptı. Bu konuşma, o dönemde Ankara Hükûmeti'nin yarı resmi yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde yer almıştır.⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptığı bu konuşmasında Buhara Halk Şuraları Cumhuriyeti halkının ve hükûmetinin Yürütme Kurulu ve Bakanlar Şurası adına gelen muhterem heyete Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti adına "*hoş-amedî*" eyliyordu. Ardından da "*Buharaluların milletimizle irki ve dini revabıtı/(bağlantısı) açıktır*" diyordu. Ona göre bu bağların o zamana dek faaliyet alanına geçmesine, istilacı ve zalim güçlerin varlığı neden olmuştu. Paşa burada, bir parça da diplomasi gereği, Türk-Sovyet yakınlaşmasını düşünerek ve Sovyetler'in de bir parça Batı kapitalizmine karşı savaşmasına vurgu yaparak; "*Şark İnkılab-ı Kebiri*" (Bolşevik Devrimi) ne değiniyordu. Bu büyük devrim, Kahraman Türk Ordusu'nun da büyük bir iftiharını kazanmıştı. Bu büyük olay, mazlum doğuluları günden güne sağlamlaşan bağlarla birbirlerine kenetlemişti.¹⁰

Paşa heyetin önünde konuşmasına şöyle devam ediyordu:

8 Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Üç Kılıç", **Türk Kültürü**, IV/ 37, s.85.

9 **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Ocak 1922; **Anadolu'da Yenigün**, 8 Ağustos 1922, **İkdam**, 10 Eylül 1922.

10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, Ankara, 1981, s.30.

“Her ulusun kendi yazgısını kendisinin belirleyeceği hakkını, yalnız kuramda değil, eylemde de tanıyan Rusya Devrimi'nin bir parçası olan bağımsız Buhara Şuraları temsilcilerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başkanı sıfatıyla hükûmetinize teşekkür ederim...”¹¹

Mustafa Kemal Paşa, “Buhara abalisinin, Türkiye'deki Türk ve Müslüman kardeşlerine” armağan olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim ile Türkiye Halk Ordusu'na bir takdir ve tebrik nişanı olarak gönderdiği kılıcın; iki önemli yadigâr (*hatıra*) olduğunu belirtmişti. Bu iki değerli yadigâr, dine ve Tanrı'ya hizmet eden gücü temsil ediyordu¹².

Mustafa Kemal Paşa heyetin başkanı Recep Bey'e hitap ederken devam ediyordu:

“Bu emanetleri elinizden alırken, kalbim heyecan ile dolu. Halkımız ve ordumuz, uzaklardaki kardeşlerimizden gelen teşciat ve tebrikat nişanelerinden şüphesiz çok mütebassis ve mesrur (duygulu ve mutlu) olacaklardır. Dındaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek, bu kitab-ı mukaddesi (kutsal kitabı) millete, seyf-i muazzezi (kutsal kılıcı) de İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan millî ordumuz, inşallah pek yakında bu kılıcı da kazanmış olacaktır”¹³.

Türk Süvarilerinin İzmir'e Yürüyüşü ve Yüzbaşı Şerafettin Bey

Sakarya Savaşı, Türkler için bir kader noktası olmuş, bir ölüm kalım savaşı niteliği almıştı. Sonunda bu savaşta Türkler, üstün gücü olan Yunan Ordusu'nun ilerleyişini durdurmuş ve geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Bu büyük zafer Türk halkına olduğu kadar, ezilen uluslara da büyük bir sevinç ve coşku kaynağı oldu. Yüzbaşı Şerafettin Bey de ulusunun bu büyük savaşındaki yerini aldı. Sakarya Savaşı'nın bitiminden sonra O, 14. Süvari Alay Komutan Muavinliği ve 1. Süvari Tümeni, 1. Şube Müdürlüğü, 4. Süvari Alay Komutan Muavinliği görevlerini yaptı. Bu sırada henüz otuz üç yaşındaydı¹⁴.

Türk Ordusu, işgalci güçleri “vatanın harim-i ismeti” denilen Anadolu'dan kesin olarak atmaya kararlıydı. Sakarya Savaşı'ndan sonra bu amaçla Büyük Taar-

11 **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Ocak 1922; yine **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.30.

12 **Hakimiyet-i Milliye**, aynı sayı; **a.g.e.**, s.30.

13 **Hakimiyet-i Milliye**, aynı sayı, **a.g.e.**, s.30.

14 Genkur.Atase Bşk. Aynı dosya; Arı, **a.g.e.**, s.83.

ruz gerçekleştirildi. 26 Ağustos günü başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos günü en önemli evresini tamamlamış bulunuyordu. Bu evrede Yunan Ordusu'nun asli unsurları yok edildi. Artık nefes nefese İzmir'e yürüyüş başlamıştı. Yunan Ordusu geçtiği yerlerin pek çoğunu yakıp yıkıyor; Anadolu'yu harabeye çeviriyordu. Türk süvarileri sanki yarış edercesine, bir an önce İzmir'e ulaşma emrini almışlardı¹⁵.

Başta süvariler olmak üzere Türk Ordusu, kaçan Yunan Ordusu'nu amansız bir takibe aldı. Bu takip harekâtında Yüzbaşı Şerafettin Bey, Fahrettin Paşa'nın (Altay) komutasında hareket eden süvari kolordusunda, 2. Süvari Tümeni'nin 4. Süvari Alayı'nda Komutan Muavinliği görevi yapmaktaydı. İzmir'e doğru süvarilerin ilerleyişi sırasında bir süvari bölüğüne komuta etmekteydi. Bu takip harekâtının son evresinde Belova, Kula ve Salihli cephesinde bölüğü düşmana karşı kahramanca savaştı. 8 Eylül günü süvariler Manisa'ya girdiğinde onun bölüğü ilerleyen unsurların arasında bulunuyordu.¹⁶ Kent, yakılıp yıkılmış büyük bir harabeye dönmüştü. Artık Türk süvarilerinin İzmir'e girişi anlık bir işti. İkinci Tümene bağlı 20. Alay, İzmir'e yürüyen birliklerin en önündeydi. Manisa'yı İzmir'e bağlayan Sabuncubeli'de ilk kez görünen birlikler arasında Yüzbaşı Şerafettin'in birliği de bulunuyordu. Onun birliği, alaya pişdarlık (öncülük) görevi yapmaktaydı.¹⁷

9 Eylül günü sabahın erken saatlerinde, Bornova tepelerinde üstlenmiş olan öncü Türk süvarileri, kente girmek için sabırsızlanıyorlardı. Bir an önce İzmir'e girmek, güzel İzmir ile kucaklaşmak ve Al Sancağı İzmir'de göndere çekmek; yıllardır özlemine çektikleri bir tutkuydu. Buhara Cumhuriyeti'nin, İzmir'e ilk giren fatihe vermek için Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettikleri kılıca sahip olma duygusu yüreklerini yakıyordu. İkinci Fırka'ya bağlı 20. Alay, İzmir'e yürüyen birliklerin en önündeydi. Bu alayın öncü bölüğü Yüzbaşı Şerafettin'in komutasındaydı. O da pek çok arkadaşı gibi, yüreği yanarak, bir an önce Kordon'a, Konak Meydanı'na ulaşmanın heyecanını içinde duyuyordu. Sabahın ilk saat-

15 Ayrıntı için bkz. **a.g.e.**, s.80-152 ve devamı.

16 **30 Ağustos Hatıraları**, Cumhuriyet yay., İstanbul, 2000; ayrıca bkz. Ari, **age.**, s.121-124; ayrıca şurada: **Saday-ı Hak**, 9 Eylül 1922.

17 **ATASE Arşivi**, Kls. 2355, Dos.2, Fih. 1-26; ayrıca bkz. **Türk İstiklal Habri, II (Batı Cephesi)**, 6/3.kitap (Büyük Taarruz'da Takip Harekatı), Gnkur. yay., Ankara, 1995; s.172; yine Ari, **age.**, s. 192-197; "Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları", **DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Arşivi**, Yüzbaşı Şerafettin Dosyası.

lerinde başında bulunduğu bölük, başka bir bölükle birleştirilerek bir müfreze oluşturuldu ve bu müfreze komuta etme yetkisi de Yüzbaşı Şerafettin Bey'e verildi. Bu müfreze "Pişdar"/ Öncü güç olarak seçilmişti. Yüzbaşı Şerafettin Bey, müfrezesinin başında Manisa'yı İzmir'e bağlayan Sabuncubeli'nden aşağı indi. Hedef, İzmir'e yürüyüşte önlerinde bulunan Bornova'yı işgalden kurtarmaktı. Bornova'ya girişlerinde kimi küçük direnişlerle karşılaştılar. Ancak, Yüzbaşı Şerafettin Bey müfrezesi bu karşı koymalara pek aldırmaz etmedi ve Bornova Hükûmet Konağı'na girilerek bu güzel ilçe kurtarılmış oldu.¹⁸

Ancak Türk müfrezesi Bornova'da fazla oyalanmadı. Yüzbaşı Şerafettin Bey, Bornova'nın kurtarıldığını belirten bir telgrafı kaleme aldıktan sonra, müfrezesinin başında hızla İzmir'e doğru hareket etti. Bu anları sonradan kaleme alan Şerafettin Bey, bu ilerleyişi Bornova-Halkapınar üzerinden, *"silah arkadaşlarıyla beraber baştan aşağı muhasım olan"* O kente yürüyüşe benzetmekteydi. Bornova istasyonundan, şoseyi izleyerek İzmir üzerine hareket ettiği sırada, Alay Kumandanı Filibeli Kaymakam Reşat Bey emrine bir bölük daha gönderdi. İzmir şosesinde iki bölüğüyle birlikte yürüyüş halinde bulunurken, bağlardan ve bahçelerden ara ara ateş yağmuruna tutuluyorlardı. Türk süvarileri ise üzerlerine çevrilen ve sinsice boşaltılan mermilere aldırmaz etmeden yürüyüşlerine devam ediyorlardı. Mersinli'de, Karşıyaka'dan İzmir'e giden bir Yunan kolu ile karşılaştılar. Ufak bir duraklamanın kötü sonuçlar doğuracağını düşünen Yüzbaşı Şerafettin Bey birliğiyle, Yunan kolunu yarıp geçti. Elleri silahları olan Yunan erleri şaşırmışlar, evlerin ve duvarların arkasına ya da kendilerine göre güvenli yerlere saklanıyorlardı. Bu arada Şerafettin'in atına bir mermi isabet etmiş ve atı ölmüştü. Hemen atını değiştirdi ve yürüyüşünü sürdürdü. Bu Yunan kolu, bir Yunan piyade taburu idi ve sonradan arkadan gelen Binbaşı Atıf Bey kumandasındaki 13. Süvari Alayı tarafından esir alındı. Yüzbaşı Şerafettin Bey ve birliği, hiç bir engelde oyalanmadan ve tehlikelere önem vermeden, atlarının sırtında dörtnala ilerliyorlardı. Bir an önce İzmir'e varmaktan başka bir düşünceleri yoktu. Halkapınar'a doğru akarlarken bir baskına uğrama tehlikesine karşı önlem almış; birliğinin önüne, ellerinde tüfekleri, koşarak ilerleyen sekiz er yerleştirmişti. Bu noktada Yüzbaşı Şerafettin'in sezgileri doğru çıkmıştı. Tuzakoğlu Un Fabrikası'nın önlerine geldiklerinde, bölüğü yoğun bir ateş al-

18 Naci Gündem, **Günler Boyunca: Hatıralar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, s.38; **Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları**, aynı dosya.

tında kaldı. Müfrezenin önünde ilerleyen sekiz erden üçü bir anda cansız, biri de ağır yaralı olarak yere yuvarlandılar. Daha sonra yaralı askeri de şehit olan Yüzbaşı Şerafettin kendi notlarında anlattığına göre, bir an için şehit askerlerine dikkatle baktı: Şehit erlerin üçünün de başları İzmir'e dönüktü ve sanki bir an önce İzmir'e girilmesini vasiyet ediyorlardı. Yüzbaşı Şerafettin bu manevi duruştan çok etkilenmişti. Hiç bir şaşkınlığa meydan vermeden hızlı karar vermek ve hareket etmek gerektiğini düşündü. Derhal, Tuzakoğlu Un Fabrikası'nı birliğiyle çevirdi; binanın içine girildi; ama baskını düzenleyenler, çevredeki bağlık araziden yararlanarak kaçmayı başarmışlardı.¹⁹

Birliğin başında, Punto (Alsancak) üzerine doğru yürümeye ve bu noktadan İzmir'e girmeye karar verdi. Sağ kalan dört yaya askerini atlara bindirdi. Bölüğünün başına geçti; doludizgin ve yalınkılıç, seksen kişilik bir kuvvetle Punta'ya doğru yıldırım hızıyla akmaya başladı. Punta İstasyonu'nda Yunan kuvvetleri tarafından bir savunma hattı kurulmak istenmişti. Burada kısa bir çatışmadan sonra düşman yenilgiye uğramış ve Türk kıtaları İzmir'e dâhil olmuşlardı. 9 Eylül gününün saat 10.30'unda olan bu çatışmadan sonra, artık Türk askerleri İzmir kentine fiilen ayak basmış oluyorlardı. Bu çatışmalardan doğan kısa bir oyalanmadan sonra Yüzbaşı Şerafettin yeniden müfrezesine "kılıç çek" ve "dörtöl" emri verdi. Bu durum karşısında düşman şaşırılmış, köşe bucağa gizlenmiş olanlar yılgın biçimde oraya buraya dağılmışlardı. İzmir'in fatihleri atlarının sırtında rüzgâr gibi yollardan geçiyorlardı. Punta İstasyonu'nun köşesine geldiklerinde karşılıklarına bir İngiliz Amiralî çıktı. Yanında yaveri de olan bu amiral, tercümanlık yapan Binbaşı Atıf Bey aracılığıyla, yabancıların ekonomik çıkarlarına zarar verilip verilmeyeceğini soruyordu. Kordon'a gemilerden silahlı bir vaziyette Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan bahriye askerleri çıkarılmış, kendilerine göre önlem almışlardı. Yüzbaşı Şerafettin Bey, arkadan gelen birliklerin de görev alması sonucu, bu bahriye gücüne gerek kalmayacağını, güvenliğin kendilerince sağlanacağını söyledi.²⁰ Ardından da müfrezesiyle birlikte ilerleyişine devam etti. Kordonda ilerlerken, yabancılara ait bu müfrezeler kendi-

19 **İkdam**, 19 Eylül 1922; Ari, **a.g.e.**, s.214-216; **Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları**, aynı dosya.

20 **Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları**, DEÜ Atatürk İlkeleri...; bkz. Kemal Ari, "Büyük Taaruz'da Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay. Haz. Doç. Dr. Hakan Uzun, Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 333-350.

sini ve bölüğünü selamlıyorlardı. Evlerden ve sokaklardan yoğun bir alkış tufanı yükseliyordu. Yüzbaşı Şerafettin Bey, elinde silahı bulunan sivil Rumlara, savaş kaçkını Yunan erlerine silahlarını denize atmalarını söylüyor; onlar da atıyorlardı. Artık İzmir'e girilmişti. En önde Şerafettin Bey, onun yanında Emir Zabiti Mülazım Hamdi Efendi ve dördüncü alaydan Mülazım Ali Rıza Efendiler bulunuyorlardı²¹.

Süvariler nefes nefese idiler. Körfezin sularında oynaşarak duran gemiler ve sandallar hınca hınç insan doluydu. Müttefiklere ait gemiler, Türk süvarilerini selamlayan sirenler çalıyor; güverteye dolmuş yabancı askerler atlarının üzerinde dik yürüyüşüyle göz kamaştıran Türk askerlerini alkışlıyorlardı.²² Pasaport'a yaklaşmışlardı. Bir manga İngiliz deniz askeri yürüyüş halinde olan Türk süvarilerini selamlamak için tören duruşuna geçmişti. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa bu yürüyüşü, Türk asaletinin en parlak bir örneği olarak görüyor ve yorumluyordu. Ona göre; bu yürüyüş, onu izleyenlerin bakışlarında imrenilecek duygularla görülmüş ve algılanmıştı. Binlerce düşman askeriyle, silahlı sivil Hıristiyan ve Rum-Ermeni çetelerle dolu olan İzmir adım adım Türk askerlerinin denetimine giriyordu²³. Özellikle yabancılar ve Levantenler; yine son dakikaya dek Türk Ordusu'nun büyük zaferine inanmak istemeyenler, gözlerinin önünde hiçbir ulusun kolay kolay gösteremeyeceği tam bir özgüven ile yürüyen bu süvarileri o denli mükemmel bir zindelik içinde görüyorlar, gözlerine inanamıyorlardı. Yüzbaşı Şerafettin ise bu yürüyüşteki olgunluğu; mutlaka ve mutlaka ve her neye mal olursa olsun kesinlikle İzmir'e "*ilk olarak*" girmeye karar vermiş olmalarına bağlıyordu. Bu hem kendileri hem de ulusları için önemliydi.²⁴ Gerçekte güçleri azdı; kentin içinde ve dışında olan düşman güçlerinin oranı ise kıyaslanamayacak ölçüde çoktu. Ancak düşmanın manevi gücünün olmadığını da gözleriyle görmüşlerdi. Sırf düşmanın gelip bedenlerine ve ruhlarına yansıyan dehşet duygularını artırmak için Türk süvarileri kılıçlarını çekmişlerdi. Önlerine düşman askeri çıktığında, bütün dehşetengiz ses tonlarıyla "*At silahı!*" diye uyarıyorlardı. Onları böylesine celallenmiş, gur sesiyle haykırarak gören Yunan askerleri sanki hipnotize olmuş, bütün direnç yeteneklerini yitirmiş ve bu emre tabi olmuş gibi

21 *Akgün, İzmir'in Kurtuluşu*, Jandarma Matbaası, 1925, s.19.

22 Bkz. *Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları*.

23 *Aynı notlar*.

24 *Aynı notlar*.

derhal donup kalıyorlar ve istenilen şeyi yapıyorlardı. Sanki o an, her şeyi baştan kabullenmiş gibi halleri vardı. Dünya başka, âlem bir başkaydı; oyun bozulmuş, ezilenler ölmediklerini göstermişlerdi. Kendi güçleriyle adım adım gerçekte kendilerinin olan haklarını kimseye, hiçbir güce boyun eğmeden geri alıyorlardı. Türk süvarilerinden kimileri hemen atlarından bir çırpıda iniyor, yere atılan silahları kucaklayıp denize atıyorlar; ardından atlarına yeniden sıçrayıp, arkadaşlarına yetişiyorlardı. Bir mitolojik trajedi sanki İzmir’de Kordonboyu’nda, yerli yabancı tanıkların gözleri önünde sahneye konmuş gibiydi. Yunanlılar gerçekte, yalnızca maddi güç olarak değil, ruhen de teslim olmuş, yenilgiyi içselleştirmiş, kanıksamış ve bunun gereğini yapıyor gibiydiler. Silahlarını hiçbir direnç göstermeden teslim eden Yunan askerleri bir avuç Türk süvarisine cesaretlerini toplayıp ateş edemiyorlardı. Şerafettin Bey’e göre bu sahne; binlerce Yunanlı, Rum, Ermeni arasından duraksamaksızın dörtlü yıldırım gibi geçip giden Türk asker ve subaylarının o dakikadaki cesaret ve kahramanlıkları betimlenemeyecek ölçüde yüksek bir tablo biçimini alıyordu²⁵.

Süvariler başlarında komutanları Yüzbaşı Şerafettin Bey olduğu halde, hat boyunca uzanan rıhtım üzerinden tırıs kalkmış atlarının üzerlerinde ellerinde kılıçları ilerliyorlardı. Kalabalık ezici bir hal almıştı. Süvarilerin yönü Pasaport İskelesi’ne doğruydu. Bir solukta Konak Meydanı’na çıkmak, Hükümet Konağı’na ve Sarıkışla’ya ulaşmak, Türk Bayrağı’nı Hükümet Konağı’nda göndere çekerek, kentin teslim alındığını bütün dünyaya duyurmak amacını güdüyorlardı. Geçtikleri yol boyunca ara ara Fransız, Amerikan ve İtalyan deniz müfrezelerine rastlıyorlar; askerce selamlaşmanın dışında başka bir eyleme yönelmiyorlardı. Yabancı müfrezeler ve deniz yüzeyinde kaynaşan gemiler Türk süvarilerini selamlıyorlardı. Gemilerde İzmir’den ayrılmak, adalara ya da Yunanistan’a geçmek isteyen sivil mülteciler, firari askerler; diğer ülkelere ait gemilerin personeli güvertelere dolmuş, bağırış çağırış arasında Türk süvarilerinin geçişini izliyor; kimi gemiler siren çalarak selam veriyorlardı. Süvariler bu tablo içinde Pasaport İskelesi’nin önüne geldiler.²⁶

Türk Süvari Müfrezesi tam Pasaport İskelesi’nin önüne gelmişti. Kalabalığın arasından birden belinde kayışı ve kasaturası, elinde silahı ve bombası olan

---

25 Aynı notlar...

26 Aynı notlar...

bir Rum çete üyesi karşısına çıktı. Süvarilerinin başında olan Yüzbaşı Şerafettin atının dizginlerini çete üyesine doğru kırdı ve silahlarını atmasını söyleyerek uyardı. O ana dek, karşılaştığı her silahlı kişi, bu emre uymuştu. Ancak bu çete üyesi Rum elindeki silahlarını yere atmadı. Rum'un elindeki bombayı kendi üzerine atacağını anlayan Yüzbaşı Şerafettin elinde kılıcını sallayarak, atının dizginlerini gerip, silahlı ve bombalı Rum çeteye doğru hamle yaptı. Ön ayaklarını şaha kaldıran atı, Yüzbaşı Şerafettin'i bir anda hedef olmaktan çıkarmıştı. Buna karşın Rum çete üyesi bir anda elindeki bombayı kendisini uyaran Yüzbaşı Şerafettin'in üzerine fırlattı. At şaha kalktığı için, bomba Yüzbaşı Şerafettin'e değmedi; atının ayaklarının altına doğru yuvarlandı. Ardından da atın ayaklarının altında büyük bir gürültüyle infilak etti. Zavallı at kişneyerek kanlar içinde yere yuvarlandı, Yüzbaşı Şerafettin atının üzerinden kenara doğru savruldu. Atın karnı parça parça olmuş, kanlar içinde kalmıştı. Atının üzerinden kenara savrulan Yüzbaşı Şerafettin de kanlar içindeydi. Son bir hamle ile kendini korumak istemişti; kılıcıyla ileri doğru atılmıştı ancak patlayan bomba, kendisini korumasına engel olmuştu. Kordon'da Nal Seslerinin yerini, şimdi haykırışlar, bağırışlar, kargaşa ve koşturmalar ortasında kan lekeleri almış; Kordon kana bulanmış; Pişdar Yüzbaşı Şerafettin Bey, kanlar içinde kalmıştı...²⁷

Kendisine yakın bir yerde, hemen ardında bulunan 3. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nuri Bey'in de atı bombanın şarapnellerinden küçük bir yara almıştı; ancak bu yara önemsizdi... Ortalık karışmıştı! Saldırganın peşi sıra atılan kimi süvariler, saldırganı yakalayamamışlar ve geri dönerek, yürüyüş düzenindeki yerlerini almışlardı. Ortalık çılgık çılgıça, baş döndürücü bir uğultu içindeydi. Yaraları sargılı Yüzbaşı Şerafettin Bey'in üstü başı kan içinde bulunuyordu. O ana kadar yaşanan düzenin ve ihtişamın yerini şimdi yeni bir görüntü ve kargaşa almıştı. Ölen at, rıhtım üzerinde ağzından köpükler saçılarak, kanlar içinde yatıyordu. Yedekteki başka bir ata binmiş olan Yaralı Pişdar, bölüğüne kılıç çek ve "İleri!" emri verdi. Kılıçlar yeniden çekildi; dizginler gerildi; o ana kadar tırıs kalkmış olarak gelen süvari müfrezesinin atları; gerilen dizginlerin, vurulan kırbaç darbelerinin etkisiyle şimşek gibi doludizgin ileri atıldılar²⁸...Kordon artık, kıvılcımlar çakan nalların seslerine kendini teslim etmiş gibiydi... Kordon'da

27 Ayrıntı için bkz. Kemal Arı, "Pasaportta Patlayan Bomba: Yüzbaşı Şerafettin Kanlar İçinde (9 Eylül 1922), **İzmir Tarih ve Toplum**, S.6, İzmir, 2009, s. 26-30.

28 **Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Notları.**

Nal sesleri süvarilerin bu son akınının İzmir Körfezi'ndeki dalgalara vuran serpintileri olmuştu.

Sanki ilk kurşun olayında bilinen kışkırtma, yeniden yapılmak isteniyor gibiydi. Belki de bu kez yaratılmak istenen bir Hıristiyan kıyımıydı. Bombayı atanlar, Türk süvarilerini bir Hıristiyan kıyımına yönlendirmek için bu eylemi gerçekleştirmiş gibiydiler. Ardından, 13 Eylül gününden sonra çıkan Büyük İzmir Yangını'nı sahneye koyanlar, Türk Ordusu'nu dünya âleme kıyıcı ve yok edici bir karaktere sahip olarak göstermek için bu kışkırtma olayını yapmış olabirlerdi. Ancak Yunan Ordusu'nun 15 Mayıs 1919'da düştüğü günahsız Türklere karşı üstlendiği bu kıyıcı rolü, Türk Ordusu'nun uyanık süvarileri oynamayacak ölçüde olgunluk ve uyanıklık içindeydiler. Ne yaralı pişdar süvari komutanı Yüzbaşı Şerafettin Bey ne de diğer süvariler bu olgunluklarını ve sessizliklerini bozdular. Şerafettin Bey, yaralarına ve çektiği acılara karşın, müfrezesinin başından ayrılmamıştı. Müfrezesinin başında, Pasaport'tan Konak yönüne dörtlüye giderken, omzundan ve kolundan hala kan boşanıyor; kan sızıntısı yaranın üzerindeki sargıyı hızla Konak Meydanı'na doğru ilerledi.

Yardımcısı Teğmen Ali Rıza Bey'in yardımıyla, Hükümet Konağı'nın önünde güvenlik önlemleri aldırdı. Bu arada halk, Konak Meydanı'nda toplanmıştı.

Bu anı Şerafettin Bey şöyle anlatır:

“Hükümet konağının önünde, atımdan yere bir ok gibi fırladığım zaman bir delikanlı ile karşılaştım. Elinde şanlı bayrağımız vardı. Bu mübarek emaneti gencin elinden kaptım ve koynuma soktuktan sonra bir elimde silahım, ötekinde kılıcım binadan içeriye daldım. Süvari arkadaşlarım da beni takip ediyorlardı Bir kaç dakika sonra binanın üst katında vazifemizi tamamladık; düşman bayrağını direktten alaşağı ederek...”; “...balkona şanlı bayrağımızı çektim.”²⁹

Kurtuluşun Sonra Üçüncü Kılıç ve Yüzbaşı Şerafettin Bey

Yüzbaşı Şerafettin, 15 Mayıs günü düzenlenen bir törenle, Üçüncü Kılıç'ı “İzmir'e giren İlk Türk Zabiti” unvanıyla birlikte aldı. Misbah Efendi adında bir İzmirli Musevi'nin koyduğu 500 liralık ödülün yarısı da kendisine verildi. Bu paranın yarısı, kendisinden iki dakika sonra Sarıkışla'ya girmiş olan Teğmen Zeki Bey'in olmuştu.(General Zeki Doğan).

29 Aynı notlar; yine bkz. Fahrettin Altay, **İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz**, İnsel yay, ş.y., 1949, s.66.

Kurtuluştan hemen sonra Siret Hanım'la evlenen Yüzbaşı Şerafettin'in bu evlilikten "Gönül" adında bir kızı dünyaya geldi. Süvari Okulu'nda bir süre öğretmenlik yaptı. Ancak, İzmir'in kurtuluşu sırasında aldığı yaranın nüksetmesi sonucunda Albaylık rütbesinde iken malulen emekli olmak zorunda kaldı. Emekliliği döneminde İstanbul'a yerleşen Yüzbaşı Şerafettin Bey; bir yandan ardı ardına gelen hastalıkları, öte yandan ekonomik zorluklar nedeniyle zor günler yaşadı. Daha yaşadığı günlerde; yapılan radyo programlarında ya adından hiç söz edilmediğine ya da yanlış olarak; "Çoktan ölmüş olmalı" gibi yorumlara tanıklık etti. İstanbul Vakıf Gureba Hastanesi'nde yattığı sırada; radyodaki programlardan birinde konuşan Org. Fahrettin Altay'ın, kendisiyle ilgili "İzmir'e ilk kez olarak giren Yüzbaşı Şerafettin Bey çoktan vefat etmiş olmalı" sözlerini kulaklarıyla duydu³⁰. Kendisine ölmediğini ve yaşadığını Fahrettin Paşa'ya iletmesini önerenlere itibar bile etmedi. İzmirli gazetecilerden Ferdi Öner, günün birinde İzmir'in kurtuluşunda bu denli önemli rol oynamış Yüzbaşı Şerafettin'in zorluklar içinde yaşadığını ve hastanede yaşadığını haber aldı. İzmir gazetelerinde "İzmir Bayraktarına Sahip Çıkmalı" başlığıyla yazılar yer aldı. Bunun üzerine, İzmir Belediyesi'nin görevlendirdiği bir kurul, Yüzbaşı Şerafettin Bey'i hasta yatağında ziyaret ederek; kendisine para ve ev armağan etmek istediler. Ancak O, bu armağanları "Herkes namus görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmadı!" diyerek kibarca reddetti. Buna rağmen Belediye, kızının okul masraflarına kısmen ortak oldu. Bu arada İzmir Belediyesi'nin bir inkılap müzesi kurmak girişiminde olduğunu haber alarak, zor günlerinde satmayı düşünmediği üzerinde son derece değerli taşlar bulunan kılıcı, İzmir'e göndermek için eşiyile birlikte, İstanbul Valiliği'ne gönderdi. Ancak kılıçtan o günden bu yana hiç bir haber alınamadı.³¹

Yüzbaşı Şerafettin, bu olaydan kısa bir süre sonra eşi Siret Hanım'ı yitirdi. İzmir fatihi, sancaktarı, pişdarı, İzmir'e kurtuluşu sırasında kente ilk olarak giren, bu zorlu yürüyüş sırasında üzerine atılan bombaya ve gövdesine saplanan şarapnelere aldırılmayarak, kan revan içinde, elinde kılıcı Hükûmet Konağı'na yıldırım gibi akan; üzerine kanı bulaşmış ve taparcasına sevdiği bayrağı, ko-

30 Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s.67. Yüzbaşı Şerafettin Bey'in ölmediğini anlayınca Fahrettin Altay kendisini ziyarete gelmiş ve yazdığı kitabını armağan ederek, bu yanlış bilgiyi düzelten bir not yazmıştır: DEÜ Atatürk İlkeleri..., Yüzbaşı Şerafettin Bey Dosyası.

31 Ayrıntı için bkz. Arı, **a.g.e.**, 326.

nağın balkonundan göndere çekerek, bütün dünyaya İzmir'in ve dolayısıyla Türkiye'nin kurtuluşunu ilan eden bu mütevazı kahraman; çok sevdiği eşi Siret Hanım'ın İstanbul Yahya Efendi Kabristanı'ndaki mezarının yanına, mütevazı bir törenle, üç beş tanıdığıının duaları ve çok sevdiği Mehmetçiğin, küçük bir askeri birliğin omuzları üzerinde ebedi istirahatgâhına nakledilerek toprağa verildi.

SONUÇ

Yüzbaşı Şerafettin Bey, hiç kuşkusuz Büyük Zafer'de canını ortaya koymuş binlerce yurtseverden yalnızca biridir. Ancak, Kurtuluş Savaşı'nda sanki bir müsabaka ortamı yaratmak istenircesine İzmir'e ilk girene verilmek üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na teslim edilen "Üçüncü Kılıç" yalnız Yüzbaşı Şerafettin Bey'e verilmek gibi bir değerle sınırlı kalmaz... O, İzmir'in, Türkiye'nin ve giderek de bütün ezilen ulusların kurtuluşunun bir simgesi olma özelliğinin yanında, bu büyük savaşta Türk dünyasının dayanışmasını simgeler... Kılıç'ın Timurlenk'e ait olması güçlü bir olasılıktır. Çünkü dönemin birinci elden kaynaklarında da bu açıkça yer almaktadır. Bunun da tarihsel açıdan baktığında önemli bir kompozisyonu tamamladığı görülür... Bilindiği gibi Emir Çaka Bey, Umur Bey ve Aydınolu Cüneyt Bey gibi önemli tarihsel kahramanların savaşlarından daha çok, İzmir'in Türkler'in eline kesin olarak geçişi ünlü Türk Emiri Timur adıyla özdeşleşmiştir... Dolayısıyla Timur'a ait olan kılıcın, Timur tarafından İzmir'i alışımda –doğru olup olmadığı bilinmemekle birlikte- üzerinde taşıdığı kılıç olduğu varsayılır... Ulusal Bağımsızlık Savaşı başlamadan önce, Timur'un Türk dünyasına kazandırdığı İzmir, altı yüz yıllık bir dönem sonunda ilk kez Türkler'in elinden çıkmış bulunuyordu... Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na gönül verenlerin kendi ruh dünyalarında İzmir neredeyse bir "Kızıl Elma" konumuna yükselmiş ve kesin olarak yeniden İzmir'e girileceğine ilişkin olarak o dönemde üzerine yeminler edilmişti... Bir anlamda, Millî Mücadele'nin en yoğun olduğu ve Türk Milleti'nin kötüye giden yazgısının olumlu bir yöne çevrildiği an olan Sakarya Savaşı sonrasında, kardeş Buhara Cumhuriyeti'nden gönderilen ve Timur'a ait olduğu söylenen kılıçla; "İzmir'i ilk olarak Türkler'e kazandıran Timur'un kılıcı, şimdi düşman elinde olsa da yeniden bu kenti Türkler'e kazandıracaktır" sözünde anlamıyla özdeşleştiriliyordu. Bu kuşkusuz, Anadolu'da bağımsızlık hareketini gerçekleştiren yurtseverler tarafından büyük bir moral değer olarak görülmüştü...

Bu nedenle, gerek Yüzbaşı Şerafettin Bey'in ve gerekse "Üçüncü Kılıç"ın üstlenmiş oldukları tarihsel roller; yalnız İzmir'in kurtuluşuyla sınırlı kalmamış ve doğu dünyasını ezmek için seferber olmuş emperyalist dünyaya karşı, Türk Milleti'nin yazgısını paylaşan bütün ezilen uluslar için simge olmak gibi bir değere ulaşmıştır...

KAYNAKÇA

Arşivler

-Genelkurmay ATASE Arşivi.

-DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi.

Gazeteler

-Anadolu'da Yenigün

-Cumhuriyet

-Hakimiyet-i Milliye

-Saday-ı Hak

-Şark

-Tevhid-i Efkâr

Makaleler ve Kitaplar

-Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1982.

-Akgün, **İzmir'in Kurtuluşu**, Jandarma Matbaası, 1925.

-Fahrettin Altay, **İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz**, İnsel Yay., 1949.

-Kemal Arı, "Büyük Taaruz'da Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", **90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay.Haz. Doç. Dr. Hakan Uzun, Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 333-350.

-Kemal Arı, "İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin Bey", **Yedinci Askeri Tarih Semineri:1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Ordu ve Toplum:27 Ekim 1999**, Askeri Müze ve Kültür Sitesi (Harbiye-İstanbul) Sunu:27 Ekim 2000, Saat 11-12. s.429-45.

-Kemal Arı, "Pasaportta Patlayan Bomba: Yüzbaşı Şerafettin Kanlar İçinde", **İzmir Tarih ve Toplum**, S.6, İzmir, 2009, s.26-30.

-Kemal Arı, **Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**, Zeus Yay., İzmir, 2010.

-Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler, I: 1872-1922**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2001.

-**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, Ankara, 1981.

-Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, III (1914-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

-Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Üç Kılıç", **Türk Kültürü**, IV/ 37.

-Naci Gündem, **Günler Boyunca: Hatıralar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002.

-Osman Kocaoğlu, "Rus Yardımlarının İçyüzü", **Yakın Tarihimiz**, I/9 (26 Nisan 1962)

-**Türk İstiklal Habri, II (Batı Cephesi)**, 6/3.kitap (Büyük Taarruz'da Takip Harekatı), Gnkur. yay., Ankara, 1995.

- **30 Ağustos Hatıraları**, Cumhuriyet Yay., İstanbul, 2000.

CUMHURİYETİN İLK ON BEŞ YILINDA İMAR VE İSKAN AÇISINDAN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE İZMİR

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN*

Milli Mücadele tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan İzmir, kurtuluşun ardından yıllar boyu devam edecek imar ve iskân sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. 1922 yılında geçirdiği büyük yangın, imarı İzmir için son derece önemli bir hale getirmiş ve aynı zamanda iskânın sağlıklı olarak yapılabilmesi için de bir zorunluluğa dönüştürmüştür. Yanan yerlerin çokluğu iskân için taşıdığı önemin yanı sıra mesken buhranı ve bunun tetiklediği hayat pahalılığı gibi sorunlara neden olmuş ve bu bölgelerin kontrol dışı olması asayiş sorunlarını arttırmıştır.

Frenk mahallesinde çıkan ve Aya Katerina, Aya Trikona, Aya Nikola, Aya Dimitri, Kurtkaya Hacı Franko mahallelerini yok eden yangın Yeni Mahalle, Meyhane Boğazı, Mustafabey Plavmino, Aya Vukla semtlerini sarmış ve buradan Birinci Kordon'a ulaşmıştır. Bu yangının maliyeti 2 bin 600 dönümlük bir arazinin yok olması ya da başka bir ifade ile geride altı metreden geniş bir caddenin kalmamış olmasıdır¹.

Yangın yerlerinin çokluğu ve şehir merkezine olan uzaklığı asayiş sorununa neden olmuş, yeterince ev kalmamış olması mesken buhranı yaratmış ve bu da hayat pahalılığına yol açmıştır². Sadece İzmir'in değil bütün Türkiye'nin savaşa bağlı olarak yaşadığı tahribatın bir an evvel düzeltilmesi gereği genel anlamda İmar konusunu önemli hale getirmişti. Bu nedenle önce 1923 yılında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş³ aynı yıl vali ve kaymakamların başkanlığında

---

* Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

1 Fazıl Baskın, **Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi**, İzmir, 1941, s. 13-14.

2 Bu konuda bkz. **İzmir Vilayeti İstatistik Yıllıkları**.

3 Ali Özcan Kaya, **Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi**, Ankara, 1961, s. 44-46.

en az beş kişiden oluşacak olan İmar ve İskân Komisyonlarının kurulması hakkındaki kararname yürürlüğe girmiştir.⁴

1930 tarihinde Belediyelere harita yapma zorunluluğu getiren Belediye Kanunu çıkarılmış yine aynı yıl çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile nüfusu 20.000'i aşan ya da iki sayım dönemi arasında %15'den fazla artan belediyelere üç yıl içinde imar planı yapma zorunluluğu yüklenmiştir. 1933'te Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile her belediyeye beş yıl içinde ve gelecek 50 yıl için kent planı hazırlatma zorunluluğu getirilmiştir. 1936 yılında ise belediyelere teknik yardım sağlamak amacıyla Belediyeler İmar Fen Heyeti kurulmuş, 1938'de Mimarlık ve Mühendislik Kanunu çıkarılmıştır⁵,

İzmir Belediyesi'nin imar çalışmaları sırasında karşı karşıya kaldığı en büyük sorun öncelikle ekonomik finans sorunuydu. İmarın çok geniş bir alanı kapsamaması ve çok büyük paralara ihtiyaç göstermesi nedeniyle sermayesi Türk veya Türklerin de bulunduğu imar şirketlerinin kurulması gibi öneriler dile getirilmiş ve Belediye, İş Bankası'ndan iki milyon lira alarak finans sorununu çözmeye çalışmıştır. Belediye Kanunu ile yangın yerlerinin bir kısmının tarla olarak kabul edilmesi ve belediyelerin bunları bono karşılığında satabileceği karara bağlanmıştı. Kanun, arsa satışlarından elde edilen gelirin o bölgenin imarından başka bir yerde kullanılamayacağını da hükme bağlamıştı. Bu kanun sayesinde İzmir'de satılacak alan bir ticaret merkezi olacağı için denize doğru arsaların pahalalanmasına ve arsa fiyatları yükseldiği için de Belediyenin kâr etmesine yol açacağı ümit edilmiştir⁶.

Yapılacak iş sıralamasında önceliği yangın alanındaki molozların kaldırılarak anayolların açılması oluşturuyordu. Bunun yanı sıra yukarı mahallelere çeşmeler yapmak suretiyle su sıkıntısının sona erdirilmesi, karanlıktaki sokakları aydınlatmak, bir Belediye hastanesi inşa etmek, lağımları kaldırmak, Kemeraltı Caddesi'ni genişletmek, Halkapınar bataklığını kurutmak, bahçeler ve parklar yapmak bulunuyordu⁷.

Ancak özellikle 1926 yılına kadar geçen süre içerisinde, eski yangın yerlerinin bir ticaret merkezi olacağı söylenmesine rağmen pek bir şeyin yapılamamış olması, mezbahanın elektrik işlerinin henüz tamamlanmamış olması, savaş esnasında başlanan- örneğin Basmahane Bulvarı'nın bitmemesi ve Gazi Bulvarı'nın

4 **Düster**, Üçüncü Tertip, C 5, İstanbul, 1931, s. 444-446.

5 **50 Yılda İmar ve Yerleşme**, (1923-1973), Ankara, 1973, s. 30-31, 103.

6 **Hizmet**, 28 Temmuz 1926.

7 **Anadolu**, 10 Teşrin-i Evvel 1340.

açılmamış olması - soyguncuların ve serserilerin konakladığı yer haline gelen bu alanla ilgili eleştirilere neden olmuştur⁸.

Andığımız üzere Türkiye’de imarı düzenlemek amacıyla belediyelere zorunluluk yükleyen kanun ve kararname çıkarılmış, böylece şehirlerin imarı için gerekli olan harita ve planların yapılmasına başlanılmıştı. Bu anlamda İzmir’de de yangın yerlerinin haritası Plan ve Kadastro Heyet-i Askeriyesi tarafından belediyeye verilmiş ve Kadastro Müteahhidi Avusturyalı Mühendis Mösyö İskarpa, bir taraftan bu haritaları eski şekline uyarlamakla görevlendirilirken diğer taraftan Fransız Emlak Mühendisi Mösyö Rene Danger ile imar planının yapılması için 1924 yılında bir anlaşma imzalanmıştır⁹. Bu süreç Fransa’da kurulan “İzmir’i Yeniden İnşa Etme Derneği”nin çalışmaları ile başlamış, dernek konunun teknik yönlerini Rene Danger’e inceletmiş, Rene ve Reymaunt Danger kardeşler tarafından hazırlanan plan 1925 yılında belediyeye sunulmuştur¹⁰.

Hazırlanan imar planı, şehrin yanmış kısımlarını içine alıyordu. En fazla 38 ve en az 15 metrelik genişlikteki yollar planlanmış ve şehrin merkezinde bulunan askerî kışla, hapishane, hastaneler ve jandarma dairelerinin şehrin dağ kısmında inşa edilmesi kararlaştırılmıştı¹¹. Danger’in planına göre İzmir, iskân, ticaret ve sanayi alanlarına ayrılmıştı. İmar sahasının önemli bir kısmını oluşturan Şirket Bulvarı ile Büyük Gazi ve İsmet Paşa Bulvarları sahasında inşaat yapılabiliyordu. Pasaport yanında dikilecek Gazi heykeli ile, Büyük Gazi Bulvarı arasındaki alan ve gene Heykelin yanından Alsancak’a doğru olan Birinci Kordon ile İkinci Kordon’daki yanar kısmın bir an evvel dolması için, inşaatın bu alanda yoğunlaştırılmasına çalışılacaktı. Basmahane ile Alsancak arasında ulaşımı sağlayacak yeterli bir yol yoktu. O yüzden arabalar, Kordon ve Gazi Bulvarı’ndan ve bazen de Halkapınar’dan dolaşarak iki istasyon arasında işliyordu. Bunu düzenlemek amacıyla 25 metre genişliğinde bir cadde açılması planlanmıştı¹².

Yine plana göre Aydın ve Basmane Garları kısa bir birleşme hattıyla birleşiyordu. Deniz kıyısındaki büyük bataklık içine alacak olan yeni liman inşaatı ile bataklık arazinin kurutulması mümkün olacak ve bu arazi üzerine de depolar

8 **Hizmet**, 16 Kanun-ı Evvel 1926.

9 **Anadolu**, 21 Eylül 1340.

10 “La Reconstruction D’une Ville”, **L’illustration**, Paris, 1933, s. 271.

11 Kâmi Refet, “İzmir’in İmarı Hakkında” **Mimar**, 1/7, 1931, s. 229-230.

12 **Anadolu**, 22 Nisan 1931.

inşa edilebilecekti. Çevreyle bağlantının sağlanmasıyla da aşağı şehirle Kadifekale arasında bağlantı kurulabilecekti¹³.

Planda geniş caddeler açılması, caddelerin ağaçlarla süslenmesi, parke ve asfalt olması konusuna çok önem verilmiştir. Ayrıca itfaiyeyi ıslah etmek, bazı köprüler inşa etmek, Gazi Meydanı'nın Basmane Semti'nden açılacak geniş bir caddeden Alsancak'a elektrikli tramvay götürmek, Gazi Heykeli'nin bulunduğu meydanın arkasında bir Belediye Sarayı ve bir de Şehir Müzesi yapmak gibi, şehrin modernleştirilmesine yönelik hedefler de belirlenmişti. Danger kardeşlerin hazırladığı imar planında öngörülen yangın yerlerinde yapılacak olan şehir parkı ve hayvanat bahçesi ise sonraki yıllarda Kültürpark olarak karşımıza çıkacaktır¹⁴.

Ancak başta ekonomik sıkıntılar olmak üzere, iş makinelerinin yeteri kadar çalışmaması, belediye meclisiyle, başkanlığın arasındaki diyalog yetersizliği gibi sebepler, planın uygulanmasına engel oluşturmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1929 yılındaki Dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de etkisi altına aldı. İş hacminin daralması imar hareketlerini olumsuz etkiledi. Buna bir önlem olmak üzere ödenmesi imkansız hale gelen bazı borçlar üzerinde hukuki kararlar alındı, çiftçi borçlarının bir kısmı ertelendi, sekiz sene müddetle yapılan satışların taksitleri yirmi seneye çıkarıldı. Ancak çimentonun azlığı ve pahalılığı gibi sorunlar ve genel olarak ekonomik sorunlar Rene Danger'in imar planının tam olarak uygulanmasına olanak tanımamıştır. Genel anlamda bir ilerlemenin kaydedilmediğinin düşünülmesi de eleştirilere neden olmuştur.

İzmir'in imar edilme süreci içinde eleştirilerini dile getiren isimlerden birisi Ankara'nın imar planını yapan Jansen'dir. İzmir'e davet edilen Jansen, Danger tarafından yapılan bu imar planını beğenmediğini, özellikle İzmir Belediyesi gibi fakir bütçeli belediyeler için bu planın iktisadi olmadığını belirtmişti¹⁵. Plana örneğin, Türkçe olmayan isimlerin bulunması, arsa taksimatının yapılmaması, sokak projelerinin olmaması gibi eleştiriler de yöneltilmişti. Rene Danger'in planı eleştirilirken şehircilik prensiplerine uygun olarak çalışmayan belediyeler ve eksik programlarla vakit öldürdüğü düşünülen Fen Heyetleri de eleştirilmiştir¹⁶. Ancak bütün eleştirilere rağmen Rene Danger'in imar planının 1925 yılında kabul edil-

13 **L'illustration**, Paris, 1933, s. 272.

14 **Anadolu**, 1 Kânun-ı Evvel 1932.

15 **Anadolu**, 26 Nisan 1932.

16 Faruk Galip "Şehrin İmarı ve Belediye" **Mimar**, 1/9, 1931, s. 285-286.

mesinden sonra aynı yıl 290, ertesi yıl 420, 1927’de 320 ve 1928’de 940 yapı inşa edildi¹⁷. Çalışmaların hız kazandığı 1932 yılında ise 575 civarında ev inşa edilmiş ve yangın yerlerindeki inşaat arttırılmıştı¹⁸. 1937’ye kadar Rene Danger’in Fransız klasik şehircilik anlayışını yansıtan ve şehrin yanmış kısımlarını içine alan planı önemli oranda uygulanmış, İzmir’in imarı büyük ölçüde gerçekleşmişti. Düzenli bulvarlar, caddeler ve yollar açmak, mevcut yolların kalitelerini arttırmak başlıca etkinlikler arasında yer almıştı. Yine bu etkinlikler çerçevesi içinde; yolların döşenerek çamurun ortadan kaldırılması, yeni yollara kaldırım yapılmasının yaygınlaştırılması, derece derece tüm yolların gölge ve serinlik oluşturacak uygun ağaç türleriyle ağaçlandırılması, yollarda aydınlatmanın sağlanması gerçekleştirilmiştir¹⁹.

İzmir’e gelen Jansen’in de park önerisinde bulunması nedeniyle Eşrefpaşa’da ve Sarımsaklıdede mezarlığındaki sahanın bir kısmının pazar, bir kısmının da çocuk bahçesi haline getirilmesine karar vermişti. ²⁰ Faik Paşa, Namazgâh ve Eşrefpaşa’daki Sarımsaklıdede mezarlığı kaldırılmıştır. ²¹ Ayrıca Yusufdede cad-desinden Kadifekale’ye kadar olan yol, Kız Lisesi çevresi, Celal Bayar Bulvarı, Gündoğdu’dan Fransız Hastanesi’ne kadar olan yol tamamen ağaçlandırılmıştır.

Cumhuriyetin ilk on beş yılının sonunda yangın alanında, 350. 920 m² lik bir alanda molozların kaldırıldığını, bir kısmı imar sahasında olmak üzere son dönem içinde 844 inşaat yapıldığı görülmektedir²². Birçok okul, Hükûmet Konağı, cezaevi, hastane, karakol vb. yapıların inşa edilmiştir²³. Bu ilk on beş yıllık sürenin en önemli imar çalışmalarından biri de İzmir Fuarı’dır.

Fuarın doğuş amacı da bir dönemin ekonomi anlayışını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu dönemde, savaş sonrasının sıkıntıları ve dünya ekonomi bunalımının etkileri Türkiye’de hükûmetin belirli bir iktisadi anlayışı yerleştirmek için önlemler almasına yol açmıştı. Bu iktisadi anlayış “Yerli Malı Kullanmalı” kampanyasında ifadesini buluyordu. Yerli malların korunması ve kullanımı

17 **L’illustration**, Paris, 1933, s. 271.

18 **Anadolu**, 21 Mart 1933.

19 Ülker Baykan Seymen, “Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği”, **Üç İzmir**, İstanbul, 1992, s. 307.

20 **Anadolu**, 21 Şubat 1933.

21 **Anadolu**, 21 Mart 1933.

22 **Yeni Asır**, 7 Mayıs 1938.

23 **Cumhuriyetin 15’inci Yılında İzmir**, İzmir, 1938, s. 95-96.

hükûmetin iktisadi politikası açısından çok önemliydi. İzmir’de “Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti” kurulmuş, bu cemiyet 1927’de yerli kumaşların kullanılmasını teşvik amacıyla “Numune Sergisi” açmayı planlayarak tüccarlardan örnek mal göndermelerini istemişti. Valinin eşinin başkanlığında “Yerli Malları Hanımlar Teşkilatı” kurulmuştu²⁴. Bunu 1930’da “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” izledi. Bütün bunlara paralel olarak sergi fikri de güçleniyordu.

4 Eylül 1927’de İzmir Sanatlar Mektebi’nde birinci Dokuz Eylül Sergisi açıldı. Serginin bir bölümü deniz kıyısında, diğer bölümü de bir köprüden geçilerek Sanatlar Okulu içinde halka gösterilmişti.²⁵ Dokuz Eylül Sergisi için ifade edilen amaçlar aynen korunarak bu kez bir panayır açılması kararlaştırıldı. Dokuz Eylül Sergisi’ne ara verilmesine neden olan eksiklikleri gidermeye çalışarak ve serginin kapsamını genişletmeyi umarak 1933’te açılan Dokuz Eylül Panayırı, hiç şüphe yoktur ki Kültürpark’ın bir önceki aşaması olması nedeniyle son derecede önemliydi. Bütün bu hazırlıklar bitirildikten sonra panayır alanı olarak seçilen yangın alanının Atatürk Heykeli ve Cumhuriyet Alanı’nın arkasındaki bölümünde 1933 yılında Dokuz Eylül Panayırı açıldı²⁶. Erken Cumhuriyet döneminin İzmir’deki büyük mimari girişimlerinin başında, kent planının gerçekleştirilmesinin yanı sıra Kültürpark’ın yapımı gelmektedir.

Kendisinden çok şey beklenen ve yalnız İzmir’in ve Türkiye’nin değil, Akdeniz’in de en önemli ve işlek fuarı olmaya aday olan İzmir Fuarı, 1936 yılında büyük törenlerle açılmıştı. Behçet Uz’a göre; fuarın açılmasıyla İzmir’in yangın yerlerinden kurtulma davası kesin olarak bitmiş, şehrin göğsündeki geniş ve muzır yaranın yerine, gün geçtikçe kıymeti artacak bir mamure kurulmaya başlanmıştı²⁷.

İzmir’in Cumhuriyetin ilk on beş yılında karşılaştığı bir diğer sorun ise İskân sorunudur. Yukarıda da andığımız üzere bu yıllarda imar ve iskân sorunu birbiri ile yakından ilişkili olup, birinin çözümü diğerini de çözecek nitelikte bir görünüm sergilemektedir. 1923 yılında kurulan Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı bu iki önemli konunun çözümü için çalışmalara başlamış bulunuyordu. İskân bölgeleri Dahiliye ve İktisat Vekâletleriyle yapılan görüşmeler sonunda Sıhhiye ve

24 **Ahenk**, 10 Temmuz 1929.

25 Ülker Baykan Seymen, a.g.m., s. 316.

26 **Yeni Asır**, 29 Eylül 1933.

27 **Anadolu**, 2 Eylül 1936.

Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nce tayin ve tespit ediliyordu. Muhacir ve Mülteci Komisyonları vilayetlerde sıhhiye müdürlerine, kazalarda ise hükûmet doktorlarına bağlıydı²⁸. 1930 yılında İskân Umum Müdürlüğü kaldırılarak teşkilat bir şube halinde Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır²⁹.

İzmir'de, 1923 yılından sonra iskâna dair yaşanan sorun Lozan Antlaşmasına bağlı olarak gelen mübadillerin, bu anlaşma kapsamı dışında kalan ve Türkiye'ye gelmiş bulunan gayri mübadillerin, savaşta evleri yanmış veya tahrip olmuş harikzedelerin, mesken buhranını yaşayan memurların ve mültecilerin varlığı nedeniyle yoğun bir şekilde yaşanmıştır.

Yerleştirilmeyi bekleyen çok sayıda insanın varlığı nedeniyle mübadele kapsamında olanlara İzmir'deki mübadil Rumların malı, gayri mübadillere bu kapsamın dışında kalan Türkiye'yi terk etmiş Rumların bıraktığı ve Yunanlı malı olarak isimlendirilen mallar harikzelere, Türkiye'den göç eden Ermenilerin mallarının verilmesi ilke olarak benimsenmiştir. Ancak bu insanları tanımlamada yaşanan belirsizlik böyle bir ayırım yapılacağı ilan edilmiş olmasına rağmen işlerin düşünüldüğü kadar çabuk ve kolay halledilmesine engel olmuştur.

Bu yıllarda iskân alanlarını birer bahane ile değiştirenler veya terk edip İzmir'e gelenler sorunu ağırlaştırıyor ve bunların gelmesi ile memurlar ve harikzedeler birer fuzuli şağil haline dönüşüyordu³⁰. Benzer şekilde karşılaşılan bir diğer sorun da tanımı ve sınırları çok net yapılamayan mültecilerdi. Doğudan batıya gelenlerin mülteci olduklarını söylemesi İskân Daireleri'nde kalabalık bir mülteci grubunun ortaya çıkmasına yol açmıştır³¹. Doğu Vilayetleri mültecilerinin mübadil ve harikzedeler gibi mal alma isteği kaybedilmiş bir vatan parçasının evladı olmadıkları gerekçesiyle reddedilmiş ve ancak emval-i metruke'den borçlanma suretiyle yararlanabilecekleri ve yirmi senede borçlarını ödemek suretiyle iskân hakkından yararlanabilecekleri kendilerine bildirilmiştir³².

Yunanistan'da mal terk etmiş olanlara onların arada bıraktıkları ve Türkiye'de Rumlardan kalan malların tam tespiti yapılamadığı için hemen mal verilememiştir. Ancak bu durumun onların mağdur olmasına yol açmasını önlemek için, ge-

28 **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 3, İstanbul, 1929, s. 68.

29 **Hizmet**, 23 Temmuz 1930.

30 **Ahenk**, 26 Temmuz 1341.

31 **Hizmet**, 14 Kânun-ı Evvel 1927.

32 **Halkın Sesi**, 7 Haziran 1931.

çici mal verilmesi gündeme gelmiş ve “Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emval-i gayr-ı menkule hakkındaki kanun” kabul edilmiştir. Buna göre, tasarruf senetlerinde veya resmî evraklarında 50. 000 liraya kadar emlak ve arazisi kayıtlı bulunanlara % 20 oranında gayrı menkul emval verilecekti. 50. 000 liradan yukarı emlak sahibi olanlara ise bu miktardan fazlası mübadele işlemleri kesin olarak sonuçlanıncaya kadar bir şey verilmeyecekti. Bunların yapılabilmesi için mübadillerin tasarruf senetlerini veya resmî evraklarını ilgili dairelere göstermesi gerekiyordu. Bu beyanların yanlış olması durumunda, verilen malların kısmen veya tamamen alınacağı da hükme bağlanmıştı. Geldikleri yer ve bıraktıkları malların dikkate alındığı bir iskân siyaseti ile, aynı çeşit malın verilmesi esas olmakla beraber her zaman bunun bulunmayacağı dikkate alınarak, örneğin Yunanistan’da fabrika terk etmiş olanların buldukları iskân alanında fabrika bulunmaması durumunda bir başka iskân alanına geçebilecekleri ifade edilerek, yararlarına bir kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır³³.

Göç konusunu oluşturan mübadiller Türkiye’de bir kaç şekilde mal almıştı. Bunlardan bir kısmı eski vatanında terk ettiği mala karşılık buraya elinde tapu senetleri ve son güne kadar o malın mutasarrıfı kaldığına dair resmî kayıtlarla gelmiş ve buna karşılık terk ettiği malının % 50’si oranında mülk veya istihkak mazbatasını almıştı. İkinci kısım Türkiye’ye kıymetsiz tapu getirmiş ve karşılığında emlakının %40’ı oranında mal almıştı. Üçüncü kısım ise kendi vatandaşlarının şahitliğinden başka hiç bir şey getiremeyenlerdir ki, bunlar da bıraktıklarını iddia ettikleri mala karşılık %20 oranında mal almışlardır³⁴.

Mal vermede uygulanan yöntemde mübadillerin meslekleri dikkate alınıyordu buna göre mesleğinin çiftçilik veya genel anlamıyla ziraat olduğunu ifade eden insanlara ya da belli bir sanati olanlara yapılacak yardım meslekleri doğrultusunda belirleniyordu.

Her zanaatkâra zanaatının türüne göre geçici bir dükkân veya fırın, imalathane yapmaya elverişli bina veya baraka verileceği ilan edilmişti. Eğer bir aile içinde birden fazla zanaatkâr varsa sadece bir kişi bundan yararlanabilecekti. Adı

33 Bir an evvel üretici hale geçmek için bekleyen insanlara bu hakkı vermek açısından büyük önem taşıyan kanun, mübadele işlemleri bitinceye kadar verilen malların geri alınmayacağını ama değişiklik yapılması veya tahrip edilmesinin de söz konusu olmadığını hükme bağlamıştır. Meclis tartışmaları için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 8/1 Devre II, İçtima II, s 784-796. Kanun için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 5, İstanbul, 1931, s. 844-845.

34 **Anadolu**, 22 Mart 1931.

geçmeyen sanat erbabının meşgul olduğu sanata uygun alet ve edevat da, imar ve iskân komisyonlarının takdir edeceği oranda verilecekti. Zanaatkârlara verilecek alet ve edevatın bedelleri üç senede ve altı taksitle ödenecek ve bu taksitler Ziraat Bankası'nca tahsil edilecekti.³⁵ Şehirlerde iskân görenlere dükkân veya dükkân yerinden başka alet ve edevat ve sermaye verilmeyecekti. Tüccarlara ise kasaba ve köylerde dahi otursa, dükkân veya dükkân yerinden başka bir şey verilmemesi kararlaştırılmıştı³⁶.

İzmir'e 1922 yılını takiben gelen göçmenlerle ilgili bilgileri izlediğimiz defterlere göre en çok Selanik'ten göçmen gelmiş ve onu Yanya, Kosova, Girid ve Romanya gibi diğer yerlerden gelenler izlemiştir. Örneğin, 1926 ve 1927 yılında gelenlere tahsis edilen hane ve malları gösteren Tahsis Defterlerinde kayıtlı 1157 aile reisinin 303'ü Selanik'ten, 127'si Girid'den, 74'ü Drama'dan, 79'u Kavala'dan ve 34'ü Yanya'dan gelmiştir³⁷. Göçmenlerin bir kısmı İzmir'de yerleştirilirken bir kısmı ise ilçelere gönderilmiştir. İskân için gönderildikleri yerler arasında Bornova, Torbalı, Seydiköy, Karaburun, Bergama, Ödemiş, Çeşme, Urla gibi, ilçeler yoğun bir şekilde göze çarparken³⁸ Söke, Manisa, Konya, Muğla, Kuşadası, Ayvalık, Kasaba ve Alaşehir gibi yakın ve uzak çevre iller ve ilçeler de en çok göçmen sevk edilen yerler olarak görülüyor. Özellikle İzmir'in ilçelerinden Çeşme, en çok göçmen gönderilen yerlerden birisidir³⁹.

Çoğunlukla Selanik'ten geldiklerini belirttiğimiz göçmenlerin İzmir'de daha çok Karşıyaka'ya yerleştikleri görülüyor. Onu Karataş, Alsancak, Karantina, Buca, İsmet Paşa Mahallesi, Tepecik, Bornova, Reşadiye, Bayraklı ve Göztepe izlemektedir.³⁹

İzmir'de mübadeleye tabi olanlar için daha net tanımlamalar yapılabiliyorken, bir başka yerleştirilme sorunu yaşayan memurlar ve yangın mağduru harikzedeler için kullanılabilen "Fuzuli Şagil" tanımının kimleri kapsamı gerektiği konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu tanımın içine söz konusu yıllarda daha çok memurlar ile yangın mağduru harikzelerin sokuluyor olması bıraktıkları mallara karşılık mal talebinde bulunanların istekleri değerlendirilirken önce onların mağdur edilmesine neden oluyordu.

35 **Düstur**, Üçüncü Tertip, C 5, İstanbul, 1931, s. 1142-1144.

36 **İskân Masrafları Evrak-ı Müsbite Cetveli ve Bununla Âlakalı Mevzuat**, Ankara, 1940, s. 15-16.

37 **Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi (K. H. İ. M. A.)**, Tahsis Defteri (1926-1927).

38 **K. H. İ. M. A.** 5951-8070 numaralı defter.

39 **K. H. İ. M. A.** 7-318 Numaralı Defter.

Mübadillerin, gayri mübadillerin ve harikzedelerin ve iskân alanlarını bırakarak gelenlerin yerleştirilmesi sorunu yaşanırken, yangın dolayısıyla ortaya çıkan mesken buhranı özellikle memurları etkilemiştir. Herhangi bir şekilde barınmak zorunda olan bu insanlar, evlerin önemli bir kısmının yanması dolayısıyla zor durumda kalmışlardır. Mesken buhranını bir çıkar aracına dönüştürüp, kiraları oldukça yükselten mal sahiplerinin taleplerini, sınırlı bütçeleri ile karşılamaya çalışsalar bile yine de ev bulamıyorlardı. Bu durumda bir kısmı harikzedelere ait olan Ermeni evlerine, bir kısmı da mübadillere ait olan Rum evlerine yerleşmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu kez buralardaki gerçek hak sahiplerinin baskısı ile karşılaşmışlardır⁴⁰. “*Meskenleri düşman, âsiler ve hasbel lüzum hükümet tarafından hedm ve tahrip edilenler*”⁴¹ olarak tanımlanan harikzedeler ise malları yanan veya oturulamayacak kadar tahrip olan bir grubu ifade ediyordu.

Manisa, Aydın, Alaşehir, Salihli, Nazilli, Uşak, Afyonkarahisar, Torbalı, Söke, Urla gibi yerleşim bölgelerinden gelen⁴² aralarında kunduracı, rençber, amele, bağcı, bakkal, memur, arabacı, komisyoncu, şoför, tüccar, kahveci, polis, doktor, bay ve bayan öğretmen gibi hemen hemen her meslek grubundan insanın bulunduğu harikzedeler İzmir’in çeşitli semtlerine dağılmışlardı⁴³. Basın, harikzedelerin 600-800 civarında olduğunu söylerken⁴⁴ Vali Muavini Fazlı Bey hak sahibi olan harikzedelerin ancak 300 veya 400 kadar olduğunu bildiriyordu⁴⁵.

Rum ve Ermeni evlerinde oturan harikzedelerin Ermeni evlerine nakledilmesi istenmiş olmasına rağmen Ermeni evlerinde oturan memurların başka bir hane bulup çıkamaması nedeniyle bu yerine getirilemiyordu⁴⁶. Rum ve Ermeni evlerinde oturan memurlarla, bunların dışında kalan ve hak sahibi olmayan fuzuli şagillerin ellerindeki evlerin, yirmi senede ödenmek üzere şagillerine verilmesi kararlaştırılmıştır. Evlerde oturanlar böylece metruk mallar idaresine başvur-

40 K. H. İ. M. A. 1926 ve 1927 Yılında Gelenlere Tahsis Edilen Hane ve Malları Gösterir Tahsis Defteri.

Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s. 9.

41 *Hizmet*, 28 Eylül 1926.

42 K. H. İ. M. A., Merkez İskân Kayıt Defteri, 4900-5944 numaralı Esas kayıt Defteri ve 7-318 numaralı Esas kayıt defterlerinde bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

43 K. H. İ. M. A., 2029-3610 numaralı defter .

44 *Hizmet*, 9 Birinci Kânun 1928.

45 *Hizmet*, 11 Kânun-ı Sani 1928.

46 *Hizmet*, 8 Teşrin-i Sani 1926.

rak temlik işlemlerini yaptıracaklar ve kendilerine verildikten sonra evler tamir edecekler ve bu suretle yıkılmaların önüne geçilmiş olacaktı⁴⁷. 13 Mart 1926 tarihinden sonra Ermeni evine geçen harikzedelerin kanuni durumları Emval-i Metruke Müdürlüğü tarafından incelenmiş ve bunların kanunen bu evleri alamayacakları sonucuna varılmıştır. Bu mesele Maliye Vekâleti'ne iletilince hükümler iptal edilmiş ve 13 mart 1926 tarihine kadar Ermeni evi alanlar veya kendilerine Ermeni evi tahsis edilenlerin bu evleri alabilecekleri, ancak bu tarihten sonra ne şekilde olursa olsun Ermeni evine nakledilenlere, işlemleri bitmiş tapuya gönderilmiş olsa bile, mal verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu haneler Emval-i Metruke Müdürlüğü'ne iade edilecek ve hane alamayan harikzedeler müzayede yoluyla satılacak olan Ermeni emvalinden zararları oranında para alacaklardı⁴⁸.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet'in ilk on beş yılında İzmir'de imar kadar iskân sorunu da gerek yangına bağlı olarak yeterince ev kalmamış olması, gerek yerleştirilmeyi bekleyen insanların fazlalığı, gerek bürokraside yaşanan gecikmeler gibi bir dizi sıkıntının gölgesi altında çözümlenmeye çalışılmıştır. Her biri kendisinin haklı olduğunu ileri süren ve bir iskân karmaşasının yaşanmasına yol açan bu insanların dengeli bir şekilde ve hak prensibi ihlâl edilmeden yerleştirilmesi elbette zordu. Geçici olarak barındıkları evleri kendi malları olarak benimseyemeyen hak sahipleri yerleşememenin sıkıntısını yaşıyorken devlet de, bu malların bakımsız kalması karşısında zarara uğruyordu. Bu iki yönlü zararın telafisi çok uzun zaman almış olmakla beraber 1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu ile iskân işlerinin yavaş yavaş tamamlanmaya başladığı tesbit edilmektedir.

47 **Anadolu**, 8 Teşrin-i Sani 1929.

48 **Hizmet**, 15 Ağustos 1928.

İŞGALDEN KURTULUŞA İZMİR'DE EĞİTİM (1919-1933)

Doç. Dr. Sadiye TUTSAK*

Osmanlı Devleti, Müttefik Devletlerin saffında girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Antlaşmasını imzalayarak çekilmiştir. Antlaşmanın 7. ve 24. maddelerinin İtilaf Devletlerine, güvenliklerini tehlikede gördükleri takdirde buldukları toprakları işgal etme hakkını tanınması, Osmanlı topraklarında, özellikle de kıyı bölgelerinde işgal tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Mütarekeden sonra işgal tehlikesinin baş gösterdiği en göze çarpan yer, Yunanistan'ın “*Megalo İdea*” sını gerçekleştirmek için göz diktiği İzmir idi¹. Mütarekenin imzalanmasından bir hafta sonra 6 Kasım 1918 Çarşamba günü İngiliz savaş gemilerinin İzmir limanına geleceğini duyan Rumlar, karşılama töreni hazırlığına girişmişlerdir. İzmir limanında Kramer Palas ile Pasaport arasına demir atan İngiliz monitöründen rıhtıma inen İngiliz komutan Dickson'a Rumlar, eski Yunan geleneği olan bir tepsi içinde tuz ve ekme sunarak duydukları memnuniyeti göstermişlerdir. Böylece İzmir'in işgaline doğru ilk adım atılmıştı. Rumlar tarafından coşkuyla karşılanan İngiliz kuvvetlerinden aldığı güçle Doktor Stefanopulos, Yunan bayrağını metropolithane olan Ayafotini Kilisesi'ne çekerek, burada yaptığı konuşmada Türklerle savaş yemini etmiştir².

18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın tepkisine rağmen İzmir'in işgali, İtilaf Devletleri adına Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu karara istinaden Venizelos, Selanik'te bulunan Merkez Karargah'a 12 Mayıs 1919 tarihinde bir telgraf çekmiştir. “*Konferansın Yüksek Meclisi, bugünkü toplantısında ve*

---

* Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bilge Umar, **İzmir'de Yunanların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1974, s. 41-46, 87-105.

2 Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, 1970, s. 9, 11-13.

*bu anda hazır bekletilmekte olan Yunan birliklerinin derhal İzmir'e gönderilmesine karar verdiğini bana bildirdi. Yaşasın millet..."*³

Yunan kuvvetlerinin ilk birlikleri, 15 Mayıs 1919 tarihinde sabah saat 07.30'da Rum ve Yunan uyrukluların taşkın gösterileri arasında karaya çıkarak Punta ve Pasaportu işgal etmişlerdir⁴. Konak Hükûmet Meydanı'na gelen Yunan kuvvetlerine karşı ilk kurşunun atıldığı süreci, Sultani Mektebi talebesi Hamit Erdirik, mektep binası penceresinden gördüğü kadarıyla şöyle anlatıyor.

*"...Mektebimizin hangi penceresinden bakılsa Hükûmet Meydanı kabak gibi görülür. Pencerelelere koştuk. O koca meydan asker ve sivil karışımı bir insan denizi çalkalanıp duruyor. Saat Kulesi önünde bir fayton içinde bir papaz sol elinde asa, sağ eli havaya kalmış bir halde, kimdi bilemeyeceğim? Bu insan denizi birbirini zorlayarak Kemeraltı'na doğru hareket etti. Aradan kaç dakika geçtiğini hatırlayamayacağım. Birden bu yaygarayı bastıran bir silah sesi ortalığı çnlattı. Sanki bir Kolordunun baskınına uğramış gibi, birbirini çiğneyerek, ezerek, önüne gelen her şeyi yıkarak kaçıyorlardı..."*⁵.

Bu silah sesinden sonra başlayan kargaşada Yunan kuvvetleri, Müslüman Türk halkına mezalime başlamıştır. Düşman kuvvetleri önüne kattığı insan kafilesini Avcılar Kulübü'nün karşısında bulunan Patris Gemisi'nin ambarına doldurmuşlardır. Yedi sekiz yaşlarındaki talebelerde dahil olmak üzere iki yüz civarında Mekteb-i Sultani talebeleri izci oldukları gerekçesi ile zorla alınıp gemi ambarına getirilmişlerdir⁶. İzmir'in işgalinde Mekteb-i Sultani talebelerinin yaşadığı bu dram, İzmir'de eğitimin işgal yıllarında yaşanacak sancılı sürecin habercisidir.

YUNAN İŞGALİ ALTINDA İZMİR'DE EĞİTİM

a. İşgal Altında Maarif İdaresi

Yenileşme sürecinde Osmanlı Devleti'ndeki eğitim müesseseleri, bu değişimden etkilenerek yeni bir oluşum içine girmiştir. Bir plan dahilinde gerçekleşmiş olan eğitimde yenileşme hamlesi, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile resmi olarak bir düzene kavuşmuştur. II. Abdülhamid döneminde uygulamaya geçen bu düzenlemede vilayetlerde Maarif Müdürlükleri kurulmuştur. Aydın Vi-

3 Taçalan, a.g.e., s. 214-215.

4 Taçalan, a.g.e., s. 244-245.

5 Taçalan, a.g.e., s. 248-249.

6 Taçalan, a.g.e., s. 254-255.

layetinin merkezi olan İzmir'de Maarif İdaresi 1870'lerin son yıllarında açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın son senelerinden İzmir'in işgaline kadar Aydın vilayeti maarif müdürlerinin sık değiştiği göze çarpmaktadır. Mesela 1912 yılı Eylül ayında vilayet maarif müdürlüğüne atanan Abdi Namık Bey, 1917 yılı Şubat ayında İstanbul Eczacı ve Dişçi Mektebi Müdürlüğüne tayin edildikten sonra Edirne Maarif Müdürü Saffet Bey getirildi. Bu görevde 15 Ekim 1917 tarihine kadar kalan Saffet Bey'in yerine Ethem Nejat Bey tayin edildi⁷. Maarif Müdürlüğü, 1919 yılı için hazırlamış olduğu maarif bütçesini incelemek üzere 25 Kasım 1918 tarihinde Encümen-i Vilayete göndermiştir. Encümen tarafından 11 Aralık 1918 tarihinde incelenen bütçe taslağı, Vilayet Meclis-i Umumisi uzun süre toplanamadığı için bekletilmiştir. Vali Nurettin Paşa'nın başkanlığında 17 Şubat 1919 tarihinde toplanan Vilayet Meclis-i Umumisinde vilayet bütçesine 19.678.910 kuruş konulmuştur. Bu bütçe diğer bütçe kalemleri içerisinde en yüksek olduğu gibi 62.146.140 kuruşluk adi bütçenin %31'lik oranına eşitti. Ayrıca vilayet fevkalade bütçesinden 1.682.000 kuruşluk ödenekten maarif bütçesine pay ayrılmıştı. Fakat İzmir vilayetinin 1919 yılı maarif bütçesi, İstanbul Hükümeti tarafından tasdik edilmediğinden dolayı sarf edilememiştir. Vilayet maarif bütçesine onay verilmediği gibi, ardından vilayet maarif müdürlüğünün kadrosu baştan aşağı değiştirilmiştir⁸. İzmir Maarif Müdür- olan Salih Zeki Bey 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'a çağrılmış, boşalan maarif müdürlüğüne ise pek dirayetli davranamayan Cebel-i Lübnan Maarif Müdürü Abdüllatif Nevzad Bey getirilmiştir. Aydın valiliğine yeni atanmış olan Nurettin Paşa başkanlığında toplanan vilayet umumi meclisindeki müzakerelerde maarif ser-müfettişliği gibi önemli bir memuriyetin kaldırılmasına hiçbir fikir beyan etmeksizin sesini çıkarmaması, ortaya çıkan hadiselerde pasif kişiliğini göstermektedir⁹. Ser müfettişlik görevinden azl edilmiş olan Bezmi Nusret Kaygusuz hatıralarında Abdüllatif Nevzad Bey'in pasif kişiliğini, "...*Evvelce Cebelilübnan mütesarrıflığı maarif müdürlüğünde bulunan ve biraz da Araplaşmış olan bu adam, İzmir maarif müdürlüğü için çok zayıf idi. Gelen gidenlere Lübnan'dan bahisler açıyor, orada yaptığı işleri geveleyip duruyordu. Fakat İzmirde ne yapacağını, ne gibi hünerler göstereceğini söylediği yoktu*" şeklinde izah etmektedir¹⁰.

7 Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 2892, Ankara, 2002, s.91-92.

8 Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç, Ankara, 1997, s.204.

9 Tutsak, **a.g.e.**, s.97.

10 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955, s.148.

Bu görevde çok fazla kalmayan Nevzad Bey'in yerine, 12 Mart 1919 tarihinde Nurettin Paşa'nın Aydın Vilayeti valiliğinden alınmasından kısa süre sonra, 1919 Nisan'ında Mahmut Ziya Bey atanmıştır¹¹.

Bütün olumsuz gelişmelere rağmen işgale kadar kifayetsiz de olsa mekteplerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabalarının olduğu görülmektedir. Mesela; Birinci ve İkinci Sultani Mektepleri ile Darülmuallimin için 400'er, Darülmuallimat için 800 metre kaput bezi, yine Sultanilerdeki öğrenciler için 300 metrelik elbiselik kumaş, Birinci Sultani, Darülmallimat ve Darülmuallimin'de gaz yağı eksikliğinden dolayı aydınlatma amaçlı 5 kilo zeytinyağı verilmesine yönelik vilayet merkezine talepte bulunulmuştur. Ayrıca Torbalı'da tamire muhtaç olan Lema-i Meşrutiyet Mektebinin tamirine 2.200 kuruş ayrılmıştır. Balçova Köy Mektebi mütareke döneminde açılmış tek Müslüman Türk mektebi olmuştur¹².

İzmir'in işgali öncesinde Maarif Nezareti, Aydın vilayetindeki maarif memurları ve muallimlerin siyaset ve fırkacılık ile meşgul olmamaları yönünde bir yazı göndermesi, nezaretin bu işgale karşı tepki gösterilmemesi yönünde bir talebi olarak değerlendirmek mümkündür. İzmir'in işgali öncesinde vilayetin mülki idarî yapısı pasif hale getirilirken, maarif idaresi de etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Fakat İzmir'in işgali öncesinde, işgale tepki göstermek için halkın Maşatlık'ta toplanması ve mitin düzenlenmesinde Sultani Mektebi binasında gerçekleşen faaliyetlerin ve öğrencilerinin yeri yadsınamaz. Sultani talebelerinin faaliyetleri, Yunan kuvvetlerini rahatsız etmiş olacak ki, İzmir'in işgali esnasında Hükûmet Konağı önündeki çatışmalar devam ederken maşatlık mitingine davetiye dağıtmış talebeleri ve bazı muallimleri binadan çıkararak, Patris gemisinin ambarlarına doldurulmuşlardır¹³.

Yunan işgali altında İzmir'de Maarif idaresi, mektepleri, talebe ve muallimleri pek çok maddi ve manevi güçlüklerle karşılaşacaklar, işgalin getirdiği sorunlar altında ezileceklerdir. Ödenek yokluğu, bina sıkıntısı, öğretmenlerin maaşlarının ödenememesi gibi sıkıntılar, İzmir'in maarif hayatını aşağı yukarı her yerde olduğu gibi felç etmiştir.

İzmir'in Yunan kuvvetlerine teslimi merasimi 30 Temmuz 1920 tarihinde yapılmıştır. Yunan idaresi altında maarif teşkilatı, Yüksek, Orta ve İptidai Şube-

11 Kaygusuz, **a.g.e.**, s.151-152; Tutsak, **a.g.e.**, s.96-97; Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.207.

12 Engin berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.208.

13 Kaygusuz, **a.g.e.**, s.254; Kamil Su, **Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.19.

lerine, Asar-ı Atika Şubesine, Sıhhiye Mektepler Umum-ı Sıhhiyesine, Müftülük Umum Kalemine ve Evrak-ı Tahrirat Kalemine ayrılmıştır¹⁴.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, 1920-1921 ders yılı başlama-
dan önce Yunan İdaresi, Aydın vilayetinin yönetimini resmen devraldıktan sonra
İzmir'deki eğitim hayatında milli iradenin kırılması için “*Türk*” adını silmeyi,
“*Türk kimliğini*” sindirmeyi, yıldırma ve yok etmeyi hedefleyici tavır sergile-
miştir. İzmir Yüksek Komiserliğinin, 1920 yılı baharında açılması izin verilen
Teşvik-i Maarif Cemiyeti'nin merkezi olan “*Milli Kütüphane*” idi. Bu kütüphanen-
nin adının “İslam Kütüphanesi”ne çevirmesi bunun bariz bir misalidir¹⁵. Sevr
Anlaşması'ndan sonra Müslüman halkın sorunlarını çözülmesi amacıyla, 1920
yılı Ekim ayında İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye halk tarafından yedi-
yüzden fazla imzalı bir dilekçe verilerek “*Cemaat-i İslâm Heyeti*” oluşturulması
talep edilmiştir. Fakat bu teklif Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından kabul
edilmemiştir. Fakat, Yüksek Komiserliğin vilayet yönetimini devr almasından
sonra Maarif Müdürlüğü, “*Mekâtib-i İslâmiye Maarif İdaresi*” birimine dönüştü-
rülmüştür¹⁶. Bu değişimde maarif müdürünün görevine son verilerek, Hüsnü Bey
tayin edilmiştir. Ayrıca Müfettişliğe Mithat, Katipliğe Alâattin ve Hakkı Beyler
ile Hademelğe Cemal tayin edilmiştir. Çok dar bir kadrodan oluşan bu maar-
rif idaresi, işgal döneminde eğitimin meselelerini çözmekten uzak olduğu gibi,
zaten idarî olarak da Yunan Yüksek Komiserliği altında bulunan Yunan Eğitim
Müdürlüğü'ne bağlı idi. Bunun yapılmasındaki temel amaç, Türklerin eğitiminin
göz ardı edilmediği konusunu kamuoyuna göstermek, fakat bunu yaparken de
Müslüman Türklerin, Türklüklerine vurgu yapmaktan kaçarak dinî duygularına
hitap etmeyi planlamışlardır. Yunan idaresinin bu siyaseti benimsemesinin sebebi,
Rumların Megalo İdea'nın Anadolu'da gerçekleştirmelerinde Osmanlı Devleti
tarafından cemaatleştirilmiş olan Rum okullarının ve kiliselerin büyük başarısı
olduğunu bilmesidir. Bundan dolayı Yunan idaresi; Türk okullarını Müslüman
çatısı altında toplayarak, Türklük bilincini gittikçe zayıflatıp, çeşitli şekillerde
mektepleri zor durumda bırakıp, eğitim hayatında milli düşüncüyü köreltmek,
zamanla da ortadan kaldırmayı planlanmıştır¹⁷.

Yunan Fevkalade Komiserliği, kendisine bağlı maarif idaresi kurduktan baş-
ka İslam mekteplerindeki işlerle meşgul olacak bir “*Maarif-i İslâmiye Komisyonu*”

14 Tutsak, a.g.e., s.98.

15 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.407-408.

16 Su, a.g.e., s.12-16.

17 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.408.

oluşturmuştur. Fakat komisyon üyelerinden Ömer Lütfi, Mithat Paşa'nı damadı olan Süleyman Nüzhet Beyler bir bahane bularak istifa etmişlerdir. Komisyonun diğer üyesi Şerif Ali Efendi ise İzmir'de bulunmuyordu. Boşalan üyeliklere yeni seçimler yapılmak istenmiş, fakat Yunan idaresi tarafından çıkartılan güçlükler yüzünden bu gerçekleşmemiştir. Bu durum, Müslüman Türklerin eğitim hayatındaki zayıf olan gücünü daha da zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak düşünülebilir.

İşgal altında olan İzmir'de çocukların gidecekleri mektepleri ve bu mekteplere ne kadar ücret ödeyeceklerini tespit etmek için 1921 yılı Şubat ayında iptidai mekteplerini semt ve mevkilerine göre yedi bölgeye taksim etmişlerdir¹⁸.

Tablo 1: İptidai Mektepleri Mıntukaları¹⁹

Bölgeler	Mektepler
I. Bölge	Namazgah, Mecidiye İnas, Teshiliye Zükur, Birinci Ana Mektepleri
II. Bölge	Numune Hadikatülenvar, Terakki İnas, Mahmudiye, İkinci Ana Mektepleri
III. Bölge	Gayret Zükur ve İnas Bozyaka Mektepleri
IV. Bölge	Süleymaniye İnas, Sahiliye Zükur Mektepleri
V. Bölge	Karantina Muhtelit ve Ana Mektepleri
VI. Bölge	Tefeyyüz, Muhtelit ve Ana Mektepleri
VII. Bölge	Karşıyaka Zükur, İnas Numune, İnas İptidai, Menba-i İrfan ve Ana Mektepleri

Yunan Fevkalade Komiseri, Maarif-i İslâmiye Komisyonu'na iptidai mekteplerinin idaresine ilişkin kararnameyi 18 Şubat 1921 tarihinde göndermiştir. Bu kararnamede komisyona, İzmir'deki iptidai mekteplerinin Osmanlı idaresinden farklı olarak yapılacak bazı değişiklikler bildirilmiştir²⁰. Kararnamenin Genel Hükümler kısmında, İzmir'deki bütün İslam mekteplerinin masrafları, muallim ve hizmetli maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacağı açıklanmıştır. İzmir'de her mahalle ve köyde mekteplerin meseleleri ile uğraşacak üç kişilik bir komisyon kurulması istenmektedir. Ayrıca, bu mektep komisyonu üyeleri içerisinde mahalle veya İhtiyar heyetlerinin gösterecekleri kişiler arasından kaza merkezlerinde "*Kaza Maarif Encümeni*" kurulacaktı. Bu üyeler dört yılda bir,

18 Su, a.g.e., s.30-32.

19 Su, a.g.e., s.31.

20 Su, a.g.e., s.32-33.

Ağustos ayı içerisinde Kaza İdare Meclisi Üyeleri arasında daimi üye olan Kadı ve Müftü Efendilerin katılımı ile Kaza Belediye Meclis üyeleri tarafından seçilecekti. İşgal altında olan İzmir'de iptidai mekteplerinin sıkıntılarının çözülmesi için Kaza Maarif Encümenine seçilecek üyeler, kadı ve müftünün birbirine olan düşmanlıklarından dolayı katılmaları gereken toplantıya gelmemelerinden ötürü bir türlü seçilememişlerdir. Ayrıca Maarif Müdürü ile bazı muallimler arasında anlaşmazlık bulunduğundan, muallimler arasından maarif müdürünü şikayet edenler olmuştur²¹.

İbn-i Hazım Ferit 14 Şubat 1921'de Ahenk Gazetesinde neşrettiği makalesinde komisyonların başarısız olmasının sebebinin şöyle dile getirmiştir.

*"Zaten böyle bir komisyon milli hedefleri tatmin idemezdi. Ve nitekim öyle oldu. Tabir, ma'rûz görülsün... doğmadan öldü. Bu bizim ne şaşkınlığımızı ne hayretimize sebep oluyor. Çünkü milletin kalbinin derinliğinden doğmayan komisyonlar ölsün, cemiyetler ölsün, hiçbir zaman payidar olmayarak zifti kalmamış kandil gibi pek çabuk sönerler. Maarif komisyonumuz da öyle olacak gibi... Şu bakımdan eminiz ki maarifimizin ışığı hiçbir zaman sönmez. Fakat muktedir ellere virilmek birinci şarttır. Çünkü emanet ehline virilmez ise hiçbir iş ileriye gitmez. Vakıa denilemez ki Maarif Komisyonunu oluşturan insanlar ehil değildir. Bu hatırımızdan geçmiyor. Fakat seçim demeğe dilim varmıyor. Tayin idilen bu kişilerden vazifelerine devam itmeleri de bir nevi emanete ihanet değil midir?"*²²

İptidai mekteplerine yönelik çıkarılmış olan bu kararnamede ortaöğretim kurumları ile alakalı bir kayıt bulunmamaktadır.

Yunan fevkalade idaresi altında maarif idaresi İzmir'de ortaya çıkan maarif meselelerini çözmek bir yana, Osmanlı Hükümetinden hiçbir maddi destek de olmamıştır²³. 1921-1922 öğretim yılında Yunan idaresinden sadece 3.600 drahm yardım almıştır. Fakat Yunan idaresi medreselere müdahalede bulunmadığı gibi maddi yardımda da bulunmuştur. Sevr Antlaşması ile Yunan idaresine bırakılan alan içerisinde İzmir Fevkalade Komiserliği'nin öğretim yılı için Rum okulları için yaptığı yardım 1.322.553 drahmeye ulaşmıştır. Bir evvelki yıldaki bütçe arasındaki bu yardımın artış oranı % 248.5 idi. Bu rakamlar ve oranlar İzmir'deki Fevkalade Komiserliği'nin Türk okullarının köhneleşmesi için çeşitli yolları denerken Rum okullarını ise ihya etmek için büyük çaba harcadığını ve

21 Su, a.g.e., s.33-35.

22 Ahenk, 14 Şubat 1337/14 Şubat 1921.

23 Su, a.g.e., s.35-37.

maddi yönden desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır.²⁴ Kararname ile iptidai mekteplerini idare etmekle mükellef tutulan maarif encümenleri ve mektep komisyonları hem işgalin hem de başka bir idare altında olmanın verdiği şaşkınlıkla başarılı olamamışlardır²⁵.

Yunan işgali döneminde 1921 yılında birisi İzmir’de, birisi Manisa’da olmak üzere iki ilk tedarisat müfettişi görev yapmıştır. Müfettişlik vazifesini fahri olarak yürüten İnas İdadisi Tarih ve Uygulama Muallimi Rahmi (Balaban) ile kapatılmış olan Nehari İdadisi Müdürü Ahmed Naili Beyler²⁶, eğitim hayatına önemli katkı sağlayan İzmir’in eğitimcileri arasında seçkin bir yere sahiptirler.

İzmir’in 9 Eylül 1922’de düşman işgalinden kurtulmasından sonra İzmir valiliğine Abdülhalik (Renda) Bey tayin edilmiştir. Vali Bey’in atanmasından sonra vilayet merkezleri, ardından kaza ve nahiyelerde mülki atamalar gerçekleşmiştir. Bu atamalar sırasında İzmir Maarif Müdürlüğüne Vasıf (Çınar) Bey’in tayin edilmiştir²⁷.

İşgalin ardından Müslüman Türklere ait maarif hayatı İzmir Yunan İdaresi tarafından sönmüştür. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunun aksine Rumlara ait eğitim canlandırılması için büyük çaba harcanmıştır. Hrisostomos, 16 Temmuz 1919’da Ekim ayında bitmesi gereken Rum okulları inşaat projesini incelemek üzere Darağacı Mahallesi’ne gitmiş ve ayrıca yeni okulların yapılması için geniş çaplı bir yardım kampanyası da başlatmıştır. Metropolithane okulların tamiri ve inşası için destek veren sanayicilerin isimlerini ve yaptıkları maddi yardımı kamuoyuna açıklayarak, daha fazla desteğin sağlanması konusunda teşvikte bulunmuştur. Fakir Rum talebelerin kitap ve yazı malzemesi alımı için tahsisat ayırdığından başka Rum muallimlerin maaşlarını desteklenmesi için 1919-1920 ders yılında 9.000 liralık harcama planlanmıştır²⁸.

b. İşgal Altında Mektep Binaları

Osmanlı ülkesinde, yenileşme döneminde batı tarzında açılan mekteplerin gittikçe artış göstermesine rağmen yeni tarzda mektep binası inşa edecek bütçenin yeterince bulunamaması, daha ziyade evden bozma ve eğitime pek elverişli

24 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.428, 439.

25 Su, **a.g.e.**, s.35-37.

26 Tutsak, **a.g.e.**, s.110.

27 Tutsak, **a.g.e.**, s.247.

28 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.428.

olmayan mekanlarda eğitim faaliyetleri yürütülmeye çalışılmıştır. Mondros Antlaşması imzalandıktan sonra bina sıkıntısı daha da artmış, 1918-1919 ders yılını kapsayan süreçte İzmir şehrinde bina sıkıntısından dolayı ders yapılamamıştır. Yunanistan ve adalarda bulunan Rumlar ve Yunanlar dönüş yapmadıklarından İzmir'in kazalarında bina sıkıntısı yaşanmamasına rağmen buralarda ise muallim maaşlarının ödenememesinden dolayı istifaların gerçekleşmesi eğitim hayatını maalesef menfi yönde etkilemiştir²⁹. Fakat İzmir'in işgali ve ardından 1919 yılı sonbaharında başlayan Yunan ve Rum göçleri, ayrıca Yunan idaresinin mektep binalarına el koyması neticesinde eğitimde aksamalar olmuştur³⁰. Yunanlar el koydukları mektep binalarına el koyarak karakol, hastane vs. yapacağız bahanesi ile kapatmışlardır. Mesela Çeşme'de bir Türk mektebi kapatılarak, binası postahaneye çevrilmiştir³¹. İzmir'in Nif Kazasında 1919-1920 ders yılında Türk mekteplerini Yunanlar kendi idareleri altına almıştır. İşgalin ardından medreselerde de tedrisat sekteye uğramıştır³². Katıpzade Medresesi olarak bilinen Ahmed Reşid Efendi Medresesi'nin, Bölükbaşı Medresesi'nin, İşgal öncesi harap bir halde olduğu, Fazıl Ahmed Paşa Medresesi'nin, Kurşunlu Medresesi'nin, Müftü Camii Medresesi'nin, Nerdibanlı Medresesi'nin, Saçmacıazade Medresesi'nin İzmir'in işgali öncesinde harap bir halde olduğu bilinmektedir. İşgal döneminde bu medreselerin tamir edildiğine dair kayıtlara rastlanmadığı gibi, tedrisatın ıslah edildiğine dair bir bilgi de bulunamamıştır³³.

Tablo 2: İzmir Sancağı İptidai Mektepleri Mevcudu:

Kazalar	1898 ¹	I.Dünya Savaşı Sonrası ²		
		Zükur	İnas	Toplam
Bayındır	11	48	1	49
Bergama	111	34	6	46
Çeşme	12	12	2	14
Foçateyn	7	7	2	9
İzmir	145	62	5	67
Karaburun	—	11	1	12

29 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.207.

30 **Açıksöz**, 15 Teşrin-i Evvel 1337/15 Ekim 1921; Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.407.

31 **Açıksöz**, 15 Teşrin-i Evvel 1337/15 Ekim 1921.

32 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.407.

33 Tutsak, **a.g.e.**, s.35-44.

Kuşadası	21	9	—	9
Menemen	41	44	2	46
Nif	—	33	4	37
Ödemiş	59	46	4	50
Seferihisar	11	7	1	8
Tire	38	1	2	3
Urla	8	1	1	2
Toplam	464	315	31	346

Tablodan anlaşılacağı gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Menemen, Foça-teyn ve Çeşme dışında İzmir'in kazalarında iptidai mekteplerinde bir azalmanın olduğu görülmektedir. Özellikle Bergama, İzmir, Kuşadası, Tire gibi kazalarda ciddi bir düşüşe rastlanmaktadır. Temel eğitim veren iptidai mekteplerinin azalmasında mali sıkıntılar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı etkili olmuştur. Bu yıllarda yeni mektep binaları yapılmasına rağmen kapananların sayısına erişememiştir³⁴. Vilayet Maarif Müdürlüğü, bu savaş yıllarında yabancıların mülkiyetinde kurulmuş olan okullara el koymuşlardır. Daha sonra ise maarif müdürlüğü, kendi okullarını bu binalara yerleştirmek suretiyle Müslüman Türk okullarının bina sıkıntısını çözmeye çalışmıştır. Maarif bütçesinin elverdiği ölçüde mektep binalarının tamiri, yeni binaların yapımına çaba harcanmıştır³⁵.

Mektep binalarının boşaltması kararı neticesinde İzmir kazasında hızlı bir şekilde Darülmallimin, İkinci Sultani, Hilal Sultanisi, İnas Nehari İdadileri, Karşıyaka Numune Mektebi açıkta kalmıştı. İnas İdadi Mektebi'nin Mithat Paşa'nın mirasçılara kalan konakta açılmasına karar verilmişti. İkinci Sultani Mektebi'nin birinci kısmının, Birinci Sultani Mektebi'nde açılmasına, ikinci kısmının ise Aydın'da bulunan sultani mektebine taşınması planlanmıştır. Fakat yolların bozuk olması ve trenin işlemesi için elzem olan kömür yokluğu, bu nakilin gerçekleşmesini engellemiştir. Numune İnas Mektebi'nin ise Namazgah'ta yatılı olmak şartıyla açılmasına karar verilmiştir. İnas İdadisi dışında kalan mekteplerin 1919 yılı Nisan'ına kadar açılmamış olmasından dolayı, halkta kendi mektebini yaptırma düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bu düşünce ile Göztepe Mahallesi halkı kendi aralarında bir belge imzalayarak Doktor Hüsnü ve Sadık Beylerin desteğiyle 600 lira toplamışlardır. Halkın bu fedakar tavrına karşı, Maarif Mü-

34 Tutsak, a.g.e., s.129.

35 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922...**, s.199-200..

dürlüğü mektep yaptırmak için para toplamasını engellemiştir. Çünkü Vilayet Meclis-i Umumisi, iptidai mekteplerinin bina inşaatı için harcanacak masrafları, “*mesarif-i mecbure*” adı ile mahalle ve köylere bölerek, gelecek paralardan karşılanmasını sağlayacak olan “*Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkati*”nın 15. Maddesinin uygulanması 1919 yılında askıya alınmıştır³⁶.

Mondros Antlaşması sonrasında Aydın vilayeti genelinde mevcut olan 378 Müslüman Türk mektepleri kaynak yetersizliği ve kadro açıklarından dolayı büyük bir sıkıntı içerisinde bulunuyorlardı. İzmir Yunan İdaresi İlköğretim Müfettişi olan M. Mihalidis’in 30 Temmuz 1922 tarihinde tutmuş olduğu rapora göre; 1918-1919 ders yılında Sevr Antlaşması ile Yunanistan’a bırakılan alan içerisinde Yunan mekteplerinin mevcudu 174 idi³⁷.

İşgal altında İzmir Maarif Müdürlüğü, iptidai mekteplerinin kayıt ve kabullerinin 15 Ağustos 1920 tarihinde başladığını, çocuklarını mekteplere kaydetmek isteyen ailelerin çocukların tasdikname, nüfus tezkeresi ve aşı kağıdı ile mektep idarelerine kayıt yaptırmalarını beyan ederek 1 Eylül 1920’de tedrisatın başlayacağını Ahenk Gazetesi’nde çıkan bir ilanla açıklamıştır³⁸.

İzmir Sultani Mektebi, Yunan işgalini önlemeye gayret eden Türk gençlerinin toplandıkları bina olduğu için işgalden sonra Yunan kuvvetleri nezdinde sabıkalı bir mektep hali gelmişti. İşgal esnasında talebe ve muallimleri tutuklanan tek okul olması tesadüfi olmadığı gibi, bu sultani mektebinin adliye binasına dönüştürme düşüncesi de aynı amaca hizmet etmekte idi. 13 Eylül 1919 tarihinde yeni ders yılına başlayan mektebin kapatılması talebi, 19 Ekim 1920 tarihinde Maarif Müdürlüğüne çağrılmış ve müdür Mahmut Ziya Bey tarafından mektep müdürüne tebliğ ettirilmiştir. Bu haber Sultani muallimleri ve talebeleri tarafından tepkiyle karşılanmış ve büyük üzüntü yaratmıştır. Bu karardan vazgeçilmesi için Ahenk Gazetesi yazarı ve avukat İbn-i Hazım Ferit, Muallim Ahmet Naili, Ahmet Nazmi ve Hasan Vasfi Beyler ile Müftü Rahmetullah Efendi’nin de bulunduğu bir heyet İzmir Fevkalade Komiserliğine gitmişler, Genel Sekreter olan Gunarakis ile yapmış oldukları görüşmede kararı değiştirememişlerdir. Sultani Mektebi aralık ayında Yunan askerlerinin süngüleri ile boşaltılmıştır. Sultani Mektebi’nin talebelerinin Hilal İdadi Mektebine kayıtlarını yaptırmaları Yunan İdaresinden/

36 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922...**, s.200-202.

37 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922...**, s.202-203.

38 **Ahenk**, 16 Ağustos 1336/16 Ağustos 1920.

Müslüman Hizmetleri ilan edilmiştir³⁹. İzmir Sultanisinin kapatılması İstanbul ve dış basında tepkiyle karşılanmıştır Bu yüzden Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 1921 yılında basın bürosunun yayınladığı broşürde İzmir Yunan İdaresi tarafından mekteplere maddi destekte bulunulacağı belirtilmiştir. Fakat Hilal Zükur ve İzmir İnas İdadilerinin sadece muallim maaşları ödenmiştir⁴⁰.

Darümuallimin ve Darümuallimat mektepleri parasız yatılı eğitim veren öğretmen okulu oldukları için tahsisatı vilayet tarafından karşılanmakta idi. İşgalden sonra da giderlerin karşılanacağı düşünülmüş, fakat Yunan idaresi ödeneklerin İslam Cemaati versin diyerek bu mekteplerin ödemelerini yapmayı reddetmiştir. Bu mekteplere erzak temin eden tüccarlar, yeni durum karşısında piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır. Yatılı okuyan talebelerin durumu gittikçe ağırlaşmış, taşradan gelenler ve fakir olanlar dışında talebeler bir haftalık yiyeceklerini evlerden getirme konusunda taahhüt etmişlerdi. Darümuallimin Mektebinde okuyan 28 kimsesiz çocuk ve hizmetlilerin yiyecekleri tedarik edilemeyecek boyuta ulaşmıştı. Varlıklı ailelerin desteği birkaç haftadan fazla devam edemedi. Belediyeden istenen yardım sayesinde sabah akşam kuru fasulye verilerek öğrenciler beslenmeye çalışıldı. Buna rağmen belediyenin desteği sürekli olamadı. Vilayet Muhasebe Müdürü Tahsin Bey ile anlaşarak, eğitim gelenleri içerisinde yer alan icar bedellerinden vilayet Ziraat Bankası'na yatırılmıştır. Yunan idaresi her nasılsa gözünden kaçan bankadaki bu para ile 1920-1921 ders yılı zor tamamlanabilmişti. Sene sonunda Darümuallimin Müdürü Hilmi Bey, 14 talebenin mektepten mezuniyetini kamuoyuna duyurmuştu⁴¹. 1921 yılında Darümuallimin ve Darümuallimat Yunan İdaresi tarafından kapatılmış, idarecilerinin görevine son verilmiştir. Hilal Zükur İdadisi, İzmir İdadisi olarak eğitim yılını tamamlamıştır. 1922-23 ders yılında sadece yatılı kısmının açılması için talebelere yıllık 225 lira alınması planlanmıştır⁴².

İzmir Sanayi Mektebi, İzmir İdadisi gibi işgal döneminde açık kalan mektep konumunda idi⁴³. 1918-1919 yılında 22 mezun veren mektep, sonraki ders yılı için 83 talebenin kaydı yaptırılmıştı. Bu ders yılında toplam 150 öğrencisi ders yılına başlamıştır. 1920-1921 ders yılı sonunda 9 öğrenci mezun olmuştur⁴⁴.

39 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.414-415.

40 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.417.

41 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.419.

42 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.427.

43 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922....**, s.428.

44 Tutsak, **a.g.e.**, s.190.

İşgal altında Müslüman Türk mektepleri için 1920-1921 ders yılı büyük sıkıntılar içinde geçerken, Rum mektepleri için önemli gelişmelerin gerçekleşeceği bir sürecin başlangıcı olmuştur. Önceden Evangeliki Rum Mektebi'nin bünyesinde açılan ve savaş yıllarında kapanan Rum Erkek Öğretmen Okulu, Ekim 1919 tarihinde açılmıştı. Agios Trifanos Mahallesinde Rum Kız Okulunda açılan bu okulun müdürlüğüne Pedagog P. Antonopulos tayin edilmişti. Ekim ayı sonlarında derslere başlayan okulun eğitimleri yarım kalan 18 kişi de kaydını yaptırarak talebe mevcudunu arttırılmıştır. Ayrıca Komiserlik, Rum okulları için tahsis ettiği 532.134 drahminin 67.736 drahmisi Erkek Rum Okuluna harcamıştır. Yunan Fevkalade Komiserliği, genel müfettiş olan Mihaili Mihalidis Nuaros'u, kendileri açısından İzmir ve daha modern bir kimliğe sahip olması ve Komiserliğe bağlı eğitimin teşkilatlanması için görevlendirmişti. Nuaros hazırlamış olduğu raporu Yunan Fevkalade Komiseri Stergiades'e 25 Temmuz 1920 tarihinde sunmuştur. Bu raporda, Nuaros, Evangeliki Rum Okulunun yanında İzmir'de Öğrencilerin 650'si normal, 250'si ticaret kısmında barınacağı 14 sınıflı klasik bir lise olarak Yunan Yüksek Komiserliği Lisesi'nin açılmasını önermiştir. Ayrıca Agios Fotinos Merkez Kız Okulu açılmasını da teklif etmiştir⁴⁵.

İzmir'de Bir Yunan üniversitesi kurmak için Göttingen Üniversitesi'nden Profesör Konstantinos Karatheodoris'in hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda; üniversitede ziraat, fizik, mühendislik bilimleri, doğu dilleri fakülteleri ile hıf-sıhıha enstitüsü açılması planlanmıştı. Raporu sunan Karatheodoris, 27 Ekim 1920 tarihli kararname ile İzmir Yunan Üniversitesinin kuruculuğuna atanmıştır⁴⁶. Günümüzde Kız Lisesi olarak kullanılan, o dönemde inşaat halinde bulunan bu bina üniversitenin açılacağı bina olarak planlanmıştı⁴⁷.

c. İşgal Altında Muallimler

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, ardından Aydın vilayet bütçesinin İstanbul Hükümeti tarafından onaylanmaması ve 15 Mayıs'ta İzmir'in işgal edilmesi; maarif hayatını menfi yönde etkilediği gibi, mekteplerde muallimlerin maaşlarının ödenememesi, geçim sıkıntısından dolayı istifaların gerçekleşmesine neden olmuş, mektepler muallimsizlikten de kapanmak zorunda kalmıştır⁴⁸.

45 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.430-431, 438.

46 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.447.

47 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.450-451.

48 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.206..

İzmir'in işgali sırasında talebeler ile tutuklanmış olan muallimlerin maaşlarının nasıl ödeneceği bilinmemekte idi. İşgal öncesinde İzmir'e kendiliğinden gelmiş olan muallimlerin maaşları nasıl ödenecekti. Maarif Müdürlüğü, 14 Temmuz'da gazetelere vermiş olduğu bir ilanda iki gün içinde kendilerine müracaat edilmesini beyan etmiştir. İptidai mekteplerinde muallimlik yapan kişilerin maaşları 15 Eylül 1919 tarihi itibarıyla beş aylık maaşları ödenmemiştir⁴⁹. Bergama kazasında bulunan iptidai mektepleri muallimleri maaşlarını alamadıkları için 1919 yılı Şubat ayında toplu olarak mektepleri terk etmişlerdir. Ayrıca İzmir'deki muallimler tarafından güç birlikteliğini sağlamak için "İzmir Muallimin Cemiyeti" kurulmuştur⁵⁰. Zira, bir önceki yılda olduğu gibi, 1920 yılında da iptidai mektepleri muallimlerinin maaşlarını alamadıkları bilinmektedir⁵¹. 1920-1921 ders yılı İzmir İnas İdadi Mektebi ve Hilal İdadi Mektebi muallim aylıkları Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından ödenmiştir⁵².

KURULUŞTA İZMİR'DE EĞİTİM

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde büyük yenilgiye uğrayan Yunan kuvvetleri, Uşak'tan İzmir'e doğru geri çekilmiş ve 9 Eylül'de düşman işgalinden kurtulan İzmir'den düşman kuvvetleri suyun öte yakası olan Yunanistan'a geçmişlerdir. Kurtuluştan kurulaşa geçerken 1923 yılında İzmir'e gelen İngiliz gazeteci Grace Mary Ellison, İzmir'e gelmiş yanmış ve yıkılmış olan şehrin sokaklarında dolaşmıştır. Bu sıralarda İzmir valiliğinde kırk yaşlarında bulunan Abdülhalik Renda bulunmakta idi⁵³. Eserinde bu manzarayı şöyle izah etmektedir.

"Vali'nin yardımcılarından biriyle İzmir'de her gün yıkıntılar içinde dolaşırız. Şehrin, Avrupalıların yaşadığı bölümü, deniz kıyısında kalmış birkaç ev, birkaç hastane, okul, kilise dışında bütünüyle yok olmuş. Bir zamanların mükemmel caddeleri şimdi boş bina «kabuklarıyla» çevrili ve geçenlere tehlike yarattığından büsbütün yıkılmaları gerek.

Rehberime, Pierre Loti'nin güvertesinden, şehirde bir yangın belirtisi görmediğimi söylediğimde, beni, tam sekiz saat dehşet içinde kaldığım yıkıntılar arasına

49 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.404.

50 Tutsak, **a.g.e.**, s. 131.

51 Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922.....**, s.420.

52 Su, **a.g.e.**, s.23.

53 Grace Mary Ellison, **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası**, Çev: S. Turek, Milliyet Yayınları, 1973, s.38.

götürdü. Bana aşırı saygı göstermesi tembih edildiğinden, enkaz içinde, daima önde, cenaze sessizliği içinde yürüyordu. Kendine aynı zamanda, yanan yerlerde daha önce nelerin bulunduğunu bana anlatması söylendiği için, hiçbir ayrıntıyı ihmal etmiyordu. Yangının tam çıktığı yeri gösterdi. Neden çabuk yayıldığını da anlattı. Mağazaların önünden geçerken, Rum ve Ermenilerin bombaları ilk patlattıkları yeri gösterdi. Son cümlesinde aşırı bir nefret ve sıkıntı vardı: «Sonra da bütün bunları bizim yaptığımızı iddia etmek gülünç değil mi?»⁵⁴.

İngiliz gazetecinin tasvir etmeye çalıştığı bu enkaz üzerine şehir inşa edilirken, eğitimde ortaya çıkan meseleler ve yeni kurulan devletin yeni bakış açısı ile yapılandırılmaya çalışılmıştır.

Maarif Müdürlüğü

Kurtuluştan kuruluşu geçerken İzmir'de yıkılan Yunan idaresinin yerine Türk idaresini oluşturma çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. İşgal yıllarından sonra İzmir'e ilk vali olarak tayin edilen Abdülhalik (Renda) Bey, vilayet merkezi, kaza ve nahiyelerde teşkilat kurmaya başlamıştır⁵⁵. Ankara'da Maarif Vekaleti Kalem-i Mahsusa Müdürlüğü vazifesini ifa eden Vasıf (Çınar) Bey, bu teşkilat çalışmaları esnasında İzmir Maarif Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevde fazla kalmayan vasıf Bey, mekteplerin idaresi için mesarif-i mecbure vergisinin toplanmasına çok önem vermesine rağmen bunu başaramamıştır⁵⁶. O'nun döneminde İzmir maarifinde en göze çarpan mesele, mesarif-i mecbure adıyla toplanan maarif vergisinde dengesizliklerin ortaya çıkmış, bazı şahıslardan ödeme gücünün üstünde vergi alınmıştır. Bu verginin adil toplanması için Maarif-i İptidaiye Meclisi 18 Haziran 1923 tarihinde yaptığı toplantıda bazı kararlar almıştır⁵⁷. Ankara'da ise maarif müdürlerinin atanması için çalışmalar hızlı bir şekilde devam etmekte ediyordu⁵⁸. Bu toplantının yapıldığı tarihte boş olan maarif müdürlüğüne daha sonra Hüseyin Nazım Bey tayin edilmiş ve 11 Temmuz 1923 tarihinde görevine başlamıştır⁵⁹.

54 Ellison, **a.g.e.**, s.54-55.

55 Tutsak, **a.g.e.**, s.147.

56 **Akşam**, 22 Teşrin-i Evvel 1338/ 22 Ekim 1922.

57 Tutsak, **a.g.e.**, s.147.

58 **Akşam**, 29 Kanun-ı Evvel 1338/29 Ekim 1923

59 Tutsak, **a.g.e.**, s.147.

Tablo 3: Maarif Müdürlüğü'nün 1923 yılı idarî kadrosu⁶⁰

Memuriyet	Memur	Maaş (kuruş)
İlk Tedrisat Müfettişliği	Reşit Bey	1.500
Maarif Kalemi Muhasebe Katipliği	Mustafa Efendi	1.300
Sicil Katibi	Hamit Efendi	1.000
Evrak Kayıt Memurluğu	Hasan Tahsin Efendi	1.000
Kalem Katipliği	Tahsin Efendi	800

Tablo 3'de görüldüğü gibi, İzmir maarif idaresinin Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde idarî kadrosu oldukça dardır. Cumhuriyetin ilan edildiği yılda, temel eğitim veren mekteplerin en kısa zamanda ıslah edilmesine ve sıkı teftişten geçirilmeye muhtaç olmasına mukabil, sadece bir müfettiş bulunmaktadır. İzmir'de ortalama 500 ila 1000 kuruş maaş alan muallimlerden maarif idaresi memurları daha fazla maaş almışlardır. Adana Maarif Müdürü olan Ali Rıza Bey 1923 yılı ekim ayında müfettiş olarak İzmir'e tayini çıkmıştır. Böylece İzmir'de müfettiş sayısı ikiye yükselmiştir⁶¹.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ankara Hükûmeti yabancı okulların programlarını ile çok yakından takibe almıştır. İzmir Maarif Müdürlüğü de hükûmet izlemiş olduğu siyaset doğrultusunda Türk okullarında olduğu gibi yabancı okullarda teftişlerini sıklaştırmıştır. Maarif İdaresi yabancı okullara, Türkçe ders vermek üzere görevlendirdiği muallimler kapıdan geri çevrilmişlerdir. Yabancı okullara Türkçe muallimleri sokulmak istenmediği gibi, talebelere dini zorlamalarda bulunulmuştur. Mesela Kızılçullu Amerikan Koleji'nde sabahları kiliseye götürülüyor ve org eşliğinde İngilizce marşlar söyletiyordu. Kiliseye gitmek istemeyen talebelerin notları düşürülmekte idi. Bu okullarda dini ayinlere diğer derslerden daha fazla zaman ayrılması, okul binasında dini tasvirlerin bulunması Maarif Vekaleti'nin tepkisine sebep olmuştur⁶².

Maarif Vekaleti, mekteplerin teftişini sadece yabancı okullarla sınırlı tutmamış, devlet okullarının da sıkı bir teftişten geçirmiştir. Bu bağlamda diğer vilayetlerde olduğu gibi İzmir vilayetinde de sıkı teftişlerin olduğu bilinmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra İzmir vilayeti maarif müdürlüğüne tayin edilmiş olan Ahmet Naili Bey, İzmir'deki mektepleri sıkı bir teftişten geçirmiştir. Maarif idaresinin almış olduğu kararlara uymamakta direnen

60 Tutsak, a.g.e., s.248.

61 Tutsak, a.g.e., s.248-249.

62 Tutsak, a.g.e., s.249.

Değirmendağı'nda üç, Pazar yerinde ve Karşıyaka'da birer mektep kapatılmıştır. Yabancı okullarda okutulan Türkçe derslerin Türk muallimler tarafından okutulması şartı getirilmişti. İzmir maarif müdürlüğü bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş, yabancı ve azınlık mekteplerinde Türk Tarihi ve Coğrafyası, Türkçe Kıraat ve Sarf gibi dersler ve bu derslere ait verilen tezkerelerin görüşülmesi için 3 Temmuz 1924 tarihinde toplantı yapılması kararını almıştır. Toplantıya Maarif Müdür Ahmet Naili Bey'in başkanlığında, 28 muallim ve ilk tedrisat müfettişleri katılacaklardı. Bu toplantıda 1924-1925 ders yılından itibaren Türkçe ders saatlerinin artırılması konusu tartışılmıştır. Ahmet Naili Bey, Musevi mektepleri müdür ve muallimlerine göndermiş olduğu bir yazıda bütün müdür ve muallimlerin Türkçe bilme zorunluluğunun bulunduğunu bildirmiştir. Maarif Müdürü, Maarif Baş Katibi olan Hakkı Bey ile birlikte İzmir'de İtalyan ve Fransız mekteplerini Türkçe derslerini kontrol etmiştir⁶³. 1926 yılı Şubat ayında Maarif Vekilliği'nin İzmir Maarif Müdürlüğüne göndermiş olduğu bir tebliğde uyulması gereken hususlar şu şekilde açıklanmıştır.

1.Çeşitli yabancı mekteplerin Türkçe, Türk tarihi ve Coğrafya muallimleri Maarif Vekili tarafından tayin edilecektir. Bu mekteplerin muallimliklerine seçilecek muallimler millî duygular taşıyan kişiler olacaktır.

2.Mekteplerde ders araç ve gereçlerin eksik olması halinde eğitim ve öğretimin devam etmesine müsaade edilmeyecektir.

3.Mekteplerde kayıtlar Türkçe tutulacak ve Cumhurbaşkanı'nın 66-80 cm. ebadında olan bir resmi mektebin en müstesna yerine asılacaktır.

4.Mekteplerde mevcut olan kiliselerde ibadet için olsa bile dışarıdan hiçbir şahıs girmeyecektir. Kitaplarda dini propaganda amacıyla resimler bulundurulmayacaktır⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nden miras alınan maarifin ülke genelinde büyük sıkıntıları vardı. İzmir maarif idaresinin mektep binalarının tamiri, yeni binaların inşa edilmesi, mektep ihtiyaçlarının karşılanması, muallim maaşlarının ödenmesi için 1923 yılı bütçesi oldukça yetersizdi. Bu bütçenin 27.070.287 kuruş olması hasebiyle vilayet fevkalade bütçesinden 1.404.500 kuruş ilave edilmiştir. 1925 yılında maarif bütçesinin 540.000 liraya çıkarılmıştır. Maarif Vergisi Kanunu 10 Nisan 1925 tarihinde çıkıncaya kadar en fazla mali yönden yükü çeken halk olmuştur. Buna rağmen halkın mektep ihtiyacının karşılanamadığı ortaya çıkan şika-

63 Tutsak, a.g.e., s.249-250.

64 Yenigün, 18 Şubat 1926.

yetlerden anlaşılammıştır. Fakat vergi çıkarıldıktan sonra da halka tevzi edilen vergilerde adaletsizlik olduğu gerekçesi ile bazı şirket ve kumpanyalar şikayette bulunmuştur. Özellikle şikayetler, gelire göre verginin oranında adaletsizliklerin olduğu gerekçesi ile olmuştur⁶⁵.

Mektep Vergisi'nin nasıl toplanacağına ilişkin vali adına muavini Halit Bey bir beyanat vermiştir.

“1926 senesi mektep virgüsü tahkikatına medar olacak cedveller ve bu hususda İlk Tedrisat Meclisince ittihaz edilen karar köyler ve mahalleler ihtiyar heyetlerine tevdi edilmiştir. Her köy ve mahalle ihtiyar heyetini, köyünde mahallesinde ikamet eden ve mektep virgüsüyle mükellef olan her şahsı bu(na)ittihaz etmeğe ve bu cedvel onbeş gün zarfında İlk Tedrisat Meclisi namına maarif idaresine tevdi edilmeye mecburdur. Bu mecburiyeti ifa ettirmek için icabı halinde polis ve jandarma da muavenetde bulunacaktır. Bilumum köyler ve mahalleler heyet-i ihtiyaresinin az veya çok kazancı olan her ferdî cedvele idhal ederek vergi mükellefleri adedini tezyid ve bi'n-netice halka tahsil edilecek virgüyü tahkik hususunda azami mesai ibraz ve hakkında mektep virgüsüyle alakadar olarak isimlerinin cedvele kalmamasına dikkat etmeleri ilan olunur”⁶⁶.

Tablo 4: 1926 Yılı İstatistikine Göre Tedrisat-i İptidaiye Vergisi'nde Toplanan Vergiler⁶⁷

Kazalar	Miktar
Bayındır	40.463,64
Bergama	121.398,75
Çeşme	25.829,50
Foça	26.627,30
İzmir	326.209,71
Karaburun	23.883,6
Kemalpaşa	46.986,50
Kuşadası	21.310,20
Menemen	43.800,57
Ödemiş	98.444,70
Seferihisar	23.753,34
Tire	41.669,87
Urla	26.579,42
Toplam	866.956,56

65 Tutsak, a.g.e., s.250-251, 253.

66 Ahenk, 28 Şubat 1926.

67 İzmir Vilayetin'in 1926 Senesi İstatistiki, İzmir, 1927.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Maarif Vergisinin takriben yıldan yıla yüzde ellilik bir artış gösterdiği gözlenmektedir. Mesela 1924 yılında 211.519, 1925 yılında 409.844, 1926 yılında 866.612, 1927 yılında ise 1.250.510 liralık artış gözlenmektedir. Fakat bu yılda da Maarif Vergisi Kanununun tarh ve tahsili esnasında haksızlıklar yapıldığı gerekçesi ile 22 Haziran 1927 tarihinde yeni Maarif Vergisi Kanunu çıkarıldı. Fakat bu kanun hükümlerinin ağır olmasından dolayı pek uygulama alanı bulamamış, vergi sağlıklı toplanamamıştır. Buna misal, 1928 yılında toplanan maarif vergisi 64.224 iken 1929 yılında 55.310'a düşmesidir. Oysaki, Maarif hayatının ıslah edilmesinde, yeni binaların inşa edilmesi için bu yıllarda paraya çok ihtiyaç duyulmakta idi.

Maarif Vekaleti, mekteplerde Osmanlı idaresinin izlerini ortadan kaldırmak için vilayet maarif müdürleri aracılığı ile mekteplere 1925 yılı Ocak ayında resmi yazı göndermiştir.

“1. Mekatib talebesinin kullanılmakta olduğu halifelere aid resimler, saltanat armaları ve Cumhuriyet gayesiyle gayr-ı kabil-i teklif yazılar ve resimler bulunmakta olduğu görülüyor. Yavrularımızın ruhları gibi temiz fikirlerini mazinin bu gibi örümcekleli hatıralarından uzak bulundurmak en birinci vazifesidir.

Bu kabil defterlerinin talebe tarafından alınmaması için bütün mektep müdürleriyle muallimlerine tebligat yapılması lazımdır.

2. Kız mekteplerinin her vakit teftişe müsaid bir vaziyette bulunmaları, müfettişlerin haber vermeden ifa-yığ vazife esnasında müfettişin huzurunda yüzlerine peçe örttükleri görülmüştür. Muallim hanımlar bu mazinin köhne bir ananesine istinaden yüzlerini örtmek ihtiyacını duymaları muvafık değildir. Keyfiyetin alakadarlara tebliğ ile hilafına hareket olunmaması esbabının istikmalini rica ederim”⁶⁸.

Maarif Eminliği

Osmanlı Devleti'nden devr alınan eğitim kurumlarının ıslah çalışmaları devam ederken 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim politikasının çerçevesi çizilmiştir. Yeni eğitim anlayışının eğitim hayatına geçirilmeye 1924-1925 ders yılında çalışılmıştır. Cumhuriyet Türkiye'si'nde eğitim hayatının kanun ile şekillenmeye başladığı yıl 1926 yılı olmuştur. Bu yılda maarif hayatı hem idarî hem de ilmî açıdan yeni bir yapılandırma sürecine, 22 Mart 1926 yılında çıkarılan 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanun ile girmiştir. Bu kanununun 20 maddesine istinaden; Maarif İdaresin-

68 Ahenk, 19 Kanun-ı Sani 1341/19 Ocak 1925.

de bilinen vilayetlerde maarif müdürlüğü anlayışı dışına çıkılarak bir veya birkaç vilayetten oluşan maarif mıntıklarından oluşan Maarif Eminlikleri oluşturulmuştur⁶⁹. Bu kanunla kurulan Maarif Eminliklerinin nasıl işleyeceği, 26 Haziran 1926 yılında çıkarılan talimatname ile açıklanmıştır. Talimatnamede Maarif mıntıklarının merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir, Edirne, Konya, Afyon, Antalya, Adana, Trabzon, Erzurum, Elaziz, Van ve Gaziantep olarak açıklanmıştır. İzmir Maarif Eminliği'nin mıntık sahasına İzmir, Aydın, Saruhan, Menteşe, Denizli, Karesi vilayetleri girmekte idi. Maarif Vekaleti tarafından tayin edilen Maarif Eminleri, maarif mıntıkası içerisinde en yetkili kişi idi⁷⁰. İlk önce 1926 yılı Ağustos ayı başlarında Maarif-i Umumiye Maarif Müfettişi olarak atanan Fuad Bey, 6 Eylül 1926 tarihinde resmen İzmir'de Maarif Emimi olarak atanmıştır. Maarif Eminliği faaliyete geçtikten sonra, İzmir'de önceden üç olan İlk Tedrisat Müfettişi, bu dönemde altıya çıkarılmış ve her müfettişin görev alanı belirlenmiştir⁷¹.

Tablo 5: Müfettişler ve Görev Sahaları:

Müfettişler	Görev Sahası
Mühendis Ali Bey	İzmir merkez şehirde
Bekir Sadık Bey	İzmir Torbalı, Seydiköy, Dağkızılca, Değirmendere, Kuşadası
Tevfik Bey	İzmir, Bornova, Karşıyaka, Kemalpaşa
Mansur Tekin Bey	Ödemiş, Tire, Bayındır
İsmail Hakkı Bey	Bergama, Foça, Menemen
Hicri Bey	Seferihisar, Urla, Çeşme

Maarif Emimi Fuat Bey, mıntıkası içerisinde Kasım ve Aralık ayları içerisinde yaptığı teftiş gezileri esnasında gördüğü eksikleri maarif müdürlerine bildirmiştir. Bu teftiş neticesinde kız ve erkek talebelerin siyah önlük giymeleri ve okullarda "bak" komutunun kaldırılması yönünde tamim göndermiştir. Bu teftiş neticesinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında talebelerin tek tip kıyafet giymesi konusunda hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu hassasiyet günümüze kadar ulaşmıştır⁷².

İzmir'in kazalarında maarif faaliyetleri, 24 Kasım 1926 tarihinde çıkarılan Maarif Müdürleri Talimatnamesi çıkarılıncaya kadar kazalardaki encümenler vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmıştır. Bu talimatnamenin 7. Maddesine istinaden

69 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Bakanlar Kurulu Kararları (BKK), 5360.

70 **BCA**, BKK, 5360; *Maarif Vekaleti Mecmuası*, Sayı 9, Temmuz 1926, s.86-95.

71 **Hizmet**, 24 Teşrin-i Evvel 1926. Üç Maarif Müfettişliğinin sahası için bkz. Ek I, Ek II, Ek III.

72 Tutsak, **a.g.e.**, s.258.

Kaza Maarif Memurları kazalarda, en büyük mektebin başmuallimi tayin edilecekti⁷³.

Tablo 6: 1927-1928 Yılı İzmir Maarif İdaresi Görevli Memur Listesi⁷⁴

Kazalar	Görevli Memurlar
İzmir	Maarif Emini Fuad Bey, Maarif Müdürü Ahmed Naili Bey, Maarif Başkatibi Tevfik Bey, Maarif Mümeyyizi Hakkı Bey, Asar-ı Atika Müfettişi Ahmed Azizi Bey, Müze Müdürü, Selahaddin Bey
Bergama	Maarif Memuru Said Efendi, Müze Muhafaza Memuru Vecdi Efendi, Maarif Memuru Macit Bey
Foça	Maarif Memuru Cemal Efendi
Karaburun	Maarif Memuru Ali Nasuhi Efendi
Urla	İlk Tedrisat Müfettişi Şerif Bey, Maarif Memuru Süreyya Bey
Çeşme	Maarif Memuru Hikmet Bey
Seferihisar	Maarif Memuru Mahmud Nuri Efendi
Ödemiş	Maarif Memuru Hayri Efendi, Tedrisat Müfettişi Şerafeddin Bey
Tire	Maarif Memuru Hulusi Erdoğan Bey
Bayındır	Maarif Memuru Ali Naci Bey
Kemalpaşa	Maarif Memuru İbrahim Azmi Bey
Torbali	Maarif Memuru Mehmed Sadık Efendi
Kuşadası	Maarif Memuru Bayezit Ferit Efendi

Türkiye’de maarifin sıkıntılarını etraflıca tartışmak ve kararlar almak üzere 1927 yılında toplanan Maarif Eminleri Kongresinde, özellikle Batı Anadolu’da acil olan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu kararlar şöyledir⁷⁵.

1. Muallim sıkıntısını gidermek için muallimliği daha cazip hale getirmek ve kısa zamanda mevcudu fazla muallim mektepleri açmaktır.

2. Muallimlere kurs açmak,

3. Hale yönelik dershaneler açmak,

4. Gıda alamayan çocuklara yönelik umumi bir teşkilat vücuda getirmek.

Maarif Eminlerinin toplantısından sonra İzmir Mıntıka Maarif Meclisi Sa-

73 Tutsak, **a.g.e.**, s.258.

74 **Hizmet**, 12 İkinci Kanun 1930.

75 “İrfan Aleminde”, **Fikirler**, Sayı 2 1 Haziran 1927, s.16.

lepçioğlu altında Muallimler Birliği altında 4-17 Temmuz 1927 tarihinde toplantı yapılmış, Fuad Bey'in İzmir'de yapılan faaliyetler okunmuş ve aynen kabul edilmiştir⁷⁶.

Maarif Eminliği döneminde teftiş faaliyetleri iyice arttırılmış, okullar sıkı teftiş edilmiştir. Teftişlerin daha sağlıklı yapılması için İzmir'de İlk Tedrisat Müfettişlerinin sayısı 10'a çıkarılmış, İzmir bu doğrultuda on teftiş mıntikasına ayrılmıştır⁷⁷.

Tablo 7: İlk Tedrisat Müfettişlikleri

Müfettişlikler	Müfettişler	Teftiş Mıntıkları
I. Mıntıka	Asım Bey	Toplam 36 Fransız, Amerikan ve gayrimüslim Mektepler
II. Mıntıka	Müslihiddin Bey	İtalyan Mektepleri,Şehit Fethi, Redd-i İlhak, Kahramanlar, Şehit Fazıl, Kemalpaşa mektepleri
III. Mıntıka	Mansur Tekin Bey	Buca, Misak-ı Milli, Oltu, İsmet Paşa, Turan, Yıldırım Kemal Paşa mektepleri, Menemen kazasındaki 24 mektep
IV. Mıntıka	Müslim Bey	Aras, Dumlupınar, Sakarya, İstiklal, Tınaztepe, Zafer, Bozyaka, Sanat mektepleri ve Foça kazasında toplam 22 mektep
V. Mıntıka	Cemal Bey	Hakimiyet-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Belkahve, Narlıdere mektepleri, Dikiş Yurtları, Seferihisar kazası ile toplam 24 mektep
VI. Mıntıka	Neşet Bey	Seydiköy, Torbalı ve Kuşadası mektepleri
VII. Mıntıka	Ergün Bey	Tire ve Bayındır mektepleri
VIII. Mıntıka	Nureddin Bey	Ödemiş mektepleri
IX. Mıntıka	İsmail Bey	Bergama mektepleri
X. Mıntıka	Şerif Bey	Urla, Karaburun, Çeşme mektepleri

Maarif Eminliğinin son dönemlerinde İzmir'in maarif hayatındaki gelişmeleri daha iyi ortaya koyabilmek için aşağıdaki tablo 8'i incelemek gerekir.

76 Tutsak, a.g.e., s.260.

77 Hizmet, 3 Teşrin-i Evvel 1928.

Tablo 8: 1930 Yılı İzmir Maarif Eminliğine Bağlı Mektep, Muallim ve Talebe Durumu⁷⁸

Vilayetler	İlk Mektepler			Orta mektepler			Muallim Mektepleri		
	Mektep	Muallim	Talebe	Mektep	Muallim	Talebe	Mektep	Muallim	Talebe
İzmir	265	834	19.810	Muhtelit Mektep		305	İzmir Erkek Muallim Mektebi	22	366
				Erkek Lisesi	32	435	İzmir Kız Muallim Mektebi	21	363
				Kız Lisesi	26	268			
Manisa	161	310	12.534	Muhtelit Orta Mektep	14	322			
Aydın	235	104	8.475	Muhtelit Orta Mektep	12	126			
Denizli	103	248	8.555	Muhtelit Orta Mektep	12	259	Denizli Muallim Mektebi	8	101
Muğla	120	215	10.045	Muhtelit Orta Mektep	9	188			
Balıkesir	200	435	14.872	Erkek Orta Mektep	9	213	Balıkesir Muallim Mektebi		
				Kız Orta Mektep	10	91			
TOPLAM	1.084	2.146	74.291	9	140	2.207	4	65	1.035

Tablo 8'e bakıldığında İzmir Maarif Eminliğine bağlı Maarif Müdürlükleri arasında ilk mektep mevcudunun sırasıyla İzmir, Aydın ve Balıkesir'de fazla olduğunu, fakat bunun muallim ve talebe mevcudu ile doğru orantılı olmadığı göze çarpmaktadır. İzmir Maarif Müdürlüğü dışında, Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Maarif Eminliği mıntıkasında bina, muallim ve talebe üçgeninin rasyonel bir dağılıma sahip olmadığı algılanmaktadır. Mesela mektep mevcudu olarak İzmir Maarif Eminliğinde ikinci sırada yer alan Aydın'da 235 mektebe mukabil, muallim sayısı 104, talebe sayısı ise 8.475'tir. Maarif mıntıkası içerisinde mektep

78 Anadolu, 22 Nisan 1930.

binası fazla olmasına rağmen, en az muallime sahip bir vilayet konumunda bulunması Aydın'da yeni bir düzenlemenin yapılması elzem kılmakta idi. İzmir'den sonra Balıkesir ve Manisa muallim ve talebe mevcudu itibariyle nispeten bir artış gösterse de, Aydın, Denizli ve Muğla'da bu paralelliği pek görülmemektedir. Mesela; Denizli, mektep mevcudu olarak Aydın'daki mektep mevcudunun yarısının altında olmasına rağmen, muallim açısından iki katından fazla olması dikkat çekicidir. Ayrıca talebe olarak Denizli, Aydın'daki talebe mevcudu ile aşağı yukarı eşit seviyede bulunmaktadır.

Maarif Mıntıkasındaki diğer vilayetlere dikkate alındığında; İzmir, Balıkesir ve Denizli'de muallim mevcudunun talebe mevcuduna nazaran fazla bulunması vilayetlerde muallim mekteplerinin fazla olmasına bağlanabilir.

Tablo 8'e orta mektep ve muallim mektebi olarak bakıldığında da İzmir'den sonra mektep, muallim ve talebe mevcudu olarak iyi şartlara haiz vilayetin Balıkesir olduğu dikkati çekmektedir.

Maarif Eminliklerinin kaldırıldığına dair karar, 11 Temmuz 1931 tarihinde emniyetlere ve vilayetlere gönderilmiştir⁷⁹. 1926 yılından 1931 yılına kadar kısa süre içerisinde Maarif Eminlikleri, ülkenin eğitim hayatının gelişmesinde önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. Yeni mektep binaları açılmış, muallimler gençleştirilmiş, teknik bilgiler artmış ve sık teftişler yapılmıştır⁸⁰. İzmir Maarif Eminliği döneminde vilayetlerin maarif bütçelerinin il bütçesine oranı gittikçe artış göstermiştir. 1927-1928, 1928-1929 ders yılı bütçelerinde %27.3'lük durağan bir oran görülürken, 1929-1930 yılında %28.5'lik, 1930-1931 yılında %30'luk, 1931-1932 ders yılında ise orandaki artış %42'lik yükselme kaydedilmiştir⁸¹.

Mektep Binaları

Yunan işgalinden sonra eğitim ve öğretime başlayan İzmir'de 1922-1923 ders yılında iptidai mektepler iki, dört, altı dershaneli olarak ayrılmıştı. Bu ders yılında; Sakarya ve Misak-ı Milli isimlerinde altı sınıflı numune mektepleri, dört sınıflı dört kız mektebi açılmıştır⁸². Altı dershaneli mektepler kazalarda Numune

79 **Hizmet**, 13 Temmuz 1931.

80 Tutsak, **a.g.e.**, s.266.

81 İzmir İli Kültür Direktörlüğü, **İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kültür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı**, İzmir 1937, s.31.

82 **Akşam**, 22 Teşrin-i Evvel 1338/ 22 Ekim 1922; **Ahenk**, 28 Teşrin-i Sani 1339/28 Kasım 1923.

Mektebi olarak ayrılmasına rağmen, diğer mekteplerden eğitim ve maaş olarak bir farkı bulunmamakta idi. Bu mekteplerin muallim-i evveline müdür denilmekte idi. Ayrıca Alat-ı Vesaite, El İşleri, Resim ve Müzik derslerine ayrı muallimler giriyordu. Numune Mekteplerine diğerlerinden ayıran bu fark, uygulamada değil sadece kayıt ve bütçe üzerinde görülmekte idi⁸³.

İzmir'in işgalden kurtuluşundan sonra maarif müdürlüğüne tayin edilen Vasıf (Çınar) Bey ilkönce temel eğitim veren mekteplerin ıslahı çalışmalarına öncelik vermiştir. İlk ders yılında İzmir'de 42 mektepte dersler başlamıştır. Yeni açılan mekteplerin isimleri, genelde Millî Mücadele yıllarına ait bulunmaktadır. Bu ders yılında İzmir Maarif Müdürlüğü'nün acele olarak bulduğu binalarda tedrisata geçilmiştir⁸⁴. Bu ders yılında İzmir'de 13210 erkek, 3.082 kız talebe ders başı yapmıştır⁸⁵. Bu nedenle mektep binaları arasında sağlam yapılı ihtiyaca cevap verecek kayda değer bir bina maalesef bulunmamakta idi. Bu binaların dar ve köhne olmaları çocuklara verilecek eğitimin kalitesini menfi yönde etkilemekte idi. İzmir'de Redd-i İlhak Mektebi Müdürü olan İsmail Hakkı Bey, mektebin harap halini şöyle aktarmaktadır. "*Redd-i İlhak geçen sene başka bir binada idi. Yeni tayin ettiğim zaman pek ziyade harap buldum. Sınıf döşemeleri çökmekte idi. Yağmurlu günlerde koridorlarda ancak şemsiye açmak suretiyle barınabiliyorduk. Daha sağlam elverişli ve mümkün olduğu kadar fazla odalı bina aradık. İki buçuk aylık uzun bir gidip gelmeden ve binlerce müşkülattan sonra ancak şimdiki binamızı bulabildik. Evvelden farkı yalnız daha sağlam ve muhtac-ı tamir olmaması idi. Odalar ancak mevcut çocuklarımıza kifayet edecek derecede idi.*"⁸⁶

İlk mektep talebeleri, İzmir'de evden bozma kötü binalarda ders görmeye devam etmek zorunda kalmışlar, bazı talebeler gidecek mektep bulamadıkları için açıkta kalmışlardır. Eğitimin daha iyi şartlarda yürütülebilmesi için mektep binalarının tamiri için çaba sarf edilmiştir. 1925 yılına kadar tamire muhtaç olan harap 20 mektebin 16'sı tamir edilmiş, 4'ü tamirine devam edilmekte idi. Fakat bütün çabalara rağmen 1925-1926 yılı ders yılı başında kayıtların başlaması ile mektepler yetersiz kalmıştır. Katipoğlu, Topaltı, Faik Paşa, Değirmendağı, Salı Tekkesi semtlerinde yeni mektep binalarının yapılması çalışmasına başlanmıştır. 1927 yılında Değirmendağı'nda Necati Bey'in babası Halit Bey çok sevildiği için

83 Ahenk, 28 Teşrin-i Sani 1339/28 Kasım 1923.

84 Tutsak, a.g.e., s.278-281. İzmir'de iptidai mekteplerinin isim listesi için Eklere bkz.

85 Ferit Oğuz, "Cümhuriyetin Kurduğu İlk Mektep ve Faaiyeti", *Kültür Dergisi*, Sayı 1, 28 Biranciteşrin 1933, s. 7.

86 Sada-yı Hakk, 12 Eylül 1340/12 Eylül 1924.

yaptırılan mektebe onun adı verilmiş, Yıldırım Kemal, Topaltı, Saltanat-ı Milliye mektepler bitirilmiştir. İlk Tedrisat Müfettişleri ile muallimlerin 1928 yılında yapmış olduğu toplantıda mekteplerin talebe mevcuduna yetersiz gelmesinden dolayı mekteplerin bir kısmında yarım gün tedrisatın yapılması kararlaştırılmıştır. Maarif Vekaleti'nin İzmir'in başka yerlerinde alınan bu kararı kaldırmasına rağmen, İzmir şehrindeki bazı mekteplerde uygulanan yarım günlük tedrisatı kaldırmamıştır. Bu durum İzmir şehrinde mekteplere fazla talep olmasından dolayı mekteplerin bu ihtiyacın karşılayamamasından kaynaklanan zorunlu bir durum olduğunu açıklamaktadır⁸⁷.

1928-1929 ders yılında muallimsizlik yüzünden 14 mektep kapanmıştır⁸⁸.

Tablo 9: 1927-1928 Ders Yılında İzmir Vilayeti Talebe Ve Mektep Durumu⁸⁹:

KAZALAR	MEKTEPLER	TALEBELER		
		Erkek	Kız	Toplam
Bayındır	17 (Muhtelit)	685	254	939
Bergama	23 (Gündüz) 1 (Yatılı)	1.307	667	1.939
Çeşme	10 (Muhtelit)	472	372	844
Dikili	-	-	-	-
Foça	8 (Muhtelit)	318	215	533
İzmir	53	-	-	12.307
Karaburun	13	302	233	535
Kemalpaşa	15 (Muhtelit)	481	312	793
Kuşadası	11 (Muhtelit)	565	218	273
Menemen	15 (Muhtelit)	-	-	960
Ödemiş	23 (Gündüz) 1 (Yatılı)	-	-	-
Seferihisar	9 (Muhtelit)	45	265	610
Tire	19	73	389	1.262
Torbalı	8 (Muhtelit)	364	228	592
Urla	Urla (Muhtelit)	537	232	769
Toplam	237	7.947	4.009	24.713

87 Tutsak, a.g.e., s.282-285.

88 Ahenk, 26 Teşrin-i Sani 1928/26 Kasım 1928.

89 İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927-1928, muhtelif sahifeler.

Tablo 9'a bakıldığında; İzmir vilayetinin merkez kazadaki mekteplerde öğrenci yoğunluğunun fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bergama Kazasında 24 mektepte 1.974 talebe öğrenim görürken, İzmir'de 53 mektepte 12.307 talebe tedrisata devam etmektedir. Çeşme'de mektep başına 84,4 Bergama'da mektep başına 82,25 ortalama talebe düşerken, İzmir'de mektep başına 232,207 talebe düşmektedir. İzmir kazasında mektep binalarının kapasitelerinin yükseltmek için tadilat ya da ek bina yapıldığını düşünülse bile, yine de sınıflarda talebe kesafeti diğer ilçelere göre fazladır. 1927-1927 ders yılı öncesinde İzmir kazasında yeni mektep binası inşaatının tamamlanması ülke şartlarından dolayı azdır. İzmir vilayetinin diğer kazaları mektep başına talebe kesafeti açısından Torbalı (74), Urla (69,90), Seferihisar (67,77), Foça (66,62), Tire (66,42), Menemen(64), Bayındır (55, 23), Karaburun (53,5), Kemalpaşa (52,86), Kuşadası (24,81) olarak sıralanmaktadır. Burada dikkati çeken husus Kuşadası'nda 11 muhtelit mektep olmasına rağmen talebenin diğer kazalara nazaran % 50 civarında az olmasıdır.

Tablo 10: İzmir'de Resmi İlk Mektep Mevcudu⁹⁰

Yıllar	Köyde	Şehirde	Yekun
1927-1928	151	47	198
1928-1929	142	91	233
1929-1930	187	71	258
1930-1931	182	56	238
1931-1932	193	60	253
1932-1933	220	58	278
1933-1934	252	55	307
Yekun	1.327	438	1.765

Cumhuriyet devrinde yeni mektep bina inşası 1930'lu yıllarda özellikle önemli bir ivme kazanmıştır. Ferit Oğuz Bey İzmir'de yeni mektep yapma anlayışını şöyle değerlendirmektedir.

“Buraya İzmir vilâyetinin çalışma programının bina inşasına ait olan ana çizgisinin on senelik neticelerini de düşü(ne)lim:

Türkiye'de köylünün yaptırdığı kârgir mektep binalarının sekizde birini İzmir köylüleri yaptırmıştır. Cumhuriyet yıllarına kadar köy mektepleri caminin tek odasında tenişir ve tabutlar arasında veya medrese köşelerinde idi. Bu devre kadar ancak 40 köy mektebini (bugün terk ettiklerimiz olmak üzere) zamanına göre

90 İzmir Cumhuriyet'in 15 inci Yılında, İzmir 1938, s.118.

mektepe binası imiş diyebiliriz. *Halbuki İzmir Cumhuriyetin on yılında köylerde 220, şehir ve kasabalarda 22 modern mektepe yaptırmıştır.*

1913 ile 1923 arasında İzmirde köylüler tarafından on, şehir ve kasabalarda da 5 mektepe yaptırılmıştır. Rakamlar en baliğ izah vasıtalarıdır değil mi?"⁹¹.

Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde izmir'de ikiyüzden fazla mektepe şenliklerle açılması İzmir'de maarife ve yeni binaların inşası işine ne kadar ehemmiyet verdiğini izah etmektedir⁹².

Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında İzmir vilayetinde İzmir Kız ve Erkek Liselerinin bünyelerinde bulunmakta idi⁹³. İşgalden sonra Karataş'ta açılan Kız Lisesi'nin başka binaya taşınmasından sonra, bu binada 1927 yılında "İzmir Orta Mektebi" adı ile ilk kez ortaokul açıldı. İzmir Orta Mektebi, 15 Eylül 1927 tarihinde talebe kaydına başlayan mektebin, yatılı kısmına 250 lira, fakat memur çocuklarından ve kardeşlerden %10 indirimli ücret alınmıştır. İlk ders yılında birinci ve ikinci sınıflar açılmış olup her sınıfın dört şubesi bulunmakta idi. Bu ders yılında toplam 232 talebe mevcudu olan mektebin 1928-1929 ders yılında sınıfların şube sayısı ikiye indirilmiş talebe mevcudu 281'e yükselmiştir. Gittikçe artan talebe mevcudu 1931-1932 ders yılında 491'e ulaşmıştır⁹⁴.

İzmir'de diğer orta mektepe 1920 yılında Buca'da İspartalı olarak tanınan zengin bir Rum'un evi olan binada "Buca Orta Mektebi" adıyla açıldı. İlk açıldığında 114 talebesi olan mektebin 104'ü erkek, 10'u kız idi. Onbeş muallimin ders verdiği mektepte, bir yıl sonra 70 yatılı ve 150'si gündüzlü olan toplam 220 talebe ille ders başı yapmıştır⁹⁵.

Gazi ve Tilkilik Ortaokulları ise 1933 yılı güz yarıyılında tedrisata başlamıştır⁹⁶.

Yunan işgalinden sonra İzmir Sultanisi'nin hemen tedris faaliyetlerine geçtiği görülmektedir. İşgalden hemen sonra İzmir Maarif Müdürlüğüne tayin edilmiş olan Vasıf (Çınar) Bey, Ankara'dan gelirken daha sultaninin muallim kadrosunu

91 Ferit Oğuz, a.g.m., s.7-8.

92 "Cumhuriyetin Onbir Yılında İzmirde Maarif Hayatı", **Fikirler**, Cilt 5, Sayı 115, 29 Teşrin-i Evvel 1934, s.3-4.

93 Tutsak, a.g.e., s.303.

94 **Hizmet**, 4 Kanun-ı Evvel 1931/4 Aralık 1931; "Mekteplerde Tetkikler: Kıymetli Bir İrfan Ocağı Karataş Orta Mektebi", **Anadolu**, 25 Haziran 1933.

95 Tutsak, a.g.e., s.305.

96 Tutsak, a.g.e., s.307.

beraberinde getirmiştir. Rıdvan Nafiz (Ergüder) Bey müdürlüğe, Mithat (Oksancak) Bey başmuavinliğe atanmıştır. Esat (Çınar), Sebahaddin, Necati Nur, Ziya, Nazmi, Hayri ve Fuat Beyler mektebin muallim kadrosu içerisinde görevlerini ifa etmişlerdir. Sultani Mektebi, ilk talebe kaydını bu dönemde 1 Ekim 1922 tarihinde eski adliye binasında yapmıştır. Harap halde bulunan bu binada derslerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi güçtü. Bundan dolayı, Çalgıcıbaşı'nda eski nehari Rum Kız Mektebi binasına taşınmıştır. Dersler 1922 yılı Ekim ayı başında yeni binasında başlamıştır. İlk ders yılında 12 sınıfı bulunan mektebin ilk yılında talebe mevcudu 126'sı leylî 22'si nehari olmak üzere 146 idi. Yatılı talebelerin 66'sı paralı, 60'ı parasız mektebe devam edecekti. Bu durum Milli Mücadele yıllarında parasız ama kabiliyetli çocuklara eğitim fırsatı tanıdığı için önemli emaresidir⁹⁷.

İlk ders yılının büyük zorluklar arasında tedris faaliyetlerinin sürdürüldüğü mektepte eksik eşyaların birer birer tedarik edilip binaya taşınması ders yılı sonuna kadar devam etmiştir. İkinci ders yılı başında 1923 yılı Ekim ayı başında mektebin ismi "İzmir Erkek Lisesi" olarak değiştirildi. Lise binasının iptidai kısmına cevap vermede yeterli olmaması nedeniyle bu kısım eski Amerikan mektebi binasına nakledildi. Lise binasında boşalan kısımlarda laboratuvarlar açılmıştır⁹⁸.

İzmir Maarif Müdürü Vasıf (Çınar) Bey'in 1923 yılı Mart ayında terfi ederek Maarif Vekilliğine yükselmiştir. Bu durumda Rıdvan Nafiz Bey de Maarif Vekaleti Teftiş Heyeti Reisliğine tayin edilmiştir. Önceden başmuavin olan Mithat Bey Müdürlüğe, Rıza Bey başmuavinliğe yükselmiştir. Bu süreçte 1924-1925 ders yılında lisenin iptidai kısmı Venizelos köşkü olarak bilinen Mösyi İstiryadis'e ait olan binaya taşınmıştır. Diğer taraftan lise binasına yemekhane, mutfak, bu-laşıkxhane ve dört parça yemekhane inşa edilmiştir⁹⁹.

Mithat Bey'in Ankara Lisesi Müdürlüğüne tayin edilmesinden sonra yerine 17 Ekim 1928 tarihinde Hilmi Bey tayin edilmiştir. Mektep 1933 yılında 600 talebe mevcuduna ulaşmıştır¹⁰⁰.

Yunan işgalinden sonra İzmir Kız Lisesi ise "Kız Sultanisi" ismi ile Karataş'ta ev olarak inşa edilmiş olan metruk bir binada açılmıştır. İlk müdür Şehime Hanım ile tedrisata başlayan okul, bir başmuallim, beş muallim görev yapmıştır.

97 Tutsak, a.g.e., s.310-311. İzmir Sultani Mektebi Çalgıcıbaşı'ndaki bu binasında ulaşım güçlüğünden dolayı 17 Aralık 1922 tarihinde başlayacaktır. Bkz. **Akşam**, 19 Kanun-ı Evvel 1338/19 Aralık 1923.

98 Tutsak, a.g.e., s.311.

99 Tutsak, a.g.e., s.311.

100 Tutsak, a.g.e., s.314-315.

Dokuz sınıfı olan Kız Sultani Mektebi'nin ilk ders yılı sonunda 51 talebe üst sınıfa geçmeyi hak kazanmıştır. 1924 yılı Mayıs ayında leyli kısmı açılarak öğrenci alınmıştır. Bir sonraki ders yılında Kız Sultanisinin adı "İzmir Kız Lisesi" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bu ders yılında Kız Lisesi'nin kadrosu genişletilmiş, fakat iptidai kısmının birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları kapatılmıştır¹⁰¹.

Devletin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, 14 Ekim 1925 ve 1 Şubat 1931 tarihlerinde Kız Lisesine yaptığı iki ziyaretten memnun bir şekilde ayrılmıştır. Gittikçe talebe mevcudu artan lisenin 1932-1932 ders yılında 372'ye 1932-1933 ders yılında 455'e yükselmiştir. Mezunları bir çatı altında toplamak amacıyla 14 Mayıs 1933 tarihinde İzmir Kız Lisesi'nde Yetişenler Cemiyeti kurulmuştur¹⁰².

Yunan işgalinin ardından meslek okullarının da önemli gelişmeler kaydettiği bilinmektedir. İşgal sırasında İzmir Sanatlar Mektebi'nin kapatılan sınıflarındaki talebeler, Darüleytam'a gönderilmiştir. Bu uygulama işgalin ardından da benimsenmiştir. Darüleytam'ın ilk kısmını bitiren yetim çocukların Sanayi Mektebine alınması kararlaştırılmıştır. Eski binasında 1922- 1923 ders yılına üç sınıfla başlayan mektebin 199 talebesi vardı. Bu talebeler ile 10 sanayi dalında mesleki eğitime başlamışlardır. İlk ders yılı sonunda mezun veremeyen mektebe 13 Şubat 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa gelmiştir. Aynı yıl içerisinde 19 Ekim 1923 yılında mektep 1927'de vilayete devredilmiştir. Mektebe iptidai mektebini bitiren 13 ila 16 yaş gurubundan gençler alınmaktadır. Bu ders yılında ücretli eğitime başlamıştır. Ayrıca mektebe bu ders yılında İzmir ve mülhak olan köylerden de talebe alınacaktı. 1927 yılına kadar vilayet idaresinde faaliyette bulunan mektep 1927 yılında Maarif Vekaletine bağlanmıştır¹⁰³.

İşgal sırasında kapatılmış olan İzmir Sanatlar Mektebi'nin talebeleri Darüleytam'da eğitim ve öğrenimlerine devam etmiştir. Mektep 18 Ocak 1922 yılında faaliyete eski binasında tekrar geçmiştir. 1922-1923 ders yılında üç dersanede faaliyete geçen mektebin ilk yılında 199 talebe on sanayi dalında eğitim almıştır. Bu sanayi dalları demirci, tenekeci, tesviyeci, tornacı, dökmeci, elektrikçi, modelci, marangoz, oymacı, tornacı ahşap olarak bilinmektedir. 13 Şubat 1923 tarihinde mektebi ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, yapılan çalışmalardan memnuniyetini dile getirmiştir. İzmir Sanatlar Mektebi 19 Ekim 1923 tarihinde vilayete devredilmiş, fakat 1927 yılında tekrar mektep Maarif Vekaleti çatı-

101 Tutsak, a.g.e., s.316-317.

102 Tutsak, a.g.e., s.318-319.

103 Tutsak, a.g.e., s.326-331.

sı altına alınmıştır. Mektep bütçesi, 1931 yılına kadar İzmir vilayet bütçesinde karşılanmış, daha sonra Sanat Okulları, Bölge Sanat Okulu haline getirilmiştir. İzmir Sanatlar Mektebinden başka, Bornova'da İzmir Mıntıka Ziraat Mektebi, Darülmualimin, Darülmualimat, Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi, Cumhuriyet Kız Sanat Mektebi, Ticaret Lisan Mektebi gibi mesleki okullar, özverili çalışmalarla ülkenin eleman ihtiyacına cevap verecek şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmüşlerdir¹⁰⁴.

İzmir'de 10 yıl öncesine 1932-1933 ders yılı başında talebe mevcudu erkeklerde % 4,4 nispetinde artışla talebe mevcudu 19.167'yi, %50 nispetinde bir artışla kıvarda talebe mevcudu 13,692'ye ulaşmıştır. İzmir Vilayetinde ilk tahsil çağındaki çocukların %64'ü eğitim ve öğretime başlamıştır¹⁰⁵.

Muallimler

Cumhuriyet devrinin neslini yetiştirecek olan muallimler konusu Ankara idaresinin maarif alanında en temel konularından birisini teşkil etmiştir. İzmir vilayeti bu hususu dikkate alarak, Cumhuriyetin ilk on yılında muallimlerini tamamen gençleştirme yoluna gitmiştir¹⁰⁶.

Tablo 11: İzmir'de Resmi İlk Muallim Mevcudu¹⁰⁷

Yıllar	Köyde	Şehirde	Yekun
1927-1928	339	258	597
1928-1929	220	381	601
1929-1930	281	304	585
1930-1931	298	374	672
1931-1932	300	387	687
1932-1933	318	436	754
1933-1934	442	391	833
Yekun	2.198	2.531	4.729

104 Tutsak, **a.g.e.**, s.326-327, 331, 333-376; İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşundan sonra muallim ve muallimeler, Namazgah'da bulunan Misak-ı Milli Mektebinde işgal yıllarında dağılmış olan Muallim Cemiyetini tekrar kurmuşlardır. Bkz. **Yenigün**, 23 Kanun-ı Sani 1339/ 23 Ocak 1923.

105 Ferit Oğuz, a.g.m., s.8.

106 Ferit Oğuz, a.g.m., s.8.

107 **İzmir Cumhuriyet'in 15 inci Yılında**, İzmir, 1938, s.118.

İzmir'de Resmi ilk mektepleri gösteren Tablo 10 ile İzmir'de İlk mektepleri gösteren Tablo 11 karşılıklı incelendiğinde; köylerde resmi ilk mekteplerin sayısı olarak şehirdeki mekteplerden %50 civarında fazla olduğu görülmektedir. Buna mukabil muallimlerin, mektep mevcudunun tersine 1927-1928 yılı dışında şehirde muallim mevcudunun köylere nispetle daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. İki tablodan açıkça anlaşılabilceği gibi muallim ile mektep binası arasında ters bir orantı bulunmaktadır.

Tablo 12: İzmir Vilayeti Kazalarında Muallim Mevcudu¹⁰⁸

KAZALAR	1922-1923 Ders Yılı			1925-1926 Ders Yılı			1932-1933 Ders Yılı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Bayındır	16	6	22	21	4	25	21	2	23
Bergama	32	7	39	45	17	62	42	19	61
Çeşme	1	2	3	16	7	23	25	5	30
Dikili	-	-	-	-	-	-	9	3	12
Foça	12	2	14	12	2	14	13	5	18
İzmir	121	78	199	231	18	249	130	79	219
Karaburun	10	-	10	3	4	7	24	2	26
Kemalpaşa	17	5	22	26	14	40	20	12	32
Kuşadası	13	5	18	16	6	22	15	6	21
Menemen	13	7	20	23	7	30	29	6	35
Ödemiş	42	12	54	49	13	62	67	23	90
Seferihisar	11	3	14	13	2	15	11	4	15
Tire	21	7	28	24	9	33	25	12	37
Torbalı	-	-	-	-	-	-	13	3	16
Urla	15	7	22	17	6	23	20	9	36
Toplam	324	141	465	496	109	605	464	190	654

Tablo 12'ye bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen durumuna bakıldığında düzenli bir artışın olduğu gözlenmektedir. Yıllar itibariyle büyük düşüş ve artışlara rastlanmamaktadır. Cumhuriyet döneminde eski binaların tamir edilmesi ve yeni binaların inşası ile daha elverişli olarak kullanılmaya çalışılan mektep binalarında talebe dağılımına göre muallimler ihtiyaca en iyi cevap verecek şekilde görev yerleri tespit edilmiştir. 1930'lu yıllarda yeni okul binaları

108 Tutsak, a.g.e., s.301.

yapılmış, bu yeni binalarına toplanan talebelerin tedrisatında öğretmen tayinleri ihtiyaca en iyi cevap verecek şekilde yapılmaya gayret gösterilmiştir. Böylece öğretmen açığı en az seviyeye çekilmiştir.

Türk İnkılabı'nın yerleşmesinde ideolojik bir elçi konumunda olan muallimler, bu anlayış içerisinde muallimler köylere, şehirlerde mekteplerde atanırdı¹⁰⁹. 19 Haziran 1942 tarihinde çıkarılan 4274 sayılı Köy Okulları ve İlköğretmen Okulları Teşkilat Kanunu'nda köy halkını yetiştirmekle ilgili işleri sıralaması", bu anlayışın tek parti döneminde devam ettiğinin işaretidir¹¹⁰. Cumhuriyet devrinin İzmir'deki önemli kültür insanı Asım İsmet, bu dönemde muallime bakış açısını şöyle dile getirmektedir.

"Filhakika, inkılâp, köy imamını, köyün umumi, maddi hayatındaki işi itibarıyla, kökü güneşe verilmiş bir ot vaziyetine soktu. İnkılâbın yaptığı derin değişiklik ve hayat hakkında Türk köyüne sokmak istediği, yeni ülküler, imanın kendiliğinden iş hayatına nihayet verdi. Fakat bugün nüfuzunun her yerde tamamen kalkmadığını da kaydedelim.

Bu yeni hayat ve ülküleri de, valimizin dediği gibi köyde, işi perçinlemek köy muallimine aldı.

Bu bakımdan, bugün köy muallimi demek, inkılâbun ideolojik silahı demektir"¹¹¹.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Antlaşması'nın Anadolu'da, özellikle de sınır kısımlarda doğurduğu işgal tehdidi ve ardından Anadolu'nun Avrupa'ya açılan ticari kapısı konumunda olan İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlar tarafından işgal edilmesi, halk arasında mücadele azmini bilemiştir. İzmir halkının güçlü direnişiyle karşılaşan Yunan kuvvetleri, işgalden sonra maarif idaresini de içine alan yönetim teşkilatını kendisine bağlamıştır. Bu işgal sürecinde İzmir'deki eğitim hayatı; mali sıkıntı yüzünden mekteplerin ihtiyaçlarını giderememesi, muallim maaşlarının ödenememesi, göçler sebebiyle

109 Tutsak, a.g.e., s.297.

110 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar II**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1960, s.63-65.

111 Asım İsmet, "İnkılap Bakımından Köylü ve Muallim", **Kültür**, Sayı 1, 28 Birinci Teşrin 1933, s. 8.

mektepe binalarının konaklama amaçlı kullanılması, Yunan kuvvetlerinin Müslüman mekteplerine karşı menfi tavırları vs. gibi sebeplerden dolayı büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Milli Mücadele döneminin simge şehri konumunda olan İzmir, aynı zamanda Büyük Taarruz zaferinden sonra geri çekilen Yunan kuvvetlerinin denize döküldüğü kurtuluşun simge şehri konumuna geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasında İzmir, kurtuluştan kuruluşa geçerken model olmuş bir simge şehir konumunu muhafaza etmiştir. Her alanda olduğu gibi ülkede maarif hayatı, Osmanlı döneminden miras alındıktan sonra yeni kurulan devletin kuruluş felsefesi doğrultusunda bir yapılanma süreci içine girmiştir. Bu süreçte bina, muallim, talebe bakımından sıkıntılarının giderilmesi, müfredatlarının yenilenmesi, yeni ders kitaplarının hazırlanması çalışmaları bulunmaktadır.

Cumhuriyetin ilan edildiği yılda teşkilatı son derece dar olan İzmir maarif idaresi, kadrosunu genişletmesi kaçınılmazdı. İlk yıl sadece bir maarif müfettişi olan maarif idaresinin bir taraftan ıslah çalışmalarını yaparken diğer taraftan da teftiş faaliyetlerini yürütmesi elzemdi. Daha ziyade evden bozma mektep binaları sağlıklı bir eğitim öğretim vermeye elverişli olmadığı gibi, gittikçe artan talebe mevcuduna yetecek kapasitede değildi. Muallimler sayıca yeterli olmadığı gibi, iyi bir eğitim verecek kapasitede olmayanlar da bir hayli fazla idi. Eğitimde kısa sürede ıslah çalışmasını yapmak için Maarif Vekilliği, ülkeyi belli bölgelere ayırarak, 1926 yılında maarif eminlikleri kurmuştur. Müfettiş sayısı maarif eminliği döneminde ilk önce altıya, sonra ona çıkarılmıştır. Bu dönemde İzmir vilayeti mıntıkalara ayrılmış, her mıntıkaya bir müfettiş tayin edilmiştir. Teftişlerin düzenli olarak yapılması, İzmir'in eğitim hayatı olumlu yönde aks etmiş ve yapılan ıslah çalışmalarından istenilen randıman alınmıştır. Eminlik döneminde İzmir vilayetlerde, bina, talebe ve muallim üçgeninde rasyonel bir dağılım bulunmaktaydı. Fakat bu konuda Maarif Eminliği ve daha sonra Maarif Müdürlüğü, bu üçgendeki rasyonelliği sağlama konusunda çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu dönemde vilayetlerin maarif bütçelerinde gittikçe bir artış görülmektedir. Maarif eminliğinin ıslah çalışmaları neticesinde yeni mektep binaları açılmış, muallimler gençleştirilmiş, teknik bilgiler artmış ve sık teftişler yapılmıştır. Cumhuriyetin onuncu yılında İzmir'de 1933 yılında mektep binalarının görkemli toplu açılışları yapılmıştır. Kurtuluştan kuruluşa İzmir, eğitim hamlesinde başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Salnameler

- Maarif Salnamesi, H.316.

- İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927-1928.

İstatistikler

- Aydın Vilayeti İstatistik Umum Müdürlüğü, **Emlâk-ı Emiriye Mebâni-yi Umûmiye ve Hususiye İstatistiki**, 1335.

- İzmir Vilayetinin 1926 Senesi İstatistiki, İzmir, 1927.

Dergiler

- Maarif Vekaleti Mecmuası,

- Fikirler

- Kültür Dergisi

Gazeteler

-Akşam

-Açıksöz

-Ahenk

-Yenigün

-Anadolu

-Hizmet

-Sada-yı Hakk

Kitaplar

- Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955.

- Bilge Umar, **İzmir'de Yunanların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1974.

- Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç, Ankara, 1997.

- Grace Mary Ellison, **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankara-sı**, Çev: S. Turek, Milliyet Yayınları, 1973.

- **İzmir Cumhuriyet'in 15'inci Yılında**, İzmir, 1938.

- İzmir İli Kùltür Direktòrlüğü, **İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kùltür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı**, İzmir, 1937.

- Kamil Su, **Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

- Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, 1970.

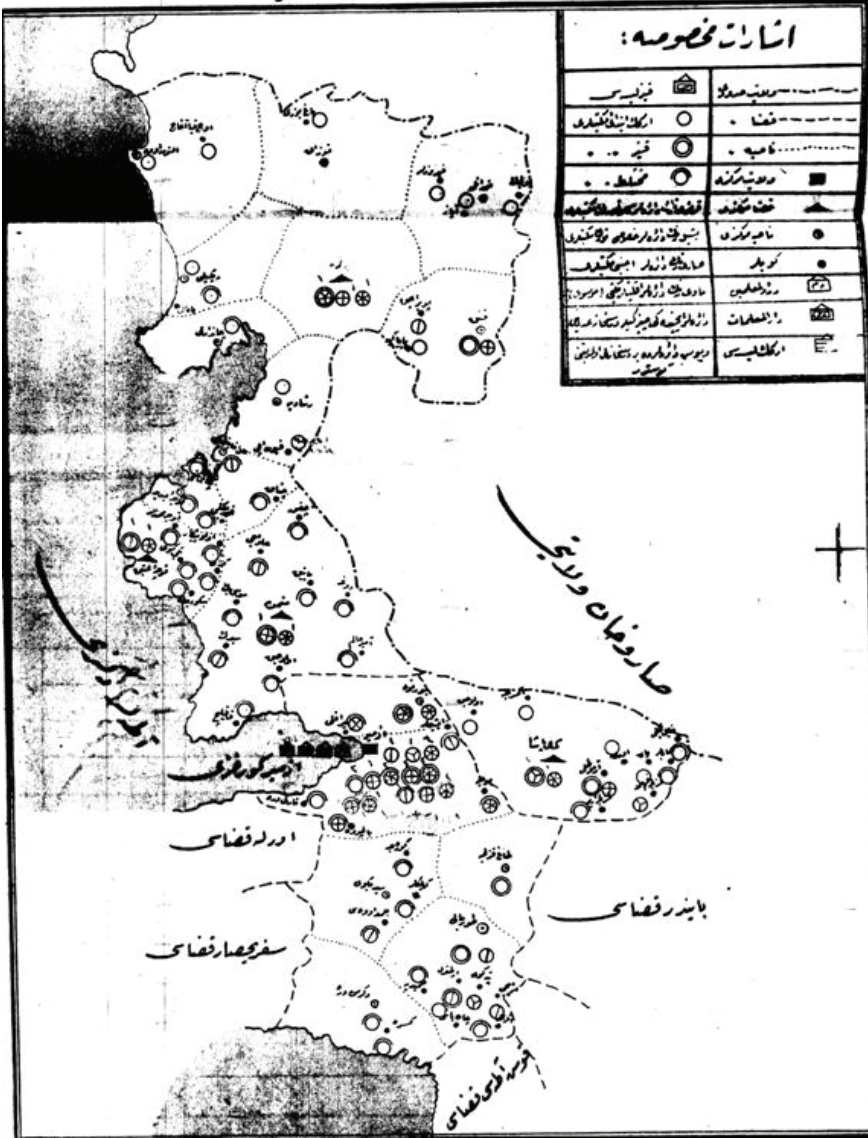
- Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kùltür Bakanlığı Yayınları: 2892, Ankara, 2002.

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar II**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1960.

EKLER

EK I: BİRİNCİ MINTIKA MAARİF İHSÂİYYÂT GRAFİKİ

برخی منطقه معارف احصائیات گرافیک

(Kaynak: İzmir Vilayeti Maarif İstatistiki)

Ek II: İKİNCİ MINTIKA MAARİF İHSÂİYYÂT GRAFİKİ

(Kaynak: İzmir Vilayeti Maarif İstatistiki)

KURTULUŞTAN SONRA İZMİR'İN YENİDEN KURULUŞUNDA İZMİR TÜRK OCAĞI VE FAALİYETLERİ (1922-1931)

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ*

Özet

Türk Ocakları, İmparatorluktan millî devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejimin yerleşme sürecinde önemli bir rol oynayan, yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş önemli kurumlardan biridir. Kapatıldığı 1931 yılında sayıları 264'e ulaşmış olan Ocak şubeleri içerisinde en faal olanlardan biri İzmir Türk Ocağı idi. İzmir Türk Ocağı, Balkan Savaşlarının şiddetle sürdüğü 1912 yılı sonlarında açılmış, her alanda Türklerin geri planda kaldığı kozmopolit İzmir'de İttihat ve Terakki'nin de desteğiyle milliyetçi düşüncenin kentte gelişmesinde öncü rol oynamıştır. İzmir Türk Ocağı, I. Dünya Savaşından sonra mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal direnişin merkezi haline gelmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline en ciddi tepki ve protestoyu İzmir Türk Ocağı göstermiştir. İşgalle beraber Yunanlılar tarafından kapatılan Ocak kurtuluş sonrası yeniden açılmıştır. İzmir Türk Ocağı, yanmış yıkılmış İzmir'in yeniden yapılanmasında, devrimlerin halka ulaştırılmasında yeni rejimin politikalarına uygun olarak gösterdiği faaliyetlerle halk-devlet bütünleşmesinin alt yapısını hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit İzmir'inden Cumhuriyetin Türk İzmir'ine geçişindeki rolü buna paralel olarak taşra da ayrı ve güçlü bir iktidar odağı olması özellikleriyle Türk Ocağı şubeleri içerisinde saygın bir yere sahip olmuştur. Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete geçtiği tarihlerde İzmir'in genel görünümü içler acısıydı. 1922 yangını kentin dörtte üçünü, 2 bin 600 dönümlük bir alanı yok etmişti. Kentin çoğu yapıları fabrikaları, atölyeleri, işyeri ve mağazaları, okulları ve hastaneleri yanmıştı. Bir çok resmî ve özel kuruluşlar çalışamaz durumdaydı. Eğitim neredeyse tamamen durmuştu. Sağlık

* Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

tesisleri yetersizdi. Memurlara zorlukla maaş verilebiliyordu. Ekonomik yaşam tümüyle boşluk içindeydi. Kıtlık, pahalılık ve karaborsa yaygındı. Kamu hizmetleri yavaş ilerliyordu. İzmir Türk Ocağı Anadolu'nun diğer şehirlerinden farklı olarak İzmir'de sadece kültürel alanda değil sosyal, iktisadi ve imar konusunda da yeni dönemin modern İzmir'in yaratılmasında öncü olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Türk Ocağı, İzmir Türk Ocağı, Milliyetçilik, Cumhuriyet

Kurtuluş Sonrası İzmir'in Genel Durumu

1922 yangını kentin dörtte üçünü yok etmişti.¹ 2 bin 600 dönümlük bir alan yok olmuştu. Yangın sonunda İzmir de ne büyük bir bina, ne göze çarpacak güzel bir mağaza ve ne de altı metreden geniş bir cadde kalmıştı. Bütün binalar kargir olduğu için yangın yerlerinde taş ve moloz yığınları, mahzen çukurları ve yarı yıkılmış duvarlar vardı. Uzunca bir süre boş kalmış olması dolayısıyla yangın yerlerini baştan başa yabani otlar ve vahşi dikenler kaplamıştı. Kentin çoğu yapıları fabrikaları, atölyeleri, işyeri ve mağazaları, okulları ve hastaneleri yanmıştı. Bir çok resmî ve özel kuruluşlar çalışamaz durumdaydı.² Cumhuriyet ilan edilmeden önce kentte yönetim dağınıklığı devam ediyordu. 1922 yangını İzmir'in kültürel yaşamını da olumsuz yönde etkiledi. Daha önce canlı bir tiyatro ve basın yaşamına sahip olan kentte oyun oynanacak sahne kalmamıştır. Gazete ve dergi çıkaracak matbaalarda yanmış ve yerle bir olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde kentte yol, su ve elektrik yoktu. Eğitim neredeyse tamamen durmuştu. Sağlık tesisleri yetersizdi. Memurlara zorlukla maaş verilebiliyordu. Ekonomik yaşam tümüyle boşluk içindeydi. Kıtlık, pahalılık ve karaborsa yaygındı. Kamu hizmetleri yavaş ilerliyordu. İzmir'in görünümü bu tarihlerde Anadolu'nun genel görünümünden pek farklı değildi. Kurtuluş sonrası İzmir'in görünümü Anadolu'nun genel görünümünden farklı değildi. Zengin Frenk mahallesi yanında ayakta kalan yoksul Türk mahalleleri ister istemez İzmir'i güçsüz ve geri bir kent haline getirmiştir.³

1 İzmir Yangını için bkz; Murat Köylü, **Küllerinden Doğan Şehir; İzmir 1922**, Kripto Yayınevi, İstanbul 2011, İzmir Yangınının yarattığı tahribat ve kentin yeniden imarı için bkz; Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s.50.

3 Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, İstanbul, 1986, s.193-194.

Kurtuluş sonrası İzmir'in durumunu belirleyen iki temel etken dikkati çekmekteydi. Yangın ve nüfus hareketliliği yangınla İzmir'i İzmir yapan bölge yok olmuştu. Kent yeniden imar edilmeyi bekliyordu. Kentin, Rum ve Ermeni nüfusu İzmir'den ayrılmış, İzmir Batı Anadolu'nun harap olmuş bölgelerinden ve mübadele ile Rumeli'den gelen on binlerce muhacirle dolmuştu. İzmir Türk Ocağı gavur etiketi sökülmiş kentte yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Türk Ocağı faaliyete geçer geçmez İzmir basınında kentin bu korkunç tablodan kurtulabilmesi için öncelikle Ocağına çaba göstermesini isteyen yazılar dile getirilmiştir.⁴

İşgalden kurtuluş ve yaşanan rejim değişikliğinin yarattığı coşkulu atmosfer ortamında işgal sırasında zor günler yaşayan İzmirlilerin geçirdiği bunalım bir ölçüde dağılmış olsa da tüm toplumsal dokusu parçalanmış olan İzmir'i yeniden canlı günlerine döndürmek zaman alacaktı. Kentin fiziksel tahribatını onarmaktan daha zor olan belki de sosyal ve kültürel hayatın yeniden düzenlenmesi olacaktı.⁵ Bu konu da pek çok kurumun yanında başat rolü kentin sosyal, kültürel hayatına yaptığı katkı ile İzmir Türk Ocağı oynamıştır.

Cumhuriyetle birlikte kentte öncelikli olarak ele alınması gereken konu imar meselesi idi. Doğal olarak kültürel meseleler geri plana itilmişti. Buna rağmen başını Osmanlıdan kalan Türk Ocakları aydınlarının çektiği bir gurup bu konuya da el attılar.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Türk Ocağı

İzmir Türk Ocağı II. Meşrutiyet döneminde 1912 yılında kurulmuş, dönemin güçlü siyasî organı İttihat Terakki ile⁶ birlikte bölgenin kültürel gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Mütareke döneminde faaliyetlerine ara veren İzmir Türk Ocağı, 15 Mayıs 1919 tarihinde de Yunan işgali ile kapatılmıştır.⁷ Büyük zaferden sonra ise İzmir'de ilk sivil örgütlenme Türk Ocağı'nın açılması ile oluştu. İzmir Türk Ocağı, Anadolu'da bağımsız açılan diğer Türk Ocakları arasında da faaliyete başlayan ilk Türk Ocağı oldu.⁸

4 Mahmut Şevki, "Ocaklar Etrafında", **Ahenk**, 7 Haziran 1341, **Tanin**, 1 Temmuz 1923, **Türk Sesi**, 6 Temmuz 1923.

5 **Küllerinden Doğan Şehir**, (Hazırlayanlar: Erkan Serçe-Fikret Yılmaz- Sabri Yetkin), İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını No: 45, İzmir, 2003, s.283.

6 **Ahenk**, 5 Eylül 1912.

7 Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı 1912-1919", **Kebikeç**, yıl 2, sayı 4, Ankara 1996, s.158.

8 **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Ekim 1922, İzmir Türk Ocağının yeniden açılmasında ocağın eski üyeleri Vasıf (Çınar), Bey ve Mustafa Necati Beyler'in etkisi büyük oldu. **Türk Sesi**, 19 Temmuz 1923.

Cumhuriyetin ilanından hemen önceki dönemde İzmir Türk Ocağı gibi pek çok Türk Ocağı şubesinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hızla örgütlenmeye başladığını görüyoruz. Bu örgütlenme bir merkezden bağımsız bir örgütlenme girişimiydi ve oldukça dağınıktı. 1923-1924 yılları örgütlenme konusundaki sorunların giderek büyüdüğü bir merkeze bağlı kalmak yada bağımsız çalışmak konusunda ki tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemdi. Bu tartışmalar kısa sürede birbirinden bağımsız onlarca gençlik birliklerinin oluşmasına neden oldu.

1923 yılında yapılan II. TBMM seçimlerinden İzmir Türk Ocağı'nın dokuz üyesi meclise milletvekili olarak katıldılar. Bu durum Ocak tarafından “*millî mefkurenin bir zaferi*” olarak değerlendirildi.⁹ 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanının ardından yeni yönetimle daha sıkı bir ilişkinin sergilenmeye başlanacağı'nın işareti olarak İzmir Türk Ocağı idare heyeti Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafi çekerken, kutlama için İzmir'den Ankara'ya gönderilen heyette İzmir Türk Ocağı temsilcisi de bulunuyordu.¹⁰

İzmir Türk Ocağı Türk Devriminin İzmir'deki Ayak Sesleri

Kurtuluştan sonra birbirinden bağımsız gençlik dernekleri kurulup faaliyet göstermeye başlamıştı. Özellikle İzmir'de bu dağınıklık kendini oldukça fazla hissettiriyordu. Kentte, Türk Ocağı'nın dışında Ocağa bağlı olarak Tilkilik Türk Gençler Birliği, Yalılar Gençler Birliği, Karşıyaka Gençler Birliği, Karantina Gençler Birliği adlı gençlik dernekleri kısa zaman diliminde açılarak faaliyete geçmişlerdir.

Bu dönemde gençliğin türlü organizasyonlar içerisinde farklı adlarla aynı gaye, ideal için çalışıyor olmaları bu kurumların neden birleşerek tek bir çatı altında faaliyet göstermediği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Birbirlerini engelleyip zarar verici olmasalar bile bu rahatsızlık çoğu kez dönemin İzmir basınında sert bir şekilde ifade ediliyordu.¹¹ Ocakların ve özellikle İzmir Türk Ocağı'nın bir merkezden bağımsız hareketleri İstanbul da tartışma konusu olurken, İzmir basınında bir çok yazarı karşı karşıya getiren yeni bir polemik alanı yaratmıştır.¹² Farklı eleştirilere maruz kalmalarına rağmen gençlik dernekleri 1925 yılı sonuna

9 **Türk Sesi**, 8 Temmuz 1923.

10 **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Sani 1923.

11 Kamuran Kenan, “Türk Ocakları Hakkında”, **Türk Sesi**, 19 Temmuz 1923.

12 Alemdaroğlu Ömer Lütfi, “Türk Ocağı”, **Türk Sesi**, 23 Temmuz 1923.

kadar bağımsız bir şekilde hareket ettiler. Bunlar arasında İzmir de en faal olanı Tilkilik Türk Gençlerbirliği idi. İzmir'in Tilkilik ve civarında oturan Türk Gençlerinin kurmuş olduğu bu dernek 1923 Haziran ayında faaliyete geçmişti.¹³ Tilkilik Türk Gençler Birliği 1923-1924 ve 1925 yıllarında özellikle edebî, iktisadî, sosyal ve tarihî konularda düzenlediği faydalı konferanslar, resim sergileri, kurslar ile İzmir gençliğinin dikkatlerini üzerine toplamıştır.¹⁴

1923'ten 1925 yılına kadar bağımsız faaliyet gösteren, Tilkilik, Yalılar ve Karantina Gençler Birliği üyeleri 1925 yılı sonlarından itibaren İzmir Türk Ocağı'na yazılmaya başlamışlardır. 1926'nın Mart ayını takip eden günlerde de İzmir deki ayrı ayrı faaliyet gösteren tüm gençlik örgütleri İzmir Türk Ocağı'nın birer mahfeli durumuna gelmişlerdir.¹⁵

Türk devrimi ile ilgili olarak köklü değişimlerin başladığı 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte, halifelğin kaldırılması, Batı Anadolu'daki tüm Türk Ocaklarında olduğu gibi İzmir Türk Ocağı'nda da memnulukla karşılanırken, ocak rejime bağlılığını açık bir şekilde ortaya koydu.¹⁶ Bu tarihlerde İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi, Türk Ocaklarına seslenişinde Türk Ocaklarını ve ocaklıları "...*Cumhuriyet esaslarının yegane müdafii ve samimi yolcuları olduğunu*" belirtiyordu.¹⁷ Görünen o ki İzmir Türk Ocağı mensupları Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan değişimleri önce anlamaya daha sonra da benimseyerek uygulamaya çalışmışlardır.

1925 yılı Yeni Türkiye Cumhuriyeti için olduğu kadar Türk Ocakları için de önemli kararların alındığı bir dönem olmuştur. Şeyh Sait İsyani'ndan sonra Türk Ocakları ile devletin ilişkilerinin giderek yoğunlaştığı ve maddi yardımlarında arttığı görülmektedir. "*İnkılapların bekçiliği ve vatanın müdafaası*" konusunda Türk Ocakları'nın ortaya koyduğu aktif tavır hükümet desteğinin artmasında önemli olmuştur.¹⁸ Bu dönemde Türk Ocakları, Musul sorununun halka benimsetilmesi yolunda aracı rolü sürdürürken bir yandan da Şeyh Sait İsyani'nda görüldüğü

13 "Tilkilik Türk Gençlerbirliği", **Türk Gençleri**, sayı: 1, yıl 1, Temmuz 1339, s. 12.

14 Harun (Aliçe) Bey, "Niçin Terakki Edemedik", **Türk Gençleri**, 1 Temmuz 1339, s.3, **Yanık Yurt**, 10 Ağustos 1341, **Yanık Yurt**, 8 Eylül 1341, **Türk İli**, 10 Ağustos 1341.

15 "1926 İzmir Türk Ocağı İçtimai Umumisi", **Hizmet**, 14 Mart 1926.

16 **Sada'yı Hak**, 5 Mart 1924.

17 Osmanzade Hamdi, "Türk Ocaklarına", **Anadolu**, 29 Haziran 1924.

18 Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1994, s.261-26.

gibi “*Hükümet-i Cumhuriyenin emirlerine amade*” olduklarını bildirmekte¹⁹ kimi bölgelerde olduğu gibi İzmir’de de Türk Ocağı irticayı lanetlemek için toplantı ve mitingler düzenlemektedir.²⁰

Türk Dil Devrimi gerçekleşmeden yıllar önce İzmir Türk Ocağı başkanı Necip (Türkçü) Bey, Türk Dili ve Türkçecilik çıkışı açan çalışmaları ile göze çarptı.²¹ Cumhuriyet’in ilk yıllarında İzmir için ayrı bir öneme sahip olan Türkçe ve lisan meselesi konusunda aktif ilk girişimler İzmir Türk Ocağı vasıtasıyla gerçekleşti. Bir ticaret kenti olması nedeniyle her türlü dilin konuşulduğu ve dükkanlarında her lisanda levhanın görüldüğü İzmir, Türkler için adeta yüreklerinde acıyla itiraf ettikleri “*Gavur İzmir*” idi. Yıllarca gayr-i Türk unsurlar tarafından ezilen Türkler, cumhuriyetin ilanı ile birlikte İzmir’de ki dil ve lisan meselesine Türk Ocağı ile beraber sahip çıkmış ve ilk etapta İzmir’deki yabancı isimli levhalar üzerinde durulmuştur.²² Bunun yanı sıra 16 Ağustos 1925 günü, çeşitli müessese ve cemiyet üyeleri ile bir araya gelinerek Türkçenin bütün halk tarafından kabul edilerek yaygınlaştırılması ve beş kişiden oluşan bir heyet teşkili kararlaştırılmıştır.²³ Daha çok Yahudiler üzerinde yoğunlaşan kampanyalarla 1925 yılından itibaren Türkçe kullanılması hakkında beyannameler hazırlayıp kentin çeşitli bölgelerine asan İzmir Türk Ocağı²⁴ “*Bir milletin ferdinden olabilmek için o milletin lisanını bilmek ve konuşmak şarttır.*” parolası ile açılan halk dershanelerinin oluşturulması ile Eşrefpaşa, Tınaztepe ve Keçeciler’deki Şehit Fethi Bey mekteplerinde kurslar açıldı.²⁵ Aşar vergisinin kaldırılması İzmir Türk Ocağı’nda köylü bayramı olarak kutlanırken, İzmir Türk Ocağı’nın bünyesinde oluşturulan Köycülük Kolu aracılığıyla köycülük faaliyetlerine yeni rejimi ve inkılapları açıklamak ve köylüye benimsetmek gibi bir misyonda yüklenmişlerdir.²⁶ Bu amaçla oluşturulan

19 Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.166, **Vakit**, 1 Mart 1341.

20 Şuun/Türk Ocakları Şunu, **Türk Yurdu**, C 2, No:7, Nisan 1341, s.81.

21 Bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü**, Ankara, 1988.

22 **Ahenk**, 3 Ağustos 1924 Levhalar Meselesindeki Çalışmaları Konusunda Sağlanan Başarı Sonrası İstanbul Türk Ocağı böyle bir faaliyete geçti. **Türk Yurdu**, sayı 6-200, C 1-21, Ankara, Haziran 1928.

23 **Yanık Yurt**, 17 Ağustos 1341.

24 **Yanık Yurt**, 16 Ağustos 1925.

25 **Ahenk**, 14 Ağustos 1341, **Yanık Yurt** 31 Ağustos 1341, Ocakta gece dersleri ise 1 Eylül 1925 tarihinden itibaren başladı. **Yanık Yurt**, 1 Eylül 1341.

26 Mahmut Şevki, “Türk Ocağı”, **Ahenk**, 28 Kanun-ı Evvel 1341.

irşad heyetlerinde öğretmen, doktor ve hukukçulardan oluşan heyetler, köyleri dolaşarak Cumhuriyet ve Milliyet fikirleri ile köylüye yeni kanun ve mevzuatı anlatıyordu. Bu amaçla Pınarbaşı, Işıklar, Balçova, Narlıdere, Ocak²⁷ tarafından örnek köyler seçilmiş, doktor gönderilerek hastalara bakılıp ilaç dağıtılmış, fakir çocuklara elbise ve okul kitapları temin edilmiştir.²⁸ Ocak azaları her hafta Cuma günleri bu köylere giderek zirai, iktisadi, sıhhi, içtimai konferanslar vermişlerdir. İzmir Türk Ocağı “*Köylülerimize Öğüt*” başlıklı ufak bir risale düzenleyerek köylü vatandaşların sağlıklarını ve sıhhatlerini nasıl korumaları gerektiği konusunda bilgiler aktarılmıştır. Sosyal yardımlaşma konusunda da yardıma muhtaç ailelere el uzatan Ocak, Pınarbaşı’nda Mezarıcı Ömer’in zevcesi Cemile Hanım’ın yetim çocuklarını himaye etme görevini üstlenmiştir.²⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Türk Ocağı kentin sosyal, kültürel, iktisadi faaliyetlerine destek olmak amacıyla münevverlerin girişimleri sonucu Edebiyatçılar Birliği, Musiki yurdu, Yerli Malları Koruma Cemiyetleri gibi kurumların oluşmasına katkı sağladığı gibi himaye de etmiştir.

İzmir Türk Ocağı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Faaliyetleri:

Yayın Faaliyeti

İzmir Türk Ocağı Ocak tüzüğüünün engeli nedeniyle yayın faaliyeti konusunda pek başarılı olamamıştır 1922-1931 yılları arasında iki çeviri kitap ve dernek kongre zabıtları dışında başka yayını bulunmamaktadır. Çeviri yayınlardan ilki Türkleri bozulmamış hayatını, en eski adetlerini, yaşayışlarını anlatan Rus akademisyenlerinden Pallas’ın yazdığı İzmir Lisesi Felsefe ve İçtimaiyat Muallimi Mustafa Rahmi Bey’in Tercüme ettiği “Kalmuk Türkleri”³⁰ ile Sinemanın yeni mektep terbiyesindeki büyük rolü hakkında dönemin önemli bilimsel çalışmalarından biri olan Brüksel Muallim Mektebi Müdürü A. Sloni’nin yazdığı ve İzmir

27 Yusuf Sarııay, a.g.e., s.305.

28 **Anadolu**, 27 Kanun-ı Evvel 1341, **Hizmet** 27 Kanun-ı Evvel 1341, 1926 yılında ise İzmir Türk Ocağı İrşad heyetleriyle 4 köye ulaşıyordu. İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve İnkılaplar 1922-1931**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s.167. 1928 yılında Dr.Ethem Vassaf ve Dr.Sait Muallim Mustafa Rahmi ve Şekür Bey her hafta Cuma günü köylere irşad heyeti olarak gidiyorlardı. **Türk Yurdu**, 6-200, C 1-21, Ankara, Haziran 1928, s.46.

29 **Ahenk**, 27 Kanun-ı Evvel 1925.

30 Pallas, **Kalmuk Türkleri**, (çev; Mustafa Rahmi), İzmir, 1927.

Erkek Muallim Mektebi Müdürü Ahmet Hikmet Bey'in tercüme ettiği "Mektep ve Sinema" adlı eserlerdir.³¹ Dergi yayıncılığı konusunda ise 1923 yılında üç sayı yayınlanan "Türk Gençleri mecmuası" ile 1927 yılında çoğunluğunu Türk Ocağı üyesi münevverlerden oluşan "Fikirler Dergisi" bir dönem ocak himayesinde çıkarılmıştır. "Fikirler Dergisi" çıkışını takiben kısa sürede Türkiye çapında ulusal bir dergi haline gelmiştir.³²

Milli Bayramlar

9 Eylül İzmir'in kurtuluş şenliklerinde İzmir'deki müesseselerle birlikte renkli bir katılım sağlayarak etkinliğini ortaya koyan İzmir Türk Ocağı "Türk Ocağı'nın aziz mukaddes Türklüğü ve onun şan ve şerefini temsil ettiği" düşüncesi ile hareket etmiştir.³³ İzmir basını "Türk Ocağı'nın gayretiyle hülasa bir gün yaşanılmıştır ki şimdiye kadar misali görülmemiştir" diyerek yorumlamış ve ocağın milli bayramlardaki heyecanlı katılımını yansıtmıştır.³⁴

23 Nisan Çocuk Bayramları da İzmir Türk Ocağı'nda Himaye-i Etfal ve Yardımcı Hemşireler Cemiyeti'nin katkıları ile coşku içerisinde kutlanmıştır. Kentteki okullu ve okulsuz çocuklara ev sahipliği yapan Maide Kazım, Sadiye Saime, Hasene Nalan, Hikmet Yakup, Cevriye İsmail hanımların girişimiyle yapılan gürbüz çocuk yarışmasında, kentten en yetenekli çocukları belirlenerek yarışmayı kazananlara çeşitli hediyeler verilmiştir.³⁵ 1928 yılındaki çocuk bayramında ise, ocakta çocuklara limon ve bisküvi dağıtılıp, oyuncaklar hediye edilmişti.³⁶

Balo-Çay Ziyafeti ve Müsamereler

Türk Ocakları, Avrupa tarzında baloların tertiplendiği yegane kültür şubeleliydi. Balolar, eskiden beri İstanbul-İzmir gibi Levanten çevrelerde düzenlenirken,

31 A. Sloni, **Mektep ve Sinema**, (Çev; Ahmet. Hikmet), İzmir, 1928, **Memleket** 19 Teşrin-i Evvel 1927.

32 Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı Mahfeli Tilkilik Türk Gençler Birliği ve Cumhuriyet Döneminde İzmir de İlk Gençlik Dergisi: Türk Gençleri Mecmuası", **Kebikeç**, sayı: 20, Ankara, 2005, s.98-104.

33 **Anadolu**, 23 Nisan 1930.

34 **Ahenk**, 11 Eylül 1925.

35 **Anadolu**, 8 Eylül 1924.

36 **Ahenk**, 24 Nisan 1928.

Cumhuriyet döneminde resmîyet kazanmışlardı. Ankara Türk Ocağı'nda yapılan balolara Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa'nın da katıldığı bilinmektedir.³⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'deki en renkli balolar da İzmir Türk Ocağı tarafından gerçekleştirilmiştir. Ocağın Bahri Babadaki yeni binası yapılmadan önce, Salih Bey Kulübü, Sadık Bey Bahçesi, Gülcemal ve Karadeniz vapurlarında verilen balolar önemli günlerde ve bayramlarda da tekrarlanıyordu.³⁸ Cumhuriyet balolarının yanında³⁹, Ağustos ayında yaz baloları⁴⁰, ve Yılbaşı baloları⁴¹ sosyal yaşamın oldukça canlı olduğu hanımlı erkekli İzmir seçkinlerinin bulunduğu önemli etkinliklerdi.

İzmir Türk Ocağı, cumhuriyetin ilk yıllarında toplumda ve devlet düzeninde köklü değişiklikler yaşanırken, çay ziyafetlerine kendisin o kadar kaptırdı ki, yıllık faaliyet raporları bitmek tükenmek bilmeyen çay ziyafetlerinden geçilmez hale geldiğinden, çoğu Türk Ocağı üyesi de olan gazete yazarları tarafından eleştiri yağmuruna tutulmuştur.⁴²

Ocakta şerefine çay ziyafeti verilen önemli kişiler arasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, mebuslardan Mustafa Necati, Vasıf Bey, Mahmut Esat Bey, Haydar Rüştü Bey, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Ali Naci Karacan, Hamdullah Suphi ve Bulgar Botef Futbol Takımı oyuncularını da bulunuyordu.⁴³

İzmir'de Cumhuriyet döneminde ilk müsamerelerde İzmir Türk Ocağı'nın öncülüğünde 1925 yılında verilmeye başlanmıştır.⁴⁴ İzmir Türk Ocağı'nda Süleymaniye Gençler Birliği,⁴⁵ Ergenekon Terbiye-i Bedeniye Yurdu,⁴⁶ Yalılar Mahfili

37 Mete Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, 1981, s.228-229.

38 Günver Güneş, **İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri 1923-1931**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.57.

39 **Hizmet**, 25 Teşrin-i Evvel 1929.

40 **Anadolu**, 2 Ağustos 1929.

41 **Hizmet**, 31 Kanun-ı Evvel 1929.

42 Zeynel Besim, "Türk Ocağı", **Yanık Yurt**, 13 Ağustos 1341.

43 Günver Güneş, **a.g.tez**, s.70-71.

44 Bina bulmakta sorunlar yaşandığı için müsamereler verilmesinde sıkıntı yaşıyordu, **Türk İli**, 6 Teşrin-i Sani 1925.

45 **Anadolu**, 1 Teşrin-i Evvel 1929.

46 **Anadolu**, 17 Teşrin-i Sani 1929.

geliyorlardı. Müsamereler kadın ve erkekler tarafından ilgiyle karşılanırken, halkın sanat zevkleri tatmin ediliyor, medeniyet ve inkılap ilkeleri doğrultusunda yapılan konuşmalar, okunan şiir ve oynanan temsillerle halk eğitiliyordu.⁴⁷

Sergi-Kurs-Dersler

Halk eğitimi düşüncesini kurslar yoluyla yaymaya çalışan İzmir Türk Ocağı'nın bir taraftan okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma dersleri açarak cehaletle savaştığını, diğer sosyal, kültürel ve beceri sahasında da gelişimine yardımcı olduğunu görmekteyiz.⁴⁸ Bu arada ilk resim sergisi 1923 yılında açılmıştır. Sergi de Ressam İlhami Bey tarafından yapılmış olan 70 tablo İzmirliyle sunulmuştur.⁴⁹ 1922 yılında açılan İzmir Türk Ocağı'nda 1927 yılında ocak binasının yapılmasının ardından daha sık aralıklarla ocak salonlarında resim sergisi izleme olanağı sağlanmıştır. Nüzhet, Kadri ve Turgut Beylerin yanı sıra⁵⁰ Ressam Celal Bey'in 1930 yılında açılan resim sergisi İzmir'de oldukça ilgi toplamıştı.⁵¹

İzmir Türk Ocağı her hafta Pazar günleri kentin ileri gelenleri ve aydınları tarafından düzenli olarak ilmî, içtimai ve ticarî konulu kurs ve seminerler verilmiş, toplantılar değişik halk toplulukları tarafından ilgiyle izlenmiştir.⁵² Halk Eğitimi düşüncesini kurslar yoluyla yaymaya çalışan İzmir Türk Ocağı bu yöndeki adımlarını çekingen de olsa atmak zorunda kalmıştır. Batılı anlamda lisan çalışmaları şehirdeki öğretmenler ve Türk Ocağı'nın koordinasyonu ile başlamış, Almanca, İngilizce, Fransızca lisan kurslarına kayıtlar yapılarak dersler verilmiştir.⁵³ Dönem dönemde olsa hanımlara mahsus olarak ta Ecnebi dillerine yönelik kurslar İzmir Türk Ocağı'nda açılmıştır.⁵⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Türk Ocağı hima-

47 Sanat açısından doyurucu olmasa da müsamerelerle birlik ve kaynaşma sağlanıyor ve tek parti iktidarını ideallerinden biri Türk Ocakları salonlarında gerçekleştiriyordu. **Hizmet**, 5 Şubat 1929. Günver Güneş, **a.g.tez**, s.66.

48 **Yanık Yurt**, 31 Ağustos 1341, **Anadolu**, 1 Şubat 1926, **Ahenk**, 1 Şubat 1926, **Ahenk**, 25 Haziran 1928, **Ahenk**, 31 Teşrin-i Evvel. 1929, **Ahenk**, 25 Haziran 1930, **Hizmet**, 6 Teşrin-i Sani 1930, **Anadolu**, 19 Teşrin-i Sani. 1930.

49 **Türk Sesi**, 26 Haziran 1923.

50 **Ahenk**, 26 Haziran 1928.

51 **Hizmet**, 31 Ağustos 1930.

52 **Anadolu**, 4 Şubat 1926.

53 **Hizmet**, 6 Teşrin-i Sani 1930, **Anadolu**, 18 Teşrin-i Sani 1930.

54 **Anadolu**, 25 Teşrin-i Sani 1930.

yesinde üyelerinin gayretleriyle başlatılan dikiş kursları çalışmaları İzmirli hanımların ve genç kızların yoğun ilgisiyle karşılanmış farklı yaş gruplarından hanım ve genç kız yerli malı kumaşların kullanıldığı bu kurslara iştirak ederek önce ders sonra pratik yaparak el becerilerini geliştirmişlerdir.⁵⁵

Müzik-Konser

Öz müziğin geliştirilmesi, Türk folklorunun araştırılıp yaygınlaştırılması halk müziği derlemelerinin yanı sıra batılı tarzda orkestralar, piyano ve keman konserleri evrensel müziğin örnekleri de İzmir Türk Ocağı salonlarında sergilen-di. 1925 yılında ocak çatısı altında kurulan Musiki Birliği ile kentteki müzisyenleri bir araya getiren Türk Ocağı önemli bir atılımla kısa bir sürede musiki heyeti ve orkestrası oluşturulmuştu.⁵⁶ Her hafta düzenli olarak konserler verilen ocakta, klasik Türk müziği, Türk halk müziği yanında Batı müziğinin klasiklerinden Mozart, Rossini, Bach ve Çaykovski'nin eserleri de dinleniyordu.⁵⁷ 1927 yılında tamamlanan Bahri Baba'daki yeni ocak binasının gazinosunda İstanbul konser-vatuvarı muallimlerinin yanında Miralay Niyazi Bey, Hafız Burhan⁵⁸ ve Nezihe Hanım'ın konserlerinden de İzmir Basını'nda övgüyle söz edildi.⁵⁹ Muhlis Sebattin Bey'in Süreyya Paşa opereti de, İzmir Türk Ocağı'nda sergilenen ilk opera oyunudur.⁶⁰ İzmir Türk Ocağı millî musiki ve raksî özenle korumaya çalışırken Alman piyanist Kosta gibi Batı Müziğinin değerli icracılarını da İzmir de ocak sahnesinde konser verdirmiştir.⁶¹

55 Bu kurslar İzmir'de epey rağbet görmüş sadece Türk Ocağında değil kentin çeşitli semtlerinde de kurslar açılmıştır. Evliyazade Sokağı'nın karşısında Zehra Hasene Hanım Dikiş Kursu, Bahribaba da Türk Ocağında Melek Cemal Hanım Dikiş Kursu, Arap Fırını Yasın Bey Sokağında Makbule Hanım Dikiş Kursu, Karantina da Ruhsar Hüsnü Hanım Dikiş Kursu, Göztepe'de Nazima Hanım Dikiş Kursu, Tilkilik Namazgah Caddesinde Mahdure Hanım Dikiş kursları faaliyet göstermiştir. **Ahenk**, 25 Haziran 1928.

56 1925 yılında M. Kemal Paşa'nın Türk Ocağı ziyaretinde Musiki Yurdu gençlerine iltifatta bulunmuştu. **Türk İli**, 9 Kanun-ı Evvel 1341, **Yanık Yurt**, 15 Teşrin-i Evvel 1341, **Anadolu**, 3 Kanun-ı Sani 1928.

57 **Hizmet**, 10 Temmuz 1930.

58 **Hizmet**, 13 Teşrin-i Evvel 1929, **Hizmet**, 17 Teşrin-i Evvel 1929.

59 Nezihe Hanım'ın konserleri ocak bahçesinde hep kapalı gişe olmuş, bahçede oturacak yer kalmamıştır. **Hizmet**, 10 Temmuz 1930.

60 Bu konserde ünlü sanatçılardan Romanyalı Kapaçeki, Jön Komik Refik Kemal, Şükriye Hanım, Suzan Lütfullah Hanım, Şevki Hanım, Muammer Ruşen Bey de bulunuyordu. **Hizmet**, 24 Teşrin-i Evvel 1929.

61 **Anadolu**, 17 Kanun-ı Evvel 1930.

Konferanslar

Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın aydınlatılması amacıyla İzmir Türk Ocağı eliyle konferanslarda düzenlenmiştir. 1927 yılına kadar bina yetersizliğine rağmen her hafta ihtisas sahibi kişilere ilmî, içtimai, iktisadî ve sağlık konularında konferanslar verildi.⁶² İzmir'in kültürel zenginliğinde önemli bir yeri olan konferanslarda Hamdullah Suphi Bey, Reşat Şemsettin(Sirer) Kız Muallim Mektebi Müdürü Şevket Süreyya, Lise Müdürü Mithat Bey, ilk tedrisat müfettişi Asım İsmet, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hikmet Bey, Fahrettin Kerim(Gökay) Bey, Selim Sırrı(Tarcan) Bey, Mahmut Esat(Bozkurt) Bey, Çiftçi Necati, Müderris Etem Akif Bey, Kız Lisesi Edebiyat Muallimi Kemal Emin Bey, Kimyager Abdülselam Bey, Dr Said Bey, Cevdet Nasuhi Beylerin İsviçre Jan Jak Rousseau Enstitüsü Müdürü Profesör Bove,⁶³ Fransa Tayyare cemiyeti azasından Matmazel Maring⁶⁴ gibi yabancılarla konferanslarda konuşmacı olarak bulundular. İzmir Türk Ocağı'nda 1927 yılından sonra pazartesi ve perşembe günleri verilmeye başlanan konferanslar, Maarif Vekaleti ve Halk Tedrisatı Şubesi Müdüriyetinin programlarına tamamen benziyordu.⁶⁵ İzmir Türk Ocağı'nda verilen konferansların konuları arasında ekonomi, sağlık, eğitim, millî kültür, spor, ziraat, Türk dünyası, Batı Medeniyeti, Türk Dili, Demokrasi, Milliyet, Türk Tarihi, Laiklik, Halk Eğitimi ve kadınlara yönelik konferanslarda yer alıyordu.⁶⁶

Spor

Cumhuriyetten önce kurulmuş spor kulüpleri işgal yıllarında faaliyetleri askıya almış olmalarına karşın, cumhuriyetle birlikte yeniden spor faaliyetleri yeni-

62 Türk Ocaklarının arşivi günümüze ulaşmadığı için bu konferansların metinlerine sahip değiliz. Daha çok basına yansıyanları belirterek konferanslardan birkaç örnek vermek gerekirse Mithat Bey, "Milliyet ve Mefkure" **Türk İli**, 23 Kanun-ı Evvel 1925, Şevket Süreyya Bey, "Milli Hayatınızda Yeni Türk Harfleri", **Hizmet**, 17 Kanun-ı Evvel 1929, Köprülüzade Fuat Bey, "Milli Edebiyata Dair", **Hizmet**, 16 Eylül 1927, Suat Bey, "Türkler Nasıl Zengin, İktisaden Kuvvetli Olabilir", **Hizmet**, 15 Kanun-ı Evvel 1927.

63 **Hizmet**, 26 Kanun-ı Evvel 1929.

64 **Anadolu**, 21 Mayıs 1930.

65 **Türk Yurdu**, s.6-200, C 1-21, Ankara, Haziran 1928.

66 Afet (İnan) Hanımın 1930'larda Ankara Türk Ocağında "Kadınların İntihab Haklarına Dair" konferansı vermesinden çok önce 1927 yılı Mart ayında İzmir Türk Ocağının Hanım Üyelerinden Benal Nevzat Hanım ocak salonunda "Türk Kadınlığına Dair" isimli konferansı İzmirlilerin karşısına çıkıyordu. **Hizmet**, 31 Mart 1927.

den canlanmıştır. İzmir kulüplerinin kendi aralarında yaptıkları maçları dışında kent dışından gelen takımlarla da müsabakalar gerçekleştirilmiştir. İzmir Türk Ocağının desteğindeki Altay Spor Kulübü İzmir Sporuna büyük katkı sağlamıştır.⁶⁷ Spor etkinlikleri arasında da Türk Ocağı'nın desteğiyle Altay Kulübü, futbolda İzmir şampiyonluklarını peşpeşe elde ederken, geçmişte taassup nedeniyle bedenlenmiş bir halde bulunan İzmir gençliği Türk Ocağı vasıtasıyla izcilik, atıcılık, cimnastik, güreş, atletizm, boks, voleybol branşlarında modern sporlara yönlendirildi. Bu şekilde İzmir Türk Ocağı okullarla da diyaloga girerek İzmir'de spor hareketlerinin merkezi durumuna gelmiştir.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa Devrimler ve Türk Ocakları:

Fikirleri ne kadar güçlü olursa olsunlar, onları benimseyen ve en az onlar kadar güçlü sağlam kadroları yoksa gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Bunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'nın aklını devleti ve reformları devralıp sürdüreceği genç nesillerin yetiştirilmesi fikrinin, çok erkenden meşgul etmeye başladığı muhakkaktır. Bu düşünce içinde araştırmalara giriştiği zaman aydınlar ve gençler arasında Türk Ocakları kadrosunu görmemesi mümkün değildi.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa tedbirli davranmakla beraber Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Ocakları kadrolarına güvenmişti.

Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarının, inkılapların bekçiliğinin yanı sıra, en belirgin vasıflarından biri de inkılaplara sahip olmasıdır. Bu konuda başta Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet önderleri tarafından yönlendirilen ocaklar rejime ve inkılaplara verdiği desteğe paralel olarak yönetim teşvik ve maddi yardımda görmüşlerdir.⁷⁰ Çıktığı yurt gezilerinde Türk Ocaklarına uğrayarak halkla görüşen Mustafa Kemal Paşa bu görüşmeler sırasında devlet ve millet hayatına dair önemli konuşmalar yapmıştır.⁷¹ Türk Ocaklarının bu dönemde inkılapların

67 Günver Güneş, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Modern Sporların İzmir'e Girişi 1850-1922**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı:84, İzmir 2012, s.100-101, Fehim Kuruloğlu, **Altay Spor Kulübü Tarihi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s.43-44.

68 Günver Güneş, **a.g.tez**, s.141.

69 Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", **Belleten**, C 1, sayı 196, Ankara, Nisan 1986, s.212.

70 İbrahim Karaer, **a.g.e.**, s.19-23.

71 Konuşmalardan örnekler için Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1923, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Nisan 1923, **Vakit**, 20 Şubat 1923, Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1341, s.29.

gerçekleştiği ortamda faaliyetlerini öven Gazi bu düşüncelerini Türk ocakları hatıra defterine de yazmıştır.⁷²

24 Nisan 1924 günü Türk Ocakları kurultayı delegelerinden oluşan bir heyeti kabulünde “Yeni Türk devletinin kuruluşunda en çok Türk Ocaklarına güvendiğini” belirten Mustafa Kemal Paşa,⁷³ 26 Nisan 1925 tarihinde Türk Ocakları II. Kurultayını ziyaretinde yaptığı konuşmada Türk Ocağı gibi içtimai kuruluşlara duyulan ihtiyacı ifade etmiş, “...*bu boşluğun Türk Ocakları tarafından doldurulduğunu ve Türk inkılabının Ocaklara dayandığını*” söylemiştir.⁷⁴ 26 Nisan 1926’da Türk Ocakları III. Kurultayı delegelerini kabul ederken “*inkılapların halka anlatılmasında ocakların büyük hizmetleri olduğunu*” bir kez daha vurgulamıştır.⁷⁵ Gazi yapacağı radikal değişikliklerin ilk mesajlarını zaman zaman Türk Ocakları aracılığıyla yapmıştır.⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa ve Devrim Kadrolarının İzmir Türk Ocağını Ziyaretleri:

Mustafa Kemal Paşa Türk Ocaklarına verdiği önemi çıktığı yurt gezilerinde Ocakları ziyaret ederek göstermiştir. Bu çerçevede içinde İzmir seyahatlerinde de Türk Ocağına uğramayı ihmal etmemiştir.⁷⁷ İzmir Türk Ocağına ilk ziyaretini eşi Latife Hanım ile 6 Şubat 1924 tarihinde gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde Ocak bünyesinde faaliyet gösteren Altay İdmanyurdu gençleriyle sohbet etmiş, ocak çalışmaları hakkında idare heyetinden bilgi aldıktan sonra Türk Ocağından ayrılmıştır.⁷⁸ İkinci ziyaret 13 Teşrin-i Evvel 1925 tarihinde gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa’nın yanında BMM Reisi Kazım Paşa, Ordu müfetti-

72 **Tevhid-i Efkar**, 19 Mart 1923, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1923, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Nisan 1923.

73 **Türk Ocakları 1340 Senesi Umumi Kongre Zabıtları**, Ankara, 1341, s.29.

74 **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1925.

75 **Türk Yurdu**, 18 Mayıs-Haziran 1926, s.642.

76 Şapka ve kıyafet inkılabının Kastamonu ve İnebolu Türk Ocağı’nda dile getirilmesi için bkz., **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1925, **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1925, M.S. İncece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara, 1959, s.9-12.

77 M. Kemal Paşa Cumhuriyet ilan edilmeden önce de İzmir Vilayeti dahilinde kurulmakta olan Türk Ocaklarına 2000 lira yardımda bulunarak ocakları maddi olarak ta desteklemiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1923.

78 **Türk Sesi**, 7 Şubat 1924.

tişlerinden Fahrettin Paşa da bulunuyordu. Musiki Yurdu gençlerinin konserini oldukça beğenen gazi, şerefine verilen konserin ardından çeşitli heyetleri kabul etmiş, muallim hanımlarla sohbetinin ardından Ali Hadi (Okan) Bey tarafından kendisine okunan şiiri dinlemiştir. 3 Şubat 1931 tarihinde ziyaret ettiği İzmir Türk Ocağı'nda kendisi şerefine verilen çay ziyafetine katılmıştır.⁷⁹

Türk devriminin mimarlarının İzmir Türk Ocağı'nı sık sık ziyaret etmeleri alışık bir durumdu. İsmet Paşa'nın Başvekil olarak 29 Mart 1926'da Ocağa gelişi gençliğin büyük tezahüratıyla karşılanmıştı.⁸⁰ Eski, İzmir Türk Ocağı üyeleri olan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, Maarif Vekili Mustafa Necati, Vasıf Bey, Haydar Rüştü, Osmanzade Hamdi Beyler İzmir Türk Ocağı'nı mutlaka ziyaret ederler, faaliyetleri hakkında bilgi alırlar, sorunları ile ilgilenir ve maddî destek sağlayarak ayrılırlardı.⁸¹

1927 Yılı CHF İle Bütünleşme;

1927 yılında CHF ile bütünleşmesine paralel olarak önemli çalışmaları, bütçesi ve 1927 yılında tamamlanan binasıyla Türk Ocakları içinde en büyük şubelerden biri olarak değerlendirilen İzmir Türk Ocağı'nın 1928 yılında üye sayısı da ciddi bir şekilde artarak kadın ve erkek olarak 600'e ulaşmıştır.⁸² Türk Ocağı'nın 1928 yılında İzmir'de civar ilçe ve köylerde halk dansları konusunda geniş araştırmalar yaptığı Ankara'da ki merkez Türk Ocağı'na bildirmiştir.⁸³

1927 yılı Türk Ocakları açısından 1931'de CHF'na katılmasına kadar giden süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁸⁴ 26 Haziran 1927'de TBMM II. Dönem çalışmalarının tamamlanmasından sonra Eylül ayında yapılan seçimler

79 Ziyaret ve okunan şiir için bkz; **Türk İli**, 14 Teşrin-i Evvel 1925. **Atatürk ve İzmir**, Haz; Şadan Gökovalı ve Arkadaşları, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay, İzmir 1981, s.292. 3 Şubat 1931 ziyareti için bkz; Necmi Ülker- Vehbi Günay- Latif Taşdemir, **İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s.182.

80 **Anadolu** 30 Mart 1926.

81 Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 1998, İzmir, 1999, s.122.

82 "İzmir ocağımızın geçen seneki kıymetli Mesaisi Nelerdir", **Türk Yurdu**, sayı 6-200, C 1-21, Ankara, Haziran 1928, s.44.

83 Türk ocağının arşivi bulunmadığı için bu derlemeler dağınık bir şekilde İzmir gazetelerinde ve Fikirler dergisinde bulunmaktadır. **Ahenk**, 21 Nisan 1928.

84 Füsün Üstel, **a.g.e.**, s.226.

sonrasında CHF tarafından ilan edilen adayların tümünün milletvekili seçilmesi, 15 Ekim de CHF Büyük Kongresinin toplanarak 22 Ekim tarihinde yeni parti nizamnamesini kabul etmesi⁸⁵ dönemin başlıca iç politika gelişmeleri arasında yer alırken, Türk Ocakları da aynı yıl yapılan kurultaydaki yasa değişikliği ile önce "...CHF ile devlet siyasetinde beraber olduğunu... açıklamış, daha sonra ise CHF nizamnamesinde yer alan 40. madde ile CHF'nın "*murakabesi altında*" bir kuruluş sayılmıştır. Bu gelişme bir sürpriz olmadı. Zaten 1927 yılından önce de Türk Ocaklarının gerek bina ve gerekse diğer ihtiyaçlarının hükûmetin desteği sayesinde çözümlendiği sık sık kurultaylarda vurgulanmıştır.⁸⁶ CHF ile Türk Ocaklarının 1927 yılındaki birleşmesi hukukî birleşmeden başka bir şey değildi.

Türk Ocaklarının amaçları milliyetçilik, halkçılık, medeniyetçilik ve laik cumhuriyetçilik esasları üzerine kurulurken, İzmir Türk Ocağı yeni duruma adapte olmakta zorlanmadı. Çünkü zaten üyelerinin tamamı ülkenin tek partisi olan CHF'na da kayıtlıydılar. Bu niteliğiyle de Cumhuriyet rejiminin hizmetinde yönetimi destekleyen ve ilkelerini savunan bir seçkinler topluluğu görünümü arz ediyordu.⁸⁷ Nitekim, Türk Ocağı ile hükûmetin aynı gayeler için mücadele ettiği İzmir Türk Ocağı'nın aktif üyesi Zeynel Besim Bey'in "*Fırka ve Ocak*" başlıklı ilginç makalesinde gözler önüne serilmektedir. "...*Kendimizi aldatıyorduk. Milliyetçi, laik bir fırka nasıl ocağın fırkası olacak idiye Türk Ocağı da ancak böyle bir fırkanın kaynağı ve mesnedi olacaktı. Bugün CHF'nın mesnedi ve kaynağı gençlik yani Ocak, ocağın gayelerini tahakkuk ettiren kudreti CHF'dır. Daha sarih bir ifade ile mevki-i iktidarda bulunan hükûmete CHF hükûmeti dediğimiz kadar Türk Ocağı hükûmeti de diyebiliriz. Ocakla fırkanın karışması cebri ve arızı sebeplerden doğma değildir. CHF'ni ocağa, ocağı CHF'na müşterek umdeler, müşterek prensipler, müşterek hisler, müşterek fikirler ve müşterek gayeler karıştırmışlardır*"⁸⁸

1927 Kurultayı sonrasında Türk Ocaklarının faaliyetleri iki bölümde ağırlığını hissettirmiştir.

1-Türk Dili ve yeni Türk alfabesinin hızla yurt çapına yaygınlaştırılması

85 Mete Tunçay, **a.g.e.**, s.176.

86 **Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı**, İstanbul, 1927, s.9, **Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları**, Ankara, 1928, s.117-118.

87 Yusuf Sarınoy, **a.g.e.**, s. 267.

88 Zeynel Besim, "Fırka ve Ocak", **Hizmet**, 31 Teşrin-i Evvel 1927.

2-Yerli mallarına karşı halkın istek ve sevgisinin kazandırılması, yerli malı kullanma alışkanlığının süratle benimsetilmesi⁸⁹

Kurultay kararlarını hemen uygulamaya koyan İzmir Türk Ocağı, İzmirli-leri yerli malı kullanmaya davet etmiştir. “*Yerli mallarını korumak bir ocaklığın senelerden beri dileği ve emelleri arasındadır*”. “*Yabandan gelen şeker de olsa acıdır*” sloganları ile yerli malı kullanmayı teşvik eden İzmir Türk Ocağı,⁹⁰ levhalarla sokakları ve caddeleri, ilanlarla da faaliyetlerini gazete sayfalarına taşıyarak halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu konuda ocak üyesi Çiftçi Necati, İzmir sokaklarını teker teker dolaşarak propaganda yapmıştır. Yerli Malları Koruma Cemiyeti de bu faaliyetlerin bir parçası olarak Türk Ocağı'nın girişimi, İzmirli aydınların ve kentteki cemiyetlerin desteği ile kurulmuştur.⁹¹ Bu arada sadece yerli mallarının kullanıldığı hanımların el işi sergileri Ocak salonlarını süslemiştir.⁹² Ekonomik yaşamın Türkler lehine oluşması için çalışılırken, Vali Kazım (Dirik) Paşa'nın da katılımıyla Yerli Malı Kooperatifi düşüncesi yine İzmir Türk Ocağında yapılan toplantılar sonrasında ortaya çıkmıştır.⁹³ Bir dönem Rum, Ermeni, Yahudi, Frenk tüccarlarının egemenliğinde olan İzmir'in ticari yaşamı Türk Ocağı'nın Ticaret Odasında Türk İşadamı ve tüccarların varlığını güçlendirici toplantılar organize etmesiyle değişmeye başladı.⁹⁴

Türk Ocaklarının 1928 yılında Beynelmillel rakamların kabulü ve Harf inkılabıyla ilgilenirken, kısa zamanda halka öğretilmesi ve benimsetilmesi konusunda geniş çaplı kampanya başlattığı ve propagandaya önem verdiğine tanık olmaktadır. Beynelmillel rakamların kullanılması ve halka öğretilmesi konusunda merkez heyetinin 8 Temmuz 1928'de yayınlanan tamiminde,⁹⁵ “...*şimdiye kadar inkılap ve teceddüde ait hususlarda halka hizmeti kendisine şiar edinen Ocaklarımız için yeni bir mesai sahası tecelli etmiştir*”. denilirken, İzmir Türk Ocağı da gerek Fikir-

89 Hasan Ferit Cansever, “1927 Türk Ocağı Kurultayına Sunulan Rapor”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul, 1985, s.23.

90 Günver Güneş, **a.g.tez**, s.80.

91 **Ahenk**, 29 Nisan 1928, Cemiyetin üyeleri içinde Benal Nevzad, Cevriye İsmail, Hasene Nalan gibi toplumun önderi olan kadınlar yer almışlardır. **Ahenk**, 2 Teşrin-i Evvel 1929.

92 Bu sergiler İzmir Türk Ocağı'nın hanım üyeleri Nigar Hilmi, Hikmet Ethem'in girişimleriyle yapılmıştır. **Ahenk**, 26 Haziran 1928.

93 **Anadolu**, 20 Nisan 1929.

94 **Ahenk**, 2 Teşrin-i Evvel 1929.

95 Yusuf Sarıınay, **a.g.e.**, s.305, İbrahim Karaer, **a.g.e.**, s.71.

ler dergisi yanında İzmir Basını, gerekse ocakta ders ve kurslar yoluyla Beynelmillel rakamları tanıtmıştır.

Beynelmillel rakamların yanısıra Türk Ocağı'nın en ciddi olarak ilgilendiği inkılap Latin harflerinin kabulü ve yaygınlaştırılması konusudur.⁹⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın harf inkılabının ilk işaretini verdiği 10 Ağustos 1928 tarihinden itibaren Merkez Türk Ocağı harekete geçmiş tüm Türk Ocaklarına gönderilen tebliğlerde⁹⁷ “*Türk Ocakları vatandaşların Türkçe konuşmasını bir emel telakki ediyor. Cebr ve şiddeti tasvip etmez*” diyerek harf inkılabını desteklemeye çağırması ile İzmir Türk Ocağı'nda daha 20 Ağustos tarihinden önce açınış olan yeni alfabenin öğretilmesi ile ilgili kurslar yerini çok yönlü faaliyetlere bırakmıştır. İstanbul'da oluşturulan Türkçeyi Koruma ve Yapma Encümeni Türkçeyi tamime çalışmasıyla birlikte yanlışları da belirlemeye başlayarak Türk Ocaklarından yardım istemiştir. İzmir Türk Ocağı da İstanbul'a çektiği telgrafla bu faaliyette içtenlikle yer alacağını belirtmiştir.⁹⁸ Yeni harflerin öğretilmesi ve Türkçenin doğru olarak kullanılması konusunda titiz çalışmalar gösteren İzmir Türk Ocağı harf inkılabı ile birlikte kenttin mahalli idarecileri, valilik ve okullar ile işbirliğine giderek İzmir'de çeşitli yerlerde açtığı dersliklerde yeni harfleri halka tanıtmıştır. Bu konuda kozmopolit İzmir'in durumu düşünüldüğünde Türk Ocağı'nın yaptığı çalışmaların ne denli önemli olduğu ortaya çıkacaktır.⁹⁹ Harf inkılabı tıpkı tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması sırasında merkez Türk Ocağı Başkanı Hamdullah Suphi'nin karşı çıkışına benzer bir şekilde kendi iç bünyesinde yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.¹⁰⁰ Latin harfleri bazı ilim ve fikir adamları arasında görüş ayrılıklarına neden olurken, tartışmalar Türk Ocaklarına kadar uzanmıştır. Harf değişikliği konusunda olumsuz tavır takınanlar arasında İzmir Türk Ocağı'nın önemli isimlerinden ve ilk başkanlarından Necip (Türkçü) Bey'de bulunuyordu. 1928 yılındaki mevcut yönetimle aynı çizgide düşünmeyen, Latin harfleri lehindeki yazıları tenkit eden Mehmet Necip Bey incelemelerinde Arap ve Latin harflerini ayrıntılı bir şekilde mukayese ettikten sonra Latin harflerinin kabulünün sakıncalı olduğu,

96 Günver Güneş- Müslime Güneş, “Türk Ocakları ve Harf İnkılabı”, **80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Edit: Tülay Alim Baran, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.187-188.

97 “Türk Ocaklarına Tamim”, **Türk Yurdu**, Ağustos 1928, s.46

98 **Ahenk**, 21 Kanun-ı Sani 1928.

99 Günver Güneş, **a.g.tez**, s.43.

100 Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, 1968, s.171.

eski alfabenin ıslahının yeterli olacağı sonucuna varmıştır.¹⁰¹ Bu değerlendirme Merkez Türk Ocağı'nın şubelere gönderdiği tebliğlere rağmen, bazı etkin üyelerin bile buna uymadıklarını, yapılan inkılapları anlamadıklarını, kavramakta zorlandıkları ve içlerine sindiremediklerinin bir kanıtı olarak belirtilebilir.¹⁰²

Bu bireysel çıkışlara karşın ocakların harf inkılabına bakışı ve inkılabı halka yaymak için yaptıkları çalışmalar Türk Yurdu Mecmuası'nda övgüyle söz edilmektedir. İzmir Türk Ocağı da yeni harflerin öğretilmesi okuma-yazma seferberliği ile ilgili olarak gerek Maarif Vekaleti, gerekse Millet Mektepleriyle içiçe 1929 ve 1930 yıllarında da çalışmalarına devam etmiştir.¹⁰³

Yeni Türk devletinin ideallerine paralel olarak kadının çağdaş dünyada sosyo-ekonomik ve kültürel alanda yerini almasına çaba gösteren Türk Ocağı faaliyetlerinde kadın üyelerine ön sıralarda yer vermiştir.¹⁰⁴ Ocak medeni kanun ve hukuk devriminin destekçisi olurken, kentte kadın haklarının seslendirilmesinde Türk Ocağı'nın aktif kadın üyeleri Hasene Nalan, Benal Nevzad, Cevriye İsmail, Maide Kazım, Sadiye Saime, Hikmet Yakup, Yaşar Hoca Hanım'ın önemli etkileri olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ilk defa Türk Ocağı salonlarında sahneye çıkan Türk kadını, cumhuriyet döneminde de İzmir Türk Ocağı'nın girişimleriyle konserlerde, müsamerelerde, balolarda, çay ziyafetlerinde, konferanslarda, sergilerde kurs ve derslerde boy göstererek seslerini topluma duyurdular. Kimsesiz kız çocuklara ve yardıma muhtaç kadınlara hizmet vermek amacıyla ocak bünyesinde "*Yardımcı Hemşireler Cemiyeti*" oluşturulmuş ve İzmir de kadınlar yararına çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁵

101 Geniş bilgi için Bkz; "Harflerimiz ve Latin Harfleri", **Hizmet**, 6 Nisan-21 Mayıs 1926, Ömer Faruk Huyugüzel, **Necib Türkçü**, Ankara, 1988, s.147-148.

102 Mehmet Necip Bey'in bu tavrı ve daha sonraki gelişmeler şüphesiz onun Türk Ocağından kopuş sürecini başlatacaktır. Necip Beyin Türk Ocağından ayrılışı Türk Ocaklarının harf inkılabına taraftar olmasıyla ilgili olmalıdır.

103 "Yeni Harflerimiz ve Ocaklar", **Türk Yurdu**, 202, Ağustos 1928, s.45.

104 Raif Nezihinin 1926 tarihli İzmir Tarihi isimli eserinin 8. Sayfasında yer alan bir fotoğrafta kadın üyelerin fazlalığı yanında, İzmir Türk Ocağı'nın üyelerinin kadınlı-erkekli toplu halde şapkalı ve modern kıyafetli görüntüleri şapka ve kıyafet inkılabını benimsediklerini gösteren önemli bir belgedir. Raif Nezihî, **İzmir Tarihi**, İzmir, 1926, s.8.

105 Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili olarak Bkz; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1923, **Ahenk**, 24 Nisan 1928.

Elza Niyago Olayı, Ant-i semitizm ve İzmir Türk Ocağı;

1927 yılında İstanbul'da Elza Niyago isimli Yahudi bir genç kızın bir Türk tarafından öldürülmesi olayı ve ardından İstanbul Yahudilerinin İstanbul'daki gösterilerinde “*Kabrolsun Türkler*”, *Adalet İsteriz*” sloganları atmaları,¹⁰⁶tüm Türkiye’de olduğu gibi İzmir’de de çeşitli kurumlarla ve Türk Ocağı’nda tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayla ilgili olarak İzmir Türk Ocağı’nda yapılan protesto toplantısında Yahudilerin dikkati çekilerek “ Asil Türk gençliğinin bir cinayet vesilesiyle Türklüğe hakaret eden alçak Yahudilerden talepleri” adıyla bir mektup hazırlanarak basına dağıtılmıştır.¹⁰⁷ İzmir Türk Ocağı üyelerinin “Elza Niyago’nun yasını mı tutuyorsunuz? sağda solda bulunan İbranice yazılı afişleri kaldırınız, yoksa biz kaldırırız!” şeklinde tepki gösterilmiştir. İzmir’de Türk Ocağı’nın öncülük ettiği Yahudi aleyhtarı çok büyük bir gösteri yapılmıştır. Gösteride hükûmetten, Yahudi cemaatine ait okulların, gazetelerin ve Hahambaşılığın kapatılması talep edilmiştir. Halktan ise Yahudilere ait ticarethaneleri boykot etmeleri, hükûmetten ise askerlik görevini yapmamış Yahudilerin Türkiye’den kovulması istenmiştir.¹⁰⁸ Elza Niyago Olayını İzmir Yahudi cemaati üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanan İzmir Türk Ocağı kente Yahudilere karşı girişilen faaliyetlerin de merkezi haline gelmiştir.¹⁰⁹ Yahudilere karşı gösteriler, bildirimler ve mektuplar hep İzmir Türk Ocağında hazırlanarak dağıtıldı. Yahudilerle ilgili tartışmaları alevlendiren İzmir Türk Ocağı kampanyalarını sadece yazılı ve sözlü seviyede tutmuş, fiziki saldırılara izin verilmemiştir. İzmir Türk Ocağı ülke genelindeki ocak şubelerinden daha çağdaş bir görüntü sergilemesine karşın, ocak üyesi olan Anadolu gazetesi yazarlarından Selanik kökenli Akil Koyuncu’nun Yahudi dönmesi olduğu gerekçesiyle ocak üyeliğinden atılması girişimi ise ırkçı, şoven yaklaşımların İzmir Türk Ocağında da ortaya çıktığı izlenimini doğrulamaktadır.¹¹⁰

İzmir Türk Ocağının Yeni Binası Bahçe ve Gazinosu:

28 Kanun-ı sani 1926 Perşembe günü Bahribaba’da temeli atılan iki katlı ocak binası 30 Teşrin-i evvel 1927 günü Vali Kazım Paşa’nın da katıldığı bir tö-

106 Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, İstanbul, 1996, s.75-76.

107 Günver Güneş, **Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı...**, s.126, Avner Levi, **a.g.e.**, s81.

108 Rıfat Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri; Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İstanbul, 1999, s.119.

109 İzmir de Yahudilerin Türkçe konuşmaları için de Türk Ocağı beyannameler yayınlamıştır. Yayımlanan beyannamelerin yer aldığı örnekler için bkz; **Hizmet**, 14 Eylül 1927

110 Akil Koyuncu İle ilgili olarak yaratılan polemikler için bkz; **Hizmet**, 16 Mayıs 1926.

renle faaliyete geçmiştir. Projesini Mimar Necmettin (Emre) Bey'in hazırladığı ve dönemin fiyatlarıyla 200. 000 lira gibi astronomik bir maliyette tamamlanan bina I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapıları içerisinde dikkati çeken özelliklere sahiptir. Şehirdeki kurumların ve Türk Ocağı üyelerinin maddi katkılarıyla yapılan Türk Ocağı Binası konferans, konser, müsamere, toplantı salonlarıyla İzmir'in sosyal-kültürel etkinliklerinin merkezi haline gelmiştir. Yeni binasının faaliyete geçmesinin coşkusuyla İzmir Türk Ocağı 1927 Ocak Kurultayı sonrası Türk dili, yeni alfabe ve yerli malı kullanımı konularında yoğunlaşacak ocak faaliyetlerini hayata geçirmeye çalıştılar.

Bina açıldıktan sonra gerçekten tüm İzmirliyle hizmet verecek kültür merkezi durumuna geldi. Gelir kaynakları tamamen kısıtlı olan ve üyelerinin maddi desteğine muhtaç olan Ocağın açığını karşılamakta güçleşiyordu. Tüm bu sıkıntı ve güçlüklerin üzerine birde tüm masrafları Ocak tarafından karşılanmak üzere 40 talebinin himaye altına alınması durumu büsbütün zorlaştırmıştı. Türk Ocağı idare heyeti borcu 50. 000 liranın üzerine çıkan bu müesseseye ek gelir temin edecek teşebbüslerde bulunmalıydı. Nitekim Ocak arsasının bir kısmı yazlık sinema yapılmak suretiyle kiralandı.¹¹¹ Diğer kısmına da bahçe yapmak kararını verdi.¹¹² Bu karardan sonra Türk Ocağı bahçesini idare heyetinin kontrolünde işletilmeye başlandı. Bahçenin rağbet görmesi için davetiyeler gönderildi.

“*Ailenizle birlikte teşrif ediniz*” denildi. Ancak bu davetlere aldırış eden olmadı. Çünkü herkes bahçenin yalnız Ocaklılara mahsus olduğunu zannetti. Bundan sonra davetiye unsuru kaldırıldı. Fakat yine istenilen verim sağlanamadı. Bunun üzerine Ocak bahçesi de kiraya verilerek gelir getirmek düşüncesi ağırlık kazandı ve bahçe talipliler arasında en uygunu olan Recep Bey isminde birine kiraya verildi. Amaç bellidir. Ocağın mevcut olan 50. 000 liranın üzerindeki borcunu en askerî düzeye indirmektir. Kiracı da aynı zamanda bahçede alkollü içki satılmaya-çağına dair mukavelede geçen söz alınır. Ocak bahçesinden ayrı birde belediyeye ait bir bahçe vardır ki buraya başka kiracı işletmekte ve alkollü içki satmaktadır. İki bahçenin kiracıları arasındaki rekabet müşterileri çekebilmek için gerçekten kıyasıya bir mücadeleye dönüşür. Bu esnada Ocak bahçesi büfesinde rakı da satılmaya başlanır. Hafız Burhan, Nezihe Hanım gibi ünlü sanatçılar Ocak bahçesini her gece şerefendirirler. Ocak bahçesi artık bir eğlence yeri olmuş kültürel ve eğitimsel çalışmalar aksamıştı. Asım İsmet Bey ile konferanslarını başka yerde vermek

111 1929 Yılı İzmir Türk Ocağı Raporu.

112 1929 Yılı İzmir Türk Ocağı Raporu.

zorunda kalıyordu.¹¹³ Bununla birlikte Türk Ocağı bahçesi hayli rağbet görmekte İzmirliilerin en gözde eğlence yerlerinden bir olarak göze çarpmaktaydı. İşte bu esnada Yeni Asır Gazetesinde İsmail Hakkı imzası ile çıkan “*Ocaklar Meyhane olabilir mi?*” isimli makalesi¹¹⁴ bütün bu yapılanlara daha değişik bir bakış açısı getirmiştir. Bu makalede özet olarak Türk Ocağı’nın meyhane olarak kullanıldığı, burada rakı içildiği, bazı pespaye kadınların gece yarısından sonra Ocağa alındığını ve bunlardan başka Ocakta kumar oynandığını iddia etmiştir. Aslında sadece dedikodulardan esinlenilerek yazılan ve Türk Ocağı üyesi olduğu halde uzun süredir Ocaktan içeriye girmemiş olan İsmail Hakkı Bey’in bu makalesi pek ciddiye alınacak nitelikte görülüyordu. Fakat makaleye ertesi günü Türk Ocağı ve İzmir basını öylesine tepki gösterdi ki olay İzmir’de bir numaralı mesele olup çıktı. Tabii bu işin sonunun mahkemelerde biteceğini kimse tahmin edemezdi. Hele hele Türk Ocakları Merkezi Reisi Hamdullah Suphi’nin de bu olaya direk müdahalede bulunması Türk Ocaklarındaki kaotik durumu iyice günyüzüne çıkardı. Çok büyük sorunlara büyük bir özveri ile göğüs geren, temellerini sınımsız ayakta tutmayı başaran İzmir Türk Ocağı bahçesinde rakı içilmesi meselesi yüzünden dağılmayla karşı karşıya idi. Ocak yasasında Ocaklarda içki içilip içilmeyeceğine dair bir madde bulunmadığından kurultayda halledilmesi gereken bir mesele hiç hesapta yokken mahkemeye kadar uzanmıştır. Yeni Asır Gazetesi ile İzmir Türk Ocağı davası İzmir gündemini uzunca bir süre meşgul etmiştir. Dava çok önemli safhalardan geçmiştir. İzmir’de Türk Ocağı’nda içki satılması olayıyla doğrudan ilişkili olan gazino kiracısının Recep Bey artan tepkiler karşısında Mart ayının ilk haftasında İzmir’i terk etmiş, gazino mukaveleye göre kardeşleri Zühtü, Yusuf ve İbrahim’in kontrolüne geçmiştir. Kardeşlerin yaptığı yeni düzenlemeye göre Türk Ocağı bahçesinde 6 Mart 1931 tarihinden itibaren içki satışı yapılmayacak, yalnızca bantla, kahve, çay, şurup, gazoz, sinolka gibi meşrubatlar satılacaktı. Yeni düzenleme ile Ocak bahçesine rağbetin artacağı tahmin edilmektedir.¹¹⁵ Gazino kiracısı Recep Bey’in İzmir’i terk etmesinden iki ay kadar sonra 19 Mayıs 1931 Salı günü Türk Ocağı davası neticelenmiş Yeni Asır müdürü Abidin Bey ve baş muhabiri İsmail Hakkı Bey hakkında beraat kararı verilmiş, böylelikle Türk Ocağı – Yeni Asır davası Türk Ocağı yönetiminin aleyhine sonuçlanmıştır.

113 **Yeni Asır**, 3 Temmuz 1930 Perşembe.

114 **Yeni Asır**, 3 Temmuz 1930 Perşembe.

115 **Yeni Asır**, 6 Mart 1931 Cuma.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve İzmir Türk Ocağı;

Serbest Cumhuriyet Fırkasının 1930 yılı Ağustos ayında kurulmasıyla 1927 yılında CHF ile bütünleşmiş olan Türk Ocakları önemli bir sarsıntı yaşamıştır. Başta İstanbul ve İzmir olmak üzere SCF'nin geniş kitle desteğine sahip olduğu kimi kentlerde Türk Ocakları ile Yeni kurulmuş olan SCF üyeleri arasındaki ilişki siyasî rekabet düzeyini aşmış, Türk Ocaklarını siyasî arenaya çevirmiştir.¹¹⁶ CHF'nin kontrolünde olan Türk Ocaklarını çalkalandıran hadise ise Merkez Türk Ocakları Reisi Hamdullah Suphi Bey'in yeni fırkaya destek olan açıklamasıyla daha da büyümüştür.¹¹⁷ Bu durumda kişisel düşüncesini sergilemiş olsa bile Hamdullah Suphi'nin bulunduğu konum gereği en azından tarafsızlığını gerektirirken o, iktidar partisi ile polemiklere girmiş ve buna ocakları da alet etmiştir. O arada pek çok ocak üyesi de SCF'na katılmıştır.¹¹⁸ Gerilimin ilk sancuları İzmir Türk Ocağı'nda kendisini göstermiştir. Burada rakı içilip içilmemesi konusunda genel merkez ve İzmir Türk Ocağı yönetim kurulu arasında başlayan çekişme buradan ocak idare heyeti seçimlerine sıçramış ve sonunda CHF ile SCF arasında siyasî rekabete taşınmıştır.¹¹⁹ Türk Ocağı üyesi olan CHF'lular, yine Türk Ocağı üyesi olan SCF'lular tarafından faşistlikle suçlanmışlardır.¹²⁰ Ocakta kontrolü kaybetmek istemeyen CHF'luların baskısı sonucu SCF'lı Türk Ocağı üyeleri ocağı terk etmişlerdir.¹²¹ Terketmeyenlerde birer bahane ile ocak üyeliğinden uzaklaştırılmışlardır. Bu arada özellikle rakı içilmesi meselesinde merkez Türk Ocağı'nın baskıcı tutumunu protesto eden İzmir Türk Ocağı üyeleri bilhassa Hamdullah Suphi'nin gelenekçi-muhafazakar çizgisini şiddetle eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerde çok ileri giden Zeynel Besim "Hayat ve Memat" isimli yazısında, Hamdullah Suphi'nin ocakları camiye benzeten yaklaşımlarını alaylı bir üslupla eleştirmiş ve "...bize azıcık hayat veriniz efendilerim, duvarları badanalı, yerlerde cami tabutlu

116 Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet; Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.136-138, Füsun Üstel, **a.g.e.**, s.339. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Yayınları, İstanbul, 1983, s.52-63.

117 Mustafa Baydar, **a.g.e.**, s.310.

118 Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi; Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.117.

119 Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", **Tarih ve Toplum**, sayı: 129, Eylül 1994, s.169-174.

120 **Hizmet**, 25 Eylül 1930.

121 Günver Güneş, "Serbest Fırka Denemesinde Türk Ocakları ve Siyaset", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt: 11, sayı: 65, İstanbul, 1999, s.11-19.

ve ulu mezarlar karşısında mematı düşünmekten bıktık. Biraz da elektrik ziyaları kendi evimiz demek olan ocağımızda dünyayı görelim. Burası milli mabetmiş raki içilmezmiş, çalgı çalınmazmış diyorlar, onların dedikleri yer mutlaka cami olacak amma her nasılsa birbirinden ayırt edemiyorlar” diyerek genel merkezin çağdışı anlayışını yerden yere vurmuştur.¹²² Hamdullah Suphi'nin temsil ettiği zihniyetin Türk Ocaklarında geldiği nokta bu kurumu birleştirici özelliğinden uzaklaştırırken, Türk Devriminin gerçekleşme sürecinde kısır çekişmeler içine düşmesi Ocağın hükümet ve kamuoyu nezdinde prestij kaybetmesine eski saygınlığını kaybetmesine neden olmuş, bu süreç bir süre sonra Türk Ocaklarını kapatılma durumuyla karşı karşıya bırakmıştır.

Menemen Olayı ve İzmir Türk Ocağı

Rejime ve inkılap hareketlerine karşı oluşan Şeyh Sait ayaklanması, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimlerinde çok sert tepki vermiş olan İzmir Türk Ocağı,¹²³ Menemen de çıkan gerici ayaklanma sonucu şehit edilen Kubilay'ın hazin haberi İzmir'e ulaştığında da aynı reaksiyonu göstermiştir. Türk inkılabının temel direklerinden ve Türkiye'nin en çağdaş kentlerinden İzmir'e çok yakın bir yerde böyle bir olayın çıkmış olmasını İzmirli gibi İzmir Türk Ocaklılar da içlerine sindiremedi. Asteğmen Kubilay'ın Türk Ocağı üyesi olması ise İzmir Türk Ocaklıların üzüntüsünü daha da arttırmıştır. Ocaklılar Kubilay'a ve ailesine sahip çıkarken bir yerde onun temsil ettiği Türk Devrimine de bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Onun devrimlerin korunmasında yalnız olmadığını düzenledikleri toplantılar ve Fikirler dergisindeki yazılarıyla kanıtlamışlardır. Bu arada Kubilay ile birlikte şehit olanların ailelerine yardım yapılması teklifi ocak idare heyeti tarafından kabul edilmiş, şehit ailelerin çocuklarının Türk Ocağı okutulması kararlaştırılmıştır.¹²⁴ Ankara Merkez Türk Ocakları Kongresi'ne sunulan bir teklifte de Menemen isminin değiştirilerek buraya “*Kubilay*” ismi verilmesi yönünde İzmir Türk Ocağı tarafından ortaya atılan düşünce ise kongrede görüşüldükten sonra bir sonuç alınmadan ortada kalmıştır.¹²⁵ Kubilay'ın cenaze töreni ise Türk Ocaklıların şehit öğretmene saygısı, Türk devrimine bağlılığına paralel olarak gövde

122 Zeynel Besim, “Hayat ve Memat”, **Hizmet**, 30 Temmuz 1930.

123 Türk Ocaklarının İnkılap Karşısı eylemlere olan tepkisi için bkz; İbrahim Karaer, **a.g.e.**, s.150-153, İzmir Türk Ocağının Tepkileri için bkz; Günver Güneş, **a.g.tez.**, s.150.

124 Günver Güneş, **Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı...**, s. 127.

125 **Fikirler Dergisi**, 1 Şubat 1931.

gösterisine dönüşmüştür.¹²⁶ Devrim şehidinin unutulmadığını göstermek için bir yıl sonra Menemen de büyük bir miting düzenlenmiştir.¹²⁷ Bu olayın ardından Türk Ocakları Nisan 1931'de kapatılmıştır. Kapatılış gerekçesi ne olursa olsun değişmeyecek gerçek ocakların Atatürk'ün devlet anlayışına, siyasal görüşlerine 1931 yılı itibarıyla beklenen verimlilikte olmadığıdır.

İzmir Türk Ocağı'nın da Halk Fırkasına devir ve teslim işleri 22 Nisan 1931 Çarşamba günü tamamlanmış, eski ocak binasının Halk Fırkası Vilayet Merkezi Binası olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. İzmirli Türk Ocaklılar Ocağı'nın CHF'ye devredilmesine fazla tepki göstermemişler, ancak memnuniyetlerini de ifade etmişlerdir. İzmir basını bu olayı halka duyururken “*Ocaklar gitti*”, “*Elveda kalbimizde imanı yaratan mukaddes yuva, sana da elveda*” başlıklarını kullanmışlardır. Ocağı'nın Halk Fırkası'na iltihakı bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Eski Ocak İdare Heyetinin Türk Ocağı binasının inşaatından kalan 59. 000 liralık borç alacaklılar tarafından Halk Fırkası'ndan istenmiş, Halk Fırkası borcun kendisine ait olmadığı gerekçesiyle ödememiştir. Mesele Mahkemeye intikal etmiştir. Mahkemedeki gelişmeler aylarca İzmir basınına meşgul ederken, İzmir Türk Ocağı sessiz sedasız tarihteki yerini alıp misyonunu tamamlamıştır.

Sonuç

İzmir Türk Ocağı İmparatorluktan millî devlete geçiş sürecinde Türk toplumunun millî duygularının, kültürünün benimsenmesi ve yayılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. İzmir Türk Ocağı yeniden faaliyete geçtiği 1922 yılından CHF'na katıldığı 1931 yılına kadar gerçekleştirdiği etkinliklerle yeniden kurulan İzmir'in sosyal, kültürel, iktisadî yaşamına canlılık kazandırmıştır. Yeni rejimin ortaya koyduğu yeni yaşam tarzını, devrim kanunlarını halka aktarmak ve benimsetmek konusunda öncü rol oynamıştır. Kentte valilik, belediye, sosyal ve kültürel cemiyetlerle iç içe yürüttüğü çalışmaları ile Cumhuriyet rejiminin en güçlü dayanaklarından birini teşkil etmiş yönetim ile halk arasında aracı rol oynamaya çalışmıştır.

126 **Yeni Asır**, 31 Kanun-ı Evvel 1930.

127 Günver Güneş, **a.g.tez**, s. 92.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İZMİR'DE YAŞANAN EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Dr. Özlem YILDIRIR KOCABAŞ*

Giriş

Kurtuluş Savaşı'nın bittiği dönemde ülke ekonomik olarak çökmüş durumdaydı. Ekonomik bağımsızlığın olmadığı bir ülkede siyasi bağımsızlıktan söz edilemezdi. Bu nedenle, yeni Türk devletinin ekonomide izleyeceği metodları belirlemek ve kalkınma hedeflerini tespit etmek için 17 Şubat 1923'te İktisat Kongresi toplanmıştır. Atatürk'ün, kongre açılışında; *“Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa elde edilen zaferler sürüp gitmez.”* sözleri oldukça anlamlıdır. Bu dönemde ekonominin sahip oldukları ve olmadıkları belirlenmiş, ekonomik hedefler tayin edilmiş, karma ekonomi modelinin temelleri hazırlanmıştır.

Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi gruplarının ayrı ayrı oluşturdukları ekonomik ilkeler, “Misak-ı İktisadî”nin tabanını oluşturmaktadır. Çiftçi grubunun ekonomik ilkeleri, “reji, tarımsal maarif, asayiş, aşar, Ziraat Bankası, tarımsal itibar, yollar, orman, tarımda hayvan sorunları, çiftçilik, tarımda makine” gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu konular, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkelerinin “iktisadî bölümü”nü oluşturmaktadır. İzmir'in Kurtuluş Savaşı içerisindeki yeri ve öneminin yanında, Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda ekonomik açıdan taşıdığı değer büyüktür. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde ekonomi ve tarım alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kooperatifçiliğe önem verilmesi, kurulacak kooperatiflere çiftçilerin ortak edilmesi, kuruluş sermayelerinin devlet tarafından karşılanması verilen önemin göstergesidir. Kongrede alınan kararlar çerçevesinde tarım, ekonomi vb. konularda yaşanan gelişmeler üzerinde

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

durulmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarına ve sonraki döneme yansıyan ekonomik uygulamaların İzmir ve Ege bölgesi açısından önemi vurgulanmaktadır.

Türkiye İktisat Kongresi:

Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923'de İzmir'de 1135 delegenin toplanmasıyla oluşan ve ekonomik sorunların tartışıldığı bir kongredir. Kongre, daha çok iç dengeleri oluşturmak ve ülkenin alt yapısını düzeltmek üzere toplanmıştır. İşçi ve sanayici üyelerden çok yüksek bürokrasiden oluşmaktadır. Bu kongre sonucunda iktisadî esaslar kabul edilmiştir. Bu iktisadî esaslar döneme ait iktisadî felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi ve cumhuriyete geçiş sürecini hızlandırması bakımından önem taşımaktadır. İktisat Kongresi, kalkınma politikasını temel alarak yerli ve yabancı sermayeyi özendirici ve ekonomik yaşamı millî unsurlarla denetlemesini ve uygulanmasını öneren bir kongredir. Kongre kapsamında alınan kararlarla bundan sonraki yedi yıl boyunca cumhuriyetin temelini oluşturan ekonomi politikaları oluşturulmuştur. Kongrede hammaddeleri yurtiçinde bulunan sanayi dalları kurulmuş, millî bankaların kurulması ve sanayinin özendirilmesi amaçlanmıştır.¹ Daha çok özel teşebbüslerin gerçekleştiremediği girişimlerin devlet tarafından ele alınması kararlaştırılmıştır. Kongrede alınan en önemli karar, ekonomik bağımsızlığı sağlamaktır. Bu anlamda Kongre, Cumhuriyetin var olması için önemli bir adım sayılmaktadır. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma nedenini açıklamak istediğimizde 1923'ler Türkiye'sine bakmak yeterli olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk, gerek sözlerinde gerekse uygulamalarında iktisada ne kadar önem verdiğini açıklamaktadır. Savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin tek başına bir anlamı ve değeri olmayacağına dikkat çekmektedir: "*Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisat zaferleriyle taçlandırılmadıkça, elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner. Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır.*"²

Yeni Türkiye'nin iktisadî bir devlet olacağını belirten bu sözlerde bir noktanın daha gözden kaçmaması gerekir. Henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş, Lozan Antlaşması görüşmelerine ara verilmiş, antlaşma henüz imzalanmamıştır. Böyle

1 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu yay., Ankara, 1997.

2 Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresindeki Nutukları", **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir, 2001, ss.37-46.

bir kongre toplama düşüncesi, Ocak ayı başlarında ortaya çıkmıştır. Memleketin ekonomik olarak gelişmesi ve yükselmesi için takip edilmesi gereken yol hakkında İktisat Vekaleti'nin ciddi program kararlaştırdığı, programdan önce büyük bir kongre toplanmasının uygun görüldüğü belirtiliyordu. Kongre yeri olarak İzmir'in seçilmesi tesadüf değildir. İşgalin tüm ağırlığını çekmiş bir şehirdir. Savaşın yıkımını yaşamış bir şehir iktisadî bakımdan çökmüş bir şehirdir. Kurtuluş Savaşı'nın sembolü olan bu şehir, yabancı sermayeye dayalı bir ekonomik yapıdan kurtuluşun ve ulusal ekonomiye geçişin de sembolü olacaktır.³ XIX. Yüzyılda sanayileşen devletlerin hüküm sürdüğü bir yer olan Osmanlı topraklarında, ilk kez sorunlarını ortak bir biçimde dile getirenler, gelecekte uygulanacak iktisadî politikalar üzerinde de etkili olacaklardı. Atatürk'ün açılış nutkunda belirttiği gibi; *“İlk kez böyle bir kongre toplanıyor. Ülkenin ihtiyacını, ulusun yeteneğini ve kudretli dünya ekonomisini göz önünde tutarak, gereken önlemleri saptamalısınız. Aziz Türkiye'mizin iktisaden yükseliş yollarını aramak ve bulmak gibi vatani, yaşamsal ve ulusal bir kutsal amaç için bugün burada toplanmış bulunmaktayız. Sizler, doğrudan doğruya ulusumuzu temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz. Bu nedenle, ülkemizin durumunu, ihtiyacını, ulusumuzun emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz önlemler halkın diliyle söylenmiş sayılır. Halkın sesi, Hakkın sesidir”*⁴ sözleri çok anlamlıdır.

Kongrenin toplanma yeri olarak önceleri, Karataş'ta bulunan eski İttihat ve Terakki binası düşünülmüş, daha sonraları Gümrük civarında İkinci Kordonda bulunan ve daha önceleri Osmanlı Bankası'nın deposu olarak kullanılan Homparsoman Mağazaları tercih edilmiştir. Kongre süresince sergi açılması ve ülkenin zirai ve sınai ürünlerinin tanıtılması hedeflenmiştir. Kongre adeta sokaklara taşmıştır. Numune sergisi ile şenlikli günler yaşanmıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesinde İzmir sokaklarının kongre azalarının toplanma halini aldığı belirtilmektedir. Herkesin derdini dinletmek istediği söz söylemek istediği üzerinde durulmaktadır. İşçi Kadınlar delegesi İzmirli Rukiye Hanım'ın sözleri oldukça anlamlıdır: *“Türkiye'de memleket işlerine kadınların da iştirak etmesi ilk kez gerçekleşiyor, yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti yaşasın Türk işçileri ve köylüleri yaşasın Türk işçi kadınlığı”* sözleri oldukça heyecan uyandırmıştır. M. Colombain'in daha sonraki yıllarda sunmuş olduğu raporda belirttiği gibi, *“Kadınlar iyi propa-*

3 Erkan Serçe, “İzmir İktisat Kongresi”, **İzmir İktisat.....**, ss. 1-4. **İktisat Esaslarımız**, Anadolu mtb., İzmir, 1923; Ökçün, **a.g.e.**, ss.204-214.

4 **İktisat Esaslarımız**, Anadolu mtb., İzmir, 1923; Ökçün, **a.g.e.**, ss.204-214.

gandacı olabilirler, onların yapacağı kontrol dikkatli ve hatta titiz olabilir, mesuliyetli vazifeler alabilirler...” sözleri oldukça anlamlıdır⁵.

1135 kişinin bir araya gelmesiyle toplanan kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal Atatürk yapmıştır. Kongrede başkanlığı Kazım Karabekir Paşa gerçekleştirmiştir. Misak-ı İktisadî kararları alındıktan sonra çoğaltılarak dağıtılmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 4 ay önce toplanan Türkiye İktisat Kongresi, Anadolu kurtuluş hareketinin iktisadî yönünü göstermesi bakımından, son derece önemlidir. Anadolu Ajansı'nın 5 Mart 1923 tarihli bir haberinde; *“tab ve neşredilecek bilumum kitapların ilk sayfelerinde Misak-ı İktisadî esasları gayet okunaklı bir surette yazılacaktır. Kongre Divanınca bu babda alakadarına tebliğat icrasına karar verilmiştir”* denilmesine rağmen iktisat kongresi ile ilgili tebliğlerin sadece *“İktisat Esaslarımız”*⁶ adlı bir kitapçıkta yayınlanması önemlidir. Kongreye her kazadan gönderilen sekiz kişi Atatürk'ün açılıştaki belirttiği üzere milleti temsil etmekte ve delegelerin söyleyeceklerine itibar edecekleri belirtilmektedir.

İktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in 13 Şubat 1923 tarihinde verdiği beyanata göre Türkiye İktisat Kongresi *“Hükümetin Delaleti”* ile toplanmıştır. Anadolu Ajansı 13 Şubat 1923'de Mahmut Esat Bey, aynı beyanatta kongrenin amacını şu şekilde belirtmektedir; *“Bu Kongreyi millet ve memleketimizin kabiliyet ihtiyacı-ı iktisadiyesini elbirliği ile tetkik ederek ona göre bir ittıla usulü vaz ve tetkik eylemek aynı zamanda memleketimizin muhtelif ve şimdiye kadar yek diğerine yabancı kalmış iktisat amillerinin birbiri ile tanıştırmak için açıyoruz”*. 15 Şubat 1923 yılında İzmir'de açılan ile ilgili Ahenk Gazetesindeki haberde *“Mezkur kongreye uzak yakın bilumum memalik-i dahiliyemiz, iştirak edecek ve müessesat-ı ticariye ve sınaie kendilerini temsil edecek birer mümessil izam eyleyeceklerdir.”* sözleri geçmektedir⁷.

İktisat Kongresi'nin dönüm noktası olduğu, bağımsızlığın temelinde ekonomik hayattaki zaferlerin yattığı bilinmektedir. Sapan, çekiç ayrıca bu aletlerle yapılan diğer mesleklerin düşük olduğu yerlerde düşüş kaçınılmazdır. Bu yüzden de yeni iktisat hamlelerinin yapılması gerekmektedir⁸. İktisat Kongresi, kooperatifçilikle ilgili olarak da çok önemli görüşlere yer veren bir kongredir. Koopera-

5 M. Colombain, **Türkiye Kooperatifleri Hakkında Rapor ve Kanun Tasarısı**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yay., Ankara, 1950, s.39.

6 **İktisat Esaslarımız**, ss.67-76; Yaşar Aksoy, **Kalpaklı Kalkınma, Atatürk'ün Ekonomi Devrimi**, Ümit yay., Ankara, 1998, s.47.

7 **Ahenk**, 31 Kanunusani 1339(1923).

8 **Ahenk**, 13 Şubat 1339 (1923).

tifçiliğin düşünölmüş olması, çiftçilerin kurulacak kooperatiflere ortak edilmesi, bu türde olan kooperatiflerin kuruluş sermayesinin devlet tarafından karşılanması kararı oldukça önemlidir. Mahmut Esat Bozkurt, kooperatif şirketlerin önemini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Asrımızın iktisat cidaline girerken münferit değil fakat, toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeye mahkumdurlar. Memleketimizin ihtiyacatını ifade eden kooperatif şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir.*” Kongrede alınan kararlar, gerek ülke gerekse Ege bölgesinin ekonomik ve tarımsal geleceğinin belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Ege bölgesindeki 1911-1914 yılları arasındaki kooperatifçilik hareketinin öncülerinden ve Tariş’in kurucuları arasında yer alan Kazım Nuri Çö- rüş, Çiftçiler Birliği temsilcisi olarak kayıtlarda geçmektedir¹⁰.

Kongrede kabul edilen esaslar, Çiftçi, Tüccar, Sanayi, İşçi gruplarının iktisadî esasları adlı kararlardan “*Çiftçiler Hakkında Esaslar*” bölümünde, iç bölgeleri baş- lıca ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, tütün teke- linin kaldırılması ve bu ürünün ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi; ülkede asayiş ve kanun egemenliğinin sağlanması; tarım makineleri, gereçleri ve girdileri ithalatının gümrükten bağışık tutulması gibi ilke kararları kongreye katılanların oy birliğiyle kabul edilmiştir. İktisat Kongresince alınan kararlar, Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Nisan ayında yapmış olduğı konuşmada, Halk Fırkası’nın ana ilkeleriyle ilgili açıklamasının “iktisadî” bölümünün bir özeti şeklindedir. 1920 yılından sonra yapılan bütün iktisadî uygulamalarının özünde bu kongre yatmak- tadır¹¹. Kongrede ele alınacak sorunlardan bazılarını kongre heyeti; Türkiye’de kredi meselesi, istihsalin tanzimi, gümrük meselesi, vergiler, vesait-i nakliye baş- lıkları altında ayrıntılı bir rapor şeklinde işleyerek; 23 Şubat 1923’de yayınlan- mıştır.

Türkiye’nin çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi zümrelerinden seçilen 1135 üyenin katıldığı bu kongrede bu grupların hazırladığı “Misak-ı İktisadî Esasları” tartışıl- mış ve kabul edilmiştir. Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre Kurtuluş Savaşı’nın sürüp gittiğı yıllarda bile Ankara Hükümeti imkanlar ölçüsünde sosyo-ekonomik konularla ilgilenir ve uğraşırken, bu arada madencilik konusuyla da ilgilenmiş, özellikle Zonguldak Kömür Havzası’ndaki durum gözden kaçmamıştır. Kongre-

9 Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, Ankara, 1981, s.265.

10 Ökçün, **a.g.e.**, ss.243-256.

11 Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1986, s.131-133.

de bu duruma da değinilmiştir¹². Bu kongrede alınan kararların çoğu zamanla tatbik edilmişse de, özellikle tarımla ilgili maddeler günümüzde dahi tam anlamıyla amacına ulaştırılamamıştır. Netice itibariyle, İktisat Kongresi ile başlayan bir fikri gelişmenin oluşması, ekonomik envanterlerin belirlenmesi, model arayışları ve belli ölçüde uygulamaya başlama dönemidir. Bu dönemde ekonominin sahip oldukları ve olmadıkları belirlenmiş, ekonomik hedefler tayin edilmiş, karma ekonomi modelinin temelleri hazırlanmıştır.

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresinin en önemli kararlarını şöyle sıralamak mümkündür. Hammaddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulması gerekmektedir. El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrikaya veya büyük işletmeye geçilmelidir. Devlet yavaş yavaş iktisadî görüşleri de olan bir organ haline gelmeli ve özel sektörler tarafından kurulamayan teşebbüsler devletçe ele alınmalıdır. Özel teşebbüslere kredi sağlayacak bir Devlet Bankası kurulmalıdır. Dış rekabete dayanabilmek için sanayinin toplu ve bütün olarak kurulması gerekir. Yabancıların kurdukları tekellerden kaçınılmalıdır. Sanayinin teşviki ve millî bankaların kurulması sağlanmalıdır. Demiryolu inşaat programına bağlanmalıdır. İş erbabına amele değil, işçi denmelidir. Sendika hakkı tanınmalıdır Belirtilen kararların dışında maddeler halinde esaslar üzerinde durulmuştur¹³.

Mustafa Kemal Atatürk, İzmir İktisat Kongresi’nde yapmış olduğu bir konuşmasında tarımın önemine şu sözleriyle değinmiştir: *“Kılıçla fütihat yapanlar, sabanla fütihat yapanlara terk-i mevki etmeğe mahkumdurlar. Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol her gün daha çok kudrete sahip olur.”*¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresi’nin toplanmasından sonra 16 Mart 1923’de söylemiş olduğu şu sözler oldukça anlamlıdır: *“İnsanlar ferdi olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar. Çünkü insanlar yaratılırken öyle bir hacet verilmiştir ki insanlar beraber çalışmaya mecburdurlar.”*¹⁵ sözleriyle birlikte çalışmanın, yardımlaşma ve dayanışmanın üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bir diğer konuşmasında, *“İnsanlar tek tek birbirine tutunup, birbirini tamamlamadan çalışırlarsa başarıya ulaşamazlar. Herkesin kendine göre bir becerikliliği, bir kolay*

12 Yaşar Aksoy, **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)**, Maya Matbaacılık ve yayıncılık, 1991, s.24.

13 Bakınız: **İzmir İktisat Kongresi**, Hazırlayan: Afet İnan, Yayına hazırlayan: Yalın İstenc Kökütürk, Bildik Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2011, ss.9-69.

14 Ökçün, **a.g.e.**, ss.243-256.

15 Afet İnan, **M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, İstanbul, 1971, s.103-104.

*öğrenip, alışıp yapacağı iş vardır. Bu yolda kavramamız gereken ilk gerçek, herhangi bir zanaat alanında güvenli ilerlemenin ancak o zanaatla uğraşanların birleşip dayanışmasına bağlı olduğudur.*¹⁶

Türkiye İktisat Kongresi görüşmelerinin bitiminden sonra çıkarılan *Kooperatif Şirketler* isimli kitapla Mustafa Kemal Atatürk, ekonomik görüşün temelinde sınıfsız ve ayrıcalıksız bir kitle yaratmanın yattığını vurgulamaktaydı. Çiftçilerin, sanatkar ve esnafın işlerinde ilerleyebilmeleri, çok kar elde edecekleri girişimleri başarabilmeleri için, en kestirme çare olan kooperatif şirketlerin memleketimizde kurulmaları, çoğalmaları, milletimiz için başlı başına bir iktisat zaferi oluşturacağı belirtilmektedir. Kooperatif şirketlerin esnaf, çiftçi ve halka sağladığı faydaların takdir edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktaydı İktisat politikalarının en büyük borcunun bu girişimlerin faydalarını halka anlatmak olduğu üzerinde durulmaktaydı¹⁷. Köylünün ekonomik konularda eğitim görmesi ve tarımda modernleşme vurgulanan en önemli konulardandır. Kooperatifçilikle ilgili yapmış olduğu konuşmalarda, kooperatifçiliğin her yerde sevildiğini, satış ve kredi için yararlanıldığı gibi, diğer konularda da yararlanması gerektiği belirtiliyordu¹⁸.

İktisadi açıdan ilerlemenin en önemli yollarından biri olarak gösterilen kooperatifçilik konusunda önemli önerilerden bazıları şu şekildeydi: *“Ticarete salim bir cereyan vermek için başka unsura istinat etmek zaruretindeyiz. Bu da ancak alımsatım kooperatifleri ile olur. Bu kooperatifler, vücut buldukça dağıtmak bırakılmamalı, teşkilat altına alınmalıdır.”*¹⁹ Kooperatifçilikte bu gelişmeler yaşanırken Ankara’da da Âli İktisat Meclisi’nin toplanması, ülkenin ithalat, ihracat, kooperatifçilik, ticaret, sanat, bankacılık ile bunlara bağlı kuruluşlarda tecrübe ve ihtisas sahibi kişilerden kadrosunun oluşturulması önem taşımaktadır. Bu meclisin kurulmasıyla fabrikacılıkta, ticarete ve diğer bazı konularda ilerisi için önemli kararlar alınmaya başlamıştır²⁰.

16 **Atatürk’ün Tarım ve Kooperatifçilik Konusundaki Fikir ve Görüşleri**, Köy İşleri Kooperatifler Bakanlığı Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1981, s.12; Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2010, s.110

17 **Kooperatif Şirketler**, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti yay., Ankara, 1977, s.13-14; Kocabaş, **a.g.e.**, s.111.

18 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, Ankara, 1981, s.388-389.

19 Ökçün, **a.g.e.**, s.172-174.

20 “Âli İktisat Meclisi”, **Anadolu**, 2 Mart 1928.

1929 yılında ortaya çıkan ekonomik bunalım, ekonomi alanındaki politikaların tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bir yandan devlet, kendisi için yeni bir ekonomi politikası üretmeye çalışırken diğer yandan da çeşitli kesimler ekonomik yaklaşımlar açısından fikirlerini ileri sürmekteydiler. 1930'lu yıllar Türkiye'de çeşitli iktisâdi düşüncelerin tartışıldığı, bunlara dayanılarak değişik fikirlerin oluştuğu bir dönemdir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, liberal iktisâd düşüncesinin sarsılmasına neden olmuştur. Dünya ekonomik bunalımı ve Türkiye'nin ihracatındaki daralma, ülkeyi kapalı ve büyümeye ağırlık veren bir iktisat politikasına doğru itmiştir. Bu dönemde iç ticaret, tarımsal ürünler aleyhine önemli ölçüde bozulma göstermiştir. Tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi, fiyat yapısının hızla bozulması, kaynak kullanımını sınırlamış ve üretimi azaltmıştır. 1929-1930 yıllarından başlayarak, Dünya ekonomik buhranının tarımsal fiyatlar üzerindeki etkisi, tarım sektörünü yıpratmakla kendini göstermiştir. Bu dönemde alınan en önemli önlem, 1 Haziran 1929 tarih ve 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Buhranın önlenmesi için, başlıca tedbirlerden biri olan kooperatifçilik dışında, iç pazarı ve yerli malları korumak ve tüketimin artırılması yönünde himayeci bir ekonomik politika izlenmiştir. Yerli malı kullanma teşvik edilmiş ve özellikle yerli sanayi malları tüketilmiştir.²¹

1929 Dünya ekonomik buhranı sonrası, kapitalist ülkelerin uğradığı zarar, özel kesime güveni azaltmış, tarım ürünlerinin fiyatları hızla düşmüştür. 1930'lu yıllara gelindiğinde devletçi, korumacı ve kamu müdahalelerine daha geniş yer veren politikalar hakim olmuştur.²² Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı ülke ve ekonomik miras tam bir enkaz olduğundan İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen amaçlara ulaşmak çok zor görünmekteydi. Türkiye yeni bir karar almak durumundaydı. Atatürk, Türkiye'yi kendi koşulları içerisinde değerlendirerek devletçi sisteme geçti ve adını da "Mutedil devletçilik" koydu. 1931 yılında devletçilik bir ilke olarak belirirken, bunda Atatürk'ün devlet-birey anlayışı etkili olmuştur. Bu sayede demokrasiden uzaklaşmadan devlet ve özel girişim arasında uyumlu bir ekonomik sistem doğmuştur. Devletçilik ilkesi, korumacı bir ekonomik politika içerisinde, özel teşebbüsün de gelişerek ulusal sermaye birikiminin sağlanması yolunda çaba harcayacaktır. Sosyal alandaki devrimlerin gerçekleştirildiği 1923-1931 yılları arasındaki dönemde, devletçilik

21 İlhan Tekeli- Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisadi Tarihi**, Odtü yay., Ankara, 1983, s.188; Kocabaş, a.g.e., s.116.

22 Mehmet Naci, **Ahenk**, 1929.

politikası içerisinde özel teşebbüs teşvik edilmiştir. Türkiye'nin dünya ekonomik bunalımından daha az etkilenilmesi için gereken tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

İktisat Kongresi, kalkınma politikasını temel alan yerli ve yabancı sermayeyi özendiren, ekonomik yaşamı millî unsurlarla denetleyen ve uygulamayı öneren bir kongredir. Kongre kapsamında alınan kararlarla bundan sonraki yedi yıl boyunca cumhuriyetin temelinde yatan ekonomi politikası oluşturulmuştur. Kongrede hammaddeleri yurtiçinde bulunan sanayi dalları kurulmuş, millî bankaların kurulması ve sanayinin özendirilmesi amaçlanmıştır. Daha çok özel teşebbüslerin gerçekleştirmediği girişimlerin devlet tarafından ele alınması kararlaştırılmıştır. Karma ekonomi ilkesi, devletçilik ilkesi temel ilkeler arasında yer almıştır. Kongrede alınan en önemli karar, ekonomik bağımsızlığı sağlamaktır, bu da zaten cumhuriyetin oluşmasında önemli olan temel ilkedir. Bu anlamda Kongre Cumhuriyetin var olması için önemli bir adım sayılmaktadır.

KAYNAKÇA

"Âli İktisat Meclisi", **Anadolu**, 2 Mart 1928.

Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul, 1971

Ahenk, 13 Şubat 1339(1923).

Ahenk, 31 Kanunusani 1339(1923).

Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı Kredi Bankası, İstanbul, 8-9 Haziran 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Tarım ve Kooperatifçilik Konusundaki Fikir ve Görüşleri, Köy İşleri Kooperatifler Bakanlığı Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1981.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresindeki Nutukları", **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir Yayıncılık A.Ş., İzmir, 2001.

Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu yay., Ankara, 1997.

İktisat Esaslarımız, Anadolu mtb., İzmir, 1923.

İlhan Tekeli- Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisadî Tarihi**, Odtü yay., Ankara, 1983

Kooperatif Şirketler, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti yay., Ankara, 1977.

Mehmet Naci, **Ahenk**, 1929.

Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2010.

M.Colombain, **Türkiye Kooperatifleri Hakkında Rapor ve Kanun Tasarısı**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yay., Ankara, 1950.

Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Ankara, 1986.

Yaşar Aksoy, **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)**, Maya Matbaacılık ve yayıncılık, 1991.

Yaşar Aksoy, **Kalpaklı Kalkınma, Atatürk’ün Ekonomi Devrimi**, Ümit yay., Ankara, 1998.

KURTULUŞ SONRASI İZMİR NÜFUSU

Yrd. Doç. Dr. Nejdett BİLGİ*

Giriş

İzmir coğrafi konumu ile eskiçağlardan itibaren insan yerleşimine konu olmuş bir merkez. Türk egemenliğine girdiği tarihten başlayarak, Cumhuriyet dönemine kadar başta iktisadî olmak üzere değişik faktörlerin etkisiyle nüfus miktarı ve yapısında sürekli değişimler meydana gelmiş bir merkez. İzmir nüfusuna ilişkin var olan bu genel yargıya rağmen, bunun kronolojik biçimde ve somut olarak bütünüyle ortaya konulma güçlüğü de konuyla ilgilenenlerin malumudur.

1528 yılı kayıtlarına göre şehrin yaklaşık nüfusu 1.200'dür (1.194) ve bunun % 14'ü Rum nüfustur. Bu tarihteki tahrir dayanan kayıtlarda şehirde Rumlardan başka gayrimüslim nüfustan söz edilmemektedir.¹ Aynı yüzyılın sonlarına doğru 1575 tahririne göre şehrin nüfusunu bu kadar açık belirtmek zor. Nefer üzerinden yapılan kayıtları 1528 oranları ile hesaplamaya çalıştığımızda, yaklaşık toplam nüfusun 2.672 olduğu söylenebilir. Bu nüfusun kayıtlar üzerinden hesaplanırsa %17'si, 1528 oranları üzerinden hesaplanırsa %19'u Rum'dur.² Yaklaşık 50 yıllık dönemde şehrin nüfusunun %123 civarından artış kaydettiği söylenebilir. İzmir şehrinde 1575 tahririnde, 1528'de olduğu gibi Rumlardan başka bir Gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Oysa aynı tarihlerde Saruhan sancağı merkezi olan Manisa şehrinde ise Gayrimüslim nüfus olarak sadece Yahudiler bulunmaktaydı.³ XVII. Yüzyılın ortalarında (1659) düzenlenen bir avarız defte-

* Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Manisa.

1 Mübahat S. Kütükoğlu, **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir, 2000, s. 24-26. Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir, 2000, s. 11.

2 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 26-28. Hesaplamalar buradaki sayılar üzerinden tarafımızdan yapılmıştır.

3 Feridun M. Emecen, **Tarihin İçinde Manisa**, Manisa, 2007, s. 8: Manisa 1531'de yaklaşık 6.500-7.000 (yaklaşık 500'ü Yahudi), 1575'te ise yaklaşık 8.000-8.500 (yaklaşık 700'ü Yahudi) nüfusa sahipti.

rinden yapılan hesaplama göre, şehrin nüfusu yaklaşık 10.000 (9.750)'dir. Bu nüfusun 6.600'ü Müslüman, 1.500'ü Rum, 1.350'si Yahudi ve 300'ü Ermeni'dir. Bu nüfusa, şehre yerleşen yabancı devlet tebaası dahil değildir.⁴ XVII. Yüzyıl boyunca seyyahların İzmir şehri üzerine verdikleri sayılar, 24.000 ile 90.000 arasında değişmektedir. XVIII. Yüzyılın ilk yarısı için verilen sayılar 28.000 ile 100.000 arasında değişirken, yüzyılın ikinci yarısındaki sayılar 100.000 ile 150.000 arasında değişmektedir.⁵ XIX. Yüzyılın ilk yarısı için verilen sayılar da istikrarlı değildir ve 80.000 ile 150.000 arasında değişmektedir.⁶ XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında (1831) yapılan Osmanlı'nın ilk nüfus sayımına göre, şehrin yaklaşık 44.000 kişilik bir nüfusu vardır.⁷ Yüzyılın sonlarında ise, 1890 (H. 1308) tarihli salnameye göre İzmir şehri nüfusu 145.813'tür (bu nüfusa Karşıyaka, Buca vs. dahil değildir).⁸ Dolayısıyla, XVII. Yüzyıldan başlayarak İzmir'in nüfus yapısının değiştiği görülmektedir. İzmir'de bu yüzyıldan başlayarak Yahudi ve Ermeni nüfus, Manisa'da ise Ermeni ve Rum nüfus görülmeye başlamıştır. XIX yüzyıla gelindiğinde İzmir'in Gayrimüslim nüfus yapısında en büyük grubu Rumlar, ikinci sırayı Yahudiler ve üçüncü sırayı Ermeniler oluşturmaktaydı. Bu sıralama, oranlar değişmekle beraber İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar devam etmiştir.

İzmir'le ilgili nüfus bilgilerindeki karmaşanın kaynağı, resmî istatistikler dışındaki yayınlardır. Çünkü bu yayınlarda İzmir'in nüfusundan söz edilirken şehirden mi, kazadan mı, sancaktan mı söz edildiği açıklıkla ifade edilmemektedir. Özellikle şehirle ilgili anlatımların nüfus bahisleri, kaza veya sancak ölçeğinde sayılarla ifade edilmektedir. Ancak, resmi istatistiklerde de şehir nüfusu bilgisine pek yer verilmemektedir. Bu da şehir nüfusunun tarihsel olarak sağlıklı bir şekilde tespitini zorlaştırmakta ve hatta imkansızlaştırmaktadır.

İzmir'in kurtuluş öncesi ve sonrasındaki mülki yapısına bakıldığında, ana hatlarıyla durum şöyledir: Sancak olarak İzmir, 1870'lerden itibaren Aydın vilayetini oluşturan beş sancaktan (İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe) biridir.⁹ Aynı

4 Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, s. 12. Aynı yüzyıla ilişkin seyyahların verdikleri sayılar 90.000'e kadar çıkmaktadır. Bkz. Aynı yer.

5 Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, İzmir, 1974, s. 56-57.

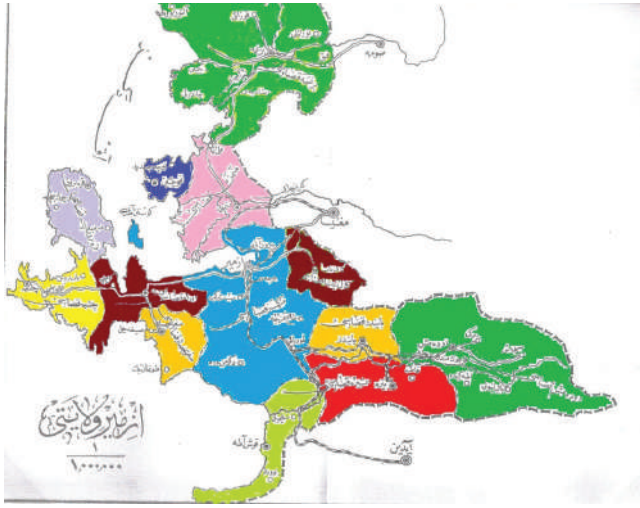
6 Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, s. 57.

7 Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara, 1995, s. 207.

8 İ. Cavid, **Aydın Vilayetine Mahsus Salname hicri 1308/mali 1307**, Matbaa-i vilayet, s. 458. 1889 yılında basılan **Kamusü'l-Alâm**'a göre şehrin nüfusu 130.000 civarındadır. Bu nüfusun yarısı Müslim ve Türk, 40.000'i Rum kalan kısmı, Ermeni, Yahudi, Avrupalı ve diğerleridir. Bkz. Ş. Sami, **Kamusü'l-Alâm**, İkinci Cild, İstanbul, 1306, s. 849.

9 İ. Cavid, **Aydın Vilayetine Mahsus Salname, hicri 1308/mali 1307**, s. 400-402.

zamanda vilayetin merkez sancağıdır. İzmir Sancağı XX. Yüzyılın başlarından Cumhuriyet dönemine kadar 13 kazadan oluşmaktaydı (İzmir, Ödemiş, Tire, Bayındır, Bergama, Çeşme, Menemen, Foçateyn, Nif, Urla, Karaburun, Seferihisar ve Kuşadası). Sancağın merkez kazası olan İzmir 1905 yılında Bornova, Seydiköy ve Torbalı nahiyelerinden oluşuyordu.¹⁰ 1923 yılında vilayet haline getirilen İzmir sancağına bağlı kazaların sayısında ve kazalarda bir değişiklik yoktur. 1923 istatistiğine göre vilayetin merkezi olan İzmir kazasının Bornova, Seydiköy, Değirmendere, Torbalı, Dağ Kızılca adlı 5 nahiyesi bulunmaktadır.¹¹ 1927 sayım sonuçlarına göre kaza sayısı, mevcutlara Torbalı'nın da eklenmesiyle 14'e yükselmiştir. İzmir kazasının nahije sayısı ise Torbalı'nın kaza olması, Değirmendere ve Dağ Kızılca'nın nahije statüsünün kaldırılmasıyla, Bornova ve Seydiköy olarak ikiye inmiştir.¹²

İzmir vilayeti haritası: 1925

Sancak/Vilayet olarak İzmir'in nüfusu

1871 vilayet nizamnamesi ile oluşturulan Aydın vilayetinin beş sancağından biri İzmir'dir. 1881/82 yılında başlayan ve 1888/89 yılında tamamlanan sayım

10 **Salname-i Vilayet-i Aydın 1323 Sene-i Hicriyesine Mahsus**, Defa 24, Vilayet matbaasında tab olunmuştur, s. 94-181.

11 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, Haz. Erkan Serçe, İzmir 2001, s. 39.

12 Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928**, s. 542.

sonuçlarına dayanan ve 1890 tarihli salnamede yer alan bilgilere göre, sancağın toplam nüfusu 495.787'dir. Bu nüfusun 279.732'sini (% 56,5) Müslümanlar oluşturmaktaydı. İkinci büyük nüfus grubunu 132.726 (% 26,8) kişiyle Rumlar, üçüncüyü ise 54.525 (% 11) kişiyle yabancılar oluşturmaktaydı. Dördüncü sırayı 17.306 (%3.5) ile Yahudiler ve beşinci sırayı 9.165 (%1,8) nüfus ile Ermeniler almaktaydı. (bkz. Tablo I)

II. Abdülhamid döneminin ikinci, Osmanlı'nın ise son nüfus sayımı olan ve 1903-1906 yıllarında gerçekleştirilen sayımın sonuçlarına göre, sancağın toplam nüfusu 630.124'tür. Bu nüfusun % 54,2'sini Müslüman, % 30,7'sini Rum nüfus oluşturmaktadır. Aradan geçen 16 yıllık dönem sonunda oran itibariyle sancağın Müslüman nüfusu % 2,3 azalmış, Rum nüfus ise % 3,9 oranında artış kaydetmiştir. (bkz. Tablo I)

Sancak itibariyle bakıldığında İzmir'de 1914 sonrasında en dikkat çekici değişim Rum nüfusta görülmektedir. 1914 istatistiğine göre 217 bin civarında olan Rum nüfus 1917 istatistiğine göre 65 bin civarında azalarak 152 bine inmiştir. Bir yıl sonra, yani 1918'de bu sayı yaklaşık 10 bin daha azalmış ve 143 bin civarına gerilemiştir. (bkz. Tablo I) Sancak ölçeğindeki bu gerileme Çeşme, Foçateyn, Bergama ve Karaburun'da yaşayan 81.518 Rum'un¹³ tamamı ile diğer kazalardaki Rumların daha az bir kısmının, Balkan Savaşları sonrasında ve I. Dünya Savaşı yıllarında buralardan zorunlu olarak göç ettirilmesinin veya kaçmalarının sonucudur.¹⁴ Ancak bu nüfusun tamamı Yunanistan'a gitmemiş, bir kısmı İzmir'e göç ederek burada yerleşmiştir. Nitekim aynı tarihli istatistiklere (1914-1917) göre, İzmir kazasının Rum nüfusunda yaklaşık 23 bin kişilik bir artış göze çarpmaktadır.

Yunan arşiv belgelerine dayanan bir çalışmaya göre, bu tarihlerde İzmir sancağından adalara giden Rum sayısı 98.552'dir.¹⁵ Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasın-

13 Osmanlı ordusuna katılmak istemeyen veya Amele taburlarında bulunmak istemeyen Rumların önemli bir kısmı Yunanistan'a kaçmayı yeğlemişlerdir ki Yunan literatüründe bu durum, 1821'den sonra ikinci toplu göç olarak anılmaktadır. Bkz. Bilge Umar, **Yunanlılar ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İstanbul, 2002, s. 24.

14 Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918 – 1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997, s. 58. Berber, yine bir Yunan kaynağında bu dönemde İzmir sancağından göç eden toplam Rum nüfusunun 130.735 olarak belirtildiğini, bu nüfusun 22.419'unun ülke içinde başka yerlere göç ettirildiğinin kaydedildiğini söylemektedir (a.g.e., s. 67).

15 Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 58. Berber aynı yerde (dn. 88) bu nüfusun kaza ölçeğinde dağılımını şöyle aktarıyor: Merkez kaza: 3.097, Bergama 19.661, Yeni Foça 8.817, Menemen 2.415, Urla 2.070, Eski Foça 9.250, Çeşme 43.549, Karaburun 9.693.

da bir kısım Rum nüfusun yer değiştirme kararıyla, başka yerlere iskan edilmesi çerçevesinde, İzmir sancağından da ülkenin başka yerlerine iskan için gönderilen Rum nüfus olmuştur. Aydın vilayeti ölçeğinde 42.200'ü bulan bu nüfusun, İzmir sancağı ölçeğinde 21.600 civarında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla her iki tarafın resmî kayıtlarının küçük sayılabilecek farklarla benzer sayılar içermekte olduğu söylenebilir. Ayrıca Balkan Savaşlarından sonra sadece İzmir'e 100.000 civarında Müslüman nüfus gelmiştir.¹⁷ Bu nüfusun tamamının İzmir sancağında iskan edilmemiş olduğu tahmin edilmekle beraber, önemli bir kısmının burada yerleştirilmiş olması da muhtemeldir. Savaşa rağmen 1914-17 yılları arasındaki Müslüman nüfus sayısındaki artışın sebepleri arasında bunun önemli yer tuttuğu söylenebilir.

Elimizde 1919-1922 yıllarına ait olup resmî kayıtlara dayanan sancak düzeyinde bir istatistik bulunmamaktadır. Sadece Yunan işgali dolayısıyla tarafların kendi iddialarını desteklemek üzere hazırladıkları, çoğu masa başında üretilmiş sayılardan oluşan istatistikler bulunmaktadır. İşgal döneminde sancaktan başka bölgelere göç etmek zorunda kalan ciddi bir nüfus olduğu gibi, Yunanistan, Adalar ve diğer yerlerden gelen önemli miktarda Rum ve Ermeni nüfustan da söz edilebilir. Ancak bunların resmi bir dökümünü yapmak zordur.

İzmir sancağı 1922'de işgalden kurtulduktan sonra, 1923'te vilayet statüsü kazandı. İzmir'in bu tarihlerdeki nüfus durumu, 1923 İzmir Vilayeti İstatistiğinin, "Kasabalar ve Köyler İstatistiği" kısmında yer almaktadır.¹⁸ İstatistiğin baş kısmında, İzmir İstatistik Müdürü İhsan Mustafa imzasıyla verilen açıklamaya göre, nüfus bilgileri "nüfus idareleri kayıtlarına dayalı" olarak hazırlanmıştır. Sayım sonucu olmadığı için, gerçeğe yakın bir fikir verici mahiyette olduğu da belirtilmiştir.¹⁹

Bu vilayet resmî istatistiğine göre, vilayetin 1923 yılı toplam nüfusu 451.449'dur. Bu sayı 1918 istatistiğiyle karşılaştırıldığında, vilayet nüfusunun 199.045 kişi eksildiği görülmektedir. İstatistiğe göre vilayetin Müslüman nüfusu 422.089'dur (%93,5) ve 1918 istatistiğindeki Müslüman nüfustan 7.134 kişi daha azdır. Fakat istatistikteki sayılara bakıldığında asıl nüfus eksilmesinin

16 Mustafa Özdemir, **I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri**, DEÜ AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 74, 280.

17 Tülay Baran (Alim), "Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 1/1 (İzmir, 1991), s. 208.

18 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, s. 7-35.

19 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, s. 3.

Rumlar, Ermeniler ve Yabancılar'da olduğu görülmektedir. İstatistik 1918 ve öncesindeki istatistiklerden farklı olarak nüfusu Müslim ve Gayrimüslim olarak tasnif etmekte, bunun ne kadarının Rum, Ermeni veya Yahudi olduğunu kaydetmemektedir. İstatistiğe göre, vilayette toplam 29.360 (% 6,5) kişilik bir Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Her iki istatistik karşılaştırıldığında, Gayrimüslim nüfustan 235.539 kişinin eksildiği görülmektedir. (bkz. Tablo I)

Tablo I: İzmir sancağının/vilayetinin 1890 - 1927 nüfusu

Cemaatler	1890 ²⁰	1907 ²¹	1914 ²²	1917 ²³	1918 ²⁴	1923 ²⁵	1924 ²⁶	1927 ²⁷
Müslüman	279.732	341.436	378.883	403.919	414.955	422.089	462.582	501.379
Rum	132.726	193.280	217.686	152.135	143.801			
Yahudi	17.306	24.633	27.967	28.080			34.937	18.157
Ermeni	9.165	12.273	13.207	15.310	46.828	29.360		
Diğer	2.333	2.550	3.014	3.260			1.953	6.469
Yabancı	54.525	55.952	55.775	44.910	44.910		27	[6.813]
Toplam	495.787	630.124	696.532	647.614	650.494	451.449	499.499	526.005

- 20 İ. Cavid, **Aydın Vilayetine Mahsus Salname hicri 1308/mali 1307**, s. 400. 1881/82-1893 nüfus sayım sonuçlarında ise sancağın nüfusu 496.658 olarak verilmektedir. Bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 163
- 21 Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 200-201.
- 22 **T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C I, Ankara 2005, s. 637. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 212-213'te verilen sancak nüfusuna Yabancı nüfus dahil edilmediği için sancak nüfusu toplamı 640.757'yi bulmaktadır.
- 23 **Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti, 1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki**, [yty] s. [26-27]. Yeni yazıya aktarılarak neşri için bkz. **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917**, Haz. Erkan Serçe, İzmir 1998, s. 32-33. Yabancı nüfus, BOA, DH. EUM. ECB,17/39, lef 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72'den alınarak eklenmiştir
- 24 Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, V, İzmir 1990, s. 31-33. Yabancı nüfus 1917 sonuna ait olup, çok fazla değişmediği varsayılarak, BOA, DH. EUM. ECB,17/39, lef 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72'den alınarak eklenmiştir.
- 25 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, ss. 7-35.
- 26 **1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, İstanbul 1926, s. 410.
- 27 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930**, Ankara 1930, s. 74-75,81; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, Ankara 1929, s. 36-38, 62-63.

1924 yılına ait olup, yine resmî makamlarca hazırlanan bir istatistik, vilayet nüfusunu biraz daha detaylı tasnife tabi tutarak vermektedir. Buna göre vilayetin nüfusu bir yıl öncesine göre 48.050 kişi artmıştır. Bu artışın yaklaşık 40.000'i Müslüman nüfusta meydana gelmiştir. Nüfusun % 92,6'sı Müslüman, % 7'si Yahudi ve kalanı da diğer küçük nüfus gruplarıdır. Bu da gösteriyor ki kurtuluş sonrasında İzmir sancağından Rum ve Ermeni nüfus tümüyle göç etmiş ve Yabancı nüfus büyük ölçüde İzmir'i terk etmiştir. Muhtemelen Yabancı devlet vatandaşlarının da aralarında bulunduğu Yahudi nüfus ise varlığını devam ettirmiştir. (bkz. Tablo I)

Milli Mücadele'nin sonları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilayet çapında başta mübadele olmak üzere, göçlerden kaynaklanan bazı nüfus hareketleri görülmektedir. 1921-1929 yılları boyunca vilayet ölçeğinde İzmir'in aldığı göç 31.867 olarak istatistiklere geçmiştir.²⁸ Bu nüfusun önemli bir kısmının Mübadele ile gelen nüfus olduğu söylenebilir. Ancak resmî kayıtlara giren bu göçmen nüfusa, resmî kayıtlara girmeyen göçmenleri ve özellikle de başka illerden çalışmaya gelen nüfusu da dahil etmek gerekir.²⁹

Cumhuriyet döneminin ilk genel nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımı sonuçlarından vilayetin nüfusunu daha sağlıklı olarak öğrenmek mümkündür. Buna göre vilayet nüfusu 526.005'e yükselmiştir. Bu nüfusun oran itibarıyla % 95,3'ü Müslüman, % 3,5'i Yahudi nüfustur. Geriye kalan % 1,2 oranındaki nüfus ise Ortodoks, Gregoryen, Protestan vs. gibi gruplardan oluşmaktadır. (bkz. Tablo I) Özellikle Yahudi nüfusta yarıya yakın bir gerileme dikkat çekmektedir. 1924 yılında % 7 olan Yahudi nüfus oranı 1927'de yani üç yıl sonra % 3,5'e inmiştir. Diğer toplulukların toplam nüfusu 6.469'dur. Fakat bu sayının önemli bir kısmı yabancı nüfus olsa gerektir. 6 bini geçkin bir yabancı ülke vatandaşı nüfus bulunduğu sayım sonuçlarından anlaşılmaktadır.³⁰ Sayım sonuçları dinler ve ana dil tasnifleriyle verildiği için, bu tasnifler içinde "yabancı nüfus" diye ayrıca belirtilmemiştir. İçinde Müslüman ve Yahudi nüfus da bulunduğu için Tablo I'de "yabancı nüfus" sayısı parantez içinde verilmiştir.

28 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 100.

29 Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)**, İstanbul, 2003, s. 179.

30 **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, s. LXXXII.

Kaza İtibariyle İzmir'in Nüfusu

Nüfus istatistiklerinde istikrarlı bir kategori sunumu bulunmadığı için, İzmir kazasının sancak ölçeğinde olduğu kadar düzenli nüfus verisi bulunmamaktadır. Çoğu zaman resmî istatistiklere dayanılarak verilen sayılar kaza ölçeğindedir. Ama sıklıkla bu sayılar şehir nüfusu olarak sunulmaktadır. Elimizde resmî olarak sunulmuş İzmir kazası nüfusu olarak 1908 yılına ait toplu bir sayı bulunmaktadır. 1908 tarihli salnamede yer alan bilgiye göre, İzmir kazasının nüfusu 231.199'dür. Salname bu sayının bileşenleri hakkında bilgi içermemektedir.³¹

Kaza ölçeğinde İzmir'in nüfusunu cemaatler itibariyle 1914 resmî istatistiğinden başlayarak izlemek mümkündür. Osmanlı'nın 1914 resmî istatistiğine göre, kazanın toplam nüfusu 264.437'dir. Bu nüfusun yaklaşık % 38'i Müslüman, % 28'i Rum, % 9'u Yahudi, % 4'ü Ermeni, % 20'si Yabancı ve % 1'i de diğer cemaatlerden oluşmaktadır. (bkz. Tablo II) 1908 nüfusunun cemaatler itibariyle dağılımı bulunmamakla beraber, Balkan Savaşları sırasındaki bazı nüfus hareketlerine rağmen, 1914 dağılımından çok farklı olabileceği düşünülmemektedir. En azından Müslüman nüfus dışındaki gruplar açısından bunun geçerli olduğu söylenebilir. Kaza nüfusunun büyük kısmını şehir nüfusu oluşturduğu ve İzmir şehrinin de toplumsal psikoloji açısından bir nüfus çekim merkezi olduğu ve her nüfus grubundan nüfus çektiği söylenebilir.

Kaza ölçeğindeki 1917 nüfusu da vilayet resmî istatistiğinden alınmış ve yine 1917 Dahiliye Nezareti resmî bilgileriyle tamamlanmıştır. 1917 sonu itibariyle verilen nüfus bilgilerine göre, kaza nüfusu toplam olarak 279.853'tür. Bu nüfusun yaklaşık % 37'si Müslüman, % 35'i Rum, % 7'si Yahudi, % 4'ü Ermeni, % 15'i Yabancı ve % 1'i de diğer küçük cemaatlerden oluşmaktadır. (bkz. Tablo II) Dikkat edilirse kaza ölçeğinde nüfus hareketliliği, sancak ölçeğinden belirgin bir şekilde farklı olmaktadır. Bunun da büyük ölçüde az önce belirtilen İzmir şehrinin belirleyiciliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1914-17 döneminde özellikle sancak ölçeğinde Rum nüfus azalırken, aynı dönemde kaza ölçeğinde ciddi bir Rum nüfus artışı görülmektedir. Dikkat çekici boyutta bir değişim de Yabancı devlet tebaası nüfusta görülmektedir. Savaş şartları dolayısıyla yaklaşık % 5 oranındaki bir nüfusun dönem içinde İzmir kazasını terk ettiği anlaşılmaktadır.

Kaza itibariyle bir nüfus istatistiği de 1918 tarihini taşımaktadır. Ancak bu istatistik 1917 resmî istatistiğine veya bu istatistikle aynı kaynağa dayanmış olma-

31 **Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus**, Defa 25, s. 237.

lıdır. Dahiliye Nezareti verileriyle ikmal edilen kaza ölçeğindeki nüfusa göre, kazada 279.761 kişi yaşamaktadır. Bunun % 40'ı Müslüman, % 31'i Rum, % 14'ü diğer gruplar ve % 15'i yabancılardan oluşmaktadır. (bkz. Tablo II) 1917 istatistiğinde olduğu gibi, 1918 istatistiği de yabancı nüfus bilgisi vermemektedir. Muhtemelen de içermemektedir. Bir yıl sonrasındaki yabancı nüfusun yaklaşık olarak aynı olduğu varsayılarak, 1917 yabancı nüfusu 1918 nüfus istatistiğine ilave edilmiştir. Her iki ekleme için 1914 resmî istatistiğindeki durum dikkate alınmıştır. 1917 istatistiğine göre Rum nüfusta %4'lük bir eksilme söz konusudur. 1918 istatistiğini hazırlayan M. İbnül Cemal Ragıb'ın, konuyla ilgili olarak istatistiğin altına düştüğü not dikkat çekicidir: “İzmir kazasında Rum nüfusunda görülen fazlalık Karaburun, Foçateyn, Çeşme, Bergama ve havalisinden Harb-i Umumi dolayısıyla Rumların İzmir'e nakl-i hane eylemelerinden mütevelliddir. Bu havalideki Rumların bir kısmı daha evvel adalara ve Rumeli'ye nakl-i hane eylemiştir.”³²

Tablo II: İzmir kazasının 1914 - 1927 yıllarında nüfusu

Cemaatler	1914 ³³	1917 ³⁴	1918 ³⁵	1923 ³⁶	1925 ³⁷	1927 ³⁸
Müslümanlar	100.356	102.558	111.486	130.498	132.511	161.404
Rumlar	73.676	96.727	87.497	25.385	33.458	16.502
Yahudiler	24.069	24.101	39.196			
Ermeniler	10.061	12.017				
Diğerleri	2.851	2.868				6.348
Yabancılar	53.424	41.582	41.582		27	[6.566]
Toplam	264.437	279.853	279.761	155.883	165.996	184.254

32 Ülker, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge”, s. 38.

33 **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, Cilt I, s. 637.

34 **1333 Senesi Tevellüdat ve Vefayat İstatistiki**, s. [26-27]; **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917**, s. 32-33. Yabancı nüfus, BOA, DH. EUM. ECB,17/39, lef 72'den alınarak eklenmiştir.

35 Ülker, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge”, s. 31. Yabancı nüfus 1917 sonuna ait olup, çok fazla değişmediği varsayılarak, BOA, DH. EUM. ECB,17/39, lef 72'den alınarak eklenmiştir.

36 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, ss. 7-10.

37 **Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti 1926 İstatistiki**, İzmir 1927, [s. 10-11].

38 **İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930**, s. 74-75,81; **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, s. 36,62.

1917 nüfus istatistiği nüfusu cemaatler itibariyle vermekle beraber yabancı nüfusa değinmemektedir. Bu iki anlama gelebilir. İlki, istatistikteki nüfus bilgisi bağlı buldukları din veya mezheplere göre verildiği için, yabancı tabiyetli olanlar ayrıca belirtilmemiştir. Yani istatistik yabancı nüfusu da kapsamaktadır. İkinci ihtimale göre ise, istatistik yabancı tabiyetli nüfusu içermemektedir. Tarafımızda oluşan kanaat, ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğu yönündedir. Çünkü 1914 Osmanlı nüfus istatistiğindeki nüfus grupları arasında yabancı nüfus yer almamaktadır.³⁹ Oysa aynı istatistiğin ATASE arşivinden alınarak yayınlanan versiyonunda yabancı nüfus da bulunmaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla, 1917 ve 1918 istatistiklerinin de aynı anlayışla düzenlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Aynı yıl için düzenlenen ve imparatorluğun yabancı nüfusunun tespitine yönelik resmî istatistiklere göre, Aydın vilayetinin toplam yabancı nüfusu 45.014'tür.⁴¹ Aynı istatistiğin vilayetin alt birimlerine ait istatistikleri arasında İzmir kazasına ait olanına göre, 1917 yılında İzmir kazasında toplam 41.582 yabancı nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun da 32.351'i Yunanistan, 3.675'i İtalya, 1.352'si İngiltere, 1.330'u Avusturya-Macaristan, 1.133'ü Fransa ve kalanı da diğer devletler tebaasındandır. Bu istatistiğe göre, İzmir kazası dahilinde yukarıda verilen binden fazla sayıda tebaası bulunanlar da dahil, toplam 20 devletin vatan-daşı/tebaası bulunmaktaydı.⁴² Dolayısıyla 1917 istatistiğine bu sayının da ilave edilmesi uygun görülmüştür.

İzmir kazasının 1917 yılı başı ve sonuna ait nüfus miktarına baktığımızda, bir yıl içinde Müslüman nüfusun 41 kişi, Musevi nüfusun 473 kişi eksildiği, Rum nüfusun 1.940 kişi, Ermeni nüfusun 117 kişi ve diğer Hıristiyanların 114 kişi arttığı görülmektedir. Toplamda kaza nüfusu bir yılda 1.657 kişi artmıştır. (bkz. Tablo III) Kazanın Müslüman nüfusunda bir yıl içinde 1.538 doğum olayı meydana gelirken, 2.900 ölüm olayı meydana gelmiştir.⁴³ Aradaki fark 1.362 kişidir. Fakat istatistikte bir yıl içinde eksilen nüfus 41 olarak verilmektedir. Bu da kaza-

39 Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, **Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki**, Dersaadet 1336, s. 4-5. Bu istatistiğin neşri için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 208-227.

40 **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, Cilt I, s. 637.

41 Nejdet Bilgi, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXV/1 (Temmuz 2010), s. 129, 143.

42 **BOA, DH. EUM. ECB**, 17/39, lef 72.

43 **1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki**, s. [14, 18]; İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, s. 16, 22.

ya, kaza dışından yeni Müslüman nüfus geldiğini göstermektedir. Yani kazanın Müslüman nüfusu, bir yıl içinde 1.362 kişilik bir doğal nüfus eksilmesine sahne olmuştur.

Kazanın Rum nüfusunda ise bir yıl içinde 1.217 doğum, 995 ölüm olayı meydana gelmiştir.⁴⁴ Normalde İzmir kazası Rum nüfusunun bir yıl içindeki doğal nüfus artışı 302 kişidir. Oysa Tablo III'te bu sayı 1.940'tır. Bu da yıl içinde kazaya doğal nüfus artışından çok fazla Rum nüfusun geldiğini göstermektedir. 1917 istatistiği bu detaylar dikkate alınarak incelendiğinde ilginç ayrıntılar sunmaktadır.

İzmir Kazasının 1919-1922 yıllarındaki nüfus durumuna ilişkin resmî kayıtlara dayanan bir istatistik bulunmamaktadır. İşgalle birlikte bir miktar Türk nüfusun işgal alanlarının dışına göç ettiğine, Yunan işgalinin genişlemesinden sonra, az da olsa bir miktar Türk nüfusun küçük yerleşimlerden İzmir'e göç ettiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.⁴⁵ Fakat kaza ölçeğinde İzmir'in nüfusunu Adalar, Yunanistan ve diğer yerlerden gelen daha büyük sayılarda Rum nüfusun etkilediğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁶

---

44 **1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki**, s. [14, 18]; İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, s. 16, 22.

45 Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, X/29 (Temmuz 1994), s. 379.

46 Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 67-71.

Tablo III: 1917 İstatistiğine göre İzmir kazası nüfus icmalı⁴⁷

Cemaatler	Cinsiyet	1917 başı	1917 sonu	fark
İslam	Kadın	48.066	48.338	+272
	Erkek	54.533	54.220	-313
	Toplam	102.599	102.558	-41
Rum	Kadın	40.012	41.338	+1.326
	Erkek	54.775	55.389	+614
	Toplam	94.787	96.727	+1.940
Musevi	Kadın	12.234	12.020	-214
	Erkek	12.340	12.081	-259
	Toplam	24.574	24.101	-473
Ermeni	Kadın	5.979	6.052	+73
	Erkek	5.921	5.965	+44
	Toplam	11.900	12.017	+117
Katolik ve diğer Hristiyanlar	Kadın	1.424	1.499	+75
	Erkek	1.330	1.369	+39
	Toplam	2.754	2.868	+114
Yabancılar	Toplam	41.582	41.582	-
Genel toplam	Kadın	107.715	109.247	+1.532
	Erkek	128.899	129.024	+125
	Toplam	278.196	279.853	+1.657

Kurtuluştan yaklaşık bir yıl sonra hazırlanan 1923 vilayet istatistiği, kaza ölçeğinde nüfus bilgisini de içermektedir. 1923 istatistiğine göre, İzmir kazasının toplam nüfusu 155.883'tür. Bu nüfusun % 83,7'si Müslüman, % 6,3'ü Gayrimüslim'dir. (Tablo II ve IV) Gayrimüslim nüfusun kendi içindeki tasnifine yer verilmemiştir. 1918'le kıyasladığımızda Müslüman nüfus bir miktar artmakla beraber, özellikle kurtuluşla birlikte Rum ve Ermeni nüfusun kaçması, asıl dengeleri değiştiren unsurdur. Sonraki yıllara ait nüfus istatistiklerine bakılarak buradaki % 6,3'lük Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunun Yahudi nüfus olduğu söylenebilir. Bu noktada kazanın geniş bir coğrafyayı kaplayan nahiyelerine rağmen, asıl büyük nüfus kütesinin şehirde bulunduğunu (113.108) da belirtmek gerekir. (Tablo IV)

47 1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiki, s. [4-5, 26-27]; İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, s. 6-7, 32-33; BOA, DH. EUM. ECB, 17/39, lef 72.

Tablo IV: İzmir Kazası 1923 Nüfus İstatistiği⁴⁸

Yerleşim birimleri	Müslim				Gayrimüslim				Genel Toplam	
	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
İzmir Merkez Nahiyesi										
İzmir şehri	39592	48131	87723	51709	12551	12834	25385	6166	57875	113108
Buca köyü	108	117	225	80					80	225
Karşıyaka Sıralı k.	2202	2326	4528	717					717	4528
Karşıyaka Yamanlar köyü	104	121	225	65					65	225
Karşıyaka Şemikler köyü	174	239	413	119					119	413
Karşıyaka Çiğli k.	231	299	530	197					197	530
Karşıyaka Sancaklı köyü	41	54	95	15					15	95
Karşıyaka Alurca Tahtacı köyü	124	138	262	74					74	262
Karşıyaka Boşnak köyü	74	95	169	56					56	169
Karşıyaka Eski Dedebaşı köyü	241	244	485	201					201	485
Tırazlı köyü	238	255	493	85					85	493
Balçova köyü	513	531	1044	301					301	1044
Narlidere Tahtacı köyü	310	331	641	146					146	641
Uzundere Tahtacı köyü	130	138	268	63					63	268
Narlidere Bayatlı köyü	172	186	358	95					95	358
Yeni Kilise k. (1)										
Abdullah Ağa Çiftliği köyü (1)										
Narlidere köyü (1)										
Yeni köy	82	89	171	39					39	171
Nahiye Toplamı	44336	53294	97630	53962	12551	12834	25385	6166	60128	123015
Bornova Nahiyesi	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
Bornova	2602	2591	5193	833					833	5193
Bayraklı köyü	21	33	54	3					3	54

48 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, 1. Kitap, ss. 7-10.

Pınarbaşı köyü	459	487	946	274					274	946
Hacılar köyü	37	37	74	20				130	150	74
Hamidli köyü	82	83	165	49					49	165
Şıhlu köyü	349	388	737	221					221	737
Kavaklıdere köyü	112	113	225	46					46	225
Eğridere köyü	67	88	155	47					47	155
Kayadibi köyü	147	169	316	65					65	316
Bayatlı köyü	44	54	98	22					22	98
Kokluca köyü	15	15	30	13				237	250	30
Beşyol (Evkaf Tekeli) köyü	69	55	124						22	124
Karaçam (Çamiçi) köyü	80	79	159	22					34	159
Boşnak Hamidiye köyü	115	110	225	34					92	225
Mersinli köyü	90	127	217	92					101	217
Naldöken köyü	212	214	426	101						426
Nahiye Toplamı	*4501	4643	9144	1842				367	2209	9144
Seydiköy Nah. (2)	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
Cumaovası (3) köyü (NM)	741	820	1561	97				250	347	1561
Dereköy köyü	128	147	275	72					72	275
Akçaköy köyü	81	89	170	20					20	170
Akköy (Sandı) k.	47	49	96	17					17	96
Çakallar köyü	57	44	101	38					38	101
Görece köyü	141	148	289	83					83	289
Çamurdere köyü	40	38	78	16					16	78
Gölcükler köyü	137	142	279	84					84	279
Şaşal köyü	166	181	347	59					59	347
Keller köyü	85	90	175	50					50	175
Bulgurca köyü	177	179	356	66				84	150	356
Tahtacı köyü	83	91	174	48					48	174
Gönerlik (Günar) köyü	164	162	326	73					73	326
Oğlanası köyü	10	19	29	2					2	29
Develiköy köyü	16	13	29	12				10	22	29
Bayramiçi (4) k.										
Nahiye Toplamı	2073	2212	4285	737				344	1081	4285

Değirmendere Nahiyesi	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
Değirmendere köyü (NM)	334	267	601	131					131	601
Sancaklı köyü	69	77	146	28					28	146
Yeniköy köyü	90	81	171	39					39	171
Tıraşca köyü	149	158	307	68					68	307
Zeytun köyü	51	40	91	16					16	91
Çileme köyü	13	18	31	10					10	31
Karapınar köyü	51	45	96	22					22	96
Çamköy köyü	115	111	226	46					46	226
Havandere köyü	144	127	271	50					50	271
Gölova köyü	69	68	137	26					26	137
Karakuyu köyü	80	61	141	117					117	141
Karacadağ köyü	155	100	255	70					70	255
Kesre köyü	322	329	651	33					33	651
Gümlüdür köyü	184	203	387	50					50	387
Çile köyü	83	87	170	39					39	170
Palamutderesi k.	143	154	297	66				40	106	297
Ahmedbeğli(5) k.										
Nahiye Toplamı	2052	1926	3978	***811				40	851	3978
Torbalı Nahiyesi	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
Torbalı k.(NM) (5)	492	549	1041							1041
Karakuyu köyü	356	389	745	50					50	745
Dirmil köyü	199	201	400	65					65	400
Düğerlik köyü	93	95	188	25					25	188
Çakallar köyü	122	116	238	38					38	238
Arıtış köyü	41	49	90	17					17	90
Tepeköy köyü	294	341	635	120					120	635
Ahmedli köyü (5)	131	138	269							269
Hamidiye köyü	120	121	241	63					63	241
Arabcı köyü	118	126	244	45					45	244
Yeniköy köyü	85	95	180	36					36	180
Sepetçiler köyü	153	178	331	39					39	331
Çaybaşı köyü (5)	277	343	620							620
Eğerci köyü	142	159	301	71					71	301
Arslanlar köyü	274	305	579	141					141	579

Tahtacı köyü	191	207	398	63					63	398
Ayrancı köyü	74	87	161	20					20	161
Çapak köyü	369	400	769	120					120	769
Kuşçuburnu k.(5)	71	70	141							141
Hortona köyü	294	298	592	120					120	592
Kayas köyü	9	14	23	7					7	23
Ertuğrul köyü	122	130	252	35					35	252
Mecidiye köyü	107	115	222	47					47	222
Nahiye Toplamı	4134	**4526	8660	1122					1122	8660
Dağkızılca Nahiyesi	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Hane	Hane	Nüfus
Dağkızılca köyü(NM) (5)	445	480	925							925
Fetrek köyü	298	320	618	98					98	618
Çakırbeğli köyü	187	189	376	64					64	376
Saibler köyü	67	63	130	14					14	130
Bozköy köyü	91	100	191	32					32	191
Dağtekke köyü	82	83	165	27					27	165
Yılanbaşı köyü	149	157	306	64					64	306
Doğancılar köyü	113	127	240	36					36	240
Kırklar köyü	167	188	355	48					48	355
Karacağaç köyü	168	165	333	57					57	333
Demirci köyü	206	209	415	71					71	415
Yoğurtçular köyü	90	102	192	33					33	192
Çorlu köyü	61	65	126	14					14	126
Dereköy köyü	220	222	442	20					20	442
Gökyaka Tekke k.	130	133	263	40					40	263
Sinek köyü	135	139	274	44					44	274
Cumalı köyü	155	161	316	63					63	316
Karaot köyü	110	116	226	42					42	226
Karakızlar köyü	279	309	588	86					86	588
Çenkle köyü (6)										
Helvacı köyü	143	157	300	38					38	300
Yaylakaya k.(6)										
Sarınc Çiftliği k.	16	14	30	15					15	30
Nahiye Toplamı	3312	3499	6811	****906					906	6811
Kaza Toplamı	60408	70100	130508	59380	12551	12834	25385	6917	66297	155893

(1) “Bu köylerin nüfusu Rum idi. Yunanlılarla birlikte memleketi terk etmişlerdir.”

(2) “Nahiye merkezi iken düşman tarafından tamamen yakılmıştır.”

(3) “Nahiyenin şimdiki merkezidir.”

(4) “Nüfus dağılmıştır.”

(5) “Binaları Yunanlılar tarafından yakılmıştır.”

(6) “Nüfus ve hane miktarı; cetvelinde gösterilmemiştir.”

*kitapta 4491, **kitapta 1122, ***kitapta 711, ****kitapta 916

İzmir kazası nüfusuyla ilgili bir istatistik de 1925 yılına aittir. Vilayet tarafından yayınlanan bu istatistiğe göre kazanın toplam nüfusu 165.996’dır. Yine burada da nüfus Müslim ve Gayrimüslim olarak verilmiştir. Toplam nüfusun % 80’ini Müslüman nüfus, %20’sini Gayrimüslim nüfus oluşturmaktadır. (Tablo II) Müslüman nüfus iki yılda yaklaşık iki bin kişi artarken, Gayrimüslim nüfus yaklaşık sekiz bin kişi artmıştır. İstatistik ayrıntı vermemekle beraber Gayrimüslim nüfustaki artışın özellikle Yabancılar ve Yahudilerle ilgili olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca resmî bilgilere dayandığı açık olan 1925-26 Devlet Salnamesi’ne göre 1924 yılı sonunda vilayetin Yahudi nüfusu 34.937 olarak veriliyor. Aynı salnameye göre İzmir merkez kaza dışındaki kazaların Yahudi nüfusu 2.563 olduğuna göre⁴⁹, 1924 yılı sonu veya 1925 yılı başında İzmir kazasındaki Yahudi nüfusun 32.374 olduğu anlaşılıyor. Bu yıllarda İzmir’in özellikle Gayrimüslim nüfusunda sürekli bir hareketlilik dikkati çekiyor. Bu nedenle resmî istatistikler kısa zaman aralıklarında bile büyük farklılıklar gösteriyor. En azından bu örnek, 1923 – 1925 yıllarında Gayrimüslim nüfustaki artışın yönü hakkında bir fikir veriyor.

Şüphesiz kaza nüfusuyla ilgili kurtuluş sonrasına ait en sağlıklı sayılar 1927 sayım sonuçlarında yer almaktadır. Buna göre kaza nüfusu 184.254’tür. Bunun 161.404 kişiyle % 87,6’sını Türk nüfus, % 9’unu Yahudi nüfus ve kalan % 3,4’ünü diğer gruplar oluşturmaktadır. Toplam nüfus içinde yaklaşık % 3,6 oranında bir yabancı nüfus bulunmaktadır. (Tablo II) Toplam kaza nüfusu içinde şehir nüfusu ile nahiye ve köyler nüfusunu da tespit etmek mümkündür. Buna göre kaza nüfusunun 153.924’ü veya % 83,5’i şehirde, 30.330’u veya % 16,5’i köylerde yaşamaktadır.⁵⁰ Bu da yangının etkisine rağmen İzmir şehrinde ciddi bir nüfus potansiyelinin barındığını göstermektedir.

49 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 410, 424-429.

50 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 74-75,80; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 8.

Şehir Olarak İzmir'in Nüfusu

İzmir şehir nüfusu, konunun en sorunlu kısmını oluşturduğunu baştan belirtmek gerekiyor. Zira resmî nüfus istatistikleri genelde, mülki taksimat üzerinden bilgi (sancak veya kaza) vermektedirler. Mutlaka bu istatistiklerin dayandığı kaynaklarda şehir ölçeğinde bilgi bulunmaktadır. Fakat özellikle Osmanlı dönemi nüfus istatistiklerinde şehirlere ilişkin bilgi bulmak çok zordur. Bu sebeplerle kimi zaman resmî nitelik taşımayan bazı yayınlardan da yararlanarak, kurtuluş öncesi şehir nüfusu hakkında bir kanaat oluşturulmaya çalışılacaktır.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, 1889 yılında basılan *Kamusü'l-Alâm*'a göre, şehrin nüfusu 130.000 civarındadır. Bu nüfusun yarısı Müslim ve Türk, 40.000'i Rum kalan kısmı, Ermeni, Yahudi, Avrupalı ve diğerleridir.⁵¹ 1890 (H. 1308) tarihli salnameye göre ise, İzmir şehrinin toplam 145.813 nüfusu vardır (bu nüfusa Karşıyaka, Buca vs. dahil değildir).⁵² Ancak nüfusun bileşenleri hakkında bilgi verilmemektedir.

XX. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen son Osmanlı nüfus sayım sonuçlarına ilişkin yayınlarda da mülki taksimat esas alındığı için, şehir nüfusu yer almamaktadır. 1905 yılında yayınlanan ve İzmir şehrinin mevcut durumu hakkında bilgi veren bir kitapta ise şehrin toplam nüfusu 340.000 olarak verilmektedir. Bu sayı ve detaya ait bilgiler kaza ölçeğinde bile kabul edilemeyecek kadar dengesizdir. Sözelimi Rumlardan sonra İzmir'deki ikinci büyük Gayrimüslim nüfus olan Yahudilerden hiç söz etmemesi, vilayet ölçeğinde bile olamayacak kadar büyüklükte Ermeni nüfustan söz etmesi, verilen sayılara güven duymamızı imkansız kılmaktadır.⁵³

1908 yılında yayınlanan Aydın Vilayeti salnamesine göre İzmir şehrinin nüfusu şöyledir: Kadın-erkek, yerli ve yabancı 135.864 Osmanlı, Milet ve akvam-ı muhtelifeye mensup 49.448 Ecnebi, Ceman 185.312.⁵⁴ Salname vilayetin resmî yayını olduğu için bu bilgiye itibar etmek gerekir. Ayrıca, muhtemelen bu sayılar 1903-1906 yıllarında gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçlarına dayanmaktadır.

51 Ş. Sami, *Kamusü'l-Alâm*, s. 849.

52 İ. Cavid, *Aydın Vilayetine Mahsus Salname hicri 1308/mali 1307*, s. 458.

53 Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, *İzmir 1905*, Haz. Erkan Serçe, İzmir, 2000, s. 61.

54 *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus*, Defa 25, s. 234.

1911 yılında basılmış olan bir coğrafya kitabına göre, İzmir şehrinin nüfusu kabaca 150.000 olarak gösterilmiştir.⁵⁵ 1908 nüfusu dikkate alındığında, üç yıl sonraki bu sayının ancak şehirdeki Müslüman nüfus miktarına karşılık gelebileceği söylenebilir.

1914 Osmanlı nüfus istatistiği, 1917 ve 1918 Aydın vilayeti nüfus istatistiklerinde de nüfus kaza ve sancak ölçeğinde verildiği için, şehre ait nüfus bilgisi içermemektedirler. Dolayısıyla İzmir şehrinin işgal öncesine ait resmi nüfus bilgisi elimizde bulunmamaktadır.

İzmir'in Yunan işgali altında bulunduğu yıllarda İstanbul'da, 1921 yılında basılan bir coğrafya kitabına göre, "İzmir'in 300 bin kadar nüfusu vardır". Kitaba göre, bu nüfusun "Yunanistan'a geçmeden evvel"ki dağılımı şöyledir: 150.000'i İslam, 80.000'i Rum, 15.000'i Ermeni, 6.000'i Yahudi ve 50.000 kadarı Yabancı.⁵⁶ Kullanılan ifadeden 1919 yılına ait olduğu tahmin edilen bu sayıları, 1917 yılı sonuna ait istatistikteki kaza nüfusuyla bile karşılaştırsak, bu sayı elde edilememektedir. Dolayısıyla kitap yazarının verdiği bilgilerin de kaza ve şehir karışımı bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahudi nüfusa ilişkin sayının dikkat çekecek kadar az olması, diğer sayılar için de şüpheyi davet etmektedir.

Yine 1921 yılında, bu kez Amerikalılar tarafından hazırlanan bir araştırmada, şehrin nüfusuna ilişkin sağlıklı olmadığı açıkça belli olan sayılar verilmektedir. Gerçi verilen sayıların 1914 yılına ait olduğu belirtilmektedir. Fakat sayılar, şehir nüfusuyla ilişkilendirilemeyecek kadar abartılıdır.⁵⁷ 1921 yılı İzmir araştırmasına göre, 1921 yılında şehir nüfusu tam olarak bilinmemekle beraber, 400.000'den az olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmada, buna rağmen bazı kişilerin şehirde 600.000 kişi yaşadığını düşündükleri de belirtilmektedir. Yine araştırmaya göre, 1921 yılı nüfusu için Amerikan Konsolosluğu, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na 550.000 kişilik bir nüfus tahmini bildirmiştir.⁵⁸ Anılan sayılara bakıldığında, hiçbirinin şehir nüfusuyla ilgili olmadığını anlamak zor değildir. Muhtemelen şehir kelimesi kullanılarak, kaza ve sancak seviyesindeki nüfus bilgileri, karmaşık ve sağlıklı derlenmeden verilmiştir. Dolayısıyla güvenilir olmaktan çok uzaktır.

55 Ali Tevfik, **Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1329, s. 349.

56 Mehmed Cemal, **Anadolu İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya**, 1. Cild, Dersaadet, 1337 [1921], s. 67.

57 Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma, **İzmir 1921**, Çeviren: Aykan Candemir, İzmir, 2000, s. 1.

58 **İzmir 1921**, s. 29.

Söz konusu araştırmada, “söylendiğine göre Ateşkesten sonra şehre 100.000 Rum gelmiştir”⁵⁹ ifadesinin kullanılması da dikkat çekicidir, ki bu bilgi konuyla ilgili kaynakları da teyit eder mahiyettedir.

Dolayısıyla, kurtuluş öncesi elimizdeki son şehir nüfusu bilgisi 1908 yılına aittir. Bu tarihten sonrasına ait olan çeşitli bilgiler bulunmakta ise de, bunların güvenilirliği zayıf görünmektedir.

Kurtuluş sonrasına ait ilk resmî istatistik malum olduğu üzere 1923 vilayet istatistiğidir. Yukarıda vilayet ve kaza ölçeğindeki nüfus bilgilerini aktardığımız 1923 İzmir nüfus istatistiği, Vilayet istatistiğinin içindeki “Kasabalar ve Köyler İstatistiği” kısmında yer almaktadır. İstatistiğin baş kısmında, İzmir İstatistik Müdürü İhsan Mustafa imzasıyla verilen açıklamaya göre, nüfus bilgileri “nüfus idareleri kayıtlarına dayalı” olarak hazırlanmıştır. Sayım sonucu olmadığı için, gerçeğe yakın bir fikir verici mahiyette olduğu belirtilmiştir.⁶⁰

Tablo V: İzmir Şehri 1923 Nüfus İstatistiği⁶¹

Cemaatler	Kadın	Erkek	Toplam	%	Hane
Müslim	39.592	48.131	87.723	77,6	51.709
Gayrimüslim	12.551	12.834	25.385	22,4	6.166
Toplam	52.143	60.965	113.108	100	57.875
%	46,1	53,9	100		

1923 nüfus istatistiğine göre İzmir şehrinde Kurtuluş’tan yaklaşık bir yıl sonra toplam 113.108 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun % 77,6’sı Müslim, % 22,4’ü Gayrimüslim’dir. Kadın erkek açısından bakıldığında ise nüfusun %53,9’unun erkek ve % 46,1’inin kadın olduğu görülür. Ayrıca şehirdeki hanelerin % 89’u Müslümanlara ve geriye kalan % 11’i de Gayrimüslimlere aittir. (Bkz. Tablo V)

1923 sonrasında şehir nüfusunun yangına rağmen, göç ve mübadele olaylarından etkilendiği muhakkaktır. Nitekim sadece 1926-1927 yıllarında şehre yerleştirilen 1.139 aile⁶² -ki yaklaşık beş-altı bin nüfus eder- bunu göstermektedir.

Şüphesiz Kurtuluş sonrası İzmir şehri nüfusu için en ayrıntılı sayıları 1927 nüfus sayımı sonuçlarında bulabiliyoruz. 1927 sayım sonuçlarına göre şehrin toplam nüfusu 71.928’i kadın (% 46,7) ve 81.996’sı erkek (% 53,3) olmak üzere

59 **İzmir 1921**, s. 1.

60 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, s. 3.

61 **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği**, 1. Kitap, s. 7.

62 Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)**, s. 134.

153.924'tür. Erkek nüfus kadın nüfustan yaklaşık 10.000 kişi daha fazladır. 1923 istatistiğindeki kadın-erkek nüfus dengesinin dört yıl sonra da hemen hemen aynı seviyede sürdüğünü görüyoruz. (Bkz. Tablo VI) Türkiye nüfusunun aynı tarihte % 51,91'lik kısmını kadınlar, % 48,09'luk kısmını ise erkekler oluşturuyordu.⁶³ Dolayısıyla kadın-erkek nüfus dengesi açısından, İzmir şehrinin durumu Türkiye geneliyle uyuşmamaktadır.

Tablo VI: 1927 sayım sonuçlarına göre İzmir şehri nüfusunun medeni durumu⁶⁴

Cinsiyet	Nüfus	Bekar	%	Evli	%	Dul	%	Boş	%	Meçhl	%
Kadın	71.928	29.279	40,71	28.737	39,95	12.404	17,24	1.482	2,06	26	0,04
Erkek	81.996	43.587	53,16	35.790	43,65	1.902	2,32	659	0,80	58	0,07
Toplam	153.924	72.866	47,34	64.527	41,92	14.306	9,29	2.141	1,39	84	0,06

Türkiye genelinde bekar erkek nüfusun oranı % 55,57, bekar kadın nüfus oranı % 42,09'dur.⁶⁵ İzmir şehrinde ise bekar erkeklerin oranı % 53,16, bekar kadınların oranı ise % 40,71'dir. (Bkz. Tablo VI) % 2'yi bulmayan bu fark, Türkiye geneliyle büyük bir uyuşmazlığa karşılık gelmemektedir. Türkiye genelindeki evli ve dul nüfus oranları⁶⁶ ile İzmir şehrindeki evli ve dul nüfus oranları da (Tablo VI) birbirine yakındır.

Şehrin nüfusu yaş grupları açısından Tablo VII üzerinden incelendiğinde, Türkiye genelinde 20 yaş altı nüfusun oranı % 48,06 iken⁶⁷ İzmir şehrindeki oranın % 37,35 olduğu, aradaki farkın % 10'u biraz aştığı görülmektedir. Bu ciddi bir farktır ve işgal ve savaşın çocuk ve genç nüfus açısından İzmir'i Türkiye genelinden daha fazla olumsuz yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Türkiye genelinde 20-60 yaş arası nüfusun oranı % 46,52 iken, İzmir şehrinde aynı oran % 56,82'dir. (Bkz. Tablo VII) Aradaki farkın, İzmir şehrinde 20-45 yaş grubundaki erkek nüfusun aynı gruptaki kadın nüfus miktarından yaklaşık on bin civarında fazla olmasından (Tablo VII) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 20-45 yaşındaki fazlalık erkek nüfusun da, büyük oranda işgücü olarak şehre çevreden gelen nüfus

63 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, Ankara, 1929, s. 18.

64 **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, s. 8; **İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930**, s. 74, 80.

65 **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, s. 19.

66 **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, s. 20.

67 **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, s. 20.

olduğu söylenebilir. Türkiye genelinde % 5,29 olan 60 yaş üstü nüfus oranı⁶⁸ ile İzmir'deki % 5,79 oranı birbirine yakın olarak kabul edilebilir oranlardır.

Tablo VII: 1927 Sayım sonuçlarına göre İzmir şehrinde yaş grupları⁶⁹

Cinsiyet	Nüfus	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	bilinm
Kadın	71.928	1.941	3.813	5.549	5.973	10.736	29.583	9.456	3.183	1.667	27
Erkek	81.996	2.108	3.788	5.432	5.979	12.168	39.073	9.349	3.015	1.041	43
Toplam	153.924	4.049	7.601	10.981	11.952	22.904	68.656	18.805	6.198	2.708	70
%		37,35					56,82		5,79		0,04

Şehirde okuma bilenlerin oranı kadınlarda % 23,36, erkeklerde % 41,53 olup, toplam nüfus içinde okuma bilenlerin oranı ise % 33,04'tür. (Bkz. Tablo VIII) Türkiye genelinde ise okuma bilenlerin oranı kadınlarda % 3,67, erkeklerde % 12,99 olmak üzere, toplam nüfusta % 8,61'dir.⁷⁰ Dolayısıyla İzmir'deki okuma bilenlerin oranının Türkiye genelinden çok yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tablo VIII: 1927 yılında İzmir şehrinde okuma bilen-bilmeyen nüfus⁷¹

Cinsiyet	Nüfus	Okuma bilenler	%	Okuma bilmeyenler	%
Kadın	71.928	16.799	23,36	55.129	76,64
Erkek	81.996	34.053	41,53	47.943	58,47
Toplam	153.924	50.852	33,04	103.072	66,96

Şehir nüfusu meslekler açısından incelendiğinde (Tablo IX), nüfusun % 40,9'unun çeşitli mesleklere sahip oldukları görülürken, % 59,1'inin herhangi bir mesleği olmadığı veya mesleği bilinmediği görülmektedir. Ancak bu oranların toplam nüfus üzerinden yapıldığını, işgörme çağında olmayan çocuk nüfusu da kapsadığını belirtmek gerekir. Türkiye genelinde meslek sahibi nüfusun oranı

68 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 20.

69 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 74-75, 80; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 8

70 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 22. Genel nüfustan 7 yaş altı nüfusu çıkararak bir hesaplama yapıldığında, okuma bilenlerin oranı erkeklerde % 17,42 ve kadınlarda % 4,63 olmak üzere, toplam nüfusta % 10,58 olarak verilmektedir.

71 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 74-75, 80; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 8

% 39,26'dır.⁷² Dolayısıyla İzmir'in durumu Türkiye ortalamasına çok yakındır. Ancak mesleklere dağılım açısından bakıldığında, Türkiye nüfusunun % 32,05'i ziraatle meşgul iken,⁷³ İzmir şehrinde bu oran %12,12'dir.

Tablo IX: İzmir şehrinde 1927 nüfusunun mesleklere göre dağılımı⁷⁴

Cinsiyet	Meslekler									Meslekler toplamı	Mesleksiz veya mesleği meçhul
	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hakimler	Ordu	PTT	Karışık		
Kadın	4.204	578	250	461	49	7	-	11	491	6.051	65.877
Erkek	14.448	12.246	13.490	1.164	2.212	466	7.597	1.180	4.106	56.909	25.087
Toplam	18.652	12.824	13.740	1.625	2.261	473	7.597	1.191	4.597	62.960	90.964
%	12,12	8,33	8,93	1,05	1,47	0,31	4,930	0,77	2,99	40,90	59,10

1927 sayım sonuçlarına göre İzmir şehri nüfusunun yalnızca % 1,7'si çeşitli bakımlardan maluliyete/engele sahiptir. (Bkz. Tablo X) Türkiye genelinde ise nüfusun % 1,42'si engelli nüfustur.⁷⁵ Engelli nüfus açısından İzmir şehrinin durumu ülke genelindeki duruma yakın sayılır.

Tablo X: 1927 İzmir şehri nüfusunun maluliyetler açısından dağılımı⁷⁶

Cinsiyet	Maluliyetsiz	Kör	Sağır-dilsiz	Topal	Çolak	Kanbur	Sair Maluliyetler
Kadın	71.194	100	117	124	20	12	361
Erkek	80.112	118	207	303	107	13	1.136
Toplam	151.306	218	324	427	127	25	1.497
%	98,30	1,70					

72 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 24.

73 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 24.

74 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 74-75,81; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 22.

75 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 29.

76 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 76-77,82; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 36.

Tablo XI: 1927 yılında İzmir şehri nüfusunun dinler itibariyle dağılımı⁷⁷

Cinsiyet	İslam	Musevi	Katolik	Ortodoks	Protestan	Hristiyan	Sair dinler	Ermeni	Dinsiz veya meçhul
Kadın	60.445	9.016	2.160	163	116	8	12	5	3
Erkek	72.211	7.199	2.010	310	161	61	27	13	4
Toplam	132.656	16.215	4.170	473	277	69	39	18	7
%	86,18	10,53	2,71	0,31	0,18	0,04	0,03	0,01	0,01

1927 sayım sonuçlarına göre İzmir şehrinde nüfusun % 86,18'i Müslüman, % 10,53'ü Musevi ve % 2,71'i Katolik'tir. (Bkz. Tablo XI) Türkiye genelinde ise Müslüman nüfus oranı % 97,36'dır.⁷⁸ Dini cemaatler açısından çok şey değişmiş olsa da, İzmir'in Türkiye genelinden farklı olduğu ve yaklaşık % 14'lük bir Gayrimüslim nüfusa sahip olduğu görülüyor.

Şehir nüfusunun %83,86'sının anadili Türkçe, % 9,91'ininki Yahudice ve % 2,39'ununki ise Rumca'dır. (Bkz. Tablo XII) Türkiye genelinde ise nüfusun % 86,42'sinin anadili Türkçe olup ikinci sırayı % 8,69'la Kürtçe ve üçüncü sırayı da % 0,98'le Arapça almaktadır.⁷⁹

Tablo XII: 1927 yılında İzmir şehri nüfusunun anadil itibariyle dağılımı⁸⁰

Cinsiyet	Türkçe	Yahudice	Rumca	Fransızca	İtalyanca	Kürtçe	Arnavutça	Arapça	Bulgarca	İngilizce	Tatarca	Çerkesçe	Acemce	Ermenice	Sair ve meçhul
Kadın	58941	8553	1950	647	575	194	135	168	47	76	52	6	3	6	575
Erkek	70132	6705	1733	627	572	478	273	206	288	86	37	19	18	9	813
Toplam	129073	15258	3683	1274	1147	672	408	374	335	162	89	25	21	15	1388
%	83,86	9,91	2,39	0,83	0,74	0,44	0,27	0,24	0,22	0,10	0,06	0,02	0,01	0,01	0,90

77 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 76-77, 82; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 36.

78 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 62.

79 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 31.

80 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 76-77,83; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 50.

1927 sayım sonuçlarına göre İzmir şehri nüfusunun % 96,49'u Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Geri kalan % 3,51 oranındaki 5.407 kişilik nüfus ise yabancı ülke vatandaşı nüfustur. Yabancı nüfus içinde en kalabalık olanı, % 1,69 oranı ve 2.596 kişiyle İtalya vatandaşlarıdır. İtalya'yı sırasıyla İngiltere, Fransa ve Yunanistan izlemektedir. (Bkz. Tablo XIII) Türkiye genelinde Türk vatandaşı olan nüfusun oranı % 96,77'dir. Yabancı ülke vatandaşı nüfus içinde en büyük grubu sırasıyla Yunanistan, İtalya ve İran vatandaşları oluşturmaktadır.⁸¹ Şehirdeki yabancı nüfus oranı ülke genelinden çok az bir farkla yüksektir. Ayrıca yabancı teba arasında ülke çeşitliliği de yüksektir. Bu durum İzmir şehrinin yangına rağmen hâlâ uluslararası ticarete yatkınlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Tablo XIII: 1927 yılında İzmir şehri nüfusunun tâbiyet itibariyle dağılımı⁸²

Ülkeler	Şehir			
	Kadın	Erkek	Toplam	%
Türkiye	69.388	79.129	148.517	96,49
İtalya	1.356	1.240	2.596	1,69
İngiltere	254	221	475	0,31
Fransa	215	226	441	0,29
Yunanistan	214	195	409	0,26
Bulgaristan	38	253	291	0,19
Sırbistan	115	135	250	0,16
Almanya	51	61	112	0,07
İran	41	95	136	0,09
Macaristan	39	66	105	0,07
Avusturya	31	59	90	0,06
Amerika	26	29	55	0,04
Arnavutluk	2	70	72	0,05
Belçika	18	30	48	0,03
Rusya	19	20	39	0,02

81 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 35.

82 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 78-79,84; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 62.

Romanya	21	23	44	0,03
Mısır	4	11	15	0,01
Suriye	5	11	16	0,01
Lehistan	1	4	5	0,00
Sair Afrika, Asya ülkeleri	12	16	28	0,02
Sair Avrupa ülkeleri	75	96	171	0,11
Meçhul	3	6	9	0,00
Toplam	71.928	81.996	153.924	100

Son olarak 1927 sayım sonuçlarına göre bir de İzmir nüfusunu doğum yeri itibariyle gözden geçirmek gerekir. Buna göre şehir nüfusunun % 96,76'sı Türkiye sınırları içinde dünyaya gelmiştir. Geriye kalan % 3,24'lük kısım içinde en yüksek oranların ilk üçünde Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi daha önce Osmanlı egemenliği altında kalmış ülkeler yer almaktadır. Ama bunların hiçbiri % 1 oranına ulaşmamaktadır. (Bkz. Tablo XIV) Türkiye genelinde ise Türkiye doğumlu nüfusun oranı % 99,36'dır. Türkiye dışında doğanların oranı ise % 0,64'tür.⁸³ Türkiye geneline göre doğum yeri itibariyle İzmir şehri daha fazla nüfus çeşitliliğine sahiptir. Özellikle göçmen ve mübadil nüfusun uzun zamandır en fazla yöneldiği coğrafi bölgenin merkezinde yer alması ve uluslararası ticaretin önemli bir mekanı olması, bu çeşitliliğin ana sebepleri olarak kabul edilebilir.

Tablo XIV: 1927 İzmir şehri nüfusunun doğum yeri itibariyle dağılımı⁸⁴

Ülkeler	Şehir			
	Kadın	Erkek	Toplam	%
Türkiye	69.806	79.132	148.938	96,76
Yunanistan	412	540	952	0,62
Bulgaristan	354	537	891	0,58
Sırbistan	353	369	722	0,47
Rusya	235	260	495	0,32

83 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s. 36.

84 İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930, s. 78-79,84; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. 74.

Romanya	139	191	330	0,21
İtalya	133	141	274	0,18
Fransa	57	68	125	0,08
Macaristan	38	61	99	0,06
Almanya	47	46	93	0,06
Arnavutluk	21	72	93	0,06
İran	13	79	92	0,06
Amerika	26	37	63	0,04
İngiltere	25	36	61	0,04
Avusturya	16	31	47	0,03
Mısır	14	28	42	0,03
Belçika	9	25	34	0,02
Suriye	13	16	29	0,02
Lehistan	2	5	7	0,00
Afganistan	-	4	4	0,00
Irak	2	-	2	0,00
Sair Afrika, Asya ülkeleri	177	245	422	0,27
Sair Avrupa ülkeleri	22	50	72	0,05
Meçhul	14	23	37	0,03
Toplam	71.928	81.996	153.924	99,99

Sonuç

İzmir'in Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte kritik bir öneme sahip olduğu açıktır. Fakat nüfus ve sosyal yapısının ülke genelinden biraz daha farklı olması, sonucu çarpıcı kılmaktadır. Daha da önemlisi birçok yayında dile getirildiği gibi farklı siyasi emellerin hedefi olması da bu çarpıcılığı pekiştirmekte, kimi zaman da güncel tartışmalara konu oluşturmaktadır.

İzmir, nüfus açısından en fazla spekülasyon yapılan yerlerden biridir. Konumu, nüfus çeşitliliği ve hareketliliği bakımından da bu spekülasyonlara açık bir yerdir. Ama bu spekülasyonları besleyen asıl unsur çok farklı amaçlarla üretilmiş gayrresmi nüfus istatistikleridir. Bu durumun da temel sebeplerinden biri, az veya eksik üretilmiş resmî nüfus verileridir.

Burada İzmir sancak/vilayet, kaza ve şehir olmak üzere üç ayrı büyüklükteki mülki mekan olarak ele alındı. Önce sancak/vilayet, sonra kaza ve nihayet şehir nüfusunun, işgalden önce ve kurtuluştan sonraki durumları karşılaştırıldı. Özellikle kurtuluştan sonraki nüfusun yapısı, verilerin tanıdığı imkan ölçüsünde değerlendirildi.

İzmir'in nüfusundan söz edildiğinde, bunun öncelikle kaza olarak İzmir veya şehir olarak İzmir şeklinde belirtilmesi gerektiği açıktır. Bu nedenle burada daha çok belirginleştirilmeye çalışılan husus da bunlar olmuştur. Çünkü tartışmalara veya spekülasyonlara konu olan da zaten kaza veya şehir olarak İzmir'dir.

İzmir kaza veya şehrinin kurtuluşla birlikte önemli bir nüfus kompozisyonu değişikliğine uğradığı açıktır. Bu durumun kimi zaman karalar bağlanması bir durummuş gibi sunulması, tarih denilen olguyu algılayamamak veya çarpıtmakla ilgili olmalıdır. Kurtuluş'tan önce ciddi miktarda Rum, Ermeni ve Yabancı nüfus barındıran İzmir'in, Kurtuluş'tan sonra bu unsurlardan büyük ölçüde arındırılmış olması, tabii ki trajiktir. Ancak bu durumu Türklerin çabalayarak elde ettikleri bir sonuç olarak göstermek; Türklerin hedefledikleri ve ulaştıkları asıl amaçlarını görmezden gelmek veya görülmez kılmak anlamına gelir. Çünkü, Türklerin işgalden kurtulmak ve bağımsız yaşamak için yürüttükleri savaş başarıyla sonuçlandığında, kaçınılmaz olarak, karşı cephede saf tutanların mücadele alanlarını terk etmeleri gibi bir sonuç da doğurdu. Yani Kurtuluş'tan sonraki nüfus kompozisyonunu oluşturmak gibi bir amaç güdülmüyordu. Aslında ve en açık şekliyle, değişen nüfus kompozisyonunun en kısa izahı budur.

Ortaya çıkan önemli nüfus değişikliği gidenleri, kalanları ve gelenleri ile uzun bir rehabilitasyon süreci yaşadı. Ama özellikle gidenlerin halefleri tarafından, giden nüfusun İzmir'deki büyüklüğü, malvarlığı ve ürettiği kültür üzerinden giderek artan oranda, bir geçmişe özlem veya "geçmişteki cennet" edebiyatı oluşturuldu. Bu edebiyat veya cennet tasarımlı tarihin asıl malzemesini de, gerçek dışı istatistikler oluşturdu. İstatistiklerdeki sayılarla, gerçeğin matematiksel kesinlikteki ifadesi gibi bir algı yaratıldı. Diğer unsurlarla ilişkilendirilince de inanmaya veya yanıtılmaya eğilimli zihinlere yönelik bir tarih kurgulandı. Böylesi kurgusal bir zemin oluşturduktan sonra, sözgelimi İzmir'i kimin yaktığı sorusunun cevabı, zihinlerde istenilen yönde oluşturulmaya başlandı.

Bu nedenle bu çalışmada, tüm eksiklerine rağmen, sayım ve kayıt sürecinin ürünü olan resmî bilgiler esas alınmaya çalışılmış ve resmi bilgiler üzerinden değerlendirilmeler yapılmıştır. Az da olsa gerçeklik algısı yaratan istatistiklere de başvurularak, güvenilir görüntüsü yaratan kimi istatistiklerin veya sayıların, gerçekle ilişkisizliği de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Eca-nib Kalemi (BOA, *DH. EUM. ECB*), Dosya 17, Vesika 39, Lef 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72.

Kitap, Makale, Tez

Ali Tevfik, **Mufassal Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1329.

Alim Baran, Tülay, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)**, İstanbul, 2003.

Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti, **1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistik**, [yty].

Baykara, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, İzmir, 1974.

Baran (Alim), Tülay, "Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 1/1 (İzmir, 1991).

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918 – 1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997.

Bilgi, Nejd, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXV/1 (Temmuz 2010).

1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği, 1. Kitap, Haz. Erkan Serçe, İzmir 2001.

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul, 1926.

Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, **İzmir 1905**, Haz. Erkan Serçe, İzmir, 2000.

Çapa, Mesut, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, X/29 (Temmuz 1994).

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, **Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki**, Dersaadet, 1336.

Emecen, Feridun M., **Tarihin İçinde Manisa**, Manisa, 2007.

İ. Cavid, **Aydın Vilayetine Mahsus Salname hicri 1308/mali 1307**, Matbaa-i vilayet.

İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, Haz. Erkan Serçe, İzmir 1998.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara, 1995.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003.

Kütükoğlu, Mübahat S., **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir, 2000.

Kütükoğlu, Mübahat S., **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir, 2000.

Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928**, [yty].

Mehmed Cemal, **Anadolu İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya**, 1. Cild, Dersaadet, 1337 [1921].

Özdemir, Mustafa, **I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ülkesinde Yaşanan Göç Hareketleri**, DEÜ, AİTE Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1323 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Defa 24.

Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Defa 25.

Ş. Sami, **Kamusü'l-Alâm**, İstanbul, 1306.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, Cilt I, Ankara, 2005.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, Ankara, 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, Ankara, 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt-1930**, Ankara, 1930.

Türkiye Cumhuriyeti İzmir Vilayeti 1926 İstatistiki, İzmir 1927.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma İzmir 1921**, Çeviren: Aykan Candemir, İzmir, 2000.

Umar, Bilge, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İstanbul, 2002.

Ülker, Necmi, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, V, İzmir, 1990.

İZMİR VALİSİ KAZIM DİRİK

(1926 - 1935)

Doç. Dr. Serap TABAK*

Özet: İzmir Valisi Kazım Dirik (1926-1934) :

Kazım Dirik, Yunanlılar tarafından yanmış ve yıkılmış olan İzmir şehrini valiliği döneminde imar etmiştir. Gerek İzmir şehrine, gerekse nahije ve köylerine onun valiliği döneminde yol, su, elektrik götürülmüştür. Ayrıca, şehir ve ilçelerinde çok sayıda okul da inşa edilmiştir. İzmir şehir merkezinde bugün İzmir Fuarı diye bilinen 9 Eylül Panayırı da açılmıştır. İzmir Cumhuriyet Meydanındaki Gazi Heykeli de onun valiliği döneminde yapılmış ve dikilmiştir.

1926 yılında Atatürk'e suikast teşebbüsü de Kazım Dirik İzmir Valisi iken gerçekleşmiştir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3 cü siyasi partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası şehirde teşkilatını yaptı. Serbest Fırka lideri Fethi (Okyar) Bey İzmir'de miting düzenledi. Bu sırada şehirde olaylar çıkmıştır. İzmir'in ilçesinde gerçekleşen "Menemen Olayı" da Kazım Paşa'nın valiliği dönemine denk gelmiştir. Bütün Türkiye'yi ilgilendiren önemli siyasi olaylarla İzmir'de Vali olarak Kazım Paşa ilgilenmiştir.

Askerî Hayatı

Millî Mücadele'yi başlatmak için, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlar arasında yer alan Kazım Paşa'ya savaştan sonra, Atatürk tarafından "Dirik" soyadı verildi. 1881 yılında Manastır'da doğdu. Babası Plevne kahramanlarından Süvari Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey'dir. Önce annesini, sonra babasını

---

* Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı.

kaybettiğinden öksüz büyüdü.¹ 1904 yılında Maide Hanım ile evlenmiş olup, “Turan ve Orhan” adlarında iki erkek ve “Şükran” adında bir kız çocuk babasıdır.²

Manastır Askeri İdadisi’nden sonra, 17 Mart 1897’de girdiği İstanbul Harbiye Mektebi’nden 17 Ocak 1900’de mezun oldu. Üçüncü Ordu 5’inci Nişancı Taburunda Takım Komutanı ve 20. Piyade Alayı 1. Taburunun 1. Bölük Takım Komutanlığı görevini yaptı. 29 Ocak 1904’de 3’üncü Ordu 117’nci Redif Alayı 4’üncü Piriştine Taburu 1. Bölük Komutanı, 21 Ağustos 1904’de ise İşkodra Tümeni Mülhaka (5. Tümen) görevinde bulundu. Bu sırada Ohrili Eyüp Sabri Bey’in ve Selanik’te İsmail Canbulat’ın rehberliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizli komitesine katılmıştır. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk kongresine İsmet Bey, Fethi Bey ve Zeyrekli Kazım (Karabekir) Bey’le birlikte iştirak ederek, İşkodra teşkilatında görev yaptı.³

1905’de Selanik Bölge Komutanlığı Karargahı’nda ve 5 Haziran 1906’da ise, Tuz (ilçesi) Kaymakamlığı görevlerinde bulundu. 26 Şubat 1909 tarihin de, girdiği Harp Akademisi’nden 29 Eylül 1912’de mezun olup Kurmay Yüzbaşılığa atandı.

İzmir’deki Batı Ordusu Hareket Şubesi’nde, Başkomutanlık Karargahı İstihbarat Şubesi’nde ve Şark Ordusu Menzil Müfettişliği’nde haber subayı olarak Mahmut Muhtar Paşa Kolordusu’nda hizmet etti.⁴ Balkan Savaşı sırasında, Çatalca Muharebesi’nde Kanlıtabya’da yaralanması üzerine tekrar Başkomutanlık Karargahı’na atandı. 19 Kasım 1912’de ise, İstanbul Muhafızlığı Kurmaylığı’na nakledildi. 9 Kasım 1913 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı Seferberliği’ne kadar bu görev de kaldı.

18 Mayıs 1917 ile 5 Mart 1918 tarihleri arasında 43’üncü, 7’nci, 56’ncı, 49’uncu Tümen Komutanlıkları görevlerinde bulundu. 8 Haziran 1918’de Batum (Şark Orduları Grubu) Başmenzil Müfettişliği’ne atandı. Aynı yıl Ekim ayında, müfettişlik lağvedilince İstanbul’a geldi. Gelibolu ve Çanakkale’deki topların ve mühimmatın mütareke gereğince Anadolu’ya nakline memur edildi.

1 **İçişleri Bakanlığı Özlük İşleri Genel Müdürlüğü Sicil Dosyası**, No: 1643; Fethi Tevettoğlu, **Atatürk’le Samsuna Çıkanlar**, Ankara, 1971, s. 11-137.

2 **İçişleri Bak. Özlük İş. Gen. Md. Sicil Dosyası**, No. 1643.

3 Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik**, İstanbul, 1998, s. 15.

4 Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 1989, s. 127-128.

3 Mayıs 1919 tarihinde, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak görevlendirildi. Onunla birlikte, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 8-9 Temmuz 1919 tarihinde askerlikten istifasına kadar da bu görev de kaldı.⁵ 15 Eylül 1919'da Erzurum Müstahkem mevki Komutanı ve 15. Kolordu Komutan Vekilliği görevinde bulundu. 4 Mayıs 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilerek, Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne atandı. 15 Haziran 1921 tarihinde ise kendisine Kolordu Komutanı yetkisi verildi. 12 Haziran 1922'de Menzil Müfettişliği'nin lağvı üzerine, Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildi. 27 Kasım 1922'de ise Milli Savunma Bakanlığı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü oldu. 26 Eylül 1923'de İkinci Tümen Komutanı ve aynı zamanda 2 Ağustos 1924 tarihinden itibaren, Bitlis Vali Vekili olarak görev yaptı.

20 Eylül 1925 tarihinde ise, asaleten Bitlis Valiliği'ne tayin olundu. 16 Ekim 1925 tarihinde, askerî hizmetten mezun sayılarak, mülkî hizmetlerde istihdam edilmesi onaylandı.⁶ 27 Mart 1926'da İzmir Valisi oldu. Bu görevde bulunduğu sırada, mülkî hizmeti tercih etti. 1928 yılında askerlikten emekliye ayrıldı.

KAZIM PAŞA'NIN YÖNETİMİNDE İZMİR (1926-1935)

Kazım Dirik'in İzmir Valiliği'ne Tayini ve Görevleri

İzmir ili, Kazım Paşa'nın idarecilik yönünü gösterdiği, eserleri ve hizmetleriyle adını ölümsüzleştirdiği bir şehir olmuştur. Millî Mücadele sırasında yakılmış, yıkılmış köy ve kentlerin yeniden imar edilmesi; bir an önce alt yapı hizmetlerine kavuşması için durmadan dinlenmeden çalıştı ve başarılı oldu.

Kazım Dirik Paşa, İhsan Paşa'nın İstanbul mebusluğuna tayini üzerine 16 Mart 1926 tarihinde 6/276 sayılı kararname ile İzmir'e Vali olarak atanmış ve 27 Mart 1926 günü Karadeniz Vapuru ile İzmir'e gelerek görevine başlamıştır⁷. Kendisini karşılamaya gelenlerin arasında eski Vali İhsan Paşa'nın yanı sıra Belediye Başkanı Aziz Bey, Vali Yardımcısı Halit Bey, Hukuk İşleri Müdürü Emin Ali Bey, Polis Müdürü Azmi Bey ile diğer askerî, mülkî ve Cumhuriyet Halk Partisi

5 Genelkurmay Başkanlığı, 1989, 128-129; İsmail Gün - Mahmut Ankara, **Kazım Dirik-Asker-İdareci-Halk Eğitimsi**, İzmir, 1971, s. 3-34; Dirik, O, **a.g.e.**, s. 18-27.

6 **İçişleri Bakanlığı Personel Dairesi Arşivi**, Sicil No:1643.

7 **İçişleri Bakanlığı Merkez Arşivi Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643, Belge No:32'den alınmıştır.

erkanı bulunuyordu⁸ Makamına oturduğu gün kazalara, nahiyelere ve bütün dairelere çıkarttığı tebligat şöyledir⁹:

“ İzmir, 27 Mart 1926

Bugün geldim, vazifeye başladım. Halkın refah ve emniyetini, irfanını sıhhatini ve memleketin imarını ve her yönüyle gelişmesini sağlamaya çalışan mukaddes cumhuriyetin temelleri hepimiz için ana hareket noktasıdır. Müşterek gayretin bütün eserlerini toplamak ve memleketin bütün ruhlarından cereyan geçirerek vilayetimizde adeta feyizli bir müsabaka açmak hepimiz için görevdir. Şimdiden bu amaçlar etrafında arkadaşlarımızın gayretlerinden ve yeni bir ruh ile çalışacağından eminim.

Vali Tuğgeneral Kazım”

Kazım Dirik, İzmir’de ilk ziyaretini; yanına şehrin Milli Eğitim Müdürü Naili Bey ve Sağlık Müdürü Lütfi (Kırdar) Bey’le birlikte 4 Nisan 1926 günü Karşıyaka’daki kız okulu ile okulun yanındaki öksüz yurdu ve erkek lisesine yapmışlardır. Erkek lisesinde yaptığı konuşmada, “İstikbal siz, siz de istikbalsiniz” diyerek gençleri eğitime teşvik etmeyi görev bilmiştir¹⁰. Bu ziyaretler bütün görev süresi boyunca devam etmiş ve gerek merkezde, gerekse kırsal kesimde yapılacak çok sayıda okul binasının habercisi olmuştur. Kazım Paşa’nın, bu okulların açılmasındaki en büyük rolü, köylümüzü ikna kabiliyeti ve onların katkılarını temin etme başarısıdır. Bu çabalar, onun köylümüze karşı duyduğu içten sevgiden kaynaklanmıştır. Nitekim bu ziyaretlerinden bir buçuk ay sonra yapılan ilk tedrisat toplantısı sonucunda derhal üç ilkokul yapılmasına karar verilmiştir. O yıl içinde tamamlanması planlanan okulların yerleri de belirlenerek yapım aşamasına getirilmiştir¹¹.

Kazım Dirik’in görev süresinin ilk günlerinde gerçekleştirdiği diğer bir girişim ise, Kozağacı’ndaki çalışmalarıdır. Daha çok yabancıların ve az da olsa Türklerin ziyaret ettiği Kozağacı’nın gelişmesini engelleyen en önemli meselesi yolunun olmamasıdır. Kozağacı’na gitmek isteyenler ya yarım saat yürümek ya da hayvan sırtında gitmek zorunda idi. Kozağacı yolu için alt yapı çalışmaları başlatılmıştı. Ayrıca, güzergahtaki iki köprünün, en kısa zamanda tamamlanma-

8 **Anadolu**, 28 Mart 1926.

9 Milli Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Envanterinde ENV-303-40 numarada kayıtlıdır.

10 **Anadolu**, 5 Nisan 1926.

11 **Anadolu**, 24 Mayıs 1926.

sı için girişimlerde bulunulmuştur¹² Bu icraatı da Kazım Paşa'nın sayısız nafia hizmetlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. 1926 yılının Eylül ayı sonunda İzmir-Parsa (Bağyurdu) arasında 50 km'lik yolun taş kırma işlemleri devam ettirilmiştir. Az para ayrıldığı halde, köylüler ve memurların şevk ve gayretleri sayesinde Manisa yolunda düşünülen daha hızlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Kilizman Meydanından Sığacık limanına kadar 50 km'lik yolda 5 grup halinde çalışmalar sürdürülmüş ve her tarafa taş nakliyatı yapılmıştır. Çeşme yolunda iki silindir çalışmaya başlatılmış ve yol bitme aşamasına getirilmiştir. Ayrıca, İzmir-Karaburun yolu da otomobillerin gidebilmesine uygun hale getirilmiştir¹³.

Vali Kazım Dirik'in birkaç ay da İzmir'deki icraatları gerçek bir devlet adamı olduğunu İzmir'in yerel gazetelerinden Anadolu Gazetesi yazmaktadır. İzmir şehrinde valinin yaptırdığı bazı işleri de gazetede şöyle bahsedilmektedir: “.. *yolların tamir ve inşasına başlanılması, elektrikli tramvay ve telefon işlerinin olumlu olarak sonuçlandırılması ile kazalarda inşaat işlerinin ilerletilmesi ve bazılarının sonuçlandırılması vs. gibi.*”¹⁴

İşini çok seven Vali Kazım Dirik'in idareciliğinin belli başlı prensipleri şunlardır: ¹⁵

1- Zaman kaydı düşünmeden çalışmak, 2- Maddi imkan beklemeden işe girişmek, 3- Israrla takip, 4- Çalışmaları kontrol etmek, 5- Koordineli çalışmak, 6- İş savsaklayanları ne olursa olsun hoş görmemek, 7- Türk devrimine ve ilkelerine kesin inanç, 8- Bütün yapılanları halka mal etmek, halkın her çalışmaya bizzat katılmasını sağlamak, halk için halk arasında bulunmak.

İzmir Valiliği sırasında Kazım Dirik, Türkiye Cumhuriyeti'nin o yıllarda en şöhretli üç idarecisinden biri idi. Üçünün de idaredeki tutumları birini diğerinden ayrımlı çizgileri olduğundan her üçüne de idareden birer örnek tatbikatçı (okula, sisteme sahip) denilebilir. Bu üç kişi Birinci Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve İzmir Valisi Kazım Dirik idi¹⁶.

12 **Anadolu**, 24 Mayıs 1926.

13 **Anadolu**, 1 Ekim 1926.

14 **Anadolu**, 25 Mayıs, 1Ekim 1926.

15 İsmail Gün - Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, 1971, s. 42.

16 Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, **Meşhur Valiler**, Ankara, 1969, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayını, s. 543-545.

Kazım Dirik, İzmir'e vali olarak gittiğinde kendisi için tahsis edilmiş İzmir vali konağında ikamet etmiştir¹⁷.

Ormancılık ve Hayvancılık Faaliyetleri

Ağaç dikme Faaliyetleri ve Fidanlıklar

Kazım Dirik, İzmir'deki valilik görevi süresince "*Ağaç Koruma Cemiyeti*"nin fahri başkanlığını üstlenmiş ve kuruluşa büyük destek vermiştir. Kazım Paşa'nın desteğiyle, İzmir Vilayeti sınırları içerisinde yarım milyon fidan dikilmiştir. 50 kilometrelik yol şebekesine de 8.000 fidan dikilip bu fidanlar Yaz mevsimi boyunca sulanmıştır¹⁸.

Hayvancılık ve Hayvan Neslinin İslahı İle İlgili Faaliyetler

Gerek İzmir Valiliği, gerekse Trakya Umumi Müfettişliği görevleri sırasında Kazım Paşa'nın hayvan neslinin ıslahı konusunda özel gayretleri oldu. Özellikle damızlık aygır ve boğaların yetiştirilmesi bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanında kümes hayvanları, arıcılık, ipek böcekçiliği ve kozacılık konularında da önemli çalışmalar yapılmış ve kurslar düzenlenmiştir.

Türkiye'de at yarışları ve bahislerin oynandığı ilk şehir İzmir'dir. 1885 yılında İzmir'e yerleşmiş olan İngiliz Mr. Patterson, arkadaşları ile birlikte İzmir Yarış Kulübü'nü (Smyrna Races Club) kurdu. Bu kulüp ilk kez İzmir'de at yarışları düzenlemeye başlamıştır. İzmir Şirinyer Hipodromu Vali Kazım Paşa'nın döneminde inşa edildi. 1926 yılında, yarışlar Kızılçullu koşu alanına kaydırıldı. Böylece, bugünkü Şirinyer Hipodromu'nun ilk şekli ortaya çıkmış oldu¹⁹.

1930 yılında koşu sahası daha da genişletilmiştir. Ayrıca, koşu sahasını ahırlara bağlayan yol da ıslah edilerek, 1930 yılının Kasım ayında gerçekleşen yarışlara kadar tesisin daha uygun koşullara kavuşması sağlanmışsa da, yaşanan seylap (sel) felaketi sonucunda yeni yapılan 2 bin metrelik pist kısmen tahrip olmuş ve 1930 yılı sonbahar koşularında kullanılamamıştır²⁰.

17 Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, 1998, Yapı Kredi Yayınları, s. 47-48.

18 **Anadolu**, 1 Mart 1932.

19 Mehmed Aldan, **Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolu'nda Yöneticiler**, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s. 322.

20 **Anadolu**, 18 Temmuz 1930; 21 Kasım 1930.

Ancak, felaketin getirdiği tüm elverişsiz koşullara rağmen, Başvekil İsmet Paşa başkanlığında bir “*Yarış ve İslah İlmi Encümeninin*” kurulduğu ve koşu sahasının cins ıslah tecrübeleri için de kullanılmakta olduğu da bildirilmektedir²¹.

İzmir’de, 1930 yılının sonlarında yaşanan seylap felaketinin yaraları sarılırken, koşu sahasında meydana gelen hasarın onarılması da ihmal edilmemiştir. Tesis, 13 Kasım 1930’dan başlayarak, 4 hafta süren Sonbahar koşularına yetiştirilmiştir. Bu koşular, o güne kadar gerçekleştirilenlerin en güzeli ve en hazırlıklısı olmuştur. ²² Saha mükemmel surette ıslah edilmiş, istimlak edilen bağlar içinde açılan 3 bin metrelik yeni pist ilk olarak bu koşu devresinde devreye alınmıştır. Ayrıca, tesis dahilinde mükemmel bir büfe açılmıştır.

Vali Kazım Dirik, at yarışlarına meraklı olduğundan her yarışta hipodroma gelir, halkın tezahüratı ve İzmir marşıyla karşılanırdı. Hatta, Vali Paşa at yarışı jürisi olarak da görev yaptığı belirtilmektedir²³.

İzmir’in koşu atlarının 1930’lu yılların başında, Ankara’daki koşu atlarından çok daha iyi olduğu düşünülmekteydi. Bu atlar, yarışabildikleri dönemde müsabakalarını yapmakta, daha sonra devletin ve vilayetlerin aygır depolarına damızlık ayrılmaktaydı. Ancak, İzmir’in aygır deposunda her yıl 200 yavru ancak, üretilebildiğinden bu miktar az görülmüştür. Bu sebeple, aygır sayısının arttırılabilmesi için bütçedeki payı da ayrılmıştır²⁴.

1930 yılının Sonbahar koşularının başlaması nedeniyle Vali Kazım Dirik gazetecilere verdiği beyanattan ise; aygır deposunda 5 adet cins at bulunduğunu ve bunların yılda 200’ün üstünde tay verdiğini belirtmektedir. Ayrıca, 1932 yılında halis İngiliz kanlı üç at daha getirilerek vilayet mıntıkasında üretilen yeni tayların adedini 300’e çıkartılmıştır²⁵.

Gerek yarış ve ıslah encümeni, gerekse amatörlerin gayretleri yanı sıra bütçeden ayrılan paylarla ortaya konulmaya çalışılan eser, o tarihlerde Kazım Paşa’yı tatmin etmekten uzaktır. Yapılanları, sadece bir “*kıvıldaama hareketi*” olarak mütalaa etmektedir. Ancak, Cumhuriyetin kudretine duyduğu sarsılmaz güven, O’na Türk aygırlarının kısa zamanda Avrupa’daki kuvvetli neslin seviyesine yükseleceklerini düşündürmektedir.

21 **Anadolu**, 21 Kasım 1930.

22 **Yeni Asır**, 12 Kasım 1931; **Hizmet**, 12 Kasım 1931; **Anadolu**, 12 Kasım 1931.

23 **Anadolu**, 5 Temmuz 1931.

24 **Anadolu**, 5 Temmuz 1931.

25 **Hizmet**, 12 Kasım 1931; **Yeni Asır**, 12 Kasım 1931.

İzmir’de ihracatımızda önemli bir yer tutan arı ve kümes hayvanlarının ıslahı ve bunların halk arasında yayılmasını temin için Vali Kazım Paşa’nın teşvik ve yardımlarıyla ve O’nun başkanlığında teşekkül eden “*Arı ve Kümes Hayvanları Cemiyeti*” faaliyetleri içinde, vilayet dahilinde amatörler tarafından tesis edilen birçok yeni kümese iyi cins damızlık horoz ve piliç dağıtılmıştır.

Bayındırlık Faaliyetleri ve Köy Hizmetleri

Kurtuluş Savaşı sonunda İzmir köylerinin durumu perişandı. Ekonomik düzen bozuk, sosyal bünye haraptı. Yol, su, elektrik yoktu. Kazım Dirik, problemi olan köylere bizzat gitti. Ayrıca yanına Kaymakam, Bayındırlık, Sağlık ve Milli Eğitim ile ilgili görevlileri de alıyordu. Bitirilmesi gereken işler için görev bölümü yapan Kazım Dirik, işin bitim tarihini de not defterine yazardı. Verilen sürenin sonunda iş tamamlanırdı. Vali mutlaka emrinin yerine getirilip getirilmediğini tanıdığı süre sonunda gidip yerinde incelerdi²⁶. Hatta, Hilal-i Ahmer (Kızılay) gibi yardım kurumları heyetleri ile birlikte bizzat halkın yardımına koşardı²⁷.

Bununla birlikte köylünün en fazla şikayetçi olduğu konu ellerinde nakit paranın olmaması, örgütlenememiş olmaları ve pazarlama sorununun bir türlü aşılabilmesiydi. Bu sorunlar köylünün ezilmesine, kimi kesimlerin ise fırsattan yararlanmalarına yol açıyordu. Özellikle şehirlerde han sahibi olanlar adına ‘*ihtikar*’ (*vurgunculuk*) dedikleri uygulama ile köylüyü borçlandırıyorlar ve hatta kimi zaman mahsulün çok büyük bir bölümüne haksız bir şekilde el koyabiliyorlardı. Kazım Paşa bu sorunlar ile ilgilendi. Onun yoğun gayretleri sonucu “*Sebze ve Meyve Satış Kooperatifi*” kurduruldu. Onun bu hizmeti sayesinde köylü faizsiz kredi kullandı ve yüksek komisyonlar ödemek zorunda kalmadı. Ayrıca, pazarlama sorununun Kooperatif sayesinde aşılması ile birlikte her türlü mahsul artık gerçek değeri üzerinden satılıyordu²⁸.

Kazım Dirik, 1926 yılında ilan edilen Köy Kanunu’nu ilk benimseyenlerden ve uygulamaya geçirenlerden idi. Köylerin okul binaları, asayişi, yolları, sağlık ve temizliği, hayvan ıslahı, zirai ve iktisadi kalkınması, panayır pazarları, zayıf köy

26 Serap Tabak, “Kazım Dirik’in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)”, **Tarih Yazıları**, Yay. Haz. Akif Erdoğan, 2006, s. 498.

27 **Ahenk**, 29 Şubat 1929; **Anadolu**, 27 Şubat 1929; **Hizmet**, 12 Mayıs 1929.

28 Aydoğdu Sait, “İzmir Sebze ve Meyve Kooperatifi”, **Karınca Kooperatif Postası**, S 7, 1934, s. 6; **Anadolu**, 13 Ekim 1929; 15 Ekim 1929.

çocuklarının kampları, tavuk ve arıları, hatta zararlı “pıtrak” denilen otların ayıklanması gibi akla gelmeyen en basit işler ile dahi uğraşmaktan geri durmuyordu. Nitekim, Kazım Dirik’e üzümcülük ile tütüncülüğün gelişmesi ve bilimsel bir surette üretimi için gösterdiği gayretlerden dolayı Ticaret Bakanlığı tarafından kendisine verilen 27. 7. 1926 tarihli bir takdirname İçişleri Bakanlığı aracılığı ile iletilmiş idi²⁹.

Kazım Dirik’in, 9 Mayıs 1935 tarihinde, C. H. P. Kurultayı’nın Genel Kongresi sebebiyle İzmir’in Adagüme Köyüne, büst, spor alanı ve gençlik kurumlarının açılma şenlikleri sırasında yaptığı ve onun “*Köy Davası*”na yaklaşımını çok güzel açıklayan konuşması da şöyledir:³⁰

“Bu devlet işini görmek için en büyük hızı sizden alır. Bu devletin temeli siz köylüleriniz. O; sizin varlıklı omuzlarınız ve gönülleriniz üzerinde kurulmuş ve yükselmiştir.

Bunun için Türk köylüsünün diri vücudu çok sevilir. Türk köylüsünün kuvvetli varlığına inanırım. Çocuklarımız: nedir bunlar? Bu kıvrıla kıvrıla dağlara tırmanan yollar nedir? Bu kırmızı çatılar altında bol havası, parlak güneşi, temizliği ile köylüye gülen, ışık saçan, onu sevindiren okullar nedir? Bu karşınızda gördüğümüz çelik yapılu köy gençleri? Bunlar hep, Atatürk’ün yerine getirilmiş öz dilekleridir. Okullar kurulacak, karanlıkları aydınlatacak, çocuklarımız iyi yetişecek, ekonomik ve sosyal işler hazırlanacak, yurda esenlik getirilecek, bu sağlam gençler çoğalacak, yurt şenlenecek, her şey artacak, sizi baştan başa varlıklı kılacak. İşte arkadaşlar bu yapılanlar hep sizin içindir.”

Devamlı köyleri dolaşması, köylülerle iç içe bulunması, onlarla aynı sofrayı paylaşması Kazım Dirik’in köylülere verdiği önemi göstermektedir. Kazım Dirik’in köylü ile paylaştığı her yemekte köye özgü ayran içmesi ona “*Ayrıncı Paşa*” lakabının takılmasına sebep olmuştur. Ayrıncı Paşa, köy sorunlarıyla sadece kendisi ilgilenmekle yetinmemiş, gittiği her yerde köylüyü yardımlaşmaya davet etmişti. Kazım Dirik, gezilerinde verdiği demeçlerde “*Köylü, imece yönünü güvenle onaylamıştır. Vakti boş olanlar, ötekilerin yardımına koşacaklardır. İmeceyi köylerde kuracağız, başka yolu yoktur. Maliyet değerini artırmak için de bu lazımdır. Köylümüz çok çalışkandır. Başarı mutlaktır*”³¹ demektedir.

29 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643, Belge No: 4 ; *MSB, DMA*, Belge No: 752.

30 **9 Mayıs 1935 General Kazım Dirik’in Konuşmaları**, İzmir Vilayeti Köy Bürosu, Yayım: 17, İzmir, 1935, s. 11; **Yeni Asır**, 8 Mayıs 1935.

31 **Yeni Asır**, 31 Mayıs 1935.

Kazım Dirik, köylüye yardım etmekten çok hoşlanırdı. Bunu bilen köylüler Vali gelir gelmez hemen etrafında toplanarak dertlerini anlatırlardı. O da bu durumdan büyük zevk duyardı. Şu veya bu suretle halkı memnun ettiği zaman çehresinde büyük bir haz belirirdi. Bu nedenle vilayetin bütün köy halkı, valiye gönülden bağlı idi³².

Zaten, Kazım Dirik, çalışmalarının hiçbirinde kanun gücüne de başvurmazdı. Sert davrandığı pek az görülürdü. Fakat iş bitip, birlikte ayranlar içilirken; her iki taraf da baba – evlat sevgisiyle birbirlerine bağlı kalırlardı. Kazım Dirik ve halk, yapılan işleri birbirlerine olan inanç ve sevgiyle başarmışlardı³³.

Örnek Köy Projesi

Şehircilik Faaliyetleri

Kazım Dirik köye ve köylüye vermiş olduğu önemin dışında Valiliği döneminde, güzel ve düzenli bir İzmir için çaba içerisinde oldu. O, İzmir’i Ege’nin incisi yapacak kişiydi. Valisi bulunduğu yıllarda İzmir’i tam anlamıyla örnek bir şehir haline getirdi.

Çalışma prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olan Kazım Dirik, İzmir’i hayatın her alanında kalkındırabilmek için yoğun çaba sarf eder, durup dinlenmeksizin çalışırdı. Bitirilmesini istediği işlerin yakın takipçisi olup çalışmaları yerinde görebilmek için sürekli denetlemeye çıkardı. Bergama, Foça, Urla, Çeşme, Seferihisar ve Ödemiş (yol, su ve elektrik) denetlemeleri bunun yerel basına da yansıyan örnekleridir. İzmir’e hizmet getirebilme mücadelesi içerisinde olan vali, kimi zaman da günü birlik Ankara ziyaretlerine gider ve İzmir’i ilgilendiren konuları burada bizzat takip edip, dönüşü ile birlikte dinlenmeksizin teftişlerde bulunurdu.³⁴

Orhan Dirik, babası Kazım Dirik’in denetleme sırasında işini yapmayan bir makiniste karşı olan tavrını şöyle anlatmaktadır: “*Beni beraberinde götürdüğü bir teftiş gezisinde babamın çok fazla sinirlendiğine şahit oldum. Yol kenarına çektiği silindirin gölgesinde uyuyan makinisti görünce adeta kendini kaybetti, öfkeden adamı fena halde azarladı. Babamı hiç bu kadar sinirli görmemişim. Çok da haklı-*

32 Reşit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, 1946, Yeniyo! Matbaası, s. 94.

33 İsmail Gün - Mahmut Ankara, **a.g.e.**, s. 47.

34 **Ahenk**, 16 Nisan 1929, 29 Mayıs 1929, 6 Haziran 1929, 29 Haziran 1929; **Anadolu**, 31 Mayıs 1929, **Hizmet**, 6 Şubat 1929, 1 Mayıs 1929, 6 Mayıs 1929, 9 Mayıs 1929, 16 Mayıs 1929.

dı. Sınırlı imkanlarla sürdürmeye çaba gösterdiği yol inşaatları için koca vilayette topu topu iki silindir bulunuyordu çünkü. Yaklaşık dokuz yıl sonra Salihli, Marmara Gölü toprak barajı inşaatına taşeron sıfatıyla devam ederken, Torbalı Mehmet adıyla tanınan ve herkesin çekindiği, korkunç suratlı baş makinist bir gün yanıma gelerek kendini tanıttığında, ben neredeyse şoka uğrayacaktım. “Siz beni tanımadınız, ben babanızın iş saati esnasında uykuda yakaladığı silindir operatörüyüm. O hadisede babanız tamamen haklıydı” dediğinde ise ferahlayacaktım”³⁵

a. Şaşal Suyu:

Şaşal ve Yamanlar Suyu'nun İzmir'e getirilmesi de Kazım Paşa'nın (Dirik) bu ilk döneminin projeleri arasında yer almaktadır.

İzmir için su meselesi önemli bir konu olup, özellikle de Şaşal Suyu'na şehir de büyük bir talep vardır. Cumaovası yakınlarındaki Develi Köyü kaynaklarından çıkan su damacanelerle şehre getirilip satılmakta idi. Önceden çok kötü bir durumda olan Şaşal Memba Suyu, Vali Kazım Dirik'in İzmir'de vazifeye başlamasından kısa bir süre sonra meydana çıkarılmıştır. 1926 yılında, Sıhhiye Müdürü Lütfü Bey ve Hıfzıssıhha Müdürü Memduh Beylerle Şaşal Suyu'nu ziyaret eden Kazım Paşa, su kaynağında incelemede bulunarak, suyun tahlillerini yaptırmıştır. Suyun kimyasal özelliklerinin uygun oluşunu öğrenen Kazım Paşa, suyun şehre getirilmesi için gayret edeceğini açıklamıştır.³⁶

Mehmet Özgirgin, Şaşal Suyunun bulunması hakkında şu bilgileri vermektedir :

“1926 yılında şehrin içilecek suyu hakkında kalabalık ve selahiyetli doktorlar heyeti, vilayet idare heyeti salonunda düşünürken bir gün Doktor Memduh, Abdi Muhtar, Abidin Ege, Jandarma Teğmeni Cemil ile Şaşal Köyü'nün yakınına gidildi. Bir harap ve kurak havuzun içinde bir şey ararken ismi Süleyman Dayı olan ihtiyar bir Yörük bize yaklaştı, ne aradığımızı sordu; anlattık, sopası ile Beykalesi'ni göstererek :

Orada bizim bir suyumuz vardır. Ona “Şaşkal” derler. Oraya gidiniz, dedi ve şaşkalın efsanesini anlattı.

Biz yaya olarak o yolu tuttuk. Memduh Say bastonu ile yerlerin rutubetini ve çimenlerin parçalarını yoklaya yoklaya birkaç yerde künk ve kiremit parçalarına

35 Dirik, O, **a.g.e.**, s. 73.

36 **Anadolu**, 3 Haziran 1926.

rastladı. Ve nihayet yürüğün tabiri ile Beykalesi'nin böğrüne geldik. Suyun kayağı yaban dikenlerle o kadar sarılı idi ki, bir köylüden balta ve orak alarak Abidin Ege ve arkadaşlar arasını şöyle kabaca tımar ettiler. Değirmen çevirecek kadar bol suyu görünce pek sevindik. Bir hafta geçmeden İzmir Belediye Reisi sayın arkadaşım Aziz Akyürek (şimdi Erzurum mebusu) oraya beton dan bir maslak ve demir kapı yaptırdı. Suyun kapalı olarak alınması için 30 milimetrelilik bir demir boru taktırıldı. Bir iki yıl böyle devam etti. Ondan sonra yukarıda söylediğim gibi umumi meclis ve köylünün himmeti el ele verdi. İhtiyar Yörük dayıya hayat kaydı şartıyla ayda on lira aylık bağlandı”³⁷

Şaşal Suyu'nun İzmir halkının kullanımına sunulmasında Vali Kazım Paşa'nın gayretleri büyük olmuştur. Kazım Paşa'nın Şaşal Suyu'na göstermiş olduğu ilgiyi bir gazeteci şöyle anlatmaktadır. “Şaşal Suyu'nu tetkik etmekle meşgulüz. Otomobille giderken uğramadığımız köy, bucak kalmadı. Her şeye herkese, güler yüzle bakıyor, en hurda işlerle bilhassa köylülerin bütün meseleleriyle alakadar oluyordu. Şaşalın tâli ve iplik gibi akan membarında idi. Suyun hassasına dair bir çok köylü hikayelerini bıkmadan dinledi. Lejandımı defterine kaydettirdi. Kendisini tarlada uzanıp giden yeşil bir hat gösterdim. Aylardan Haziran'dı zannediyorum. Her taraf sararmış ve kupkuru iken bulunduğumuz tali menbaya düğümlenen bu yeşil hattın bize asıl menbaı gösterdiğini söyledim. Bir saat kadar beraberce otlar ve çalılar arasında yürüdük. Nihayet Şaşalın menbaını bulduk. Kayalar arasında mebzul ve berrak bir su akıyordu. Sonra köpükler yaparak kayboluyor, bir kısmı ise tarlalar arasından sızarak bu yeşil hattı çiziyordu.

Böyle bir kör ve salim bir menbaın bulunması generali bir çocuk gibi sevindir mişti. Bu sevinç cidden görülmeye layıktı. Bu tarihten sonra ay geçirmedi ki Şaşal beraberce gitmeyelim. Şaşal onun için bir ideal halinde idi. Bu memlekette iyi su içirmek yegane düşüncesi idi...”³⁸

Vali Kazım Paşa tarafından, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Toprak ve Su Laboratuvarı Şefi Kimyager Kerim Bey'e Şaşal Suyu tahlil ettirilmiş, elde edilen netice bir yazı ile Başbakan İsmet İnönü'ye bildirilmiştir. Sıcaklığı 22 santigrat derece, asit oranı 7.5 olan ve 24 saatte 750.000 litre su alabilen kaynaklar hakkın-

37 Mehmet Özgirgin, “G. Dirik Şaşal Tarihçesini Yapıyor”, **Anadolu**, 15 Mart 1940; Mehmet Karayaman, **İzmir'de Sağlık**, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, TC. Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005, s. 210-212.

38 **Yeni Asır**, 18 Ağustos 1941.

da raporda şu ifadeler yer almaktadır; “İzmir şehrinde 33 kilometre mesafede bulunan mezkur mahalle geniş ovadaki bağlar arasından geçerek gittik. Su volkanik tüf ve kayalardan mürekkep bir dağın eteklerinden fışkırmaktadır. Su fenni bir şekilde tutulmuş ve betondan inşa edilmiş, üstü güzel kapalı bir depoya toplanmıştır. Kilit altında bulundurulmuş demir kapı ile deponun içini her zaman kontrol etmek mümkün olduğu gibi dışarıdan idare edilen bir boşaltma tertibatı sayesinde de istendiği zaman su tahliye edilebilir. Muhtelif setlere taksim edilmiş olan mahalde su, depodan iki kola ayrılarak bir kolu mermer bir kaideye oturtulmuş aslan ağzına, ikincisi beş musluklu çeşmeye isal olunmakta, şehre getirilen su buradan alınmaktadır.”³⁹

İstanbul’dan damacanelerle su getirilip satılan İzmir’de, Şaşal Suyu’nun şehre getirilmesi için gerekli tesisatı yapmak ve suyun şehirde satışını gerçekleştirmek için Muhasebe-i Hususiyeye otuz senelik bir imtiyaz verilmiştir⁴⁰. Fenni tesisat yapmak ve suyu kontrol altında satmak için Muhasebe-i Hususiyeye ile membanın bulunmuş köy ihtiyar heyeti arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Şaşal Suyu membaı otuz sene müddetle İdare-yi Hususiyeye tarafından işletilecekti. Hususi İdare fenni tesisat yaptıracak ve bunun masrafını gelirlerden karşılanacaktı. Elde edilecek kazanç muhasebeyi Hususiyeye ve köy ihtiyar heyeti arasına taksim edilecekti⁴¹.

Suyun şehre demir borularla getirilmesine karşı çıkan görüşler de belirtilmiştir. İzmir Postası’nda yayınlanan bir makalede; “Bu kıymetli suyu demir boruların anormal temasları ile hırpalamak ve incitmek ve sonra bir şehir çeşmesinin fonttan veya pirinçten yapılmış küflü ağzına bırakıp oradan a dar bir yalağın çamurlu deliliğine gömmek istemeyiz”⁴² denilmekte ve Vali Paşa’nın burayı bir mesire yeri haline getirmesinin daha yararlı olacağı belirtilmekteydi.

1932 yılında Şaşal Suyu’nun, Cumaovası içindeki hükümet binası karşısında betondan yapılacak bir su haznesine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Belediyenin Şaşal Suyu’nun şehirdeki satışını denetlemesi ve damacanelerin Belediye tarafından mühürlenmesi kararlaştırılmıştır. Suyun izale edilmesi için bütçelerinden para veren köylülerin, Şaşal Suyu doldurulduğu zaman alıcı ve toptan

39 B. C. A., 30. 10 / 176. 213. 7.

40 Yeni Asır, 4 Şubat 1934.

41 Anadolu, 13 Kanun-u evvel 1933.

42 İzmir Postası, 7 Kanun-u evvel 1934.

satıcılardan küçük bir ücret alması planlanmıştır. Günde 750.000 litre su veren kaynakların dağıtımı için ihale açılmıştır⁴³.

Şaşal Suyu, Vali Kazım Bey'in teşebbüsleri ile kurulan ve amacı memurların ev sahibi olmasını sağlamak olan "Memurlar Kooperatifi" tarafından, 1932 yılından itibaren damacanelarla şehre satılmaya başlamıştır. Halkın suyu tercih etmesini sağlamak için Doktor Bakteriyolog Memduh Bey ile Selahattin Fuat Bey tarafından yapılan bakteriyolojik tahliller gazetelerde yayınlanmıştır. Bu ilanlarda "Mikyası ma derecesinin üç olmasına, hidrojen iyon kontrasyonuna ve ترکیbine litin emlahasını havi bulunmasına nazaran, hazım cihazları ve böbrekler üzerine müessir emsaline faik bir su olduğu"⁴⁴ bildirilmektedir.

1934 yılında Anadolu Gazetesi'nde yer alan "İzmir Vilayetini Hep Birlikte Tanıyalım" başlıklı inceleme yazısında Şaşal Suyu hakkında şu bilgiler verilmektedir ; "Şaşal membainın civarı dünyanın en latif manzarasını nefsinde toplamıştır. Yakında tabiat vergisi, insan zekası ve enerjisi ile birleşerek, bedii zevki tatmin edecek kür evleri yaptırılmak tasavvuru hayli ilerlemiştir. Ana tertibat alınmıştır. Fenni şartları cami koptaj yaptırılmış, dağ yamaçlarından akan su hariçle irtibat ettirilmeden bu beton su deposunda toplanmaktadır. Buradan süzgeçli demir borular içinden geçerek tevzi musluklarına gitmektedir. Solda bir platform üzerinde tabii cesame-tinde ve renkte bir aslanın ağzından şarıl şarıl dünyanın en güzel suyu billur gibi akmaktadır. Buradan fiçilarla su almak isteyenler İzmir Muhasebeyi Hususiyesinden alacakları makbuzlarla, istasyon memurunun nezareti altında, hiç el değmeden kauçuk borular vasıtasıyla fiçilerini dolduruyorlar. "⁴⁵

Bakteriyolog Doktor Memduh Bey ise "İzmir Şaşal Suyu" başlıklı makalesinde Şaşal isminin kaynağını şu şekle izah etmektedir ; "Güya bir efenin hemşiresinin karnı şişmiş, gayırmeşru bir hamilelikten şüphelenmiş ve namusunu temizlemek için kızı oraya, kır ortasına getirmiş, orada hemşiresini öldürerek namusunu kurtarmak istemiş. Kız bunun bir dert olduğundan bahsetmiş, dinlememiş. "Dur ölmeden bari bir su içeyim" demiş ve bu sudan içmiş ve birden bire karnının şişliği gitmiş, hastalıktan, kardeşinin elinde parıldayan ölümden kurtulduğunu hisseden kız sevinçle, tekrar yaşama kudretiyle – işte gör ve şaş da kal- diye bağırması, Şaşal ismi de buradan gelmiş."⁴⁶

43 Anadolu, 31 Mayıs 1932.

44 Halkın Sesi, 10 Ağustos 1932.

45 Anadolu, 5 Haziran 1934.

46 İzmir Postası, 7 Kanun-u evvel 1934.

1935 yılında gazetecilerle beraber Şaşal Suyu'na bir gezi düzenleyen Vali Kazım Paşa, radyoaktivitesi % 15 olan suyun yıkanmak suretiyle de insanlara faydası olacağını, 30-50 metre ebadında bir yüzme havuzu inşa ettireceğini, zeytinliklerin de ıslahı ile güzel bir bahçe yapılacağını ve burasının önemli bir dinlenme yeri haline getirileceğini belirtmiştir.⁴⁷

1935 yılında İzmir'e gelen Yüksek Ziraat Enstitüsü Zirai Kimya Profesörü Fonder Hayde ile Toprak Enstitüsü Şefi Dr. Kerim Ömer, Şaşal Suyu'nu ziyaret etmişlerdir. Vali Kazım Dirik'in de hazır bulunduğu gezi sırasında yapılan incelemeler sonunda Şaşal Suyu'nun radyoaktivitesinin %15 nispetinde, ısısının ise 20-21 derece olduğu görülmüştür. Profesör Fonder Hayde, "*Burada radyoyu teneffüs suretiyle bünyeye imtisas ettirmek için bir inhalator yapılması, kür evleri açılarak halkın hastalıklarının dünyada en şifalı olan radyo vasıtasıyla tedavi ettirilmesi, aynı yere ayrıca 100 kişinin yıkanmasına mahsus beton havuz yaptırılarak bu şifalı suda yüzme suretiyle sağlığa hizmet edilmesini.*"⁴⁸ tavsiye etmiştir. Alman Profesör Hayde ile Kerim Ömer Bey'in, Şaşal Suyu hakkında hazırladıkları rapor yayınlanmış, bu raporu Bakteriyolog Memduh Say, Doktor Hatipoğlu Esat ve Ürolog Reşit Beylerin hazırladığı raporlar izlenmiştir.

1938 yılında yapılan bir inceleme sonuna Şaşal Suyunun bulunduğu arazinin hazineye ait olduğu anlaşılmış, defterdarlığın teşebbüsü ile Şaşal Suyunun hazine namına tapuya kaydı yapılmıştır. Daha sonra Muhasebeyi Hususiye, 4-5.000 lira karşılığında Şaşal Suyunun tapusunu almaya çalışmış, ancak defterdarlık 30-40.000 lira istediğinden anlaşma sağlanamamıştır.⁴⁹

1945 yılında Şaşal Suyu'nun mühürlü damacaneler ve şişeler içinde şehre getirip satma hakkı, İzmir Çocuk Esirgeme Kurumuna devredilmiştir⁵⁰.

b. Yamanlar Suyu

Yüksek Mühendis Lütfü Akad, anılarında Yamanlar Suyu'nun Karşıyaka'ya nasıl getirildiğinden şöyle bahseder:

"Kazım Paşa'nın İzmir'de namını ebedileştiren en hayırlı işlerinden biri Karşıyaka'nın Yamanlar Suyu'dur. O zamanlar Halkapınar Şirketi'nin cephesinde

47 "Bizim Şaşal", **Yürgü**, 9 Nisan 1935.

48 **Ulusal Birlik**, 27 Mayıs 1835.

49 **Anadolu**, 10 Haziran 1938.

50 **Yeni Asır**, 12 Mayıs 1945.

çalışanlarla mücadelesinde benden de bir yardım istemiş ve böylece ilk adım atılmıştır. Halkapınar Şirketi'nin belediyeden istediği 225.000 lira, ayrıca sarf edilecek su miktarı için daimi bir para ve imtiyaz talebine karşı Yamanlar suyunun isalesi ve belediyeye maledilmesi için 175.000 liralık bir teklif yaptım. Bu vazife karşısında Yamanlar projesi müsabakaya konu ve yaptığım proje tatbik edildi.”⁵¹

Yamanlar Suyu'nun Karşıyaka'ya akıtılması 1929 yılı ortalarından 1934 yılı sonuna kadar devam eden çok uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. 1929 yılının Temmuz ayında Karşıyaka'yı besleyen su kuyusunun uzman olmayan kişilerce temizlenme teşebbüsünde kuyunun tahrip edilerek Karşıyaka'nın susuz bırakılması ile başlar.⁵² 19 Eylül akşamı, bazı milletvekilleri, Belediye reisi Fikri Bey ve diğer ilgili kişiler Vali Kazım Paşa başkanlığında toplanarak 30 bin nüfuslu Karşıyaka'nın bu mühim ihtiyacı hakkında tartışılar. Düşünülen çözüm suyun Halkapınar'dan getirilmesidir. Ancak, o gün için 250 bin liralık muazzam bir iş olarak görülen bu çözümün senelik geliri 60.000 lira olan Karşıyaka Belediyesi tarafından gerçekleştirilmesi olanaksız olduğundan, sorunun ancak ertesi yıl TBMM'den çıkacak olan belediye vergisi ve resimleri kanununa bir madde ilave edilerek halktan “*su vergisi*” namıyla bir vergi alınması ile aşılabileceği görüşü benimsenir⁵³. İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi Bey, İsmet İnönü'den Karşıyaka'nın su ihtiyacını temin eden Halkapınar su şirketi tarafından temin ettirileceği ve bunun için meclisten bir kanun çıkartılacağı sözünü alır. İsmet Paşa'nın bu sözü, su şirketinin hükümetle yaptığı mukaveledeki mukavele tarihinden 8 sene sonra Karşıyaka'da su isale edeceğine amir bir maddeye dayanmaktadır. Ancak, şirket 8 senelik sürenin çoktan geçtiğini ve bu maddenin hükümsüz kaldığını belirtir. Fırsattan da istifade ederek, Karşıyaka'ya su getirmek için ağır koşullar ileri sürer⁵⁴. Su şirketinin tutumu meseleyi uzun süre çözümsüz bırakır. Aradan bir yıla yakın bir süre geçtikten sonra İzmir Belediyesi, 1930 yılı Eylülünde, Karşıyaka'ya getirilecek su için 3 nokta dikkate alınarak bir proje yaptırmaya karar verdi. Öncelikle Yamanlar Dağı menbalarındaki suyun isalesi için tetkikat yapılacak ve bir proje tanzim olunacaktı. Kalitesi fevkalade mükemmel ve sıhhi olan bu suların Karşıyaka'ya nakli 150 bin liradan daha fazlaya mal olacaksa, İzmir'deki Vezir ve Osmanağa sularının nak-

51 **Yeni Asır**, 25 Ağustos 1941; Soyer, R. Ş., **a.g.e.**, s. 123.

52 **Anadolu**, 4 Temmuz 1929.

53 **Anadolu**, 20 Eylül 1929.

54 **Anadolu**, 12 Kasım 1929.

li için inceleme yapılacaktır⁵⁵. Proje bir Fransız grup tarafından gerçekleştirilip, Belediye'ye sunulur⁵⁶. Yamanlar suyu lehine gelişen bu proje Belediye Fen Heyeti Müdürü Necmettin Bey'in incelemeleriyle daha da netlik kazanır. Necmettin Bey, Ağustos ayı sonlarında sunduğu raporunda, Karşıyaka halkının menfaati gereği suyun Yamanlardan getirilmesinin şart olduğunu belirtir. Ancak, önceden Dahiliye Vekaleti Karşıyaka'ya Halkapınar suyunun getirilmesini istemekte idi. Bu konuda vekaletce vilayete bir emir dahi gönderildiğinden Ankara'nın ikna edilmesi gerekmektedir. Bu konuda İzmir'i ziyaret eden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ikna edilir. Aynı yılın, Eylül ayı ortalarında da Vilayet makamından Dahiliye Vekaletine, Yamanlar'dan Karşıyaka'ya isalesine karar verilen menba sularının projesi ile diğer evrak ve suyun derecesini gösteren raporlar gönderilir. Dahiliye Vekaleti'ne yazılan raporda, Karşıyaka'ya isalesi mümkün olan 3 sudan en müsaidi ve en mükemmel evsafa sahip olanının Yamanlar Suyu olduğu bildirilmiştir. Halkapınar Suyu'nun isalesi için su şirketi çok para istemektedir. Yamanlar Suyu İstanbul'un en kıymetli suları evsafındadır. Masraf olarak da Vezir, Osmanağa ve Yamanlar Suyu'ndan ucuza mal olacaktır⁵⁷.

Evrakın onay için Ankara'ya gönderilmesinden 10 gün sonra, Vali Kazım Paşa Karşıyaka'ya isale edilecek olan Yamanlar Suyu hakkında gazetecilere şu beyanatı verir:

“Karşıyaka Suyu'nun Yamanlar Dağı'ndan getirileceğine muhakkak nazarıyla bakılabilir. Belediyenin ve fen heyetinin hazırladığı projeler ve görüşler, mukayeseli hesap cetvelleri ve fenni raporlar vilayetten Dahiliye Vekaletine takdim edilmiştir. Daha sonra Alucra ve Sancaklı köyleri e birer dilekçe vererek Karşıyaka'ya kendi köylerindeki fazla suların borularla akıtılması hakkındaki muvaffakatlarını bildirmişlerdir. Köylüler yalnız yaz mevsiminde 2 ay kadar bahçelerine su verilmesini istemiş ve esasen köylünün gerek içme ve gerekse zaruri kullanma noktasından ihtiyacı olan suları Karşıyaka'nın bir mahallesiymiş gibi düşünülmüş ve hesaba katılmıştır.

Karşıyaka'nın 30 sene sonraki nüfus artışı da dikkate alınarak o mevcuda kafi menba suyu bulunduğu hesap edilmiş ve tahakkuk ettirilmiştir. Su menbaları Karşıyaka'nın Soğukkuyu mahallesine kadar 8 km. dir. Dahiliye Vekaletinden onay gelir gelmez suyun isalesi ihaleye çıkartılacaktır.”

55 **Anadolu**, 8 Eylül 1930.

56 **Yeni Asır**, 15 Nisan 1931.

57 **Yeni Asır**, 17 Eylül 1931.

Dahiliye Vekaleti, projeyi benimser ve suyun Yamanlar'dan teminine ilişkin teklifi kabul ederek onaylar. Bu kabule ilişkin yazı 15 Ekim 1931 tarihinde vilayete ulaşır⁵⁸. O sırada projenin hayata geçirilmesi için olan 170.000 lira da Belediye'nin kasasında hazır olup, vilayet makamı suyun 1932 yılı ortalarında Karşıyaka'ya geleceğini tahmin etmektedir⁵⁹. Ancak, Nafia Vekaletine gönderilecek olan kesin proje ve şartnamelerin hazırlıkları sürdürülürken, Şehir Meclisi'nin 16 Kasım 1931 günü saat 17:30'da başlayan toplantısında Karşıyaka Suyu'nun Halkapınar'dan getirilmesini isteyenlerle istemeyenler arasında münakaşa çıkar. Yamanlar Suyu'nun debisi hakkında verilen 2 ayrı rapordaki değerlerin birbirinden farklı oldukları gerekçesiyle, her ne kadar gayr-ı müsaid olan değer dahi ihtiyaca cevap vermekteyse de yeni bir inceleme yapılması karar altına alınır⁶⁰. Alınan bu karar doğrultusunda, 27 Kasım 1931 günü belediye başkanı Dr. Behçet Salih Bey, şehir meclisi azasından Eczacı Faik, Doktor Ali Agah Beylerle Halkapınar Su Şirketi ile Pontomuson Şirketi yetkilileri ve Nafia 2. Bölge mühendislerinden Kadri Beylerden oluşan bir heyet Yamanlar'a giderek isale edilecek suyun yeterli olup olamayacağı konusunda incelemelerde bulunmuşlardır. Heyetle gitmiş olan Behçet Salih Bey yapılan inceleme neticesinde daha önceki raporlarda Pontomuson Şirketi tarafından saniyede 28 litre, daha sonra Belediye heyetinin yaptığı incelemede 16 litre olarak görülen su miktarının bu kere 11 litre olarak tespit edildiğini, bunun da son inceleme yapılan dönemde suların çekilmiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Konuyu incelemek için gelen Hollandalı uzman ise otomobille çıkılmadığından Yamanlar'daki kaynaklara gidememiştir. Ancak, kendisine verilen bilgileri dinledikten sonra, Yamanlar Suyu'nun fevkalade yeterli ve iyi bir su olduğunu kabul etmiştir⁶¹. 1932 yılının Şubat ayında Belediye ve Vilayetçe Yamanlar Suyu projeleri için bir yarışma yapılması kararlaştırılır. Belediyeye teslim edilen 6 proje Eylül ayı başında incelemek üzere Nafia Vekaletine gönderilir⁶². 1932 yılının Aralık ayının sonlarında ise, yarışmayı kazanan Pontomuson şirketinin Yamanlar Suyu'na ait projeleri Sağlık Bakanlığı tarafından da onaylana-

58 **Anadolu**, 29 Eylül 1931, 16 Ekim 1931.

59 **Hizmet**, 18 Ekim 1931.

60 **Anadolu**, 18, 20 Kasım 1931; **Ahenk**, 18 Kasım 1931; **Yeni Asır**, 20 Kasım 1931.

61 **Anadolu**, 29 Kasım 1931, 1 Aralık 1931; **Yeni Asır**, 29 Kasım 1931; **Hizmet**, 29 Kasım 1931.

62 **Hizmet**, 4 Şubat 1932, 7 Eylül 1932; **Yeni Asır**, 6 Eylül 1932.

rak Belediye'ye tebliğ edilmiştir⁶³. Problemin çözüldüğü düşünülürken işe başlanması için 8 ay daha geçmesi gerekecektir. Yamanlar Suyu'nun Karşıyaka'ya ihalesi işini kazanan Feşizade Galip Bey ve proje müellifi Fransız Pontomuson şirketine ödenecek ihale bedeli olan 160.000 liralık tahsisat Belediye tarafından bankaya yatırılmış, ayrıca mukavele gereği firma tarafından belediyeden istenen taahhüt mektubu da verilmiştir. Ancak, müteahhit firma, Manisa'da çalışan ekiplerinin işleri bittikten sonra Yamanlar'a yönelmek istediğinden, zaman kazanmak amacıyla bu mektuptaki bazı cümlelere itiraz eder. Anlaşmazlık, 19 Ağustos 1932'de Vali Kazım Paşa'nın başkanlığındaki bir toplantıda çözülür. Şirket mühendisleri İzmir'e gelerek tesisata başlamak üzere tertibat alırlar ve Yamanlar suyunun Karşıyaka'ya getirilmesi için Karatepe Mevkiinde inşaata başlandı⁶⁴. 20 Ağustos 1933'te işe başlayan müteahhit, sözleşme şartlarına uygun olarak 1 yıl içinde işi tamamlamıştır. 27 Ağustos 1934 günü öğleden sonra saat 18'de yapılacak olan merasimi Başvekil İsmet Paşa'nın Gölcük'te istirahat etmelerinden dolayı gelememeleri nedeniyle ertelenmiştir. Yamanlar Suyu'nun evlere filen verilmesi, müteahhidin temizlemeden bıraktığı boruların temizleme ameliyesini onun nam ve hesabına yapan Belediye'nin işi bitirmesine kadar ertelenmiş ve branşmanı yapılan abonelere su verilmeye ancak 1935 yılı başında başlanmıştır⁶⁵.

c. Yol Yapımı, Ulaşım ve Haberleşme:

Kazım Dirik'in öncelikleri arasında yol yapımı, ulaşım ve haberleşme olanaklarının geliştirilmesi konuları da vardı. İzmir ilinde gerçekleştirdiği yollar ve köprüler şöyle sıralanabilir: ⁶⁶

- Bergama – Kozak – Altınova Yolu,
- Bergama – Kınık – Soma Yolu,
- Bergama – Göçbeyli – Bölcek Yolu,
- Bergama – Dikili Yolu,
- Dikili – Bademler Yolu,

63 **Hizmet**, 16 Aralık 1932; **Yeni Asır**, 16 Aralık 1932; **Anadolu**, 16 Aralık 1932.

64 **Yeni Asır**, 20 Ağustos 1933; **Anadolu**, 11 Ağustos 1933, 20 Ağustos 1933.

65 **Yeni Asır**, 31 Aralık 1934; **Halkın Sesi**, 27 Ağustos 1834.

66 **İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi**, İzmir, 1932, s. 14-16.

- Tire – Gökçen – Ovakent (Adagide) Yolu,
- Tire – Büyükkale – Belevi – Selçuk Yolu,
- Tire – Aydın Yolu (Güme Yolu üzerinde),
- Tire – Bayındır Yolu,
- Ödemiş – Gölcük – Bozdağı – Salihli Yolu,
- Kemalpaşa – Karabel Yolu,
- Bayındır – Çaybaşı Yolu,
- Selçuk – Kuşadası – Söke Yolu,
- Sayılan ana yollara bağlı köy yolları,
- Menemen Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı Köprüsü, Bakırçay Köprüsü

Bunların dışında Kazım Dirik; Atatürk ve Gökçen Efe Anıtları, Parklar, Turizm Derneği, İzmir Memurları İstihlak Kooperatifi, Şirinyer Hipodromu, Dinlenme Kampı, Alsancak Spor Sahası'nın kurulması, Gölcük'te doksan yataklı otel, Menemen-Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı üzerindeki Köprü, Bakırçay Köprüsü, Urla Yıldız Parkı'nın inşası gibi hizmetleri gerçekleştirmiştir⁶⁷.

d. Çeşme'de Plajlarının Yapılması:

Kazım Dirik, Türk devrimi paralelinde halkın modernleşmesine de önemli bir mesai harcamakta idi. Bu çerçevede, İzmir vilayetinin şirin beldelerinden biri olan Çeşme'de yaptırdığı ve açılışını yaptığı Çeşme Plajları'nın, halk katında büyük bir ilgi gördüğü İzmir basınında uyandırdığı geniş yankılardan anlaşılmaktadır⁶⁸.

İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yılı kutlamalarına halkın büyük kitleler halinde heyecan içinde katılmaları, Kazım Dirik'in ilde Cumhuriyet'in temel prensiplerini ne denli hayata geçirdiğini kanıtlamaktadır⁶⁹. Bütün bu yönleri ile daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kazım Dirik'in İzmir'i, hızlı bir kalkınma ve modernleşme sürecine girdiği ve diğer illere örnek teşkil ettiği görülmektedir.

67 Gün, İ; Ankara, M., a.g.e., s. 49.

68 **Hizmet**, 29 Temmuz 1929, **Anadolu**, 28 Temmuz 1929.

69 Mevlüt Çelebi, "İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, (Haz. Tuncer Baykara), İzmir, 1994, Akademi Kitabevi, s. 250-262.

4. Dokuz Eylül Panayırı (İzmir Fuarı'nın Açılışı) :

Esnaf ve Ahali Bankası'nın açılmasıyla İzmir'in finansal sorunlarını çözen Kazım Dirik bugünkü *İzmir Fuarı*'nın temeli olan 9 Eylül Sergisi'nin açılmasına da büyük katkıda bulunmuştur. İlk kez 4 Eylül 1927 tarihinde Karantine'de (San'atlar Mektebi) açılmış ve 25 Eylül de kapanmıştır. İlk İzmir sergisi, içeriği açısından millî bir sergi idi. Çünkü, Kazım Dirik yerli mallara önem veren bir idareci idi. Nitekim *İzmir Yerli Malları Koruma Cemiyeti*'nin genel toplantısına bizzat katılmış ve Cemiyet başkanı da bu ilgisinden dolayı kendisine bir gazete ilan ile şükranlarını bildirmiş idi⁷⁰. İsmet İnönü de serginin başarılı olmasından dolayı bir tebrik yazısı göndermiştir⁷¹. İkinci İzmir 9 Eylül Sergisi, 4 Eylül 1928 tarihinde açılmış ve 27 Eylül'de kapanmıştır. Bu sergiye İstanbul'dan da firmalar katılmışlardı. Üçüncü İzmir 9 Eylül Sergisi “*Panayır*” adı ile 9 Eylül 1933 tarihinde açılmış ve 30 Eylül 1933 tarihinde ise kapanmıştı. *Dördüncü İzmir Uluslararası 9 Eylül Panayırı*; 26 Ağustos 1934 tarihinde açılmış, 15 Eylül 1934 tarihinde kapanmıştır. 9 Eylül İzmir Panayırı uluslararası bir panayır niteliğini kazanıp, Akdeniz havzasının diğer kentleri (Marsilya, Bari, Selanik) ile rekabet edecek bir içeriğe kavuştu ise bu, Kazım Dirik'in sayesinde olmuştur⁷². Ekonomi Bakanı Celal Bey bu konudaki başarılarından ötürü Kazım Dirik'i 13 Eylül 1934 tarihli yazıyla kutlamıştır⁷³.

Eğitim ve Kültür Hizmetleri

a. Eğitimle İlgili Faaliyetleri:

İzmir Valiliği'ne atandıktan sonra Kazım Paşa'nın bürokrasinin dışında en fazla önem verdiği konulardan birisi eğitim olmuştur. Eğitime verdiği değeri şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Vatandaş okutacağız, Türk Devriminin ilkelerini bu suretle yayacağız. Vatandaşa, köylüye, varlığını, ona çok yaraşan efendiliğini anlatacağız. Menemen Olayı gibi elim hadiselere imkan veren cehaleti kökünden kazıyacağız. Artık vatandaşın,

70 **Hizmet**, 27 Nisan 1929, 29 Nisan 1929; Elvan Fevzioglu, **İzmir Fuarı (Büyük Bir Halk Okulu)**, İzfaş Kültür Yayını, s. 12-15.

71 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 31/ 7 / 1927 sayı, Dosya: 11122.

72 Mehmed Vehbi, “(1934) 26 Ağustos - 15 Eylül (İzmir) Beynelmille Dördüncü 9 Eylül Panayırı Münasebetiyle, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, 6, 1934, s. 211.

73 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri bakanlığı Arşivi Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

*cehalet yüzünden darağacına gitmesini görmeye tahammülümüz yoktur. Bu, Türk Devriminin ve Cumhuriyet İdaresinin yüksek amaçlarındandır.”*⁷⁴

Kazım Paşa'nın İzmir'de ilk işlerinden biri, 1 Kasım 1928'de kabul edilen Harf devrimini benimsetmek ve yaygınlaştırmak oldu. Nitekim, 8 Aralık 1928 tarihinde İl İdare Heyetini toplayarak “*Okuyalım millet mektepleri açılıyor*” sloganı çerçevesinde şehirde 600 mektebin açılması ve derhal çalışmalara başlanması yönünde karar aldı⁷⁵. İzmir Valiliği'ne başladığı zaman 190 ilkokul teslim almıştı. Bunların birçoğu eski binalardı. Bu binaların elverişli duruma getirilmesi için gerekli onarıma başlandı. Bu okulların sayısını, Kazım Paşa, 1933 -1935 yılları arasında 626'ya çıkardı⁷⁶. 1925 -1926 ders yılı başında okullarda kayıt ve kabullerin başlamasıyla, birlikte şehirde yine bir önceki yılda yaşanan sıkıntılar gündeme geldi. İzmir'de mevcut olan okulların sayısı çok az olduğundan yeni okul açılması gerekiyordu. Bunun için, 12 Kasım 1925 tarihinde önce İzmir'in “Hilal” semtinde “*Alsancak*” mektebi açıldı. Daha sonra, aynı gün Kahramanlar mahallesinde de “*Kahramanlar*” mektebi açıldı⁷⁷. 1927 yılında ise şehirde; “*Değirmendağı, Halit Bey, Yıldırım Kemal, Topaltı ve Saltanat-ı Milliye*” isimlerini taşıyan mektepler açıldı⁷⁸.

1930 yılında, İzmir Vilayeti'nde 250 okul fiilen faaliyette bulunmakta idi. Aynı yıl, öğrenci azlığı nedeniyle 19 derslane kapatılırken, buna karşın 39 okul da ise, yeni dershaneler açılmıştır. Öğretmen sayısı arttırılmış, öğrenci sayısı da 28.393'e ulaşmıştır. Talebelerden 1.701'i ilkokulu bitirme diploması almıştır. 1931 yılında inşası kararlaştırılan 83 köy okulunun malzemesini köylüler sağlayacaktı. Vilayet Umumi Meclisi ise, sadece inşaat masrafını karşılayacaktı. Önemli bir kısmının inşaatına başlanmış olan okullar tamamlandığında Vali Kazım (Dirik) Paşa tarafından, 146 ilkokul binası inşa ettirilmiş olacaktı⁷⁹.

74 Gün, İ - Ankara, M., a.g.e., s. 44.

75 **Ahenk**, 8 Aralık 1928, **Anadolu**, 9 Aralık 1928, 14 Aralık 1928, 8 Ocak 1929, 10 Ocak 1929.

76 **Anadolu**, 19 Şubat 1937, **Kültür Dergisi**, S 1, 28 Birinci teşrin 1933, s. 10-12.

77 **Yanık Yurt**, 13 Teşrin-i sani 1925; **Anadolu**, 26 Teşrin-i evvel 1925; 13 Teşrin-i sani 1925.

78 **Ahenk**, 15 Eylül 1927, **Hizmet**, 2 Teşrin-i sani 1928; **Anadolu**, 23 Eylül 1928; **İzmir Vilayeti Salnamesi, 1927 - 1928**, s. 37.

79 İzmir Vilayeti Umumi Meclisi'nin 1932 Senesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, s. 16-17; **Anadolu**, 11 Teşrin-i sani 1931; **Anadolu**, 19 Şubat 1937; **İzmir Cumhuriyet'in 15'inci Yılında**, Nefaset Yay., İzmir, 1938, s. 118.

“Tablo 3. 1 Yıllara Göre İlkokul Artışı”

Yıllar	İlkokul Sayısı
1923 – 1925	190
1926 – 1927	198
1928 – 1929	233
1929 – 1930	238
1931 – 1932	253
1932 – 1933	270
1933 – 1934	466

Tabloda görüldüğü gibi, Cumhuriyet’in onuncu yıldönümü dolayısıyla 1933-1934 öğretim yılı içerisinde 200’e yakın ilkokul binası hizmete açmıştır. Çok sonra yurt çapında girilen ilköğretim seferberliği dahi onun okul açma hızına ulaşamamıştır. Bu konudaki samimi çabalarından dolayı açılışı yapılan bazı okullara kendi adı verildi. Bunlar: İzmir Merkez İlkokulu “Vali Kazım Paşa” adını; Karşıyaka, Bayındır Merkez, Kemal Paşa ve Torbalı Merkez İlkokulları “*Kazım Dirik*” adını aldı. Ayrıca, dönemin Milli Eğitim Bakanı, Kazım Paşa’ya gönderdiği resmî bir yazıda, bu okullar için gerekli olan öğretmen ihtiyacının karşılanacağı sözünü vererek, gayretlerinden dolayı kendilerini tebrik etti⁸⁰. İzmir halkı da Vali’nin eğitim konularında atmış olduğu adımlara tepkisiz kalmazdı. Eğitim şenliklerinin düzenlendiği günlerde 50-60 bin kişi tarafından şehir meydanını doldurur, Vali Kazım Dirik bu şenliklerde yaptığı konuşmalarla, halkın millî duygularını harekete geçirir, onlarla bütünleşirdi⁸¹.

İzmir Vilayeti’nin şehir ve köylerindeki muallim mevcudunda da 1926-1930 yılları arasında, bazen iniş ve çıkışlar görülmekteydi. 1926 yılında köylerdeki öğretmen oranı, %56.7 iken şehirlerde bu oran % 43.7’dir. Fakat, 1928-1930 ders yılında ise, şehirlerdeki muallim oranı % 63.32’e yükselirken köylere ise bu oran % 36.6’ya düşmüştür. Köylerdeki öğretmen mevcudunun azalmasında, mesleklerinde yetersiz muallimlerin görevlerine son verilmesi etkili olmuştur. Ayrıca, 1929 yılındaki Dünya ekonomik krizi sebebiyle de, 1929-1930 ders yılında İzmir Vilayeti’ndeki muallim mevcudu düşmüştür. Bütün bu gelişmeler üzerine, Kazım Dirik de ildeki öğretmen ihtiyacını karşılamak için büyük çaba sarf etmiştir.

80 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

81 **Kültür**, S 2, 16 Kasım 1933, s. 10.

1935 yılında İzmir İlkokullarında okuyan öğrencilerin sayısı 52.215 olup, bunun 33.062'si şehir ve kasabalarda, 19.153'ü köylerdeydi. İzmir il kadrosunda 971 öğretmen çalışmıştır. Bunların 619'u şehir ve kasabalarda, 352'si de köylerde görev yapmıştır⁸². Valiliğin ilk yılı içerisindeki öğretmen sayısının 597, öğrenci sayısının 20.621 olduğu düşünülürse Kazım Dirik'in eğitim konusuna vermiş olduğu önem daha iyi anlaşılacaktır⁸³.

Kazım Dirik önemli günlerde mutlaka eğitim ile ilgili faaliyetlerde bulunurdu. Öyle ki, Cumhuriyet Bayramı'nın Onuncu Yıl Kutlamaları'nda, vilayet kutlama komitesi üyelerini yanına alarak Fevzi Paşa İlkokulu, Bornova Ziraat İlkokulu, Gazi Kazım Paşa ve İnkılâp İlkokullarının, Millî Kütüphane'nin ve Cumhuriyet Kız Enstitüsü'nün açılışlarını da yine kendisi yapmıştır⁸⁴.

Eğitime önem veren vali, öğretmenlerle sık sık bir arada bulunmaya özen gösterir, toplantılar, konferanslar ve geziler düzenlemek sureti ile bunu gerçekleştirmeye çalışırdı. İzmirli öğretmenlerin, o zamanlar hafta tatili Cuma günü olduğundan, her ayın ilk Cuma günü ilçelere yaptıkları geleneksel gezilerin çoğuna Vali de katılırdı. İzmirli öğretmenlerin yaptıkları Bergama, Ödemiş, Tire ve Bayındır gezileri Kazım Dirik'in de katıldığı geziler arasındadır⁸⁵.

İzmir'in her köşesini onunla birlikte gezmiş olan Yüksek Mimar Necmettin Emre, yine bir seyahatte Kazım Dirik ile ilgili hatıralarında onun eğitimciliğini şöyle anlatmaktadır:

"...Paşa da o gün biraz durgunluk sezdim. Sebebini sordum. Hükümet merkezine çekilmiş bir telgraf gösterdi. Bunda mektep ve yol yaptırmak suretiyle köylüye tahmil edilen fazla yükten şikayet ediliyordu. Otomobilimiz Tepe Köyü'nün ağaçlı yolları arasında süzülürken o söylenmeye başladı: Ben Makedonya'da doğdum. Gençliğim en ateşli senelerini o güzel topraklarda geçirdim. Kasabalarımız, köylerimiz, mühmel camii köşelerinde yıkık tabutluklarda cahil softalar elinde binde bir vatan yavrusu okumaya uğraşırken bizden olmayan diğer anasıra ait köylerde ilk göze çarpan bina, mekteplerdi. Üniversiteden, münevver çeteciler kasaba kasaba, köy köy dolaşır, para sezdiklerini bulur ve tabanca namllarını şakaklarına dayayarak iskota

82 Tahriri Heyeti, "İzmir'in Kültür Çehresi ve Bu Çehreden Kalkınma Programı", **Kültür Dergisi**, S 61, Y. 3, 1937, s. 6.

83 **İzmir Cumhuriyet'in 15'inci Yılında**, s. 118.

84 **Yeni Asır**, 25 Ekim 1933.

85 Tabak, S., a.g.m., s. 496.

derler, para vermemekte taannüt eden olursa kurşunu şakağına çıkarırlar. İşte onlar o hamleleriyle milletlerini kandırdılar ve biz o zamanki meskenetimizle o güzel yerlerden kovulduk... Yaptığımız inkılâbı ancak mekteplerle kökleştireceğiz. Memleketi mektep kurtaracak. Ben bu fedakarlıkların köylüye hayli zahmet verdiğini bilmiyorum mu? Fakat onun selameti ve memlekete sahip olması için bu hamleyle lüzum var. Ben kimseye işkence yapmıyorum. Köylüyü bağırma basarak ona hakikati anlatarak fedakarlık istiyorum. Yarınki mektep bugünkü sıkıntıyı unutturur. ⁸⁶

Kazım Dirik, 8 Ağustos 1933 günü denizyolu ile İzmir'e gelen Fransız Meclisi Başkanı ve eski başbakanlardan Mösyö Herriot'yu da konuk edip ağırladı. Türkiye ziyaretine İzmir'den başlayan ünlü konuğa kalkınma atılımlarını göstermek için ve bir ön fikir vermek isteyerek, onu, ilçelere ve köylere götürdü. "Bir köyün önünden geçerken Mösyö Herriot, büyükçe bir binayı göstererek sordu: "Burası kışla mıdır? Hayır okuldur." Konuk, bir başka köyde görkemli bir bina önünde durmuş ve kendinden emin bir şekilde: "İşte, burası bir kışla," dedi. "Hayır okuldur." ... Daha bir çok köyde aynı konuşma yinlendikten sonra Mösyö Herriot artık soru sormaktan vazgeçerek, gördüğü her yeni bina için kendiliğinden 'Encore' (Ankor) (Bir daha, bir okul anlamındadır)! demeye başlandı."⁸⁷

Kazım Dirik'in eğitim hayatına ve eğitimcilere vermiş olduğu önem eğitimci Rauf İnan tarafından da şöyle anlatılmaktadır:

"Müfettişlik görevime yeni başlamıştım. Bir gün bölgem dışında bulunan Kuşadası'nın kaymakamı ile maarif memuru arasında çıkmış bir anlaşmazlığın tez elden soruşturulması ödevi verildi. İkişyle de görüşüp yazılı savunmalarını aldıktan sonra birbirlerinden şikayetçi olmadıklarını duyunca bir de onları bir araya getirmeyi düşündüm. Maarif memuruna önerdim. O, bunu sık sık yaptıklarını söyledi ve kaymakama telefonla kentte pek yakın olan adacıkta bir çay toplantısı yapmayı önerdi. O yıllarda Kuşadası'nda 12-13 öğretmen vardı. O adacıkta çaylı kahvaltılı tertibi yemek yendi; şarkılar, türküler söylendi. Kaymakam ile öğretmenler arasında en ufak bir resmiyet denen aralık, soğukluk yoktu. Ertesi günü İzmir'e varır varmaz durumu ve olayı kısaca açıklayan 3-4 satırlık yazımı maarif müdürüne götürdüm. O bu görevi Vali Paşa'nın bana özel olarak verdiğini, bu yazanağımı (raporumu) ona vermem gerektiğini söyledi... Valiliğin büyük salonundan içeri girer girmez, ortadaki yuvarlak masanın yanında, ayakta eli masanın üstünde duran Vali tok sesiyle: "Gel bakalım benim genç ve dinç müfettişim!" sözüyle ve içtenlikle yakınlık gösterdi.

86 Reşit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeni Yol Matbaası, 1946, s. 116-117.

87 M. Aldan, **a.g.e.**, s. 379.

Soruşturmayı anlatmamı istedi. Ayrıntılarıyla anlatırken, yüzünden uygun bulduğunu anlıyordum. Akşam küçük adaya gidişimizi, dönüşümüzü anlatırken birden yüzü değişti, ciddileşti. Kazım Dirik: “Bunu beğenmedim.” dedi. Az durakladıktan sonra “Beni niye çağırmadın?” deyince, daha bir başka türlü şaşırđım. “Paşam geç kalmıştık.” diye onun bu sorusuna yanıt hazırlamaya çalışırken: “Hayır, hayır! Kaymakama söyledin, O da bana telefon ederdi, ben de gelirdim. Dönüşte arabamla seni de alırdım, İzmir’e birlikte dönerdik” dedi. “Paşam, böyle bir akşam toplantısı daha yaparız...” “Yapamazsın, yapamazsın, onu ben yapacağım, göreceksin seni nasıl utandıracağım...” Kazım Dirik, bana söylediğini 6 ay sonra gerçekten uyguladı. Maarif müdürünü, yardımcısını ve 11 müfettişi alarak 4 araba ile köylerde kimisi bitirilmiş, kimisi yarılanmış kimisi başlanmış okul yapılarını, ağaçlıkları, köy odalarını, kümesleri, bahçeleri, köy yollarını... bir hafta boyunca gezdirdi. Sekizinci gün akşam Konak’ta arabalardan inince: “Gördün ya, nasıl yapılır? Şimdi utandırabildim mi?” diye bana takıldı?”⁸⁸

b. Kültürel Hizmetleri:

Kültürel ve tarihi konulara da meraklı olan Kazım Dirik, eski eserleri tanımayı ve korumayı kendine bir ödev kabul etmişti. Bu nedenle *İzmir Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti’ni* (Eski Eserler Kurumu) kurdurmuş ve bu Cemiyet’in başkanlığını da yapmıştır. Kazım Dirik, bu Cemiyet’in amacını şu şekilde açıklamıştır:

“Geçmiş tarihi layıkıyla toplanamayan İzmir’i Türk ve Ecnebi alemine tanıtmak, Cumhuriyet’in kuvvetli hareketlerini tebarüz ettirmek, sinesinde taşıdığı tarihi abideleri iyice tanıtmak için, milattan önce, sonra ve bugüne kadar ki devirlere ait bir çok eser okunarak hülasası yapılmıştır.” Bu kurum, İzmir’de, Avrupa’da takdir ve şöhret kazanmış, Türkçe, Fransızca, İngilizce 21 eser yayınlamıştır. ⁸⁹ Tarihe önem veren Kazım Dirik, İzmir Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti’nin yanı sıra Bergama ve Edirne Müzelerini kurdurmuş, *“Türk ve Dünya Halıları Panoraması”* adlı eserini, Ekonomi Bakanlığı’nca renkli olarak bastırılmış, Almanya ve Avusturya Arkeoloji Enstitülerinin daimi ve şeref üyeliklerini yapmıştır. ⁹⁰

88 Aldan, M., a.g.e., s. 384-386.

89 Soyer, R. Ş., a.g.e., s. 9; **İzmir Rehberi**, İstanbul, 1934, S 11, s. 3.

90 Dirik, O., a.g.e., s. 64.

c. Müzeciliği:

Müzeciliğe vermiş olduğu önem ve Bergama Müzesi'nin açılışı, dönemin Bergama Müzesi müdürü Osman Bayatlı tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Bundan sekiz yıl önceydi. Bir gün erkenden generalin geldiğini söylediler. İskepyon hafriyatı, dikkate şayan bir safhaya girdiği için orasını görmeye gelmişti. Hafriyat safhası gezildi, depolara alınan eserler görüldü: “Bu güzel eserler burada mı kalacaklar?” diye sordu. Generalim, Bergama'nın bir müzesi olmayacak mı? Hafriyat mimarlarının hazırladığı müze planının detaylarını ve keşiflerini Mimar Necmettin Emre tamamlamıştı. Bu 14 bin liralık bir işti. Yine bir gün bu keşif ve planlarla gelen Dirik Paşa, belediyenin verdiği arsaya kazıklar çaktırdı ve: “Hemen işe başlayalım” dedi ve biz sormadan : “Para mı? Hazır. Yarın size iki yüz lira göndereceğim. Çok para ile herkes iş yapar, işi yoktan becermelidir” dedi ve ilave etti: “Düşünme Bayatlı. Sen yalnız işe hız ver. Damlaya damlaya göl olur” 15 bin liradan fazlaya mal olan Bergama Müzesi üç yıl sonra tamamlanmıştı.”⁹¹

Kooperatifçiliği

a. İzmir'deki Çalışmaları:

Kazım Paşa'nın, gerek İzmir Valiliği, gerekse Trakya'daki görev sürelerinde köylüyü kooperatifçiliği anlatmaya çalışmıştır. Ziraat Bankası kanalıyla sağlanan kredi olanaklarıyla köylüyü faiz kıskacından korumaya gayret etmiştir. 1929 yılı sonları, kooperatifçilik çalışmalarının ilk aylarında Foça'da tarım kredi kooperatifi kuruldu⁹².

1929 yılı ortalarında İzmir'de tarım kredi kooperatifleri konusunda ilk çalışmalar başlamıştır. Ziraat Bankası Müdürü İsmail Hakkı Bey ve Vali Kazım Dirik muhtelif kaza ve köylerde rençberlerimizi faiz belasından kurtarmaya amaçlayan kredi kooperatiflerinin nasıl oluşturulabilecekleri ve ne gibi önlemler alınabileceği konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır⁹³.

7 Temmuz 1929 günü, bu toplantıdan 1 hafta sonra İzmir Ziraat Bankasında ikinci bir toplantı yapıldı. Vali Kazım Paşa'nın başkanlığını yaptığı bu toplantıya; Ziraat Bankası Müdürü İsmail Hakkı Bey, CHF mutemedi Salih Bey

91 Soyer, R. Ş., a.g.e., s. 122.

92 **Ahenk**, 22 Aralık 1929; **Yeni Asır**, 2 Nisan 1935.

93 **Anadolu**, 2 Temmuz 1929.

ve Ziraat Baş Müdürü Zühtü Beyler katıldı. Bu toplantı da; Ziraat Bankası'nın köylerde kuracağı Kredi Kooperatiflerinin esasları tespit edildi. Yapılan tartışmalar sonucunda da uygulamanın öncelikle liyakatlı köylerimizden 42'sinde başlatılması, diğer köylerimizin ise, daha sonra düşünölmeleri uygun bulundu. İlk etapta düşünölen nahiye köyler şunlardır : Karşıyaka, Balçova, Cumaovası, Buca, Bulgurca, Değirmendere, Menemen, Aliğa, Emiralem, Karaburun, Mordoğan, Yeni ve Eski Foça, Urla, Kilizman, Seferihisar, Ulamış, Çeşme, Alaçatı, Kemalpaşa, Armutlu, Ören, Ulucak, Kuşadası, Selçuk, Bayındır, Çırpıköy, Torbalı, Tepeköy, Dağkızılca, Tire, Kahrat, Ödemiş, Adagide, Kelas, Beydağı, Birgi, Bergama, Kınık, Reşadiye, Turanlı, Kozak, Çandarlı ve Dikili. Bu kooperatifler Ziraat Bankası'nın teftişi altında olacaklar ve bankadan da kredi kullanabileceklerdi. Ayrıca, arzu edilirse bölge dahilinde birlik kooperatifleri teşkil edilebilecektir.⁹⁴

1929 yılının Eylül ayı başlarında TBMM'de mecburi kredi kooperatifleri yasası kabul edildi. Vilayetin bütün kazalarında Ziraat Bankası yardımıyla arazi miktarları, sahipleri, hayvanları cetveller halinde tespit olunmuş ve bankanın genel müdürlüğüne gönderilmiştir. Ziraat Bankası'nın her ortağına mevduatının 10 katına kadar kredi açabileceği konuşulmakta, Kazım Dirik durup dinlenmeksizin köylümüze kredi kooperatifleri hakkında izahat vermekte, faydalarını anlatmaktaydı⁹⁵.

İzmir Vilayeti'nde ilk kredi kooperatifleri, 28 Eylül 1929'da Kemalpaşa kazasının Armutlu ve Ulucak köyleriyle Ödemiş'in Adagide nahiyesinde ve Kuşadası'nda tesis edilerek faaliyete geçirilmiştir⁹⁶. Bu kooperatifler, aynı zamanda ölkemizin de ilk kooperatifleridir. Gerek bu kooperatiflerin, gerekse daha sonra kurulacak olan kooperatiflerin tümünün açılış merasimlerinde Kazım Dirik bizzat bulunmuş ve yaptığı konuşmalarla köylümüzü üye olmaya teşvik etmiştir.

7 Ekim 1929 tarihine ise, Kemalpaşa kazasının biri merkezinde, üçü de Armutlu, Ören ve Ulucak köylerinde olmak üzere 4 kooperatif açılmıştır. Daha sonra, 28 Ekim 1929'da Mordoğan, Kozak, Parsa, Seydiköy nahiyeleri merkezinde teşkil edilen kooperatiflerle birlikte, Cumhuriyet bayramından evvel açılışları gerçekleştirilerek, açılan kooperatif sayısı 45'e ulaştı⁹⁷.

94 **Anadolu**, 8 Temmuz 1929, 13 Ekim 1929.

95 **Anadolu**, 4 Eylül 1929; 13 Ekim 1929.

96 **Anadolu**, 29 Eylül 1929.

97 **Anadolu**, 27, 28 Ekim 1929.

9 Kasım 1929 tarihine kadar, İzmir Vilayeti'nde 45 merkezde kurulan kooperatiflerin sermayeleri toplamı 459.440 lira, hisse adedi 21.730 ve ortak adedi ise, 2.741'dir. Kuşadası'nda kurulan kooperatife Mahmut Esat, Turanlı kooperatifine Sabık İktisat Vekili ve İzmir Milletvekili Rahmi Bey ve Buca kooperatifine ise, Artvin Milletvekili Mehmet Ali Beyler üye idi.

9 Kasım 1929 tarihinden sonra, onay için Ankara'ya gönderilen evrakların tekamülü beklenmiş ve 10 Ocak 1930 Cuma günü yasal olarak açılışı yapıp, idare heyeti teşekkül ettirilen ilk kooperatif Kemalpaşa, Ören kredi kooperatifidir⁹⁸. 1931 yılında İzmir'deki kooperatif sayısı 53'e ulaşmıştır. Vilayetteki kooperatif hareketi az zamanda büyük gelişme göstermiştir. İzmir'deki kooperatiflerin 1933 yılında sayısı 81'e yükseldi. Ortak adedi ise, 33.350 idi. İhtiyat sermayeleri 138.000 lira, taahhüt edilen sermayeleri 2.326.336 lira, tahsil edilen sermayeleri ise; 933. 779 liradır.⁹⁹

İzmir'de Vali Kazım Paşa'nın öncülüğünde kurulan diğer bir kooperatif ise, "*Memurin İstihlak Kooperatifi*"dir. Şehirde, 1932 yılına kurulan kooperatifin amacı; hükümet ve resmî kurumların memurlarına ucuz erzak ve zahire tedariki ve dağıtımını sağlamaktır. Bu kooperatife bütün memurlar 20 taksitte ödemek koşuluyla maaşlarının yarısını koyarak iştirak etmişlerdir. Kooperatif kısa zamanda büyük gelişme göstermiş ve ortaklarının adedi 1.200'ü geçmiştir¹⁰⁰.

İzmir'de 1934 yılı Tarım Satış Kooperatifleri fikrinin ortaya çıktığı yıldır. Bu kooperatifler, müstahsili korumak ve satıcıya ihracatçı ve nakliye firmaları arasında denge sağlamak amacını gütmektedir. Tarım kredi kooperatifleri üretimde köylüye büyük imkanlar sağlamıştı. Ancak, bütün bir yıl çalışıp, ürettiğini satma günü geldiğinde, köylü bu kez de ürününü satmakta zorlanmakta, çoğu zaman düşük fiyatlara mahkum olmaktadır. Bunu önlemek amacıyla, Gediz havzası, Küçük Menderes havzası ve Büyük Menderes Havzaları ile Vilayet bünyesinde Tarım Satış Kooperatifleri fikri yeşermiştir¹⁰¹.

98 **Hizmet**, 12 Ocak 1930; **Anadolu**, 11 Kasım 1929.

99 **Ahenk**, 1 Ekim 1931; **Anadolu**, 1 Ekim 1931; **İzmir Rehberi**, İstanbul, 1934, s. 142.

100 **İzmir Rehberi**, İstanbul, 1934, s. 142.

101 Yıldırım, Özlem, **İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)**, 9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s. 93-94, 133-134,

7. Bankacılık Hizmetleri:

Düşman işgalinden kurtarılmış yurdun, içinde kıvrandığı ekonomik yetersizlikten kurtuluş çaresini Atatürk, bankacılık konusunun geliştirilmesinde bulmuştur. O güne kadar Türkiye'nin mali işlerini yabancı bankalar idare etmekte idi. İş Bankası'nın kurulduğu günlerde, İzmir Valisi bulunan Kazım Dirik, İzmir ve çevresi için o devrin aydın ve imkan sahibi kişileriyle bir banka kurmaya girişmiş; bu çabaların sonunda “*İzmir Esnaf ve Ahali Bankası*” ortaya çıkmıştır. Bugünkü adı ise Egebank'tır¹⁰².

5 Nisan 1928 tarihinde kuruluşu tamamlanan bankanın 1 Temmuz 1928'de Ödemiş, 11 Kasım 1928'de Salihli, 9 Şubat 1929'da Turgutlu (Kasaba) şubeleri hizmete açılmıştır¹⁰³. Kazım Dirik, açılışlarda bulunmaya büyük önem verirdi. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın Kasaba şubesinin açılışı için 9 Şubat 1929'da kalabalık bir heyetle bölgeye gelen Kazım Dirik her ziyaretinde olduğu gibi Türk Ocağına gidip biraz dinlendikten sonra coşkun gösteriler içerisinde halka seslendi: “*Gazi hazretleri bir nutuklarında askeri zaferlerin iktisadi zaferler ile tetviç edileceğini işaret buyurmuşlardı. Biz ondan ilham ve kuvvet alarak bu eseri vücuda getirdik. Hayır, eser sizindir, bunun yaparken bizde yardım ettik. Ödemiş, Salihli ve Kasaba'da birer banka açılması iktisadi bir talidir. Atı çok iyidir. Bugün geniş ihtiyaçlarınıza cevap vermesi imkanı olmayan şu bankayı bir, iki sene sonra milyonlarca iş yapar bir halde göreceksiniz. İstikbal bu efendi milletindir. Türk ne iktisadi ne de askeri hiçbir esaret kabul etmez. Ve etmediğini işte böyle eserleri ile ispat etmektedir.*”¹⁰⁴ 18 Nisan 1930'da da İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın Alaşehir'deki açılışına da bizzat katılarak coşkun alkış ve neşe ile karşılanmıştır. Öyle ki kendisi de sevinçten yerinde duramıyor, halk ile iç içe, elleri havada, dizlerine vurarak “*Hayda*” naraları ile mutluluğunu gizlemiyordu¹⁰⁵.

Hem İzmir hem de tüm ülke için bu önemli çalışmalarından dolayı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 25. 6. 1934 tarihinde çekmiş olduğu telgrafla Kazım Dirik'i tebrik etmişti¹⁰⁶.

102 Yetkin, Sabri-Serçe, Erkan, *İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'ndan Egebank'a (1928-2000)*, İstanbul, 2000, Tarih Vakfı Yayınları, s. 30, 35-60.

103 *Hizmet*, 10 Şubat 1929; *Anadolu*, 8 Ekim 1929.

104 *Hizmet*, 10 Şubat 1929.

105 Soyer, R. Ş., *a.g.e.*, s. 117.

106 “Kazım Dirik Dosyası”, *İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü*, Sicil No: 1643.

Kazım Dirik, İzmir Esnaf ve Ahali Bankasına ilişkin olarak yayınladığı bildirgesinde şunlara değinmiştir:

“İzmir Vilayetinin Aziz Evlatları!

Bugün çarçabuk ilerlemeye, rahat yaşamaya hak kazanmış olan sizlere öğüt vermekten, uyarıda bulunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Sizleri sıkıntıdan korumak, çalışırken para gereksiniminizi gidermek, arkalamak, muradınıza erdirmek için bir bereket kaynağı vücuda getiriyoruz. Bu kaynağın adı: İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'dır. Topunuz bilirsiniz ki, ilerlemeğe, kazanmağa, rahat yaşamaya hak kazananlar, ilerlemek, kazanmak, rahat yaşamak, emeklerinin karşılığını almak için bu çeşit bereket kaynaklarına muhtaçtırlar. Bu bereket kaynakları olmayan ülkeler de rençperi, esnafı, çiftçiyi, taciri, işçiyi, sanatkârı insafsız faizciler kemirirler. Esnaf, tüccar, işçi, rençper, sanatkar bir adım ileri gidemezler. İnsafsız faizcilerin ırgadı, bedeli gibi boğaz tokluğuna alın teri dökerek ezilerek, borç ve sıkıntı içinde ömürlerini tüketirler. Bu banka, İzmir Vilayeti halkının öz malıdır. Uzun yıllardan beri ticaret yolunda didinen ve fakat aralanmadıklarından dolayı bir adım ileri gidemeyen esnafımız bu bankanın sayesinde işlerini ileri götürmeğe muvaffak olacaktır. Bu bankanın kurucuları, temel atanları arasında bulunmağa çalışınız. Buna gücünüz yoksa, hisseler alınız. Ve elinize para geçtikçe bu bankaya yatırınız, bankanın bir hisse senedi 10 liradır. Vakti müsait olanlar bir, iki, üç, beş ne kadar isterlerse bu senetlerden alabilirler. Esnaf ve Ahali Bankası mübarek bir feyiz kaynağı ve iktisadın, halkımızı koruyan çelik bir kalesi olacaktır.”¹⁰⁷

Kurulan bankanın faaliyetleri hakkında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk¹⁰⁸ ve Başbakan İsmet İnönü¹⁰⁹ çektikleri telgrafla kutlamalarda bulunmuşlardır.

Kazım Dirik'in “Türk ve Dünya Halıları Panoraması” Adlı Eseri

Kazım Dirik, sanat ve tarihe olan ilgisini “Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması” adlı eseri ile göstermiştir. Kaleme aldığı kitabında Doktor Riefstahl'den¹¹⁰ etkilendiğini belirtmiş ve halıcılığın sanat hareketleri

107 Yetkin, S. - Serçe, E., **a.g.e.**, s. 38-40.

108 **Ahenk**, 28 Şubat 1928; **Hizmet**, 28 Şubat 1928; **Anadolu**, 28 Şubat 1928.

109 **Hizmet**, 3 Mart 1928; **Ahenk**, 3 Mart 1928; **Anadolu**, 3 Mart 1928.

110 Prof. Dr. Rudolf M. Riefstahl, Newyork Darülfunu'nda Kadim Şark Güzel Sanatları Kürsüsü Başkanı.

içinde önemli yer tuttuğunu vurgulamıştır. Kitabın giriş bölümünde şöyle anlatır: “İzmir’de uzun müddet bulunmamın temin ettiği imkanla yeni Türk Halıcılığı üzerinde de zaman zaman etütler yapmıştım... 16 senelik notlarımı tasnif ederek bu kitabı meydana getirdim.” *Eski Türk Halıcılığı, Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı tipleri kısımlarından oluşan kitabı, aynı zamanda eski ve yeni halıcılık üzerine yayınlanmış ilk Türkçe kitap olması açısından da ayrı bir önemi vardır*¹¹¹.

Eğitim Bakanı Esat Bey, tarihe ve sanata vermiş olduğu büyük önem ve gençliği bu alana teşvik ediyor oluşundan dolayı Kazım Dirik’i 6 Haziran 1932 tarihinde çektiği telgrafla kutlamıştır¹¹².

Mustafa Kemal’e İzmir’de Suikast Girişimi ve Siyasi Etkisi

Kazım Dirik 1926 yılı içerisinde İzmir’deki valilik görevine yeni başlamışken çok önemli bir olayın kendisini beklediğini elbette bilmiyordu. Mustafa Kemal, tasarladığı devrimlere ortam hazırlamak ve halkla temas etmek için 7 Mayıs 1926 Cuma günü akşamı Ankara’dan başlayarak 16 Haziran 1926’da İzmir’de sona erecek olan yurt gezisine çıkmıştı. Eskişehir, Afyon, Konya, Tarsus, Mersin, Silifke, Adana, Bursa ve Mudanya’da çeşitli inceleme ve temaslarda bulunup 14 Haziran da Balıkesir’e geldi¹¹³. İki gün sonra geleceği İzmir’de Mustafa Kemal’i İzmir halkı dışında Mustafa Kemal’e suikast düzenlemek isteyenler de beklemekteydi.

Suikast önce Ankara’da sonra Bursa’da düşünülmüş ancak İzmir’de karar kılınmıştı. Suikastı hazırlayanların başında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan Kocaeli milletvekili Şükrü Bey, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit ve ünlü İttihatçılardan Kara Kemal gelmekteydi. İzmir’de suikastı yapmakla görevli kişiler ise Sarı Efe diye bilinen emekli Jandarma Yüzbaşı Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi idi. Giritli Şevki de suikastı gerçekleştirecek olanları motor ile kaçırmakla görevlendirilmişti. Suikast Mustafa Kemal’in geçeceği Kemeraltı Caddesinde yapılacak, Çopur Hilmi ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ateş edecekler, Ziya Hurşit de orada bulunarak gerekirse ateş edecek, daha sonra, yan sokaktaki

111 Kazım Dirik, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul, 1938, Alaaddin Kırıl Basımevi, s. 3-4.

112 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

113 Türkan V. Doğruöz, “Yakın Dönem Kırklareli Tarihinde İki Yaprak” **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2/ 2003, S 4, s. 48.

otomobile atlanarak Giritli Şevki'nin motoruna binilecek ve Sisam ya da Sakız Adasına kaçılacaktı¹¹⁴.

16 Haziran 1926 günü Mustafa Kemal'in son anda kararından vazgeçerek İzmir'e geliş tarihini bir gün daha ertelemesi üzerine, bu gecikmeyi olayın önceden haber alındığı şeklinde değerlendiren Giritli Şevki, hiç olmazsa kendisini kurtarmak düşüncesi ile bütün tertibatı yakından tanıdığı Polis Müfettişi Mehmet Ali Bey ile siyasi kısım amiri Yaşar Bey'e bildirdi. İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa'yı Mehmet Ali Bey'in konudan haberdar etmesi üzerine hemen harekete geçildi. Mustafa Kemal, Balıkesir üzerinden İzmir'e doğru hareket etmek üzere iken İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından çekilen yıldırım telgrafla "*Şabs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan mel'unane bir suikast teşebbüsü meydana çıkarılmış olduğundan*"¹¹⁵ hareketlerinin geciktirilmesini istedi. Bir taraftan da tutuklamalara başladı.¹¹⁶

Alınan tedbirlerin ardından büyük bir gizlilik içinde izlenen suikastçılar, bombayı savuracak oldukları Kemeraltı Caddesi'ndeki bir odada sabah son dakika baskınıyla yakalandılar;daha önce yakalansalar idi, belki başka elemanları yeni bir suikast düzenleyebilirdi. Ancak bu durumda zamanında önlem almak mümkün olmayabilirdi. Zanlıların yakalanmasının ardından İzmir Valisi Kazım Dirik, trenle İzmir'e hareket eden Mustafa Kemal'i karşılamak için tren istasyonuna gitti. Mustafa Kemal ile yüz yüze görüşerek olay hakkında detaylı bilgi veren Kazım Dirik, Atatürk tarafından alınandan öpülerek onurlandırıldı.¹¹⁷

Ertesi gün Mustafa Kemal, İzmir'e geldi ve coşkun bir kalabalıkla karşılanılarak Naim Palas Otel'i'ne yerleşti. Otelin arka kapıları dahil olmak üzere her tarafta sivil ve resmî polislerden nöbetçiler koyuldu. Güvenlikten sorumlu başyaver Nasuhi Bey herkese ayrı ayrı emirler vermişti. "*Buraya hariçten hiç kimse girmeyecek, Mebus olsa, Paşa da olsa, bana haber vermeden kimseyi içeriye almayacaksınız! Yalnız Vali Kazım, Kumandan Fahrettin, Başvekil İsmet ve Müşir Fevzi Paşalar müstesna. Onlar girebilirler...*" Naim Palas'a gelen milletvekilleri bile görüştürül-

114 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C II, İstanbul, 1957, s. 198-200; Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul, Ekiçigil Tarih Yayınları, 1955, s. 16; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 8. bs., İstanbul, 2001, Der Yay., s. 224-225.

115 Doğrusöz, T. V., a.g.m., s. 49.

116 Kandemir, F., a.g.e., s. 16; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938**, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s. 457.

117 Dirik, O., a.g.e., s. 53-54.

meden gönderilirken sürekli yanına giren şahıs yalnız Kazım Dirik'tir¹¹⁸. Mustafa Kemal tertip edilmesi düşünülen suikaste dair bilgilendirildikten sonra, yakalananları Naim Palas Oteli'ne getirterek kendileriyle görüştü. Ziya Hurşit sorular karşısında başını eğdi. Gürcü Yusuf ise “*Bana bomba atabilecek miydin?*” sorusuna karşılık, “*Seni gördükten sonra atmazdım*” dedi¹¹⁹.

İzmir Elhamra Sineması'nda yapılan suikastçıların sorgulamalarını halk büyük bir ilgiyle izledi. İstiklal Mahkemesi'nde sorgulamalar devam ederken Mustafa Kemal, Çeşme'ye gitti. Suikasti hazırlayanlar ve ilgisi bulunanlar derhal İzmir'e gelen Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargıldılar; suçlular idam ve çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Bu sırada tutuklu bulunan Paşaların İstiklal Mahkemesi'nde sorgulamaları yapıldı¹²⁰. İstiklal Mahkemesi, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cemal Paşa ve Cafer Tayyar Paşaların beraatlarına karar verdi. İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da yapılan ikinci safhasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan eski Maliye Bakanı Cavit Bey, Doktor Nazım, eski Ardahan milletvekili Hilmi Bey ve Nail Beyler idam cezasına çarptırıldılar. Yurt dışında bulunan Hüseyin Rauf Bey ile İzmir eski Valisi Rahmi Beylerin onar yıl sürgün edilmelerine karar verildi. Rahmi Bey ilan edilen aftan yararlandı. Rauf Bey de ülkeye döndü, askeri Yargıtay hükmü kaldırdı¹²¹. Tutuklanarlardan Ali Fuat Cebesoy “*Talihin beni bir gün Mustafa Kemal'i öldürmeye teşebbüs etmekle suçlandıracağımı*” diye anılarında yazmıştır¹²².

Olayın memlekette duyulması üzerine her yerde hayret ve nefret denizler gibi dalgalanmış, her tarafta heyecanlı mitingler yapılmış, Gazi'ye sayısız telgraf-lar yağmıştı. Olay ile ilgili olarak Mustafa Kemal, 18 Haziran 1926'da Anadolu Ajansı aracılığı ile İzmir'den ile ilgili olarak Mustafa Kemal, 18 Haziran 1926'da Anadolu Ajansı aracılığı ile İzmir'den millete ilk beyannamesini yayınlamıştır. Ona göre bu suikast, kendi şahsından ziyade Cumhuriyet'e ve onun dayandığı yüksek prensiplere karşıdır. Bu beyanname: “*Benim naciz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır ve Türk Mil-*

118 Kandemir, F., **a.g.e.**, s. 18.

119 Serap Tabak, **Kazım Dirik Paşa, (Askeri, Mülki Hayatı ve Şahsiyeti)**, Çorum, 2008, Karam Yay. s. 184.

120 Tabak, Serap, **a.g.e.**, s. 185.

121 Tabak, S., **a.g.e.**, s. 188.

122 A. F. Cebesoy, **a.g.e.**, C II, s. 224-225.

leti, emniyet ve saadetini garanti eden prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir” sözleri ile biter¹²³.

İçişleri Bakanı, Kazım Dirik’in, İzmir suikasti olayına karışanları yakalaması ve gereğini yapması hususundaki gayretlerinden dolayı 5 Eylül 1926 tarihli resmî yazısında kendisini takdir etti¹²⁴. Ayrıca, Mustafa Kemal, İş Bankası kanalıyla, Kazım Dirik’e yüksek meblağlı bir havale göndermiş, ancak Paşa “*Ben sadece vatanı vazifemi yaptım*” diyerek bu parayı kabul etmemiştir. Bu olay Mustafa Kemal’i çok duygulandırdı..¹²⁵ Vali Kazım Dirik, 6 Kasım 1926 tarihinde Ankara’da Mustafa Kemal’i ziyareti sırasında İzmir halkının kendisine olan muhabbet ve samimiyetlerinden söz ederek İzmir’e davet etmiştir. Mustafa Kemal ilk fırsatta geleceğini vurgulayarak, İzmirililere sevgi ve selamlarını iletmekle suikast olayını unuttuğunu göstermiştir¹²⁶.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir’deki Mitingi

Kazım Dirik’in İzmir Valiliği sırasında gerçekleşen en önemli siyasi olaylardan biri, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucusu Fethi Okyar’ın İzmir’e gelerek konuşma yapması idi. Mustafa Kemal hükûmete muhalif olacak, onu sürekli denetleyecek, çok partili siyasi yaşam ilkesini hayata geçirecek ve totaliter tek partili rejim anlayışının yerine demokratik Cumhuriyet ilkesinden hareket edecek yeni bir parti kurma kararını vermiştir¹²⁷.

Bu görevi ise liberal düşünceleri savunan Fethi Okyar yapacaktı. Fethi Okyar 12 Ağustos 1930’da Atatürk’ün teşvik ve desteği ile Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdu¹²⁸. Başta pek istekli olmayan Fethi Okyar, Atatürk’ün ısrarları üzerine bazı şartlar sunarak, teklifi kabul etti. Fethi Bey’in şartı, Mustafa Kemal’in partiler arasında tarafsız kalması ve kendisiyle çalışacak arkadaşlarına karışmaması idi. Mustafa Kemal de kendisinden yeni kurulacak partinin laik Cumhuriyet’e sadık kalma şartını istedi. Serbest Fırka bütün yurttaki olduğu gibi İzmir’de teşkilatını

123 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, İstanbul, 1973, Yapı Kredi Yay., s. 368; **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1931, Devlet matbaası, s. 194.

124 *MSB. DMA*. Belge No:751.

125 Dirik, O., **a.g.e.**, s. 53-54.

126 **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Kasım 1926.

127 Fethi Okyar, Fethi Okyar’ın Anıları, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, 2. bs. Yay. Haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdenoğlu, İstanbul, 1997, İş Bankası Yay., s. 40.

128 Ahmet Ağaoglu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Bs. İstanbul, 1994, İletişim Yay., s. 58-67.

kurdu. Çok partili siyasal yaşamın başlamasıyla Vali Kazım Dirik, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarafında yer aldı. Serbest Fırka'nın kurulmasının ardından Fethi Bey, ilk konuşma yeri olarak, İzmir'i seçti. Fakat Vali Kazım Paşa ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesini, şehirde asayişin olmadığı gerekçeyle önlemeye çalıştı.¹²⁹ Buna rağmen 4 Eylül'de İzmir limanına varan Fethi Okyar'ı büyük bir kalabalık coşku ile karşıladı. Serbest Fırka'nın kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun anlatımına göre; “*O gün evlerde kimse kalmamıştı. Bütün rıhtım boydan boya kalabalıkla kapanmıştı. “Yaşasın Gazi”, “Yaşasın Fethi Bey” sadaları yükseliyordu... Vapurun rıhtıma yaklaşmasından sonra Fethi Bey'in inişiyile halk hızla ve istekle Fethi Bey'e hücum etti. Kimi alnından öpüyor, kimi elbisesinden; kimi selamlıyor, kimi yaşasın diye bağırıyordu... Nihayet bin bir zorlukla ikimiz bir otomobile yerleştik... İşte yüz bin başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu ben ilk kere burada gördüm.*”¹³⁰

İzmir'in çevre ilçe ve bucaklardan gelenlerin bu coşkularına karşın, İzmir Valisi Kazım Dirik, Fethi Okyar'ı karşılamadığı gibi, ziyaretine geldiğinde makamında bulunmadı. Bu, kuşkusuz olumsuz tavır alma anlamına gelmekte idi. Fethi Okyar'a bir mektup gönderen Vali Kazım Dirik, “*yapmayı düşündükleri mitingden vazgeçmeleri gerektiğini söyledi*”. Fethi Okyar, Vali ile tartışmak yerine, etkinliklere engel olunamayacağını söyleyen Atatürk'e durumu bildirmeyi, uygun gördü. Atatürk, kendisine hemen yanıt vererek şunları söyledi: “*Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen, ne olursa olsun nutkunu söyleyeceksin ve karşılaşacağın engeli hemen bana bildireceksin. Asayişin sağlanması için Başbakan, İçişleri Bakanı, İzmir Valisi gereken tedbirleri almakla yükümlüdürler.*”¹³¹

Mustafa Kemal'in, SCF'nin İzmir mitingi konusunda kesin talimatı olmasına rağmen, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesi ile başlayan olaylar mitinge çok az bir süre kala partililer arasında küçük çaplı çatışmaya dönüştü. Olaylar esnasında 14 yaşındaki bir çocuk hayatını kaybetti¹³². Yaşananlara ve kentteki gerilime rağmen 7 Eylül 1930'da Fethi Bey İzmir söylevini elli bin kişiyi aştığı anlaşılan bir halk topluluğu önünde yaptı¹³³. Yaşanan olaylar Hakimiyet-i Milliye Gazetesine şu şekilde yansımıştı: “*Kentte yaşanan gerilim halk ile güvenlik güçlerini karşı karşıya*

129 Ağaoğlu, A., a.g.e., s. 58-67.

130 Ağaoğlu, A., a.g.e., s. 57-59.

131 Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, 1982, Karacan Yay., s. 171.

132 Çetin Yetkin, a.g.e., s. 170-172; **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930.

133 **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1930.

getirmiş, halkın polis ve jandarmaya ateş açmasının ardından güvenlik güçleri de silah kullanmak zorunda kalmıştır.”¹³⁴ Bunun üzerine Mustafa Kemal olaylar konusunda hem İzmir valisinden hem de Fethi Bey’den bilgi istedi ve durumun incelenip, neticenin kendisine bildirilmesi için, Kazım Özalp’ı İzmir’e gönderdi¹³⁵.

Atatürk’ün isteği üzerine İzmir’e giden Kazım Özalp, İzmir’de yaşananları şöyle anlatmaktadır:

“İzmir’e vardığımda ilk yaptığım incelemede, halkın hükûmet kuvvetlerine karşı geldiğini, Halk Fırkası Merkezi’ne tecavüz ettiğini, Başvekil İsmet Paşa’nın resimlerini duvarlardan indirdiklerini, olayı yumuşatmak düşüncesiyle bir meydana konuşma yapmak isteyen Adliye Vekili Mahmut Esat Beyi susturduklarını öğrendim. O gece vilayette Fethi Bey, Nuri Bey, Halk Fırkası Müfettişi Zühtü Bey, Kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa ve Vali Kazım (Dirik) Paşa’yı bir toplantıya çağırdım. Hepsinin Mustafa Kemal Paşa’ya olaylar hakkında ayrı ayrı yazdıkları şifreleri okumalarını istedim. Birbirleri aleyhinde ağır sözler yazdıklarından buna taraftar olmadılar. “Mustafa Kemal Paşa’nın emri böyledir, okuyalım, tartışalım ve bir sonuca varalım” dedim. Telgrafları getirerek okumaya başladım. Bazı ağır sözleri yumuşatarak okumama rağmen, büyük tartışmalar çıktı. Her kelimeyi yumuşatmanın imkanı yoktu. Vali Kazım Paşa, Fethi Bey için, “Ayak takımı ile omuz omuza hemhal”; Fethi Bey, Vali Paşa için “Palavracı”, Mahmut Esat Bey için “Bedmest” sözlerini kullanıyorlardı. Aralarında kavgaya bile teşebbüs ettiler. Zorla oturttum, uzun tartışmalardan sonra ortaya çıkan gerçek durumu bir rapor olarak Mustafa Kemal Paşa’ya yazdım. Raporun birçok yeri ilk yazılan şifrelere uymuyordu. Tekrar itiraz ettiler; ancak sonunda kabul ettiler ve hepsine ayrı ayrı imza ettirdim, zorladım, barıştılar. Hep beraber ordumuzun İzmir’e girerken şehit olan askerlerinin mezarlarını ziyarete gittik; çünkü sabah olmuştu.”¹³⁶

İzmir’de Gazi Heykeli’nin Yapılması:

Kurtuluşundan hemen sonra İzmir Halkı, heykelini yaptırmak suretiyle kur-tarıcısı Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya şükran borcunu ödemek için ilk girişimde

134 **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1930.

135 Kazım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk’ten Anılar**, 4. Bs. Ankara, 1998, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 44-45.

Özalp, Kazım- Özalp, T., **a.g.e.**, s.

136 Özalp, K. - Özalp, T., **a.g.e.**, s. 45.

bulunan şehirdir. İzmir, zaferden hemen sonra, 1923 yılında başlattığı bu girişimi ne yazık ki, uzun süre sonuçlandıramamıştır. İzmir'in uzun süre işgal altında kalmış olmasından dolayı, şehrin ekonomik durumu kötü idi. Ayrıca, İzmir'de Gazi heykeli yapılırken programsız çalışılması da heykel işinin geç sonuçlanmasına sebep olmuştur.

Kazım Paşa'nın İzmir Valisi olmasından sonra, İzmir'de Gazi Heykeli yapım işi yeniden gündeme geldi (27 Mart 1926). Kazım Paşa, Berlin elçisi Kemalettin Sami Paşa'ya müracaat ederek, Alman sanatçılarından alınacak bir modelin gönderilmesini rica etmiştir. Kemaleddin Sami Paşa'dan 26 Nisan 1926'da gelen cevapta; "*Almanya'da bir sanatçıyla görüşüldüğü ve modelin on gün zarfında tamamlanarak İzmir'e gönderileceği*" bildirilmiştir¹³⁷. Elçilik kısa bir süre sonra Almanya'nın tanınmış bir heykeltıraşı olan Marschal'ı Belediye'ye tavsiye etmiştir. İzmir Belediyesi, bir yandan da Maarif vekaleti'nden; "*Gazimizin evrensel şöhretiyle mütenasip bir tarzda olacak*" heykeli kime yaptırabileceğini sormuştur.¹³⁸ Belediye aynı zamanda, tanınmış diğer Avrupalı heykeltıraşlar hakkında da bilgi toplayarak, bir liste oluşturmuştur. 1926 yılının Mayıs ayında, gündeme gelen bu girişimden de bir sonuç çıkmamıştır. Bu sefer, Ankara'da dikilecek Gazi heykellerinin yaptırılması için Türkiye'ye davet edilmiş olan heykeltıraş Pietro Canonica'nın Türkiye'de bulunmasından faydalanılmak istenmiştir. Daveti kabul eden Canonica, 24 Kasım 1926 günü Ankara'dan İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'i çok beğenen Canonica ile Belediye arasında yapılan görüşmelerin sonunda Gazi heykelinin Canonica tarafından yapılmasına karar verilmiştir¹³⁹. Canonica, 2 ay zarfında heykelin taslak halinde bir modelini İzmir'e getirmiş olacak, bu model beğenildiği takdirde fiyatı tespit edilerek kesin sipariş işlemi yapılacaktır. İlk taslak heykelin kaidesinde; İstiklal Savaşı'nda Başkumandanlık Muharebesi'nin cereyan ettiği Dumlupınar mevkiinin kabartma haritası olacaktır. Gazi, Dumlupınar Muharebesini idare ettiği Mareşal üniforması ile ve haritayı incelerken temsil edilecekti. Heykel için İzmir belediyesi elli bin lira ayırmış, geriye kalan paranın da halktan toplanması planlanmıştır¹⁴⁰.

Heykelin İzmir de nereye dikileceği konusunda da çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Heykelin İsmet Paşa Bulvarı'nın sonu olan ve vapurların limana girmek

137 **Yanık Yurt**, 26 Nisan 1926. İzmir Gazi Heykeli ile ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, **İzmir Gazi Heykeli**.

138 **Anadolu**, 31 Mayıs 1926; **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mayıs 1926.

139 **Hizmet**, 15 Teşrin-i sani 1926; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i sani 1926.

140 **Hizmet**, 30 Teşrin-i sani 1926, 20 Kanun-u evvel 1926.

üzere durdukları pasaport binasının Alsancak'a bakan kısmında; Birinci Kordon'a açılacak Büyük Gazi Meydanlığı'na dikilmesine karar verilmiştir¹⁴¹. İzmir'de Gazi Heykeli'nin inşası uzun sürmüş ve mali güçlüklerle de karşılaşmıştır. İtalyan Heykeltıraş Canonica, 23 Mart 1930 günü İzmir'e gelerek, Belediye Reisi Dr. Hulusi Bey'i (Alataş) ziyaret etmiş ve ona İzmir'de dikilecek olan heykelin küçük bir modelini vermiştir. Belediye meclisi'nin toplandığı salonda bir masa üzerine yerleştirilen modelde süsleme bakımından bazı değişiklikler yapılması uygun görülmüştür. Vali Kazım Paşa (Dirik) ve CHF Müfettişi Zühtü Beyler ile de heykelin modelini inceleyen Canonica, süslemelerde değişiklik yapılması isteğini kabul etmiştir. Daha sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi, Vali, Belediye Reisi ile Fen Heyeti Müdürü ve Canonica otomobillerle Kemalpaşa'ya gitmişlerdir. Zafferan'ın ilk günlerinde Gazi'nin Kemalpaşa yolunda Belkahve sırtlarından İzmir'i ilk defa gördüğü yer gezilmiştir. Türk ordusunun o zamanki ileri hareketleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın bir tepeye üzerinde durarak "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! Diyerek verdiği komut Canonica'ya anlatılmıştır. Yapılan açıklamalardan sonra, İtalyan heykeltıraş; "*Vaziyeti şimdi anladım. Getirdiğim modelin hükmü kalmamıştır. Artık başka bir eser vücuda getireceğim*" demiştir. Heykeltıraş Canonica ile İzmir'deki idareciler arasında İtalya'ya dönünce, yeni bir model yapılması ve İzmir'e gönderilmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır. 23 Mart 1930 günü öğleden sonra, Canonica'yı, Vali, belediye başkanı vs. müzeye götürerek gezdirmişlerdir. Daha sonra, birkaç gün çalışarak Gazi Heykeli'nin kaidesini süsleyen Millî Mücadele'yi anlatan çeşitli kabartmaları içeren birkaç müsvedde hayırlayıp, 25 Mart 1930'da belediye Reisi Hulusi Bey'e sunmuştur. Canonica'ya göre, heykelin konacağı en uygun yer Pasaport Binası'nın biraz ilerisine açılan Gazi Meydanı'dır. Heykelin dikileceği Gazi Meydanı'nın parke taşı ile döşenmesi ve söğüt ağaçları dikilmesine karar verilmiştir. Heykelin 800 bin liraya yaklaşık yüz bin liraya yapılacağı tahmin edilmiştir¹⁴². Belediye tarafından heykelin kaidesine yapılacak kabartmaların ne şekilde olacağını tespit eden bir plan yapılmış ve fotoğraflarla birlikte Canonica'ya gönderilmiştir. Planı Eylül 1931'de Necmeddin Bey tarafından tamamlanan kaidenin 20 bin lira olması ve kaideyi yapan ustanın Türk olması Belediyece kararlaştırılmıştır. Kaidesi 4 m 80 cm olan heykelinin yüksekliği de 4 m olacak, böylece Gazi Heykeli'nin toplam yüksekliği 8 m 80

141 **Anadolu**, 20 Kanun-u evvel 1926; **İkdam**, 21 Kanun-u evvel 1926.

142 **Hizmet**, 24 Mart 1930, **Anadolu**, 24, 27 Mart 1930; **Vakit**, 24 Mart 1930.

cm olacaktır¹⁴³. Bu işin ihale ile yapılmasını Belediye Encümeni 24 Ekim 1931 de kararlaştırdı. Kasım 1931 de yapılan ihaleyi 9 bin lira ve 2. buçuk ayda tamamlaması şartı ile Mimar Lütü bey'e verilmiştir¹⁴⁴. Gazi Heykeli'nin kaidesinin ön cephesinde tunçtan harflerle şunlar yazılmaktadır:

Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri! 1 Eylül 1922 Başkumandan Gazi Mustafa Kemal

Büyük Kurtarıcıya İzmir'in Minnet ve Şükranı Kurtuluş: 9 Eylül 1922

Yapılma Tarihi: Nisan 1932 Çevre düzeni ve aydınlatması yapılan Gazi Heykeli'nin açılışı büyük bir törenle 27 Temmuz 1932'de saat 18:00'de Başvekil İsmet İnönü, Maarif vekili, Hariciye Vekili, Nafia Vekili ve Kumandanlardan Muğlalı Mustafa, Ali Hikmet ve Jandarma kumandanları ve İzmir halkının çok sayıda katılımıyla gerçekleşmiştir. Açılıştta Başvekil İsmet Paşa ile İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Salih Beyler de birer konuşma yapmıştır¹⁴⁵.

21 Haziran 1934'te çıkarılan Soyadı Kanunu'nun kabulünden önce, Atatürk ile birlikte İzmir'i ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi Kazım Paşa'da gördüğü canlılık, enerji ve faaliyeti takdir ederek, Atatürk'e "*Sizin valiniz Dirik adamdır*" demiştir. *Dirik* kelimesinin Azeri ağzında; "*atak, çalışkan, canlı, heyecanlı*" anlamına geldiğini İran Şahından öğrenen Atatürk bunu İzmirililere anlatmıştı. Kazım Paşa, Soyadı Kanunu ilanından sonra Ankara'ya gelişinde Atatürk tarafından kabul edildi. Ziyareti esnasında, Atatürk kendi not defterinden bir sayfa kopararak, "*Kazım Dirik oldu. K. Atatürk 10. XII. 1934*"¹⁴⁶ diye el yazısı ile yazıp, Kazım Paşa'ya verdi. Böylece, Kazım Paşa, "*Dirik*" soyadını aldı¹⁴⁷.

Hakkında Açılan Dava Yazışmaları ve Diğer Belgeler

İzmir Valiliği süresince Kazım Dirik'in adı, bürokrasiden kaynaklanan kimi nedenlerle dava tutanaklarında yer aldı. Bu davaların bazılarında değinmek, Kazım Dirik'in tanınması bakımından faydalı olacaktır.

143 **Yeni Asır**, 3, 20 Eylül 1931; **Anadolu**, 18 Ağustos 1930, 16 Eylül 1930, 9, 14 Eylül 1931, 20 Teşrin-i evvel 1931.

144 **Yeni Asır**, 14, 19, 25 Teşrin-i evvel 1931; 23 Teşrin-i sani 1931.

145 **Anadolu**, 19 Nisan 1932, 28 Temmuz 1932; **Halkın Sesi**, 28 Temmuz 1932 ; **Milliyet**, 28 Temmuz 1932; **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1932.

146 **MSB DMA**, Belge No: 744.

147 **MSB DMA**, Belge No:744; **Milliyet**, 19 Mart 1982.

Yeni Asır Gazetesi'nin İzmir köylüsünün ekonomik kriz nedeniyle ahlat (armut) yediğine dair haberi, kamuoyunu heyecanlandırdı. İzmir'in böyle bir olay ile anılıyor olması, Kazım Dirik'i rahatsız etti. Bu nedenle, Yeni Asır Gazetesi hakkında inceleme başlattı ve sorumlu Müdür Abdurrahman Şeref Bey'den şikayetçi oldu. Bunun üzerine Abdurrahman Şeref Bey, Kazım Dirik'in görevi kötüye kullandığı düşüncesi ile, ondan şikayetçi olarak, karşılık verdi.

Dosyaya ilişkin Teftiş Heyeti'nin 19. 06. 1932 tarih ve 2378 sayılı raporu aynen şöyledir:

“İzmir’de yayınlanan Yeni Asır Gazetesi sorumlu müdürü Abdurrahman Şeref imzasıyla Cumhuriyet Müdafaa-i Umumiliği’ne verilip, Adliye Vekaleti Celilesinden Vekalet-i Celilerine gönderilen bir dilekçede, Yeni Asır Gazetesi’nin, ekonomik kriz sonucunda bazı köylülerin ahlat yedikleri hakkındaki yayını üzerine İzmir Valisi Kazım Paşa’nın kendilerini mahkemeye vererek, yargılama sonucunda beraat etmeleri ile, haklarında suç oluşumu ve memurluk yetkisini kötüye kullanma maddelerinden dolayı Vali hakkında soruşturma yapılması ile 50.000 (elli bin) lira manevi yemin tazminatı alınması ve verilmesi isteği durumu hakkında gereğinin uygun görülmesi üzerine bu bölümde Mülkiye Müfettişi Hakkı Haydar Bey tarafından yapılan inceleme sonucunun açıklandığı düzenlemenin 12. 6. 1932 tarih ve 44 numaralı fezleke belgesi mazbatasıyla birlikte dönerek, istek yerine getirildi. Fezleke belgesine göre vilayetin asayiş ve genel durumundan sorumlu valinin, gazetenin yayınına göre yaptırdığı incelemede ulaştığı sonucu yasal makamlara bildirmesinin bir suç teşkil edemeyeceği görüşü ile işaret edilen Vali’nin yargılanmasının reddi istenmiştir. Durum arz olunur efendim”¹⁴⁸

Kazım Dirik hakkında açılan bir diğer dava Valiliği esnasında emrinde çalışan personelin karışmış olduğu bir olay ve bundan sonra başlayan mahkeme sürecinde görevi ihmal suçlamasıyla yargılanmasıdır. Bu davaya ilişkin 21. 01. 1933 tarih ve 131 / 72 sayılı Teftiş Heyeti'nin raporu aynen şöyledir:

“Bayındır hükümet konağı karşısında kahveci kahvehanesinde 340 senesi Temmuzun 16’ncı gecesi silah atarak kahvede oturan sadıklılardan Falih’in yalaranmasına sebebiyet vermekten suçlu Bayındır Jandarma efradından Hasan ve yazıcı Hüseyin ve Ahattan Faik hakkında Bayındır idare heyeti tarafından alınan 15 Nisan 1927 tarih ve 22 nolu gerekli işlem kararı suçluların itirazı üzerine 2. derecede inceleme için Bayındır Kaymakamı ve Vilayeti Aliyelerinden gönderil-

148 “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

diği ve aradan iki seneden fazla bir zaman geçtikten sonra vilayet idare heyetince karara bağlandığı ve bu yüzden gerçekleşen kamu davasının sabit olduğu anlaşılıp, hadisede ihmali görülenler hakkında soruşturma yapılması evvelce emir buyrulmuştur: Söz konusu kararda muavin Saip Beyefendinin imzaları mevcut olduğundan ve idare heyetince öteden beri kendileri başkanlık etmekte oldukları için 932 Haziranında vazifeler memurlarla birlikte bu meseleden dolayı işaret edilene soru yöneltmişti. Devlet şurası umumi heyetince alınan 933 tarih ve 265 nolu karardır. (Bu işte yalnız vali muavini Saip değil idare heyetine başkanlık eden valinin de soruşturmaya tabi tutulmasına Maliye ve Nafia Daireleri reislerin karşı oylarına karşı çoğunlukla karar verilmesi) üzerine Mülkiye Müfettişliği Neditim Nazmi Bey'e emir buyurulmuş ve evrakta bendeniz¹⁴⁹

Bu davalar nedeni ile kırgın olan İzmir Valisi Kazım Dirik, Teftiş Heyeti'ne 16. 04. 1933 tarih ve 26005 sayılı aşağıdaki savunmayı verdi.

“Valiliğim sekizinci yılına basmıştır. İnkılâbın ve Cumhuriyet'in ve Müdafaa planlarının millet ve memleket bünyesinde gerçekleştirmek istediği amacı ile geceyi gündüze katarak çalışıyorum. Muntazam şoseler ve askeri havza yolları, köy yolları olarak iki bin kilometre yol, milleti karanlıktan kurtaran dört yüz yeni mektep, seksen zirai kredi kooperatifi, esnaf ve ahali bankası gibi büyük ve canlı eserler bugün ortada ve dimdik yaşıyor. Adalet göreceğimi ummaktayım¹⁵⁰

Kazım Dirik hakkında açılan bu davalar, bir süre daha devam etti, ancak davaya konu olan suçlamalardan yargılanması mahkemelerce uygun görülmedi¹⁵¹.

İzmir Valiliği Görevinden Ayrılışı

Vali Kazım Dirik, on yıla yaklaşan İzmir Valiliği'nden sonra, Trakya Umumi Müfettişliği'ne atandı. Ancak Trakya'daki görevi sırasında dahi, bazı kötü anılara rağmen, İzmir'e olan bağlılığını belirtirdi. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından açılışından sonra fuar alanından doğruca kendisini İstanbul'a götüreceğ olan vapura gidip, burada İzmirililerle vedalaşarak, terfi olduğu Trakya Umumi Müfettişliği görevi için, bölgeye gitti. İzmir halkı, çok sevdiği “Vali Paşa”larını vapurda büyük üzüntü içinde uğurlamışlardı¹⁵². 1934

149 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

150 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

151 Dirik, O., **a.g.e.**, s. 76.

152 “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

yılında birinci sınıf valiliğe terfi ettirilen Kazım Paşa, 9 Ağustos 1935 tarihinden itibaren Trakya Umumi Müfettişliği vazifesini ölümüne kadar sürdürecektir.

İzmir Vilayetine tüm gayretiyle hizmet eden Kazım Dirik'in Trakya'ya tayini 8 Ağustos tarihli Yeni Asır Gazetesinde şu başlıkla verilmiştir: "İzmir Dirik Valisini Kaybetti."¹⁵³ 9 Ağustos tarihinde ise Yeni Asır Gazetesi Başyazarı Hakkı Ocakoğlu bir yazı yazmış, bu yazıda İzmir'e yaptığı hizmetleri anlattığı gibi Trakya'ya tayin edilmiş sebebini de açıklamıştır. "Biz Kaybettik, Fakat Trakya Büyük Bir Kuvvet Kazandı" başlıklı yazısında Kazım Dirik hakkında şunları yazmıştır:

"...Biz General Kazım Dirik'i yalnız çalışkan bir devlet adamı olduğu için sevmedik. Onu bize sevdiren daha bir çok sebepler vardır. O, on yıl içinde yalnız mektep, yol, çeşme yapmakla hayat demek olan su bulmakla saçlarını ağartmadı. Devrimi dağ başındaki üç evli köylere kadar yaymak ve sevdirmek için hayatını yıprattı. Onu makamında bulup görmek haylice zor bir işti. General Kazım Dirik, yıllarca durmadan, yorulmadan, dağ, tepe demeden koştu. Halk tabakaları içine daldı. Köylülerle köylü, kentlilerle kentli oldu. Münevverlere (aydınlara) demokrasinin ne demek olduğunu anlatan canlı örnekler verdi. Tenkitten yılmadan onu kendisi için bir kuvvet olarak tanıdı. Sınırsız bir toleransla tenkitlere tahammül gösterdi. Atılan yanlış adımları geri almamak için anlamsız izzeti nefis meseleleri yaratmadı. Münekkitlerine (eleştirenlere) küsmedi. Onlara karşı sevgi gösterdi. Çok az devlet adamında bulunan bu meziyet kendisinin etrafında sevgi halkaları topladı... General Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişliği'nden ülkenin çok şeyler kazanacağından söz etmekten nefsimizi men edemeyiz. Bununla itirafa borçluyuz ki İzmir, Dirik'i asla unutmayacak, o kendisinin geride bıraktığı çok canlı ve verimli eserleriyle anılacaktır"¹⁵⁴

Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanan Kazım Dirik, İzmir'deki görevini Fazlı Güleç'e devretmiştir. Bu durum, 21. 8. 1935 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafla bildirilmiştir.

SONUÇ

Tarihe mal olmuş şahsiyetler hakkında hüküm vermek tarih araştırmalarında daima zor bir meseleyi teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerinde asker olarak Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda ordu da görev

153 **Yeni Asır**, 8 Ağustos 1934.

154 **Yeni Asır**, 9 Ağustos 1934.

yaparak paşalık rütbesine yükselmiştir. Kazım Paşa, Milli Mücadele’de de en ön saflarda yer alarak, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun’a çıkan kişiler arasında yer almıştır.

Milli Mücadele’nin kazanılmasından sonra, savaşın askerî kadrosunda yer alan pek çok subay gibi, Kazım Dirik de sivil mülki görevleri tercih etti. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye’de en çok yakılıp yıkılan şehirlerden olan İzmir’in yeniden inşa edilmesi sırasında, 1926-1934 tarihleri arasında valilik görevinde bulundu. Bu sebeple şehrin yeniden inşasında en çok emeği olan kişilerden birisidir. Özellikle şehrin simgesi olan, İzmir Gazi Heykeli ve İzmir Uluslararası Fuarı’nın kuruluşunda büyük emeği geçmiştir. İzmir’in Vali Paşası olarak bilinen Kazım Dirik; şehirde başta eğitim olmak üzere, sağlık, yol inşası ve diğer altyapı konularında büyük özverilerle çalışmıştır. Cumhuriyet tarihinin en önemli evrelerinden olan; 1926 yılında İzmir’de Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya suikast girişiminde bulunduğu da ve Türkiye’de çok partili hayata geçiş denemelerinden olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın, 1930 yılında İzmir’de gerçekleştirdiği kapsamlı örgütlenme çalışmaları ile meşhur İzmir Mitingi sırasında şehrin Valisi Kazım Paşa idi. 1926 yılında İzmir Suikastı’ni yapan zanlıların kısa süre de yakalanmasında Kazım Dirik’in usta idarecilik vasıflarının büyük tesirini görürüz.

Kazım Dirik, yurtsever, tez canlı, çalışkan, titiz, disiplinli ve zorluklardan yılmayan bir kişiliğe sahiptir. Atatürk İlke ve İnkılaplarına gönülden bağlıdır. Kazım Dirik, bu gün hala İzmir halkı tarafından sevilen, saygı ile anılan ve şehre çok emeği geçmiş valilerden biridir. Bu sebeple şehrin pek çok caddesi, sokağı ve okulu hala onun adını taşımaktadır. İzmir halkının onu sevdiği gibi O da İzmir’i çok sevmiştir. İzmir’e sevgisi o kadar büyüktür ki ölümünden sonra son görev yaptığı yer olan Edirne’ye değil de, İzmir’in Altındağ semtindeki Kokluca Mezarlığı’na defnedilmek istemiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü “ Kazım Dirik Dosyası “, Sicil No : 1643, Belge No: 3, 4, 12, 22

Milli Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Arşivi:

Belge No: 2, 722, 737, 744, 750, 751, 752, 755

II. Süreli Yayınlar**Gazeteler**

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Halkın Sesi

Hizmet

İkdam

Milliyet

Vatan

Yeni Asır

III. Kitaplar

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3bs., İstanbul, 1994, İletişim Yayınları.

Aldan, Mehmet, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, Ankara, 1990, İçişleri Bakanlığı Yayınları.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1998, Bateş Yayınları.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e**, C. II, İstanbul, 2002, Temel Yayınları.

Çelebi, Mevlüt, **İzmir Gazi Heykeli**, İzmir, 2002, İzmir BB Kültür Yayınları.

Dirik, Kazım, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul, 1938.

Erdaha, Kamil, **Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1993, Remzi Kitabevi.

Erman, Azmi Nihat, **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1971, Temel Yay.

Gün, İsmail - Ankara, Mahmut, **Kazım Dirik**, İzmir, 1971, İstiklal Matbaası.

İzmir Cumhuriyet’in 15 inci Yılında, İzmir, 1938, Nefaset Yay.

Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul, 1955, Ekicigil Tarih Yay.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, 1983, TTK Yay.

Okyar, Fethi, **Fethi Okyar’ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, 2. bs. Yay. Haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdenoğlu, İstanbul, 1997, İş Bankası Yay.

Özalp, Kazım - Özalp, Teoman, **Atatürk’ten Anılar**, 4 Bs., Ankara, 1998, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Soyer, Reşit, **General Kazım Dirik**, İzmir, 1946, Yenyol Matbaası.

Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Ankara, 1971, Ayyıldız Matbaası.

Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, 1982, Karacan Yay.

Yetkin, Sabri - Serçe, Erkan, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a**, İstanbul, 2000, TTK Yay.

IV. Makaleler:

Çelebi, Mevlüt, “İzmir’de Cumhuriyet’in 10.’uncu Yılı Kutlamaları”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri**, Haz. Tuncer Baykara, İzmir, 1993, s. 250-262.

Tabak, Serap, “Kazım Dirik’in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti”, **Tarih Yazıları**, Yay. Haz. Akif Erdoğan, İstanbul, 2006, Q Yay., s. 495.

Tabak, Serap, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir Vilayeti’ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S 8, İzmir, 1992, s. 183-203.

V. Tezler:

Karayaman, Mehmet, **İzmir'de Sağlık**, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, TC Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005, s. 210-212.

Özgür, Gürsel, **Komutan ve Bürokrat Olarak Kazım Dirik**, İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Yıldırım, Özlem, **İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)**, D. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.

CHP BELGELERİNE GÖRE ATATÜRK DÖNEMİNDE İZMİR'İN SORUNLARI (1923-1938)

Doç. Dr. Hakkı UYAR*

Cumhuriyetin genel anlamda Osmanlı Devleti'nden devraldığı sosyal ve ekonomik yapının çok da parlak olmadığını ve sorunlar yumağını barındırdığını söylemek gerekir: "... Türk köylerinin % 80'i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştu. Halkın % 14'ü sıtmalıydı. Frengi yaklaşık % 9 oranında yaygındı. Köylülerin % 72'si bitli olup her an tifüse yakalanabilecek durumdaydılar. Sağlığa uygun tuvalet vb. kolaylıklar % 97 evde söz konusu değildi. Ve bu koşullara sahip halkın % 7'si okur-yazardı.

İstanbul, İzmir, Beyrut gibi birkaç kentin dışında durum köylerden çok farklı değildi. Yüksek Bürokratik kademe, dışa bağlı tüccarlar dışında halk yani esnaf (zanaatkârı da içermektedir bu terim) ve küçük memurlar her gün artan geçim sıkıntısı içersinde yoksullaşmaktaydı. Şehirlerin hemen büyük çoğunluğu batı anlamında kentsel fonksiyonlara sahip değillerdi. Su, elektrik ve havagazı gibi kolaylıkların" birkaç büyük kente girdiği tarihler de 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başına rastlamaktaydı. Nitekim İzmir'de bu konudaki tarihler şöyle idi¹:

Su	Elektrik	Havagazı	Tramvay
1893	1905	1862	1885

İzmir, 20. yüzyılın başında ülke ortalamasına göre sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş bir liman kentiydi. Kentin bu konumunda zengin hinterlandı ve kozmopolit yapısı önemli bir etkiye sahipti. Ancak, kozmopolit yapı ve farklı etnik/dinsel kimliklerin varlığı siyasal bir kaos ortamını da beraberinde getiriyor-

* Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**, Ankara, 1973, s. 25.

du. İzmir, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki sürece bu ortamda girdi. Kentin Yunanlılar tarafından işgali, şehri Türk Kurtuluş Savaşı'nın sembol şehri haline getirdi. Bu bağlamda İzmir, Milli Mücadele'nin "kızıl elma"sıydı, nihai hedefiydi. Kentin Yunan işgalinden kurtuluşu ile birlikte yeni bir dönem başladı. Nüfus mübadelesi ve diğer yollarla Rum, Ermeni nüfusunun kenti terk etmesiyle siyasal kaos ortamı da sona ermekteydi; ama ticareti önemli ölçüde elinde bulunduran gayrimüslim unsurların gitmeleri, kentin eski ihtişamını yitirmesi anlamına da geliyordu. Özellikle bu durum 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birleştiğinde kendini çok daha açık bir şekilde gösterecektir.

Kentin hinterlandı ile birlikte Yunan işgalinden büyük zarar görmesi, tabloyu daha da olumsuz bir hale büründürüyordu. Nitekim, kentin ve ülkenin kurtuluşundan 5 ay kadar sonra İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, yaptığı konuşmada ilk olarak şunları söylüyordu²:

"Aziz Türkiye'nin öz evlatları, hoş geldiniz, güzel Türkiye'nin ameleleri, sanatkârları, çiftçileri ve tacirleri, hoş geldiniz, hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri, hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklal yolunda şehit düşen yavrularının nerelerde gömülüp kaldığını bilmeyen, bir kırık mezar taşı başında Fatiha okuyabilmek imkânını bile bulamayan çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz. Amele hanımlar hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim".

Ülkenin içinde bulunduğu ruh halini belirten bu konuşma, işgalin yarattığı yıkımı da özetliyordu. Kongreyi izleyen Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'in temel sorunları İzmir yangını³ sonrası şehrin yeniden inşası⁴, mübadele sonucu

2 A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1981, s. 257.

3 İzmir yangını neticesinde şehirdeki 42.945 haneden 14.004'ü tamamen yanmıştı. Kalan mağaza ve dükkan sayısı ise sadece 9.696 idi. Bunların 6.410'u Müslümanlara aitti. Kalan 3.286 mağaza ve dükkanın 1.638'i Rumların; 1.648'i de Musevi ve ecnebilerindi. Yangın sonrası "Eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve ortada tamamı yanmış koca bir delik kalmıştı".

Şehir kurtulduktan sonra Aydın Vilayeti'nin bir parçası olmaktan çıkarılarak, İzmir Vilayeti adıyla idari bakımdan yeniden yapılandı. Bkz. **1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği 1. Kitap**, (yayına hazırlayan Erkan Serçe), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

İzmir Yangını sonrası kentin yeniden doğuşu için bkz. Erkan Serçe-Fikret Yılmaz-Sabri Yetkin, **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.

4 **Tülay Alim Baran, İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)**, DEÜ AİİTE Yayınlanmamış Doktora tezi, İzmir, 1994.

gelen muhacirlerin yerleşim ve barınma sorunları, ticaretle uğraşan gayrimüslim nüfusun mübadele ve diğer yollardan şehri terk etmesiyle⁵ ekonomide oluşan boşluk, gayrimüslim nüfusun ekonomik hayattan çekilmesiyle beraber onu izleyen dönemde Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle ekonomideki daralma, fiyatlardaki düşüş, köylünün ürününün para etmemesi, ağır vergiler ve ekonomik krizin işsizliği artırması ve işçi ücretlerinin düşmesi⁶ olarak sayılabilir. Bu sorunlar, kentin siyasal yaşamına damgasını vuracaktır. Dolayısıyla İzmir'de temel sorun sosyal ve ekonomiktir; Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen modernleşme amaçlı devrimlerin yarattığı tepkilerin siyasal yansımalarını görmek pek olası değildir. 1924-1925 döneminde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bu bağlamda bakmak daha doğru olacaktır.

TPCF Olayı

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın ve 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Kemalist kadronun radikal hareket tarzına muhalif olanlar (İkinci Grup üyeleri, eski İttihatçılar ve Birinci Grup'taki muhalifler) kaynaştı ve daha sonra da TPCF çatısı altında birleştiler; bu sırada da İstanbul basınının desteğini de aldılar⁷.

TPCF'nin içinde yer alan eski İttihatçı kadrolar, İzmir'de de etkindi. Fırka'nın İzmir örgütünün ne zaman kurulduğu tam olarak bilinemese de, parti içi yazışmalardan anlaşıldığına göre Ocak 1925'te il başkanı İzmir eski valile-

5 1914 yılı verilerine göre İzmir sancağının nüfusu 639.756 iken, 1923 yılında bu rakam 451.449'du. Kazaların da dahil olduğu bu nüfus hesaplamasına göre kentin nüfusu yaklaşık % 30 civarında azalmıştı. Bkz. 1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği 1. Kitap.

6 Dönemin ekonomik sorunları ve bunlara yönelik izlenen politikalar için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara, 1983; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara, 1982.

7 Feroz Ahmad, "The Progressive Republican Party, 1924-1925", **Political Parties and Democracy in Turkey** (Edited by Metin Heper and Jacob M. Landau), I. B. Tauris & Co Ltd, London, 1991; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Türkçesi: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

rinden Rahmi Bey'di⁸. Rahmi Bey, uzun yıllar İzmir valiliği yapmış, önde gelen İttihatçılardan. Aralık ayı sonunda (1924) İzmir'de iki milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde muhalefetin adayı olarak Rahmi Bey ve Ali İhsan Paşa katılmıştı. Ancak, seçimi CHF kazanmıştı⁹. İki dereceli seçimleri CHF açık ara kazanırken, muhalefet partisinin İzmir'de önemli bir ağırlık kazanmadığı da görüldü. Bunda muhtemelen partinin muhafazakâr yapısı kadar, eski İttihatçı kadronun yıpranmışlığı ve Milli Mücadele'yi kazanan kadronun karizmatik varlığını (Mustafa Kemal Paşa ve dolayısıyla CHF) saymak gerekir.

SCF Olayı

TPCF'nin İzmir'de elde edemediği başarıyı SCF yakalayacaktır.

Kendiliğinden ve doğal bir muhalefet partisi olarak kurulmayan, “güdümlü bir muhalefet yaratma düşüncesinin ürünü” olan SCF'nin kuruluş ve örgütlenişi de “yapay” özellikler taşımaktadır¹⁰. Fethi Bey tarafından M. Kemal Paşa'nın isteği ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF, doğal bir gelişmenin ürünü olmamasına ve tüm “muvazaa” (danışıklı dövüş) görüntüsüne rağmen, hızlı bir şekilde gelişti ve halktan büyük ilgi gördü. Bu ilgi CHP'de tedirginlik yaratırken, SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in daha ilk günlerde iktidara aday olduklarına yönelik açıklaması, yeni partiye karşı CHP'deki rahatsızlığı arttırdı. Çünkü, CHP ileri gelenleri, SCF'yi hiçbir zaman iktidara aday bir parti olarak düşünmemişlerdi. Onlar için SCF, “küçük ve tehlikesiz bir muhalif parti” olarak TBMM'de bulunacak ve pek de suya sabuna dokunmayan eleştirilerle yetinecekti. Bu eleştirileri yapabilmesi için de SCF'ye gerekli milletvekilleri “CHP tarafından” verilecekti. Hatta, SCF'nin TBMM'de eleştirilerde bulunabilmesi, muhalefet yapabilmesi için yapılacak olan milletvekili seçimlerinde CHP tarafından SCF için milletvekili kontenjanı ayrılacaktı¹¹. TBMM'de muhalefet yapabilecek

8 Yeşil, **a.g.e.**, s. 243.

Burada İzmir yerine Aydın vilayeti demek daha doğru olacaktır.

9 Zürcher, **a.g.e.**, ss. 92-94.

10 Örneğin M. Kemal Paşa, Fethi Bey ve İsmet Paşa arasında geçen görüşmelerde partiye kaç milletvekili ve ne kadar para verileceği pazarlıkla belirlendi. Hatta parti kurulurken CHP'den SCF'ye verilen milletvekillerinin seçimini de M. Kemal Paşa yaptı. Bu konuda bkz. Ahmet Ağaoglu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

11 1931 yılında yapılacak seçimler için İsmet Paşa 50 milletvekili önerirken, Fethi Bey 120 milletvekili istemişti ve sonunda 70 milletvekilinde anlaşmışlardı. Bkz. Okyar-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**

ölçüde SCF'ye milletvekili kontenjanı lütfedilmesi, CHP'nin SCF'ye biçtiği rolü net biçimde göstermektedir. SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in iktidara aday olduklarını açıklaması ve halktan gördükleri ilgi (örneğin İzmir Mitingi'nde olduğu gibi), CHP'nin iktidarı kaybedebileceği olasılığını gündeme getirdi. Bu da CHP yöneticilerini SCF karşısında hırçınlaştırdı.

SCF basında da kendisine birçok destek buldu. İstanbul'daki Yarın ve Son Posta gazeteleriyle İzmir'deki Yeni Asır gazetesi SCF'yi destekliyorlardı¹². Bu gazetelerden başka doğrudan SCF'yi desteklemek amacıyla İzmir'de bir gazete yayınlandı: "Serbes Cumhuriyet"¹³.

1930 Belediye Seçimleri

Uygulanan tüm baskı ve yıldırma yöntemlerine rağmen SCF, kadınların da ilk kez oy kullandığı 1930 belediye seçimlerinde başarılı oldu. SCF, seçime 37 ilde katıldı. Tüm illerde katılamadı. Katılmadığı illerin çoğu doğu illeriydi. Parti yeni kurulması nedeniyle henüz yeterince örgütlenememişti. 502 belediye başkanlığı için yapılan seçimde SCF, ikisi kent düzeyinde (Samsun ve Silifke) olmak üzere 40 yerde başarılı oldu. Partinin kazandığı yerlerin % 65'i Batı Anadolu'da idi. Onu Trakya dahil olmak üzere % 22.5 ile Marmara Bölgesi izliyordu. Ayrıca Karadeniz ve Akdeniz sahil şeridinde de birkaç yerde seçim kazanmışlardı. Partinin en fazla başarılı olduğu Batı Anadolu'da, en başarılı olunan il İzmir'di. Bergama, Kınık, Seferihisar, Şirince, Urla, Buca, Bademiye, Armutlu, Kuşadası¹⁴, Dikili, Menemen, Atça, Şerefhisar ve Karantina...¹⁵ İzmir'de kazanılan belediye sayısı, tüm kazanılanların üçte birine tekabül ediyordu. Dolayısıyla İzmir'in SCF'nin kalesi olduğunu söylemek mümkündü. Aslında bu durum, günümüzde CHP'nin ülke geneline nazaran İzmir'de çok daha başarılı olmasıyla karşılaştırılabilir.

12 Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992; Ağaoglu, **a.g.e.**; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**; Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8, İletişim Yayınları, ss. 2052-2059; Tarık Z. Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952**, İstanbul, 1952; Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997; Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

13 Hakkı Uyar, "SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce**, Cilt 7, Liberalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

14 Kuşadası, 1954 yılına kadar İzmir'in bir ilçesi idi. Bkz. <http://www.kusadasi.bel.tr/belediye/kusadasi.asp> (son erişim: 7 Eylül 2009).

15 Emrence, **a.g.e.**, ss. 183-184.

SCF'nin bu başarısının arkasındaki nedenler nelerdi? Bunun arkasında sanırım 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımını aramak gerekir. SCF'yi destekleyen toplumsal kesimlere bakıldığında arkasında tüccarlar, işçiler ve köylüler görülmektedir. Tüccarlar, ekonomik kriz ortamında vergi sorunları, kredi bulamama ve iflaslarla karşı karşıya idi. İşçiler, ekonomik kriz nedeniyle ücretlerin düşmesi ve işsizlik ile mücadele ediyorlardı. Köylüler ise, mahsulün fiyatlarının düşmesi neticesinde yüksek durumdaki vergileri ödeyememe (yol vergisi vs.), ürünün değerinin düşmesi nedeniyle artan borçlanma (tohumluk vs) ve tefeci baskısıyla uğraşıyordu¹⁶. Kapalı ve kendi kendine yeterli ekonominin dışına çıkmış, ticarileşmiş ve göreceli kapitalizme entegre bir üretim yapan kesimler ekonomik krizden en fazla zarar gören kesimlerdi. Dolayısıyla tüccarların, köylülerin ve işçilerin yaşadığı sorunların sorumlusu ya da en azından sorunların çözülemeyişinin sorumlusu olarak iktidarı yani CHF'yi görmeleri son derece doğaldı. Bu nedenle de yeni kurulan muhalefet partisine yönelmeleri de şaşırtıcı değildi. Nitekim SCF'nin İzmir örgütlenmesi ile ilgili yapılan bir araştırmada¹⁷, tüccarların, serbest meslek sahiplerinin (doktor, eczacı, avukat vs.), mübadele sonrası sorunları çözülmeyen ve aradığını bulamayan mübadillerin SCF ocak örgütlerinde yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. SCF'nin İzmir örgütlenmesinde ve başarısında; bir ihracat limanı olan bu kentte fiyatların düşmesi ve ihracatın azalmasından olumsuz yönde etkilenmesi ile Lozan Barış Antlaşması'nı takip eden birkaç yıllık süreçte yoğun olarak gelen mübadillerin sorunlarının etkili olduğu söylenebilir. SCF'nin İzmir'de kazandığı bölgelere bakıldığında ya tarım bölgeleri ya da yoğun göçmen nüfusa sahip bölgeler olduğu dikkat çekmektedir.

SCF'nin İzmir örgütlenmesi hakkında üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu da partinin il başkanı ile ilgilidir. Partinin il başkanı Dr. Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey'di. Ekrem Hayri Bey, 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin de il başkanlığını yapacaktı. Dolayısıyla bu, SCF-DP ilişkisi ve parti örgütlerinin ve kitlesel desteğinin sürekliliği açısından anlamlı bir durumdur¹⁸.

16 Emrence, **a.g.e.**, s. 73.

Aydın gibi incir üretiminin merkezi, Manisa gibi üzüm üretiminin merkezi ve Balıkesir gibi zeytin ve zeytinyağı üretiminin merkezi olan yerlerde, fiyatların düşmesi; bunun, üretici ve tüccarları zor durumda bırakması SCF'nin buralarda örgütlenmesi ve belediye seçiminde başarılı olmasının nedenleri arasında başta sayılmalıdır.

17 Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilayeti'ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), sayı 8, yıl 1993, ss. 183-202.

18 DP kurucularından Adnan Menderes de SCF'nin Aydın il başkanlığını yapmıştı.

Nitekim, SCF'nin İzmir'den gördüğü desteği, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sorunların ışığında -1929 sonrasına benzer bir şekilde- DP de görecekti ve İzmir'de 1950 genel seçimini rahatlıkla kazanacaktı.

Serbest Fırka'nın İzmir'deki başarısını (Fethi Bey'in İzmir'deki miting¹⁹ sırasında gördüğü ilgiyi), CHF'nin nasıl yorumladığını bir CHF yetkilisinin hazırladığı rapor yansıtmaktadır. Tarihsiz ve imzasız olan rapor muhtemelen Eylül ayı sonlarında (1930) hazırlanmış olmalıdır²⁰:

“1. İzmir hadisesi ve onu takib eden tezahürler anlattı ki Türkiye'nin her şehrinde bir İzmir çıkabilir; her nerede efkâr ve hissiyatın serbest ifadesine müsaade edilse aynı coşkunluk görünür, çünkü her yerde aynı elemüüstırabın mahkûmları vardır.

2. İzmir tezahüratı ne Fethi Bey'in şahsına itimat ve muhabbetten doğmuştur, ne de İzmir halkının muhalif ve menfi ruhlu olmasından çıkmıştır; Fethi Bey'in yerine kim gitseydi rıhtımda aynı izdihamı bulur, aynı alkışlarla karşılanırdı. İzmirli, benim itikadımca, Fethi Bey'i dertlerini dinlemek için Gazi tarafından gönderilmiş bir resul diye karşılamışlardır.

3. Halkın yüreğinde bir sızı, dudaklarında bir sızıltı vardır. Bu sızı bilinmiyor, bu sızıltı duyulmuyordu. Fakat halk o kanattadır ki kendisi ile Büyük Müncü'nin arasında hakikatların aşip geçmesine mani olan kesif bir duvar vardı. Son hareket halkın nazarında bu duvarın yıkılması idi. Harikalara alışmış olan bu halk ... İzmir'de ve Aydın'da yollara döküldü.

4. İzmir rıhtımını dolduran ve karşı tarafa bir kuvvet diye izafe edilen izdiham, hakikatta bu tarafın hatalarını bağırarak için toplanmış ve sözünü dinleyecek Fethi Bey isminde birine rastgelmiş bir kütle ıstırabı idi. Bunu bir takım kimseler istismara kalkışmış olabilirler; fakat hakiki tahlil ancak bu neticeyi verebilir.

5. Halk Fırkası aleyhinde bir manayı ifade eden bu nümayiş bir kere daha göstermiştir ki Fırka bugünkü teşkilatı daha doğrusu teşkilatsızlığı ile bir fena sürprize düşmüştür. Öteden beri görülüyor ve biliniyor ki Fırka ideal ve prensipten ziyade şahıslara ve şahsi menfaatlara hizmet eden bir teşekkül halinde devam edip duruyor. Halkın ağzında dolaşan sözlerin hülâsası: Bütün istifadeli ve kârlı

19 Fethi Bey, İzmir'e 4 Eylül'de gemi ile gelmiş, kendisini kalabalık bir halk kitlesi karşılamıştı. Ardından bir çocuğun ölümüne de yol açan olaylar meydana gelmiş ve 7 Eylül'de Fethi Bey 50 bini aşan bir kalabalığa hitap etmişti. Bkz. Yetkin, **a.g.e.**, s. 172 vd.

20 **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 63.240..3.

memba'lar Fırkayı idare edenlerin ellerinde bulunuyor, mutemet namını taşıyan bir takım kimseler halkı bir çiftlik gibi kullanıyor. Son günlerde ortalığa düşen 'mutemetler saltanatı' tabiri bunun bir ifadesidir. Esasen bu hakikatlerin görülmemesi veya saklanması değil midir ki bu infilakı mucib olmuştur?

6. Hükümet Fırkaya istinad ve onun vasıtasile millette istihsalı itimad etmek lazım gelirken, ne gariptir ki, Fırka Hükümete yüklenerek ve Hükümetin kuvvetine dayanarak halkı sıkmaktadır. Bulanık zamanlarda avlamak isteyenler için bu vaziyetten daha münasip fırsat olur mu?

7. Fırka tasfiyeye veya hiç değilse takviyeye çok muhtaçtır. Kemiyetten ziyade keyfiyete kıymet verilecek olan bu tasfiye veya takviye neticesinde Fırkaya girecek olan münevver, idealist, garazsız, canlı ve imanlı unsurlar Büyük Rehberin ışığını milletin içine götürmelidirler. Bunun vakti pek geçmemiş ise de çoktan gelmiştir.

8. Fikir ve kalplerde bir anarşi havası esmekte ve bundan zevk duyanların adedi günden güne çoğalmakta olduğunu kabul etmeliyiz. Düne ait gafletin bir daha tekerrürü yarın çok zarar verebilir.

9. Bugünkü çalkantılı vaziyeti kendi maksatları uğurunda istismara çalışanlardan memleketi ve rejimi kurtarmak için ideal peşinde çalışan bir Halk Fırkası ve buna istinad eden demir gibi sağlam ve kuvvetli bir hükümetten başka çare yoktur”.

Raporda dikkat çeken noktalar CHF içindeki yolsuzluk ya da kayırmacılık benzeri uygulamalar ve partinin özellikle halktan kopukluğu ve halkın dertlerinden uzaklığı idi. Bu durum, ortaya çıkan ilk muhalefet hareketine halkın yönelmesine yol açmıştı. Rapor ekonomik krizin etkilerine doğrudan değinmese de, içinde buna ilişkin göndermeler bulunmaktadır.

SCF denemesi kısa sürse de etkileri uzun süreli oldu. Bunlardan biri SCF'yi destekleyen toplumsal kesimleri kontrol etmektir. CHP, 1935'te İzmir'deki işçi ve esnaf örgütlerini tek çatı altında toplayarak örgütlemeye girişti. Bu girişimin İzmir'de ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Farklı nedenleri olsa da, temel neden işçi ve esnafın çözülemeyen sorunları nedeniyle yoğun bir şekilde SCF'yi desteklemesiydi. CHP, bu kesimlerin dağınık örgütlerini tek çatıda toplayarak ve kendi kontrolü altına alarak sorunlarını çözme (özellikle sağlık vb) iddiasındaydı²¹.

21 Hakkı Uyar, “Devletin İşçi Sınıfı' ve Örgütlenme Girişimi: CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)”, **Tarih ve Toplum**, sayı 160, Nisan 1997.

1935 yılının bahar aylarında CHF, bu örgütlenmeyi gerçekleştirmek için kendi bünyesinde esnaf ve işçi bürosu aracılığıyla gazetelere verdiği ilanda işçi ve esnaf örgütlerini toplantıya çağırılmıştı. Davet edilen kesimlerin genişliği dikkat çekicidir: motorlu araç sahipleri, yük

İzmir'in erken Cumhuriyet dönemindeki sorunlarını çözmesinde, İzmir yangını ve nüfus hareketliliğinden (mübadele) kaynaklanan sorunların aşılmasında iki yerel yöneticinin etkisi büyüktür. Bunlardan birincisi İzmir Valisi Kazım Paşa (Dirik)²² ve ikincisi de İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Bey'dir (Uz)²³.

Behçet Bey, 1931 yılında göreve geldiğinde kentin durumunu şöyle tanımlıyordu:

“Şehrin büyük kısmı yangınla tahrip olmuş, nüfusu yarı yarıya azalmıştı. İktisadi durum kötü idi; bunun neticesi olarak belediye bütçesi 2.500.000 liradan 800.000 liraya düşmüştü. Devlet tarafından belediyeye cüz'i bir ikraz yapılmıştı, fakat bu ancak belediye memurlarının maaşlarını ödemeye kafi gelmiş ve borç yükünü artırmıştı. İflas halinde bulunan İzmir, ancak en basit ve en esaslı amme hizmetlerini idame ettirebilmekteydi. 1922 ila 1930 arasında bir tek yeni yol, Gazi Bulvarı yapılabildi. Yangından sonra bir Fransız mütehasssı tarafından hazırlanmış olan yeni şehir planı tatbiki yolunda hiçbir şey yapılamamıştı ve yapılamazdı”. Ancak Behçet Uz'un belediye başkanlığını kapsayan sonraki 10 yılı bir “muvaaffakiyet hikayesi” olarak tanımlamak mümkündür²⁴.

Basının Gözüyle İzmir'in Sorunları

Karşıyaka'nın su ihtiyacı, Karşıyaka'nın elektrikleşmesi, İzmir'in Kordon tramvayları, İzmir'in hâl ihtiyacı, Kanalizasyon tesisatının kurulması²⁵

---

arabacı ve sürücüler, fırın işçileri, salon sandalcıları, binek arabacı ve sürücüler, kahveci ve gazinocular, gümrük hamalları, ayakkabıcılar, lokantacılar, terziler, tütün işçileri, sütçüler ve peynirciler, şoförler, berberler, deniz işçileri, müzayedede bedesteni ve sipahi pazarı, imtiyazlı şirketler, bakkallar, sanayi işçileri, güzel sanatlar, kolonya ve baharatçılar, kantariye malı, puvantörler, eczacı kalfaları, yapıcılar, matbaa işçileri ve kasaplar. Bkz. **Anadolu**, 14.03.1935.

22 Kazım Dirik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Tabak, **Kazım Dirik Paşa**, Karam Yay., Çorum, 2008; Kazım Doğan Dirik, **Vali Paşa Kazım Dirik**, Güner Yay., İstanbul, 2008.

23 Behçet Uz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atatürk'ün İzmir'i, Bir Kentin Yeniden Doğuşu, Behçet Uz (Hazırlayan L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011. Uz, belediye başkanlığı döneminde kentin bataklıklarını (Bostanlı ve Kokaryalı) kurutulması (ve bunun yol açtığı sıtma ile), İzmir yangını neticesinde ortaya çıkan harap yapıların ortadan kaldırılması ve Fuar alanının açılması, kentin yukarı mahallelerine hizmet götürülmesi, daralan ekonomik hacmin genişletilmesine çalışılması ile uğraştıklarından söz etmektedir.

24 Küllerinden Doğan Şehir. Ayrıca bkz. Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1998.

25 **Anadolu**, 04.10.1929; **Anadolu**, 12.08.1930; **Anadolu**, 21.12.1930.

Kadifekale'de meydana gelen heyelan tehlikesi (Kızılçullu Deresi-Melez Çayı'na doğru), heyelanın su bentlerini (Kızılçullu) tehdit etmesi nedeniyle istinat duvarı yapılması²⁶

Göztepe'de Vali Konağı ile Sadıkbey arasındaki taş ocaklarının şehir içinde olması nedeniyle yarattığı tehlike, yuvarlanan taşların tramvay yoluna düşmesi²⁷

Gazi Heykeli'nin yapılmasında yaşanan maddi sorunlar²⁸

İthal edilen malların tesliminde gümrük ambarlarının tamirde olması nedeniyle yaşanan gecikmelerin tüccarı maddi zarar uğratması²⁹

Fakir mübadillere verilen emlakların fiyatlarının yüksek tutulması nedeniyle ödemekte sıkıntı yaşamaları³⁰, iskan sorunları (tapu, emval-i metruke...) ³¹ 60.000 kadar mübadil ve muhabirin İzmir ve ilçelerine dağıldığı, bunların tamamının iskan işinin bitirilmediği, merkezde 4.000, ilçelerde 3.000 mübadil ve muhacir ailesinin dosyalarının İskan Müdürlüğü'ne verildiği ve sadece 500 kadar dosyanın bitirildiği, geriye kalan 6.500 dosyanın Temmuz 1929 tarihine kadar bitirilmesinin mümkün olmadığı³²

Buca halkının Ramazan nedeniyle gece treni istemesi (Şimendifer Şirketi'nin olumlu yaklaşmaması) ve Kemer istasyonunda bekleme mahalli olmaması³³

Şehirdeki bataklıkların sağlık açısından yarattığı sorunlar (Kokaryalı, Hal- kapınar, Reşadiye...) ³⁴

Yapılan yolların kaliteli olmadığı ve çabuk bozuldukları³⁵

Eşrefpaşa Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nin genişletilmesi ve daha muntazam bir yer haline getirilmesi için belediye bütçesinden para ayrılması³⁶

Alaybey'deki mezbaha şirketinin denizi kirletmesi ve ortaya çıkan kokunun halkı rahatsız etmesi³⁷

26 **Anadolu**, 08.05.1929; **Anadolu**, 22.07.1929; **Anadolu**, 08.02.1931.

27 **Anadolu**, 23.07.1931.

28 **Hizmet**, 31.01.1930; **Anadolu**, 03.08.1931.

29 **Hizmet**, 29.07.1929.

30 **Hizmet**, 15.09.1929.

31 **Anadolu**, 04.12.1928.

32 **Anadolu**, 31.01.1929.

33 **Hizmet**, 07.02.1930.

34 **Anadolu**, 13.01.1930.

35 **Anadolu**, 07.03.1929.

36 **Anadolu**, 16.05.1929.

37 **Anadolu**, 26.05.1929.

Saat Kulesi'nin saatinin bir türlü tamir edilmemesi ve yerinin uzun süredir boş kalması, Çobanoğlu Zeki Bey/Kışla caddesinin bir türlü tamamlanmaması³⁸

Ekonomik Krizden İklim Koşullarına Olumsuzluğuna...

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, köylüyü olumsuz yönde etkilenmişti. Ürün fiyatları düşmesi ya da ürünlerin elde kalması köylüyü borç içinde bırakmıştı. Alınan kredilerin ödenmesinde güçlük çekiliyor; bu kredilerin uzun vadede ödenmesi için yardım isteniyordu. Tüm bu kötü koşullara, olumsuz hava şartlarının da eklenmesi nedeniyle yaşanan sıkıntı katlanarak artmıştı. Nitekim bu durum dönemin basınına da yansımıştı³⁹:

“İzmir'in bazı kazalarında üzüm mahsulünün hasara uğrayarak az yetişmesi, tütünlerin de satılmaması yüzünden bir kısım halk zaruret içinde kalmışlardır. Zaruret duyulan yerler Urla, Tire, Kemalpaşa, Bulgurca, Değirmendere olarak tespit edilmektedir.

Hilâliahmer muhtaç halka muavenet için büyük bir faaliyetle çalışmaktadır. Vali ile Fırka reisi Hacim Muhittin Bey de vaziyetle yakından alâkadar olmaktadır. Halk gördüğü alâkadan çok memnundur.

Kemalpaşa müstahsilleri borçlarının tecilini ve kendilerine kredi verilmelini istiyorlar. Urla müstahsilleri de bu talebe iştirak etmektedirler.

Urla'da nüfus başına günde yüzer dirhem un dağıtılmaktadır. Seferihisar'daki vaziyetin tetkikine de yakında başlanacaktır”.

Koşullar o kadar kötüydü ki Kızılay da Kemalpaşa'da incelemelerde bulunmak ve halka yardımda bulunmak zorunda kalmıştı⁴⁰:

“Kemalpaşa kazasında halkın maruz kaldığı sıkıntıyı tetkik, icap eden tedbirleri almak üzere bugün buraya bir Hilâliahmer heyeti geldi. Bu heyet İzmir Hilâliahmer reisi Sezai Bey'in riyaseti altındadır.

Kaza merkezindeki ihtiyaç bu seneki üzüm mahsulünün ahvali havaiye dolayısıyla mahvolmasından ileri gelmiştir. Her sene yedi milyon kilo üzüm yetiştiren kaza bu sene yalnız iki milyon üzüm almıştır. Kaza merkezinde muavenete muhtaç olarak 600 nüfus tespit edilmiştir.

İzmir Hilâliahmer'i yarından itibaren buraya un ve zeytin yağı sevk etmek suretile muhtaçların iaşesine bağlıyacaktır. Cemiyet bundan başka 800 lira da para göndermiştir. Kaymakamlık muhtaç ailelerin tesbitine devam etmektedir”.

38 **Anadolu**, 30.06.1929.

39 **Cumhuriyet**, 08.01.1932.

40 **Cumhuriyet**, 08.01.1932.

Tek Parti Dönemi'nde Halkın Dilekleri ve İzmir'in Sorunları

Dönemin tek partisi olarak CHP'nin meşruiyet kaynakları olarak iki şey sayılabilir:

1. Milli Mücadele'yi kazanmış olmanın verdiği prestij (A-RMHC temelinden gelme/Atatürk'ün partisi olma)
2. Ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme/ulusal bir parti olma iddiası (sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış kitle düşüncesi)

Ocak (köy ve mahalle), bucak, ilçe ve il örgütleriyle ülkenin dört bir tarafına yayılan parti örgütlenmesi⁴¹ halkın nabzını da tutuyor; şikayetlerini/dileklerini dinliyor; topluyor ve mümkün olanları yerine getirmeye çalışıyordu⁴². Bu konuda hem Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi CHP Kataloglarında hem de döneme ilişkin CHP'nin kendi yayınlarında bir hayli bilgi yer almaktadır. Halkın ve partililerin sorunları ve parti yönetiminin bunlara ilişkin harcadığı çabaları söz konusu kaynaklarda İzmir özelinde de görmek mümkündür. Halkın dilekleri ya da şikayetleri, kentin yerel ve genel sorunlarını ortaya koymaktadır. Bunların ne kadarının yapılabildiği üzerinde de ayrıca durulmalıdır.

41 CHP örgütlenmesinin ülke genelinde yaygınlaşması hızlı ve kolay oldu. Çünkü, tüm ülkede örgütlü olan A-RMHC'nin tabelaları indirilerek Halk Fırkası'na dönüştüler. Böylece ülkenin hemen her yerinde CHP örgütü kurulmuş oldu. İl ve ilçe örgütlerinin yanı sıra ocak (mahalle ve köy) ve bucak örgütleri de vardı. Şeyh Sait İsyanı (1925) sonrasında Doğu ve Güneydoğu'daki parti örgütleri kapatıldı. Devlet bürokrasinin güçlenmesi ve rejimin oturması ilerledikçe buralarda örgütler tek parti döneminin ilerleyen yıllarında tekrar açıldı. 1936 yılında CHP 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25941 ocak örgütüne sahipti. Ülke nüfusunun % 7.7'si partiye üye idi. Bu konuda bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012; Murat Turan, **CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Yay., İstanbul, 2011.

42 Halkın dertlerinin dinlenmesi ocak-bucak temelinden toplanabildiği gibi milletvekillerinin ikinci seçmenlerle ya da aydınlarla toplanıp onların dertlerini dinlemeleri şeklinde de olabiliyordu. Örneğin 1931 seçimlerinden sonra yapılan bir toplantı başına şöyle yansımıştı: "Bugün İzmir halk evinde İzmir mebusları Vasıf, Hacim Muhittin, Osmanzade Hamdi, Sadettin ve Kâmil Beylerin huzurunda müntehibi sanilerin ve bir çok münevverlerin iştirakleriyle bir içtima yapıldı.

İçtimada İzmir'in başlıca ihtiyaçları, bağıcılık, tütüncülük, afyonculuk, mektep meseleleri görüşüldü. Bilhassa tütün bahsi çok hararetli oldu. Söz söyleyenlerin bir çoğu tütün zer'iyyatının tahdidî lâzım geldiğini söylediler. Afyon hakkındaki tahdidatın aleyhinde bulunanlar da oldu.

Yeni men'i fuhuş talimatnamesinin matlup neticeleri vermediği, mekteplerin ihtiyaca kâfi olmadığı bütün bu işlerle uğraşmak lâzım geldiği söylendi.

Meb'uslar teklif olunan fikirleri defterlerine not ettiler". Bkz. **Cumhuriyet**, 19.10.1931.

1934-1935 yıllarında İzmir'in ilçe ve bucak kongrelerinde saptanan dilekler iki ayrı broşür halinde yayınlanmıştır. Bunlardan ilki valilikten istenenlere ilişkindir. Diğeri de belediyeye yönelik taleplerdir. İzmir Valisi Fazlı Güleç 16 Ekim 1935 tarihinde CHP il başkanlığına yazdığı yazıda halkın dilekleri hakkında şunları yazmaktaydı⁴³:

“Cumhuriyet Halk Partisinin 934-935 yılı İlbalık kurultayında kestirilen ve yurttaşlarımızın hakiki ihtiyaçlarını gösteren dilekler üzerinde özlü bir ilinti ile özenli araştırmalar yapılarak bunların içinde yapılması kabil olanlarla olmayanları gösterir çizelge numara bölüm sırasıyla kitap halinde sunulmuştur.

Kültür işleri hakkında henüz sonucu alınamayan kısımların numaraları açık bırakıldığından bunlar hakkında alınacak malumat ayrıca bildirilecektir”.

Valiliğin ilgi alanına giren dilekler; kültür/egitim, ekonomi, bayındırlık, idare ve emniyet, sağlık ve çeşitli işler başlıkları altında toplanmıştır:

Kültür (Eğitim): Köy okullarına “ehliyetsiz” öğretmen gönderilmemesi (Bornova⁴⁴), okulların onarılması (Bornova-Naldöken, Alsancak, Cumaovası), ortaokul açılması (Bornova, Seydiköy ve Cumaovası, Kemalpaşa, Urla, Tire, Karaburun -bütçe darlığı nedeniyle olumsuz), yeni okul binası yapılması (Buca ve Bayraklı -bütçe darlığı nedeniyle kiralama yapılmış, Dolaplıkuyu'da bir miktar para tahsis edilmiş), ek derslik yapılması (Cumaovası), okul binasının tamamlanması için ek bütçe talebi (Kuvvetli Köyü-Ödemiş, Çırpı ve Falaka köyleri-Bayındır, Bahçekahve-Tire), dağ köylerinden getirilen yörük çocuklarının okutulması için özel idarenin Yanık Konak Otelinin yatı yeri olarak tahsis edilmesi (Tire), Köy okullarına yardım yapılması (Haseki, Saip, Sapıncak, Anbarseki, Kösedere, İncecik ve Eğlenhoca köyleri-Karaburun, bütçe darlığı nedeniyle yapılamadı).

Ekonomi: Meyve ağaçlarındaki hastalıklarla mücadele için Haşerat Enstitüsü'nün köylüye yardım etmesi (Bornova), fakir köylüye tohumluk dağıtılması (Çiçekli köy-Bornova, Dedebaşı-Karşıyaka), Karadeniz'den, Rize'den mandalina fidanı getirilmesi (Yalılar), bağlarda hayvan otlatılmasının yasaklanması ve cezai işlem yapılması (Karşıyaka), Seydiköy tütün inhisar idaresinin taşınmayıp yerinde kalması (Değirmendere), tarım kooperatif borçlarının uzun vadeli bir şekilde ödenmesi (Değirmendere), Yiğitler Köyü'ne bağımsız koopera-

43 CHP Kamun ve İlçe 934-935 Kongrelerinde Saptanan Dileklere İlbalıktan Verilen Karşılıklar, İzmir, 1935.

44 Hasan Mert,

tif kurulması (Kemalpaşa-olumsuz), orman direktörlüğünce kömür ruhsatiyelerinin zamanında verilmesi (Kemalpaşa), parasız bağ çubuğu dağıtılması (Kemalpaşa), Ziraat Bankası ve kooperatif işlerinin kolaylaştırılması (Kemalpaşa), tarım kredi kooperatiflerinin köylüye zamanında yardım yapması (Torbalı), bağlarda yaşanan hastalıklar konusunda yardım edilmesi (Karaburun), “işçi kadınlara evlerinde çalışmalarına yarayacak elektrikle işleyen küçük makineler temini imkânı bulunamadığı” (Ödemiş)..

Bayındırlık: Gökyaka köylerine seyyar postacı verilmesi (Kemalpaşa), seyyar köy postalarının kurulması (Kemalpaşa), “Nafia programına uygun olarak Gökyaka yoluna her yıl amelei mükellefe verilmek suretiyle islah edilmektedir” (Kemalpaşa), yol yapımı (Ödemiş, Foça, Bergama, Menemen, Kuşadası, Tire, Karaburun), köprü yapımı (Tire, Karaburun), posta teşkilatı kurulması (Bergama), Üçpınar çayından yararlanarak köylerin sulama ihtiyaçların karşılanması için sulama kanalları yapılması (Torbalı), “Künkderesi yolu köylü tarafından onarılmıştır” (Bayındır), “İlıca Kızıloba-Kemalpaşa yolunun bir kısmı amelei mükellefe vasıtasıyla onarılmıştır” (Bayındır). Burada yol yapımında Yol Vergisi⁴⁵ mükelleflerinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

İdari ve emniyet: Tam teşkilatlı kamun (bucak) haline gelmek (Bornova, Karşıyaka, Dağkızılca, Boğaziçi ve Gökçen -bütçe nedeniyle şimdilik olumsuz), mera kullanımı (Altındağ), köylüye toprak dağıtımı (Doğanlar-olumsuz), köylüye zararlı hayvanlarla mücadele için fişenk ve gerektiğinde tüfek dağıtılması (Bornova, Karaburun), polis talebi (Tilkilik, Dolaplıkuyu, Damlacık, Kadriye mahallesi, Eşrefpaşa, Bahri Baba parkı- sokak ve mahallere polis noktası talebi imkansızlıklar nedeniyle olumlu karşılanamıyor), mübadil ve muhacirlerin tapu

45 Bu vergi, Aşar vergisinin kaldırıldığı dönemde (1925) kabul edilen vergidir. Tek parti dönemi boyunca 5-12 lira arasında değişen miktarlarda uygulandı. 18-60 arasında erkeklerden alınan bu vergiyi, kentli ve çalışan erkekler kolaylıkla ödeyebilirken, parasal ekonomik/kapitalist ilişkiler ağına girmemiş ve kendi ürettiği ile geçinen köylü ödemekte zorluk çekti. Vergiyi ödeyemeyen köylü, bedensel olarak 3 günden az olmamak üzere çalışmak zorundaydı. Vergiden muaf olmanın bir yolu da en az 5 çocuk sahibi olmaktı. Nitekim Türk köylüsü vergiden muaf olmak için çoğunlukla en az 5 çocuk sahibi olma yoluna gitti; hatta, 5+1 modelini benimsedi. Çünkü o dönemde hastalıklar nedeniyle çocuk ölümleri yüksekti. Bir çocuğun ölümü nedeniyle sayı 5'in altına düşen vergiye tabi oluyorlardı. Bu nedenle bir çocuk fazla yapılması yoluna gidildiği gibi, ölen çocuğun bildirilmemesi ve yeni doğan çocuğa ölen çocuğun kimliğinin verilmesi gibi uygulamalar yaygın olarak görülmekteydi. Karşılıksız paranın basılmadığı, bütçede imkânların dar olduğu bu dönemde yolları bulunmayan ülkeye yol yapmanın bir başka yolu olmadığı gibi, Cumhuriyet'in devraldığı 11 milyonluk nüfusu arttırmayı teşvik etmenin de başka bir yolu yoktu.

işlerinin kolaylaştırılması (Yalılar), nüfus memuru talebi (Değirmendere-kadro yokluğu nedeniyle olumsuz), köylere posta teşkilatının kurulması (Değirmendere), köylere jandarma karakolu ve telefon talebi (Kemalpaşa), tapu sorunlarının çözümünün kolaylaştırılması ve masrafların ucuzlatılması (Kemalpaşa), Polis teşkilatı kurulması (Ödemiş), bağ ve bahçe aralarında hayvan otlatılmaması (Ödemiş), Kaymakçı Köyü'nün bucak haline getirilmesi (Ödemiş-bütçe yetersizliği nedeniyle olumsuz), Kozak Nahiyesi'ne tapu ve nüfus memuru gönderilmesi (Bergama, ücretlerinin köylü tarafından ödenebileceği dilekler arasında belirtilmiş ama, köylüye yük olacağı nedeniyle reddedilmiş), kurutulan Cellat Gölü arazisinden mera olarak kullanılacak yer çıkarsa Tepeköy'e verilmesi (Torbalı), Karagöl bataklığının kurutulmasından sonra elde edilecek arazinin Arıkbaşı ve Kızılcaoba köylerine dağıtılması (Bayındır), Çıplak Köyü'ne otlak tahsisi (Bayındır- boş arazi olmadığından olumsuz). Hükümet Konağı inşası (Urla-Kızılbağ'de inşaata başlanması planlanıyordu), Burgaz çiftliği arazisinin köylüye dağıtılması (Tire), valilik ve ilçelerde köy bürolarının kurulması (Karaburun).

Sağlık: Seyyar sağlık memurunun düzenli olarak gelmesi (Naldöken, Dağkızılca), ebe gönderilmesi (Değirmendere, Karaburun-olumsuz), kreş açılması (Eşrefpaşa, Tepecik, Kahramanlar, Alsancak, Şehitler, Pasaport), eczane açılması (Göztepe), dispanser açılması (Güzelyalı), 10 yataklı bir hastane açılması (Karşıyaka, imkanların el vermiyor), sıtma mücadele sahasına alınmak (Karşıyaka, Aliağa), Sıtma mücadele doktoru atanması (Menemen), dispanserin hastaneye dönüştürülmesi (Menemen, mümkün değil ama para yardımı arttırılmış), fakir hastalara yardım edilmesi (Karaburun-miktar arttırılmış), dispansere yardım miktarının arttırılması (Kuşadası, Kemalpaşa), seyyar doktor gönderilmesi (Kemalpaşa-bütçe yetersizliği nedeniyle olumsuz)⁴⁶.

Çeşitli: Tren fiyatlarının ucuzlatılması (Bayraklı, Karşıyaka), vapur fiyatlarının ucuzlatılması (Karşıyaka), elektrikli tramvayın Balçova ve Narlıdere'ye kadar uzatılması (Yalılar), fenni (modern) pazaryeri kurulması (Dedebaşı), Soğukkuyu'ya bir "baytari muayenehane" ve bir de "tavuk durağı tesisi" kurulması (Karşıyaka), amelelerin memleketlerine ucuz gitmesi (Cumaovası), Armutlu belediye doktorunun değiştirilmesi (Kemalpaşa), haftada bir kez dahi olsa

46 Kentin 20. Yüzyıl başındaki sağlık sorunları ve bu dönemde izlenen sağlık politikaları için bkz. Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2008.

Karaburun'a vapur seferinin yapılması (maddi imkânsızlık nedeniyle olumsuz görülmüş⁴⁷).

CHP'nin 1934-1935 yılı bucak kongrelerinde saptanan dilekler konusunda Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, CHP il başkanlığına 8 Ekim 1935 tarihinde şu yanıtı yazmıştı⁴⁸:

“934-935 yılı Parti kongresinde tespit edilip urayımızı ilgilendiren dileklerden yapılmış olanların listesini ilişik olarak sunuyoruz. Yapılmayanların istilzam ettirdiği para, birkaç yıllık bütçemiz tahsisatının fevkindedir. Esasen bunlar daha evvelden önemle göz önüne alınarak hazırlanan ve geçen devrei içtimaiyede şehir meclisine verilen imar programında ehemmi mühimmine takdimen sıraya konmuştur. Program onaylanınca bütçe vüsati dahilinde bu dileklerin de yerine getirilmesine çalışılacaktır”.

Belediyeden istenen dilekler ve bunlara verilen karşılıkların yayınlandığı broşürdeki bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: Park yapılması, istinat duvarı yapılması, lağımaların temizlenmesi, elektrikli tramvayın Kemer'e kadar uzatılması, Belediye inşaat ve tamiratında Türk olmayanların çalıştırılmaması, park edilen arabaların kaldırılması, otobüs durağı yapılması, “Sultaniye, Orhaniye, Kadriye, Yusufdede, Kara Bağlar gibi mücahidi milliyeye uygun olmayan sokak adlarının değiştirilmesi”, Salhane, Bayraklı ve Turan sahillerinden kum alınmaması (yalnızca Nafia idaresinin almasına izin verilmiş), Turan çayı yatağının temizlettirilerek evlerin selden kurtarılması (her yıl sadece çayın ağzı temizlettirmektedir; tamamının temizlenmesi çok parayı gerektirdiğinden yapılamamaktadır), Mersinli, Bayraklı ve Turan'a birer artezyen açılması, Değirmendağı'nın Eşrefpaşa belediye mıntıkasına alınması, Değirmendağı araç trafiği için aksamları memur görevlendirilmesi, Değirmendağı Halit Bey Okulu'nun karşısındaki harap binanın istimlak edilen park haline getirilmesi, Eşrefpaşa'ya işleyen taşıma araçlarının ücretlerinin indirilmesi (“Teşebbüs edildiyse de idare etmediği anlaşılmıştır”), otobüslerde talebeye indirimli karne temin edilmesi, Halimağa tarlasındaki bataklıkların kurutulması, Tepecik'e işleyen otobüslerin ücretinin 5 kuruşa indirilmesi, Tepecik'te bir pazar yerinin kurulması, Soğukuyu tramvay hattının Dedebaşı'na kadar uzatılması, sokak ve cadde yollarının yapılması/tamir edilmesi (en yoğun talebin bu alanda olduğu görülmektedir), kaldırımlarının yapılması, pis suların birikmesi için kör kuyuların kazılması, yangın musluğu konması, Turan, Bayraklı ve Mersinli'nin sıtmalı mıntıkalar

47 1938 yılı dileklerine bakıldığında bu seferlerin başladığı anlaşılmaktadır.

48 **CHP Kamun 934-935 Kongrelerinde Saptanan Dileklere Şarbaylıkta Verilen Karşılıklar**, İzmir, 1935.

arasına dahil edilmesi, ana caddelerin sulanması (hepsinin sulanmasına tahsisat müsait değildi)...

1936 yılına ait dilekler arasında şunlar yer almaktadır⁴⁹:

Ulaşım, iletişim: Tire'nin Bülbülderesi Köyü'ne yol yaptırılması, üretim dikkate alınarak demiryolunun bir makasla Kuşadası'na bağlanması.

Ekonomi: Sahil halkının kayıklarla civar ilçelere gidip gelmelerine ve balık avlamalarına izin verilmesi.

Köylü-Tarım: Çiftçilerin himaye edilmesi ve faizlerin azaltılması, buğday ve arpa gibi tohumlukların Ziraat Bankası tarafından dağıtılması, Değirmendere, Kesre, Gölovası, Sancaklı, Karapınar, Çileme, Karakuyular, Yeniköy, Çataltepe, Palamut ve Ayrancı köylerine arazi dağıtılması, İzmir'de bir zeytin ve sakız fidanlığı yapılması ve bunun için dışarıdan fidan getirilmesi, "Ziraat Bankası'nın ziraat mevsiminde köylüye yardım etmesi", Evkaf zeytinliklerinin köylüye taksitle satılması, Necippaşa çiftliğinin (Ödemiş) toprağa ihtiyacı olan köylüye satılması, Ziraat Bankası'nın çiftçiye ziraat aleti dağıtması, yabancı domuzların öldürülmesi için verilen nakdi ödülün arttırılması, 1935-1936 kuraklığı nedeniyle çiftçinin tohumluğunun kalmamasından dolayı çiftçiye tohumluk sağlanması, tohumluğun ekin zamanından önce verilmesi, çiftçiye fenni tarım aleti verilmesi, Tire'ye ıslah edilmiş pamuk çekirdeği verilmesi, Ziraat Bankası'nın çiftçiye yönelik yaptığı borçlanma faizinin % 7,5'a indirilmesi⁵⁰,

49 **CHP 1936 İl Kongreleri**, Ankara, 1937, ss. 248-257; Hakkı Uyar, "Erken Cumhuriyet Döneminden Günümüze İzmir'de Siyasal Partiler, Seçimler ve Seçmen Eğilimleri", **Değişen İzmir'i Anlamak**, (Derleyenler: Deniz Yıldırım-Evren Haspolat), Phoneix Yay., Ankara, 2010.

1936 yılı dilekleri için ayrıca bkz. **CHP 28/12/1936 Tarihinde Toplanan Vilayet Kongresi Zabıtnamesi**, İzmir, 1937.

Bu dileklerin ilçeler ve bakanlıklar düzeyindeki daha ayrıntılı bir örneğin için bkz. **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, CHP Genel Sekreterliğin Neşriyatından, Ankara, 1940.

1943 yılına ait dilekler listesinde İzmir'e 340 dilek vardı. Ülke genelinden gelen 2100 dilek vardı. Bunlar içerisinde en fazla dilek sahibi il İzmir'di. Bu dilekler çoğunluğu sırasıyla Ziraat Vekaleti, Ticaret Vekaleti, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Dahiliye Vekaleti, Nafia Vekaleti ve İktisat Vekaleti... Bu vekaletlerden taleplerin sayısı 58'den başlayıp 23'e kadardır. Aslında mevcut sıralama halkın genel sorunlarını ortaya koyduğu gibi, İzmir'in genel sosyo-ekonomik yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Bkz. **CHP Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülâsası**, CHP Genel Sekreterlik Neşriyatından, Ankara, 1943.

50 Tefecilik dönemin temel dertlerinden biriydi. Örneğin 1946'da CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na gönderilen bir dilekçede tefeciliğin yol açtığı sömürü ve yoksulluktan şikayet ediliyor ve Kuşadası'nda yaşananlar hakkında bilgi veriliyordu. Bkz. **BCA CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 476.1943..1.**

fakir çiftçiye toprak ve tohumluk verilmesi, Ziraat Bankası'nın pamuk üreticilerine yardım etmesi (Tire), nehirlerin ıslah edilmesi ve sulama kanallarının açılması, her cins hayvandan damızlık temini, Torbalı köylerinde çeşitli çiftliklere ait arazilerin köylülere borçlanma karşılığı verilmesi, Tütünün alınan çiftçiye parasının hızlı bir şekilde ödenmesi (Çeşme), Dikili'de Ziraat Bankası'nın bir şube açması, meyveli ağaç olan yerlerde hayvan otlatanların kamu hukuku bakımından cezaya çarptırılmaları, zirai kredi kooperatifleri borçlarının Ziraat Bankası borçları gibi faizlerinin indirilmesi ve ödeme süresinin 15 yıla çıkarılması, toprak sahibi olmayan çiftçiye kefaletle tohumluk verilmesi, Kuşadası'na tütün mahsulünün depolanması için inhisarlar idaresince büyük bir depo yaptırılması, Selçuk Nahiyesi'ne mera verilmesi ve hayvan hırsızlığının cezasının arttırılması (Kuşadası), Zirai kredi kooperatifleri ile Ziraat Bankası'nın halka kolaylık göstermesi, tütün ziraatı yapanların ruhsatname alımından paralarını alana kadar geçen sürede han köşelerinde sürünmelerinin önüne geçilmesi ve bunun için memur sayısının arttırılması, ilçelerde eksperlikler kurulması⁵¹.

Ucuzluk: İlaç, okul kitapları, kimyevi gübre fiyatlarının indirilmesi, lise ücretlerinin indirilmesi, çiftçiye ucuz petrol verilmesi, giyim ucuzlatılması, köylü sigarasının iyileştirilmesi ve ucuzlatılması.

Sağlık: Halkapınar bataklıkının kurutulması, verem ve frengililerin tedavilerinin yapılması, Bayraklı ya da Turan'da eczane açılması, Eşrefpaşa'da Kızılay tarafından dispanser açılması, Cumaovası'na bağlı Kesre, Karacadağ ve Gölovası köylerinde sıtma mücadelesi yapılması, Azmaklar ve Çamurcu gölünün kurutulması, Urla'nın Kızılbaş nahiyesi ile Balıklıova Köyü'nün sıtma ile mücadele kapsamına alınması ve civardaki bataklıkların kurutulması, Bergama'nın nahiyeye ve köylerinde sıtma mücadelesi yapılması, Tire'nin Muhtarlar ve Turgutlu köylerinde sıtma mücadelesi yapılması, Torbalı'da köy ecza dolaplarına gümrüksüz ilaç sağlanması, Torbalı'da ve köylerinde sıtma ile mücadele yapılması, Davutlar nahiyesindeki bataklıkın kurutulması (Kuşadası)⁵².

51 Parti müfettişlerinin de teftiş raporlarında (1930'lu yıllar) Buğdayı Koruma Kanunu'nun değiştirilmesi ve Ziraat Bankası borçlarının daha uzun vadeye bağlanması istenmekteydi. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 664.224..1.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çiftçinin bir temel ihtiyacı da mazottu. Dönemin milletvekili raporlarında konuya değinilmekteydi. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.229..1.

Çok partili yaşama geçildikten sonra da incir, üzüm ve tütün gibi ürünlerin pazarlanması ve uygun fiyata satılması partinin yakından takip ettiği konuların başında geliyordu. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1.

52 Sağlık Bakanlığının 1935 yılında CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir yazıda İzmir'in Kuşadası, Tire, Menemen ilçeleri ile Karşıyaka'nın köylerinde sıtma ile mücadele edildiği, buraların sıtma ile mücadele sistemi içine alındığı ve bedava kinin gönderildiği belirtilmek-

Vergiler: Yemiş işçilerinin maktu kazanç vergisine tabi tutulması⁵³, develerden alınan kazanç vergisinin indirilmesi, yol vergisi borçlarının yarısının ödenmesi halinde geri kalanının affedilmesi, vergi borçlarına ilişkin affin üç yıl daha uzatılması, eski vergi borçlarının affedilmesi, sayım vergisinin indirilmesi, noter harçlarının indirilmesi.

Eğitim-Kültür⁵⁴: Karşıyaka'ya bir kız ortaokul ve lisesi ile bir erkek lisesi açılması, Karşıyaka'da kız sanat enstitüsünün bir şubesinin açılması, Eşrefpaşa, Değirmendağı, İkiçeşmelik ve Dolaplıkuyu semtleri için ortaokul yaptırılması, Cumaovası'na bir ortaokul yaptırılması, Ödemiş'te lise açılması, Ödemiş ortaokulunun genişletilmesi, Bergama'da Türk Hava Kurumu tarafından sinema yaptırılması, Tire'de ortaokul yaptırılması⁵⁵, Torbalı'da ortaokul açılması, Çeşme'ye bir ortaokul yaptırılması ya da iki sınıflı bir ikmal mektebinin açılması, Karaburun'da bir ortaokul açılması, Menemen'de bir ortaokul açılması.

Bürokrasi⁵⁶: Devlet dairelerinde kayırmacılığa son verilmesi ve daire amirlerinin kapılarının önüne şikayet kutularının konması, evlenme işlemlerinin

---

tedir. Ayrıca mücadele sadece bu yerlerle sınırlı değildi İzmir'in sıtmanın yaygın olduğu diğer ilçe ve köylerinde de sıtmayla mücadele yürütülmekteydi. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 664.224..1.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sıtma ile mücadelede kinin ihtiyacı sıklıkla milletvekili raporlarında dile getiriliyordu. Nitekim Mayıs 1941-Ocak 1942 arasında İzmir il sağlık müdürlüğüne bedava dağıtılmak üzere 37 kilo kinin gönderilmişti. Yine Aynı tarihler arasında ucuz satılmak üzere 719 kilo devlet kinini gönderilmişti. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.229..1.

Çok partili yaşama geçilen dönemde de sıtma vb. hastalıklarla mücadele devam ediyordu. Örneğin Bergama'da hem sıtmadan hem de tifüs'ten şikayet vardı. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1.

53 Sonraki yıllarda da amele yevmiyelerinden alınan kazanç vergisi hafifletilmesi veya 100 liraya kadar olan aylıklardan alınmaması talebi sürekli olarak dile getirildi. Bu konuda 1946'da CHP il başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen İzmir işçilerinin dilekleri için bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 476.1943..1.

54 1934 yılına ait bir parti müfettişi raporunda İzmir'de tahminen 800-900 yüksek okul, 4000-5000 lise mezunu olduğu belirtilmektedir. Bunların tümünden Halkevi'nde yararlanılamadığı, yararlanılması gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 664.224..1.

Sayının azlığı dönemin genel seviyesini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

55 Bu konuda ayrıca bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 664.224..1.

56 Çok partili yaşama geçişle beraber halka kötü davranan (dayak atan jandarma, bucak müdürü vs dahil olmak üzere) memur ve yöneticilerden şikayetin arttığı ve DP yanlısı tavır sergileyen memur ve yöneticilerin (örneğin Ödemiş Kaymakçı Bucak Müdürü Mustafa Alp'e ilişkin 1946 yılı şikayetleri) CHP yöneticilerini rahatsız ettiği görülmektedir. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 476.1943..1.

basitleştirilmesi ve ucuzlatılması, Balıklıova içme suyu hattı için Hükûmetten 1500 lira istenmesi, fakir halkın evlenme muamelelerinin bedava yapılması, mübadillerin sorunlarının çözülmesi için kolaylıklar sağlanması, mübadillerin⁵⁷ iskandan kalan borçlarının affedilmesi ve tapularının verilmesi, Dikili'de bir hükûmet konağı yapılması, Maliye'den taksitle mal alanların taksitlerinin ertelenmesi, zeytinyağı fabrikalarının halka zarar vermesi nedeniyle önlem alınması.

Memur isteği: Karşıyaka'ya⁵⁸ ek olarak bir doktor verilmesi, merkez ilçeye bir nüfus memuru verilmesi, Cumaovası'na bağlı Kesre, Karacadağ ve Gölovası köylerine seyyar tapu ve nüfus memuru gönderilmesi⁵⁹, Ödemiş'te polis teşkilatı kurulması, Beydağ ve Birgi'ye ebe gönderilmesi, Bergama'ya ek olarak bir müstakil sulh hâkimi ile iki katip gönderilmesi, Tire'ye bir baytar ve bir hükûmet doktoru temini, köylere seyyar doktor gönderilmesi, köylere seyyar tapu memurlarının gönderilmesi⁶⁰ ve tescil işlemlerinin yaptırılması, Menemen mahkeme kadrosunun genişletilmesi.

Din ⁶¹: Turan'da bir mescit yaptırılması.

57 İzmir'de sadece Balkan göçmenleri iskan edilmemişti. Dersim isyanı sonrasında Seferihisar'a iskan edilen Tuncelililerin durumu da partili milletvekillerinin raporlarında geçmektedir. Örneğin 1946 yılına ait bir raporda, Tuncelililerin tarımla uğraşma sözü vermelerine rağmen kendilerine verilen ekili arazileri ekmedikleri ve yine kendilerine verilen çift hayvanlarını sattıkları anlatılmaktadır. Bkz. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1.

58 Çok partili yaşama geçerken Karşıyaka hala bucaktı. Buranın ilçe yapılması talebi 1945 yılı milletvekili raporlarında yer almaktadır. Bkz. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1.

59 Cumaovası'ndan 1936 yılında gelen talep 10 yıl sonra (1946'da) da hala dile getirilmekteydi. Çünkü, seyyar tapu memurları gelip babadan kalma arazileri tapuya geçirmediği için çiftçiler kredi alamıyorlardı ve bu pek çok mağduriyete yol açıyordu. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 476.1943..1.

Çok partili yaşama geçilen bir dönemde köylülerin taleplerinin hala yerine getirilmemiş olması, DP'nin lehine olacaktır.

60 Tapu meselesi tek parti dönemi boyunca halkın en fazla şikayet ettiği konulardan biriydi. Arazilerinin tapu geçmesi ve bununla kredi alabilme imkanının sağlanması, arazi anlaşmazlıklarının sona erdirilmesi milletvekillerinin dinledikleri dertlerdendi. Bkz. Bkz. **BCA** CHPK Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 665.233..1.

61 İzmir Tilkilik'te bulunan ve İkinci Dünya Savaşı döneminde askerî kıtaatın kontrolünde bulunan Şeyh Camii'nin tekrar ibadete açılması konusunda çok partili yaşama geçilen dönemde halkın Valilik'ten talebi olmuş, durum CHP il başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne iletilmiş, oradan da Milli Savunma Bakanlığı'na konu taşınmıştı. Sonuçta sorun, Şeyh Camii'nin ibadete açılmasıyla çözümlenmişti (1947).

1938 yılı sonu itibarıyla gerçekleştirilen, gerçekleştirilmekte olan, gelecekte gerçekleştirilecek olan ve çeşitli imkansızlıklar nedeniyle gerçekleştirilemeyen dilekler CHP'nin 15 Aralık 1938 tarihinde yapılan İzmir İl Kongresi'ne sunulan çalışma raporunda⁶² ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Turizm sektörünün canlandırılması, otel ve asfalt yolların yapılması, turizm sektörü için personel yetiştirilmesi gibi konular gündeme getirilirken partililerin/halkın dilekleri de geniş bir yer tutmaktadır ve bunlara ayrıntılı olarak yer verilmektedir. Önceki dönemde bu taleplerin ne kadarının yerine getirildiği belirtilmektedir: “Geçen yıl kongresinde konuşulan dileklerden bir çoğu başarılıdır. Bunları sıra ile aşağıya yazıyoruz. Başarısız olanlardan bir kaç tanesinin de sebepleri vaktile mahallerine tebliğ edilmiştir”.

Merkez ilçe dilekleri: Dileklerin % 60'ı gerçekleştirildi. Henüz sonuçlandırılmayan da vardır ve belediyeye ait olanlar da programa alınmış durumdadır.

Bayındır ilçesi dilekleri: İlçeye ait 4 dilek vardır. Bunlardan biri eğitime yöneliktir. Eğitime yönelik dilek çerçevesinde “ikinci mektep” tamir edilmiş ve “birinci mektep”in de eksikleri tamamlanmıştır. Tarımla ilgili iki dilek, zeytincilik ve pamuk tohumu dağıtımı hakkındadır; bu dilekler yerine getirilmiştir. Dördüncü dilek de hukuk ile ilgili olmakla beraber aslında tarımla ilgilidir: “Zarar ve ziyanda şahsi davaya hacet kalmadan takip esası hükümetçe kabul olunarak kanun layihası Meclise gönderilmiştir”.

Bergama ilçesi dilekleri: Toplam dilek sayısı 10'dur. Bunların ikisi doğrudan tarımla ilgilidir. Birincisi zeytincilikle ve ikincisi Kozak Yaylası fıstık çamlarıyla ilgilidir. Bunlarla ilgili gerekenin yapıldığı belirtilmektedir. Dileklerin üçü yol ve köprü yapımına ilişkindir: Bakırçay üzerine Şeytan Köprüsü'nün yapıldığı, Kozak yolu üzerinde çalışmaların sürdüğü ve Kınık şosesinin girişinin tamir edildiği belirtilmektedir. Dileklerin üç tanesi de öğretmensiz köylere öğretmen gönderilmesi, polis ve sıhhiye memuru verilmesi üzerinedir. Bu dilekler de yerine getirilmiştir. Diğer iki konudan biri milli emlaktan alınan malların taksitlendirilmesi, diğeri de Bakırçay'ın kurutulması konusunda ihaleye çıkılmasıydı.

Çeşme ilçesi dilekleri: Toplam dilek sayısı 7'dir. Dileklerin bir bölümü yapılmıştır. Bir bölümü de programa alınmıştır; ya yapılmaya başlanmıştır ya da ileride yapılacaktır. 16 Eylül Mektebi'nin yeniden yapılması 1940 yılı programı-

62 İzmir'de 15-12-938 Tarihinde Halkevi Binasında Toplanan CHP Vilayet Kongresinde Okunan İlyönkurulun İki Yıllık Çalışma Raporudur, İzmir, 1938.

na alınmıştır. Alaçatı nahiyesinin okullarının tamiri ve düzenlenmesi yapılmış olup, kadroları tamamlanmıştır. Müsadere edilen balıkçı kayıklarının belediye devri sağlanmıştır. Bunlar kurulacak olan kooperatife devredilecekti. Çiftçi borçlarının uzun vadeli taksitlere bağlanması Ziraat Kongresi'nde görüşülecekti. Emval-i metruke ödemeleri için de benzer bir talep yapılmıştı. Ziraî Asayiş Kanunu da TBMM gündeminde idi. Evlenme masraflarında da dilekler doğrultusunda indirimle gidilmişti.

Dikili ilçesi dilekleri: İlçenin dilek sayısı dörttür. Polis teşkilatı oluşturulmuştur. Hükûmet binasının ihalesinin yarısı yapılmıştı ve yarısı da gelecek yıl yapılacaktı. Yeni bir okul yapılması talebi de valiliğin programına alınacaktı. Mevsiminde aygır gönderilmesi de sağlanmıştı.

Foça ilçesi dilekleri: İlçenin dilek sayısı dörttür. Yeni bir okul yapılması talebi yerine getirilmektedir, inşaatı kısa sürede tamamlanacaktır. Tuz nakliyatı işi devlet tarafından incelenmektedir. Göçmen yerleştirilerek nüfus eksikliği giderilmiştir. Emval-i metrukenin taksitlendirilmesi işi halledilmiştir.

Karaburun ilçesi dilekleri: İlçenin 6 dileğinin tamamına olumlu yanıt verilmiştir. Dileklerin ilki yol yapımına ilişkindir. Karaburun merkezine kadar yapılması istenen şose yolun ihalesi yapılmış olup, bu yıl Mordoğan'a kadar olanı bitirilecekti. Tütünlerin denk halinde satıldığı, hayvan vergisinin indirildiği, köylü sigarasının ucuzlatıldığı, köy okullarına yardım yapıldığı ve vapur işletildiği belirtilmektedir.

Kemalpaşa ilçesi dilekleri: İlçenin dilek sayısı dörttür. Bunların ikisi eğitim ile ilgilidir. Merkez mektebine ilave yapıldığı ve Tekke Köyü mektebinin de tamamlanmasına çalışıldığı ifade edilmektedir. Şarap fabrikası kurulması kooperatifler birliğince programa alınmıştı. Son dilek ise, pek çok ilçenin ortak derdi olan yol yapımına ilişkindir. Bu kapsamda İzmir-Kemalpaşa şosesi tamir edilmekteydi.

Kuşadası ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilek sayısı 6'dır. Bunlara verilen cevaplarda; emval-i metruke taksitleri işinin halledildiği, asfalt yolun Kuşadası içinden geçerek Söke'ye kadar gideceği, Selçuk'ta belediye kurulması ve Davutlar bataklığının kurutulması konularının görüşülmekte olduğu, köylü sigarasının ucuzlatıldığı ve zeytincilik usullerinin halka öğretilmekte olduğu dile getirilmektedir.

Menemen ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilekler yasalarla ilgiliydi ve bu dilekler devlet makamlarına iletilmişti.

Ödemiş ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilek sayısı 9'dur. Dileklerin üçte biri eğitimle ilgilidir. Bu bağlamda, biri satın alma ve diğeri yaptırma yoluyla iki yeni okulun eğitime kazandırıldığı, öğretmen ihtiyacının karşılandığı ve Kuvvetli okulunun tamamlandığı belirtilmektedir. Diğer yerine getirilen dilekler

arasında polis teşkilatının kurulduğu, evlenme işlerinin kolaylaştırıldığı, incir satış kooperatifi kurularak ihtiyacın karşılandığı, Salihli-Ödemiş yolunun bitirildiği, demiryolu durakları hakkında dileklerin yerine getirildiği, orman işlerinin yeni kanunla düzenlendiği... Eğitim, ulaşım, idari ve ekonomik sorunlar olarak dileklerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Seferihisar ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilek sayısı 4'tür. Dileklerin 1'i eğitimle ilgilidir ve öğretmensiz köy kalmadığı belirtilmektedir. Diğer üç dilek tarımla ilgilidir, Ziraî asayiş için hazırlanan kanun tasarisinin hükümet tarafından TBMM'ye verildiği, çiftçi borçlarının uzun vadeli taksitlere bağlanması işinin Ziraat Kongresi'nde görüşüleceği ve domuz itlafı için fişeklerin gönderildiği...

Tire ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilek sayısı 3. Orta mektep açıldığı, ıslah edilmiş pamuk tohumu verildiği belirtilmektedir. Göller ve Menderes'e ait dileklerin kısmen bitirildiği ve kısmen de bitirilmekte olduğu ifade edilmektedir.

Torbalı ilçesi dilekleri: İlçeye ait dileklere iki başlıkta yanıt verilmiştir. Cellat Gölü'nün kurutulduğu ve asfalt yolun Torbalı'nın içinden geçerek ilçenin en temel ihtiyaçlarının karşılandığı belirtilmektedir. Ayrıca ilçeye yoğun miktarda göçmen yerleştirilmiştir.

Urla ilçesi dilekleri: İlçeye ait dilek sayısı dörttür. Bu dileklerin ikisi tarımla, biri eğitimle ilgilidir. Özel girişimler hariç valilikçe 5 bin delice zeytin aşlanmıştır. Yabani domuzların itlafında valiliğin de mükâfat vermesi sağlanmıştır. İzmir İli'nin en büyük okullarından biri yapılmış ve açılmıştır. Emval-i metruke taksitleri halkın istekleri doğrultusunda taksitlendirilmiştir.

1938 yılı sonunda partinin bünyesinde kurulan "İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği"nin işçi ve esnafa yönelik faaliyetleri, parti raporunda şöyle anlatılıyordu: "Bu birlik kendisile ötedenberi muhafaza ettiğimiz alâkayı takviye etmek suretiyle teşkilatımız içine alınmış ve ailelerle beraber 70-80 bin nüfusun bulunduğu bu teşekkül sosyal ve sağlık yardımlarla takviye edilmiştir. Genbaşkurulun son kararına uyarak partiye bağlı hükmi şahsiyetler meyanına ithal edilmiştir. Bu teşekkülümüzün üç sene zarfında yaptığı yardımlardan 936 senesinde (39745) 937 yılında 39396 ve 938 yılının on ayı içinde (35373) vatandaşa sağlık, para ve eşya yardımı temin olunmuştur. Bunların hesabı kendi hususi kurultaylarınca tetkik ve onaylanmakta ve Ticaret Odası ile Parti tarafından da murakabe edilmektedir".

Birliğin hastaları Parti Dispanseri'nde muayene ediliyordu ve dispanser binası olarak eski Mason Locası binası kullanılmaktaydı⁶³.

63 İzmir'de 15-12-938 Tarihinde Halkevi Binasında Toplanan CHP Vilayet Kongresinde Okunan İlyönkurulun İki Yıllık Çalışma Raporudur.

Sonuç

İzmir 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin en gelişmiş kentlerinden biri olmakla beraber, Yunan işgali neticesinde hinterlandı ile birlikte tahribata uğramıştı. İşgalden sonraki nüfus mübadelesi de kentin nüfusunda önemli bir azalmaya yol açmıştı. Üstelik azalan nüfus, ekonomide ağırlığı olan bir nüfustu. Giden nüfus, yanan kent merkezi ve gelen 60.000 civarında mübadille İzmir, büyük ama harap bir kasaba görünümündeydi. En temel dert gelenlerin yerleştirilmesi, yanan kentin yeniden imarıydı. Daralan ticaret hacmi bu toparlanmayı zorlaştırıyordu. Tüm bu sorunların üzerine 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı da eklenince kentin yaşadığı sorunların içinden çıkılmaz hale geldi. Büyük ölçüde tahrip olmuş kentin yeniden imarı gerekiyordu; yolların yapılması, yanan yerlerin temizlenmesi ve yeniden imarı, parklar yapılması, kanalizasyon sisteminin kurulması, bataklıkların kurutulması, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücadele, okul ihtiyacının karşılanması, çiftçinin desteklenmesi (kredi, tohumluk, hastalıklarla mücadele, modern tarım teknikleri...), su, elektrik, ulaşım, güvenlik ve bürokrasinin azaltılması gibi sorunlar parasal ekonominin azlığı ve bütçe imkânlarının darlığı arasında sıkışıp kalmıştı.

Yukarıda sözü edilen sorunların çözümünde dönemin İzmir valilerinden Kazım Dirik ve Belediye başkanlarından Dr. Behçet Uz gibi isimlerin büyük katkıları olsa da, sorunların tamamını kısa vadede çözmek mümkün değildi. Nitekim toplumsal muhalefetin 1930'da SCF'ye ve 1946 sonrasında da DP'ye yönelmesinde⁶⁴ bu durumun büyük etkisi vardı.

---

64 Buna İkinci Dünya Savaşı yıllarının sosyal ve ekonomik sorunlarını da eklemek gerekir.

MİLLÎ MÜCADELE'DE İZMİR (AYDIN) VALİSİ RAHMI BEY

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN*

Rahmi Bey'in İzmir Valisi olarak atandığı 1913 yılına kadar olan yaşamı aslında başlı başına bir inceleme konusudur. Rahmi Bey, 1873 yılında Selanik'te doğmuştur. Rumeli'nin önde gelen ailelerinden, Evrenesoğulları'ndan olan Rahmi Bey, ilk ve orta öğrenimini doğduğu yer olan Selanik'te tamamladıktan sonra, 1893 yılında Mekteb-i Hukuk-u Şahane'ye kayıt yaptırmıştır. Ancak öğrenciliğinin sonlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Rahmi Bey, bir süre tutuklu kaldıktan sonra Avrupa'ya kaçmış ve burada Abdullah Cevdet ile iyice yakınlaşmıştır. 1899 yılında yurda dönen Rahmi Bey, siyasal faaliyetlerini sürdürmüş ve 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşunda doğrudan rol oynamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan yeni dönemde önceki çalışmalarının bir nevi karşılığını alan Rahmi Bey, 1908-1912 yılları arasında Selanik Milletvekili olarak Mebusan Meclisi'nde yer almıştır. Aynı dönemde Cemiyet içerisindeki etkinliğini de sürdürmüştür¹.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de önde gelenlerinden biri olarak isim yapan Rahmi Bey, 19 Eylül 1913 tarihinden 24 Ekim 1918'e kadar, yaklaşık beş yıl İzmir Valisi olarak görev yapmıştır. Rahmi Bey'in İzmir'de görev yaptığı ve bir anlamda adının da tarihe kazındığı 1913-1918 yılları üzerinden bir inceleme yapıldığında, onun İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarının bir parçası ve İzmir'deki İttihatçı oluşumun bir uzantısı olduğu görülür.

Rahmi Bey'in adı genellikle İzmir Valiliği ile birlikte kullanılmasına karşın, bu çalışmanın ağırlıklı konusu Rahmi Bey'in İzmir Valiliği değil, valilik son-

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

1 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Sayı:3, Cilt:1, 1993, s. 347.

rasındaki durumu ve siyasal faaliyetleridir. Eğer Millî Mücadele dönemini, 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922 tarihleri arasındaki yıllar olarak ele alırsak, Rahmi Bey'in Millî Mücadele'deki faaliyetlerini üç dönemde inceleyebiliriz. Birincisi İzmir Valiliği görevinin son günleri ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İstanbul'da tutuklanmasına kadar geçen dönem, ikinci dönem İstanbul ve Malta'daki tutukluluk yılları ve üçüncü dönem ise Malta'dan döndükten sonraki yıllardır.

Rahmi Bey üzerine bir inceleme yapıldığında iki niteliğinin ön plana çıktığı görülür. Birincisi İttihatçılığı, ikincisi ise İngiltere'ye yakınlığıdır. Bu iki nitelik, Birinci Dünya Savaşı sonunda pratiğe dönüşmüş ve Rahmi Bey, Talat Paşa tarafından barış için İngilizlerle temas etmekle görevlendirilmiştir². İttihatçı kabinenin Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir'deki İngilizlere büyük kolaylıklar sağlayan Rahmi Bey'e barış için güvenmesi normaldi³. Talat Paşa tarafından belli bir güven çerçevesinde görevlendirilen Rahmi Bey'in İttihatçılığının ne düzeyde olduğunu gösteren bilgi bununla sınırlı değildir. Hükûmetin istifası sonrasında yurdu terk etmek için çalışmalar yapan Enver Paşa'ya Rahmi Bey'in 3000 lira gönderdiğine dair bir bilgiye anılarda rastlanmaktadır⁴. Bu arada Talat Paşa'nın istifası sonrasında hükûmeti kurmakla görevlendirilen Tefvik Paşa'ya Rahmi Bey'i kabineye alması için telkinde bulunduğu da bahsedilmektedir⁵. Aslında Rahmi Bey'in İngiltere'ye olan yakınlığı Alman yanlısı olarak bilinen İttihat ve Terakki hareketinin, bir başka niteliğini de göstermektedir. Rahmi Bey'in İngiliz yanlılığından hareketle İttihat ve Terakki Partisi'nin dış politikada homojen bir anlayışa sahip olmadığı da söylenebilir. Kaldı ki, İngiltere'ye yakın olanlar gibi, Fransa ile de temasta bulunanların varlığı bir gerçektir.

2 Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki'nin Son Günleri**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 58; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 20, 51; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s. 9.

Mütareke için İngilizlere başvurulmasını zorunlu gören Hükûmet, İzmir Valisi Rahmi Bey'in İngilizlerle görüşmek için görevlendirmesi sonrasında, Rahmi Bey 5 Ekim 1918'de Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey ile Fransız uyruklu M. Edmond Giraud'yu Talat Paşa'nın barış teklifini kapsayan bir mektup ile Midilli'deki İngiliz temsilcisine göndermiştir. Tansel, s. 10; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, 1965, Cilt: 1, s. 41.

3 Esatlı, **a.g.e.**, s. 584.

4 Esatlı, **a.g.e.**, s. 640.

5 Tansel, **a.g.e.**, s. 13.

Talat Paşa tarafından İngilizlerle temasla görevlendirilen Rahmi Bey, Talat Paşa'nın istifasının ardından, Tevfik Paşa'nın sonuçsuz kalan hükümet kurma çabaları sonrasında göreve gelen Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nden aynı itibarı görmemiş ve 24 Ekim 1918 tarihinde görevden alınmıştır⁶. Rahmi Bey ve diğer valilerin görevden alınmasında yurttta oluşan infialin etkisinin olduğuna dair bilgiler mevcuttur⁷. Rahmi Bey'in İzmir Valisi olmasında da, görevden alınmasında da İttihatçı olmasının doğrudan etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir deyişle İttihatçı olduğu için İzmir Valiliğine atanmış, değişik koşullarda bu kez İttihatçı olduğu için görevden alınmıştır. Muhtemelen valiliğe atanırken görünen neden olarak liyakatten bahsedilmiş, görevden alınırken de bu kez bazı yolsuzluk söylentileri gündeme getirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi burada onun bürokratik kariyerini asıl belirleyen etken İttihatçılığdır. Rahmi Bey'in görevden alınmasında, onun beş yıl boyunca görev yaptığı İzmir'de Rumların etkinliğini kırmak ve millî burjuvazi yaratmak için yapmış olduğu çalışmaların etkisinin büyük olduğu kesindir. Zaten söz konusu faaliyetler de İttihatçılığın bir gereğidir.

Rahmi Bey, İzmir'den ayrılmadan önce İzmir halkına şu veda bildirisini yayınlamıştır: *"Dâhiliye Nezaretinden aldığım emir üzerine, Vilayet makamını terk ettim. Beş yıllık memuriyet hayatım sırasında, bu güzel memlekete elimden gelen hizmeti yapmaya çalıştım. Meydana gelen her başarı, bütün memur arkadaşlarımın içten yardımlarına, halkın güven ve yakınlığına, basının desteğine çok şeyler borçludur. Hayatımın en unutulmaz anılarını İzmir şehriyle ilgili olanlar teşkil edecektir. Vefalı İzmir halkının da kalplerinin bir köşesinde bana ait bir anı saklayacaklarını ümit ediyorum. Bu ümitle İzmir ilinin gencine yaşlısına, kız ve erkek okul öğrencilerine, kısaca hepsine sonsuz sevgilerimi bildirerek ayrılıyorum. Elveda..."*⁸

Bu arada İttihatçılığı ile bilinen ve tehcir uygulamasından dolayı da adı ön plana çıkan bir valinin Mütareke⁹ için yapılan görüşmelerden hemen önce (Mondros Mütarekesi'nden 6 gün önce) görevden alınması, görüşmeler için hazırlık yapan hükümetin (Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti) elini güçlendirecek bir karar olarak değerlendirilebilir. Aslında Rahmi Bey ve yine bazı valilerin görevlerinden alınmaları, Osmanlı Devleti'nin savaşın mağlubiyetini en az hasarla atlama konusunda hazırlanan paketin bir parçasıdır.

6 Akşin, **a.g.e.**, s. 33.

7 Esatlı, **a.g.e.**, s. 629.

8 **Köylü Gazetesi**, 25 Ekim 1918'den aktaran Mehmetefendioğlu, 368; Kamil Erdeha, **Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 372.

9 Mondros Mütarekesi ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız: Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Basılış, Ankara, 1951, s. 153-158.

Elimizdeki bazı belgeler Rahmi Bey'in görevden alınmakla kalmadığı, aynı zamanda izlendiğini de ortaya koymaktadır. Dâhiliye Nezareti'nden İzmir (Aydın) Vali vekili Nurettin Paşa'ya gönderilen bir telgrafta Rahmi Bey'in firar etme ihtimalinden bahsedilmiş ve bunun önlenmesi için talimat verilmiştir¹⁰. Buna karşılık Nurettin Paşa verdiği cevapta Rahmi Bey'in İzmir'de geniş çevresinin bulunduğuna ve nüfuzlu bir kişi olduğuna işaret etmiş ve İzmir'den çıkarılmasının gerekli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca telgrafta zaten sayıca yeterli olmayan iki müfettişten birinin İstanbul'a dönmesinin doğru olmadığı, oysa güçlü bir soruşturma heyetinin çalışmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir¹¹. Dâhiliye Nezareti ise Rahmi Bey'in İzmir'den çıkarılması için kanuni bir gerekçe bulunmadığını, ancak üç müfettişin İstanbul'dan gönderileceğini açıklamıştır¹². Bundan da anlaşıldığı gibi, Nurettin Paşa, Rahmi Bey'in İzmir'deki faaliyetlerinden rahatsızdır ve İzmir dışına çıkarılması için Hükûmet'ten yardım istemektedir. Söz konusu karşılıklı telgraflar 3-4 Kasım 1918 tarihlidir. Yani, Rahmi Bey'in görevden alınmasından sonraki on güne rastlamaktadır. Rahmi Bey daha sonra kendi iradesiyle İstanbul'a gitmiş ve burada Hükûmet yetkilileriyle görüşmeler yaparak yeniden İzmir'e dönmüştür¹³.

Rahmi Bey'in İstanbul'da kalmaması ve İzmir'e dönmesi, İtilaf Devletleri'nin kontrolünde bulunan bir şehir yerine, işgal edilmemiş olan bir yerde yaşamayı tercih ettiğini göstermektedir. Kaldı ki, İstanbul, Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında, artık İttihatçılar için güvenilir bir kent olmaktan çıkmıştı. Rahmi Bey'in İstanbul'dan ayrılması bazı gazetelerde kaçtığı (firar ettiği) yolunda haberlerin çıkmasına yol açmıştır. Rahmi Bey bu haberleri tekzip etmiş ve İzmir'de yaşadığını, kaçması için herhangi bir nedenin bulunmadığını açıklama gereği hissetmiştir. Buna karşılık kısa bir süre sonra Dâhiliye Nezareti tarafından hakkında soruşturma açılmıştır. Oluşturulan soruşturma heyeti, sadece siyasal faaliyetler ile ilgili değil, bazı yolsuzluk söylentilerine dönük de incelemeler yapmaya başlamış ve İzmir'e gelerek Rahmi Bey ile görüşmeler yapmıştır. Heyetin 1 Ocak 1919'da Rahmi Bey ile birlikte İstanbul'a gelmesi, Rahmi Bey açısından hayatında yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. İstanbul'da iken de kaçtığına dair haberler çıkmış ve bu haberler de bizzat Dâhiliye Nezareti tarafından tekzip edilmiştir¹⁴.

10 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. ŞFR., Dosya Numarası: 93, Gömlek Numarası: 12.

11 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH.KMS., Dosya Numarası: 48 Gömlek Numarası: 94.

12 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH.KMS., Dosya Numarası: 48 Gömlek Numarası: 94.

13 Mehmetefendioğlu, **a.g.e.**, s. 369.

14 Mehmetefendioğlu, **a.g.e.**, s. 369.

Rahmi Bey'in İstanbul'da iken İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerine kurulan Teceddüt Fırkası'nın çalışmalarına katıldığı akla gelmektedir. Aslında Rahmi Bey ve diğer İttihatçıların İstanbul'daki yaşamlarında, 1919 yılı başından itibaren kendi faaliyetlerinden çok, Hükûmetin politikası belirleyici olmaya başlamıştır. Paris Barış Konferansı'nın başlamasından sonra, İtilaf Devletleri nezdinde doğrudan ve dolaylı girişimlerde bulunan Osmanlı Hükûmeti için, İttihatçılığı ile bilinen kişilerin üzerine gitmesi ve tutuklamalar yapması, en az hasarlı bir barış antlaşması için yapılan dolaylı adımlardan biri, belki de en önemlisidir. Rahmi Bey, İstanbul Hükûmeti'nin Batılı devletler nezdinde izlemiş olduğu "telafi etme" politikasının bir parçası olarak 29-30 Ocak 1919'da tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir¹⁵. Bekirağa Bölüğü'nde tutulan İttihatçılar arasında 59 kişi İngilizler tarafından "en ağır suçlu" olarak görülmüş ve daha sonra da yine bir tasnif yapılmış, sayı daha da azaltılarak adeta "azılı" olarak nitelendirilen 19 kişinin adının karşısına işaret konulmuştur. İşte "azılı" olarak işaretlenen bu 19 kişinin arasında Rahmi Bey de vardır¹⁶. Rahmi Bey'in tutuklu olduğu günlerde (12 Şubat 1919), Çerkes Ethem'in, oğlu Alpaslan'ı kaçıarak fidye istemesi, Rahmi Bey'in fidyeyi ödemek için mal varlığını elden çıkarmasına yol açmıştır. 1918 yılının sonlarında valilik görevinden ayrılan Rahmi Bey, 1919'un ilk iki ayında hem özgürlüğünü hem de mal varlığını kaybetmiştir¹⁷. Teşkilat-ı Mahsusa'nın da işin içinde olduğu izlenimi ve Rahmi Bey'in çaresiz kalması, onun Malta'da İttihatçılıktan çok, İngiliz yanlısı biri olarak görünmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Bir anlamda kırgınlık, hatta kızgınlık, bu yeni dönemde İttihatçılara mesafeli durmasına neden olmuştur denebilir.

Bir süre İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutulan Rahmi Bey ve diğer İttihatçılar, 28 Mayıs 1919 tarihinde Malta'ya nakledilmişlerdir. Böylece Millî Mücadele döneminde Rahmi Bey'in Türkiye'deki faaliyetleri, yaklaşık iki yıl kesintiye uğramıştır. Rahmi Bey, 2691 numaralı sürgün olarak, 41'ler ve ikinci sınıf sürgünler arasında yer almıştır¹⁸. Sürgünlerle ilgili olarak 6 Aralık 1919'da yeni bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu kez suçlamalara göre bir liste oluşturulmuştur.

15 Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İkinci Baskı, Ankara, 1985, s. 57-58; Tutuklananlar arasında Rahmi Bey'den başka Hüseyin Cahit, Kara Kemal, Karasu, Mithat Şükrü, Hüseyin Kadri, Tevfik Rüştü, Canpolatoğlu İsmail de vardı. Akşin, s. 153.

16 Şimşir, **a.g.e.**, s. 96-97.

17 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ali Efe, **Çerkez Ethem**, İstanbul, 2009, s. 25-34.

18 Şimşir, **a.g.e.**, s. 109.

2691 numaralı sürgün Eski İzmir Valisi Rahmi Bey, B grubunda zulüm yapılmasına göz yummuş olmakla suçlanan eski iktidar üyeleri arasında yer almıştır¹⁹. Bu sınıflandırmaya göre Rahmi Bey, hafif suçlular arasında gösterilmiştir.

Rahmi Bey'in, Malta günlerinin büyük bölümü İngilizlerin kısmî himayesi altında geçmiştir. Anglofil olarak değerlendirilen ve savaş sırasında İngilizlere yakın bir siyaset izleyen Rahmi Bey'in tutuklanması ve Malta'ya gönderilmesi, Bilal Şimşir'e göre kendisi için bir şoktur. Şimşir, Rahmi Bey'in Malta'dan Lord Curzon'a mektup yazdığını ve bırakılmasını talep ettiğini belirtmektedir²⁰. Yine Şimşir'in verdiği bilgiye göre bu çabaları sonuçsuz kalan Rahmi Bey, Londra'daki Fransız Büyükelçiliği'ni de aracı olarak kullanarak bir hamle daha yapmıştır. Malta'dan kurtulmak için İngiliz dostlarını da araya koyan Rahmi Bey'in tüm çabaları sonuçsuz kalmıştır²¹. İngilizlerin kendilerine yakın olan ve savaş sırasında kendi vatandaşları lehine uygulamalarda bulunan bir valinin bırakılmaması konusunda bu denli kararlı davranmalarında, Rahmi Bey'in İttihatçı kimliğinin, İngiliz yanlısı olmasından daha baskın görünmesinin etkisinin olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle İngilizler, Ermeni ve Rum taleplerine bağlı kalmayı kendi çıkarlarına daha uygun görmüşlerdir. Böylece tutuklandığında ciddi bir şok yaşayan Rahmi Bey, bu kez büyük bir hayal kırıklığı ile karşı karşıya kalmıştır. Girişimleri sonuçsuz kalan Rahmi Bey de, diğer tutuklular gibi Ankara'dan gelecek haberi beklemeye başlamıştır.

Ankara ile Londra arasında, Malta tutuklularının geleceğiyle ilgili ilk ciddi görüşmeler Londra Konferansı sırasında yapılmıştır²². Aslında konferansın başlamasından birkaç gün önce tutukluların durumu İngiliz Parlamentosu'nda görüşülmüş ve Rahmi Bey'in adı zikredilerek bu konuda hükûmete eleştiriler getirilmiştir²³. Bundan da anlaşılacağı gibi, İngiliz Hükûmeti Malta'da tutuklu bulunanların geleceği konusunda, sadece Ankara ile değil, aynı zamanda kendi ülkesindeki siyasal çevrelerle de fikir ayrılığı içerisindeydi.

19 Diğer iki grup A-Zulüm yapmış olmakla suçlananlar ve B-Zulüm politikasıyla ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olanlar... Şimşir, s. 218-219.

20 Şimşir, **a.g.e.**, s. 284-285.

21 Şimşir, **a.g.e.**, s. 285-286.

22 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 117-140.

23 Şimşir, **a.g.e.**, s. 347.

Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in imzaladığı,²⁴ ancak TBMM tarafından onaylanmayan anlaşmada, Rahmi Bey'in adı serbest bırakılacaklar arasında yer almıştır. Ancak anlaşmanın hayata geçmemesi, Rahmi Bey ve diğer tutukluların salıverilmesini biraz daha geciktirmiştir.

Yunan Ordusu'nun İnönü önlerinde ikinci kez durdurulması, İngiliz Hükûmetinin Malta'daki sürgünlerin durumunu bir kez daha gözden geçirmesine yol açmış ve 12 Nisan 1921'de 40 sürgünün serbest bırakılması yolunda karar alınmıştır. 30 Mayıs 1921 tarihinde bırakılan Malta sürgünleri arasında Rahmi Bey de vardır.²⁵ Sürgünler İtalya üzerinden yurda dönmüşlerdir.

Rahmi Bey'in Malta'dan dönüşünde İstanbul'da kalması, onun hala İngilizlere güvendiğini göstermesi açısından önemlidir. Rahmi Bey bu yeni dönemde, İngiltere'ye olan yakınlığı ile Ankara'ya olan sempatisini aynı potada kullanmak istemiştir. Öyle ki, General Townshend ile Ankara'ya geleceklerine dair istihbarat bilgileri geçilmiş ve bu hareketin Fransız gazetelerine yansıdığı bilgilerine yer verilmiştir²⁶. Rahmi Bey'in Townshend ile birlikte Ankara'ya seyahatinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyoruz. Ancak Mondros Mütarekesi'nin toplanması sürecinde arabuluculuk görevini üstlenen Townshend ile Rahmi Bey arasındaki yakınlaşma anlamlıdır. Buradaki belirsizlik Rahmi Bey'in İngiltere lehine mi, TBMM Hükûmeti lehine mi davrandığıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz öncesinde Konya'da General Townshend ile yapmış olduğu görüşmenin²⁷, 1921 yılındaki bu girişimin bir sonucu olduğu akla gelmektedir.

Sonuç olarak İzmir Valisi Rahmi Bey, İttihatçı kimliğinin elverdiği ölçüde Millî Mücadele yıllarında aktif siyasetin içinde kalmış ve Millî Mücadele'nin dağınıklık döneminde ayrıldığı ülkesine döndüğünde, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı örgütlü bir mücadelenin varlığına şahit olmuştur. Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın öldürüldüğü, Enver Paşa'nın ise yalnızlaştığı bir dönemde, Rahmi Bey'den de siyaseten kimsenin beklentisi kalmamıştır. Bu nedenle Anadolu hareketine karşı mesafeli durmuş ve yeniden aktif siyasetle ilgilenmek için Cumhuriyet'in ilanını beklemiştir.

24 Sonyel, **a.g.e.**, s. 132-139.

25 Şimşir, **a.g.e.**, s. 369.

26 **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi**, İstiklal Harbi Katalogu, Kutu No: 1070, Gömlek No: 76.

27 Tansel, **a.g.e.**, s. 144-145.

Ancak Millî Mücadele yıllarında başlayan beklenmedik olaylar dizisi Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Rahmi Bey aktif siyasette aktifleşmeden kendisini İzmir Suikastı girişimiyle ilgili olarak yargılananlar arasında bulmuştur. Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Rahmi Bey, 10 yıl kalebentlik cezasına çarptırılmışsa da, bu cezası daha sonra sürgüne çevrilmiştir.²⁸ Bütün bu açıklamaların ışığında Rahmi Bey'in İkinci Meşrutiyet döneminde başlayan yükselişi, Millî Mücadele yıllarında durağan bir hal almış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise gerilemeye başlamıştır.²⁹

KAYNAKÇA

a) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.KMS., Dosya Numarası: 48 Gömlek Numarası: 94.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. ŞFR., Dosya Numarası: 93, Gömlek Numarası: 12.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.KMS., Dosya Numarası: 48 Gömlek Numarası: 94.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, Kutu No: 1070, Gömlek No: 76.

b) Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, , Cilt: 1, İstanbul, 1965.

Efe, Ali, **Çerkez Ethem**, İstanbul, 2009.

28 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.364.

29 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de düzenlenmek istenen suikast ile ilgili görülerek yargılanan Rahmi Bey, yurt dışına kaçmış ve 1933 yılına kadar Türkiye dışında yaşamıştır. 1933 yılında Türkiye'ye dönen Rahmi Bey Aslan soyadını almış ve sade bir yaşamı tercih etmiştir. Rahmi Bey, 1947 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Esatlı, Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki'nin Son Günleri**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, "*Rahmi Bey'in İzmir Valiliği*", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sayı:3, Cilt:1, 1993.

Sonyel,Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Şimşir, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İkinci Baskı, Ankara, 1985.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Basılış, Ankara, 1951.

EKLER

Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İZMİR
The City as Symbol of Liberation and Foundation

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, II. Uluslararası Tarih Sempozyumu / Ege University Faculty of Letters, 2nd International Symposium on History

26-28 Eylül / September 2012, Ege Üniversitesi / Ege University -İZMİR

Açılış Tarihi ve Saati / Opening Date and Time: 26 Eylül / September 2012, 10:30
Açılış Yeri / Opening Place: Ege Üniversitesi Prof. Dr. Yusuf Vardar-Möller-Kültür Merkezi
Oturum Yeri / Session's Place: Ziraat Fakültesi D Blok Fevzi Önder Konferans Salonu

Düzenleyenler / Organizers
Atatürk Araştırma ve Türk Yabancı Araştırma Merkezi / Atatürk Research Center of Culture, Language and History / Atatürk Research Center
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ege University Faculty of Letters Department of History
Ege Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Yabancı Araştırma Merkezi / Ege University Research Center for Studies in Principles and the History of Turkish Revolution

Katkıda Bulunanlar
Ege Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Yabancı Araştırma Merkezi / Atatürk Research Center of Culture, Language and History / Atatürk Research Center
KONAK BELEDİYESİ

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Cezmi Eraslan
Prof. Dr. Mehmet Ersan
Prof. Dr. Cüneyt Kanat
Prof. Dr. Selma Yel
Doç. Dr. Mevlüt Çelebi
Doç. Dr. Hasan Mert
Doç. Dr. Kenan Olgun

Sekreteryası

Dr. Nuri Karakaş
Uzm. Şengül Pehlivan
H. Aytuğ Tokur

Bilim Kurulu (Soyadına Göre Alfabetik)

Prof. Dr. Tülay Alim Baran
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
Prof. Dr. Cihat Göktepe
Prof. Dr. Musa Kasımlı
Prof. Dr. Nuri Köstüklü
Prof. Dr. Elisabed Machitidze
Prof. Dr. Yusuf Sarımay
Prof. Dr. Elfine Sibgatullina
Prof. Dr. Azmi Süslü
Prof. Dr. Mustafa Turan
Prof. Dr. Ömer Turan
Doç. Dr. Apollinaria Avrutina
Doç. Dr. Murat Hatipoğlu
Doç. Dr. Mehmet Karayaman
Doç. Dr. İrade Memmedova
Yrd. Doç. Dr. Nejdet Bilgi

Kurtuluş ve
Kuruluşun
Sembol Kenti **İZMİR**
The City as Symbol of Liberation and Foundation

PROGRAM
26 Eylül 2012, Çarşamba

09.30-10.30
Sempozyuma Kayıt.

Program:

10.30-10.35
Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı.

10.35-11.30
Protokol Konuşmaları ve Plaket Takdimi.

Açılış Bildirisi (11.30-12.00)

11.30-12.00
Prof. Dr. Cezmi Eraslan
"Dokuz Eylül Nedir?",
İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi.

ÖĞLE ARASI 12.00-14.00

26 Eylül 2012, Çarşamba

I. OTURUM (14.00-15.40)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. İzzet Öztoprak**

14:00-14:15
Prof. Dr. Tuncer Baykara
"İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Millî Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.

14.15-14.30
Prof. Dr. Mustafa Oflaz
"XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında İzmir'de ve Batı Anadolu'da Müslümanlara Ait Vakıflar", Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

14.30-14.45
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
"İzmir'in İşgali ve Protestolar", Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

14.45-15.10 TARTIŞMA

ARA (15.10-15.30)

26 Eylül 2012, Çarşamba

II. OTURUM (15.30-17.00)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu**

15.30-15.45

Prof. Dr. Mehmet Şahingöz

"İzmir'in İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler", Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.

15.45-16.00

Prof. Dr. Mustafa Turan

"Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Mezalimi", Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

16.00-16.15

Prof. Dr. Mesut Çapa

"Milli Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilâl-i Ahmer)'in Faaliyetleri", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

16.15-16.30

Prof. Dr. İzzet Öztoprak

"İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Üzerine Gözlemler", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

16.30-16.50 TARTIŞMA

ARA 16.50-17.00

26 Eylül 2012, Çarşamba

III. OTURUM (17.00-18.00)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Mustafa Turan**

17.00-17.15

Prof. Dr. Sadık Sarısan

"İyonya Muhtar İdaresi", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

17.15-17.30

Doç. Dr. Mehmet Karayaman

"İşgal Altındaki İzmir'de Yunanlıların Yürüttüğü Sağlık Propagandası", Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

17.30-17.45

Dr. Fabio L. Grassi

"Kurtuluşun Sonraki Haftalarda İzmir'e Dair İtalyan Görüş ve Projeleri", Roma La Sapienza Üniversitesi.

17.45-18.00 TARTIŞMA

27 Eylül 2012, Perşembe

IV. OTURUM (09.00-10.40)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Mehmet Şahingöz**

09.00-09.15

Prof. Dr. Nuri Köstüklü

"Batı Anadolu'da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım", Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi.

09.15-09.30

Prof. Dr. Biçe Sükan

"Fransız Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

09.30-09.45

Doç. Dr. Mevlüt Çelebi

"İtalyan Kaynaklarında İzmir'in Kurtuluşu", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

09.45-10.00

Dr. Natalia Chernichenkina

"Rus Arşiv Kaynaklarına Göre Milli Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya Yardımı", Rusya Bilimler Akademisi.

10.00-10.15

Prof. Dr. Musa Kasımlı

"İzmir'in Kurtuluşu'nun Rusya Basını ve Kamuoyuna Yansımaları ("İzvestiya" ve "Pravda" Gazetelerinin İçeriklerine Dayanarak)", Bakü Devlet Üniversitesi.

10.15- 10.40 TARTIŞMA

ARA 10.40-10.50

27 Eylül 2012, Perşembe

V. OTURUM (10.50-12.30)

Oturum Başkanı: **Doç. Dr. Kenan Olgun**

10.50-11.05

Dr. Nilgün Nurhan Kara

"İstanbul Basını ve İzmir'in Kurtuluşu", Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

11.05-11.20

Yrd. Doç. Dr. Rahmi Çiçek

"İzmir'in Kurtuluşunun Anadolu Basınındaki Yansımaları", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi.

11.20-11.35

Doç. Dr. İrade Memmedova

"İzmir'in Kurtuluşunun Azerbaycan Basınına Yansımaları", Bakü Devlet Üniversitesi.

11.35-11.50

Prof. Dr. Elisabed Machitidze

"Gürcistan Basınında 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı", Tiflis Devlet Üniversitesi.

11.50-12.05

Prof. Dr. Kadir Gokarian (Güldiken)

"İzmir'in İşgali ve Milli Mücadele'nin İran'daki Yansımaları", Girne Amerikan Üniversitesi.

12.05-12.30 TARTIŞMA

ÖÖLE ARASI (12.30-14.00)

27 Eylül 2012, Perşembe

VI. OTURUM (14.00-15.20)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Tülay Alim Baran**

14.00-14.15

Dr. Fida Hüssian

"Reflections of the Liberation of Izmir in Indian Press", Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

14.15-14.30

Yrd. Doç. Dr. Oktay Gökdemir

"1922 İzmir Yangını: Belgeler-Gerçekler", İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Pirıştina Kent Arşivi Müzesi.

14.30-14.45

Doç. Dr. Murat Hatipoğlu

"Büyük Taarruz Sonrasında Yunanistan'da Kurulan Mahkemeler ve Bozgunun Yunan Kamuoyuna Yansımaları", İzmir Ekonomi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi.

14.45-15.00

Prof. Dr. Yusuf Sarınoy

"Türk-Rum Ahali Mübadeleleri ve Sonuçları", TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

15.00-15.20 TARTIŞMA

ARA (15.20-15.30)

27 Eylül 2012, Perşembe

VII. OTURUM (15.30-16.50)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Mustafa Ofıaz**

15.30-15.45

Prof. Dr. Necati Fahri Taş

"İzmir'in Kurtuluşunda Nurettin Paşa'nın Rolü", Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

15.45-16.00

Prof. Dr. Necmi Ülker

"İzmir'in Kahraman Subayı Süleyman Fethi Bey", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.

16.00-16.15

Prof. Dr. Kemal Arı

"Yüzbaşı Şerafettin Bey", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

16.15-16.30

Doç. Dr. Hasan Mert

"Yıldırım Kemal", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

16.30-16.50 TARTIŞMA

ARA 16.50-17.00

27 Eylül 2012, Perşembe

VIII. OTURUM (17.00-18.00)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Selma Yel**

17.00-17.15

Prof. Dr. Ercan Tatlıdıl

"Kurtuluş Savaşı'nda İzmir'in Sosyal Yapısı ve Sosyo-Kültürel Değişimler", Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

17.15-17.30

Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu

"Milli Mücadele'de Batı Anadolu'nun Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Din Adamları", Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

17.30-17.45

Doç. Dr. Nurcan Toksoy

"İzmir ve Çevresinde Halkevi Çalışmaları", Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

17.45-18.00 TARTIŞMA

28 Eylül 2012, Cuma

IX. OTURUM (09.00-10.40)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Mesut Çapa**

09.00 - 09.15

Prof. Dr. Tülay Alim Baran

"Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında İmar ve İskan Açısından Genel Özellikleri ile İzmir", Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

09.15-09.30

Doç. Dr. Sadiye Tutsak

"İşgalden Kurtuluşa İzmir'de Eğitim (1919-1933)", Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

09.30 - 09.45

Yrd. Doç. Dr. Günver Güneş

"Kurtuluşun Sonra İzmir'in Yeniden Kuruluşunda İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1922-1931)", Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

09.45-10.00

Dr. Özlem Yıldırım Kocabaş

"Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir'de Yaşanan Ekonomik Gelişmeler ve İzmir İktisat Kongresi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

10.00- 10.15

Yrd. Doç. Dr. Nejdet Bilgi

"Kurtuluş Sonrası İzmir Nüfusu", Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

10.15- 10.40 TARTIŞMA

ARA 10.40-10.50

28 Eylül 2012, Cuma

X. OTURUM (10.50-12.30)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Necati Fahri Taş**

10.50-11.05

Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı

"Üç Defa İdamaya Mahkûm Edilen Bir Siyasetçi:
Doktor Nazım Bey", Sakarya Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi.

11.05-11.20

Prof. Dr. Ahmet Özgiray

"Mustafa Fehmi Kubilay (1906-1930)",
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Emekli Öğretim Üyesi.

11.20-11.35

Doç. Dr. Serap Tabak

"İzmir Valisi Kazım Dirik (1926-1935)", Celal Bayar
Üniversitesi, Demirci Eğitim Fakültesi.

11.35-11.50

Doç. Dr. Hakkı Uyar

"CHP Belgelerine Göre Atatürk Dönemi'nde
İzmir'in Sorunları (1923-1938)", Dokuz Eylül
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

11.50-12.05

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

"Millî Mücadele'de Rahmî Bey",
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

12.05-12.30 TARTIŞMA

ÖĞLE ARASI (12.30-14.00)

28 Eylül 2012, Cuma

XI. OTURUM (14.00-15.00)

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Nuri Köstüklü**

14.00-14.15

Doç. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu

"Millî Mücadele'de İzmir'i İşleyen Dört Yazarın
Romanlarında İzmir İmgesi", Sakarya Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi.

14.15-14.30

Yrd. Doç. Dr. Özlem Nemutlu

"İşgal ve Kurtuluş Dönemlerinde İzmir'de
Tiyatro", Celal Bayar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi.

14.30-14.45

**Yrd. Doç. Dr. İ. Eren Akçiçek- Okt. Latif
Daşdemir**

"Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri", Şifa Üniversitesi-
Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölümü.

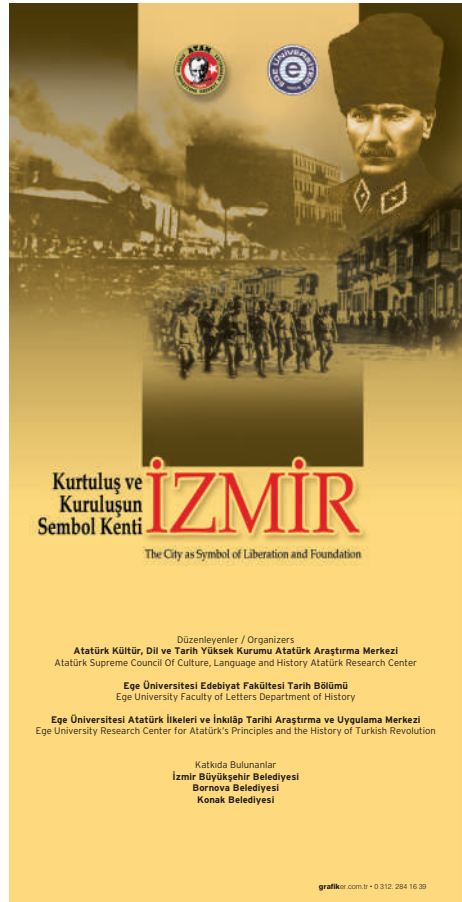
14.45-15.00 TARTIŞMA

ARA (15.00-15.20)

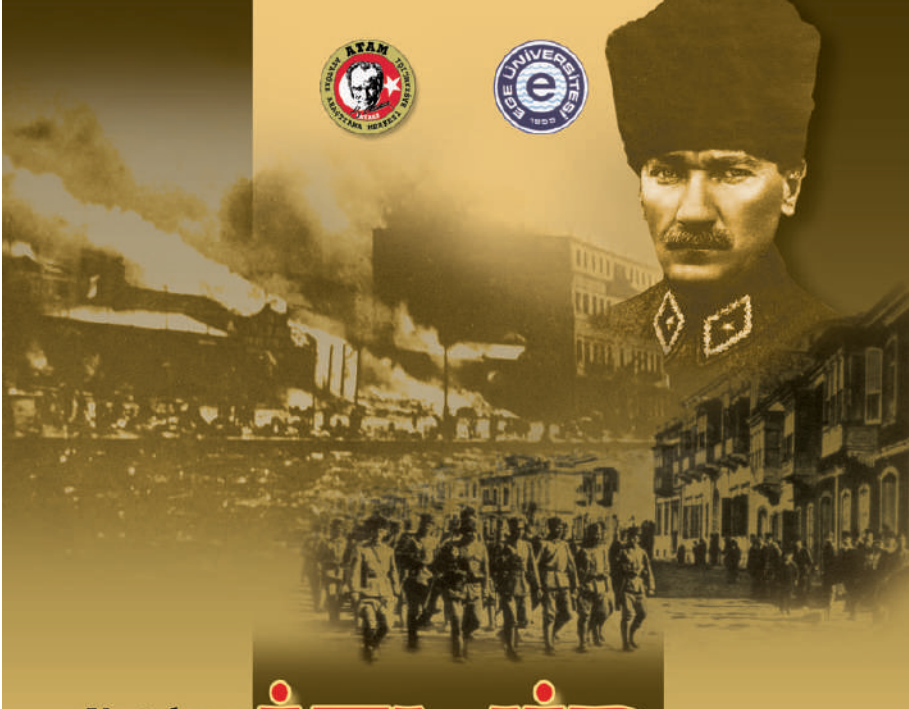
DEĞERLENDİRME OTURUMU (15.20-16.20)

Kahılımlar (Soyadına Göre)

- Prof. Dr. Kemal **Anı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Prof. Dr. Tülay Alim **Baran**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Prof. Dr. Tuncer **Baykara**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.
 Prof. Dr. Süleyman **Beyoğlu**, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Mesut **Çapa**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Prof. Dr. Cezmi **Eraslan**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Mehmet **Ersan**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Temuçin Faik **Ertan**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Prof. Dr. Kadir **Golkarian (Güldiken)**, Girne Amerikan Üniversitesi.
 Prof. Dr. Cüneyt **Kanat**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Musa **Kasımlı**, Bakü Devlet Üniversitesi.
 Prof. Dr. Nuri **Köstüklü**, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi.
 Prof. Dr. Elisabed **Machitidze**, Tiflis Devlet Üniversitesi.
 Prof. Dr. Mustafa **Oflaz**, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Ahmet **Özgiray**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.
 Prof. Dr. İzzet **Öztoprak**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
 Prof. Dr. Ali **Sarıyuncu**, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Sadık **Sarısaman**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Yusuf **Sarınay**, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Bige **Sükan**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Prof. Dr. Mehmet **Sahingöz**, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.
 Prof. Dr. Necati Fahri **Taş**, Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
 Prof. Dr. Ercan **Tatidil**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Mustafa **Turan**, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Prof. Dr. Necmi **Ülker**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi.
 Prof. Dr. Selma **Yel**, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi.
 Doç. Dr. Mevlüt **Çelebi**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. Yılmaz **Daşpoğlu**, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. Murat **Karayaman**, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi.
 Doç. Dr. Mehmet **Karayaman**, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. İrade **Memmedova**, Bakü Devlet Üniversitesi.
 Doç. Dr. Hasan **Mert**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. Kenan **Olgun**, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. Serap **Tabak**, Celal Bayar Üniversitesi, Demirci Eğitim Fakültesi.
 Doç. Dr. Nurcan **Toksoy**, Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
 Doç. Dr. Sadiye **Tutsak**, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Doç. Dr. Hakkı **Uyar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Yrd. Doç. Dr. Nejdet **Bilgi**, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Yrd. Doç. Dr. Rahmi **Çiçek**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fath Eğitim Fakültesi.
 Yrd. Doç. Dr. Oktay **Gökdemir**, Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi.
 Yrd. Doç. Dr. Günver **Güneş**, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Yrd. Doç. Dr. Özlem **Nemutlu**, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Yrd. Doç. Dr. Turgut **Subaşı**, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
 Dr. İ. Eren **Akççek**, Şıfa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
 Dr. Natalia **Chernichenkina**, Rusya Bilimler Akademisi.
 Dr. Fabio L. **Grassi**, Roma La Sapienza Üniversitesi.
 Dr. Fida **Hüsnian**, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
 Dr. Nilgün **Nurhan Kara**, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
 Dr. Nuri **Karakas**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
 Dr. Özlem Yıldırım **Kocabas**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Okt. Latif **Daşdemir**, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti **İZMİR**
The City as Symbol of Liberation and Foundation

(Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, II. Uluslararası Tarih Sempozyumu / Ege University-Faculty of Letters, 2nd International Symposium on History)

26-28 Eylül / September 2012, Ege Üniversitesi / Ege University -İZMİR

Açılış Tarihi ve Saati / Opening Date and Time: 26 Eylül/ September 2012, 10:30
Açılış Yeri / Opening Place: Ege Üniversitesi Prof. Dr. Yusuf Vardar-Mötte-Kültür Merkezi
Oturum Yeri / Session's Place: Ziraat Fakültesi D Blok Feyzi Önder Konferans Salonu

Düzenleyenler / Organizers

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi / Atatürk Supreme Council of Culture, Language and History Atatürk Research Center
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ege University Faculty of Letters Department of History
Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi / Ege University Research Center for Atatürk's Principles and the History of Turkish Revolution

Katkıda Bulunanlar

grafik: cankaya - 12.12.2011 10:30

Düzenleyenler / Organizers
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
 Atatürk Supreme Council Of Culture, Language and History Atatürk Research Center

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
 Ege University Faculty of Letters Department of History

Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
 Ege University Research Center for Atatürk's Principles and the History of Turkish Revolution

Katkıda Bulunanlar
İzmir Büyükşehir Belediyesi
Bornova Belediyesi
Konak Belediyesi

Kurtuluş ve Kuruluşun İZMİR
 The City as Symbol of Liberation and Foundation

26-28 Eylül / September 2012, Ege Üniversitesi / Ege University -İZMİR

Akademi Kurul Başkanı / Symposium Chair Prof. Dr. Zeki Eraslan (0232 342 83 88)
 Akademi Yürütme Kurulu Başkanı / Symposium Executive Board Chair Prof. Dr. Candeğer Yılmaz (0232 342 83 88)

Bölgeler / Regions
 Akademi Kurul Üyesi / Symposium Executive Board Member Prof. Dr. Mustafa Kemal Kılıçdaroğlu (0232 342 83 88)
 Akademi Kurul Üyesi / Symposium Executive Board Member Prof. Dr. Mustafa Kemal Kılıçdaroğlu (0232 342 83 88)

Konak Belediyesi

Kurtuluş ve Kuruluşun İZMİR
 The City as Symbol of Liberation and Foundation

Düzenleme Kurulu
 Prof. Dr. Cemal Eraslan
 Prof. Dr. Mehmet Ersan
 Prof. Dr. Cüneyt Kanat
 Prof. Dr. Selma Yel
 Doç. Dr. Mervit Çelebi
 Doç. Dr. Hasan Mert
 Doç. Dr. Kenan Olgun

Sekreteryası
 Dr. Nuri Karakaş
 Uzm. Şengül Pehlivan
 H. Aybuğ Tokur

İletişim Bilgileri: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
 LCV / RSPV: H.Aybuğ Tokur (hataayugtokur@gmail.com, Tel: 0312 285 55 12)
 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
 LCV / RSPV: Dr. Nuri Karakaş (nkaraka@ege.edu.tr, Tel: 0232 342 83 28)
 Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkez Müdürlüğü
 LCV / RSPV: Filiz Hanlı (filizcokel@ege.edu.tr, Tel: 0232 342 83 88)

*AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı,
 Ege Üniversitesi Tarih Bölümü ve Atatürk İlkeleri
 ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
 Müdürlüğü İşbirliğinde, 26-28 Eylül 2012 tarihlerinde
 düzenlediğimiz: "Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti
 İzmir" konulu II. Uluslararası Tarih Sempozyumunu
 onurlandırmamızı dileriz.*

*We glad to see your participation to the 2nd
 International Symposium on History with the
 subject "İzmir: The City as Symbol of Liberation and
 Foundation" that will be held on
 September 26-28, 2012.*

Zeki Eraslan
 ATAM Başkan V.

Prof. Dr. Candeğer Yılmaz
 Ege Üniversitesi Rektörü

Davetlisiniz

T.C.
BAŞKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

EGE ÜNİVERSİTESİ

Katılım Belgesi

Certificate Of Participation

AKDÜTYK Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ege Üniversitesi Tarih Bölümü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü İşbirliğinde, 26-28 Eylül 2012 tarihlerinde Ege Üniversitesi'nde düzenlenen "Kurtuluş ve Kuruluşun Sembolü Kenti İzmir" konulu II. Uluslararası Tarih Sempozyumu'na katılımınızdan dolayı teşekkür ederiz.

We glad to thank you for your participation to the 2nd International Symposium on History with the subject "Izmir: The City as Symbol of Liberation and Foundation" that was held on September 26-28, 2012, Ege University.

Zeki Eraslan
ATAM Başkan V.

Prof. Dr. Canağaç Yılmaz
EGE Üniversitesi Rektörü

BİLDİRİ METNİ GELMEYENLER

SEMPOZYUMA KATILIP BİLDİRİSİNİ SUNAN ANCAK GÖNDERMEYEN AKADEMİSYENLER:

Prof. Dr. Ercan TATLIDİL

Prof. Dr. Mustafa OFLAZ

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU

Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

Doç. Dr. Hasan MERT

Yrd. Doç. Dr. Oktay GÖKDEMİR

Doç. Dr. Özlem NEMUTLU

Doç. Dr. Yılmaz DAŞÇIOĞLU

Dr. Nilgün Nurhan KARA

Dr. İ. Eren AKÇİÇEK – Latif DAŞDEMİR (Ortak Bildiri)

SEMPOZYUM PROGRAMINDA OLUP KATILAMAYAN AKADEMİSYENLER:

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

Prof. Dr. Kadir GÖLKARİAN

Doç. Dr. Murat HATİPOĞLU

Doç. Dr. Nurcan TOKSOY

DİZİN

A

- Abbas Hilmi Paşa 387
ABD 29, 80, 150, 152, 154, 212, 217, 293
Abdi Namık Bey 341
Abdullah Cevdet 519
Abdüllatif Nevzad Bey 341
Abdülsemam Bey 390
Abdurrahman Şeref Bey 487
Adalar Denizi 37
Adana 26, 87, 89, 90, 91, 182, 222, 234, 269, 354, 358, 478
Adnan (Adıvar) 54, 281
Adriyanikos 99
Adriyatik 150
Afgan Emiri 208
Afganistan 196, 441
Afrika 440, 441
Afyon 15, 79, 175, 221, 239, 240, 284, 358, 478, 507
Ağamalıoğlu 218, 243
Agora Açık hava Müzesi 297
Ahenk Gazetesi 66, 349
Ahmed Hamdi 298
Ahmed Naili Bey 359
Ahmet Ağaoglu 481, 482, 499
Ahmet Haşim 73
Ahmet Hikmet Bey 386
Ahmet Hulusi Efendi 288
Ahmet İzzet Bey 56, 293, 294
Ahmet İzzet Paşa 25, 521, 522
Ahmet Naili 349, 355
Ahmet Nazmi 349
Ahmet Saki Bey 73
Ahmet Şerif 63, 108
Ahmet Zeki Bey 292
Akdeniz 27, 37, 43, 44, 128, 177, 208, 221, 225, 249, 289, 293, 332, 467, 485, 486, 500
Akhisar 49, 53, 55, 56, 57, 61, 74, 75, 162
Akhisar Cephesi 74
Akmaz Dağı 168
Alaiyeli Mahmut Bey 220
Alaşehir 53, 57, 60, 64, 65, 66, 75, 165, 176, 249, 335, 336, 476
Alaybey 505
Albay Cesari 131
Albay Kâzım (Özalp) 163
Albay Mauroudès 120
Albay Pepe 127, 129
Albay Zafiriu 295
Alberto Aliotti 130
Aleksandırıdi 231
Alhan 208
Ali Ağâh Bey 72
Ali Fuat Cebesoy 2, 479, 480
Ali Hadi 393
Ali Haydar Garayev 218
Ali Hikmet Paşa 287
Ali İhsan Paşa 280, 281, 498
Âli İktisat Meclisi 411, 413
Ali Kemal 284, 286, 287
Ali Naci Karacan 387
Ali Nadir Paşa 44, 280, 292, 293, 294, 295, 297
Ali Orhan İlkurşun 72
Aliotti 128, 130, 135, 136, 137, 139
Ali Rıza 74, 234, 281, 307, 317, 320, 354
Ali Sait Paşa 232
Ali Ulvi 147

- Alman 77, 137, 195, 201, 202, 207, 208, 211, 213, 214, 216, 217, 237, 239, 240, 278, 310, 389, 461, 484, 520
- Alman Basını 77, 213
- Alman Radyosu 202, 207, 208, 211, 214, 216, 240
- Almanya 152, 204, 278, 292, 311, 439, 441, 472, 484
- Alptekin Müderrisoğlu 193
- Altay Spor Kulübü 391
- Altıntaş 12
- Altun Paşa 204
- Amasya 156, 157, 269, 280
- Amasya Genelgesi 156, 157
- Amerika 19, 26, 28, 43, 143, 440, 441
- Amerikan Koleji 185, 354, 433, 445
- Amfitriti 98, 100
- Amiral Bristol 46, 163
- Amiral Calthorpe 32, 33, 155, 156
- Amiral Dumesnil 136
- Amiral Webb 156
- Amphitriti 54, 144
- Anadolu 2, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 67, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 104, 114, 117, 126, 127, 130, 131, 133, 135, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 208, 210, 219, 220, 221, 223, 226, 234, 235, 239, 240, 242, 243, 245, 247, 248, 249, 250, 265, 267, 268, 271, 272, 273, 278, 279, 280, 284, 289, 290, 293, 307, 308, 312, 313, 314, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 337, 343, 359, 362, 367, 372, 374, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 395, 398, 407, 408, 411, 413, 418, 424, 433, 444, 445, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 473, 474, 475, 476, 477, 480, 484, 485, 486, 491, 492, 500, 503, 504, 505, 526
- Anadolu Ajansı 219, 223, 408, 480
- Andrianapol 243
- Ankara 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 64, 65, 67, 68, 69, 77, 86, 89, 95, 98, 100, 104, 108, 116, 117, 118, 128, 129, 134, 139, 141, 142, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 171, 174, 176, 178, 180, 186, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 209, 213, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 248, 250, 257, 259, 264, 265, 266, 268, 270, 271, 273, 274, 275, 281, 284, 285, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 312, 314, 316, 324, 325, 328, 330, 335, 341, 342, 353, 354, 358, 367, 368, 370, 372, 374, 375, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 402, 406, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 435, 443, 444, 445, 448, 449, 451, 452, 453, 456, 458, 463, 466, 468, 475, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 486, 491, 492, 495, 496, 497, 498, 499, 512, 519, 520, 521, 523, 524, 525, 526, 527
- Ankara Anlaşması 171, 275
- Ankara Hükümeti 86, 129, 134, 139, 176, 180, 193, 238, 240, 241, 248, 250, 312, 354, 409
- Ankara Lisesi 368
- Ankara Türk Ocağı 387

- Antalya 22, 26, 60, 77, 99, 249, 270, 280, 296, 358
 Antant Devletleri 204, 206
 Aralov 205, 212, 213
 Arap 77, 152, 196, 291, 389, 396
 Arapfirını 109
 Arap Kuva-yı Milliyesi 77
 Arap Yarımadası 152
 Arif Oruç 57, 58
 Aristide Sterghiades 104
 Armenia and New East 143
 Armonya Gazetesi 84
 Armutlu 474, 500, 510
 Arnaldo Fraccaroli 187
 Asım İsmet 372, 390, 399
 A. Sloni 385, 386
 Asri Kadınlar Cemiyeti 154
 Atça 500
 Atina 26, 81, 87, 88, 89, 98, 111, 142, 170, 175, 176, 178, 180, 202, 206, 209, 210, 212, 215, 231, 238, 249, 271, 275, 286
 Atina Antlaşması 275
 Atıf Bey 315, 316
 Avam Kamarası 90
 Avantil Gazetesi 178, 185
 Averof 38, 293, 296
 Avrupa 21, 23, 27, 29, 38, 39, 41, 42, 43, 51, 72, 81, 89, 103, 128, 131, 136, 143, 167, 177, 189, 196, 199, 203, 204, 205, 206, 211, 214, 217, 229, 238, 240, 292, 372, 386, 440, 441, 453, 472, 519
 Avusturya 424, 440, 441, 472
 Ayadimitri 99
 Ayafotini Kilisesi 339
 Aya Fotini Kilisesi 98
 Ayanikolaki 99
 Ayasofya 178
 Ayatrifona 99, 109
 Ayatrifona Mahallesi 109
 Aydın 5, 27, 30, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 62, 64, 65, 66, 67, 70, 75, 98, 99, 101, 102, 104, 114, 115, 118, 142, 144, 146, 147, 156, 157, 161, 163, 164, 165, 169, 170, 178, 216, 225, 249, 267, 271, 278, 280, 293, 295, 329, 336, 341, 342, 343, 348, 349, 351, 358, 362, 363, 374, 375, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 432, 433, 443, 444, 445, 466, 497, 498, 500, 501, 502, 522
 Aydın Cephesi 75
 Ayrancı 430, 455, 512
 Ayvalık 54, 98, 99, 144, 162, 168, 169, 170, 270, 271, 335
 Azerbaycan 201, 218, 237, 238, 241, 242, 243
 Aziz Akyürek 458
 Aziz Bey 449
 Aziz Mahmud Hüdayî 290
 Azmaklar 514
 Azmi Bey 359, 449
- B**
- Babalık Gazetesi 224, 229, 230, 231, 233, 234
 Bab-ı Ali 156, 218
 Babiâli 32, 43
 Bach 389
 Bademiye 168, 500
 Bağarası 60, 65
 Bağdat Demiryolu 208
 Bahribaba 389, 398
 Bakü 211, 218, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244
 Bakü İşçisi 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244
 Balaban 76, 346
 Balçova 342, 385, 427, 474, 510
 Balduino Caprini 187
 Balıkesir 35, 57, 59, 85, 142, 162, 171, 249, 272, 273, 362, 363, 478, 479, 500
 Balıklıova 514, 515
 Balkan 5, 7, 17, 37, 42, 43, 99, 141, 162, 186, 241, 254, 255, 265, 266, 267,

- 271, 275, 277, 309, 310, 311, 348,
379, 418, 419, 422, 443, 448, 489,
515
- Balkan Harbi 42, 43, 99, 265
Balkan Savaşı 162, 277, 448
Balkan Savaşları 5, 7, 37, 42, 186, 265,
267, 348, 418, 422, 489
Baltacis 88
Barletta Gemisi 187
Başbakan Gunaris 79, 80
Başdurak 109
Başkomutan Papulas 80
Basmahane 110, 329
Başpiskopos Kipnianos 39
Basra 277, 278
Batı Anadolu 2, 20, 21, 23, 26, 29, 37,
38, 39, 43, 44, 49, 54, 56, 57, 62,
63, 64, 71, 74, 92, 93, 95, 98, 101,
102, 104, 114, 141, 142, 145, 149,
150, 157, 158, 159, 161, 162, 163,
164, 165, 167, 169, 170, 221, 248,
272, 278, 279, 280, 290, 293, 359,
381, 383, 449, 466, 492, 500
Batı Kamuoyu 115
Batum 233, 448
Bayındır II, 271, 347, 356, 358, 359, 360,
365, 366, 371, 417, 466, 469, 470,
474, 487, 508, 509, 510, 516
Bayraklı 111, 335, 427, 508, 510, 511,
513
Behçet Bey 57, 503, 504
Behçet Salih 464, 486
Behçet Uz 331, 332, 503, 504, 511
Bekirağa Bölüğü 156, 523
Bekir Ağa Bölüğü 33
Bekir Sami Bey 77, 158, 194, 195, 288,
525
Belçika 440, 441
Benal Nevzad 395, 397
Bereketlimaden 290
Bergama 47, 49, 62, 88, 98, 157, 159,
160, 161, 162, 163, 169, 178, 209,
335, 347, 348, 352, 356, 358, 359,
360, 365, 366, 371, 417, 418, 419,
423, 456, 465, 470, 472, 473, 474,
500, 509, 510, 514, 515, 517
Bernardino Nogara 133
Beşiktaş 31
Beşyol 428
Beyazıt 31, 225
Beydağ 515
Beylerbeyi 109
Beyoğlu Rum Kulübü 94
Beyrut 495
Bezmi Nusret Kaygusuz 341, 342, 374
Biga 75
Bilal Şimşir 80, 146, 523, 524
Bilecik 64
Binbaşı Hüsnü 74
Binbaşı Labonne 164
Birgi 474, 515
Bitlis 267, 449
Bizans 39
Bizans İmparatorluğu 39
BMM 221, 285, 392
Boğazlar 25, 74, 171, 208, 214, 215, 217,
250
Bolayır 43, 311
Bolşevik 191, 312
Bolşevizm 25, 285
Bölükbaşı Medresesi 347
Bornova 6, 225, 227, 307, 314, 315, 335,
358, 370, 417, 427, 470, 508, 509
Boşnak Hamidiye 428
Botef Futbol Takımı 387
Bove 390
Boyacıyan 84
Bozdağ 75
Bozdoğan 60, 65
Britanya 179, 207, 212, 213, 215, 217,
238
Britanya Hükûmeti 207, 213
Britanya Radyosu 207
Brogli 135, 139
Buca 225, 335, 360, 367, 416, 427, 432,
474, 475, 500, 505, 508

Buhara 307, 311, 312, 313, 314, 323
 Bükreş Antlaşması 273
 Buldan 144, 145
 Bulgar 42, 266, 277, 310, 311, 387
 Bulgaristan 42, 196, 271, 439, 440, 441
 Burdur 60, 147
 Bursa II, 47, 51, 57, 64, 142, 171, 180,
 202, 204, 205, 206, 212, 213, 214,
 215, 216, 222, 232, 239, 240, 249,
 260, 272, 277, 282, 284, 285, 287,
 288, 478
 Büyük Taarruz 50, 53, 63, 79, 94, 95, 221,
 249, 282, 313, 314, 325, 373, 525

C-Ç

Caferzade Rahmi Bey 62
 Çakallar 428, 429
 Çalköy 205
 Calthorpe 32, 33, 44, 155, 156
 Çalva Eliava 191
 Çamardı 290
 Cami Bey 71
 Çamurcu 514
 Çanakkale 1, 25, 250, 271, 289, 311, 448
 Çarlık İmparatorluğu 25
 Carlo Senni 129, 176
 Çatalca 43, 238, 270, 311, 448
 Çataltepe 512
 Cavit Bey 480
 Çaykovski 389
 C. E. Bacchiani 181, 183
 Celal Bayar 43, 67, 70, 98, 295, 331, 415,
 447, 488, 520
 Celal Bey 388, 467
 Celaledin Muhtar Bey 57
 Celalettin Ârif Bey 176, 180
 Cemal Bey 75, 360
 Cemal Paşa 480, 525
 Cemile Hanım 385
 Cemiyet-i İlmiye 158, 279
 Ceneviz 183
 Cengiz Yıldırım 218
 Central News 248

Çerkes 84, 87, 93, 523
 Çerkes Ethem 523
 Çeşme 182, 183, 216, 271, 335, 347,
 348, 356, 358, 359, 360, 365, 366,
 371, 417, 418, 419, 423, 451, 456,
 466, 474, 480, 513, 515, 517
 Cevat Sökmensüer 55, 67
 Cevdet Bey 145
 Cevriye İsmail 386, 395, 397
 CHF 287, 288, 393, 394, 401, 403, 473,
 485, 498, 501, 503
 Chicago Tribune 179, 248
 Chrysostomos 286
 Çiçerin 191, 192, 194, 195, 196, 197,
 198, 199, 212
 Cidde 291
 Çiftçiler Birliği 409
 Çiftçi Necati 390, 395
 Cihan Savaşı 43
 Çileme 429, 512
 Çine 53, 55, 58, 59, 164, 169
 Clémenceau 150, 167, 170
 Corriere d'Italia 176, 178, 179, 182, 185,
 186, 190
 Çoruh 197
 Cumaovası 428, 457, 459, 474, 508, 510,
 513, 515
 Cumhuriyet Halk Fırkası 405, 482, 485

D

Dâhiliye Nezareti 34, 115, 522, 523
 Daily Chronicle 202, 248
 Daily Express 206, 248
 Daily Mail 248, 259
 Daily Telegraph 204, 208, 214, 248
 Dalama 58
 Damat Ferit Paşa 34, 152, 294
 Damlacık 109, 509
 Dardanel 242
 Davit Howarth 40
 Davutlar 514, 518
 Deba Gazetesi 91
 Debbağlar Mahallesi 290

De Bosis 131
 Defrance 151, 152, 153, 157, 159, 165,
 166, 167, 168, 169
 Değirmendağı 355, 364, 468, 511, 515
 Demirci Mehmet Efe 73, 74, 168
 Demokrat Parti 501
 Denikin 217
 Denizli 46, 52, 58, 59, 75, 142, 144, 146,
 147, 164, 225, 269, 288, 358, 362,
 363, 417
 Derizor Kasabası 77
 Dersaadet 55, 423, 433, 444
 Dersim 515
 Develi Köyü 457
 Dickson 339
 Dikili 163, 365, 371, 465, 474, 500, 513,
 515, 517
 Dinar 58, 59, 60
 Diyarbakır 156, 222, 292
 Diyenis 249
 Dırama 269, 270
 Dobruca 311
 Doğançılar 154, 430
 Doğu Akdeniz 37, 44, 128, 177
 Doğu Sorunu 149, 248
 Doktor Hüsnü 349
 Doktor Nazım 480
 Doktor Riefstahl 477
 Doktor Stefanopulos 339
 Dolmabahçe 38
 Dörtler Meclisi 152
 Dr. Ahmet Ragıp 65
 Drahmî 145
 Dr. Ascenzo Gualtieri 187
 Dr. Behçet Bey 57, 503
 Dr. Cemalettin 65
 Dr. Emin Bey 287
 Dr. Mehmet Bahaeddin 65
 Droppers Garret 26
 Dr. Salih Sabri 65
 Dumlupınar 15, 202, 204, 205, 212, 245,
 247, 360, 484
 Dusmanis 215

E

Ebha 291
 Ebubekir Hazım Tepeyran 284, 285
 Edhem Bey 66
 Edirne 41, 43, 87, 177, 216, 231, 272,
 277, 311, 341, 358, 472, 490
 Edirne Antlaşması 41
 Eduardo Giordano 127, 186, 188
 Edward Grey 43, 141
 Efzon Alayı 151
 Ege 1, 3, 5, 6, 39, 40, 71, 106, 155, 157,
 168, 173, 207, 209, 217, 273, 289,
 293, 297, 339, 375, 391, 393, 406,
 409, 456, 457, 458, 501
 Ege Denizi 168, 207, 209, 217
 Eğridere 428
 Ekrem Hayri 501
 Ekrem Reşat 225
 Elaziz 358
 Elen Krallığı 26
 Elhamra Sineması 480
 Elza Niyago 398
 Eminönü 290
 Emraz-ı Sariye Hastanesi 103
 Enosis 95, 170
 Enver Behnan 312, 325
 Enver Paşa 177, 307, 308, 310, 311, 325,
 520, 525
 Epir 249, 271
 Erdek 43, 271
 Ermeni 23, 85, 93, 95, 102, 127, 129,
 144, 149, 171, 179, 183, 184, 185,
 186, 187, 188, 193, 206, 211, 213,
 227, 229, 230, 249, 310, 317, 318,
 336, 337, 381, 395, 416, 419, 420,
 422, 423, 424, 426, 432, 433, 438,
 442, 444, 445, 496, 524
 Ermeni Patriği 187
 Ermenistan 77, 152, 248
 Ertoba 246, 247, 248, 252
 Ertuğrul Günay 300
 Erzincan 191, 277, 280

- Erzurum 29, 34, 35, 156, 193, 222, 232, 234, 267, 358, 449, 458
 Esat Bey 387, 393, 408, 478, 483
 Esat Efendi 281
 Eskişehir 22, 57, 60, 64, 79, 202, 203, 205, 206, 213, 214, 222, 239, 240, 249, 478
 Eşme 65, 66
 Eşrefpaşa 83, 113, 331, 384, 505, 509, 510, 511, 513, 514
 Eşrefpaşa Emraz-ı Zühreviye Hastanesi 505
 Etabli 273
 Etem Akif Bey 390
 Ethem Bey 70, 77
 Ethem Nejat Bey 341
 Evangeliki Rum Mektebi 351
 Evrenesoğulları 519
 Eyüp 177, 448
- F**
- Fahrettin 60, 296, 314, 317, 320, 321, 324, 390, 393, 479
 Fahrettin Kerim 390
 Faik Ahmet Bey 232
 Falih Rıfki Atay 47
 Fatih Askerî Rüştiyesi 290
 Fatih Mitingi 2, 30, 73
 Fatih Parkı 30
 Fazlı Güleç 489, 507
 Ferdi Öner 321
 Feridun Bey 58
 Ferit Bey 87, 91, 210
 Fethi Bey 144, 180, 220, 228, 243, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 384, 448, 481, 482, 483, 498, 499, 501, 502
 Fethi Okyar 38, 481, 482, 492, 499
 Fethiye 43, 99, 150, 271
 Fevzi Çakmak 294
 Fevzi Paşa 228, 281, 285, 470, 479
 Filistin 25, 77, 152, 208
 Firuzlar Köyü 163
 Fiume Limanı 150
 Foça 83, 356, 358, 359, 360, 365, 366, 371, 419, 456, 473, 474, 509, 517
 Fonder Hayde 461
 Franchet d'Espérey 158, 159, 161, 164, 169
 Franklin Bouillon 228
 Fransa 19, 27, 29, 41, 43, 44, 77, 80, 86, 87, 93, 94, 132, 136, 137, 141, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 192, 196, 197, 202, 203, 204, 207, 208, 212, 214, 215, 216, 240, 242, 250, 284, 311, 329, 390, 424, 439, 441, 521
 Fransa Başbakanı Clémenceau 150
 Fransa Dışişleri Bakanı 159, 162, 165
 Fransa Harp Bakanı 158, 159
 Fransız 28, 77, 87, 88, 89, 91, 105, 114, 128, 129, 134, 136, 137, 138, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 182, 184, 189, 199, 201, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 220, 223, 228, 237, 238, 311, 316, 318, 329, 331, 355, 360, 463, 465, 471, 504, 520, 524, 525
 Fransız Basını 89, 206, 207, 212, 215
 Fransız Radyosu 207, 210, 215
 Fransız Yüksek Komiseri 129, 151, 153, 154, 157, 158, 159, 166, 169
 Frenk 92, 229, 230, 327, 380, 395
 Frikya 238, 241, 243
 Frunze 198
 Fuad Bey 358, 359, 360
 Fuat Sabit Bey 191
 Fuzuli Şagil 335
- G**
- Galip Bey 232, 465
 Ganetskiy 197
 Garayev 218, 243

Garp Cephesi 281
 Gazanfer Musabeyov 218
 Gaziantep 358
 Gazi Heykeli 330, 447, 483, 484, 485,
 486, 490, 491, 504
 Gelibolu 271, 311, 448
 General Foulon 165
 General Milne 73, 166, 167, 168, 170
 General Nurettin 157
 General Townshend 91, 525
 Giovanni Giuriati 130
 Girebene 269
 Girit 142, 270
 Giritli Şevki 478, 479
 Giuriati 130, 131, 133
 Gökçen Efe 466
 Göksel Baykan 290, 299
 Gölcük 465, 466
 Gölovası 512, 513, 515
 Goltz Paşa 278
 Gördes 61, 66
 Gordion Düğümü 203
 Gotthard Jaeschke 44, 72, 100, 152, 157
 Göttingen Üniversitesi 351
 Göztepe 92, 225, 335, 349, 389, 504, 510
 Grace Mary Ellison 352
 Gregoryen 421
 Grek 98, 118
 Gülcemal 387
 Gunarakis 349
 Gürcistan 233, 246, 247, 248, 250, 252
 Gürcü 246, 247, 248, 249, 251, 478, 480
 Gürcü Yusuf 478, 480
 Gureba Hastanesi 103, 321
 Güzelhisar 232, 466

H

Hacim Muhittin Bey 506
 Hacıanestis 206, 215
 Hacı Hasan Paşa 72, 84, 92
 Hacılar 428
 Hadisat Gazetesi 34, 72
 Hafız Burhan 389, 399

Hakimiyet-i Milliye 68, 82, 248, 312,
 313, 324, 360, 381, 382, 391, 392,
 397, 481, 482, 483, 484, 486, 491
 Hâkimiyet-i Milliye 81, 82, 83, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 219,
 221, 222, 223, 224, 228, 231, 235,
 312
 Hakkı Bey 355, 358, 359, 364, 400, 473
 Hakkı Ocakoğlu 489
 Halide Edip 30, 47, 51, 73, 154, 324
 Halil Paşa 191, 192, 193, 195
 Halit Bey 70, 356, 364, 449, 468, 511
 Halkapınar 315, 328, 329, 461, 462, 463,
 464, 505, 513
 Halk Fırkası 282, 287, 403, 405, 409,
 482, 483, 485, 502, 503, 506
 Hamdi Bey 224, 462
 Hamdi Efendi 307, 317
 Hamdizade Abdülkadir Efendi 224
 Hamdullah Suphi 387, 390, 396, 400,
 401, 402
 Hamidiye Kruvazörü 157
 Hamidli 428
 Hamit Erdirik 340
 Hamurköy 205
 Harbiye Nezareti 45, 60, 156, 158, 292,
 294
 Hasanbel 239
 Hasan Paşa 72, 82, 83, 84, 92
 Hasan Tahsin 29, 72, 220, 300, 354, 447
 Hatt-ı Hümayun 34
 Havas 153, 248
 Havza 31, 156
 Haydar Rüştü 72, 387, 393
 Haydar Rüştü Öktem 72
 Hayriye Melek Hanım 154
 Hazım (Tepeyran) Bey 232
 H. Eliot 141
 Henry Layard 42
 Hicaz 291, 292
 Hikmet Bey 359, 386, 390
 Hikmet Yakup 386, 397
 Hilal-i Ahmer 99, 100, 101, 102, 103,

113, 115, 234, 271, 454
 Hilmi Bey 350, 368, 480
 Hindistan 216
 Hint 208, 257
 Hint Okyanusu 208
 Hızır Reis Gambotu 63
 Hoca Esat (İleri) 53, 55
 Hocaşa Mahallesi 290
 Homparsoman Mağazaları 407
 Hrisostomos 230, 231, 284, 346
 Hukuk-u Beşer 29, 99, 220
 Hulusi Bey 485
 Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti 77
 Hüseyin Hami Bey 88
 Hüseyin Nazım Bey 353
 Hüseyin Necati 298
 Hüseyin Rauf 204, 224, 480
 Hüsnü Bey 343

I-İ

İbn-i Hazım Ferit 345, 349
 İbrahim Bey 309
 İbrahim Paşa 277
 İbranice 398
 İdrisî Tarikatı 291
 İhsan Mustafa 420, 434
 İhsan Şerif Bey 103
 II. Abdülhamid 291, 341, 418
 III. Vittorio Emanuele 133
 II. Meşrutiyet 348, 381, 397
 İkçeşmelik 102, 110, 515
 İkinci Dünya Savaşı 501, 513, 514, 516
 İktisat Kongresi 2, 6, 139, 405, 406, 407,
 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414,
 496
 İlbaylık 508
 İleri 15, 29, 30, 31, 53, 55, 248, 281, 319,
 486
 Il Giornale d'Italia 175, 176, 178, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 190
 İlhami Bey 388
 I. Londra Konferansı 170
 Il Popolo d'Italia 176, 177, 181, 182, 190

Il Secolo 178, 182, 184, 190
 İnas Darülfünunu 154
 İngiliz Yüksek Komiseri 28, 156, 166
 İngiltere 2, 19, 25, 27, 29, 37, 40, 41, 43,
 44, 80, 86, 90, 91, 92, 93, 141,
 150, 152, 166, 167, 170, 171, 173,
 177, 188, 196, 203, 204, 206, 207,
 208, 212, 214, 215, 216, 240, 241,
 242, 245, 247, 250, 284, 289, 293,
 311, 424, 439, 441, 520, 521, 525
 İngiltere Savaş Bakanlığı 166
 İnönü 12, 79, 204, 222, 232, 245, 247,
 249, 280, 284, 292, 299, 313, 458,
 462, 467, 477, 486, 525
 İnönü Meydanı 232
 İnönü Savaşları 284
 Irak 25, 152, 277, 278, 311, 441
 Irak Cephesi 277, 278
 İran 439, 440, 441, 486
 İsak Efendi 85
 Işıklar 385
 İskenderiye 128
 İskenderun 26
 İşkodra 448
 İslahat Gazetesi 100
 İslam 22, 63, 83, 147, 152, 177, 343, 344,
 350, 426, 433, 438
 İsmail Canbulat 448
 İsmail Hakkı 358, 364, 400, 473
 İsmet Paşa 178, 250, 281, 329, 335, 360,
 387, 393, 453, 462, 465, 483, 484,
 486, 498, 499
 İspanyol 105, 109
 İstanbul 2, 7, 22, 26, 28, 29, 30, 31, 32,
 33, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 47, 50,
 51, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 61,
 62, 63, 64, 66, 67, 70, 71, 73, 74,
 77, 80, 86, 87, 91, 94, 95, 98, 100,
 104, 105, 106, 108, 111, 116, 117,
 127, 128, 131, 134, 135, 139, 142,
 143, 144, 151, 152, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 163, 165, 166,
 168, 169, 174, 176, 177, 179, 180,

- 181, 182, 186, 187, 190, 191, 192,
193, 207, 208, 209, 210, 214, 215,
216, 217, 218, 220, 221, 223, 224,
228, 229, 230, 231, 238, 239, 241,
242, 243, 250, 251, 252, 265, 266,
267, 268, 271, 273, 274, 275, 276,
279, 281, 282, 285, 286, 287, 289,
290, 291, 292, 293, 295, 296, 308,
309, 310, 311, 314, 321, 322, 324,
325, 328, 331, 333, 334, 335, 336,
341, 350, 351, 358, 380, 382, 383,
384, 386, 389, 394, 395, 396, 398,
401, 410, 411, 413, 414, 416, 418,
421, 433, 443, 444, 445, 448, 449,
452, 459, 463, 467, 472, 475, 476,
478, 479, 481, 482, 488, 491, 492,
493, 495, 498, 499, 503, 507, 520,
521, 522, 523, 525, 526, 527
- İstanbul Boğazı 38
İstanbul Darülfünunu 153
İstanbul Hükûmeti 55, 56, 86, 100, 154,
158, 179, 341, 351, 523
İstanbul Rumları 38, 266
İstanköy 40
İstihlas-ı Vatan 279
İstiklal Harbi 15, 75, 141, 142, 143, 147,
152, 162, 293, 297, 300, 525, 526
İsviçre 143, 220, 251, 390
İtalya 2, 26, 27, 29, 37, 43, 44, 80, 86, 87,
93, 97, 103, 128, 129, 131, 132,
133, 134, 137, 141, 149, 150, 170,
171, 173, 174, 176, 177, 183, 187,
188, 190, 194, 203, 214, 215, 216,
240, 242, 250, 284, 293, 339, 424,
439, 441, 485, 525
- İtalyan Deniz Kuvvetleri 125
İtilaf Devletleri 23, 29, 37, 38, 53, 55,
56, 71, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82,
86, 88, 97, 98, 100, 105, 142, 149,
153, 154, 155, 156, 157, 159, 167,
168, 170, 171, 245, 246, 247, 250,
278, 279, 286, 292, 293, 339, 522,
523
- İttifak Devletleri 25
İttihat ve Terakki 77, 158, 193, 310, 379,
407, 448, 480, 519, 520, 521, 523,
527
İyonya 79, 80, 81, 86, 87, 89, 92, 94, 95,
111, 175, 289
İyonya Üniversitesi 111
İzmir Arkeoloji Müzesi 297
İzmir Fecayii 73
İzmir Fuarı 331, 332, 447, 467
İzmir İktisat Kongresi 2, 139, 406, 407,
410, 412, 413, 414
İzmir Müdafaa-i Milliye 75, 279
İzmir Postası 459, 460
İzmir Sanatlar Mektebi 332, 369
İzmir Suikastı 526
İzmir Türk Ocağı 379, 380, 381, 382,
383, 384, 385, 386, 387, 388, 389,
390, 391, 393, 394, 395, 396, 397,
398, 399, 400, 401, 402, 403
İzmir Yurdu 220, 231, 233, 234
İzmit 202, 203, 286
İzzet Bey 44, 56, 77, 120, 293, 294
İzzettin Paşa 179, 180
- J**
- Jöntürk 177
Justin McCarthy 40, 41
- K**
- Kadifekale 330, 331, 504
Kadıköy 31, 154
Kadıköy Fukara Cemiyeti 154
Kadıköy Mitingi 154
Kadri 29, 45, 47, 51, 61, 388, 464, 523
Kafkas 191, 242
Kafkaslar 242
Kafkasya 196, 209, 242, 278, 311
Kafkasya Cephesi 278
Kahire 143
Kalegeropulos 209
Kamenev 198
Kamil Bey 70

- Kanevras 249
Karaburun 335, 348, 356, 359, 360, 365,
366, 371, 417, 418, 419, 423, 451,
474, 508, 509, 510, 515, 517
Karacadağ 429, 513, 515
Karaçam 428
Karadeniz 106, 193, 215, 217, 242, 250,
272, 280, 387, 449, 500, 508
Karadeniz Vapuru 449
Karahan 191, 194, 205, 213
Karahisar 60, 239, 240
Kara Kemal 478, 523
Karantina 109, 335, 344, 382, 383, 389,
500
Karantina Gençler Birliği 382, 383
Karapınar 429, 512
Karataş 335, 367, 368, 407
Karesi 358
Karşıyaka Gençler Birliği 382
Kars Konferansı 197
Kars Şurası 156
Katipzade Medresesi 347
Kavala 269, 270, 335
Kazım 75, 191, 192, 197, 224, 232, 242,
281, 288, 294, 386, 387, 392, 395,
397, 398, 408, 409, 447, 448, 449,
450, 451, 452, 453, 454, 455, 456,
457, 458, 460, 461, 462, 463, 465,
466, 467, 468, 469, 470, 471, 472,
473, 474, 475, 476, 477, 478, 479,
480, 481, 482, 483, 484, 485, 486,
487, 488, 489, 490, 491, 492, 493,
503
Kazım Bey 460
Kazım Dirik 447, 448, 449, 450, 451,
452, 453, 454, 455, 456, 457, 461,
465, 466, 467, 469, 470, 471, 472,
473, 474, 476, 477, 478, 479, 480,
481, 482, 486, 487, 488, 489, 490,
491, 492, 493, 503
Kazım Karabekir 191, 192, 197, 232,
242, 281, 408, 480
Kazım Nuri Çörüş 409
Kazım Özalp 294, 483
Kazım Paşa 387, 392, 398, 447, 449, 450,
451, 452, 453, 454, 457, 458, 461,
462, 463, 465, 467, 468, 469, 470,
473, 475, 482, 483, 484, 485, 486,
487, 489, 490, 503
Keçeciler 384
Kemal Bey 65, 163, 194, 197, 228
Kemal Emin Bey 390
Kemalettin Sami 74, 484
Kemalist 178, 180, 181, 201, 203, 238,
239, 498
Kemalpaşa 16, 162, 356, 358, 359, 360,
365, 366, 371, 466, 474, 475, 485,
506, 508, 509, 510, 517, 518
Kemeraltı 328, 340, 478, 479
Kerim Ömer 461
Kesre 429, 512, 513, 515
Kesriye 269
Kilikya 76
Kilizman 451, 474
Kirte 311
Kınık 465, 474, 500, 517
Kırkağaç 56, 162
Kırklareli 273, 287, 478
Kızılay II, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 100,
117, 454, 506, 513
Kızılbağçe 510, 514
Kızılçullu Amerikan Koleji 354
Kızılçullu Deresi 504
Kızıl Elma 221, 323
Kızılhaç 54, 61, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 107, 108, 114, 115, 119, 144,
293
Kızıl Ordu 217
Knorzi 90, 91
Koçarlı 55, 59, 65
Koçkiri 280, 284, 286
Kokaryalı 108, 503, 505
Kokar Yalı 225
Kokluca 428, 490
Kokluca Mezarlığı 490

- Kommandator Lago 131
 Kommandator Massuero 131
 Konsolos E. Calvert 42
 Konstantinos Karatheodoris 111, 351
 Konya 22, 146, 148, 166, 219, 222, 224,
 226, 233, 234, 335, 358, 478, 525
 Kordon 92, 109, 220, 225, 227, 296, 314,
 316, 319, 327, 329, 485, 504
 Köşk 59
 Kosova 335
 Kosta 389
 Kozağacı 450
 Kozak 465, 474, 510, 517
 Kozana 269
 Kozmos Gazetesi 231
 Kral Konstantin 87, 210, 215
 Kramer Palas 339
 Kubilay 402
 Küçük Asya 39, 84, 85, 150, 157, 159,
 161, 162, 175, 203, 204, 206, 207,
 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215,
 216, 217, 218, 240, 241, 242
 Külas Gediği 76
 Kur'an-ı Kerim 312, 313
 Kürfeli 238
 Kurşunlu Medresesi 347
 Kurtuluş Savaşı 1, 25, 26, 32, 44, 51, 52,
 72, 100, 117, 142, 150, 151, 152,
 157, 167, 168, 171, 191, 192, 193,
 196, 198, 199, 246, 247, 248, 251,
 252, 281, 285, 290, 293, 294, 307,
 311, 323, 339, 375, 405, 407, 409,
 410, 414, 454, 490, 496, 524, 527
 Kuşadası 60, 150, 161, 164, 335, 348,
 356, 358, 359, 360, 365, 366, 371,
 417, 466, 471, 474, 475, 500, 509,
 510, 512, 513, 514, 518
 Kütahya 12, 59, 60, 79, 205, 213, 221,
 222, 249
 Kütahya-Eskişehir Savaşları 79
 Kût'ul Amâre 278
 Kuva-yı Milliye 47, 50, 55, 79, 107, 157,
 158, 162, 163, 164, 167, 168, 171,
 193, 286, 287
 Kuznetsov 242
- L**
- Latife Hanım 392
 La Tribuna 175, 176, 177, 178, 180, 181,
 182, 184, 186, 190
 Lefkoşe 39
 Lehistan 440, 441
 Lenin 193, 194, 198, 199
 Le Tan Gazetesi 82, 89, 91
 Levanten 179, 386
 L'Idée Nationale 183
 Londra 26, 41, 77, 88, 92, 168, 170, 173,
 203, 204, 230, 284, 293, 524, 525
 Londra Antlaşması 26
 Londra Protokolü 41
 Lord Erskine 40
 Lord Granville 142
 Lord Liverpool 40
 Lozan Antlaşması 251, 354, 406, 408
 Lozan Barış Antlaşması 171, 251, 501
 Luigi Facta 133
 Lüleburgaz 311
 Lütfü Bey 285, 457
- M**
- Maarif-i Umumiye Nezareti 103
 Macaristan 424, 440, 441
 Mahmut Esat 387, 390, 393, 408, 409,
 475, 483, 496
 Mahmut Muhtar Paşa 448
 Mahmut Şevket Paşa 177
 Mahmut Ziya Bey 342, 349
 Maide Hanım 448
 Maide Kazım 386, 397
 Makedonya 76, 271, 277, 308, 310, 325,
 470
 Malta 33, 156, 520, 523, 524, 525, 527
 Malta Adası 33
 Manastır 447, 448
 Manisa 46, 47, 52, 59, 61, 64, 65, 66, 75,
 98, 99, 111, 148, 156, 158, 160,
 165, 169, 176, 209, 249, 259, 269,

- 273, 314, 315, 335, 336, 346, 362,
363, 415, 416, 444, 451, 465, 500
- Marmara 37, 202, 226, 249, 273, 457,
500
- Marmara Denizi 202
- Marmara Gölü 457
- Marmaris 150
- Marschal 484
- Marsilya 152, 467
- Maşatlık 71, 72, 73, 155, 279, 342
- Maşatlık Mitingi 72, 73, 155, 279
- Maten Gazetesi 87, 91
- Matin 248
- Matmazel Maring 390
- Maurienne Anlaşması 150
- Mavri Mira 98
- M. Colombain 407, 408
- Meclis-i Vükelâ 28
- Megali İdea 21, 37, 39, 43, 46, 49, 79,
274
- Megola İdea 142
- Mehmed Şükrü 298
- Mehmet Ali Bey 74, 479
- Mehmet Asım 47, 51, 85
- Mehmet Bey 72
- Mehmet Lütfi Bey 59
- Mehmet Necip Bey 396, 397
- Mehmet Özgirgin 457, 458
- Mehmet Perinçek 193
- Mehmet Şevki 72
- Mekri 99
- Melez Çayı 504
- Meliha Hanım 154
- Memduh Bey 460
- Menderes 5, 55, 60, 65, 180, 379, 475,
501, 518
- Menemen 47, 62, 157, 159, 160, 161,
162, 163, 169, 348, 356, 358, 360,
365, 366, 371, 402, 403, 417, 419,
447, 466, 467, 474, 500, 509, 510,
514, 515, 516, 518
- Menteşe 225, 269, 291, 358, 417
- Menteşe Sancağı 291
- Meriç Nehri 217, 250
- Merkez Ordusu 280, 284
- Mersin 234, 270, 271, 478
- Mezarıcı Ömer 385
- Mezarlıkbaşı 111
- Mezopotamya 208, 216, 217
- M. İbnül Cemal Ragıb 423
- Midilli 270, 520
- Mihail Kolçev 217
- Mihail Pavloviç 208
- Mikrasiatiki Amina 79
- Millerand 170
- Milletler Cemiyeti 152, 170, 274, 293
- Milli Banka 178
- Milli Mücadele 28, 29, 51, 54, 108, 117,
147, 148, 155, 188, 245, 246, 247,
252, 295, 327, 421, 490, 492, 496,
498, 506, 520, 521, 526, 527
- Milli Sinema 66
- Milne Hattı 168, 171
- Mimar Necmettin 399, 470, 473
- Miralay Niyazi Bey 389
- Miralay Şevket 74
- Mirbeşir Gasımov 218
- Misak-ı Milli 173, 251, 360, 363, 370
- Misbah Efendi 320
- Missir di Lusignano 128, 140
- Mithat Bey 368, 390
- Mısır 77, 85, 387, 440, 441
- M. Mihalidis 349
- Mondros 2, 9, 20, 22, 25, 27, 29, 30, 37,
38, 49, 52, 72, 98, 114, 141, 142,
143, 144, 149, 150, 151, 153, 156,
157, 163, 169, 220, 245, 247, 278,
279, 293, 339, 347, 349, 351, 372,
423, 445, 520, 521, 522, 525, 527
- Mondros Mütarekesi 2, 20, 22, 30, 37,
38, 98, 114, 141, 142, 144, 149,
150, 151, 153, 156, 157, 169, 278,
279, 351, 423, 445, 520, 521, 522,
525
- Mora 39, 40, 41, 42, 52
- Mora İsyanı 40

- Moralızade Halit 70, 72
Mordoğan 474, 517
Morning Post 89, 107, 108, 146
Mortakye Kilisesi 110
Moskova 191, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 215, 237, 240, 242
Moskova Anlaşması 195
Mösyi İstiryadis 368
Mösyö Herriot 471
Mozart 389
Mr. Patterson 452
Mr. Westermann 26
Müdafaa-i Hukuk 69, 70, 71, 74, 75, 93, 153, 155, 157, 169, 293, 360
Mudafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 279
Muhiddin Bey 85
Muhlis Sebahattin Bey 389
Muhtarlar 514
Mülazım Mümtaz Bey 277
Mümeyyiz Nadir 298
Münevver Saime Hanım 154
Müntehib-i Saniler 287
Murat Dağları 221
Murat Mihveri 292
Mürsel Paşa 223
Musabeyov 218, 243
Müslüman 20, 22, 39, 40, 42, 46, 58, 59, 71, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 95, 98, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 152, 153, 157, 159, 160, 164, 169, 171, 191, 199, 204, 211, 212, 216, 229, 230, 240, 265, 276, 313, 340, 342, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 351, 373, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 426, 431, 433, 438
Mussolini 133, 139, 176, 177
Mustafa Kemal Paşa 9, 18, 22, 32, 34, 45, 50, 136, 154, 156, 170, 171, 173, 176, 177, 180, 181, 182, 191, 192, 193, 196, 201, 207, 208, 210, 211, 216, 217, 218, 223, 227, 228, 245, 247, 249, 280, 281, 285, 286, 288, 289, 292, 299, 308, 311, 312, 313, 314, 369, 382, 387, 391, 392, 396, 402, 406, 413, 447, 449, 483, 485, 490, 498, 525, 526
Mustafa Necati 72, 272, 381, 387, 393
Mustafa Rahmi Bey 385
Musul 383
- N**
- Nahçıvan 193
Nail Bey 70, 77
Nail Moralı 69, 70, 72, 74, 77
Naim Palas Oteli 479, 480
Naksos Gemisi 94
Naldöken 428, 508, 510
Namazgah 223, 344, 348, 370, 389
Narlidere 297, 360, 385, 427, 510
Naslıç 269
Nasuhi Bey 479
Natsarenus 196
Nazilli 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 67, 75, 144, 147, 161, 164, 169, 171, 336
Nazım Bey 285, 353
Nazmi Bey 282, 298, 488
Neareast Gazetesi 81
Nebizade Hamdi Bey 224
Necati Bey 66, 364
Necip (Türkçü) Bey 384, 396
Necmeddin Bey 485
Neriman Nerimanov 218
Nevzat Tandoğan 451
Nezihe Hanım 389, 399
Niğde 270, 273, 290, 299
Nino Salvaneschi 177, 178
Nurettin Bey 101, 277, 278
Nurettin Paşa 69, 70, 157, 158, 182, 184, 211, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 293, 341, 342, 522
Nuri Bey 319, 483
Nüzhet 344, 388

O-Ö

- Ödemiş 49, 55, 75, 145, 169, 170, 178,
180, 335, 348, 356, 358, 359, 360,
365, 371, 417, 456, 466, 470, 474,
476, 508, 509, 510, 512, 515, 518
- Olivetti 131
- Ömer Lütfi Bey 61, 64
- Oniki Ada 142
- On İki Ada 39
- Ortadoğu 149
- Ortodoks 266, 270, 273, 275, 310, 421,
438
- Ortodoks Patrikliği 275
- Oscar Sinigaglia 130
- Osman Bey 194
- Osman Hoca 312
- Osmanlı 19, 25, 26, 29, 30, 33, 34, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 51, 52,
54, 56, 67, 69, 71, 73, 81, 83, 86,
92, 93, 95, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 106, 107, 108, 128, 133, 141,
143, 144, 145, 149, 150, 151, 152,
153, 157, 158, 159, 165, 166, 167,
168, 170, 171, 176, 191, 245, 247,
248, 252, 265, 266, 277, 278, 279,
284, 289, 290, 291, 292, 294, 309,
310, 311, 324, 339, 340, 343, 344,
345, 347, 355, 357, 373, 379, 391,
407, 412, 416, 418, 419, 422, 423,
432, 433, 440, 441, 443, 444, 445,
489, 495, 519, 522, 523, 526
- Osmanlı Bankası 407
- Osmanlı Hükûmeti 43, 54, 107, 133,
157, 158, 159, 168, 170, 245, 247,
523
- Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 519
- Osman Nevres 220, 300
- Osman Nizami Paşa 176
- Osmanzade Hamdi 224, 383, 393, 462,
507

P

- Palamut 512
- Pallas 385

- Pallis 206, 215
- Papa Eftim 276
- Paris 2, 26, 28, 29, 43, 87, 91, 114, 149,
150, 152, 157, 163, 167, 168, 180,
186, 284, 289, 293, 329, 330, 331,
339, 523
- Paris Barış Konferansı 2, 26, 114, 149,
150, 152, 157, 163, 289, 293, 339,
523
- Pasaport 227, 295, 317, 318, 320, 329,
339, 485, 510
- Pasteur Enstitüsü 111
- Patrikhane 80
- Patrik Meletios 80
- Patriotikon Idryma 98
- Patris Vapuru 296
- Pellé 129
- Pentzopoulos 271
- Peştemalcızaade Reşat 55
- Petite Parisien 248
- Petrograd 218
- Pier Loti 177
- Pierre Loti 353
- Pietro Canonica 484
- Pire 187, 271
- Pınarbaşı 385, 428
- Plevne 447
- Politbüro 191, 192, 197, 198
- Polonya 211
- Pontomuson Şirketi 464
- Pontus 39, 272, 280, 284, 285, 288, 293
- Pravda 201, 212, 214, 215, 217
- Prens Nikolaos 82
- Prodds 143
- Protestan 421, 438

R

- Ragıp Nurettin 72
- Rahip Robert Frew 107, 108
- Rahmetullah Efendi 70, 72, 282, 288,
343, 349
- Rahmi Apak 50
- Rahmi Bey 62, 385, 475, 480, 498, 519,

- 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526,
527
- Rauf Bey 86, 157, 158, 228, 231, 288,
480
- Rauf İnan 471
- Rauf Orbay 50
- Rauf (Orbay) Bey 38
- Recep Bey 312, 313, 399, 400
- Redd-i İlhak 29, 72, 75, 155, 295, 360,
364
- Refet Bele 281, 480
- Refet Bey 75
- Remo Missir 140
- Remzi Bey 226
- Reşadiye 225, 335, 474, 505
- Reşat Bey 55, 61, 315
- Reşat Şemsettin 390
- Reuter 248
- Rize 194, 508
- Rıza Efendi 60
- Rıza Pehlevi 486
- Rodos 77
- Roma Bankası 131
- Romanya 94, 216, 311, 335, 440, 441
- Roncoroni 135, 139
- Rossini 389
- Rostov 194
- Ruble 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
199
- Rukiye Hanım 407
- Rum 26, 39, 40, 41, 49, 51, 55, 59, 81,
82, 83, 84, 85, 90, 93, 94, 95, 98,
99, 100, 101, 102, 106, 107, 111,
114, 119, 129, 130, 137, 143, 145,
146, 152, 157, 161, 162, 163, 164,
165, 176, 179, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 221, 222, 227, 229, 230,
249, 265, 273, 274, 275, 280, 281,
284, 285, 293, 295, 296, 317, 318,
319, 336, 340, 343, 345, 346, 347,
351, 353, 367, 368, 381, 395, 415,
416, 418, 419, 420, 422, 423, 424,
426, 430, 432, 433, 434, 442, 496,
524
- Rumeli 43, 62, 74, 75, 82, 265, 381, 423,
519
- Rumeli Kavağı 82
- Rum Hastanesi 99, 101
- Rus 41, 141, 191, 192, 193, 194, 197,
199, 205, 214, 215, 216, 232, 233,
237, 240, 241, 242, 265, 267, 307,
325, 385
- Rüştü Bey 192, 387
- Rusya 26, 40, 41, 42, 150, 191, 192, 193,
194, 195, 196, 197, 198, 199, 201,
203, 213, 214, 233, 240, 242, 250,
271, 309, 311, 313, 440, 441

S-Ş

- Saçmacızade Medresesi 347
- Sadaret 73, 146
- Sadiye Saime 386, 397
- Sadıkbey 504
- Sadık Bey 358, 387
- Saffet Bey 341
- Sahalho Sakme 246, 247, 252
- Said Bey 390
- Saint Jean 150
- Sakartvelo 246, 247, 249, 252
- Sakarya 12, 60, 67, 79, 80, 87, 94, 146,
204, 245, 247, 249, 280, 284, 307,
311, 312, 313, 316, 323, 324, 360,
363
- Sakarya Meydan Muharebesi 280
- Sakarya Savaşı 79, 249, 307, 311, 312,
313, 323
- Sakız 40, 108, 479
- Sakız Adası 108
- Salib-i Ahmer 98, 100, 119, 120
- Salih Bey Kulübü 387
- Salih Bozok 16
- Salihli 57, 65, 66, 75, 76, 87, 165, 223,
314, 336, 457, 466, 476, 518
- Salihli Cephesi 76
- Salihli Çerkes Kulübü 87
- Salih Zeki Bey 341
- Salon Soraf 146

- Samedâğa Ağamalıoğlu 218
 Samsun 26, 154, 156, 157, 220, 247, 258,
 269, 271, 273, 289, 447, 449, 490,
 492, 500
 Sanayi Devrimi 149
 Sancaklı 427, 429, 463, 512
 San Remo 177, 284
 Şapka Kanunu 281, 287, 288
 Sarayköy 57, 58, 144
 Sarıkışla 295, 296, 318, 320
 Şark Meselesi 38, 41, 51
 Saruhan 61, 66, 225, 231, 358, 415, 417
 Şaşal Suyu 457, 458, 459, 460, 461
 Schanzer 130, 131, 132
 Seddülbahir 311
 Seferihisar 348, 357, 358, 359, 360, 365,
 366, 371, 417, 456, 474, 500, 506,
 515, 518
 Şefik Bey 45, 144, 146, 147
 Şehime Hanım 368
 Şehit Fethi Bey 290, 384
 Şehzade Osman Fuat 310
 Selahaddin Bey 146, 359
 Selahattin Bey 30
 Selçuk 29, 168, 466, 474, 513, 518
 Selim Sırrı 390
 Selmân-ı Pâk 278
 Selvilimescit 110
 Şemikler 427
 Senatör Barzilai 131
 Senatör Leyg 208
 Sen Stephan 238
 Şerafettin Bey 227, 307, 308, 309, 310,
 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 323, 324
 Serbest Cumhuriyet Fırkası 401, 447,
 481, 482, 490, 492, 497, 499, 501
 Şerefhisar 500
 Sergei Sergeviç 191
 Şerif Ali Efendi 344
 Şerif Güralp 19
 Şevket Süreyya 308, 325, 390
 Sevr 49, 50, 79, 81, 104, 118, 128, 170,
 171, 174, 177, 208, 211, 214, 216,
 245, 247, 248, 284, 342, 343, 345,
 349, 375
 Seydiköy 335, 358, 360, 417, 428, 474,
 508
 Şeyh Camii 516
 Şeyh Sait 383, 402, 507
 Şeyh Servet 285
 Seyit İdris 291
 Şeytan Köprüsü 517
 Seyyid Muhammed Said 288
 Sezai Bey 506
 Sezani 84
 Silifke 270, 478, 500
 Silivri 238
 Simos 249
 Sinigaglia 130, 131, 133, 134, 135, 136,
 138, 139
 Sinop 271
 Sinyor Nitti 170
 Siret Hanım 321, 322
 Şirince 500
 Şirinyer Hipodromu 452, 466
 Sisam 40, 479
 Sivas 35, 191, 269, 280
 Sivas Kongresi 191
 Siyah Kitap 73
 Sıhhiye Nezaretı 101
 Şihlu 428
 Sırbistan 42, 141, 439, 440, 441
 Sırsındığı Muharebesi 281
 Sırrı Bey 108
 Smirna 202, 205, 206, 209
 Smyrna Races Club 452
 Sofulis 249
 Söke 65, 99, 335, 336, 466, 518
 Soma 56, 57, 75, 162, 163, 465
 Söz Gazetesi 71
 Stalin 196, 198
 Stefani 183
 Sterghiades 104, 286
 Stergiades 209, 351
 Stergiadis 106, 107, 108

Steryadis 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89,
92, 94
Sticus 182
St. Jean de Maurienne 26, 129, 173
Şükrü Bey 478
Şükrü Kaya 463, 476
Süleyman Askerî Bey 277
Süleyman Fethi Bey 289, 290, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 297, 298, 299,
300
Süleyman Şevket 220
Sultanahmet 31, 73, 154, 155, 156
Sultanahmet Meydanı 31
Sultanahmet Mitingi 154
Süreyya İplikçi 296
Süreyya Paşa 389
Suriye 152, 208, 217, 311, 440, 441
Süveyş 208, 311

T

Tahrip Taburları 46
Tahsin Bey 70, 222, 350, 447
Talat Paşa 267, 520, 521, 525
Tariş 409
Tarsus 478
Tasvir-i Efkar 31, 57, 61, 67, 68, 70, 73
Taylan Sorgun 193
Tayyipzade Ali 83
TBMM 12, 61, 64, 79, 193, 194, 196,
197, 198, 199, 204, 205, 212, 216,
218, 242, 243, 268, 270, 280, 282,
284, 285, 287, 334, 382, 393, 462,
474, 499, 517, 518, 525
Teceddüt Fırkası 523
Tekirdağ 270, 273
Tekke Köyü 518
Tepecik 335, 510, 511
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 478,
497, 498
Teresa Caddesi 111
Teselya 271
Teşkilat-ı Mahsusa 523
Tevfik Bey 146, 358, 359

Tevfik Bıyıkoglu 32
Tevfik Paşa 73, 520, 521
Tevhid-i Efkar 324, 392, 407
The Morning Post Gazetesi 89
Theotokis 80
Tiflis 211, 233, 245, 284
Tilkilik 367, 382, 383, 386, 389, 509,
516
Tilkilik Türk Gençler Birliği 382, 383,
386
Times 248, 259
Timur 312, 323
Tire 49, 348, 357, 358, 359, 360, 365,
366, 371, 417, 466, 470, 474, 506,
508, 509, 510, 512, 513, 514, 515,
516, 518
Tittoni 167
Tınaztepe 360, 384
Tırazlı 427
Torbalı 75, 162, 335, 336, 342, 358, 359,
360, 365, 366, 371, 417, 429, 457,
469, 474, 508, 509, 510, 513, 514,
515, 518
Torbalı Mehmet 457
Trabzon 26, 61, 157, 193, 194, 219, 222,
224, 230, 232, 233, 234, 267, 293,
309, 358
Trakya 39, 42, 49, 87, 142, 149, 206, 216,
217, 228, 245, 247, 250, 251, 265,
266, 271, 273, 274, 275, 293, 452,
473, 488, 489, 500
Triangafilakos 210
Tribuna 175, 176, 177, 178, 180, 181,
182, 184, 186, 190, 246, 247, 248,
249, 250, 251, 252
Trikupis 206, 208, 215, 217, 224, 249
Tripoliçe 41, 52
Turan 45, 46, 52, 290, 293, 294, 296,
311, 360, 448, 507, 511, 513, 516
Turgutlu 65, 165, 176, 181, 476, 514
Türk Basını 81, 82, 90, 248
Türkiye 1, 2, 3, 6, 17, 18, 19, 38, 39, 40,
42, 51, 52, 67, 72, 77, 82, 86, 87,

- 88, 91, 100, 126, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 143, 148, 151, 153, 155, 163, 164, 165, 168, 169, 171, 173, 177, 183, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 208, 210, 211, 216, 217, 218, 223, 224, 225, 226, 232, 233, 234, 240, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 307, 309, 312, 313, 322, 323, 324, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 357, 359, 366, 373, 379, 383, 386, 391, 393, 398, 401, 402, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 417, 419, 431, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 443, 444, 445, 447, 451, 452, 471, 476, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 490, 492, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 503, 519, 524, 526, 527
- Türk İzmir 73, 179, 379
- Türk Ocağı 72, 279, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403
- Türk Ocakları 30, 154, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 391, 392, 393, 394, 396, 400, 401, 402, 403
- U-Ü**
- Ukrayna 198, 250
- Uluborlu 147
- Ulucak 202, 474
- Uludağ 204
- Ulusal Faşist Parti 130
- Umurlu 168
- Urla 98, 151, 278, 335, 336, 348, 357, 358, 359, 360, 365, 366, 371, 417, 419, 456, 466, 474, 500, 506, 508, 510, 514, 518
- Uşak 64, 97, 148, 202, 204, 205, 206, 208, 212, 213, 221, 222, 239, 249, 336, 339, 352
- Üsküdar 30, 153, 154, 290
- Uzunyol 109
- V**
- Van 267, 358
- Vasilis Çunukas 98
- Vasıf Bey 66, 226, 387, 393
- Vasıf Çınar 72
- Vassallo 131
- Venedik 89, 177, 183
- Venedik Konferansı 89, 177
- Venetsiya 204, 208, 212
- Venizelos 17, 26, 27, 43, 80, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 161, 164, 167, 170, 248, 249, 293, 296, 340, 368
- Venizilist 80
- Versal Barış Antlaşması 203
- Veysel Paşa 193
- Von der Goltz 278
- W**
- Webb 28, 31, 33, 156
- Westermann 26, 149
- William St. Clair 40
- Wilson 25, 26, 27, 35, 43, 73, 149, 150, 152, 153, 154, 167, 293
- Wilson İlkeleri 25
- Wilson Prensipleri 35, 73
- Y**
- Yakınçağ 37
- Yakın Doğu 69, 88, 112, 248, 250
- Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 61
- Yalılar Gençler Birliği 382
- Yamanlar 427, 457, 461, 462, 463, 464, 465
- Yanya 270, 335
- Yardımcı Hemşireler Cemiyeti 386, 397
- Yaşar Bey 479
- Yaşar Hoca Hanım 397
- Yemen 277

Yeni Asır Gazetesi 400, 487, 489
 Yeni Gün 68, 70, 71, 224, 248
 Yenikale 289, 295
 Yeniköy 429, 512
 Yenipazar 58, 59, 60, 65
 Yeşil Ordu Cemiyeti 285
 Yıldırım Beyazıt 225
 Yıldız Sarayı 28
 Yorgos Ksinopulos 105
 Yugoslavya 150, 196
 Yunanistan 21, 23, 26, 27, 37, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 49, 50, 51, 73, 75, 79,
 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91,
 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100,
 104, 105, 108, 113, 114, 115, 141,
 142, 143, 145, 146, 149, 150, 155,
 161, 162, 166, 167, 170, 171, 173,
 188, 196, 203, 204, 208, 210, 214,
 216, 238, 242, 243, 245, 246, 247,
 248, 250, 251, 265, 266, 267, 268,
 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276,
 278, 289, 293, 309, 318, 333, 334,
 339, 347, 349, 350, 352, 418, 419,
 424, 433, 439, 440, 441

Yunan İsyanı 39, 51
 Yunan Mezalimi 44, 45, 46, 52, 145, 152,
 162, 163, 164, 166, 186, 190, 290,
 298
 Yunan Milli Bankası 109
 Yusuf Kemal 194, 197, 218, 228
 Yüzbaşı Edip 478
 Yüzbaşı Gilloux 159, 160, 161, 164
 Yüzbaşı Guilbert 165
 Yüzbaşı Şerafettin 227, 307, 308, 309,
 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 323, 324
 Yüzbaşı Zeki Bey 227

Z

Zaganos Meydanı 232
 Zeki Bey 210, 227, 232, 241, 292, 320,
 341, 505
 Zeynel Besim 387, 394, 401, 402
 Ziraat Bankası 104, 335, 350, 405, 473,
 474, 508, 512, 513
 Ziya Gökalp 20, 22
 Ziya Hurşit 478, 480
 Zonguldak Kömür Havzası 409

İzmir tarih boyunca stratejik konumuyla mühim bir liman kenti olmuştur. Sultan II. Murat'ın 15. Asırda (1425-1426) Aydınogulları'na son vermesi ile Osmanlı topraklarına katılan İzmir, 17. Yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'in en önemli ticari liman kentlerinden biri olmuş ve Osmanlı Devleti'nin ticaret merkezi konumuna erişmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sona ermesine dek sürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihinde başlattıkları işgal 9 Eylül 1922 tarihinde sona ermiştir. İşgalin başlamasıyla Batı Anadolu Yunanlılarca bir yangın yeri, harabe ve kan gölü haline getirilmiş, Müslümanlara yönelik katliamları ve yağmalama olayları bütün Anadolu'yu üzüntüye boğmuş ve tüm bunlar millî bir heyecan yaratmıştı. İşte İzmir'in işgali Anadolu'yu birleştirerek Millî Mücadele'nin başlangıcı olmuştur. İstiklal Savaşı'nın bütün stratejisi ve nihai hedefi İzmir'in kurtuluşu olmuştur.

Zaferden kısa bir süre sonra Türkiye İktisat Kongresi'ne ev sahipliği yapan İzmir kullerinden yeniden doğacağıının işaretini vermiştir. İzmir'in dünden bugüne gelişimine baktığımızda sanayi, ticaret, turizm ve tarım kenti olarak bölgesinin ve ülkemizin sembol şehirlerinden birisi haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada İzmir'in, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ISBN 978-975-16-3001-8

Fiyatı: 28,00 ₺